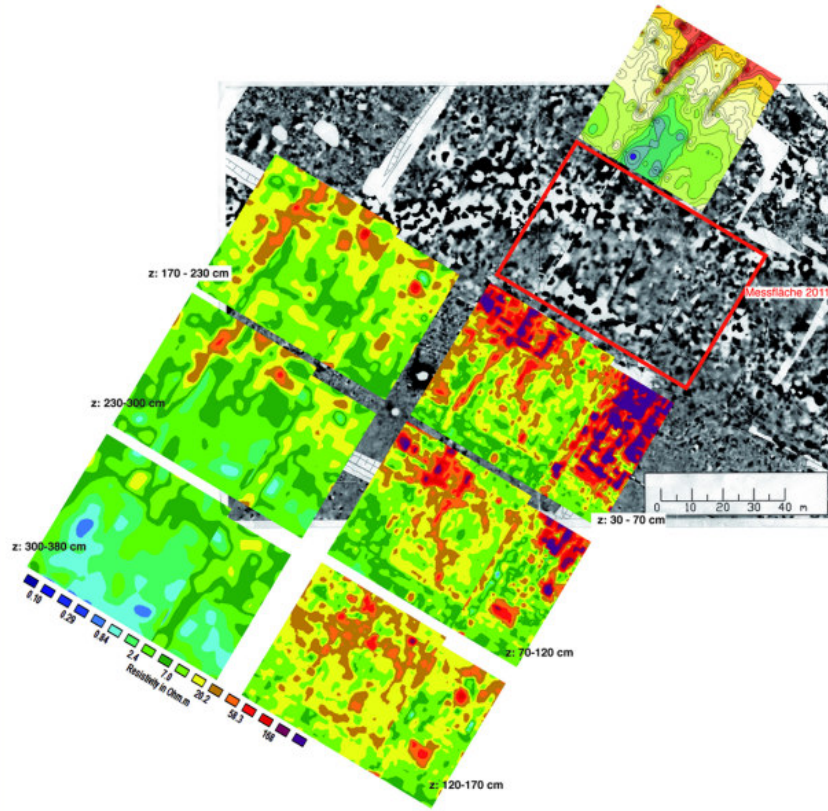

30.

ARAşTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

2. CİLT

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.
KÜLTÜR Ve TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

30.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
2. CİLT

28 MAYIS - 1 HAZİRAN 2012
ÇORUM

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No:157-2

YAYINA HAZIRLAYAN

Dr.Adil ZME

28.05.2012 - 01.06.2012 tarihlerinde gerçekleştirilen 34. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Hitit niversitesi ile orum Valiliği'nin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Sempozyum bildiri kitapları ise Hitit niversitesi'nin katkılarıyla basılmıştır.

ISSN:1017-7663

Kapak Fotoğrafı: Felix ;PIRSON

"Pergamon-2011 Yılında Kent evresinde Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları"

Not: Yayınlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Pegasus Grsel İletişim Hizmetleri

ÇORUM-2013

İÇİNDEKİLER

Ahmet Cem ERKMAN, Cesur PEHLEVAN, Şakir Önder ÖZKURT Serkan ŞAHİN, Yarenkür ALKAN, Ali İhsan KARTAL 2011 Yılı Kırşehir ve Yozgat İlleri Neojen Dönem Omurgalı Fosil Yatakları Yüzey Araştırması	5
Atila ENGİN, Bora UYSAL, Filiz AY ŞAFAK, Aydoğan BOZKURT Sivas İli 2011 Yılı Yüzey Araştırması	13
Özdemir KOÇAK Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2011 Yılı Yüzey Araştırmaları	39
Philipp NIEWÖHNER Germia 2011 Regional Survey And Settlement History	53
Ömür HARMANŞAH, Peri JOHNSON Pınarlar, Mağaralar ve Hitit Anadolu'sunda Kırsal Peyzaj: Yalburt Yaylası Arkeolojik Yüzey Araştırma Projesi (Ilgın, Konya) 2011 Sezonu Sonuçları	73
Asuman BALDIRAN, Aytekin BÜYÜKÖZER, Zeliha GİDER Taşkent-Seydişehir 2011 Yılı Yüzey Araştırması	85
Osman DOĞANAY Zengibar Kalesi (Bozkır/Konya) 2011 Yılı Yüzey Araştırması	97
Okşan BAŞOĞLU, 2011 Yılı Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırması	105
Mehmet TEKOC AK Aksaray İli Merkez, Ortaköy, Sarıyahşi, Ağaçoören ve Eskil İlçeleri Yüzey Araştırmaları: 2011	115
Maria ANDALORO The Project On The Rock Paintings in Cappadocia. Research And Preservation in The Göreme Open Air Museum (Report 2011)	133
Nilüfer PEKER, B. Tolga UYAR Güzelöz-Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2011.....	147
T. Emre ŞERİFOĞLU, Bleda S. DURING, Claudia GLATZ Cide Arkeoloji Projesi 2011: Üçüncü ve Son Sezon Sonuçları	157
Ferhat ÇEVİK, Max RITTER Pompeiopolis Nekropolü Yüzey Araştırması (Paflagonya).....	169
Ayşe F. EROL Ordu İli Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011	183
Ertekin M. DOKSANALTI, İ. Mete MİMİROĞLU, İbrahim KARAOĞLAN, Ufuk ERDOĞAN Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları: 2011	197
Ümit AYDINOĞLU Dağlık Kilikia'da Kentleşme ve Tarımsal Organizasyon Araştırması 2011.....	213

Nicholas RAUH Dağlık Kilikya Yüksek Arazi Arkeoloji Araştırması: 2011 Yılı Raporu	223
Hamdi ŞAHİN Dağlık Kilikia Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları 2011	235
Doç.Dr. Füsün TÜLEK 2011 Yılı Osmaniye Arkeolojisi Çalışma Raporu	243
Mustafa H. SAYAR Çukurova Yüzey Araştırmaları 2011	255
Erksin GÜLEÇ, İsmail ÖZER, Mehmet SAĞIR, İsmail BAYKARA, Serkan ŞAHİN 2011 Yılı Gaziantep ve Hatay İlleri Yüzey Araştırması	257
F. Mine TEMİZ Hatay İli'nde Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması - 2011	267
Oktay ÖZGÜL, Alpaslan CEYLAN, Akın BİNGÖL, Yasin TOPALOĞLU, Yavuz GÜNAŞDI, İbrahim ÜNGÖR 2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmalar	277
Aynur ÖZFIRAT Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2011	293
Hanifi BİBER, Rafet ÇAVUŞOĞLU 2011 Yılı Muş-Malazgirt Arkeolojik Yüzey Araştırması	303
Fahriye BAYRAM, Turgay YAZAR Artvin, Ardahan, Erzurum İli ve İlçelerinde Ortaçağ Gürcü Mimarisi Yüzey Araştırması-2011	321
Güner SAĞIR Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri Yüzey Araştırması 2011 Yılı Çalışmaları	337
Bülent Nuri KILAVUZ Ortaçağ ve Sonrası Muş İli Yüzey Araştırması – 2011	349

2011 YILI KIRŞEHİR ve YOZGAT İLLERİ NEOJEN DÖNEM OMURGALI FOSİL YATAKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Ahmet Cem ERKMAN*
Cesur PEHLEVAN
Şakir Önder ÖZKURT
Serkan ŞAHİN
Yarenkür ALKAN
Ali İhsan KARTAL

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 09.08.2011 tarih 166536 sayılı onaylarıyla yapılmasına izin verilen Kırşehir ve Yozgat illeri yüzey araştırması 11.09.2011-22.09.2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹.

Araştırma Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd.Doç.Dr. Ahmet Cem Erkman başkanlığında, Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden Doç. Dr. Cesur Pehlevan, Ahi Evran Üniversitesi'nden Doç.Dr. Şakir Önder Özkurt, Arş.Gör. Serkan Şahin, Uzm. Yarenkür Alkan, yüksek lisans öğrencisi Ali Akbaba, Ankara Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi Kutay Murat Bozca ve bakanlık temsilcisi olarak Trabzon Müzesi'nden Ali İhsan Kartal katılmıştır.

Anadolu'nun en karmaşık sürecinin neo-tektonik dönemde Arap Yarımadasının Anadolu'ya çarpmasıyla başladığı ve Miyosenden günümüze kadar olan bir süre içinde devam ettiği bilinmektedir. Anadolu bu çarpışmanın ardından fay hareketlerine bağlı olarak kırılmalar, kıvrılmalar, arazi yırtılmaları ve volkanik faaliyetlerin yanı sıra sonraki jeolojik çağlarda oluşan buzul ve buzul arası dönemler, iklimlere bağlı yükselmeler ve alçalmalar, bu dönemlerde gerçekleşen memeli hayvan göçleri Anadolu'daki canlıların gen yapısını başka bir bölgeyle karşılaştırılmayacak kadar farklı kılmıştır. Bunun sonucu olarak da özellikle bir tür ve alttür çeşitlenmeler cenneti olmuştur (Demirsoy 2008). Bu nedenle paleontolojik, jeolojik, zoocoğrafik ve klimatolojik yapısı don derece karmaşık olan Anadolu'da faunistik ve floristik çalışmaların yapılması da son derece gereklidir. Son yirmi yılda yeni birkaç lokalitenin keşfedilmesi, yeni materyallerin bulunması ve bölgenin stragrafisinin iyi bir şekilde korale edilmesine karşın bazı seksiyonların magnetostragrafik yapısının daha az belirgin olması bir çok değerli bilgiyi sınırlandırmıştır. Bu zorlukların

* Yrd. Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Cesur PEHLEVAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Van/TÜRKİYE.
Doç. Dr. Şakir Önder ÖZKURT, Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Arş. Gör. Serkan ŞAHİN, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Uzm. Yarenkür ALKAN, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Arkeolog Ali İhsan KARTAL, Trabzon Müzesi, Trabzon/TÜRKİYE

¹ Çalışmalar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ve Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün desteği (Proje No.: SBA-10-03) ile gerçekleştirilmiştir. Başta T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve DÖSİMM olmak üzere TTK ve Ahi Evran Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkürlerimi sunarım.

yanında farklı ve ilginç bir memeli faunasına sahip Orta ve Geç Miyosen dönemde büyük miktarda memeli nüfusunun Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya Anadolu üzerinden göç etmeleri ve bu göç yollarını geri kullanarak da batıdan doğuya doğru tekrar bazı alanlara yayılmaları Anadolu'nun faunistik yapısını çok farklı ve ender kılmıştır. Biostratigrafik farklılıklar açısından memeli dağılımına bakıldığında faunası çok iyi bilinen iki önemli coğrafik göç bölgesi bulunduğunu görürüz. Bunlardan bir tanesi Karadeniz bölgesi diğeri ise Anadolu'dur (Koufos 2003). Özellikle Orta Anadolu bölgesindeki yeni araştırmaların memeli göçleri ve biokronolojisi hakkında daha kombine bilgiler sunması açısından oldukça önemlidir.

Kırşehir İli Araştırmaları

Orta Anadolu'da bulunan Kızılırmak Deltası ve Hirfanlı Barajı çevresi, Kaman, Karakurutlu, Armutlu, Rahmanlar, Kepez, Çatalburgaç, Hacılar, Gökeşme ve Güzler bölgeleri 2011 yılı yüzey araştırmasında hedeflenen ve incelenen bölgeler arasında yer almıştır. Özellikle Hirfanlı Barajı çevresinde mevsime bağlı olarak baraj suları altında kalan ve hızla tahrip olan fosilli lokalitelerin kurtarılması ve fosillerin bilimsel çalışmalarının gerçekleştirilmesi araştırmanın en önemli amacını oluşturmuştur. Hirfanlı Barajı göl sularının kış aylarında yükselmesi lokalitelerin üstünü su ile örtmüş ve baraj suyu fosillerin yapısını bozarak yumuşatmış ve küçük parçalar halinde dağılmasına neden olmuştur. Yaz aylarında ise su seviyesinin düşmesi ile açığa çıkan bu deforme olmuş fosiller güneş ve rüzgara maruz kalarak daha ufak parçalara ayrılmıştır (Resim: 1-2). Eklerde durumu gösteren fotoğraflardan da anlaşılacağı üzere Savcılı'ya bağlı Karakurutlu Köyü yakınlarında mevcut (K: 390 12' 19.60, D: 330 36' 24.48 yükseklik: 1043 m.) olan lokalite dahilinde yüzeyde ve göl içerisinde bulunan Equidae, Bovidae, Carnivora, Suidae ve Giraffidae ailelerine ait fosil parçaları toplanarak fişlendi. Stratigrafik ve biyokronolojik zonasyonlarının kurulması ve bölgenin omurgalı fosil yataklarının belirlenmesi amacıyla çalışılmak üzere Kırşehir Müzesinden teslim alınarak Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü laboratuvarlarına getirildi.

Ankara Üniversitesi ve California Üniversitesi Antropoloji Bölümü öğretim üyeleri ile M.T.A. tarafından 1993 yılında ortaklaşa gerçekleştirilen "Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları Araştırma Projesi" kapsamında (Demirci ve ark. 2007) Kırşehir'in Kaman ilçesine bağlı Armutlu köyünde yapılan araştırmalarda dikkati çeken lokaliteler 2011 yılı yüzey araştırması sırasında açılan tarlalar nedeniyle bulunamadı. Ancak 1996 yılında MTA bünyesinde yapılan Akkaşdağı kazısında yer alan lokaliteler Gökeşme köyü civarında (K: 390 28' 23.45 ve D: 330 38' 49.94 Yükseklik: 975 metre) bulundu ve yüzey tarandı. Yüzeyde dağılmış fosil parçaları tespit edildi. Kaman'a bağlı Rahmanlar köyü Tilkideresi mevkiinde 2 km2 lik bir alan taranmasına rağmen tarlaların yoğun olması nedeniyle fosil kayıtlarına rastlanılamadı. Mucur'a bağlı Kepez köyü ve Çatalburgaç köyleri ile Çiçekdağı'na bağlı Hacılı köyü etrafındaki dağlık alan araştırıldı ve burada da herhangi bir bulguya ulaşılamadı.

Yozgat İli Araştırmaları

Yozgat ilindeki araştırmalarımız, il merkezinin güneyinde, Yenifakılı'ya bağlı Yiğitler Köyü yakınlarında gerçekleştirildi (Resim: 3-5). Bu bölgede yapılan çalışmalarda (K: 390 16' 44.3, D: 340 57' 14.89, yükseklik: 1084 m.) önemli lokaliteler bulundu. I ve II olarak adlandırdığımız iki ayrı alanda yüzeyde bulunan Hipparion, Rhino, Ave, Bovidae, Carnivor, Suid ve Giraff ailelerine ait fosil parçaları toplanarak fişlendi (Resim: 6-7) ve

bölgenin fosil yataklarının belirlenmesi amacıyla çalışılmak üzere Kırşehir Müzesinden teslim alındı. Ayrıca bu bölgede 1975 yılında yayınlanan Sickenberg'in (Sickenberg ve ark.1975) ve 2003 yılında MTA raporunda Saraç'ın bahsettiği fosilli alanlar araştırıldı. Ancak GPS değerlerinin tutmaması ve yeni açılan tarlalar nedeniyle bahsedilen fosillere ulaşamadı.

İncelenen bölgelerin stratigrafik, biyokronolojik, jeokronolojik, jeotektonik, magnetostratigrafik zonasyonlarının kurulması ve bölgenin omurgalı fosil yataklarının belirlenmesi kültür mirasımız açısından oldukça önemlidir. 2011 yılı yüzey araştırmasında Kırşehir ve Yozgat bölgelerinde daha önce tespit edilmemiş Neojen dönemine ait oldukça zengin ve önemli omurgalı fosil yataklarının varlığını tespit edilmiştir. Omurgalı fosiller ile bunlara ait lokalitelerin daha önceki buluntularla birlikte değerlendirilmesi, ülkemizin tektonik, stratigrafik, paleocoğrafik, paleoekolojik ve paleoklimatolojik problemlerinin çözülmesine çok önemli katkılar sağlayacaktır. Birinci ve İkinci Zaman çökelleri faunasına nazaran Türkiye'nin Üçüncü Zaman yani Senozoyik çökelleri, (özellikle Karasal Paleojen ve Neojen) çok geniş alanları kaplar ve birçok fosil bulgu yeri ve/veya yataklarına sahiptirler (Kaymakçı 2000; 2001). Ancak, Senozoyik karasal çökelleriyle ilişkili olarak pek çok yörede sağlıklı litostratigrafi ve kronostratigrafi birliği kurulamamıştır. Bu yaklaşımı tanımlamak gerekirse; oluşturulan litostratigrafi birimlerine (formasyon, üye, birim vd.) gerçek değerlerinde kronostratigrafi birimleri verilememiştir. Türkiye'nin lokalite-stratigrafik birimleri daha çok Avrupa referans lokalitelerine göre tarihlendirilmektedir (Fortelius ve ark 1996) .

Bu projenin diğer bir önemi ise Türkiye'ye özgü omurgalı-memeli evrimi konusunda daha detaylı bilgilere ulaşmak ve bir omurgalı-memeli zonasyonunun oluşturulmasıdır. Karasal çökeller denizellerin aksine genellikle devamsızdır. Bu nedenle gerek stratigrafik gerekse de paleocoğrafik çalışmalarda büyük zorluklar ile karşılaşmaktadır. Ayrıca, denizel fosillerin aksine karasal fosil yataklarının azlığı jeolojik ve tektonik problemlerin çözümünü oldukça zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, omurgalı fosiller bu problemin çözümüne en büyük katkısı sağlamaktadır. Karasal fasiyeslerin yanal ve düşey olarak çok hızlı değişmesi ve yanal devamlılıklarının genelde havza boyutuna bağlı olması sebebiyle aynı havza içindeki ve/veya ilişkili havzalarda korelasyon sadece fosiller ile yapılabilmektedir. Ayrıca, çökel istiflerin, stratigrafik birimlerin yaşlandırılmasında omurgalı fosilleri, özellikle de küçük memeli fosilleri neredeyse tek veri kaynağıdır. Bu özellikleri nedeniyle Kırşehir ve Yozgat karasal omurgalı fosil yataklarının belirlenmesi, fosillerin tanımlanması, tasnifinin yapılması paleoekolojik, paleoklimatolojik, paleocoğrafik, bölgesel jeolojik ve tektonik problemlerin çözülmesi açısından hayati öneme sahiptirler. Bu tip çalışmalar yatakların bulunup, fosillerin tanımlanması yanında fosil zonlarının oluşturulması ile mümkündür. Bu nedenle, bu projenin amaçlarından biriside ülkemize özgü bir omurgalı-memeli zonasyonunun kurulmasıdır.

Orta Anadolu omurgalı faunası özellikle yabancı bilim adamlarınca incelenmiş olmasına karşın örnek toplamada karşılaşılan zorluklar ve Anadolu'nun iklimsel ve arazi yapısının çok kısa mesafelerde şaşırtıcı farklılık göstermesi faunanın tümüyle açığa çıkmasını zorlaştırmaktadır. Morfolojik türle biyolojik tür arasındaki ilişki açık olmamasına karşın bu çalışmalarla elde edilen veya edilecek fosil kayıtların detaylı ve doğru yorumlanması Orta Anadolu bölgesinde bulunan omurgalı fosil hayvanların evrimsel paleo-biyocoğrafik dağılımı ile bölgenin bio-stratigrafik farklılıkların ortaya konmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- DEMİRCİ S., GÜLEÇ E., ÖZER İ., PEHLEVAN C., YIGİT A., KAYA F. ve ERKMAN C. 2006.
2005 Yılı Sivas/Hayranlı Haliminhani Kazısı. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı
28. Kazı Sonuçları Toplantısı -2:141-156, Ankara.
- DEMİRİSOY A. 2008.
Genel Zoocoğrafya ve Türkiye Zoocoğrafyası. Meteksan Ankara.
- FORTELIUS M., VAN DER MADE J., BERNOR R. 1996.
“Middle And Late Miocene Suoidea of Central Europe And The Eastern
Mediterranean: Evolution, Biogeography and Paleocology”, Bernor R., Fahlbusch
V. & Mittmann H. (eds), *The Evolution of Western Eurasian Neogene Mammal
Faunas*. Columbia University Press, New York:348-377.
- KAYMAKÇI N. 2000. Tectono-stratigraphical evolution of the Çankırı Basin (Central
Anatolia, Turkey). Ph.D Thesis, Geologica Ultraiectina. No. 190, Utrecht
University Faculty of Earth Sciences, The Netherlands, ISBN 90-5744-047.
- KAYMAKÇI N., DE BRUIJN H., WHITE S.H., VAN DIJK M., SARAC G. ve ÜNAY
E. 2001. “Tectonic implications of the Neogene stratigraphy of the Çankırı
basin with special reference to the Çandır locality (North-Central Anatolia,
Turkey)”, in Güleç, E, Begun, D.R., and Geraads, D. (eds.), *Geology and
Vertebrate Paleontology of the Miocene hominoid locality of Çandır*. Courier
Forschungsinstitut Senckenberg. 240, 9-28.
- KOUFOS G.D. 2003. *Late Miocene mammal events and biostratigraphy in the Eastern
Mediterranean-in: Reumer, J.W.F. and Wessels, W. (eds.) - Distribution And
Migration Of Tertiary Mammals In Eurasia. A Volume in Honour of Hans De
Bruijn - Deinsea 10: 343-371.*
- SICKENBERG F., BECKER-PLATEN J.D., BENDA L., BERG D. ENGESSER B.,
GAZİRY, W., HEISSIG, K., HUNERMANN, K.A., SONDAAR, P.Y., SCHMIDT-
KITTLER N., STAESCHE K., STAESCHE U., STEFFENS P. AND TOBIEN
H. 1975. “Die Gliederung des höheren Jungtertiars und Altquartärs in der Türkei
nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die Internationale Neogen-stratigraphie
(Kanozoikum und Braunkohlen der Türkei. 17.)”, *Geol. Jb.*, B 15, 1-167.

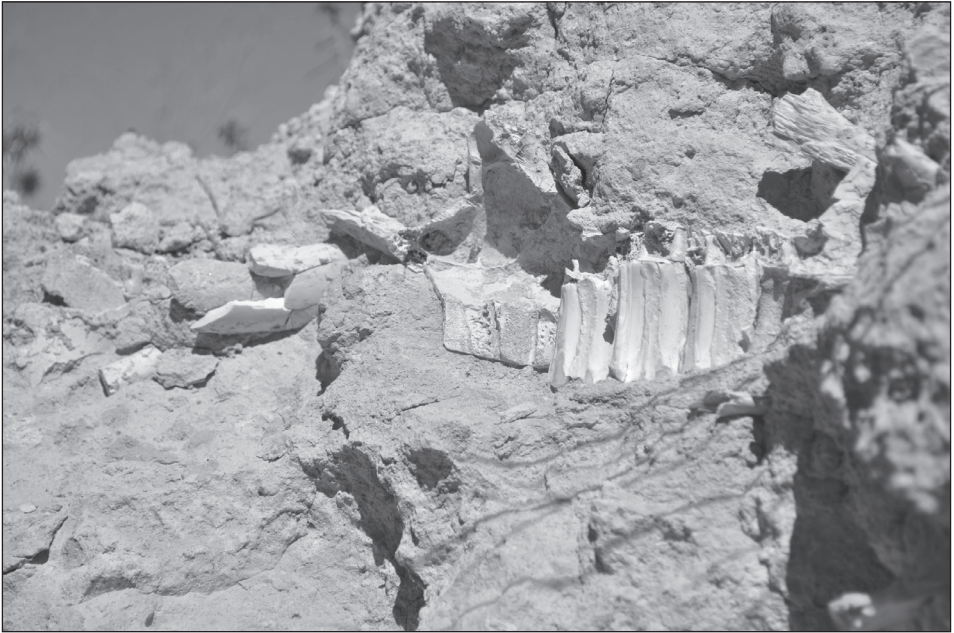
Resim 1: Hirfanlı Barajı kenarında su altında bulunan ve kayıt altına alınan fosiller

Resim 2: Hirfanlı Barajı suları altında kalmış fosiller

Resim 3: Yozgat Yiğitler Köyü'nde bulunmuş Hipparion'a ait sol maksilla parçası

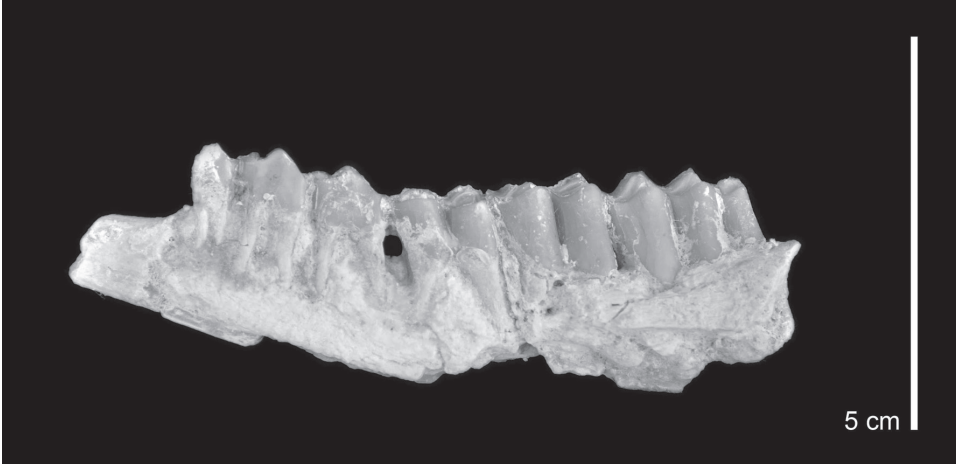
Resim 4: Yiğitler Köyü'nde bulunmuş Hipparion ve Bovid'e ait diş ve çene parçaları

Resim 5: Yozgat ilinde çökeller içinde GPS ile kayıt altına alınan fosil buluntuları

Resim 6: Hipparion maksilla parçası

Resim 7: Bovidae mandibula parçası

SİVAS İLİ 2011 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Atilla ENGİN*
Bora UYSAL Filiz AY ŞAFAK
Aydoğan BOZKURT

Cumhuriyet Üniversitesi Arkeoloji Bölümü adına yürütülen 2011 yılı Sivas ili yüzey araştırması çalışmaları 13.09.2011 - 07.10.2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmalarımız sırasında, Bakanlık Temsilcisi olarak Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan Ayla Akçay Özkuşaksız görev yapmıştır.¹

Sivas ili, 28477 km² yüzölçümü ile oldukça geniş bir alana sahiptir. Bu nedenle Sivas ili, coğrafi olarak 4 araştırma bölgesine ayrılmıştır (Harita 1). Bu bölgeler;

1) Kuzeydoğu Bölge: Zara, İmranlı, Suşehri, Doğanşar, Gölova ve Akıncılar ilçeleri,

2) Kuzeybatı Bölge: Merkez İlçe, Hafik ve Yıldızeli ilçeleri,

3) Güneydoğu Bölge: Divriği, Kangal ve Gürün ilçeleri,

4) Güneybatı Bölge: Ulaş, Altınyayla, Şarkışla ve Gemerek ilçeleridir.

Ekibimiz tarafından 2007 yılında başlatılan çalışmalar, Sivas ilinin en az araştırılmış olan Doğanşar, Koyulhisar, Suşehri, Gölova, Akıncılar, İmranlı ve Zara ilçelerini kapsayan kuzeydoğu bölümünde yoğunlaştırılmıştır.² 2011 yılı çalışmaları kapsamında Akıncılar, Gölova ve Koyulhisar ilçelerinin tamamı dolaşılmış, tüm belde, köy ve mezralar taranmıştır (Harita 2). 2011 yılı çalışmaları ile Sivas ilinin kuzeydoğusunu kapsayan 1 numaralı bölgenin ön incelemesi büyük ölçüde tamamlanmıştır. Buna ek olarak, önceki araştırma sezonlarında yüzey araştırması yapılan, ancak eksik kalan Suşehri ve Zara'da da kısa süreli bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Yapılan yüzey araştırmalarında toplam 77 arkeolojik merkez tespit edilmiştir (Tablo 1). Bu arkeolojik merkezler; 16 höyük, 27 yamaç yerleşmesi, 23 tepe yerleşmesi, 1 düz yerleşme, 5 kale ve istihkâm mevkii, 3 tümülüs, 2 kaya oyuğu mezar ve 7 nekropolden oluşmaktadır.

2011 yılı içinde, Sivas İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün bir süredir üzerinde çalıştığı "Sivas İli Kültür Envanteri" projesini tamamlanmış, 2 ciltlik bir kitap

*Doç. Dr. Atilla ENGİN, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140-Sivas/ TÜRKİYE. e-mail: aengin@cumhuriyet.edu.tr.

Yrd. Doç. Dr. Bora UYSAL, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140-Sivas/ TÜRKİYE. e-mail: boraaysal@cumhuriyet.edu.tr.

Araş. Gör. Filiz AY ŞAFAK, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140-Sivas/ TÜRKİYE. e-mail: filizaysafak@gmail.com.

Araş. Gör. Aydoğan BOZKURT, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140-Sivas/ TÜRKİYE. e-mail: abozkurt@cumhuriyet.edu.tr.

¹ Yardım ve katkılarından dolayı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. İlyas Dökmetaş'a ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Bilal Yüce'ye, Sivas İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Kadir Pürlü'ye ve Bakanlık Temsilcisi Sayın Ayla Akçay Özkuşaksız'a en içten teşekkürlerimizi sunarız.

²Bkz. Engin 2009a; 2009b; 2010; 2011; Engin vd. 2012.

yayınlanmıştır.³ Danışma Kurulu içinde yer aldığımız bu proje kapsamında, Merkez ilçede yer alan tescilli sit alanları tekrar ziyaret edilerek mevcut bilgiler güncellenmiş ve genel bir değerlendirme yazısı kapsamında kitap içinde yayınlanmıştır⁴.

Arkeolojik Merkezler

Gölova İlçesi

Dikmetaş (240)

Gölova ilçe merkezinin güneydoğusunda, karayolunun yaklaşık 50 m. güneyinde yer alan bir tepe yerleşmesidir. Yerleşme adını, tepenin üzerine dikili olan bir Ortaçağ sütunundan almaktadır. Güneyindeki tarlaların sınırında biriktirilen taşlar içinde yarı işlenmiş blokların bulunması, mimariye ait kalıntıların tahrip edildiğini göstermektedir. Yüzeyden toplanan az sayıda seramik parçası, merkezin küçük boyutlu bir Helenistik-Roma ve Ortaçağ yerleşmesi olduğunu göstermektedir.

Vartanoluşu Höyüğü (241)

Gölova ilçe merkezinin yaklaşık 1,5 km doğusunda, karayolunun yaklaşık 200 m. güneyinde, Gölova Gölü'nün 1,5 km kuzeyinde, güneye doğru eğimli bir yamaç üzerinde yer alan küçük boyutlu bir höyüktür. Yerleşme, çok sayıda kaçak kazı çukuru tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Güneydoğusunda büyük bir tahribat yarması bulunmaktadır. Höyük yüzeyi kaçak kazılarda çıkartılan mimariye ait moloz taşlarla kaplıdır. Yüzeyden toplanan seramik buluntular içinde, el yapımı, siyah-gri, kahverengi-kırmızı astarlı ve parlak perdahlı Erken Tunç Çağı (ETÇ) parçaları dikkati çekmektedir.

Çoban Tepesi (242)

Akçataş köyünün yaklaşık 3 km. güneybatısında yer alan bir geç dönem tepe yerleşmesidir. Alan yoğun bitki örtüsü ile kaplı olduğundan yüzeyden çok az seramik parçası toplanabilmiştir. Kaçak kazılara maruz kalmadığı için iyi korunmuştur. Tepenin güney ve güneydoğusundan küçük bir dere geçmektedir.

Cengi Höyüğü (243)

Karayakup köyünün kuzeyinde, Karayakup yaylasının yaklaşık 1 km. batısında, oldukça yüksek bir plato üzerinde yer alan, yaklaşık 70 m. çapında ve 5 m yüksekliğinde küçük bir höyüktür (Resim: 1). Güneydoğusu sık ormanlarla, batısı ve kuzeyi ise genellikle ardıçlardan oluşan seyrek bir korulukla çevrilidir. Üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Batı yamacında büyük bir tahribat yarması vardır. Höyüğün güneyinde bulunan bataklık bir alan ve modern bir çeşme, yerleşmenin bir su kaynağının yakınlarında kurulduğunu gösterir. Yüzeyden toplanan seramik buluntular içinde yoğun ETÇ parçaları dikkati çekmektedir (Resim: 2).

Kuzuluk 2 (245)

Aşağı Tepecik köyünün güneydoğusunda, kuzeydeki vadiye hakim yamaç üzerinde, biri doğuda ve diğeri batıda olmak üzere yan yana iki tarlada, orta boyutlu bir geç dönem yamaç yerleşmesi yer alır. Yüzeyden toplanan seramik buluntular doğudaki tarlada daha yoğundur.

³Pürlü 2011a; 2011b. Bu kitaplar, Sivas iliyle ilgili daha başka bilgilerle birlikte www.sivaskulturenvanteri.com sitesinde erişime açıktır.

⁴ Engin vd. 2011.

Yuvacık 1 (246)

Yuvacık köyünün hemen güneybatısında yer alan küçük bir tepe yerleşmesidir. Tepe, güney platonun vadiye bakan kuzey yamacı üzerindedir. Yüzeyden toplanan az sayıda seramik parçası, tepenin tarla olarak kullanılan doğu yamacından ele geçmiştir. Olasılıkla 3-5 evden oluşan küçük bir Ortaçağ yerleşmesidir.

Yuvacık 2 (247)

Eski Kına köyünün kuzeyindeki yamaçta, bir teras üzerinde yer alan orta boyutlu bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Ortasından kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan küçük bir dere geçen yerleşme, kuzeyini sınırlandıran yükselti nedeniyle adeta gizlenmiş gibidir.

Yuvacık Kalesi (248)

Eski Kına köyünün kuzeyinde, doğu-batı yönünde uzanan kayalık bir sırt üzerinde, Yuvacık 2 (247) yamaç yerleşmesinin hemen kuzeyinde yer alan bir Ortaçağ istihkâm mevkiidir. Tepe yüzeyinde mimari kalıntılar ve yoğun taşlar dikkati çeker. Kayalık tepe üzerinde, ardıc ağaçlarının arasında kalan bir alanda açılmış büyük bir kaçak kazı çukuru mimari kalıntıları tahrip etmiştir. Kuzeydeki derin vadiye hâkim konumda olan bu istihkâm mevkiî, Yuvacık 2 yamaç yerleşmesi ile bağlantılıdır.

Demirkonak Höyüğü (249)

Demirkonak köyünün yaklaşık 1 km. doğusunda, Yuvacık köyüne bağlı Cellat mahallesinin kuzeyinde, doğal bir kaya yükseltisi üzerine konumlanmış büyük bir höyük yerleşmesidir (Resim: 3). Yaklaşık 250 m. çapıyla bölgenin en büyük höyüklerinden biridir. Düz olan üst kısmı kuzeye doğru hafif bir eğimle uzanır. Höyüğün yer aldığı tepe, doğu-batı yönünde uzanan vadi içinden akan akarsuyun kıvrıldığı bir noktadadır. Yerleşme, Gölova'nın kuzeydoğusundaki vadiye hâkim konumdadır. Tepenin dik olan doğu yamaçları erozyonla tahrip olmuştur. Üzerinde az sayıda küçük kaçak kazı çukuru vardır. Akropol kısmındaki tarlanın uzun süredir sürülmemiş olması ve höyüğün yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı olması nedeniyle yüzeyden çok az parça toplanabilmiştir. Bulunan seramik parçaları ETÇ ve Demir Çağı'na tarihlenmektedir.

Çobanlı (250)

Çobanlı köyünün yaklaşık 300 m. güneydoğusunda yer alan küçük bir tepe yerleşmesidir. Doğal tepenin batı eteklerindeki tarladan toplanan seramik parçalarının çoğu Ortaçağ'a aittir.

Çukuryurt Höyüğü (253)

Çukuryurt köyünün 1,5 km. güneydoğusunda, yamaç üzerinde yer alan, küçük boyutlu bir höyüktür. Konglomera yapıda doğal bir yükselti üzerine kurulmuş olan yerleşme, oval biçimlidir ve doğu-batı yönünde uzanır. Yüzeyde mimariye ait izler kısmen takip edilebilmektedir. Höyüğün kuzeyinde de küçük bir teras yerleşmesi bulunmaktadır. Yüzeyden toplanan az sayıdaki seramik parçası Demir Çağı'na tarihlenmektedir.

Sarıcakaya (255)

Gölova'nın yaklaşık 1 km. batısında, Dikköy köyünün hemen batısında, Gölova-Suşehri karayolunun kuzeyinde, kuzey platonun güneye bakan yamacı üzerine konumlanmış bir Ortaçağ ve Geç Osmanlı dönemi yamaç yerleşmesidir. Yerleşmenin kuzeyinde mimariye ait izler yüzeyden izlenebilmektedir. Bu alanda, tarım faaliyetleri sırasında, olasıyla güneydeki tarladan çıkartılmış olan yoğun taşlar görülmektedir.

Saraycuk (257)

Eski Dikköy yerleşmesinin kuzeyinde, Saraycuk mevkiinde yer alan büyük bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Yerleşme, Gölova'nın kuzeyindeki yüksek plato üzerinde yer alır. İki tarafında, kuzey-güney yönünde uzanan birer su yatağı bulunmaktadır. Yerleşmenin kesin boyutlarını belirlemek mümkün olmamıştır. Alan, mimariye ait dağılmış yoğun taşlarla kaplıdır.

Dikköy Höyüğü (258)

Dikköy'ün kuzeyinde, kuzey platonun güneye bakan yamacında, Köyderesi mevkiinde, bir dere yatağında yer alan bir plato kenarı yerleşmesidir (Resim 4). Doğal bir kaya yükseltisi üzerine konumlanmış küçük boyutlu bu höyük oval biçimlidir ve kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Yerleşme, çok sayıda kaçak kazı çukuru tarafından tahrip edilmiştir. Kaçak kazılar sonucu açığa çıkartılmış kireç harçlı duvarlar geç dönem yapılarına aittir. Höyüğün yüzeyi yoğun olarak taşlar ve bitki örtüsü ile kaplıdır. Daha çok güneydeki yamaçtan toplanabilen seramik buluntular ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Gözören Höyüğü (259)

Gözören köyünün yaklaşık 1,5 km. güneybatısında, yamaçta yer alan küçük boyutlu bir höyüktür. Dikköy Höyüğü (258) gibi bir plato kenarı yerleşmesidir ve güneydeki Gölova düzlüğüne hâkim konumdadır. Höyük, doğal kayalık bir tepe üzerine konumlanmıştır. Doğu ve batı eteklerinde kurumuş birer su yatağı vardır. Güney yamaçta mimariye ait izler yüzeyden izlenebilmektedir. Üst kısmında eski bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Güney, doğu ve batı yamaçları erozyonla tahrip olmuştur. Üzerini kaplayan yoğun bitki örtüsü nedeniyle yüzeyden az miktarda seramik toplanabilmiştir. Bu buluntular ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ yerleşmelerine işaret etmektedir.

Gökdere 1 (260)

Aşağı Tepecik köyünün yaklaşık 2 km. güneybatısında, Yokuşbaşı mevkiinde yer alan bir höyük yerleşmesidir. Doğal kayalık bir yükselti üzerindeki höyüğün batısında eski bir su yatağı vardır. Üzerinde bir elektrik direği bulunmaktadır. Yüzeyden toplanan seramik buluntular Kalkolitik Çağ, ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a aittir.

Gökdere 2 (261)

Gökdere Höyüğü'nün güneydoğusundaki yüksek ve yayvan bir tepe üzerinde yer alan orta boyutlu bir tepe yerleşmesidir. Gölova havzasındaki en büyük yerleşmelerden biridir. Kuzeye doğru bir eğimle uzanan tepenin üst kısmı günümüzde tarla olarak kullanılmaktadır. Seramik parçalarının dağılımı, yerleşmenin daha çok tepenin batı yarısında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Yüzey buluntuları Kalkolitik Çağ, ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma Dönemleri ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Köşkerler (262)

Yukarı Tepecik köyü'ne bağlı Aşağı mahallenin yaklaşık 1 km kuzeybatısında, güney plato kenarında, Kayaönü mevkiinde yer alan bir tepe yerleşmesidir. Doğu-batı yönünde, doğusundaki kayalığa kadar uzanan yerleşme, adını bu küçük kayalıktan alır. Yerleşmenin güneyindeki yükselti üzerinde de, yerleşme ile bağlantılı bir nekropol bulunmaktadır. Tepenin güney yamaçlarındaki dozerle açılmış tarla yolu kesitinde mimariye ait taş duvarlar izlenebilmektedir. Yerleşme yoğun tarım faaliyetleri ve kaçak kazılar nedeniyle büyük ölçüde tahrip olmuştur. Yüzey buluntuları, Demir Çağı,

Hellenistik-Roma Dönemleri ve Ortaçağa aittir.

Kızıltepe (263)

Köşkerler (262) tepe yerleşmesinin güneyinde, bir tepenin batı yamacında yer alan, küçük boyutlu bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Köşkerler yerleşmesi ile bağlantılıdır.

Aşağı Tepecik (264)

Aşağı Tepecik köyünün kuzeyinde, Erzincan-Tokat karayoluna 150 m. mesafede yer alan bir küçük bir tepe yerleşmesidir. Tepenin güneyi taş ocağı olarak kullanılmış ve tahrip edilmiştir. Yerleşme, tepenin batı yamaçlarında yoğunlaşmış ve kuzeye doğru uzanmış olmalıdır. Yüzeyden toplanan az sayıdaki seramik parçasının çoğu Geç Demir Çağına tarihlenmektedir.

Killık Göze Tümülüsü (265)

Sarıyusuf köyünün 1,5 km. kuzeybatısında, Killık Göze 2 (266) yamaç yerleşmesinin hemen batısında yer alan bir tümülüstür (Resim: 5). Yaklaşık 50 m. çapında ve 5 m. yüksekliğindedir. Killık Göze 2 yerleşmesi ile bağlantılı olmalıdır. Tümülüsün sarımsı toprak rengi, çevresindeki tarla toprağından farklıdır. Yamaçlarında görülen ana kaya, doğal bir yükselti üzerine inşa edildiğini gösterir. Tümülüsün üzerinde küçük ve eski bir kaçak kazı çukuru dikkati çeker.

Killık Göze Yamaç Yerleşmesi (266)

Sarıyusuf köyünün 1,5 km. kuzeybatısında, Killık Göze Tümülüsü'nün (265) hemen batısında yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Orta boyutlu olan bu yerleşme, kuzeyinden geçen bir dere yatağına doğru eğimlidir. Üzerinden toplanan seramik buluntular, ağırlıklı olarak Erken Demir Çağı'na tarihlenmektedir. Bunlar çoğunlukla el yapımı, siyah ve kahverengi astarlı, parlak perdahlı seramik parçalarından oluşmaktadır.

Boğaz 1 (267)

Boğaz köyünün yaklaşık 500 m. kuzeyindeki yüksek plato yamacında yer alan, kayalara oyulmuş yan yana 3 oda mezardan oluşmaktadır. Doğudaki mezar odası 2,50 x8,50 m., ortadaki mezar odası 2,10x2,10 m. ve batıdaki mezar odası da 4,10x4,90 m. boyutlarındadır. Mezar odaları, oldukça yumuşak olan kayacın oyulması ile oluşturulmuştur. Ortadaki ve batıdaki mezar odaları bir geçitle birbirine bağlanmaktadır. Soyulmuş olan mezarların ön cepheleri erozyon nedeniyle tahrip olmuştur. Batıdaki mezar odasının duvarlarında küçük nişler bulunmaktadır. Oda tabanlarında kaçak kazı çukurları dikkati çekmektedir. Mezarlar, güneydeki Boğaz 2 (282) yamaç yerleşmesi ile bağlantılı olmalıdır.

Yaylaçay Kalesi (269)

Kelkit vadisi içinde, Yaylaçay köyünün güneydoğusundaki yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer alan bir istihkâm mevkiidir. Kuzey ve güneyi yüksek dağlarla çevrili olan, doğu-batı yönünde uzanan derin vadiye hâkim konumdadır. Sur kalıntıları çok az korunmuştur. Kalenin üst kısmındaki küçük düzlükte çok sayıda kaçak kazı çukuru vardır. Kuzey yamaçta, büyük ölçüde aşınmış, kayaya oyulmuş merdiven basamakları görülmektedir.

Boğaz 2 (282)

Boğaz köyünün güneyinde, güney platonun kuzey yamaçlarında, Erzincan-Tokat karayolunun yaklaşık 300 m güneyinde yer alan bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Gölova havzasından Akıncılar-Suşehri havzasına geçişi sağlayan boğaz üzerinde kurulmuştur. Yerleşmenin kuzeyinden bir dere geçer. Bulunduğu alan günümüzde tarla

olarak kullanılmaktadır.

Akıncılar İlçesi

Ötemahalle Höyüğü (270)

Çörenceç köyünün hemen batısında, Sarıbaba tepesinin kuzeydoğusundaki yamaçta yer alan bir höyük yerleşmesidir. Kuzey-güney yönünde uzanan oval görünümlü höyüğün doğu ve batı eteklerinden derin birer dere yatağı geçmektedir. Kuzeydeki teras tarla olarak, höyük yükseltisinin güneyi ise bahçe olarak kullanılmaktadır. Höyük, çok sayıda kaçak kazı çukuru tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yüzeyi yoğun bitki örtüsü ile kaplı olduğundan az sayıda parça toplanabilmiştir. Kuzeydeki tarladan ve doğudaki dere yatağından toplanan parçalar ETÇ, Demir Çağı, Helenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a aittir.

Ötemahalle Nekropolü (271)

Ötemahalle Höyüğü (270) araştırılırken, yöre halkından, bu höyüğün yaklaşık 250 m. kuzeydoğusunda yer alan tepede mezarlara rastlandığı öğrenilmiştir. Söz konusu tepe, kaçak kazılarla maruz kalmış ve iş makineleri ile büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Ötemahalle Höyüğü (270) ile bağlantılı olan bu tepeden toplanan iri küp parçaları, olasılıkla Roma Devri'ne ait bir nekropol alanına işaret etmektedir.

Yünlüce (273)

Yünlüce köyünün yaklaşık 250 m. doğusunda bulunan, Demir Çağı, Helenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenen bir yamaç yerleşmesidir. Dağlık alanda bir vadi içerisinde yer alan yerleşme, doğu-batı yönünde uzanan bir sırtın kuzey ve güneyinde yer alır. Seramik parçalarının dağılımından, yerleşmenin orta boyutlu bir yamaç yerleşmesi olduğu tahmin edilmektedir. Yüzeyden toplanan Demir Çağı, Helenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenen seramik parçalarına ek olarak, pişmiş topraktan yapılmış Ortaçağ'a ait büyük bir boncuk da ele geçmiştir.

Doğantepe Kalesi (274)

Doğanca köyünün yaklaşık 2 km. kuzeybatısında, derin vadi yatağı içinde ve yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer alan, Roma Devri ve Ortaçağ'a tarihlenen bir kale yerleşmesidir. Kale üzerinde, kaya basamakları, bir sarnıç ve kayalara oyulmuş mekân yerleri tespit edilmiştir. Kalenin doğu yükseltisi üzerinde, ana kayaya oyulmuş doğu-batı yönünde uzanan 1,85x0,40 m. boyutlarındaki bir mezar tahrip edilmiştir. Kalede sur duvarı korunmamıştır. Ancak kayalara oyulmuş sur duvarlarına ait temel çukurları izlenebilmektedir.

Dedetepesi Höyüğü (275)

Doğanca köyünün 1,5 km. güneydoğusunda, vadi içinde, Akbunlar mevkiinde yer alan höyük, doğal kayalık bir yükselti üzerine konumlanmıştır (Resim: 6). Ana kaya yerleşmenin kuzeybatı yamaçlarında yüzeyde görülebilmektedir. Höyük, kuzey-güney yönünde uzanan dar bir vadi içindedir. Yerleşme, höyüğün kuzey ve kuzeybatısındaki tarla olarak kullanılan yamaçta da devam etmektedir. Höyükte, ikisi büyük dört kaçak kazı çukuru vardır. Bir kaçak kazı çukurunda, parçalanmış insan kemiklerine rastlanmıştır. Höyük, olasılıkla geç dönemlerde bir mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Yüzeyden toplanan seramik parçaları, Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Geyikpınarı Höyüğü (277)

Geyikpınarı köyünün 1,5 km. güneyinde, Erikli mevkiinde, yamaç üzerinde yer alan bir plato kenarı höyüğüdür. Doğal bir yükselti üzerine konumlanan höyük, kuzeye doğru uzanan vadiye hâkim konumdadır. Üzerinden Geyikpınarı ve diğer köylere ulaşımı sağlayan karayolu geçer. Doğusunda bir akarsu yatağı vardır. Güney yarısı iş makineleri ile yok edilerek teraslı bir bahçe haline getirilmiş, molozun ve kültür toprağının bir kısmı höyüğün korunan kuzey yarısı üzerine yığılmıştır. Yüzeyden toplanan seramik parçaları, ETC, Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a aittir.

Eskibağ Höyüğü (279)

Eskibağ köyünün 1,5 km. kuzeyinde, asfalt köy yolunun 30 m. kuzeyinde, güney platosunun yamacında, doğal bir yükselti üzerine konumlanmış küçük boyutlu bir höyüktür (Resim: 7). Yerleşmenin kuzeyinden bir dere geçmektedir. Höyüğün doğu ve güneyi tarla olarak kullanılmaktadır. Güneydeki tarla yerleşmeyi büyük ölçüde tahrip etmiştir. Höyüğün kuzey yamaçları yoğun bitki örtüsü ve ağaçlarla kaplı olduğundan, seramik parçaları daha çok güneydeki tarladan toplanabilmiştir. Bu parçalar Kalkolitik Çağ, ETC, Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Çadırkaya Höyüğü (280)

Avşar köyünün yaklaşık 3 km. kuzeybatısında, Ortaköy'ün 1 km. doğusunda yer alan orta boyutlu bir höyüktür. Höyük, bir ana kaya yükseltisi üzerine konumlanmıştır. Kuzey eteklerinden bir dere akmaktadır. Kuzeybatı ve batı yamaçlarından geçen su kanalı yüzünden höyüğün etekleri tahrip olmuştur. Güneyi büyük ölçüde tesviye edilerek tarla haline getirilmiştir. Batı yarısı ise kaçak kazılar nedeniyle neredeyse yok olmuştur. Daha çok höyüğün güneyindeki tarladan toplanan yüzey buluntuları Erken Tunç Çağı, Demir Çağı ve Hellenistik-Roma devirlerine aittir. Özellikle Roma Devri seramik parçaları oldukça yoğundur ve geniş bir alana yayılmıştır.

Dutderesi (281)

Avşar köyünün yaklaşık 3 km. batısında, yamaç üzerinde, Dutderesi mevkiinde yer alan büyük boyutlu bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Güney plato eteklerine kurulan yerleşme, kuzeydeki vadiye hâkim konumdadır.

Apana 1 (283)

Göllüce köyünün kuzeyindeki yamaçta, Tokat-Erzincan karayolunun yaklaşık 200 m. güneyinde, Bahçeicileri mevkiinde, konglomera yapıda doğal bir tepe üzerine kurulmuş küçük bir geç dönem yerleşmesi ve nekropolüdür. Tepenin kuzeyinden geçen modern su kanalı yerleşmeyi tahrip etmiştir. Kuzeydoğu yamacından da toprak alınmıştır. Alanın tesviye edilmiş güney kesimi tarla olarak kullanılmaktadır. Tepe üzerinde bulunan kaçak kazı çukurlarının çevresinde insan kemikleri, iri küp parçaları ve mezarlara ait olduğu tahmin edilen sal taşı parçaları dikkati çekmektedir.

Sevindik 2 (286)

Sevindik köyünün kuzeydoğusunda, güney platonun kuzey yamaçlarında yer alan, doğu-batı yönünde daralan vadiye hâkim konumda kurulmuş bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Büyük boyutlu olduğu tahmin edilen yerleşme, kuzeye doğru hafif bir eğimle uzanmakta ve kuzeyinden bir dere yatağı geçmektedir.

Altıntepe (287)

Akıncılar İlçe merkezinin kuzeyinde, kuzey plato yamacında, Altıntepe mahallesinde, Tokat-Erzincan karayolunun hemen kuzeyindeki doğal bir tepe üzerinde

yer alan bir geç dönem yerleşmesidir. Tepe üzerinde bir kulübe ve modern mezarlık vardır. Üzerinden toplanan az sayıdaki seramik parçası, küçük bir yerleşme olduğunu düşündürmektedir.

Kaçak Tepesi (288)

Ortaköy'ün 2 km. kuzeydoğusunda, kuzey plato üzerinde yer alan küçük bir geç dönem tepe yerleşmesidir. Güneydeki vadiye hâkim konumda olan yerleşmenin ortaya koyduğu hafif yayvan yükselti höyükleşmeye işaret etmektedir. Çok sayıda kaçak kazı çukuru nedeniyle büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Akıncılar (289)

Akıncılar İlçe merkezinin kuzeydoğusunda, kuzey-güney yönünde uzanan bir yamaç yerleşmesidir (Resim: 8). Orta boyutlu olduğu tahmin edilen yerleşmenin doğusunda bir dere yatağı vardır. Bulunduğu alan basamaklı teraslar halinde düzenlenmiştir ve tarla olarak kullanılmaktadır. Yüzeyden toplanan seramik buluntular ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Şenbağlar (323)

Şenbağlar köyünün kuzeybatısındaki yamaçta yer alan bahçelerde, geniş bir alanda saptanan yüzey bulguları, büyük ve olasılıkla dağınık bir geç dönem yamaç yerleşmesine işaret etmektedir. Yerleşme, güney platonun, kuzeye doğru hafif bir eğimle uzanan verimli yamaçları üzerine yayılmıştır. Bir kısmı blok kireçtaşlarından oluşan mimariye ait öğeler, bahçe sınırlarına yerleştirilmiş olarak görülebilmektedir. Yüzey buluntuları Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a ait seramik ve çatı kiremidi parçalarından oluşmaktadır.

Zara İlçesi

Balımgil (322)

Zara ilçe merkezine bağlı Mustafa Bey Çiftliği'nin güneyinde, Acısu havzası içinde, Acısu'nun doğu ve batı yakaları üzerinde yer alan bir düz yerleşmedir. Yerleşmenin tamamı tarla olarak sürüldüğünden tahrip olmuştur. Seramik parçaları geniş bir alan yayıldığından yerleşmenin boyutlarını belirlemek mümkün olamamıştır. Kuzeybatıdaki yerleşmede, tarla olarak sürülmeyen kuzey kısımda, mimariye ait temel duvarlarına ait izler kısmen yüzeyden izlenebilmektedir.

Zazalar (327)

Zazalar köyünün hemen kuzeydoğusunda, Sivas-Suşehri karayolunun güneyinde kalan küçük bir tepe yerleşmesidir. Yüzeyden toplanan seramik parçaları Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Koyulhisar İlçesi

Yukarı Kale (27)

Koyulhisar ilçesinin Yukarıkale mahalle sınırları içerisinde, 2007 yılı çalışmalarında incelenen kale, 2011 yılı çalışmaları kapsamında tekrar ziyaret edilmiştir.⁵ Kelkit vadisinde kayalık sırt üzerine konumlanmış olan kale, vadiye hâkim konumdadır. Kalenin kuzeybatı ucunda bulunan tonozlu bir yapı kalıntısı erozyon nedeniyle yıkılmak üzeredir. Kayalığın kuzey ucunda da bir burç kalıntısı vardır. Kuzeydoğu yamaçtaki çukur, olasılıkla kar sularının biriktiği eski bir gölet olmalıdır. Kale üzerindeki çok sayıda kaçak kazı çukuru yapı kalıntılarını tahrip etmiştir. Alandan toplanan az sayıdaki seramik parçası

⁵Engin 2009a, 76, 82.

Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Yeniaslan Höyüğü (290)

Yeniaslan köyünün yaklaşık 1 km. güneyinde yer alan, ETC'nda iskân görmüş konik görünümlü yayla tipi küçük bir höyük yerleşmesidir (Resim: 9). Etrafı ormanlarla kaplı tepelerle çevrili yüksek bir plato üzerinde kurulmuştur. M. Özait'in 1993 yılında yaptığı yüzey araştırmalarında, Yeniaslan I olarak tespit edilen höyüğün konik yükseltisi bir tümülüsü andırmaktadır.⁶ Yerleşmenin yaklaşık 30 m. çapındaki konik yükseltisinin çevresinde, 100 m. çapında bir alana yayıldığı tahmin edilmektedir. Güney eteklerindeki bir su kaynağı, zamanında yerleşmeye hayat vermiştir. Üst kısmında ve güney yamaçta görülen büyük kaçak kazı çukurları höyüğü tahrip etmiştir. Üzeri taşlı olduğu için, seramik buluntular daha çok güneydeki tahribat çukurundan toplanabilmiştir (Çizim: 1).

Yeniaslan Tepe Yerleşmesi (291)

Yeniaslan köyünün yaklaşık 1 km. güneydoğusunda, yayla yolunun batısında yer alan, ETC'na tarihlenen bir tepe yerleşmesidir. M. Özait'in çalışmalarında Yeniaslan II olarak kaydedilen bu merkez, kuzey-güney yönünde uzanan oval biçimli doğal bir tepe üzerindedir⁷. Yüzeyi yoğun taşlar ve sık bitki örtüsü ile kaplıdır. Yerleşme, yaklaşık 500 m. batısındaki Yeniaslan Höyüğü (290) ile bağlantılı olmalıdır.

Yeniaslan Yamaç Yerleşmesi (292)

Yeniaslan köyünün yaklaşık 2,5 km. güneydoğusunda, Yeniaslan Tepe Yerleşmesi'nin (291) 1 km. doğusunda, yüksek kayalık bir tepenin batı ve güneybatı yamaçlarına yayılan bir yamaç yerleşmesidir. M. Özait'in araştırmalarında Yeniaslan III olarak kaydedilmiştir.⁸ Yöre halkı tarafından "Kale" olarak adlandırılmaktadır. Bulunduğu alan, üç basamaklı bir teras haline getirilmiştir ve tarla olarak kullanılmaktadır. Yüzey buluntuları ETC, Demir Çağı (Çizim: 2), Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ yerleşmelerine işaret etmektedir.

Tuzlak (293)

Modern Eğriçimen yayla yerleşmesinin güneyinde, ormanlarla kaplı bir tepenin batı yamacında yer alan bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Yerleşme çok sayıda kaçak kazı çukuru tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bu çukurlarının içinde taş temeller ve çok sayıda çatı kiremidi parçası görülmektedir. Yöre halkından alınan bilgiye göre, yerleşmenin doğusunda kalan kesimde bir nekropol alanı bulunmaktadır.

Eğriçimen Höyüğü (294)

Koyulhisar'ın Eğriçimen yaylasında yer aldığını bildiğimiz, 1955 yılında C. Burney tarafından saptanan ve G. E. S. Durbin'in yayınında "Eğri Çimen" olarak bahsedilen⁹ Eğriçimen Höyüğü tarafımızdan araştırılmak istenmiş, ancak tanımlanan yerde bir yerleşmeye rastlanmamıştır. M. Özait, 1993 yılında araştırdığı ve "Eğriçimen Yayla Höyük" olarak adlandırdığı bu merkezin ağır biçimde tahrip edildiğini belirtmektedir.¹⁰ Yöre halkından alınan bilgiye göre, Eğriçimen Höyüğü yakın zamanda dozer kullanılarak tümüyle yok edilmiş, höyük toprağı da yerleşmenin kuzeyinde oluşturulan göletin bendinde kullanılmıştır. Bu bent toprağı içinden toplanan höyüğe ait seramik parçaları

⁶Özsait 1995, 465, res. 16-17.

⁷Özsait 1995, 465, res. 18.

⁸Özsait 1995, 465-466, res. 19-20.

⁹Durbin 1971, 117.

¹⁰Özsait 1995, 466, res. 21-22.

ETÇ'na aittir.

Aşıklar Tepesi (295)

Modern Eğriçimen yayla yerleşmesinin güneyinde yer alan bir tepe yerleşmesidir. Tepenin üzeri tıraşlanarak bir mesire yeri haline getirilmiştir. Yüzeyinde taş temel kalıntıları görülebilmektedir. Tepenin kuzey yamacı ise telefon kablosu döşenmesi için dozerle tahrip edilmiştir. Yüzeyden toplanan seramik parçaları ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Çıgırıkçı (296)

Yeniaslan köyünün yaklaşık 2,5 km. güneydoğusunda, Yeniaslan Yamaç Yerleşmesi'nin (292) bulunduğu kayalık tepenin doğusunda yer alan, yaklaşık 40x20 m. boyutunda bir alan kaplayan küçük bir tepe yerleşmesidir. Üzerinde çam ağaçları bulunan tepede, olasılıkla Roma Devri ya da Ortaçağ yapılarına ait olan mimari izler görülebilmektedir. Buradaki mimari kalıntıların, Yeniaslan Yamaç Yerleşmesi ile bağlantılı dini yapılar olması muhtemeldir.

Günişik (297)

Günişik köyünün doğusunda yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Yerleşme, doğudaki vadiye doğru bir eğimle uzanır. Alan, tarla olarak kullanıldığından yerleşmenin boyutlarını belirlemek mümkün olmamıştır. Ancak zayıf bir geç dönem yerleşmesi olduğu tahmin edilmektedir.

Yapı (298)

Yolüstü köyüne bağlı Yapı mahallesinin güney ve güneydoğusunda bulunan bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Küçük olduğu tahmin edilen yerleşmenin kesin boyutlarını belirlemek mümkün olmamıştır. Yüzeyden çok az seramik parçası toplanabilmiştir.

Belenköy (299)

Çiçekközü köyüne bağlı Belenköy mahallesinin güneybatısında, vadi içindeki dere yatağı üzerine konumlanan küçük bir geç dönem yamaç yerleşmesidir. Kuzey-güney yönünde uzandığı tahmin edilmektedir. Batısında küçük bir su yatağı bulunan ve bu yöne doğru bir eğim gösteren yerleşme, vadiye adeta saklanmış gibidir.

Değirmentaş (300)

Değirmentaş köyünün kuzeydoğusunda, asfalt yolun kuzeyinde yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Doğusundan bir dere yatağı geçmektedir. Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenen seramik parçalarına çok geniş bir alanda rastlandığı için kesin boyutlarını belirlemek güçtür. Dağınık ve küçük bir geç dönem yerleşmesi olduğu tahmin edilmektedir.

Sarıharman (301)

Sarıharman köyünün güneyinde, karayolunun batısında yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Batısında bir dere yatağı vardır. Doğu kesiminden asfalt köy yolu geçer. Yerleşim izleri yolun doğusunda da görülmekle birlikte, asıl yoğunluk yolun batı kısmındadır. Alan tarla olarak kullanıldığından, yerleşmenin kesin boyutları tespit edilememiştir. Yüzey buluntuları içinde yoğun Ortaçağ seramik parçaları ve demir cürufaları dikkati çekmektedir.

Sarıharman Tümülüsü (302)

Sarıharman köyünün güneydoğusunda, doğuya doğru meyilli bir yamaç üzerinde yer alan konik biçimli bir tümülüstür. Etrafı dağlarla çevrili bir vadi içerisinde. Kayalık

bir yükselti üzerine taş ve toprak yığılarak inşa edilmiştir. Tümülüs, güneydoğusundaki Nohutluk Tepesi (303) ve doğusundaki Kanlıtarla (304) ve yerleşmeleri ile bağlantılı olmalıdır.

Nohutluk Tepesi (303)

Sarıharman köyünün kuzeyinde, Terekere mevkiinde yer alan, doğal bir tepe üzerinde kurulmuş küçük bir geç dönem tepe yerleşmesidir. Etrafı yüksek dağlarla çevrili bir vadi içerisinde. Tepenin üst kısmında çok sayıda ele geçen Ortaçağ'a ait seramik ve çatı kiremidi parçaları, yerleşmenin bu kısımda yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca, tepenin güneydoğu kesiminde görülen yoğun insan kemikleri, bu alanda bir nekropolün bulunduğuna işaret etmektedir.

Kanlıtarla (304)

Sarıharman köyü'nün kuzeyindeki vadi içinde, Nohutluk Tepesi'nin (303) hemen kuzeydoğusunda yer alan bir tepe yerleşmesidir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde doğudaki vadiye doğru uzanan tepe, doğudaki derin vadiye hakim konumdadır. Tarla olarak sürülmesi nedeniyle üzeri düzleşmiştir. Tepe üzerinde kanlı bir savaş yaşandığına inanıldığı için, bulunduğu alan yöre halkı tarafından "Kanlıtarla" olarak adlandırılmıştır. Yoğun bitki örtüsü nedeniyle yüzeyden fazla seramik toplanamamıştır. Kanlıtarla, Nohutluk Tepesi (303) yerleşmesiyle bağlantılı olmalıdır.

İskenderşeyh (305)

İskenderşeyh köyünün kuzeyinde, kuzey-güney yönünde uzanan tepenin güney yarısı üzerinde yer alan bir geç dönem tepe yerleşmesidir. Yerleşme, Kelkit vadisine hakim konumdadır. Tepenin üst kısmı tarla olarak kullanılmaktadır. Batı yamacından geçen bir yol nedeniyle kısmen tahrip olmuştur. Yerleşmenin kesin boyutlarını belirlemek mümkün olmamakla birlikte, yaklaşık 100 m. çapında olduğu tahmin edilmektedir.

Karaçam (306)

Karaçam köyü içinde ve köyün doğusundaki tarlada toplanan seramik parçaları, modern köy yerleşmesinin altında Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a ait bir yamaç yerleşmesinin bulunduğuna işaret etmektedir.

Asarcık Kale (307)

Kızılelma köyüne bağlı, Asarcık mahallesinin güneyinde yer alan bir yamaç yerleşmesi ve istihkâm mevkiidir. Güneydoğuya doğru bir meyille uzanan bu yamaç yerleşmesi günümüzde tarla olarak kullanılmaktadır. Yerleşmenin güneydoğusundaki kayalık yükselti üzerindeki düzeltilmiş kayalar ve mimari izler, kayalığın güneydeki vadiyi kontrol eden bir istihkâm mevki olarak kullanıldığını göstermektedir. Kayalığın doğu ucunda ise soyulmuş bir kaya oyuğu mezar bulunmaktadır.

Eğlence Höyüğü (308)

Kızılelma köyünün 1 km güneyinde, köye giden yolun doğusunda, Eğlence mevkiinde yer alan, yaklaşık 50 m. çapında ve 10 m. yüksekliğinde küçük bir höyüktür. Doğal bir yükselti üzerine konumlandığı anlaşılan höyük, bölgedeki Yeniaslan Höyüğü (290) benzeri yayla tipi yerleşmelerden biridir. Kuzey ve kuzeybatı yamaçları üzerine kavak ağaçları dikilmiştir. Üzerinde bulunan 4x6 m. boyutlarında büyük bir kaçak kazı çukuru höyüğü tahrip etmiştir. Höyük yüzeyi mimariye ait taşlarla kaplı olduğundan, ETÇ'na tarihlenen seramik parçaları daha çok kaçak kazı çukurundan toplanabilmektedir.

Küplüce (309)

Küplüce köyünde yapılan çalışmalar, modern köyün Ortaçağ'a tarihlenen olasılıkla

küçük boyutlu bir yamaç yerleşmesi üzerine kurulduğunu göstermiştir. Yerleşme, vadi içinde, güneye meyilli bir yamaç üzerindedir.

Güzelyurt (310)

Güzelyurt köyü içinden toplanan az sayıdaki seramik parçası, modern köy yerleşmesi altında bir geç dönem yamaç yerleşmesinin bulunduğuna işaret etmektedir.

Oyuk Tepesi (312)

Ortakent beldesinin kuzeyinde, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan kayalık bir sırtın doğusunda, tepe üzerinde ve tepenin doğusunda yer alan küçük boyutlu bir tepe yerleşmesidir. Yüzey buluntuları Demir Çağı, Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

Ortakent Tümülsü (313)

Ortakent beldesinin kuzeyinde, Oyuk Tepesi (312) yerleşmesinin yaklaşık 250 m. batısında, Kıran mevkiinde, kayalık bir sırt üzerinde yer almaktadır (Resim 10). Konik biçimli olan tümülüs, 4 m yüksekliğinde ve yaklaşık 20x15 m. boyutlarındadır. Üzerinde ağaçlar bulunmaktadır. Tümülüs, konumu itibarıyla olasılıkla Demir Çağına ait olmalıdır.

Aksu (314)

Aksu köyünün güneyindeki doğal tepe üzerinde ele geçen az sayıdaki seramik parçası, Helenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ dönemlerinde burada küçük ve zayıf bir tepe yerleşmesinin bulunduğunu göstermektedir. Yerleşmenin kesin boyutlarını belirlemek mümkün olmamıştır.

Bahçeköy 1(315)

Kelkit vadisinin yüksek güney yamacı üzerine konumlanmış olan modern Bahçeköy ve doğusunda, Ortaçağ'a ait seramik parçaları ve yuvarlak bir taş tekne tespit edilmiştir.

Kalecik Tepesi (316)

Bahçeköy'ün yaklaşık 500 m. güneybatısında yer alan bir tepe yerleşmesidir. Kuzeydeki Kelkit vadisine hakim yamaç üzerinde yer alan bu doğal tepe, kuzey-güney yönünde uzanır. Doğu ve batı yamaçları erozyonla büyük ölçüde tahrip olmuştur. Tepenin kuzeye meyilli ve yakın zamana kadar tarla olarak kullanılan üst kısmında bulunan çok sayıda kaçak kazı çukuru da yerleşmeyi büyük ölçüde tahrip etmiştir. Kaçak kazı çukurlarında mimariye ait taş duvar izleri dikkati çekmektedir. Toplanan seramik buluntular ETÇ, Demir Çağı ve Helenistik-Roma devirlerine tarihlenmektedir. Daha önce C. Burney yaptığı araştırmalar sırasında tespit edilen bu merkez, G. E. S. Durbin'in yayınında "Kalecik Mevkii" olarak geçer.¹¹

Bahçeköy 2 (317)

Bahçeköy'ün yaklaşık 500 m. kuzeydoğusunda, yamaçta yer alan tarlalarda, dağınık olarak ele geçen Helenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a ait seramik parçaları, kuzeydeki vadiye hakim bir yamaç yerleşmesine işaret etmektedir. Seramik parçalarına oldukça geniş bir alanda rastlandığından, yerleşmenin kesin boyutlarını belirlemek güçtür. Bu alanda, modern köy mezarlığının bulunduğu ağaçlarla kaplı yükselti üzerinde, olasılıkla Helenistik-Roma yerleşmelerine ait mimari kalıntılar tespit edilmiştir.

Kalederesi (318)

Gökdere köyünün güneyinde, Kalederesi mevkiinde, kuzey-güney yönünde uzanan vadinin güney ucundaki tarla ve bahçelerde, bir geç dönem yamaç yerleşmesi

¹¹Durbin 1971, 118.

bulunmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan yerleşme, kuzeydeki Kelkit vadisine açılan geniş ve verimli bir vadi yatağı üzerindedir. Yerleşmenin ortasından, kuzeye Kelkit çayına doğru akan Kale deresi geçer. Yerleşmenin güneyini sınırlandıran dik kayalıklar yöre halkı tarafından “Kale” olarak adlandırıldığından, bu alan da “Kale mevki” olarak bilinmektedir. Alandaki bahçelerde, mimariye ait blok taşlar, su kanalı, künkler ve taş temel kalıntıları görülmektedir. Köylülerin verdiği bilgilere göre, yerleşmenin güneybatısında kayalıkların eteklerinde bir nekropol alanı vardır.

Kuruseki 1 (319)

Koyulhisar ilçe sınırları içerisinde, Kuruseki mahallesinin kuzeyinde, Koyulhisar-Mesudiye karayolunun doğusundaki yamaçlar üzerinde tarlalarda yer alan bir geç dönem yamaç yerleşmesidir.

Kuruseki 2 (320)

Kuruseki mahallesinin güneybatısında bulunan yamaçtaki geniş düzlükteki tarlalarda ele geçen seramik, çatı kiremidi ve tuğla parçaları, bir başka geç dönem yerleşmesini ortaya koymaktadır. Yerleşmenin ortasından Koyulhisar-Mesudiye karayolu geçmektedir. Kesin boyutları belirlenemese de, yüzey bulgularından büyük boyutlu bir yerleşme olduğu tahmin edilmektedir.

Suşehri İlçesi

Akçaağıl (321)

Akçaağıl köyünün güneydoğusunda, Suşehri ovasından Kelkit vadisine geçişi sağlayan boğazda, Tokat-Erzincan karayolunun doğusunda, Kelkit çayının güneydoğusunda, doğal kayalık tepe üzerine ve çevresine yayılan, küçük bir tepe yerleşmesidir. Yerleşme, kayalık üzerinde ve kayalığın güneybatısında yoğunlaşmaktadır. Güneybatıdaki tarlada Ortaçağ’a ait yoğun seramik ve çatı kiremidi parçalarına rastlanmaktadır.

Sıradur Höyüğü (324)

Kılıçkaya Barajı su tutma alanı içinde yer alan Sıradur Höyüğü, Kayadelen köyünün yaklaşık 1,5 km. güneyinde yer alır. Daha önce C. Burney tarafından tespit edilen bu merkez, G. E. S. Durbin’in yayınında “Eski Sıradur” olarak geçmektedir.¹² Bölgede daha önceki yıllarda yaptığımız çalışmalar sırasında su altında olduğu için ziyaret edilemeyen bu höyük, baraj suyunun geri çekilmesiyle yeniden ortaya çıkmış ve böylece 2011 yılında araştırılabilmesi mümkün olmuştur (Resim: 11).

Su altında kaldığı için eriyen ve küçülen höyük üzerinde çok sayıda arkeolojik buluntuya rastlanmaktadır. Höyüğün hemen güneybatısındaki doğal yükselti üzerinde de ETÇ, Demir Çağı ve Ortaçağ kalıntıları tespit edilmiştir. Kuzey yamaçlarında ve güneybatıdaki tepe üzerinde, ETÇ’na ait olduğu anlaşılan taş sanduka mezarlar (Resim: 12) yüzeyden izlenebilmektedir. Bu mezarlara ait buluntular ve iskeletler büyük ölçüde parçalanmış olarak yüzeye dağılmıştır.

Sıradur Höyüğü’nün kuzey yamaçlarında, ocaklar ve yangın geçirmiş, olasılıkla huğ tekniğinde yapılmış evlere ait pişmiş toprak kalıntıları (Resim: 13) ile küçük buluntular (Resim: 14) yüzeye çıkmıştır. Etrafa yayılmış, çoğu aynı kaplara ait seramik parçaları, bu bulguların ETÇ’na ait olduklarını ortaya koymaktadır. Batı yamaçta tespit edilen dağılmış mutfak kapları ve onlarca bazalt öğütme taşı (Resim: 15), bu alanda da ETÇ’na ait mutfak işlevli yapıların bulunduğunu göstermektedir. Yüzey araştırmalarında, Kalkolitik Çağ,

¹²Durbin 1971, 108-110, 114-115, 117, şek. 7: 66, 89.

ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı ve Ortaçağ yerleşmelerine işaret eden seramik parçaları ile ETÇ ve Demir Çağı'na tarihlenen buluntular ele geçmiştir. Seramik parçaları dışında ele geçen yüzey buluntuları; ETÇ'na ait 1 adet seramikten yuvarlak dokuma ağırlığı, 1 adet pişmiş topraktan oyuncak tekerlek, 1 adet kemik ağırsak, 2 adet pişmiş toprak dokuma ağırlığı, 1 adet pişmiş topraktan figürin, 1 adet küçük testi, 1 adet gaga ağızlı testi, 1 adet bronz delici ve Demir Çağı'na ait 1 adet demirden kargı ucundan oluşmaktadır.

Kömüştün 1 (325)

Arpayazı köyünün yaklaşık 1 km. güneyinde, Sıradur Höyüğü'nün (324) 1 km. batısındaki düzlükte yer alan bu tepe yerleşmesi, Kılıçkaya Barajı su tutma alanı içerisinde yer almaktadır. Baraj sularının çekilmesi ile birlikte tepe yerleşmesi ortaya çıkmış ve ekibimiz tarafından ziyaret edilebilmiştir. Yerleşmenin üzerinde bulunan eski Arpayazı köyü 1988 yılında barajın su tutmaya başlaması ile kuzeye, şimdiki yerine taşınmıştır. Tepe üzerinde eski modern köy yerleşmesine ait mimari kalıntılarla birlikte, ETÇ, Demir Çağı, Helenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a tarihlenen seramik parçaları ele geçmiştir. Bunlara ek olarak, yüzeyde in-situ olarak Geç Osmanlı dönemine tarihlenen pişmiş toprak bir çömlek ele geçmiştir.

Kömüştün 2 (326)

Kömüştün 1 (325) yerleşmesinin yaklaşık 400 m. kuzeyinde, asfalt yolun hemen güneyinde yer alan bir nekropol alanıdır. Olasılıkla Ortaçağ ve Geç Osmanlı dönemlerinde eski Kömüştün köyünün mezarlığı olan bu nekropol geniş taşlarla kaplıdır.

Genel Değerlendirme

2011 yılı çalışmaları kapsamında araştırılan Akıncılar, Gölova, Suşehri ve Koyulhisar ilçelerindeki en erken yerleşmeler Kalkolitik Çağ'a aittir. Erken Tunç Çağı'nda bölgedeki yerleşmelerin sayısı oldukça artmıştır. Bu durum, Kızılırmak havzasındaki yoğun ve küçük ETÇ yerleşim modeli ile uyumludur. ETÇ'ndan itibaren iskân görmüş küçük yerleşimler, birbirine yakın dağınık bir yapı ortaya koymaktadır.

Araştırma bölgesinde M.Ö. 2. binyıl yerleşmeleri ise yok denecek kadar azdır. Elde edilen bu sonuç, M.Ö. 2. binyılda bölgede daha çok yarı göçebe yayla topluluklarının yaşadığını düşündürmektedir. Demir Çağı'ndan itibaren yerleşim sayısında büyük bir artış görülür. Bölgedeki yerleşmelerin büyük çoğunluğu ise Hellenistik-Roma devirleri ve Ortaçağ'a aittir.

Araştırılan alan içindeki yerleşmelerin büyük bir kısmı tepe veya yamaç yerleşmelerinden oluşur. Demir Çağı'ndan itibaren, yerleşmelere ek olarak kale ve istihkâm mevkiileri ile de karşılaşılır. Tepe ve yamaç yerleşmelerine göre daha az sayıda olan höyükler, çoğunlukla su kaynaklarına yakın doğal kayalık yükseltiler üzerine kurulmuştur. Konumlandıkları ana kaya, genellikle höyük üzerinde ve yamaçlarda yüzeyden görülebilmektedir. Çoğunlukla küçük boyutlu olan bu höyüklerde uzun bir yerleşim sürekliliği yoktur. Koyulhisar ve Akıncılar'ın kuzeyindeki yüksek ormanlık bölgede bulunan az sayıdaki küçük höyük, "yayla tipi" farklı bir yerleşim modeli ortaya koyar. Koyulhisar'ın Eğriçimen ve Ortakent yaylaları, bu tip yayla yerleşmelerinin Yeniaslan Höyüğü (290), Eğriçimen Höyüğü (294) ve Eğlence Höyüğü (308) gibi güzel örneklerini barındırmaktadır. Bu tür yerleşmeler, ETÇ'nda iskan görmüş, genellikle küçük konik yükseltilerden oluşur.

Gölova havzasının kuzeyini sınırlandıran bodur ağaçlarla kaplı yüksek platoda herhangi bir yerleşme izi tespit edilememiştir. Söz konusu bu bölge, olasılıkla geçmişte de sık ormanlarla kaplı olmalıdır. Yerleşmeler, Gölova havzasının güneyini sınırlandıran

platonun yamaçlarında yoğunlaşmıştır. Güney platonun yüksek kesimlerinde ise Helenistik-Roma devirlerinden daha erken bir yerleşme bulunmamaktadır.

Akıncılar ilçe merkezinin kuzeyindeki düzlük, olasılıkla eski bir göl yatağı ve bataklık olduğu için bu alanda yerleşme izi tespit edilememiştir. Akıncılar sınırları içindeki yerleşmeler, daha çok güney plato kenarlarında ve küçük vadilerde, yamaçlar üzerinde ve su kaynaklarına yakın yerlerde kurulmuştur.

Akıncılar'ın kuzey-kuzeybatısındaki plato ile güneydoğusundaki ormanlarla kaplı dağlık bölge yoğun yerleşmelere olanak sunmamıştır. Bu bölgenin büyük bir kısmı, geçmişte olasılıkla sık ormanlarla kaplı olmalıdır. Yerleşmeler, günümüzde olduğu gibi, güney plato yamaçlarında yoğunlaşmıştır. Akıncılar, Gölova ve Suşehri'nde güney plato üzerinde, kuzeye doğru bakan yamaçlarında kurulmuş modern köylerin büyük bir kısmı da Ortaçağ ve Geç Osmanlı dönemlerinden itibaren iskan görmüştür.

Tablo 1: Arkeolojik Merkezler:

NO	M E R K E Z ADI	TÜRÜ	İDARİ KONUMU	DÖNEMLER
27	Yukarı Kale	Kale	Koyulhisar, Yukarı Kale mah.	Helenistik-Roma, Ortaçağ
240	Dikmetaş Tepesi	Tepe yerleşmesi	Gölova ilçe merkezi	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
241	Vartanoluğu Höyüğü	Höyük	Gölova ilçe merkezi	ETÇ, Demir Çağı
242	Çoban Tepesi	Tepe yerleşmesi	Gölova, Akçataş köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
243	Cengi Höyüğü	Höyük	Gölova, Karayakup köyü	ETÇ, Demir Çağı
245	Kuzuluk 2	Yamaç yerleşmesi	Gölova, Aşağı Tepecik köyü	Hellenistik-Roma (?), Ortaçağ
246	Yuvacık 1	Tepe yerleşmesi	Gölova, Yuvacık köyü	Ortaçağ
247	Yuvacık 2	Yamaç yerleşmesi	Gölova, Yuvacık köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
248	Yuvacık Kalesi	İstihkam mevki	Gölova, Yuvacık köyü	Helenistik-Roma , Ortaçağ
249	Demirkonak Höyüğü	Höyük	Gölova, Demirkonak köyü	ETÇ, Demir Çağı
250	Çobanlı	Tepe yerleşmesi	Gölova, Çobanlı köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
253	Çakıryurt Höyüğü	Höyük	Gölova, Çakıryurt köyü	Demir Çağı
255	Sarıcakaya	Yamaç yerleşmesi	Gölova, Dikköy köyü	Ortaçağ, Geç Osmanlı
257	Saraycuk	Yamaç yerleşmesi	Gölova, Dikköy köyü	Ortaçağ, Geç Osmanlı

258	Dikköy Höyüğü	Höyük	Gölova, Dikköy köyü	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
259	Gözören Höyüğü	Höyük	Gölova, Gözören köyü	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
260	Gökdere 1	Höyük	Gölova, Aşağı Tepecik köyü	Kalkolitik, ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ (?)
261	Gökdere 2	Tepe yerleşmesi	Gölova, Aşağı Tepecik köyü	Kalkolitik, ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
262	Köşkerler	Tepe yerleşmesi	Gölova, Yukarı Tepecik köyü	Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
263	Kızıltepe	Yamaç yerleşmesi	Gölova, Yukarı Tepecik köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
264	Aşağı Tepecik	Tepe yerleşmesi	Gölova, Aşağı Tepecik köyü	Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
265	Kıllık Göze Tümülüsü	Tümülüs	Gölova, Sarıyusuf köyü	Demir Çağı
266	Kıllık Göze Yamaç Yerleşmesi	Yamaç yerleşmesi	Gölova, Sarıyusuf köyü	ETÇ, Demir Çağı
267	Bağaz 1	Kaya mezarları	Gölova, Boğaz köyü	Roma Devri
269	Yaylaçayı Kalesi	İstihkam mevkii	Gölova, Yaylaçayı köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
270	Ötemahalle Höyüğü	Höyük	Akıncılar, Çöreneç köyü	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
271	Ötemahalle Nekropolü	Nekropol	Akıncılar, Çöreneç köyü	Hellenistik-Roma
273	Yünlüce	Yamaç yerleşmesi	Akıncılar, Yünlüce köyü	Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
274	Doğantepe Kalesi	Kale	Akıncılar, Doğantepe köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
275	Dedetepesi Höyüğü	Höyük	Akıncılar, Doğantepe köyü	Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ

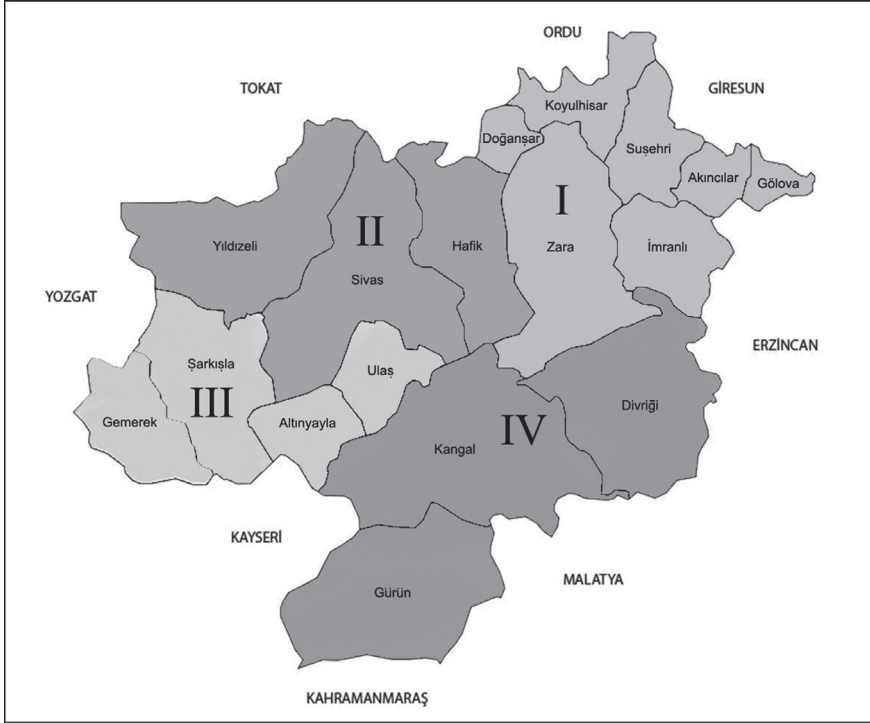
277	Geyikpınarı Höyüğü	Höyük	Akıncılar, Geyikpınar köyü	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
279	Eskibağ Höyüğü	Höyük	Akıncılar, Eskibağ köyü	Kalkolitik Çağ (?), ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
280	Çadirkaya Höyüğü	Höyük	Akıncılar, Avşar köyü	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
281	Dutderesi	Yamaç yerleşmesi	Akıncılar, Avşar köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
282	Boğaz 2	Yamaç yerleşmesi	Gölova, Boğaz köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
283	Apana 1	Tepe yerleşmesi ve nekropol	Akıncılar, Göllüce köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
286	Sevindik 2	Yamaç yerleşmesi	Akıncılar, Sevindik köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
287	Altıntepe	Tepe yerleşmesi	Akıncılar, Altıntepe Mahallesi	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
288	Kaçak Tepesi	Tepe yerleşmesi	Akıncılar, Ortaköy Beldesi	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
289	Akıncılar	Yamaç yerleşmesi	Akıncılar ilçe merkezi	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
290	Yeniaslan Höyüğü	Höyük	Koyulhisar, Yeniaslan köyü	ETÇ
291	Yeniaslan Tepe Yerleşmesi	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, Yeniaslan köyü	ETÇ
292	Yeniaslan Yamaç Yerleşmesi	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Yeniaslan köyü	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
293	Tuzlak	Yamaç yerleşmesi ve nekropol	Koyulhisar, Subaşı mah. Eğriçimen Yaylası	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
294	Eğriçimen Höyüğü	Höyük	Koyulhisar, Subaşı mah. Eğriçimen Yaylası	ETÇ
295	Aşıklar Tepesi	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, Subaşı mah. Eğriçimen Yaylası	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
296	Çıgırıkcapı	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, Yeniaslan köyü	Hellenistik-Roma (?), Ortaçağ

297	Günişik	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, Günişik köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
298	Yapı	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Yolüstü köyü, Yapı mah.	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
299	Belenköy	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Çiçeközü , Belenköy mah.	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
300	Değirmentaş	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Değirmentaş köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
301	Sarıharman	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Sarıharman köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
302	Sarıharman Tümülüsü	Tümülüs	Koyulhisar, Sarıharman köyü	Roma (?)
303	Nohutluk Tepesi	Tepe yerleşmesi ve nekropol	Koyulhisar, Sarıharman köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
304	Kanlıtarla	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, Sarıharman köyü	Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
305	İskenderşeyh	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, İskenderşeyh köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
306	Karaçam	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Karaçam köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
307	Asarcık Kale	Yamaç yerleşmesi, istihkâm mevkii ve kaya mezarı	Koyulhisar, Kızılelma köyü, Asarcık mah.	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
308	Eğlence Höyüğü	Höyük	Koyulhisar, Kızılelma köyü	ETÇ, Demir Çağı
309	Küplüce	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Küplüce köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
310	Güzelyurt	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Güzelyurt köyü	Ortaçağ, Geç Osmanlı Devri
312	Oyuk Tepesi	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, Ortakent	Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ (?)
313	Ortakent Tümülüsü	Tümülüs	Koyulhisar, Ortakent	Demir Çağı (?)
314	Aksu	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, Aksu köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
315	Bahçeköy 1	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Bahçeköy köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ

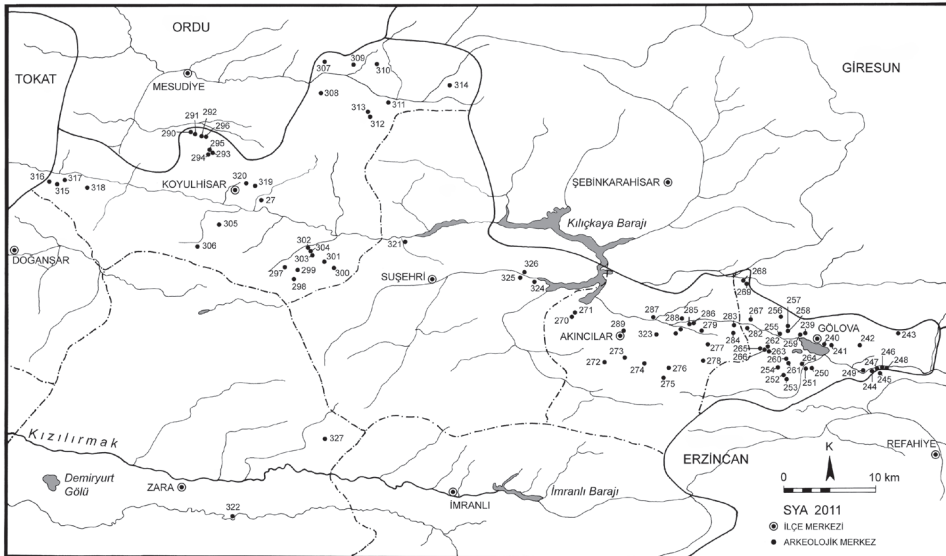
316	Kalecik Tepesi	Tepe yerleşmesi	Koyulhisar, Bahçeköy köyü	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma
317	Bahçeköy 2	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Bahçeköy köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
318	Kalederesi	Yamaç yerleşmesi ve nekropol	Koyulhisar, Gökdere köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
319	Kuruseki 1	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Kuruseki mah.	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
320	Kuruseki 2	Yamaç yerleşmesi	Koyulhisar, Kuruseki mah.	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
321	Akçağıl	Tepe yerleşmesi	Suşehri, Akçaağıl köyü	Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
322	Balımgil	Düz yerleşme	Zara, Mustafa Bey Çiftliği	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
323	Şenbağlar	Yamaç yerleşmesi	Akıncılar, Şenbağlar köyü	Hellenistik-Roma, Ortaçağ
324	Sıradur Höyüğü	Höyük ve nekropol	Suşehri, Kayadelen köyü	Kalkolitik, ETÇ, MÖ 2. Bin, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
325	Kömüştün 1	Tepe yerleşmesi	Suşehri, Arpayazı köyü	ETÇ, Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ
326	Kömüştün 2	Nekropol	Suşehri, Arpayazı köyü	Ortaçağ, Geç Osmanlı
327	Zazalar	Tepe yerleşmesi	Zara, Zazalar köyü	Demir Çağı, Hellenistik-Roma, Ortaçağ

KAYNAKÇA

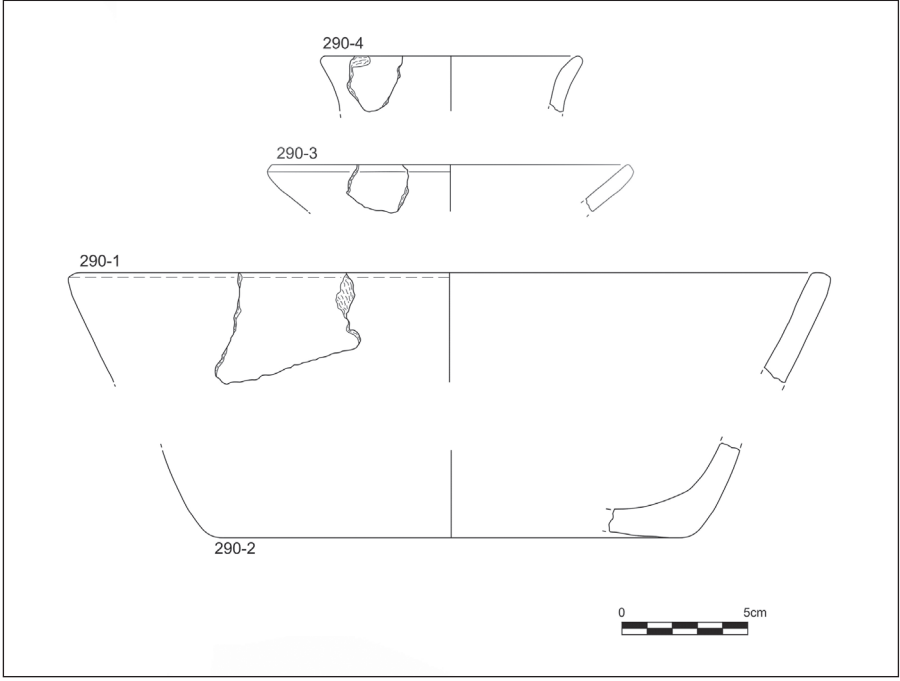
- BURNEY, C. 1958
“Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age.” *Anatolian Studies* 8: 157-209.
- DURBİN, G. E. S. 1971
“Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas.” *Anatolian Studies* 21: 99-124.
- ENGİN, A. 2009a.
“Sivas İli 2007 Yılı Yüzey Araştırması.” 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 73-94.
- ENGİN, A. 2009b
“Sivas İli’nde Arkeolojik Çalışmalar.” *Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* 2, 199-224. Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu, 27-30 Ekim 2008, Sivas. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- ENGİN, A. 2010
“Sivas İli 2008 Yılı Yüzey Araştırması.” 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3: 129-149.
- ENGİN, A. 2011
“Sivas İli 2009 Yılı Yüzey Araştırması.” 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 81-106.
- ENGİN, A., UYSAL, B. ve F. AY ŞAFAK. 2011
“Sivas İli Arkeolojisi Merkez İlçe Tescilli Sit Alanları.” K. Pürlü (ed.), *Sivas Kültür Envanteri 1, Merkez İlçe*, 35-56. Sivas: T.C. Sivas Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- ENGİN, A., UYSAL, B., AY ŞAFAK F. ve A. BOZKURT. 2012
“Sivas İli 2010 Yılı Yüzey Araştırması.” 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1: 173-207.
- ÖZSAİT, M. 1995
“1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas-Koyulhisar Yüzey Araştırmaları.” 12. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 459-482.
- PÜRLÜ, K. (ed.). 2011a
Sivas Kültür Envanteri 1. Merkez İlçe. Sivas: T.C. Sivas Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- PÜRLÜ, K. (ed.)
2011b. *Sivas Kültür Envanteri 2. İlçeler*. Sivas: T.C. Sivas Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

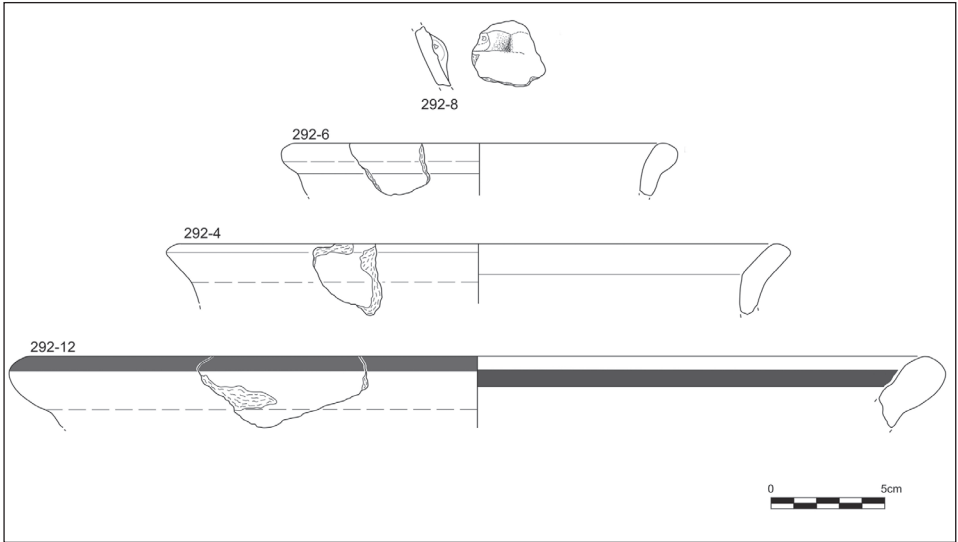
Harita 1: Sivas ili araştırma bölgeleri

Harita 2 :SYA 2011, Arkeolojik merkezler.

Çizim 1: Yeniaslan Höyüğü (290) ETÇ seramiği.

Çizim 2 : Yeniaslan yamaç yerleşmesi (292) Demir Çağı seramiği.

Resim 1: Cengi Höyüğü'ne (243) güneyden bakış.

Resim 2: Cengi Höyüğü (243) ETÇ seramik parçaları.

Resim 3: Demirkonak Höyüğü'ne (249) doğudan bakış.

Resim 4: Dikköy Höyüğü'ne (258) kuzeyden bakış.

Resim 5: Killık Göze Tümüsü'ne (265) doğudan bakış.

Resim 6: Dedetepesi Höyüğü'ne (275) kuzeydoğudan bakış.

Resim 7: Eskibağ Höyüğü'ne (279) batıdan bakış.

Resim 8: Akıncılar Yamaç Yerleşmesi'ne (289) kuzeybatıdan bakış.

Resim 9: Yeniaslan Höyüğü'ne (290) doğudan bakış.

Resim 10: Ortakent Tümülüsü'ne (313) güneydoğudan bakış.

Resim 11: Sıradur Höyüğü'ne (324) kuzeyden bakış.

AFYONKARAHİSAR İLİ ve İLÇELERİ 2011 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Özdemir KOÇAK*

Afyonkarahisar İli ve ilçelerinde yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmalarını 2011 yılında da sürdürdük¹. Çalışmalarımız T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü ile T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'nün desteği ile gerçekleştirildi^{2**}. Bu kurumlara ve yetkililerine teşekkür etmek isteriz.

2011 yılı yüzey araştırmalarına, başkanlığım altındaki bir ekiple, Uşak Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Sadık Doğan, Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden Uzman Arkeolog Mustafa Bilgin ve Yüksek Lisans öğrencisi Arkeolog Burcu Derin, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Lisans öğrencileri Adnan Mızrak, Faruk Yelboğa ve S. Ü. Eğitim Fakültesi Lisans öğrencisi Esra Bulut'tan oluşan bir ekip katıldı. S. Ü. Edebiyat Fakültesi'ndeki laboratuvar çalışmalarına ise Doktorant İsmail Baytak, Arş. Gör. Rahim Kızılgut, Arş. Gör. Murat Turgut'la birlikte bölümümüz lisans öğrencileri katılmıştır. Arazi ve laboratuvar çalışmalarını tam bir uyum içinde gerçekleştiren ekip üyelerimizin hepsine candan teşekkür ederiz.

Yüzey buluntularını ise Uzman Arkeolog Mustafa Bilgin'le birlikte değerlendirdik. Mustafa Bilgin'e katkılarından dolayı tekrar teşekkür ederiz. Çalışmalarımıza Bakanlık Temsilcisi olarak katılan Arkeolog Sadık Doğan'a ayrıca teşekkür etmek isteriz. Arkeolog Sadık Doğan, bütün araştırma boyunca bir ekip üyesi gibi çalışmış ve bu yılki araştırmamıza önemli bir katkı sağlamıştır.

Afyonkarahisar İli'nde 2011 yılı yüzey araştırmalarımızı Şuhut ilçesi çevresinde sürdürdük (Harita). 2008 yılından bu yana çalışmalarımızı bölgenin batısında yürütmekteydik. Burası bizim ikinci ana çalışma sahamız idi. Bu alanda Sincanlı-Hocalar-Sandıklı ilçelerinin önemli bir kısmını araştırmıştık.

Şuhut'taki çalışmalarımıza ilçe merkezindeki *Hisar Mevkii*'nden başladık. Burası Hisar Mahallesi'nde bulunmaktadır ve günümüzde belediye parkı olarak kullanılmaktadır. Şuhut-Hisar yerleşmesi batıdaki Çakırözü-Koçyatağı köyleri üzerinden Taşoluk- Nuh kasabalarına giden yolun doğu ucunda yer almaktadır. Muhtemelen bu kesimdeki bir diğer yol da Şuhut- Hisar'dan Akyuva, Senir üzerinden Karacaören- Sandıklı kesimine uzanmaktadır. Şuhut-Hisar yerleşmesi aynı zamanda Afyon'dan gelen ana yolun da üzerindedir. Bu yönleriyle, yerleşme önemli bir konum arz etmektedir. Bu yerleşme Şuhut'un kuzeybatı çıkışında yer alır. Yine yerleşmenin kuzeybatı eteklerinde Gali Çayı akmaktadır. 15 m. yüksekliğindeki yerleşmenin çevresi 700 m.'dir. Hisar Mevkii'nin kuzey

* Prof. Dr. Özdemir KOÇAK, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi, Konya/TÜRKİYE. e-mail: okocak@selcuk.edu.tr; ozdekocak@hotmail.com

¹Koçak 2004 a; Koçak 2004 b, 173 vd.; Koçak 2005, 19 vd.; Koçak 2006, 83 vd.; Koçak 2009, 51 vd.; Koçak 2010, 287 vd.; Koçak 2011, 181 vd.; ; Koçak 2012, 231 vd.; Koçak- Bilgin 2005, 85 vd.; Koçak-Bilgin 2010, 9 vd.; Koçak-Işık 2007, 357 vd.; Koçak-Işık 2008, 85 vd.

²Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü: "Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2010-2012 Yılları Arkeolojik Yüzey Araştırmaları" (Proje no: 10401008).

yamaçlarında yer yer doğal nedenlerle çökmelere rastlanmaktadır. İTÇ malzemelerinin önemli bir kesimi burada ele geçmiştir. Yerleşmenin güney girişinde yol kenarında Roma dönemine ait mermer mimari parçalar, yazıt, kabartmalar sıralanmıştır. Bu yerleşme üzerinde İTÇ, Demir Çağı (?), Roma, Geç Roma, Ortaçağa ait çanak-çömlek parçaları bulunmaktadır. İTÇ malzemeleri arasında ilmi ve sepet kulplara ait parçalar ele geçmiştir.

N 38° 37.609

E 0 30° 11.719

h: 1104 m

Hisar Mevkii'nden sonra Şuhut çevresindeki arazi çalışmalarına Şuhut'un güneydoğusunda, Çay kesimine doğru uzanan dağlık bölgede devam edildi. Bu kesimde önce İçikli, Bozan, Karahallı (eski ismi Selevir), Çobankaya köylerinde çalışma yapılması planlandı. Bu bölgede ilk önce İçikli Köyü çevresi araştırıldı. İçikli Köyü'nde erken dönemlere tarihlenen üç yerleşme tespit edildi.

İçikli köyünde ilk olarak *Çukurçayır Höyüğü* araştırıldı. Burası İçikli Köyü'nün 1300 m. batısında yer almaktadır. Höyüğün kuzeyinde Kamışlık Mevkii, güneyinde Topaktaş Mevkii bulunmaktadır. Burası Şuhut-Karaadilli (Oymahan) yolunun yaklaşık 500 m doğusundadır. Bu haliyle yerleşme, batısındaki ana yola ve kuzeyindeki İçikli-Bozan yoluna hâkim bir durumdadır. Bu höyüğün güneydoğu bitiminde bir çeşme bulunmaktadır. Yerleşmenin 150 m. kadar güneydoğusunda, günümüzde de işletilmekte olan mermer ocakları bulunmaktadır. Burada İTÇ'ına ait ilmi/sepet kulp parçaları, çanak-çömlek parçaları ve taş alet parçası vardır. Höyüğün güneydoğu-kuzeybatı uzunluğu 120 m, güneybatı-kuzeydoğu uzunluğu 180 m., yüksekliği 10 m.'dir.

N 38° 24. 774'

E 030° 40.110'

h: 1189 m

Çukurçayır yerleşmesinden sonra, bu yerleşmenin doğusunda *Arpalık Mevkii* araştırıldı. Yerleşme İçikli Köyü'nün 200 m. batısında, Çukurçayır Mevkii'nin yaklaşık 700 m doğusunda, mermer ocaklarının 500 m. kuzeydoğusunda, İçikli-Bozan anayolunun 300 m güneyinde yer almaktadır. Burada İTÇ ve M. Ö. II. bin yıl çanak-çömleği görülmektedir. Buluntuların büyük bir çoğunluğu kuzey ve kuzeybatı eteklerinde ele geçmiştir. Höyüğün doğu-batı uzunluğu 150 m, kuzey-güney uzunluğu 90 m, yüksekliği 9 m.'dir.

N 38° 25. 069'

E 030° 40.703'

h: 1207 m

İçikli Köyü'ndeki çalışmalarımızı, bu köyün kuzeyinde ve dağlık olan kesiminde sürdürdük. Bu çalışmalar sırasında Üçin ismi verilen mevkide kaya mezarları olduğu düşünülen alanda çalışıldı. İçikli Köyü'nün 3 km. kuzeyindeki Üçin Mevkii'nin güneyinde Söğütçe Tepesi, kuzeyinde Akdere Mevkii, doğusunda Martlı Yaylası ve batısında Tilkideliği Mevkii bulunmaktadır. Üç adet kaya mezarının bulunduğu bu alanın büyük bir kısmında tarım yapılmaktadır.

N 38° 26. 730'

E 030° 41.182'

h: 1340 m

Üçin Mevkii'ndeki Üçin Kaya Mezarlarının doğusunda, Üçin Çeşmesi ve Söğütçe Tepesi'nin güneyinde *Üçin Höyük* bulunmaktadır. Bu höyüğün bulunduğu alan İçikli köylüleri tarafından yaylak olarak kullanılmakta ve höyüğün üzerinde tarım faaliyeti yapılmaktadır (Resim: 1). Burası bir tepeüstü yerleşmesidir. Yerleşme, kuzeybatı yönünde Üçin Mevkii'ne doğru uzanmaktadır. Buradaki buluntuların büyük bir çoğunluğu höyüğün kuzeybatısındaki eteklerde ele geçmiştir. Yerleşmede Neolitik, Kalkolitik, İTÇ, Roma dönemlerine ait çanak-çömlek parçalarına rastlanmaktadır (Çizim: 1-2). Burada Neolitik ve Kalkolitik Çağa ait çok sayıda tutamak parçası ele geçti. Bunun yanında başta Göller Bölgesi olmak üzere, yakın çevrenin EKÇ'ını temsil eden çok sayıda boya bezemeli

çanak-çömlek parçası da tespit edildi (Resim: 2-5)³. Üçin'de çok sayıda taş alet, taş alet ve obsidyen parçası da bulundu. Bu yönüyle yerleşme bize zengin bir pişmiş toprak malzeme ve taş alet kültürü sunmaktadır.

Yerleşmenin kuzey-kuzeybatı doğrultusunda ve özellikle bu yamacın güney üst bölümünde yoğun şekilde GNÇ-Kalkolitik dönemi temsil eden keramiklere ulaşıldı. Ayrıca bu bölgenin batısında EKÇ'ı temsil ettiği düşünülen bir figürin başı bulunmuştur. Bu figürinin Göller Bölgesi ana tanrıça heykelciklerine benzediği görülmektedir (Resim: 6)⁴. Uzun bir yüze sahip başın alın kısmı çıkık, yüz ayrıntıları kazıma ile işlenmiş, gözler badem şeklinde, burun hafif basık, üst dudak öne çıkık ve kalın, alt dudak üst dudağa oranla daha ince ve geride çene ise alta doğru uzatılarak işlenmiştir.

Yerleşmede GNÇ, Kalkolitik Çağ buluntularının önemli bir kısmı kuzey-kuzeybatı yamaçlarından toplanmıştır. Bu bölgede yer yer İTÇ, Helenistik-Roma dönemi buluntuları da vardır. Bu kısım hemen hemen tümüyle tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Kuzeydoğu, doğu ve tepe noktalarından elde edilen buluntular arasında İTÇ malzemeleri yoğunluktadır.

N 38° 26.694' E 030° 41.400' h: 1337 m

İçikli'den sonra Şuhut'un güneydoğusundaki dağlık arazideki çalışmaları sürdürdük. Bölgede çalışmalarımız Bozan Köyü çevresinde devam etti.

Bozan Köyü'nde ilk olarak *Kocapınar Höyüğü*'nde çalışmalara başlandı. Bu höyük Bozan Köyü'nün yaklaşık 600 m batısında, Muharrem Akkaş Çeşmesi'nin (Çamurlu Çeşme) yaklaşık 50 m. güneyinde, Şarmanalıoğlu Çeşmesi'nin doğusunda, İçikli-Bozan anayolunun yaklaşık 25 m. güneyindedir. Mera alanı olan höyüğün hemen her kesiminde İTÇ malzemelerine rastlanmaktadır. Ancak M. Ö. II. bin yıl çanak-çömleği büyük çoğunlukla güney ve batı zirvede ve eteklerinde bulunmaktadır. Höyüğün kuzeydoğu-güneybatı uzunluğu 90 m., kuzeybatı-güneydoğu uzunluğu 120 m., yüksekliği 9 m'dir.

N 38° 27. 979' E 030° 43.076' h: 1373 m

Daha sonra Şuhut'un güney ve güneydoğusunda çalışmalara devam edildi. Buradaki araştırmalar ilk olarak Mahmut Köyü'nün kuzeydoğusunda bulunan *Hüyük Tepe*'sinde yapıldı. *Hüyük Tepesi* Mahmut Köyü'nden Hallaç Köyü'ne giden anayolun kuzeyinde bulunmaktadır. Bu yerleşmede İTÇ buluntularıyla beraber zengin bir M. Ö. II. bin yıl kültürü gözlenmektedir. M. Ö. II. bin yıl buluntuları Beycesultan ve Bolvadin Üçhöyük malzemeleriyle benzerdir. Höyüğün güneydoğu-kuzeybatı uzunluğu 320 m, güneybatı-kuzeydoğu uzunluğu ise 320 m'dir. Höyük 9 m yüksekliğinde yayvan bir yapıya sahiptir.

N 38° 30. 591' E 030° 33.293' h: 1142 m

Bölgedeki incelemelere daha sonra Hallaç Köyü'nde yapılan araştırmalarla devam edildi. Burada Hallaç Köy sınırları içinde bulunan *Keldağ (Keltepe) Mevkii* araştırıldı. Yerleşmenin üzerinde köyün su deposu yer almaktadır. Burası Üçler Tepesi'nin kuzeybatısı, Seydiköy'ün (Kavşaklar) güney batısı ve Hallaç Köyü'nün 1 km güneydoğusundadır. Bu yerleşmede yer yer Roma Dönemi buluntuları ortaya çıkmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan doğal bir kayalık üzerinde yer almaktadır. Bu kayalık yaklaşık 250 m uzunluğundadır. Burada İTÇ, M.Ö. II. Bin yerleşmesi bulunmaktadır. Bu kayalığın güney ve doğu eteklerine doğru Roma yerleşmesi bulunmaktadır. İTÇ buluntuları arasında

³Mellaart 1970, I, 102 vd., II. LIII vd.; Duru 1994, 19 vd., Levha 34 vd.; Duru-Umurtak 2005, 27 vd., Lev. 33 vd.; Efe 1993, 20 vd., Fig. 7: 20; 8: 20; Abay-Dedeoğlu 2007, 278 vd, 286, resim 4; Efe 2001, 48, 54, 74, 124, Plate XIV: a; Koçak-Bilgin 2010, 9 vd.

⁴Mellaart 1970, 166 vdd., fig. 191, fig. 232; Duru 1994, Lev. 185-192; Duru-Umurtak 2005, 92 vdd.

ilmik ve sepet kulplara ait parçalar vardır. Höyük doğu-batı yönünde 40 m uzunluğa, 5 m yüksekliğe sahiptir.

N 38° 30.442' E 030° 36.042' h: 1156 m

Hallaç Köyü'nde çalıştığımız yerleşmelerden birisi de *Erimli Mevkii*'dir. Burası Hallaç Köyü'nün güneybatısı, Hallaç-Paşacık ana yolunun doğusunda bulunmaktadır. Üzerinde İTÇ ve OTÇ malzemelerinin bulunduğu yerleşmenin doğu yamacında İTÇ buluntuları batı yamacında ise OTÇ buluntuları daha yoğundur. Höyüğün kuzeydoğu-güneybatı uzunluğu 180 m, kuzeybatı-güneybatı uzunluğu ise 160 m'dir.

N 38° 29.108' E 030° 37.625' h: 1119 m

Erimli Mevkii'nde yapılan çalışmaların ardından Hallaç Köyü'nün 1.5 km güney-güneybatısında bulunan *Ören Önü Mevkii*'nde çalışmalara devam edildi (Resim: 7). Bu yerleşme Kocatepe'nin batı uzantısında Erimli Höyüğü'nün 200 m. kuzeyinde, Hallaç-Paşacık yolunun 25 m doğusunda bulunmaktadır. Burası Kocatepe'den batıya doğru uzanan bir sırt üzerinde kurulmuş bir tepeli yerleşmesidir. Tepe hem Şuhut Ovası'nı hem de Paşacık'a giden dağ yolunu kontrol eden stratejik bir konumdadır. Buradaki höyük tepenin konumuna göre doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Mevkiinin batı yamaçları günümüzde taş ocağı olarak kullanılmıştır. Yerleşmenin güneybatı yamaçlarında geç devir mezar kiremitlerine rastlanmaktadır. Mermer ocağı hariç çok fazla tahrip edilmemiştir. Buradaki kütesinin üzerinde yer yer 6-7 m'ye ulaşan bir höyükleşme vardır. Tepe 120x120 m. ölçülerindedir. Yerleşmenin güney eteklerinde kaya mezarı ve geç devir iskânına ait mimari kalıntılara rastlanmıştır. Güney ve batı eteklerde ise Ortaçağ'a ait sırlı seramik parçaları görünmektedir. Burada Neolitik-Kalkolitik Dönemlere ait çanak-çömlek parçalarına rastlanmaktadır. Yerleşmede Neolitik Döneme ait ip delikli tutamaklı ve tek renkli keramikler ile EKÇ'a ait Göller Bölgesi boya bezemeli çanak-çömleklerin benzerleri vardır⁵. Ören Önü'nde çok sayıda taş alet ve obsidyen parçası bulunmuştur (resim 8). Yerleşmedeki taş aletlerin büyük bir kısmı tepenin güneydoğu yamaçlarında tespit edilmiştir.

N 38° 29.180' E 030° 37.285' h: 1153 m

Ören Önü Mevkii'nden sonra çalışmalara Atlıhisar Kasabasına bağlı Zafer Mahallesi sınırları içerisinde bulunan Çatalpınar Mevkii'nde devam edildi. Burası Karatepe'nin doğusunda, Hallaç-Paşacık karayolunun batısında bulunmaktadır. Burada alçak bir tepe üzerinde mimari yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Bu mevkide Geç Demir Çağı, Helenistik Roma Dönemine(?) ait çanak-çömlek parçaları bulunmuştur.

N 38° 28.476' E 030° 39.146' h: 1195 m

Daha sonra çalışmalara Atlıhisar'ın kuzeydoğusunda İsalı Köyü sınırları içinde bulunan *Çalıpınarı Ören Mevkii*'nde devam edildi. Burası Çalıpınar Çeşmesi'nin yaklaşık 200 m. güneybatısında, İsalı-Şuhut yolunun hemen güneyinde bulunmaktadır. Bu alan güneybatı yönünde uzanmaktadır. Bu yerleşmenin güneybatı-kuzeydoğu uzunluğu 150 m., doğu-batı uzunluğu ise 100 m.'dir. Bu alanın kuzey bölümü mezarlık, güney bölümü ise yerleşme olarak kullanılmıştır. Mezarlık olarak kullanıldığı düşünülen alanda yoğun olarak İTÇ'na ait büyük mezar küplerinin parçalarına rastlanmıştır. Üzerinde tarım yapılmamaktadır ve muhtemel yüksekliği 4 m'dir.

N 38° 31.937' E 030° 41.901' h: 1125 m

⁵Mellaart 1970, I, 102 vd., II. LIII vd.; Duru 1994, 19 vd., Levha 34 vd.; Duru-Umurtak 2005, 27 vd., Lev. 33 vd.; Abay-Dedeoğlu 2007, 278 vd, 286, resim 4; Efe 2001, 48, 54, 74, 124, Plate XIV: a; Koçak-Bilgin 2010, 9 vd.

İsalı Köyü'nde yapılan çalışmaların tamamlanmasının ardından araştırmalara İsalı Köyü'ne 11 km uzaklıkta olan Yarışlı Köyü'nde devam edildi. Burada önce *Hüyükdibi Mevkii* araştırıldı. Burası Molla Yalağı Mevkii'nin kuzeyinde Araplı Yokuşu'nun batısında, Çeşme Arkası Mevkii'nin güneyinde, Yarışlı Köyü'nün 3 km doğusunda yer almaktadır. Burada İTÇ, Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait buluntular elde edilmiştir. Höyüğün kuzeydoğu-güneybatı uzunluğu 90 m, kuzeybatı-güneybatı uzunluğu 70 m.'dir.

N 38° 33.455' E 030° 40.292' h: 1331 m

Daha sonra Hüyükdibi Mevkii'nin yaklaşık 200 m. kuzeyinde yer alan *Patlak (Çeşme Arkası)* yerleşim yeri tespit edildi. Burada İTÇ'ine (?) ait çanak-çömlek parçaları görülmektedir.

N 38° 33.783' E 030° 40.220' h: 1341 m (KD)

N 38° 33.741' E 030° 40.262' h: 1337 m (GD)

Daha sonra çalışmalara daha önce planlandığı gibi Yarışlı Köyü'nde devam edildi. Köy merkezinde Yarışlı Camii'nin bitişiğinde bulunan çeşmede Roma-Bizans Dönemine ait ve üzerinde yazıt bulunan ve köy çeşmesinin yapımında devşirme malzeme olarak kullanılan mimari kalıntılar bulunmaktadır.

Araştırmalara *Kovalık Mevkii'nin Kaşınıüstü* yerleşmesine devam edildi. Burası Yarışlı Köyü'nün 4 km. batısında, Yarışlı-Circir yayla yolunun yaklaşık 50 kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Burada iki alan bulunmaktadır ve bu alanlar birbirine bitişiktir. Bu yerlerden bir tanesi (tepe1) kuzeybatıda diğeri ise (tepe2) onun güneydoğusundadır. Tepe 1'de birkaç adet Kalkolitik Dönem (?) çanak-çömlek parçası ile taş alet parçalarına rastlanmıştır. Tepe 1'in batı ucundaki düz alanda bir tümülüs (?) yer almaktadır. Tepe 2'de ise taş aletler ve parçaları görülmüştür.

N 38° 33.870' E 030° 41.072' h: 1359 m (Tepe1)

N 38° 33.818' E 030° 41.094' h: 1360 m (Tepe2)

Buradaki çalışmaların ardından *Yarmapınarın Örenin Altı*'nda incelemelere devam edildi. Bu yerleşme mermer ocaklarının yaklaşık 300 m. doğusunda, Günören Mevkii'nin 4 km kuzeybatısında, Yarmapınar (Araplı) Çeşmesi'nin 1 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Yaklaşık 50 m. güneyinde bir su kaynağı bulunmaktadır. Burası kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan doğal bir sırtın güneydoğu ucunda yer almaktadır. Yerleşmede İTÇ ve Geç Ortaçağ çanak-çömlek parçaları elde edilmiştir. Hemen kuzeybatı bitişiğinde çok sayıda mimari kalıntı bulunmaktadır. Bu alan mermer ocaklarına doğru yaklaşık 200 m uzunluğundadır. Yerleşmenin kuzeybatı-güneydoğu uzunluğu 70 m., kuzeydoğu-güneybatı uzunluğu ise 55 m.'dir.

N 38° 33.474' E 030° 41.925' h: 1316 m (D)

Yarmapınarın Örenin Altı'nda yapılan incelemelerin ardından Yarışlı Köyü'nün sınırları içerisinde bulunan *Bakıcak Tepesi* araştırıldı. Burası kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan doğal bir kayalık üzerinde bulunmaktadır. Bu kayalık alan muhtemelen Roma Döneminde taş ocağı olarak kullanılmaktadır. Bu mevkii Yarışlı Köyü'nün 1 km. doğusunda ve Hüyük Dibi yerleşmesinin 800 m. güneybatısında yer almaktadır. Muhtemelen burada tek devirli bir yerleşme söz konusudur ve birkaç çanak-çömlek parçası ile taş alet parçası bulunmuştur. Bu yerleşmenin kuzeydoğu-güneybatı uzunluğu 110 m., kuzeybatı-güneydoğu uzunluğu ise 50 m.'dir.

N 38° 33.540' E 030° 39.516' h: 1144 m

Yarışlı Köyü'nde yapılan araştırmaların tamamlanmasının ardından çalışmalara Efeköy Kasabası'nda devam edildi. Kasaba sınırları içerisinde bulunan Yarışlı-Efeköy

toprak yolunun yaklaşık 300 m. doğusunda ve Yarıklı Köyü'nün 3 km. kuzeydoğusunda yeni bir yerleşim yeri saptanmıştır. *Efeköy Höyük* üzerinde tarım yapılmaktadır ve çok eski bir kaçak kazı izi vardır. Höyüğün güneydoğu-kuzeybatı uzunluğu 90 m., güneybatı-kuzeydoğu uzunluğu ise 110 m. ve yüksekliği 12 m.'dir. Burada İTÇ, Hellenistik ve Roma Dönemine ait çanak-çömlek parçaları bulunmuştur.

N 38° 35.333' E 030° 38.539' h: 1178 m

Efeköy'deki çalışmalar *Kızılözağzı* isimli yerleşmede sürdürüldü. Burası Efeköy'ün 1200 m. güneydoğusunda bulunmaktadır. Yerleşme güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan doğal bir burun üzerinde bulunmaktadır. Burada yaklaşık 1.5-2 m.'lik bir kültür dolgusu vardır. Güneydoğu-kuzeybatı uzunluğu 50 m, kuzeydoğu-güneybatı uzunluğu 30 m'dir. Volkanik bir yapıya sahip olan Kızılözağzı Mevkii'nde İTÇ'a ait buluntular elde edilmiştir.

N 38° 34.396' E 030° 39.382' h: 1200 m

Kızılözağzı'ndaki çalışmaların ardından Efeköy'den Işıklar Köyü'ne geçişte bulunan bir tepe incelendi. Bu alandan Afyonkarahisar Ovası büyük oranda görünmektedir.

N 38° 37.804' E 030° 39.247' h: 1256 m

Buradaki araştırmalar tamamlandıktan sonra incelemelere Ağzıkara Köyü'nde devam edildi. Ağzıkara Köyü'nde *Çatalhöyük Mevkii* incelendi (Resim: 9). Burası Ağzıkara Köyü'nün 3 km güneydoğusunda, Yarıklı Köyü'nün yaklaşık 6 km. batısında, Afyon-Şuhut anayolunun yaklaşık 600 m. güneydoğusunda yer alır. Çatalhöyük Mevkii'nde birbirine bitişik iki tepe bulunmaktadır. Bu tepelerden güneybatıdaki (Tepe 1), kuzeydoğudakine (Tepe 2) göre daha geniş bir alan kaplamaktadır. Tepe 1'in kuzeybatı-güneydoğu uzunluğu 180 m., kuzeydoğu-güneybatı uzunluğu ise 110 m.'dir. Üzerinde tarım faaliyetleri yapılmaktadır. Tepe 2'in ise kuzeybatı-güneydoğu uzunluğu 220 m, kuzeydoğu-güneybatı uzunluğu 130 m.'dir. Tepe 1: 8 m., Tepe 2: 6 m. yüksekliğindedir. Her iki tepede de İTÇ'a ait çanak-çömlek parçalarına rastlanmaktadır (Resim: 10; Çizim: 3-4). İTÇ buluntuları arasında ilmik ve sepet kulplarla, uçayak parçaları dikkat çekicidir. Buralarda az sayıda Roma Dönemine ait çanak-çömlek parçasına rastlanmıştır.

N 38° 33.634' E 030° 35.431' h: 1130 m (Tepe 1)

N 38° 33.639' E 030° 35.491' h: 1128 m (Tepe 2)

Çatalhöyük Mevkii'nde yapılan çalışmalardan sonra, Ağzıkara Köyü'nün sınırları içinde bulunan *Hüyük Mevkii*'nde çalışmalara devam edildi. Burası, Çatalhöyük yerleşmesinin 500 m. batısında Şuhut-Afyon karayolunun 180 m. güneydoğusunda, Ağzıkara Köyü'nün 2.5 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Yerleşmenin kuzey-güney uzunluğu 180 m., doğu-batı uzunluğu 160 m.'dir ve 8 m. yüksekliğindedir. Yerleşme üzerinde M. Ö. II. bin yıla ait çanak-çömlek parçaları bulunmuştur. Ayrıca bu yerleşmede aynı döneme ait büyük bant bezemeli küp parçalarına rastlanmıştır.

N 38° 33.760' E 030° 34.703' h: 1142 m.

Değerlendirme

Afyonkarahisar yüzey araştırmalarımızın ikinci dönemi, bu ilin batısını içine almaktaydı. Bu alan kabaca Sinanpaşa, Sandıklı, Hocalar, Şuhut ve Kızılören ilçelerini kapsamaktadır. Bu alanda Sinanpaşa ve Sandıklı ilçelerinin önemli bir kısmında araştırmaları tamamladık. Hocalar ilçesinde ise güneydeki bir alan dışında çalışmaların önemli bir kısmı bitirildi. Bu çalışma döneminde Hocalar'da eksik kalan alan, Şuhut ve Kızılören'de çalışmalarımızı sürdürmeyi planladık. Ancak Şuhut çalışmalarımızın

beklediğimizden daha yoğun ve malzeme yönünden verimli geçmesi Hocalar ve Kızılören çevresindeki çalışmaları 2012 yılına ertelememizi zorunlu kıldı.

2008 yılında Sinanpaşa çevresinde başladığımız ikinci dönem araştırmaları bölgenin Neolitik-Kalkolitik ve M. Ö. II. bin yıl kültürleri için çok değerli bilgiler sunmuştu. İTÇ buluntuları ise, baştan beri Afyonkarahisar çevresinin topoğrafyası ile ilgili olan bir durumun sonucuna işaret etmekteydi. Bu bölge büyük oranda, dağlar arasında kalan ovalardan oluşmaktaydı. Bu ovalar birbirlerine çok fazla yüksek olmayan geçitlerle bağlanmaktaydı. İçinde Akarçay Havzası, Sinanpaşa Ovası, Küçük Ova, Sandıklı Ovası gibi ovaların bulunduğu bu ovaların her biri birbirleriyle bağlantılı farklı kültür özellikleri göstermekteydi. Bu durum özellikle İTÇ’da belirgindi. Örneğin Sincanlı Ovası’nın Eskişehir-Kütahya kültürleri ile yakın ilişki içinde olduğu açıkça anlaşılmaktaydı. Aynı şekilde Sandıklı Ovası İTÇ kültürleri de Göller Bölgesi’nin etkilerini göstermekteydi. Aynı durum Neolitik-Kalkolitik Çağ kültürleri için de benzerdi.

Şuhut çalışmamız bu açıdan büyük önem taşımaktaydı. Çünkü bu bölge Göller Bölgesi’ne daha yakın bir konumdaydı. İçikli Üçin ve Hallaç Ören Önü Mevkii buluntuları bu coğrafi yakınlığın malzemeye de desteklendiğine işaret etmektedir. Bu yerleşmelerin GNÇ ve EKÇ buluntuları arasında Göller Bölgesi örneklerinin benzerlerine rastlanmıştır. Özellikle Kalkolitik Çağ tutamakları ve boyahları ile İçikli’de bulduğumuz figürin parçası bu durumun önemli kanıtları arasındadır.

İçikli Köyü’nde bulmuş olduğumuz ve şimdilik Kalkolitik Çağa ait olduğunu düşündüğümüz pişmiş toprak figürin parçası ve Mahmut Köyü’nde bulduğumuz ve İTÇ’ına ait olduğunu düşündüğümüz süzgeç envanter fişleri yapılarak Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi’ne teslim edilmiştir. Ayrıca 19 yerleşmeden çanak-çömlek parçaları toplanmıştır.

Bu dönem çalışmalarımızda erken devirlerde Afyonkarahisar-Dinar yol bağlantısını açıkça görmek de mümkün olmuştur. Afyonkarahisar kesiminden Şuhut Ovası’na inildiğinde ilk önemli yerleşme Çatalhöyük’tür. Bu ana yol, Çatalhöyük’ten Şuhut Hisar, Mahmut Hüyük Tepe ve İçikli’deki Çukurçayır ve Arpalık yerleşmelerine doğru uzanmaktadır. Bunun yanında, Hisar kesiminden batıda Sandıklı’ya doğru uzanan bir dağ yolu vardır. Ayrıca İçikli ve Paşacık kesimlerinden Çay’a uzanan ara yollar da vardır.

Bu çalışma döneminde Şuhut’un kuzeyi ve doğusundaki bir alan araştırıldı. Bu alan, ilçenin yarısına yakın bir bölümünü teşkil etmekteydi. 2011 yılı çalışmalarında ise ilçenin güneyi ile daha önce bu dönem için planladığımız Kızılören ve Hocalar’ın güneyindeki alanlarda çalışmayı düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

ABAY, E.-F. DEDEOĞLU (2007)

“2005 Yılı Çivril Ovası Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIV-1, 277-292.

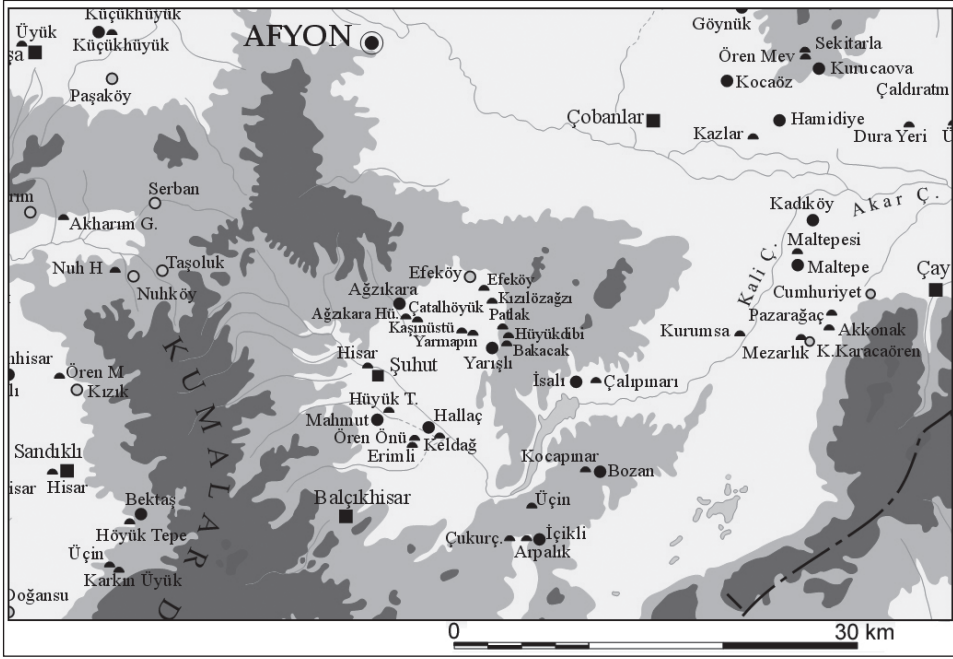
DURU, R. (1994)

Kuruçay Höyük I, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri, Results of the Excavations 1978-1988 the Neolithic and Early Chalcolithic Periods, Ankara.

DURU, R.-G. UMURTAK (2005)

Höyücek, 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları- Results of the Excavations 1989-1992, Ankara.

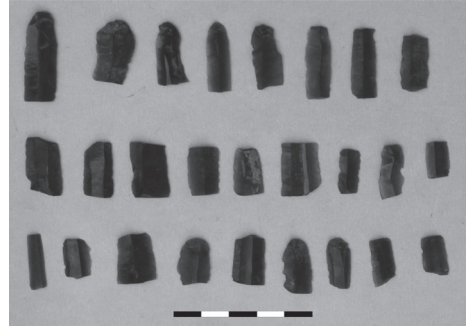
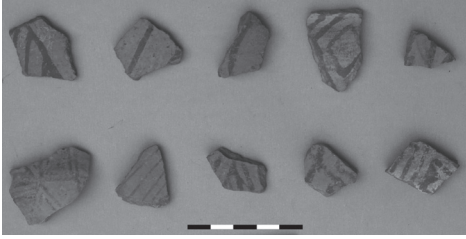
- EFE, T. (1993)
“Chalcolithic Pottery from the Mounds Aslanapa (Kütahya) and Kınık”, in: (Ed. Jacob Roodenberg), *Anatolica*, 19, Special issue on “Anatolia and the Balkans”. Symposium on Pre-Bronze Age Relations held in İstanbul, 18-22 November 1991, 19-31.
- EFE, T. (2001)
“The Settlement, Its Architecture and Pottery”, *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı, A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia*, ed. T. Efe, İstanbul, 1-125.
- KOÇAK (2004 a)
Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri, Konya.
- KOÇAK, Ö. (2004 b)
“Afyon-Bolvadin Yüzey Araştırmaları 2002 (Neolitik Çağdan İlk Tunç Çağına Kadar)”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXI-1, 173-184.
- KOÇAK, Ö. (2005)
“Bolvadin- Çay ve Sultandağı Yüzey Araştırmaları 2003”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXII-1, 19-28.
- KOÇAK, Ö. (2006)
“Afyon İli ve İlçeleri Yüzey Araştırmaları 2004”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIII-1, 83-94.
- KOÇAK, Ö. (2009)
“Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2007 Yılı Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXVI/2, 51-72.
- KOÇAK, Ö. (2010)
“Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2008 Yılı Yüzey Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXVII-2, 287-312.
- KOÇAK, Ö. (2011)
“Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2009 Yılı Yüzey Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXVIII/2, 181-200.
- KOÇAK, Ö. (2012)
“Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2010 Yılı Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIX/1, 231-261.
- KOÇAK, Ö.- M. BİLGİN (2005)
“Taşlı Höyük: An Important Early Bronze Age Settlement and Necropolis in Bolvadin-Dişli Village”, *Anatolia Antiqua*, XIII, 85-109.
- KOÇAK, Ö.- M. BİLGİN (2010)
“Afyonkarahisar’da İki Önemli Son Neolitik / İlk Kalkolitik Yerleşme Yeri: Eyice ve Panı Höyük”, *TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi-Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology*, 13, 9-38.
- KOÇAK, Ö.- A. IŞIK (2007)
“2005 Yılı Afyonkarahisar İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIV/1, 357-380.
- KOÇAK, Ö.- A. IŞIK (2008)
“2006 Yılı Afyonkarahisar İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXV-2, 85-102.
- MELLAART, J. (1970)
Excavations at Hacilar I-II, Edinburgh.

Harita: Afyonkarahisar ili ve ilçelerinde araştırılan yerleşmeler

Resim 1: İçikli Üçin yerleşmesi

Resim 2-5: İçikli Üçin buluntuları

Resim 6: İçikli Üçin ana tanrıça figürini parçası

Resim 7: Örenönü yerleşmesi

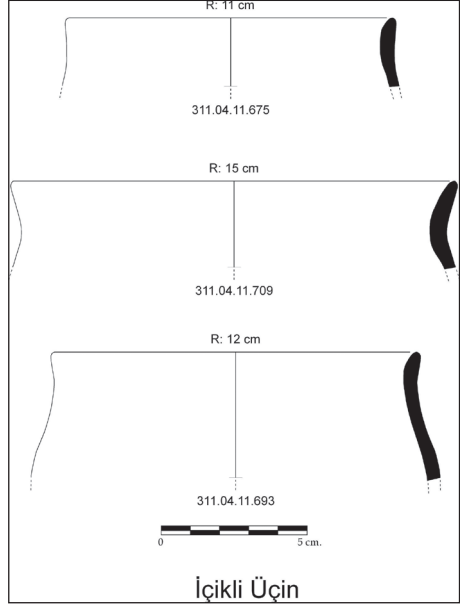
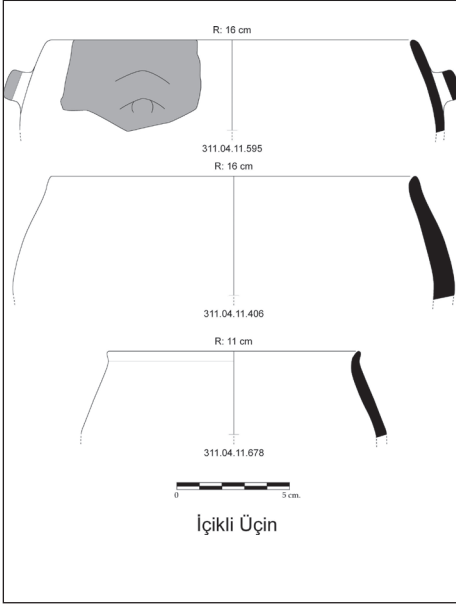
Resim 8: Örenönü buluntuları

Resim 9: Çatalhöyük yerleşmesi

Resim 10: Çatalhöyük buluntuları

Çizim:1

311.04.11.595 (Üçin): Hamur 2.5YR 4/4 (reddish brown), ince kumlu, bol mika, kireç ve bitki katkılı, kötü pişmiş, astar 2.5YR 4/4 (reddish brown), açık, el yapımı (e.y.)

311.04.11.406 (Üçin): Hamur 10R 4/8 (red), ince kumlu, mika, kireç ve bitki katkılı, çok kötü pişmiş, astar 10R 4/8 (red), açık, el yapımı (e.y.)

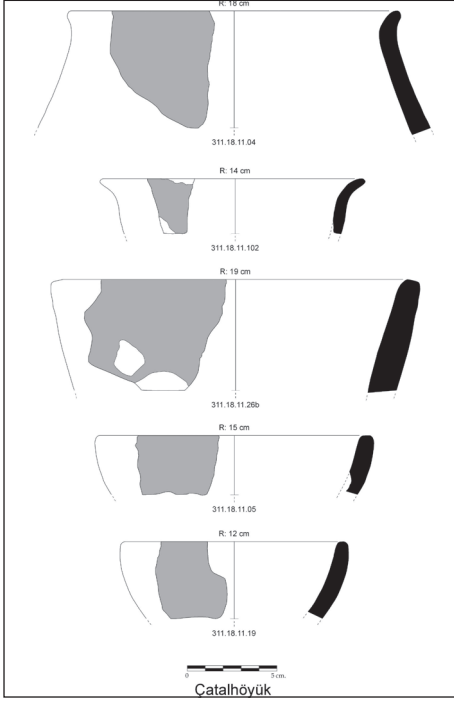
311.04.11.678 (Üçin): Hamur 10R 4/8 (red), ince kumlu, mika, kireç ve bitki katkılı, kötü pişmiş, astar 10R 4/8 (red), açık, el yapımı (e.y.)

Çizim: 2

311.04.11.675 (Üçin): Hamur 7.5YR 6/3 (light brown), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılı, kötü pişmiş, astar 7.5YR 6/3 (light brown), açık, el yapımı (e.y.)

311.04.11.709 (Üçin): Hamur 10R 4/8 (red), ince kumlu, mika ve bitki katkılı, kötü pişmiş, astar 10R 4/8 (red), açık, el yapımı (e.y.)

311.04.11.693 (Üçin): Hamur 2.5YR 3/4 (dark reddish brown), ince kumlu, bol mika ve bitki katkılı, kötü pişmiş, astar 2.5YR 3/4 (dark reddish brown), açık, el yapımı (e.y.)

Çizim: 3

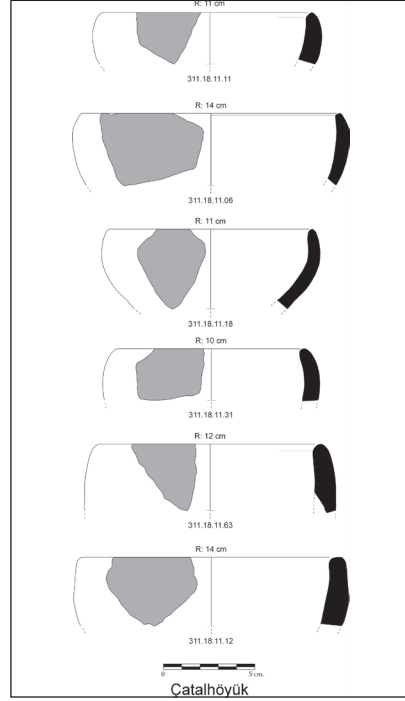
311.18.11.04 (Çatalhöyük): Hamur 10R 4/8 (red), ince kumlu, bitki katkılı, orta pişmiş, astar 10R 3/6 (dark red), silik açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.102 (Çatalhöyük): Hamur 10R 5/8 (red), ince kumlu, bitki katkılı, kötü pişmiş, astar 10R 5/8 (red), açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.26 (Çatalhöyük): Hamur 10R 4/8 (red), ince kumlu, mika ve bitki katkılı, orta pişmiş, astar 10R 4/8 (red), açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.05 (Çatalhöyük): Hamur 10R 4/8 (red), ince kumlu, mika, taşçık ve bitki katkılı, orta pişmiş, astar 10R 6/8 (light red), açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.19 (Çatalhöyük): Hamur 10R 4/8 (red), ince kumlu ve bitki katkılı, orta pişmiş, astar 10R 4/6 (red), açkılı, el yapımı (e.y.)

Çizim: 4

311.18.11.11 (Çatalhöyük): Hamur 10R 5/8 (red), ince kumlu, bitki katkılı, iyi pişmiş, astar 10R 5/8 (red), açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.06 (Çatalhöyük): Hamur 10R 6/8 (light red), ince kumlu, mika katkılı, orta pişmiş, astar 10R 6/8 (light red), açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.18 (Çatalhöyük): Hamur 10R 6/6 (light red), ince kumlu, bitki ve mika katkılı, orta pişmiş, astar 10R 6/6 (light red), açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.31 (Çatalhöyük): Hamur 10R 4/4 (weak red), ince kumlu, bitki katkılı, orta pişmiş, astar 10R 6/8 (light red), silik açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.63 (Çatalhöyük): Hamur 10R 4/8 (red), ince kumlu, orta pişmiş, astar 10R 4/8 (red), açkılı, el yapımı (e.y.)

311.18.11.12 (Çatalhöyük): Hamur 10R 5/8 (red), ince kumlu, bitki ve bol mika katkılı, orta pişmiş, astar 10R 4/6 (red), açkılı, el yapımı (e.y.)

GERMIA 2011.

REGIONAL SURVEY AND SETTLEMENT HISTORY

Philipp NIEWÖHNER*

Germia/Yürme/Gümüşkonak lies in western Galatia roughly 100km southwest of the provincial capital Ancyra/Ankara¹. The countryside around Germia is dominated by the Dindymon Mountain/Arayıt Dağı that rises to the west and forms a natural border towards Pessinus (Fig. 1)². Owing to the mountain's great altitude of some 2000m., Germia and the surrounding countryside are unusually green and fertile and distinguished from the otherwise arid High Plateau by the presence of many springs. The abundant water supply has resulted in a comparatively dense network of two dozen towns, villages and hamlets on an area of roughly 200km².

A Fortified Hilltop Settlement from the Early Iron Age on the Aktepe (Fig. 2-5)

Philipp NIEWÖHNER

Deniz SARI

The vicinity of Germia turned out to contain a dense network of settlement mounds. Two of them at Hamamkarahisar and Köstütepesi are already known³, three more at Ayvalı, Atlas and Aktepe are new discoveries (Fig. 1). Hamamkarahisar Höyük yielded finds from the Early Bronze Age II (EBA II) and the Middle or Late Bronze Age (MBA/

* Dr. Philipp Niewöhner, Institute of Archaeology, 36 Beaumont Street, Oxford OX1 2PG, UK-ENGLAND, e-mail: PhilippNiewoehner@arch.ox.ac.uk.

¹ The survey was approved by the Turkish Ministry of Culture and Tourism and attended to most helpfully by Mehmet Demir (Ankara). In addition, a part of the collection of the Archaeological Museum Eskişehir that has come from Germia and its vicinity was studied under the kind supervision of the director Dursun Çağlar. The mayor Gülvezir Özdamar, his co-workers, and countless citizens of Gümüşkonak and the survey area have given indispensable help during the field work. The funds were provided through a grant by the Deutsche Forschungsgemeinschaft. The geophysical prospection served as practical course for geophysics students of Kocaeli University and was sponsored by the SOKRATES/ERASMUS - program of the EU. Sincere thanks to all of them. Dipl.-Geoph. Ercan Erkul and Dr. Harald Stümpel (Institut für Geowissenschaften, Otto-Hahn-Platz 1, D-24118 Kiel, erkul@geophysik.uni-kiel.de) ran a geophysical prospection and were assisted by Pelin İnan, Mustafa Emre Özyürek, Yunus Emre Şahin, Tuba Sönmez and Fatih Turhan. Dipl.-Ing. Stefan Giese surveyed architectural (BTU-Cottbus, Lehrstuhl für Baugeschichte, Konrad-Wachsmann-Allee 8, D-03046 Cottbus, giesestefan@gmx.net). Prof. Dr. Walter Prochaska (Department for Applied Geosciences and Geophysics, University of Leoben, A-8700 Leoben, walter.prochaska@unileoben.ac.at) analysed marble. Ali Vardar, city planner M.C.P. (Söke – Ağaclar and Hamburg, vardarali@hotmail.com) studied the Turkish village. Dr. Alice Waldner (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Institut für Kulturgeschichte der Antike, Bäckerstraße 13, A-1010 Wien, alice.waldner@oeaw.ac.at) and Dr. Deniz Sarı (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 11210 Gülümbe Kampüsü, Bilecik, deniz.sari@bilecik.edu.tr) surveyd ceramics and were assisted by Johanna Struber. Dr. Andreas Victor Walser (Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik, Amalienstraße 73b, D-80799 München, walser@ae.dainst.de) read inscriptions. Dr. Heiko Woith (GFZ German Research Centre for Geosciences, Telegrafenberg, D-14473 Potsdam, heiko.woith@gfz-potsdam.de) analysed thermal waters. Dr. Joachim Gorecki (Institut für Archäologische Wissenschaften, Grüneburgplatz 1, D-60629 Frankfurt a. M.) studied coins. Credits: Fig. 1. 12-14: Giese; Fig. 4: Sarı; Fig. 6: Prochaska; Fig. 7: Stümpel; Fig. 8: Waldner; all other: Niewöhner. Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques (1984) 979 s. v. Germia (D. Stiennon and C. Stiennon); Belke 1984, 166–168. 247 s. v. Germia; Mango 1986; RAC 23 (2010) 794 f. s. v. Lykaonien (Galatien) D.V.b.3. Germia (Myriangeloi) (R. Behrwald); Niewöhner and Rheidt 2010; Niewöhner 2010; Niewöhner 2011.

²Belke 1984, 158 f. s. v. Dindymon.

³Efe 1996, 216.

LBA). Köstütepesi Höyük dates from EBA II, III and LBA. Atlas Höyük yielded only EBA II material. The mound ca. 1.5km. south of Ayvalı dates from the MBA/LBA. Finally, a fortified hilltop settlement on the Aktepe about one kilometre to the northeast of Günyüzü was only occupied during the Early Iron Age.

The Aktepe (Turkish: white hill) is a natural elevation and below 50m. high (Fig. 2). It forms a flat plateau of less than 10ha and has steep slopes, particularly on the south side, less so on the north. The westernmost 2ha of the plateau are fortified by a rampart that cuts across the plateau and continues along the northwest slope, but not along the steep southwest slope (Fig. 3). The rampart is today up to 10m. wide and 5m. high. The section across the plateau is flanked by a shallow moat on its outer eastern side, where the building material seems to have been quarried. In addition, an undocumented excavation on the western flank of the rampart has revealed a great amount of lime stones, suggesting a mantel of stones with a core of earth⁴. The ceramic finds were more plentiful on the undefended eastern part of the plateau, where the greater part of the civilian settlement seems to have been located.

Most of the pottery is grey ware, such as T. Sivas has also found during her survey in the highlands of Phrygia⁵. The formal repertoire is similar to what has been excavated at Gordion 7-6A, B in Early Iron Age to Early Phrygian layers, at Kaman Kale Höyük II c-d in Early Iron Age layers, at Alishar in the post Hittite to Phrygian layer 4, at Alacahöyük in level I, and at Boğazköy (Fig. 4)⁶. The Iron Age pottery from the Aktepe is different from the Late Bronze Age wares that we encountered in the vicinity of Germia, but at Gordion the grey ware and some of the forms that we found on the Aktepe (Fig. 4, 1) as well as at Hamamkarahisar and Ayvalı, started to appear at the end of the Late Bronze Age and became more common in the Early Iron Age and the Early Phrygian period⁷. This is indicative of cultural continuity between the Late Bronze Age and the Early Iron Age⁸, and this is confirmed by recent finds from Kaman Kale Höyük⁹.

The Anatolian Iron Age has been called a 'Dark Age', because the Bronze Age hüyük stopped to be occupied. The ones in the vicinity of Germia were apparently replaced by the defensive hilltop settlement on the Aktepe. As the ceramic finds indicate a continuous development, the population will not have changed, but moved from the plain onto the Aktepe. Other such defensive Iron Age sites may exist, but are less likely to be discovered, because defensive locations are seldom farmed.

Roman and Early Byzantine Marble Quarries and Workshops (Fig. 6)

Philipp NIEWÖHNER

Walter PROCHASKA

From the Roman period onwards finds become plentiful again and the plain was resettled. The new settlements are often located close to, but never on top of Bronze Age hüyük, confirming that the tradition had previously been disrupted during the Iron Age. Most Roman and early Byzantine sites yield some marble artefacts. In order to distinguish

⁴Cf. the fortifications of Gordion: Kealhofer 2005 (bibliography)

⁵Grave et al. 2011.

⁶Gunter 1991, fig. 23, 482; 25, 541-42; Osten 1937, fig. 66, 2; 432, 10. 24. 51; 451, 6. 26-27; 446-47; Fischer 1963, pl. 68, 620; 69, 633.

⁷Gunter 1991, 30 fig. 27, 585. 588-91.

⁸Rose-Darbyshire 2011.

⁹Omura 1992, 324.

quarries and workshops, a wide spectrum of them was sampled and archaeometrically analysed¹⁰. The result is exceptionally clear cut (Fig. 6). All marbles fall into two distinct and well-defined groups that must stand for two local quarries¹¹. One of them has been identified above Gecek on the eastern slope of the Dindymon Mountain range/Sivrihisar Dağları (Fig. 1), where a pre-modern quarry area of approximately two acres has survived in spite of renewed exploitation in the 20th century. Gecek marble is of high quality, fine grained and white, and was consistently carved to high standard throughout the Roman and Byzantine periods.

The other marble is of lesser quality, more coarse-grained, and the surface will eventually corrode and crumble, if exposed to air. The quarry is not known, but was surely local, as the inferior quality of the marble corresponds to inferior workmanship in the artefacts that were hardly worth importing, as superior products were available from Gecek. The differences indicate two distinct workshops, a better one at Gecek and less accomplished stonemasons at the other quarry.

Roman Gecek produced more refined gravestones and entablatures, Byzantine Gecek more complex column capitals as well as fine slabs and profiles for wall revetment. Gecek is not known to have produced door stones, and indeed a door stone at Gecek consists of the other marble. The latter was generally used for large and heavy parts of lesser sophistication, bases, pedestals and column shafts, simpler grave and boundary stones, and the more bulky kinds of Byzantine capitals, entablatures and furnishings.

Each workshop was apparently tied to a quarry rather than based in a city, where a variety of marbles might have been available. The continuity of this situation and the distinctive difference in quality from the Roman into the Byzantine period may point to uninterrupted exploitation and productivity of both quarries and workshops.

The Early Byzantine Site at Yeni Pınar. The Monastery of St Mary of Aligete?
(Fig. 7-8)

Ercan ERKUL
Philipp NIEWÖHNER
Harald STÜMPEL
Alice WALDNER

A site at the Yeni Pınar (Turkish: new well) to the southeast of Germia (Fig. 1) yielded cut lime stones, bricks, mortar, carved marble slabs and an acanthus leaf, as well as glass mosaic tesserae and Early Byzantine pottery. When the site was investigated by geophysical prospection, the elevated eastern part of the plot turned out to contain a three-aisled basilica (Fig. 7). A broad central nave terminates in an apse to the east; narrower and shorter side aisles end in square compartments adjoining the bema. The south wall seems to have contained a central door, and a western narthex is wider than the basilica, both of which were common in the region¹².

¹⁰For the analytical methodology, see Grillo and Prochaska 2010.

¹¹An import from Proconnesus, as Mango 1986, 125 has previously assumed, can be ruled out. A modern quarry on the western slope of the Dindymon Mountain range/Sivrihisar Dağları produces dolomitic marble and has no equivalent in the sampled artefacts: Niewöhner and Rheidt 2010, 151 fig. 20, Germia 2.

¹²Southern door : Bell and Ramsay 1909, fig. 2. 18. 24. 30. 46. 80. 130; RBK I (1966) 698 s. v. Binbirkilise B. I. a) Basiliken (M. Restle); Eyice 1971.

Wide narthex: Bell and Ramsay 1909, fig. 130. 164; Morganstern 1983; Ivantchik, Kienlin and Summerer 2010, 128-31.

To the west, on a lower level than the church, a large rectangular open space occupies the left part of the plot (Fig. 7). It appears to be enclosed on all sides by rows of rooms. The row along the west side is interrupted by a central passage that lies in the middle axis of the open space, exactly opposite the main west door of the church, and would have formed the main entrance to the whole complex. All buildings to the south of this passage and the middle axis have a slightly different orientation from those to the north and the church; this is most likely a mistake due to unsound measuring, when the complex was first set out on the ground. The symmetrical layout indicates that the entire ensemble of buildings was jointly planned, and its plan compares to monasteries at Binbirkilise in the neighbouring province of Lycaonia as well as elsewhere in the Byzantine Empire¹³.

Pottery was collected on two ploughed and sloping fields that cover ca. 50x50m² of the western courtyard below the basilica (Fig. 7). The finds were numerous and most dens, where the courtyard is flanked by rooms that form the terraces and boundaries of today's fields. We gathered 156 objects, mostly sherds, but also some fragments of late Roman or Early Byzantine glass vessels and a number of glass mosaic *tesserae*¹⁴. The bulk of the finds dates from the Early Byzantine period, for example Early Byzantine *ampullae*, better known as 'Late Roman Unguentaria'¹⁵. A group of Red Slip Wares is evidently inspired by contemporary Late Roman C (LRC) and African Red Slip (ARS) Wares (Fig. 8)¹⁶. The surface is covered by a dull to slightly shining, red to orange-red slip; the fabric is middle porous and contains some mica, quartz, and white lime stone inclusions. The vessels probably represent the local or regional table ware and can be compared to the Late Roman Light-Coloured Ware of the Aegean region¹⁷.

Graves on the so-called acropolis of Pessinus contained a similar ware, but the burials are supposedly Roman and the vessels intruded later, when a Byzantine fortification was built above the cemetery¹⁸. The bowls and dishes are of similar shape and fabric as those from Yeni Pınar and understood to represent the local fine ware of the fourth

¹³Cf. Bell and Ramsay 1909, 199-209 fig. 164; Ćurčić 2010, 295 f.

¹⁴Glass goblets/lamps with hollow stem found at Yeni Pınar are common in the late Roman and Early Byzantine period. Close parallels were found at Amorium: Gill 2002, 170, 171, fig. 2/3-2/5. For a recent overview of the find spots of these goblets throughout the Eastern Mediterranean see Çakmakçı 2009, table 1-3.

¹⁵After Hayes 1968; Hayes 1971. For Late Roman Unguentaria at Amorium see Laffi 2012. According to mineralogical-petrographical analysis, Early Byzantine *ampullae* may have been produced in northern Syria, Cilicia, Rhodes or on Cyprus: Sauer and Ladstätter 2005, 133. For the current state of research regarding content and provenance of Early Byzantine *ampullae* see Metaxas 2005, 92-95, 100, 102-3.

¹⁶None of the surveyed sites yielded Phocaean (LRC) or African (ARS) imports. Late Roman/Early Byzantine fine ware imports are also lacking in the graves at Pessinus (Devreker, Thoen and Vermeulen 2003). The published pottery assemblages from Amorium focus on the Middle Byzantine period, see Böhlendorf-Arslan 2007, 2010 and 2012. So far, only a few pieces of LRC have been recorded (one fragment from context XB-03, 124: Böhlendorf-Arslan 2012, 163 table 1). However, the lack of late Roman/Early Byzantine fine ware imports in the region can possibly be related to the state of research.

¹⁷Hayes 1972, 408-10; Hayes 1992, 7-8.

Cf. the bowl Fig. 35,1 with the LRC form Hayes 1 A (Hayes 1972, 325), Fig. 35, 2 with the LRC plate form Hayes 3B (Hayes 1972, 326-27), numerous hemispherical bowls and plates like Fig. 35, 3-4 with the ARS plate forms Hayes 61B (Hayes 1972, 100-7, in particular p. 104) to Hayes 99 with hooked rim (Hayes 1972, 152-55), the morphological characteristics of the bases of the Red Slip Ware vessels Fig. 35, 5 with those of form Hayes 99 but also the LRC form Hayes 1.

¹⁸For the alternative, Early Byzantine burials and a later Byzantine fortification, cf. Niewöhner 2007.

and fifth centuries AD¹⁹. This is confirmed by late Roman to Early Byzantine contexts at Aizanoi in Phrygia further west on the High Plateau that also yielded comparable vessels of a local red fine ware²⁰. Apparently, the whole region of western central Anatolia adhered to a similar kind of local or regional table ware during the Early Byzantine period, and this seems to be fashioned after ARS and LRC models.

The complex at Yeni Pınar may possibly be identified with the monastery of St Mary the Mother of God, the so-called monastery of Aligete, where Theodore of Sykeon was put up once on a visit to Germia²¹. Aligete may refer to the plot or estate on which the monastery was built, and the former owner may have been called Aligete, as was the case with similar epithets elsewhere, for example the monastery of St John of Studios, which the homonymous consul founded at Constantinople²². It would have been fitting for Aligete to dedicate her foundation to Mary, and many other examples of comparable female Christian piety are known²³.

The monastery of Aligete must have been close to, but separate from Germia, because the people from Pessinus went straight to the monastery, and apparently not to Germia, when they came to ask Theodore for help with a drought²⁴. If they did not cross the Dindymon Mountain, but went around its southern flank, as is commonly done today, they would have reached Yeni Pınar without passing Germia (Fig. 1). Three votive stelae for Men Mantalenos and the localisation of the homonymous polis at Ayvalı (Fig. 9-11) by *Andreas Victor Walser*

The Turkish village of Ayvalı is the northern neighbour of Germia (Fig. 1) and was previously known only for a fragmentary inscription, but it now emerges as the pagan counterpart, as it were, of Christian Germia. Of special interest are three small votive-stelae dedicated to the god Men Mantalenos. The following begins with the presentation of the three inscriptions, reserving the discussion of the cult for the general remarks that will follow. The inscriptions cannot be precisely dated, the indications tentatively provided are based solely on the letter forms.

Dedication to Men Mantalenos by a θρεπτή. Lower part of a small grey-white marble stele, probably of *naiskos* type, chipped and damaged below; left and right pilasters on bases. Date: second half of the second century AD (rectangular Epsilon; cursive Omega)?

Ayvalı, at the elementary school, where it was reportedly brought by school children. Dimensions: h. 27; w. max. 21; th. max. 12; l. h. 1.5 (Fig. 9)

[--- Δε]-
ιετάρου
θρεπτ-
ῆ Μηνι
4 Μαντα-
ληνῶ ε-
ὕχιν.

¹⁹Devrerker, Thoen and Vermeulen 2003, grave 1.1.37, 4; grave 2.63, 7; grave 7.49b, 1. Some earlier examples are dated to the third century AD: Devrerker, Thoen and Vermeulen 2003, grave 2.8, 16–18. One bowl with hanging rim is dated to the second half of the sixth or to the seventh century AD: Devrerker, Thoen and Vermeulen 2003, grave 1.33a, 5.

²⁰Ateş 2003, pl. 37. 38 (Schale 58); 57 (Schüssel 23).

²¹Festugière 1970, § 100.

²²Mango 1978. I would like to thank Ida Toth for pointing this understanding of the epithet out to me.

²³Cf. for example the female Tituli at Rome: Brandenburg 2005.

²⁴§ 101.

---, *foster-daughter of Deietaros, to Men Mantalenos, in fulfilment of a vow.*

The inscription identifies the dedicator, a woman whose name is lost, as the foster child of a man called Deietaros. Foster children (θερπτοί) appear frequently in inscriptions from Roman Asia Minor, especially from Lydia and Phrygia,²⁵ with fewer cases from Galatia.²⁶ The foster father's name is Celtic and, in various spellings, quite common in the region. Its popularity is certainly owed to the prominent namesake Deiotaros I, who ruled as king of Galatia in the first century BC.²⁷

Dedication to Men Mantalenos by Klados. Lower part of a small grey-white marble stele: moulded base with inscription, shaft with a bust of Men in high relief, broken above the neckline, but identified by the up-turned points of the crescent above the shoulders;²⁸ the first line of the inscription seems to be written in a different hand than the second and third lines.

Date: second to third century AD (lunar und cursive letter forms).

Ayvalı, at the elementary school, where it was reportedly brought by school children. Dimensions: h. 19; w. 19; th. 9.5; l. h. 2 (Fig. 10)

Κλάδος *hedra*

Μηνι Μανταλ-

ηνῶ εὐχίην. *hedra*

Klados to Men Mantalenos in fulfilment of a vow.

Κλάδος means „branch” or “shoot” and is a Greek name that occurs widely, but infrequently throughout the Greek world²⁹. Dedication to Men Mantalenos by Sousos. Small grey-white marble stele: moulded base, nearly square shaft, triangular pediment including a central boss with incised cross³⁰, acroteria, low relief.³¹

Date: second to third century AD (lunar Sigma and Epsilon, Ypsilon as V in l. 1, non-cursive Omega).

Ayvalı, at the elementary school, where it was reportedly brought by school children. Dimensions: h. 43; w. 21; th. 9.5; l. h. 2 (Fig. 11).

²⁵On the phenomenon see most recently Riel 2009 (with earlier bibliography).

²⁶Cf. from northern Galatia Mitchell 1982, no. 313. 325. For the gravestone of another θερπτή from Günyüzü see Niewöhner 2011, fig. 8.

²⁷On the name see Strubbe 1978/79, 140 n. 134; Strubbe 2005, no. 18. For examples cf. Strubbe 2005, index; Mitchell 1982, no. 498; also an unpublished inscription from Kayakent south of Germia.

²⁸For the depiction of Men in general cf. LIMC VI 1, 462-473 s. v. Men with pl. 239-255 (R. Vollkommer). The relief at Ayvalı seems to unite the bust of Men with the crescent, which is rare: Normally, the crescent is half hidden behind the bust of Men, with only the tips showing above the shoulders, for example on a votive stele from Pisidian Antioch: Lane 1971-1978, I 268 pl. 90; LIMC loc. cit. no. 3. A unified bust and crescent similar to the relief at Ayvalı occurs on a lamp of unknown provenance: LIMC loc. cit. no. 7. A bronze plaque from Athens with the depiction of a frontal bust on a large crescent would provide the closest parallel, but the identification with Men is uncertain: Lane 1971-1978, no. D1 pl. 99.

²⁹Cf. Robert 1963, 271-73.

³⁰Levick at al. 1993, p. xxxviii. and p. 122 f. ad no. 378 argue that the cross in circle is in most, and probably all, cases a Christian symbol representing the panis eucharisticus. Here, it is obviously pagan and is best interpreted as a simplified four-petalled rosette, even if the usual central bud is missing. Contrary to the opinion of Levick at al. 1993, *ibid.*, the cross in circle alone is, therefore, no argument to classify e.g. Levick at al. 1993, 48 as Christian.

³¹A votive stele of roughly equal dimensions and decor was found at Beylikahır, ca. 60 km east of Eskişehir: Mitchell 1982, no. 11 pl. 1. This type of stele bears a striking similarity to the stelai carved as reliefs on the peribolos wall of the sanctuary of Men Askaenos above Pisidian Antioch: cf. Lane 1971-1978, I 179-244. 248. 252; Robert 1987, 357 f. fig. 2-3.

Cf. A. V. Walser, in Niewöhner and Reidt 2010, 156 fig. 29.

Σουσος Μ-
ηνι Μαντ-
αληνῶ εὐ-
4 χήν.

Sousos to Men Mantalenos in fulfilment of a vow.

Σουσος must be distinguished from Σουσου and the derivative Σουσους. The latter are indigenous and indeclinable male names that were commonly used both for men and women, both in Phrygia and Galatia.³² In contrast, Σουσος is a rare male name and otherwise attested only in Akköprü and Yalmak in northern Galatia.³³

All three votives address the Anatolian god Men, who was worshipped virtually everywhere in central Asia Minor.³⁴ Epigraphic evidence for the cult of Men from Galatia is scarce compared with regions like Lydia or Pisidia.³⁵ The coins, however, are proof of the eminent importance of Men in Galatia. In the mid first century BC, Deietaros issued coins displaying the god. Men features again on coins of the Galatian *koinon* minted under Galba, Titus, Nerva and Trajan.³⁶ In the second century AD, Men appears on the civic coinage of Ankara as the tutelary god of that city, and it was probably his sanctuary that was designated as Ankara's second *neokoros* temple in the third century.³⁷

In the three new votive inscriptions from Ayvalı, Men is given the epithet Μανταληνός, which is not otherwise attested. It obviously belongs to the adjectival category of Men's epithets, the majority of which are geographical or pseudo-geographical.³⁸ Μανταληνός may therefore be explained as an *ethnicon* and derive from a place name Μάνταλος. The toponym is attested in the *Ethnica* of Stephanus Byzantius: Μάνταλος· πόλις Φρυγίας, ὡς ὁ πολυίστωρ Ἀλέξανδρος, ἀπὸ Μανταλοῦκτιστοῦ αὐτῆς. τὸ ἔθνηκὸν Μανταληνός.³⁹

As to the localisation of the πόλις Μάνταλος, several earlier suggestions have been made that cannot be disproved,⁴⁰ but all things considered,⁴¹ the three votives for Men

³²Zgusta 1964, § 1463. Σουσους also appears in a recently published list of names from Akmonia, but was not recognized by the first editor, who read ΣΟ· · Σ · Σ Συμμάχου instead: Varinlioglu 2006, 358-61 b l. 13.

³³Mitchell 1982, no. 13 (Akköprü). 253. 255 (Yalmak). In Ayvalı, the name appears for a second time in an epitaph that we have not yet published. On the name cf. C. Brixhe, Bulletin épigraphique 2006, 401 with reference to Brixhe 1987, 74 f. 78 f. The Anatolian name has to be differentiated from the Thracian name Σούσος: Zgusta 1964, § 1463-9.

³⁴For select bibliographies on Men see e.g. Brill's New Pauly, s.v. Men (G. Petzl); LIMC VI 1, 462-473 s. v. Men with pl. 239-255 (R. Vollkommer). On the cult of Men in Central Anatolia see Mitchell 1993, II 24 f.

³⁵There are only five references to Men in inscriptions from northern Galatia: Mitchell 1982, 230. 356. 393. I. Ankara 118. 200. See Mitchell 1993, II 25 for the equally scarce evidence from adjacent areas.

³⁶Cf. Mitchell 1993, I 34 f.

³⁷Mitchell 1993, I 35 and ad no. 118.

³⁸On this category of epithets cf. Lane 1971-1978, III 72-80.

³⁹Steph. Byz. s. v. Some Ms. have the variae lectiones Μανδαλός and Μανδαλοῦ, but always Μανταληνός as the ethnicon. Zgusta 1984, § 769 classifies the name as Phrygian, rejecting a direct relation with Greek μάνδαλος. Μανταλός is now definitely confirmed as the preferable reading.

⁴⁰Ramsey 1890, 150, proposes a connection with Doğançair and Kaymaz (Troknada) in north-eastern Phrygia; this was accepted by RE 14.1, 1928, 1253 s. v. Mantalos (W. Ruge); for the modern place names, given by Ramsey as Arab Euren and Kaimaz cf. Belke 1990, 335 s. v. Mantalos.

Secondly, Cameron and Cox 1937, 296, tentatively identify the name Μαντα[λ---] in Nakoleia/Seyitgazi in Phrygia.

Thirdly, yet a different localisation is proposed by T. Drew-Bear with reference to an old cemetery at Şeyhali, also in Phrygia: Talbert 2000, map 62 and Map-by-Map Directory II 961.

⁴¹As will be argued in a forthcoming article on Germia.

Mantalenos at Ayvalı make identification with the *Polis Mantalos* most likely.⁴² Ayvalı may well be identified with Μάνταλος· πόλις Φρυγίας according to Stephanus Byzantius. As far as the Roman province Phrygia is concerned, the Dindymon Mountain was never part of Phrygia, but always belonged to the province of Galatia.⁴³ As a geographical and cultural entity, however, Phrygia was less exclusively defined.⁴⁴ Stephanus' entry on Mantalos is based on the work of the Greek polymath and ethnographer Alexander Polyhistor, who died in the forties or thirties of the first century BC,⁴⁵ before the creation of the Roman province of Galatia. Even if Stephanus does not say so explicitly, the information on Mantalos must come from Alexander's work *On Phrygia*, *περὶ Φρυγίας* or *Συναγωγῆτων περὶ Φρυγίας*, one of several works dealing with regions of Asia Minor. Others deal with Cilicia, Caria, Pontos, Bithynia and Paphlagonia; there is, however, no work on Galatia.

The nine short fragments from the three volumes on Phrygia tell us little about the overall concept of Alexander's work;⁴⁶ some of the places, for which Stephanus quotes Alexander, are familiar cities in Phrygia such as Akmonia (F 73) or Metropolis (F 78), others, such as Μανήσιον (F 126), are unknown. Stephanus also cites Alexander for a variant of the myth of Gallos and Attis, which is obviously connected with Pessinus in Galatia and relatively close to Ayvalı. Therefore, Alexander may also have included remarks about Mantalos in his work on Phrygia, prompting Stephanus to misplace this latter polis.

The Domed Cruciform Church of St Michael at Germia (Fig.12-14)

Stefan GIESE

At Germia, the church of St Michael was turned into a domed cruciform church during a third building campaign (Fig. 12-14)⁴⁷: The inner side aisles consist of four bays each, two to the west and two to the east of a central crossing as wide as the main aisle. The overall result was an unusually large church. Other domed cruciform churches normally had only three aisles and one bay on each side of the crossing, for example the cathedral of Amorium, a southern neighbour of Germia⁴⁸. The domed cruciform church at Dere Ağzı in Lycia with two bays to the east of the crossing is considered the largest church building of the Middle Byzantine period⁴⁹, but St Michael was still larger⁵⁰.

The vaulted third building phase surely dates from the Middle Byzantine period. This is indicated by the domed crossing that interrupts the inner aisles and galleries

⁴²Geographical epithets are often used to identify ancient sites. Many of the Probable Locations given for Unlocated Toponyms by Drew-Bear in Talbert 2000, Map-by-Map Directory II 966-72 are based on the epithet of a god and often on a single attestation.

⁴³The problem of the provincial boundaries is discussed by Mitchell 1993, I 151-63.

⁴⁴Cf., e.g., OCD3, 1176 f. s. v. Phrygia (St. Mitchell); Vitale 2012, 65-67.

⁴⁵For Alexander and his work, know to Stephanus indirectly through Philon and Oros, see FGrH 273 with the, still fundamental, commentary by F. Jacoby, FGrH IIIa 248-313; more recently Troiani 1988.

⁴⁶Cf. F. Jacoby, FGrH IIIa 284-87.

⁴⁷For the earlier phases see Niewöhner and Rheidt 2010; Niewöhner 2010.

⁴⁸Iverson 2005.

⁴⁹Morganstern 1983.

⁵⁰The church at Dere Ağzı was a new building, though, whilst the size of St Michael resulted from the Early Byzantine predecessor. Cf. the Cumanin Camii in Antalya, another exceptionally large domed cross church with five aisles that go back to an Early Byzantine origin: Kaymak 2009.

without being bridged as in domed basilicas⁵¹. Domed cruciform churches with a free, uninterrupted crossing seem to have been built only after the end of the Early Byzantine period⁵². The erection of the dome at Germia may have been connected with the elevation to the status of metropolis that occurred sometime around the middle of the eleventh century⁵³.

A Hoard of 7th Century Gold Coins (Fig. 15)

Joachim GORECKI

Philipp NIEWÖHNER

The Middle Byzantine third building phase of St Michael poses the question, how Germia survived the Arab raids of the seventh to ninth centuries, when its southern neighbour Amorium was attacked at least five times and conquered twice, in 668 and 838, despite its strong city walls and a substantial garrison⁵⁴. Without any fortifications and far removed from the next military stronghold – possibly the Byzantine fort at Pessinus on the other side of the Dindymon Mountain⁵⁵ – Germia and its vicinity should have been an easy and attractive target and in addition would have provided ample water and grazing for the Arab cavalry.

Apparently, the Arabs took Germia at least once in 668 or soon thereafter, when a hoard of 47 gold coins seems to have been buried in the centre of the pilgrimage site. The hoard consists exclusively of fresh coinage from the reign of Constans II. (641-68), with one possible exception that was attributed to Heraclius (610-41) in 1972, when the coins were recovered and inventoried at the archaeological museum in Eskişehir, but has since been lost and cannot be falsified. The latest solidus of the hoard shows Constantius IV. with Heraclius and Tiberius and was struck in 667 or 668 (Fig. 15), which makes it likely that the hoard came to Germia with an army detachment that was to fight the Arab invasion of 668. The Byzantine soldiers probably buried the gold before going into combat and failed to recover the hoard, because the Arabs won and took Germia.

Two similar gold hoards from the reign of Constans II were found at Cücük near Çubuk 30km northeast of Ankara⁵⁶ and at Çavuş near Seydişehir more than 50km southwest of Konya⁵⁷; they end with coinage from 663/68 or 659/61 respectively and confirm a wide ranging Arab conquest of central Anatolia at the time. As to Germia and its vicinity, no more is known, but the later Byzantine and Turkish settlement continuity shows that the Arab invasions did not disrupt the tradition.

⁵¹The evidence of the northern cross arm has been confirmed on the southern side that is lost today, but was still standing in the 19th century, when Crowfoot 1897-98, 89 observed: "Upon the south side there is [...] a well-marked corner, which suggests that the western bays built upon pillars and containing the [...] gallery ended here, giving place to some other construction, [...] possibly a dome or tower."

⁵²Krautheimer 1986, 242-53 (Early Byzantine domed basilicas) 290-95 (cross-domed churches); Ćurčić 2010, 191.

⁵³Belke 1984, 167 s. v. Germia.

⁵⁴Belke 1984, 122-25 s. v. Amorion; Lightfoot 2007.

⁵⁵Devreker, Thoen and Vermeulen 2003.

⁵⁶Kurum 1973; Morrisson, Popović and Ivanišević 2006, 399 cat. 336.

⁵⁷Morrisson, Popović and Ivanišević 2006, 380 cat. 311.

BIBLIOGRAPHY

ATEŞ, G. 2003

Die Rote Feinkeramik von Aizanoi als lokaler Kulturträger (Diss. Uni. Heidelberg) <http://www.ub.uni-heidelberg.de/archiv/10536>.

BELKE, K. 1984

Galatien und Lykaonien (Tabula Imperii Byzantini 4 = DenkschrWien 172; Vienna).

BELKE, K. 1990

Phrygien und Pisidien (Tabula Imperii Byzantini 7 = DenkschrWien 211; Vienna).

BELL, G. L. AND W. M. RAMSAY 1909

The Thousand and One Churches (London. Repr. Philadelphia 2008).

BÖHLENDORF-ARSLAN, B. 2007

"Stratified Byzantine Pottery from the City Wall in the Southwestern Sector of Amorium," in id., A. O. Uysal and J. Witte-Orr (edd.), *Çanak* (Byzas 7; Istanbul) 273-94.

BÖHLENDORF-ARSLAN, B. 2012

"Pottery from the Destruction Contexts in the Enclosure," in C. S. Lightfoot and E. A. Ivison 2012 (edd.), *Amorium Reports 3. The City Enclosure* (Istanbul) 153-80.

BRANDENBURG, H. 2005

Ancient Churches of Rome from the Fourth to the Seventh Century (Bibliothèque de l'Antiquité tardive 8; Turnhout).

BRIXHE, C. 1987

Essai sur le grec anatolien au début de notre ère (Nancy).

ÇAKMAKÇI, Z. 2009

"A Typological Approach to Glass Goblet Production from Late Antiquity to the Middle Ages in the Light of Recent Finds," in E. Laflı (ed.), *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean* (Izmir) 49-66.

CAMERON, A. and COX, C. W. M. 1937

Monuments from Dorylaeum and Nacolea (MAMA 5; Manchester).

CROWFOOT, J. W. 1897-98

"Notes upon Late Anatolian Art," *BSA* 4, 79-94.

ĆURČIĆ, S. 2010

Architecture in the Balkans (New Haven, Conn.).

DEVREKER, J., H. THOEN and F. VERMEULEN 2003

Excavations in Pessinus. The So-Called Acropolis (Archaeological Reports Ghent University 1).

EYICE, S. 1971

Recherches archéologiques à Karadağ (Binbirkilise) et dans la région de Karaman (Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından 1587 = Türkiye'de Ortaçağ Sanatı Araştırmaları 2).

FESTUGIÈRE, A.-J. 1970 (ed.)

Vie de Théodore de Sykéon (Subsidia Hagiographica 48; Bruxelles).

FISCHER, F. 1963

Die hethitische Keramik von Boğazköy (Berlin).

GILL, M. A. V. 2002

Amorium Reports, Finds 1. The Glass (1987–1997) (BAR Int. Series 1070; Oxford).

GRAVE P. Et al. 2011

“Reconstructing Iron Age Community Dynamics in Eskişehir Province, Central Turkey,” *Journal of Archaeological Method and Theory*, 1-30, DOI 10.1007/s10816-011-9119-y.

GRILLO, S. M. and W. PROCHASKA 2010

“A New Method for the Determination of the Provenance of White Marbles by Chemical Analysis of Inclusion Fluids,” *Archaeometry* 52, I 59-82.

GUNTER, A. C. 1991

Gordion Excavations Final Reports 3. The Bronze Age (Philadelphia).

HAYES, J. W. 1968

“A Seventh Century Pottery Group,” *DOP* 22, 203-216.

HAYES, J. W. 1971

“A New Type of Early Christian Ampulla,” *BSA* 66, 243-247.

HAYES, J. W. 1972

Late Roman Pottery (London).

HAYES, J. W. 1992

Excavations at Saraçhane in Istanbul 2. The Pottery (Princeton).

IVANTCHIK, A., A. VON KIENLIN and L. SUMMERER 2010

“Recherches à Kélainai – Apamée Kibôtos en 2008-9. Rapport préliminaire,” *Anatolia Antiqua* 18, 109-40.

IVISON, E. A. 2005

“The Amorium Project. Excavation and Research in 2002. The Lower City Church,” *DOP* 59, 241–54.

KAYMAK, G. 2009

Die Cumanin Camii in Antalya (Adalya Suppl. 9; Antalya).

KEALHOFFER, L. 2005 (ed.)

The Archaeology of Midas and the Phrygians (Philadelphia, PA).

KRAUTHEIMER, R. 1986

Early Christian and Byzantine Architecture ⁴(London).

KURUM, M. 1973

Cüçük Definesi. Constans II. (Constantinus III) nin Solidusları,“ *TAD* 20, II 79-90.

LAFLI, E. 2012

“Roman and Late Roman Terracotta Unguentaria,” in *Amorium Reports 3* (Istanbul) 181–92.

LANE, E. 1971-78

Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis (CMRDM) (Etudes préliminaires aux religions orientales dans l’Empire romain 19; Leiden).

LEVICK, B. et al. 1993 (ed.)

Monuments from the Upper Tembris Valley, Cotiaem, Cadi, Synaus, Ancyra, and Tiberiopolis (JRS Monog. 7 = MAMA 10; London).

LIGHTFOOT, C. 2007

Amorium (Homer Archaeological Guides 5; İstanbul).

- MANGO, C. 1978
 "The Date of the Studius Basilica at Istanbul," *BMGS* 4, 115–22.
- MANGO, C. 1986
 "The Pilgrimage Centre of St Michael in Germia," *JbÖByz* 36, 117–32.
- METAXAS, S. 2005
 "Frühbyzantinische Ampullen und Amphoriskoi aus Ephesos," in F. Krinzinger (ed.), *Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos* (AForsch 13; Wien) 67–123.
- MITCHELL, S. 1982
Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor 2. The Ankara District. The Inscriptions of North Galatia (BAR International Series 135; Oxford).
- MITCHELL, S. 1993
Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor (Oxford).
- MORGANSTERN, J. 1983
The Byzantine Church at Dereagzi and its Decoration (IstMitt Suppl. 29; Tübingen).
- MORRISON, C., V. POPOVIĆ AND V. IVANIŠEVIĆ 2006
Les trésors monétaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713) (Réalités byzantines 13; Paris).
- NIEWÖHNER, P. 2007
 Archäologie und die 'Dunklen Jahrhunderte' im byzantinischen Anatolien, "in J. Henning (ed.), *Post-Roman Towns, Trade, and Settlement in Europe and Byzantium* (Millennium Studies 5; Berlin) II 131–33.
- NIEWÖHNER, P. 2010
 "Germia and Vicinity," *AST* 28, I 47–66.
- NIEWÖHNER, P. 2011
 "Germia 2010," *AST* 29, in print.
- NIEWÖHNER, P. AND K. RHEIDT 2010
 "Die Michaelskirche in Germia (Galatien, Türkei), " *AA*, 137–60.
- OSTEN, H. H. VON DER 1937
The Alishar Hüyük Seasons of 1930–32 (Chicago).
- Omura, S. 1992
 "1990 Yılı Kaman Kale Höyük Kazıları," *KST* 13, I 319–36.
- RAMSEY, H. W. 1890
The Historical Geography of Asia Minor (London).
- RICL, M. 2009
 "Legal and Social Status of *threptoi* and Related Categories in Narrative and Documentary Sources," in H. M. Cotton et al. (edd.), *From Hellenism to Islam* (Cambridge) 93–114.
- ROBERT, L. 1963
Noms indigenes dans l'Asie Mineure Greco-Romaine (Paris).
- ROBERT, L. 1987
Documents d'Asie Mineure (Paris).

- ROSE, C. B. AND G. DARBYSHIRE 2011 (ed.)
The New Chronology of Iron Age Gordion (Philadelphia).
- SAUER, R. AND S. LADSTÄTTER 2005
 Mineralogisch-petrographische Analysen von frühbyzantinischen Ampullen und Amphoriskoi aus Ephesos,“ in F. Krinzinger (ed.), *Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos* (Vienna) 125–36.
- STRUBBE, J. 1978/79
 «Les noms indigènes à Pessinonte (1),» *Talanta* 11/12, 112-145.
- STRUBBE, J. 2005 (ed.)
The Inscriptions of Pessinous (IK 66; Bonn).
- TALBERT, R. J. A. 2000 (ed.)
Barrington Atlas of the Greek and Roman World (Princeton).
- TROIANI, L. 1988
 “Sull’opera di Cornelio Alessandro soprannominato Polistore,” in id., *Due studie di storiografia e religion antiche* (Como) 7-39.
- VARINLIOĞLU, E. 2006
 “Five Inscriptions from Acmonia,” *REA* 108, 355-371.
- VITALE, M. 2012
Eparchie und Koinon in Kleinasien von der ausgehenden Republik bis ins 3. Jh. n. Chr. (Asia Minor Studien 67; Bonn).
- ZGUSTA, L. 1964
Kleinasiatische Personennamen (Prague).
- ZGUSTA, L. 1984
Kleinasiatische Ortsnamen (Heidelberg).

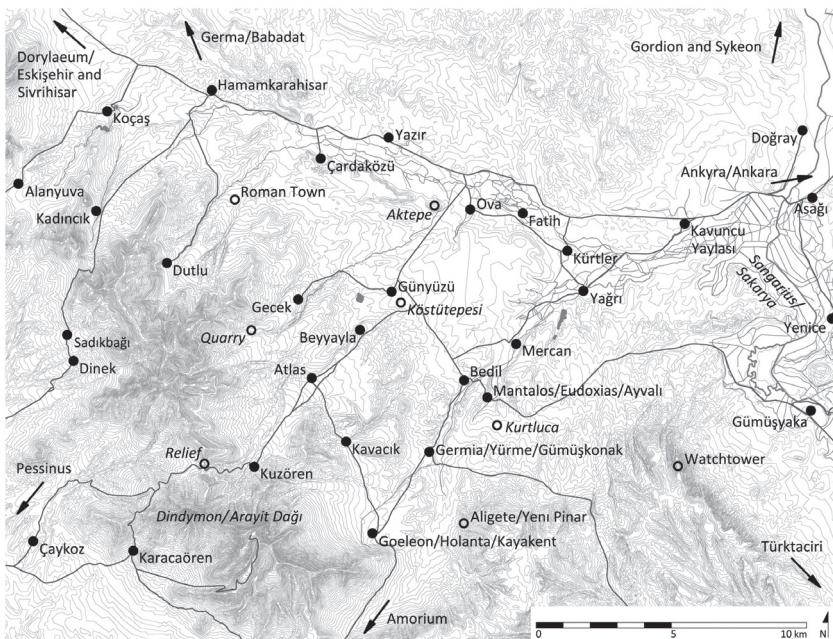

Fig. 1: Germia and vicinity

Fig. 2: Aktepe, southern elevation, the Iron Age rampart is visible on top

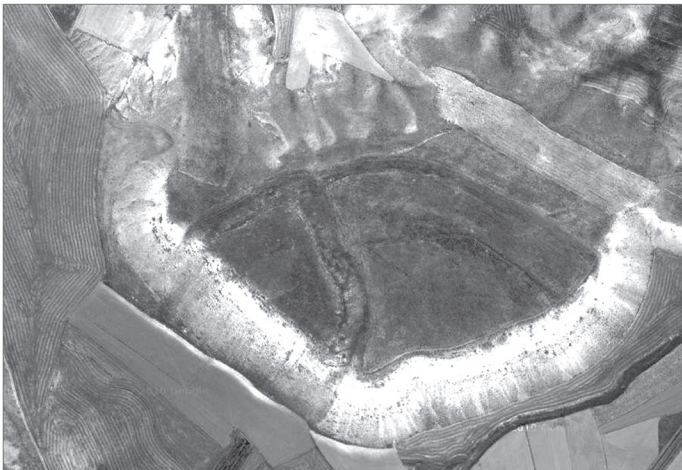

Fig. 3: Aktepe, satellite photograph, north at top

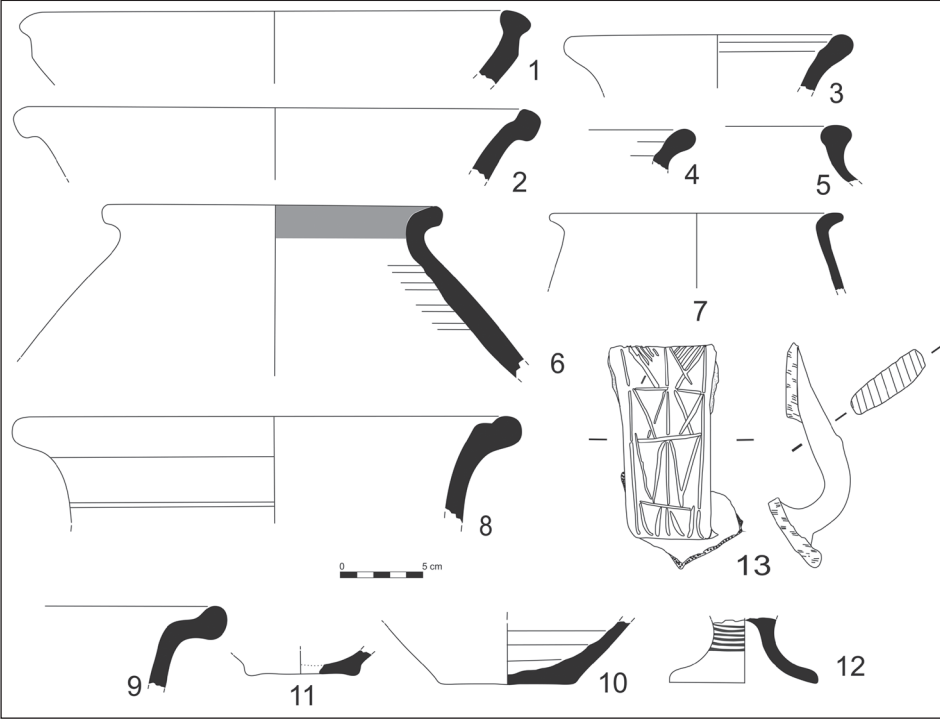

Fig. 4: Aktepe, Early Iron Age

Fig. 5: Aktepe, Early Iron Age strap handle with incised decoration = Fig. 4, 13

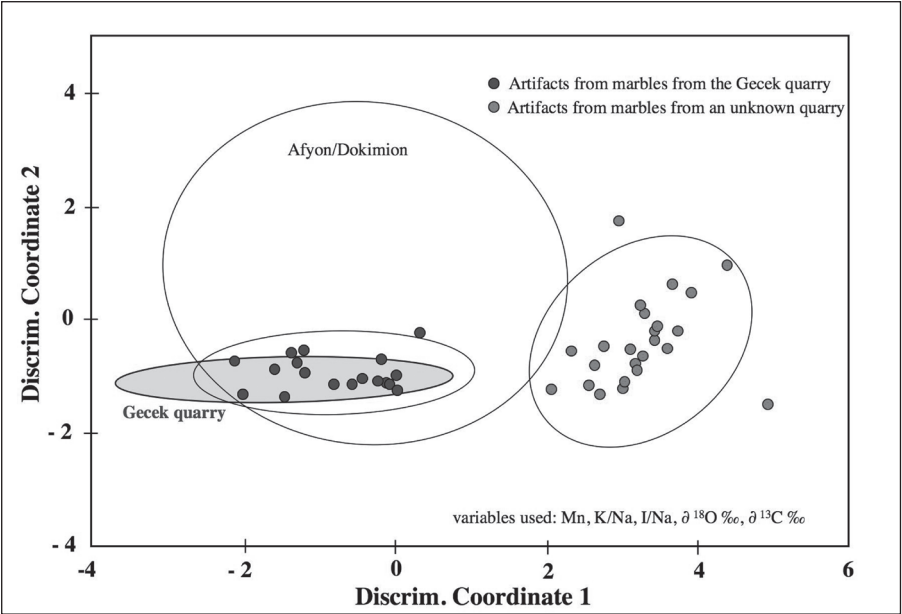

Fig. 6: Statistical evaluation of the marble artefacts and the quarry at Gecek

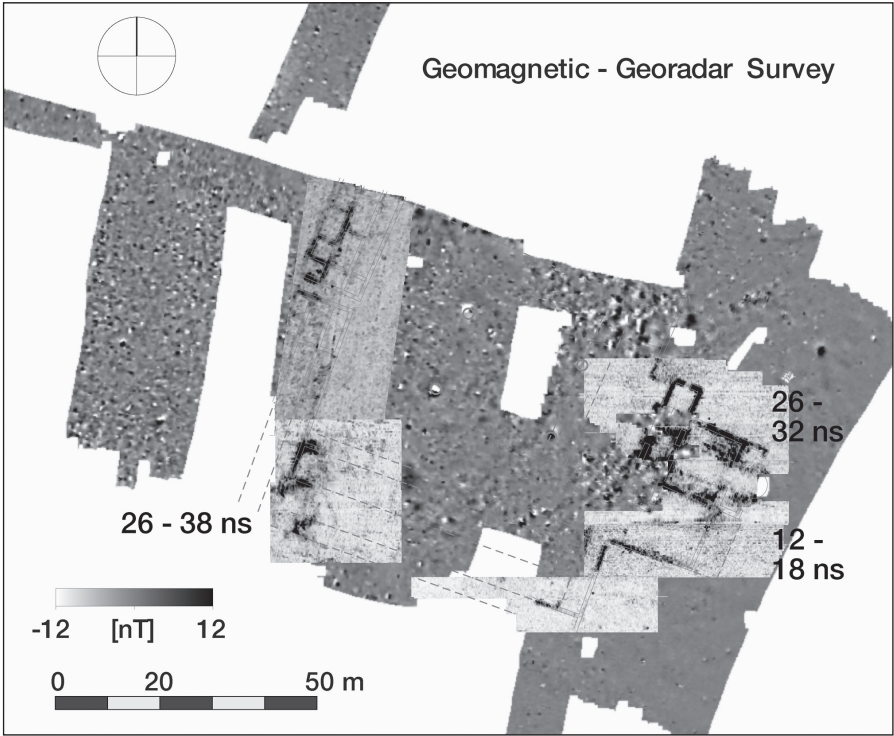

Fig. 7: Yeni Pınar, geophysical survey of the basilica and monastery

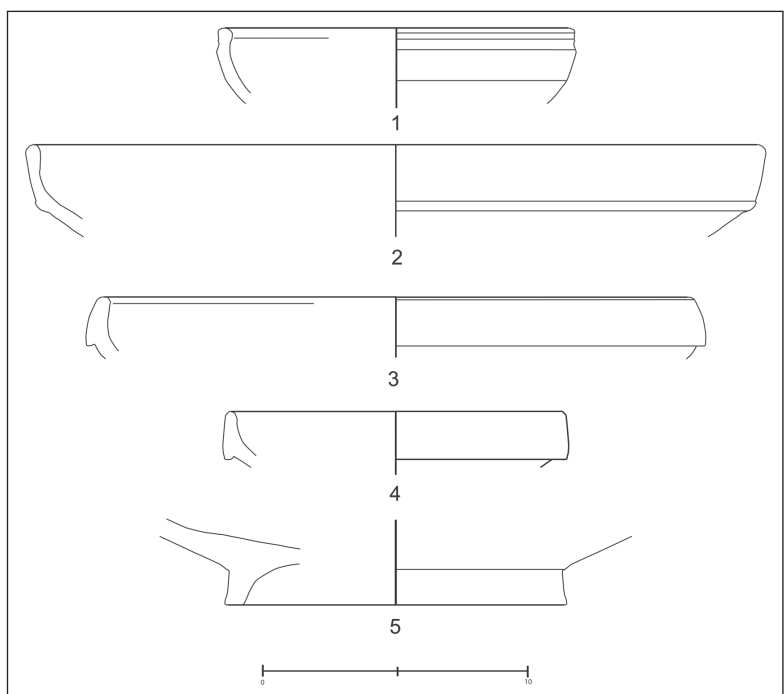

Fig. 8: Yeni Pınar, Red Slip Ware

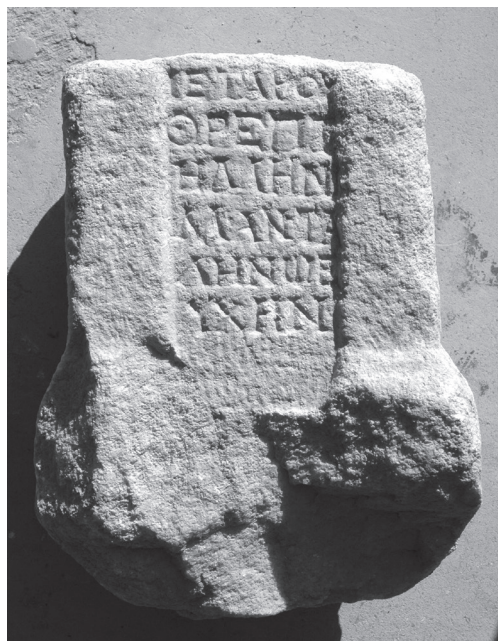

Fig. 9: Mantalos/Eudoxias/Ayvalı, dedication to Men Mantalenos by a θερεπτή

Fig. 10: Mantalos/Eudoxias/Ayvalı, dedication to Men Mantalenos by Klados

Fig. 11: Mantalos/Eudoxias/
Ayvalı, dedication to Men
Mantalenos by Sousos

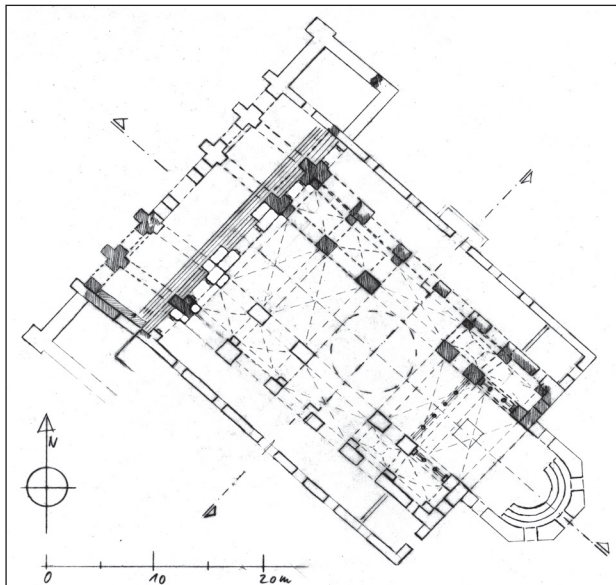

Fig. 12: Germia, St. Michael, reconstructed plan of the
middle Byzantine phase three

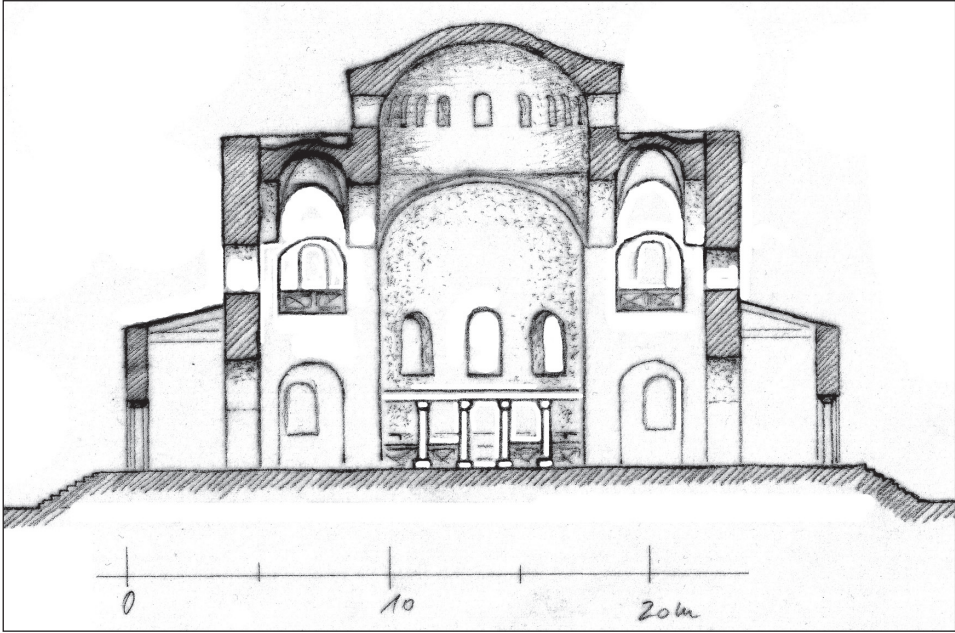

Fig. 13: Germia, St. Michael, phase three, reconstructed transversal section looking east. Cf. Fig. 12

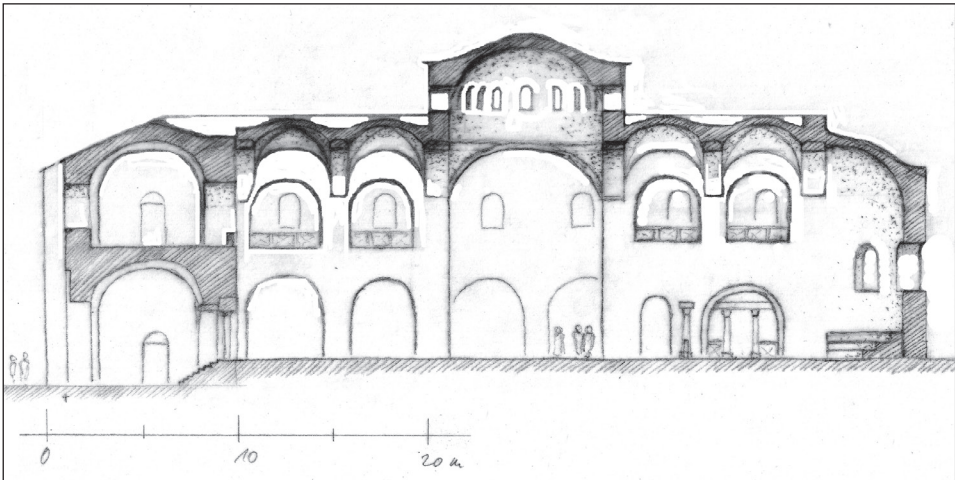

Fig. 14: Germia, St. Michael, phase three, reconstructed longitudinal section looking north. Cf. Fig. 12

Fig. 15: Germia, solidus with Constantius IV., Heraclius and Tiberius, 667/668 AD

PINARLAR, MAĞARALAR ve HİTİT ANADOLU’SUNDA KIRSAL PEYZAJ: YALBURT YAYLASI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMA PROJESİ (ILGIN, KONYA) 2011 SEZONU SONUÇLARI

Ömür HARMANŞAH*
Peri JOHNSON

1. Giriş

Anadolu kırsal peyzajının hayati unsurlarından su pınarları, mağaralar, düdenler ve obruklar, farklı dönemlerde farklı toplumlar nazarında kültürel anlamlarla yüklenmiş, gündelik yaşam pratiklerinin odağı, hikayelerin ve mitolojilerin mekânı olmuşlardır. Kırsal çevreye dair yerel bilgi dağarcıkları ve toplumların coğrafi tahayyülleri öncelikle böyle mahallerin hikayeleri ile şekillenir, peyzajın içinden geçirilen rotalar ve yollar ile yurt tutulan topraklar bir miktar onlar etrafında biçimlenir. Bu sebeple arkeolojik yüzey araştırmaları için bu mahaller sıklıkla kültürel aktivite izlerinin yoğunlukla gözlendiği mekânları teşkil ederler, her ne kadar höyükler, kaleler, ve benzeri yerleşimler kadar incelenmek üzere rağbet görmeseler de. Aynı zamanda, jeolojik yapıları dolayısı ile uzun soluklu bir zaman algısı, ağır ağır değişen bir fiziksel yapı ile özdeşleştirildiklerinden, hep çok eski geçmişe ve eski çağlara toplumsal bellek içinde gönderme yaparlar, o yerel derin tarihin izlerini taşırlar. 2010 yılında başlatılan Yalburt Yaylası Arkeolojik Yüzey Araştırma Projesi temel araştırma sorunsalı olarak karstik jeolojiler, yerel toplumsal pratikler, bellek ve yerel kültürün biraraya geldiği alana odaklanır.

Yalburt Projesi Konya ili Ilgın ilçesi sınırları içinde yeralan Yalburt Hitit Pınar Anıtı’nı merkezine alarak, Ilgın ilçesi ve kısmen de Kadınhanı ve Yunak ilçeleri kırsal arazilerini kapsayan bölgesel bir projedir. Beş yıllık bir arkeolojik peyzaj araştırma projesi olarak tasarlanan çalışma, parasal ve kurumsal desteğini Brown Üniversitesi (A.B.D.)’nden alır.¹ İlk saha çalışması 2010 yılı yaz aylarında gerçekleştirilmiş olan projenin ikinci sezonu ise 19 Temmuz-22 Ağustos 2011 tarihleri arasında beş hafta

* Dr. Ömür HARMANŞAH, Brown University, Joukowsky Institute for Archaeology and the Ancient World, Box 1837, 60 George Street, Providence RI 02912 ABD. e-mail: omur_harmansah@brown.edu.

Dr. Peri Johnson, PhD, University of Pennsylvania, ABD. e-mail: peri.johnson@gmail.com.

¹2011 sezonunun finansmanı Brown Üniversitesi Mısırbilim ve Eski Batı Asya Çalışmaları Bölümü, Joukowsky Arkeoloji ve Eskiçağ Dünyası Enstitüsü ile aynı üniversitenin Richard B. Solomon Fakülte Araştırma Fonu’ndan sağlanmıştır. Başvurularımız doğrultusunda Konya Bölge Koruma Kurulu tarafından 2011 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı ve aynı zamanda doğal sit alanı ilan edilen Şangır Mağaza (yahut “Körkuyunun Mağaza”) adı ile bilinen obruk-mağara arkeolojik alanında bulunan mermer eserlerin Akşehir Müzesi’ne taşınmasına, Ilgın Belediye Başkanlığı nakti ve aynı yardımlarla katkıda bulunmuştur.

süresince sürdürülmüştür (Harmanşah ve Johnson 2012)².

Yalburt Projesi arazisi, Konya'nın 70 km. kadar kuzeybatısındaki Ilgın ve Atlanti ovaları, Çavuşçu Gölü havzası ve bu alanları çevreleyen dağlık arazilerden oluşan bir yayla peyzajıdır, ve Orta Anadolu Yaylası'nın batısına düşer. Hititler döneminde İkkuwaniya olarak bilinen Konya'yı ve verimli Konya ovasını batıya bağlayan en önemli yol üzerinde yer alır. Geçtiğimiz sezonki raporumuzda daha ayrıntılı olarak irdelediğimiz gibi, bu yolun tarih boyunca özellikle askerî amaçlarla kullanılmış işlek bir rota olduğunu, Hitit kralı IV. Tudhaliya'nın Lukka ülkesine yaptığı seferlerden, Zenofon'un iştirak ve tanıklık ettiği Genç Kiros yönetimindeki bir Pers ordusu seferinden ve Mustafa Kemal Paşa'nın ünlü 1922 Baharı Ilgın Ovası manevralarından biliyoruz. Helenistik dönemde Efes'ten çıkarak doğuya giden antik yol yine Afyon üzerinden Ilgın'a bağlanmaktaydı ve buna Ortak Yol denmekteydi. Bergama Kralı II. Eumenes'in bugün ağırlıklı olarak eskiçağ tarihçilerince Ilgın ile özdeşleştirilen Tyriaion kentlilerine yolladığı mektupları kayda geçiren Mahmuthisar köyü mermer yazıtında, paralı askerlerin bu kente yerleştirilmesine ve kente tanınan ekonomik ve siyasi özerkliğe dikkat çekerken, yerli halktan hiç bahsetmez³. Benzer bir siyasi iktidar-yerel halk ilişkisi Hitit İmparatorluğu döneminde Hitit kralları ile yerli halk arasında da yaşanmış olmalıdır. Yalburt Projesi tam olarak bu ilişkinin yerleşim ve malzeme kültürü tarihine nasıl yansıdığını araştırır, bunu yaparken de "mahal/yer" kavramını projenin ana sorunsalı olarak ele alır.

Geçen seneki raporumuzda Ilgın ilçesi, Çobankaya (Şuhut) köyü Yalburt Yaylası'nda 13. yüzyıl Hitit Kralı IV. Tudhaliya tarafından inşa ettirilmiş olan anıtsal havuz ve Kadınhanı ilçesi Köylütolu Yaylası Büyük Büvet mevkiinde inşa ettirilmiş su toplama barajı yapısı göz önüne alınarak, IV. Tudhaliya döneminde Pedassa adıyla, klasik çağlarda Phrygia Paroreios adıyla anılan bu bölgede sulamaya dayalı bir tarımsal rehabilitasyon ve yeni yerleşim programı sürdürülmüş olduğunu önermiştik. Hitit metinlerinden bilinen Pedassa bölgesi, Hulaya Nehir Ülkesi'nden, Sultan Dağları ile

²Çalışmamız için gerekli izinleri sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, yardımlarını esirgemeyen bakanlık yetkilileri Sn. Melik Ayaz, Sn. Aliye Usta ve Sn. Levent Vardar'a, bakanlık temsilcimiz Eskişehir Müzesi Arkeologlarından Sn. Gülsüm Baykal'a, bize yardımları ile destek olan Akşehir Müzesi ve Konya Arkeoloji Müzesi çalışanlarına, bizi barındıran, besleyen ve çalışma mekanı sağlayan Ilgın Şeker Fabrikası'na, Şangır Mağazası arazisinden Akşehir Müzesi'ne mermer eserlerin taşınmasını sağlayan Ilgın Belediye Başkanlığı'na ve son olarak yüzey araştırma ekibimize, özellikle doktora adayları Müge Durusu-Tanrıöver ve Türkan Pilavcı'ya, ve ayrıntılı bitki örtüsü çalışmasından dolayı Boçay Drum'a minnetlerimi sunarız. Onların yardımları ve özverili çalışmaları olmadan bu projenin gerçekleşmesi mümkün olmazdı. Gordion/Yassihöyük ve Hattuşa/Boğazköy'deki çalışmalarından tanınan, Bucknell Üniversitesi Coğrafya ve Çevre Bilimleri Profesörlerinden Sayın David (Ben) Marsh, 2011 yılı çalışmalarımıza dört hafta kadar iştirak etmiş, ve Ilgın çevresinin jeolojik yapısı ve jeomorfolojik tarihine ilişkin çalışmalarda bulunmuştur. Kendisine de katkıları için minnettarız. Ayrıca Yalburt Yaylası'nda 1970-1975 yılları arasında Sn. Raci Temizer ve ekibi tarafından Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi adına yürütülen kazı ve restorasyon'a ilişkin belgeler, kazı defterleri, çizimler, raporlar, fotoğraflar ve kazılardan elde edilen envanterlik eserler, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin değerli yardımları sayesinde ekibimiz tarafından incelenmiş, dijital ortama aktarılmıştır. Bu kazı ve restorasyon çalışmaları malzemesi de ekibimiz tarafından, Yalburt Projesi kapsamında yayına hazırlanmaktadır. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi çalışanlarına gayretli yardımlarından dolayı minnettarız.

³Jonnes 2002: 61, 85 ve Metin 393. Çalışma alanımız dahilinde, Ilgın'ın 15 km güneydoğusunda Sultan Dağları eteklerinde kurulmuş olan Mahmuthisar köyü'nde Ekim 1997'de ele geçen bu yazıt halen Konya Arkeoloji Müzesi bahçesinde. Yazıt, 1.35 m. yüksekliğinde, 0.67 m. genişliğinde ve 0.22 m. kalınlığında beyaz mermer bir stel olup, 52 satırlı son derece iyi korumuş olan yazıtı Jonnes ve Riel tarafından yayınlanmıştır (Jonnes ve Riel 1997).

özdeşleştirilen Hutanuwanda dağları ile ayrılmaktaydı ve yukarı Sakarya vadisine denk düştüğü kabul edilen Siyanta Nehri ile komşuydu (Barjamovic 2011: 371-372). Bunun ötesinde III. Hattusili'nin Ulmi-Teşup anlaşmasında ve IV. Tudhaliya'nın Kurunta ile yaptığı anlaşmada Hatti-Tarhuntaşşa sınır tanımı Pedassa bölgesi'nin tarifi ile başlar (Hawkins 1998: 22). Hitit Devleti için böylesi stratejik önemi olan bu hudut bölgesinde IV. Tudhaliya'nın bir yandan ideolojik ağırlığı olan anıtlar inşa etmekle, öte yandan da yeni yerleşimler kurarak ve sulama programı uygulayarak yerleşim düzenine müdahalede bulunması arkeolojik veriler üzerine kurulan uzun soluklu hikayenin bir parçasıdır. 2011 sezonundaki ana amacımız benzer siyasi peyzaj müdahalelerinin Geç Tunç Çağı bölgesel yerleşim sistemi dinamikleri içerisinde gözlemlenip gözlemlenemeyeceğini araştırmaktı. Aynı zamanda da, yerel kültürle siyasi iktidar arasındaki ilişkiyi mekan siyaseti ve mahalli kimlik kapsamında incelemektir.

Yalburt projesi yüzey araştırma sahası Atlantı ve Ilgın ovaları, bu iki ovayı birbirine bağlayan Bulasan vadisi, Çavuşçu Gölü havzası, Ilgın Ovası'nın güneyinde Boz ve Sultan Dağları'na doğru yükselen teraslanmış yeşil vadiler, ve Yalburt Yaylası ve çevresinin dağlık ve dejenere otlak alanlarından oluşur. Prof. Ben Marsh'ın jeolojik analizlerine göre, çalışma alanı fay hattı ile sınırlanmış, hidrolojik olarak birbirine bağlı iki geniş tektonik yataktan oluşmaktadır ki bunlardan batıda olanı Ilgın Ovası ile Çavuşçu Gölü Havzası'nı kapsarken kuzeydoğuda kalan tektonik yatak Atlantı Ovası'nı teşkil eder. 2010 Sezonunda, bu farklı peyzajlar içinde daha çok Yalburt Yaylası ve çevresinin dağlık otlak alanları ile Çavuşçu Gölü havzasında çalışmıştık. 2011 sezonunda ise özellikle Ilgın ve Atlantı Ovalarının höyükleri ile Bulasan vadisi boyunca tespit edebildiğimiz yerleşimlere odaklandık. Ayrıca Ilgın Ovasının güneyinde Boz Dağlara tırmanan su kaynakları ile zengin vadilerdeki büyük ebatlı yerleşimleri de ilk defa olarak inceledik. İki sezonda toplam 47 araştırma biriminde çalışıldı (Resim 1).

2. Jeomorfoloji: Ilgın'da sulama projeleri, yerleşim tarihi ve kırsal peyzaj

19. yüzyıl gezgini W.J. Hamilton bataklık karakterli Ilgın'da tanık olduğu veba salgınından bahseder (Hamilton 1842, cilt 2: 187-190). Bu kırsal peyzaj ova yataklarına depolanmış allüvyal topraklar ve iyi drene olmayan arazilerden kaynaklanan tahrip olmuş, verimliliğini yitirmiş tarımsal peyzaja işaret eder. 2011 sezonunda Bucknell Üniversitesi (A.B.D.)'nden Prof Ben Marsh'ın, Brown Üniversitesi mezunu Bochay Drum asistanlığında yaptığı jeolojik/jeomorfolojik çalışmalar hem bizlere eskiçağdan beri ağır ağır gömülmekte olan coğrafyaların bilgisini vermiş hem de hangi arazilerde yoğun yerleşim taramasının daha verimli olacağı konusunda önemli ipuçları sağlamıştır. Marsh'ın ayrıntılı raporunda açıkladığı gibi bu çalışmalar ağırlıklı olarak Ilgın peyzajında eskiçağdan bu yana gözlenen jeomorfolojik dönüşümler, bu dönüşümlerin arkeolojik peyzaja etkisi, ve eskiçağdan bugüne tarımsal arazi ve yerleşim alanları kullanımındaki değişikliklere odaklanmıştır (Marsh 2011).

Ilgın Ovası'nın büyük höyüklerinden Çayır Höyük'te sel düzlüğünün en az 2 m. altında Helenistik döneme ait seramik parçalar ele geçmiştir (Resim 2). Atlantı Ovası'ndaki Karatepe Höyüğü'nde ise bugünkü alüvyal yüzeyin 2.5 m. altında Roma dönemine ait seramikler ele geçmiştir. Bu ovalarda ve Bulasan vadisi tabanında rastlanan alüvyal depolama, tarımsal arazi kullanımı, orman kesimleri, erozyon ve sulama projelerinin de etkisiyle oldukça hızlı gelişmiş olmalıdır. Bugün tarıma açık olan bazı alanlarla höyüklerin yoğunlukla gözlemlendiği alanların pek de çakışmadığı gözlenmektedir, dolayısıyla bugünün tarımsal sulama yoluyla ekilen alanlarının eskiçağda tarımsal olarak kullanılmadıklarını

bizlere düşündürür. Bu alanlar iyi drene olmamış göl depositlerini teşkil ederler, özellikle Çavuşçu Gölü havzasının kuzeyinde olduğu gibi. Eskiçağda bu alanların oldukça sulak, hatta muhtemelen bataklık halinde olduklarını düşünmekteyiz, dolayısıyla geleneksel teknoloji ile bu alanlarda tarım yapmak imkansız olmalıydı. Bunun yanında, höyüklerin yoğunlaştığı alanlarda bugün önemli çapta sulama tarım yapılmamaktadır. Bu durum özellikle Ören Çeşmesi, Osmancık ve Çeşmecik civarı için geçerlidir. Bu bölgeler su konusunda zengin olmakla beraber, bugünkü ekim teknikleri ile tarımsal üretime daha uygun olan düz alanlardan yoksundurlar. Ancak, daha evvelki toprak işleme sistemleri daha küçük ve dağınık toprak parsellerinin ekimi konusunda daha verimli olmalıydılar (Marsh 2011).

20. yüzyılda Devlet Su İşleri'nin çeşitli projeleri ile hem Atlantı Ovası hem de Ilgın Ovası'nda, Çavuşçu Gölünün bir barajla su toplama havzasına dönüştürülmesi ile tarımsal sulama projeleri gerçekleştirilmiş, bu projeler kısmen başarılı, kısmen başarısız olmuştur (Özen 1975). Hitit Devleti döneminde de yürütülmüş olan benzer sulama projeleri farklı teknolojiler kullanılarak denenmiştir (Emre 1993). Ören Çeşmesi'ndeki su kaynağının kanalizasyonu ile Köylütolu Yayla barajının inşasını bu çerçevede değerlendirmek gereklidir. Ben Marsh'ın 2011 raporundaki gözlemi Köylütolu Yayla barajının aslında bir obruk üzerine kurulduğunu, ve büyük ihtimalle hemen hemen hiç kullanılmadığına işaret etmektedir. Nitekim baraj toplama havzasından alınan el burgusu örneğinde de sedimantasyona rastlanmamıştır.

3. Geç Tunç Çağı'nda Değişen Yerleşim Coğrafyası: Arkeolojik bir Değerlendirme

Bu sulama projesindeki başarısızlığa rağmen Geç Tunç Çağı'nda bölgede önemli bir yerleşim dokusu yoğunlaşması gözlemliyoruz. Bu yerleşmelerin özellikle Ilgın ve Atlantı ovaları ve Bulasan vadisinde, nehir boylarında önemli pınarlara yakın konumlarda kurulmuş yeni yerleşmeler olduğunu gözlüyoruz. 2011 yılında yoğun olarak araştırılan ve yüzey malzemesi toplanan tüm araştırma birimlerinden bahsetmek burada mümkün olmadığından, yazının kalan kısmında tespit ettiğimiz Geç Tunç Çağı yerleşim coğrafyası için önem arzeden bazı yerleşmeleri gözden geçirmek istiyoruz. Bu arazilerin en önemlileri Ilgın yakınlarındaki tek dönemli Hitit İmparatorluk dönemi yerleşmesi olan *Boz Höyük*, iyi korunmuş anıtsal sur duvarları ile Bulasan vadisinin girişini kontrolü altında bulunduran *Karaköy Kale Tepesi*, bu yerleşimin nehir boyunca hemen 3 km. kadar ötesindeki *Köprü'nün Küllük Höyük*, Boz Dağlara tırmanan vadilerin en uzun vadeli yerleşim yerlerinden biri olan *Mahmuthisar Höyüğü*, Atlantı Ovasının ortasına kurulmuş olan *İmircik Tepe* ve Çavuşçu Gölü havzasını Yalburt Yaylasına bağlayan *Dereköy Höyüğü* ve *Macar Mevkii*'dir (Resim 1 ve 3).

Bu arazilerden ilki olan Boz Höyük, Ilgın Ovası'nda, Ilgın kent merkezinin hemen 2.3 km güneyinde, Ormanözü ve Çatak köylerine giden asfalt yolun hemen doğusunda yer alır, ki bu asfalt yol höyüğün bir kısmını tahrip ederek geçmiştir.⁴ Güneybatı yönünde Balkı-Göstere ve Harmanyazı köyleri vadisinden gelerek Bulasan çayına kavuşan dere yatağı eskiçağda muhtemelen höyüğün çok yakınından geçmekte idi. 2011 Mayıs ve Haziran aylarındaki rekor seviyelerdeki yağışlar sonucu oluşan yoğun bitki örtüsü ve Ilgın İlçe Belediyesi'nin höyüğü kısmen de olsa, inşaat atık çöplüğü olarak kullanmasından

⁴Prof. Hasan Bahar 1994 yılında gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında bu höyükte çalışmıştır. Bahar yayınlarında bu höyükten "Ilgın Höyük" olarak bahsetmektedir (bkz. Bahar 1996: 154)

dolayı höyük yüzeyindeki görünürlük oldukça düşüktü. Dolayısıyla höyük yüzey taramamız ağırlıklı olarak höyük dibindeki sürülü tarlalar, höyük üzerinde sıkça rastlanan kaçakçı çukurları ve höyük yakınından geçen sulama kanalı ve yol kesitlerine odaklanmak zorunda kalmıştır. Bu aslında 2011 sezonu boyunca sıkça karşımıza çıkan bir sorun oldu, böylelikle sürekli olarak alternatif yüzey malzemesi örnekleme yöntemleri denememiz gerekli oldu.

Buna rağmen Boz Höyük, özellikle Höyüğün doğusundaki 100% görünürlüklü yeni sürülmüş bir tarlanın sağladığı yüzey buluntuları ile Hitit döneminde kurulmuş yeni ve zengin bir yerleşim izlenimi vermiştir. Henüz bu seramikler üzerine ayrıntılı çalışmaları gerçekleştirememiş olmakla beraber, yaptığımız ilk analizlere göre, Boz Höyük'te diğer Geç Tunç Çağı yerleşimlerinden farklı olarak İlk Tunç ve Orta Tunç malzemesine rastlanmaz. Bu açıdan, özellikle 2010 sezonunda kayda geçirdiğimiz Orta Tepe'den bildiğimiz Asur Ticaret Kolonileri çağı malzemesi ile kesin olarak çakışmaz. Boz Höyük seramikleri, Kızılırmak havzası Hitit imparatorluk dönemi seramikleri ile bağlantılı olup, yumurta kabuğu da denen ince cidarlı seramiklerden daha kaba mallara kadar çeşitlenen bir zenginlik gösterir. Boğazköy ve diğer Hitit yerleşimlerinden bilinen açık kahverengi-monoton hamurlu saray mallarının ağır bastığı bu seramik grubu bejden alacalı kırmızıya ve beyazdan beyaz astarlıya kadar temsil edilir, ip kesimli çanaklara da rastlanır (Resim: 4). Brown Üniversitesi Joukowsky Arkeoloji ve Eskiçağ Dünyası Enstitüsü doktora öğrencisi Müge Durusu-Tanrıöver, bu malzemeyi hâlen Boğazköy malzemesi ile karşılaştırmalı olarak ayrıntılı çalışmaktadır⁵.

Tartışmak istediğimiz ikinci önemli arazi Köprünün Küllük Höyük adıyla anılan, Kale Tepesi'nin 3 km. kadar kuzeydoğusunda yeralan, çevre peyzajdan 1 ila 3 m kadar yükselen yassıca ve yaygın bir höyüktür (Bahar 1996: 155). Metavolkanik bir tepe olan Küçük Tokmak Tepesi'nin hemen batı-kuzeybatı eteklerine, Bulasan vadisinin daraldığı bir mevkiye yerleşmiş olan Küllük Höyük, Bulasan çayı yatağı içinde kanallar ve asfalt yol arasında kısıp kalmıştır ve zor farkedilir. Höyük merkezinde Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, Orta ve Geç Tunç Demir malzemesi ile Ortaçağ seramikleri ele geçmiştir ancak Helenistik dönem malzemesine hiç rastlanmaz. Bu arazide bizleri en çok heyecanlandıran yüzey malzemesi güneybatı kesimindeki Mahal 4 tarlasından gelmiştir ki, bu tarlanın yüzeyi %50 kapsamlı ve sistemli olarak örneklenmiştir. Bu tarladan yoğun bir şekilde ele geçen Geç Tunç Çağı seramikleri özellikle çark yapımı ipe kesilmiş pişirme kaplar, büyük tekneler, Boğazköy ve Boz Höyük malları ile karşılaştırılabilecek Hitit gündelik malları ile ince saray mallarının zengin koleksiyonundan oluşur (Resim: 3).

Üçüncü olarak da geçen seneki raporumuzda kısaca tartıştığımız Karaköy Kale Tepesi'nden bahsetmek istiyoruz. Kale Tepesi Köylütolu Barajı'na 3 km. kadar uzaklıkta, Bulasan çayı vadisinin daralarak Ilgın Ovası'na bağlanmadan dar bir geçide dönüştüğü kritik bir geçide nazır, dik kayalık bir tepenin kuzeydoğu yamacına inşa edilmiş anıtsal bir kale yerleşmesidir (Resim: 3-5). Bölgenin en zengin pınarlarından biri kalenin kuzeybatı eteğinde kaynar. Burada tespit ettiğimiz yerleşmenin en göz alıcı mimari yapısı, pınarın hemen güneydoğusunda, tepenin kuzeybatı eteğine anıtsal kesme taşlardan kenetsiz, harçsız ve keski işçiliği olmaksızın inşa edilmiş sur duvarlı ve duvarları kulelerle desteklenmiş ilginç kale yapısıdır. Bu göz alıcı kale yer yer 8-9 taş sırası yüksekliğinde korunmuştur, ve her taş sırası yüksekliği 60 ila 85 cm. arasında değişir (Resim: 7).

⁵Projemize ve öğrencilerimize bu konudaki eşsiz yardımları ve danışmanlıkları için Ulf-Dietrich Schoop ve Andreas Schachner'e minnetarız.

Kale yapısının kesme taş duvar işçiliği üzerine ayrıntılı çalışmalarımız sonucunda, işçiliğin Yalburt Havuz anıtında kullanılan duvar tekniğini andırdığı, kalenin kesinlikle Helenistik öncesi bir yapı, muhtemelen de Hitit İmparatorluk devrine ait olduğunu önerebiliriz⁶. 2011 sezonunda yaptığımız yüzey taramaları, mimari dokümantasyon ve seramiklerin ayrıntılı çalışılmasından sonra, kayalık tepenin batı, kuzey, ve kuzeydoğu eteklerinde yaygın bir alanda pek çok farklı mimari kalıntılara rastlanmış, yerleşimin Hitit İmparatorluk devrinden Roma dönemine kadar kesintisiz olarak yerleşime tabi olmuş olduğu anlaşılmıştır. Kalenin 200 m. güneyinde, tepenin kuzeydoğu teraslarında %50 yoğunluklu, 4 m. aralıklarla sistematik olarak yürüdüğümüz mahallerden Mahal 4 ve Mahal 5'ten toplanan seramikler Hitit İmparatorluk devrine tarihlenir (Resim: 5). Bu seramik topluluk özellikle monoton açık kahverengi çanaklar, ve ağızkenarının altında ip bezekli bir pişirme kabından oluşur (Resim: 8). Kale yapısı çevresinden son derece nadir de olsa İlk Tunç ve Orta Tunç seramikleri de ele geçmiştir. Tepenin daha aşağı kotlardaki eteklerinde seramik yoğunluğu Helenistik döneme aittir. Ayrıca tepenin zirvesinde kayda geçirilen taş binaların çevresinde de Geç Tunç Çağı malzemesi ele geçmiştir.

Kalenin inşa edildiği yapı taşlarını inceleyen Ben Marsh, bu taşların, kireçtaşı tepenin kayalıklarından kesilmiş olamayacağını, zira bu taşların farklı bir marl kireçtaşı ocağından getirilmiş olduğunu önermiştir. Bunun üzerine kalenin yakın çevresinde yaptığımız araştırmalarda, Kale Tepesinin 1.2 km. güney-güneydoğusunda Yıldıztepe mevkiinde eski bir taş ocağı tespit edilmiştir. Bu taş ocağı hem bu oldukça özel marl kireçtaşı anakayasının nadir gözlemlendiği yerlerden biridir, hem de taş ocağı çevresinde yaygın ve yoğun bir biçimde yeşil gabbro taşı kırıkları tespit edilmiştir. Gabbro parçaları, Demir Çağı öncesi taş işçiliğinde kullanılan sert taş çekiçlerin bu ocakta yoğun olarak kullanıldığını göstermiştir.

İlgın ve çevresinin uzun soluklu yerleşim merkezlerinden biri de 2011 yılı sezonunda ilk defa olarak ziyaret ettiğimiz Mahmuthisar Höyüğü'dür. İlgın ilçesine bağlı Mahmuthisar köyü, İlgın'ın 15 km. güneydoğusunda yer alır ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde Sultan dağlarına uzanan sulak vadinin daraldığı yüksek noktasında, Mahmuthisar Çayı'na nazır önemli bir konumdadır. Yaklaşık 1 km. kadar güneyindeki Yeşilgöl'deki zengin su kaynağı bu çayı Mahmuthisar çevresindeki diğer su kaynakları ile birlikte besler, ve bu çay İlgın ovasına doğru açılır. Mahmuthisar köyü Mahmuthisar höyüğü'nün önemli bir kısmının üzerine yerleşmiş vaziyettedir. Höyük kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, gözlenebildiği kadarı ile en az 450 m. uzunluğunda, 170 m. genişliğinde oldukça büyük bir höyüktür. Höyüğün yüksekçe olan güneydoğu kısmı üzerinde yerleşim yoktur. Höyüğün ulaşılabilen ve gözlemlenebilen kısımlarında toplanan yüzey malzemesi İlk Tunç Çağı'ndan Osmanlı dönemine kadar uzanan zengin bir çeşitlilik ve süreklilik verir. Yakın zamanda yeniden düzeltilmiş ve yüzeylendirilmiş olan, höyüğün güneydoğu kesimini çevreleyen toprak yolun açtığı kesitten toplanan seramik ve buluntular, Mahmuthisar'ın tamamından toplanan malzeme içinde en zengin devir olan Geç Tunç Çağı malzemesini bize sunmuştur. Mahmuthisar höyüğünde önümüzdeki yıllarda daha ayrıntılı çalışmalar ve yüzey taramaları planlanmaktadır.

Geç Tunç yerleşmelerine vereceğimiz bir başka örnek de Atlantı ovasının tam ortasında bugünkü Atlantı kasabasının hemen kuzeydoğu ucunda yer alan yaygın ve yayvan bir höyüktür. Höyüğün kuzeyinden geçen sulama kanalı kesidinde yaptığımız

⁶Bu tarihlmeyi bizlerle tartışan Martin Bachmann'a minnettarız. Benzer bir tarihlleme önerisi için bkz. Yakar vd. 2001: 716.

çalışmalarda Kalkolitik ve İlk Tunç malzemesine rastlanmıştır. Höyüğün üzerinde ve çevresindeki tarlalarda ise yoğun olarak Geç Tunç Çağı malzemesine rastlanır (Resim: 9).

Geçen seneki raporumuzda ayrıntılı olarak tartışıldığı gibi, Yalburt Yaylası'ndaki yüzey taramalarımız sonucunda buradaki 4. Tudhaliya döneminde M.Ö. 13. yüzyılda inşa edilmiş havuzun yakın çevresinde ve arkasında yükselen höyükte Demir Çağı'na ait önemli bir yerleşmenin filizlendiğini belirtmiştik. 2011 sezonunda çalıştığımız Yalburt'un sadece 6 km. kadar güneybatısında Dereköy Höyüğü ve Macar mevkii arazileri Hitit İmparatorluk Dönemi'nin sonundan Erken Demir Çağı'na geçiş konusunda bize çok önemli ipuçları verdi. Dereköy köyünün 400 m. batısında doğal bir tepenin üzerine, güçlü bir su kaynağının hemen yakınına kurulmuş olan Dereköy yerleşmesi ve Dereköy'un 1 km. kadar kuzeydoğusundaki Macar Mevkii aslında Yalburt'u Çavuşçu Göl Havzasına oradan da daha batıya bağlayan önemli bir geçitte yeralır. Burada ele geçen seramikler Dereköy'ün küçük ölçekli bir Geç Tunç Çağı tepe yerleşmesi olduğunu göstermektedir, her ne kadar Boz Höyük kadar seramik çeşitliliği bize vermese de. Ancak burada ele geçen el yapımı, dışa çekik ağızlı kaba mal testiler Boğazköy Büyükkaya Erken Demir Çağı seramikleriyle karşılaştırıldığında Dereköy'ün büyük olasılıkla Erken Demir Çağı'nda kültürel devamlılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Macar Mevkii'nin Geç Tunç Çağı seramikleri merkezi açkılarıyla Beycesultan malzemesini andırır (Resim: 10).

4. Sonuçlar

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Pedassa olarak bilinen bu sınır bölgesi Hitit krallarının yatırım yaptığı ve askeri müdahalelerde bulunduğu, Hitit Devleti resmi ideolojik söylemini yansıtan anıtlar inşa ettiği bir bölge olmuştur. Yalburt ve Köylütolu anıtları ve yazıtları ile zaten bilinen bu olgunun aslında bu mikro-coğrafyanın yerleşim dinamiklerine yansıdığını, Boz Höyük, İmircik Tepe, Küllük Höyük, Mahmuthisar gibi nehir boyu ve pınarbaşı yerleşimlerinin kurulması ile de pekiştirildiğini söyleyebiliriz. İlginç coğrafyasının tam merkezinde yer alan ve anıtsal kale mimarisi ile dikkat çeken Karaköy Kale Tepesi Pedassa yerel krallığının siyasi merkezi olmaya adaydır. Erken ve Orta Demir Çağı'nda ise bu düşük rakımlı nehir boyu yerleşimler terk edilerek, geçen sene rapor ettiğimiz Şarampol Tepe gibi yüksek rakımlı tepe üstü yerleşimler tercih edilmiştir. Çavuşçu Gölü kıyısındaki Orta Tunç- Erken Hitit yerleşmesi olan Orta Tepe'nin yerini yüksek Şarampol Tepe'ye bırakması bu açıdan önemlidir. Bununla birlikte Yalburt Yaylası ve Kale Tepesi gibi peyzaj içerisinde anıtsal konumda duran ve toplumsal bellek açısından önem taşıyan yapılar Demir Çağı'nda ve hatta Helenistik dönemde artan bir ilgiyle kullanılmış, muhtemelen Hitit devletinin mirası kültürel pratiklerin odağına yerleşmiştir.

Orta Anadolu kırsal peyzajının uzun soluklu bir toplumsal, kültürel, siyasî ve ekonomik tarihinin yazımında kuşkusuz bölgesel arkeolojik araştırma projelerine çok görev düşüyor. Bu tarih yazılırken geleneksel tarih yazımının hep kayırdığı büyük kentler ve anıtsal yerleşimlerden uzaklaşarak bugün taşra kavramı çerçevesinde marjinalleştirdiğimiz o çok renkli ve karmaşık dünyaya eğilmek, onun hızlı devinimlerle sarsılan, çabuk değişip dönüşen doğasını anlamak gerekiyor. Bunu da ancak bugün yaşayan ve hızla dönüşen kırsal peyzajın eski çağ ve yakın tarih boyunca gözlenebilen devinimlerini bir yandan çevre-bilimsel yöntemlerle, bir yandan arkeolojik bulgularla, öte yandan da bu peyzaja dair olan yerel bilgi dağarcığına kulak kabartarak gerçekleştirebiliriz. Kırsal peyzajlara ait bu zengin geçmiş, mahallerin ve mevkilerin, yurt tutulan yaylaların ve ovaların, göl kıyılarındaki sazlıkların ve dağ zirvesindeki mağaraların, pınarbaşlarının ve suyu tükenmiş kuyuların hep birlikte kurdukları hikayede izlenebilir.

KAYNAKÇA

BAHAR, Hasan; 1996

“İlgın çevresi höyükleri 1994,” XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt.
Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 153-184.

BARJAMOVIC

Gojko; 2011. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. The Carsten Niebuhr Institute of Ancient Near Eastern Studies.
Copenhagen: University of Copenhagen, Museum Tusculanum Press.

EMRE, Kutlu; 1993

“The Hittite dam of Karakuyu,” *Essays on Anatolian archaeology* içinde. H.I.H. Prince Takahito Mikasa (ed.). *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan* vol VII. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1-42.

HAMILTON, William John; 1842

Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of their Antiquities and Geology. London: J Murray.

HARMANŞAH, Ömür ve Peri JOHNSON; 2012

“Yalburt Yaylası (İlgın, Konya) Arkeolojik Yüzey Araştırma Projesi, 2010 Sezonu Sonuçları,” 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 153/2. Cilt 2: 335-360.

HAWKINS, J. David; 1998

“Tarkasnawa King of Mira ‘Tarkondemos’, Boğazköy Sealings and Karabel” *Anatolian Studies* 48: 1-31.

JONNES, Lloyd (ed.); 2002

Inscriptions of the Sultan Dağı I (Philomelion, Thymbrion/Hadrianopolis, Tyraion). Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 62. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

JONNES, Lloyd and Marijana RICL; 1997

“A new royal inscription from Phrygia Paroreios: Eumenes II grants Tyriaion the status of a polis.” *Epigraphica Anatolica* 29: 1-30.

MARSH, Ben; 2011

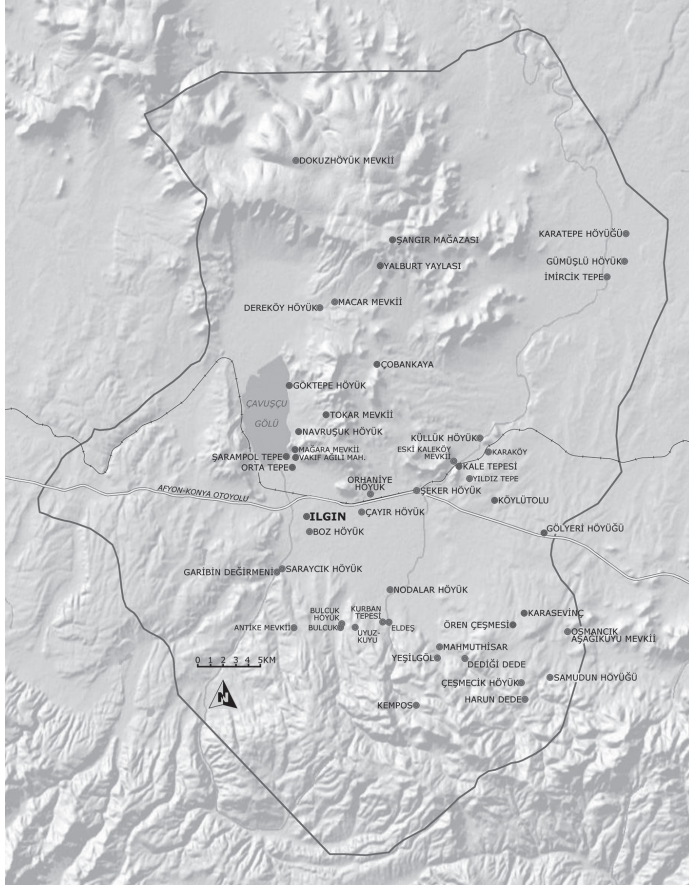
“Preliminary and interim report, 2011 Season.” Yalburt Survey Archives.

ÖZEN, Necati; 1975

İlgın Projesi Planlama Revizyon Raporu. Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.

YAKAR, J.; A.M. DİNÇOL; B. DİNÇOL; A. TAFFET; 2001

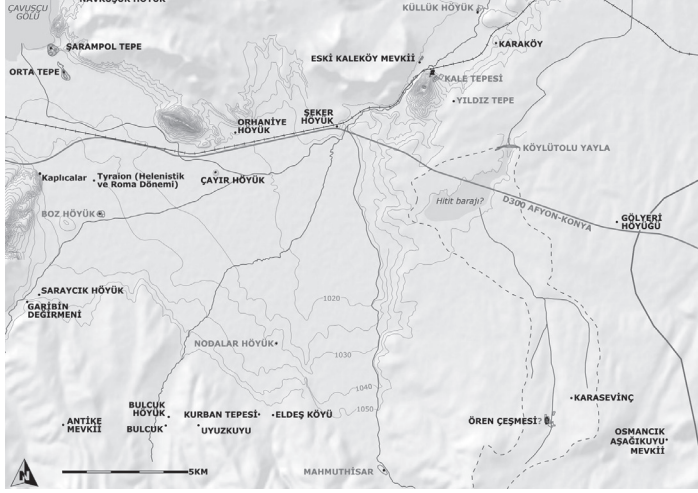
“The territory of the appanage kingdom of Tarhuntassa. An archaeological appraisal.” *Akten des IV Internationalen Kongresses für Hethitologie Würzburg, 4.-8. Oktober 1999*. G. Wilhelm (der.) Wiesbaden: Harassowitz Verlag, 711-720.

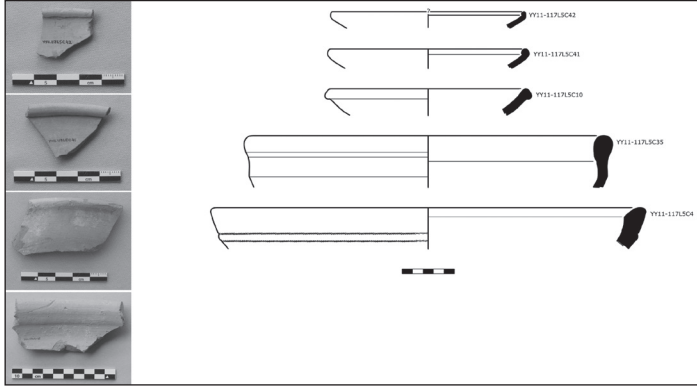
Resim 1: Yalbur Projesi 2010 ve 2011 yıllarında çalışılan araştırma üniteleri.

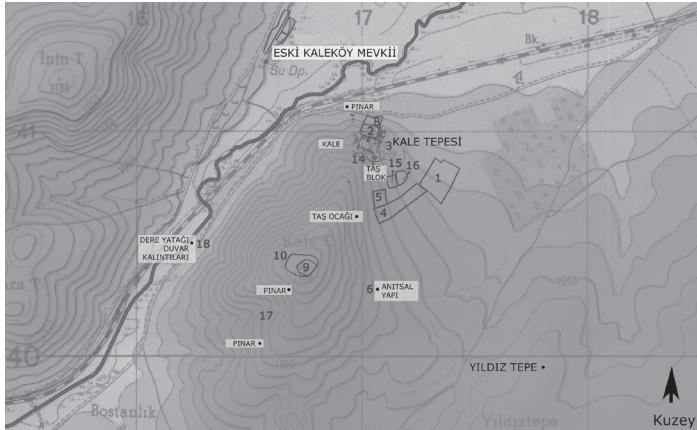
Resim 2: Çayır Höyük (Ilgın, Merkez). Yerleşim katmanları üzerinde alüvyal dolgu.

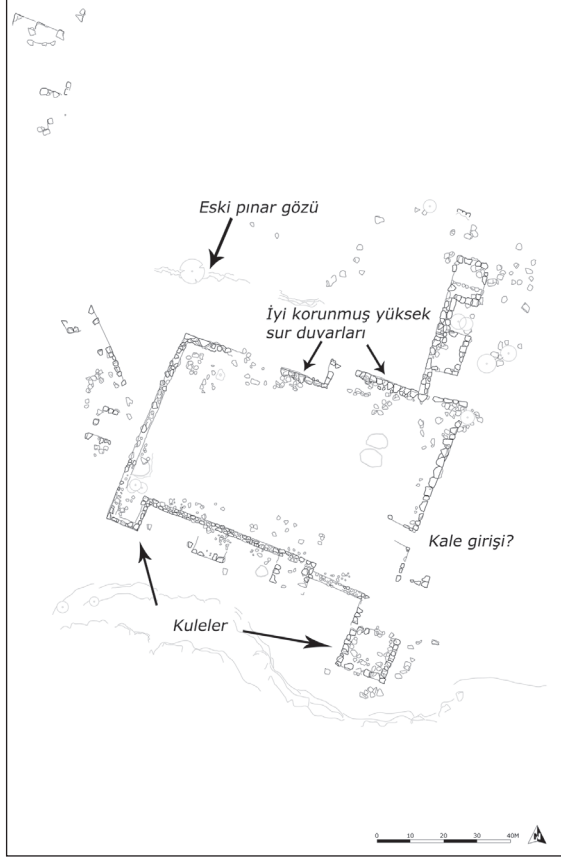
Resim 3: Ilgın Ovası ve Bulasan Vadisi güneybatı girişinde Geç Tunç Çağı yerleşimleri.

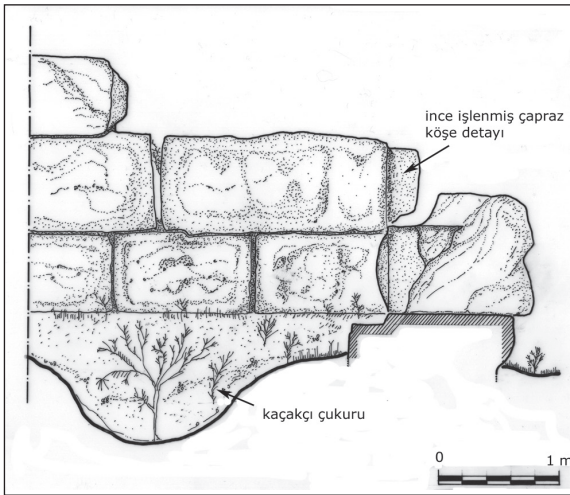
Resim 4: Boz Höyük (Ilgın) seramiklerinden örnekler.

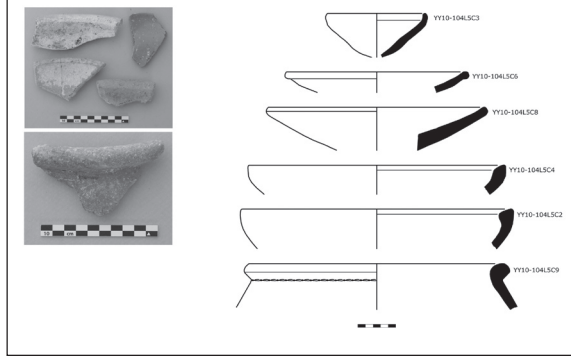
Resim 5: Karaköy Kale Tepesi Araştırma Ünitesi yerel planı: mahaller ve yüzey kalıntıları.

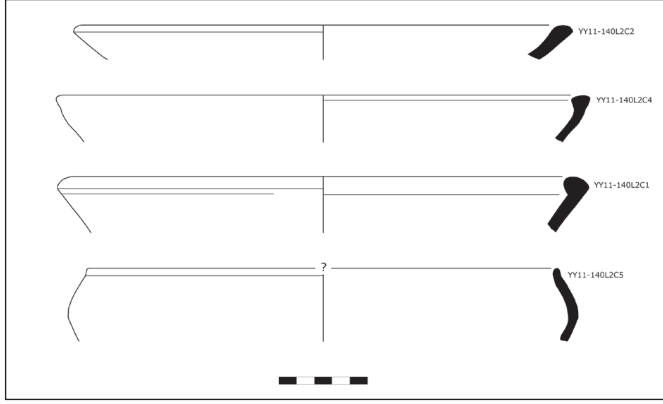
Resim 6: Karaköy Kale Tepesi kesme taş savunma duvarlı kale yapısı planı.

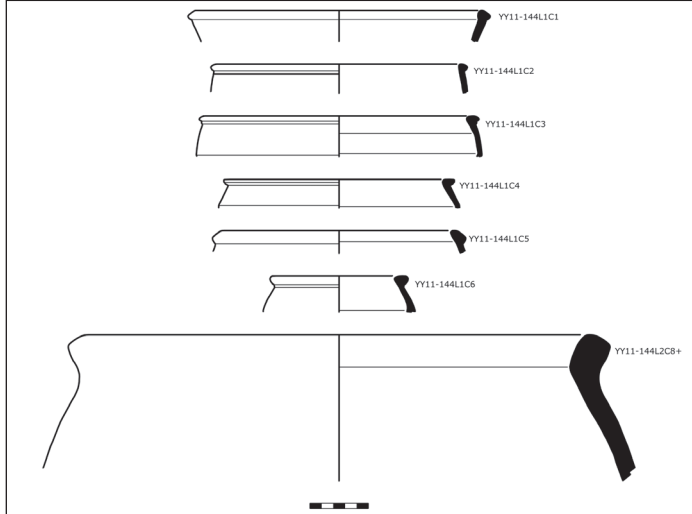
Resim 7: Karaköy Kale Tepesi kesme taş duvar detayı.

Resim 8: Karaköy Kale Tepesi Mahal 4 ve Mahal 5 Geç Tunç Çağı seramiklerinden örnekler.

Resim 9: İmircik Tepe (Atlantı) Geç Tunç Çağı seramiklerinden örnekler.

Resim 10: Dereköy Höyüğü ve Macar Mevkii Geç Tunç-Erken Demir Çağı geçiş seramiklerinden örnekler.

TAŞKENT-SEYDİŞEHİR 2011 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Asuman BALDIRAN*
Aytekin BÜYÜKÖZER
Zeliha GİDER

1. Giriş

Konya İli, Taşkent ve Seydişehir İlçeleri'nde devam etmekte olan araştırmalarımızın 2011 yılı çalışmaları Prof. Dr. Asuman Baldıran başkanlığında, Dr. Aytekin Büyüközer, Yüksek Lisans öğrencisi Mustafa Çimen ve Lisans Öğrencisi Nurullah E. Daylan'dan oluşan ekiple, Bakanlık temsilcisi Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Uzmanı Seval Öztoprak'ın nezaretinde 15.06.2011-25.06.2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Bu yılki çalışmaların ilk aşaması Taşkent İlçesi sınırlarında yer alan Oduncu Kalesi, Bağdat Kırı ve Dülgerler köyünde yapılmıştır. İkinci aşama Seydişehir İlçesi sınırlarında Çatmakaya Köyü ile köyün yaylasında yer alan Arvana Asarı, Gölyüzü, Kuran, Kumluca, Aşağıkaraören, Başkaraören köyleri ile Ortakaraören kasabasında gerçekleştirilmiştir.

2. Taşkent İlçesi ve Çevresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

2. 1. Oduncu Kalesi

2011 yılı çalışmalarına Taşkent İlçesi sınırlarında yer alan Oduncu Kalesi'nde başlanmıştır. Oduncu Köyünün 3 km. güneybatısında bulunan alan, köylüler tarafından Asar tepe olarak adlandırılmaktadır. Aladağ Vadisi'nin tümünü kontrol eden hakim bir tepe üzerindeki yerleşim alanından, günümüzde Sazak, Mernek ve Oduncu köylerinin tümü ile bu köyleri birbirine bağlayan yol güzergahları rahatlıkla izlenebilmektedir. Alan, ilk olarak 1964-1968 yılları arasında G. E. Bean ve T. B. Mitford tarafından ziyaret edilmiştir¹. Bean ve Mitford kaledeki tespitlerini ve buldukları yazıtları yayınlamışlardır. Aynı alan daha sonra tarafımızdan yapılan yüzey araştırması kapsamında 2006 yılında ziyaret edilmiş ancak olumsuz hava koşulları nedeniyle detaylı olarak incelenememişti².

Oduncu köyü sakinlerinden M. Emin Güngör'ün rehberliğinde gerçekleştirilen çalışmalarda ilk önce tepenin doğu eteklerindeki, yöre halkı tarafından Eşek Kunnadığı Mevkii olarak adlandırılan alanda beş ostothek kapağı, bir lahit kapağı, ve iki ostothek gövdesi tespit edilerek kataloglanmıştır (Resim: 1). Bölgede yaptığımız çalışmalarda ostothek gövde ve kapakları yaygın olarak görülen arkeolojik malzemelerdir. Bu alanda sıra dışı olan buluntu ise beyaz renkli kireçtaşından yapılmış olan bir mimari parçadır. Oldukça küçük bir kısmı korunmuş olan blok üzerinde en altta inci-boncuk dizisi, onun üzerinde İon Kymationu, en üstte ise lesbos kymationu işlenmiştir. Oldukça küçük bir

* Prof. Dr. Asuman BALDIRAN, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.
e-mail: abaldiran@gmail.com

Dr. Aytekin BÜYÜKÖZER, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.
e-mail: aytekinbuyukozer@hotmail.com

Arş. Gör. Zeliha GİDER, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.
e-mail: zgider@gmail.com

¹G. E. Bean-T. B. Mitford, Journeys in Rough Cilicia 1964–1968, Wien, 1970, 141–144.

²A. Baldıran, “2006 Yılı Taşkent (Konya) Yüzey Araştırması” 25. AST-1, Ankara, 2008, 31-32.

parça olmasına karşın, mimari bezemelerin sırası ve profilleri bunun bir anta başlığına ait olabileceğini akla getirmektedir. Bu blok özellikle üzerindeki yumurtaların formundan dolayı M.S. 3. yy'a tarihlendirilmiştir.

Doğu eteklerden tepeye doğru çıkıldığında doğal kaya üzerine yapılmış olan kayaya oyma tekne mezar tespit edilmiştir³. Doğal kaya üzerine açılmış ve kuzey kısmı yer yer tahrip olmuş olan mezarın doğu ve batısında kırlangıç kuyruğu şeklinde açılmış olan kenet yuvaları bulunmaktadır. Kenet yuvalarının bulunduğu kayanın kuzey yüzü incelendiğinde kenet yuvalarının aksına gelen bölümlerin anathyrosisli bırakıldığı görülmüştür. Bu da iki ayrı mezar açmaya uygun olmayan bu küçük kayanın hemen yan tarafının tıraşlanarak bağımsız blokların doğal kayaya kenetlenmesi ile inşa edilmiş bir başka teknenin bu alana yerleştirildiğini göstermektedir. Mezarın çevresinde yer alan iki farklı kapak taşı da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Kapak taşları beşik çatı şeklinde yapılmış olup Pamphylia tipi olarak bilinen gruba girmektedir. Mezarların bulunduğu kaya kütesinin kuzeybatısında ise doğal kayanın tıraşlanması ile oluşturulmuş iki basamaklı bir platform tespit edilmiştir.

1492 rakımlı, Oduncu Kalesi olarak adlandırılan tepe üzerinde ve çevresinde ise kaçak kazılar sonrasında açığa çıkmış olan bazı yapı kalıntıları ve duvar sıralarına rastlanmıştır. Oduncu Kalesi'nin güney yamacına bakan bölümünde, düzgün derz sırasına sahip dikdörtgen, büyük kesme taş bloklar kullanılarak inşa edilmiş doğu-batı doğrultulu duvar kalıntısı tespit edilmiştir (Resim: 2). Bu duvar sırasının 11 m. güneyinde yine doğu-batı doğrultulu diğer duvara paralel bir başka duvar daha görülmüştür. Bu alanın doğusunda ise bir giriş tespit edilmiştir. Girişin güneyde yer alan söve bloğu ve eşik taşları in-situ olarak günümüze kadar koruna gelmiştir. Doğu batı doğrultulu duvarlar ve giriş bu alanda önemli bir kamu yapısına işaret etmektedir. Batı duvarı net olarak tespit edilememesine karşın yüzey şekilleri ile güney ve kuzey duvarlarından hareketle burada 11x20 m. ölçülerinde, girişi doğuda olan dikdörtgen planlı bir yapı olduğu söylenebilir. Bu yapının bir kamu yapısı olduğunu söyleyebilmemize karşın işlevini belirlemek mümkün değildir.

Tepe üzerinde çok yoğun kaçak kazı çukurları ve belirtilen duvarın dışında yapı molozlarının, yamaçlarda oldukça geniş bir alana çok düzensiz yayılmış olması, tahribatın doğal olmayıp insan eliyle yapıldığını göstermektedir. Bu nedenle yüzeyde karşılaşılan düzensiz taş blokların ait olduğu yapılar hakkında kesin bir yargıya varmak zordur.

2.2. Bağdat Kırı

Taşkent İlçesi sınırlarındaki ikinci araştırma alanımız "Bağdat Kırı" olarak adlandırılan alandır. İlk olarak 2007 yılı yüzey araştırmaları kapsamında ziyaret edilen alan hava şartlarının uygun olmaması nedeniyle detaylı olarak incelenememişti⁴. Bu nedenle 2011 çalışmaları kapsamında alan tekrar ziyaret edilmiştir. 1602 rakımlı Bağdat Kırı, Balcılar Kasabası'nın yaklaşık 15 km. kuzeydoğusunda, Yukarı Kızılcı Köyü'nün yaklaşık 8 km güneybatısında yer almaktadır. Buraya ulaşan yolun sağında ve solunda, fazla yüksek olmayan iki tepe üzerinde ve karşıda batı yönde yer alan daha düşük rakımlı tepe üzerinde yerleşim izlerine rastlanmıştır.

Tepenin doğu yönünde bulunan, asıl yerleşimin, Akropol olarak tanımlanabilecek alanın yer aldığı yüksek tepeye geçişteki doğal kayalık alanda dört adet kayaya oyulmuş

³Mezarın içten içe ölçüleri 1,75 x 0,72 metredir.

⁴A. Baldıran, "Taşkent İlçesi ve Civarı 2007 Yılı Yüzey Araştırması Raporu" 26. AST-1, Ankara, 2009, 314.

tekne mezar incelenmiştir (Resim: 3). Bunlardan geçiş yolunun kenarında yer alan ilk mezarın ön cephesine ayakta duran kadın ve erkek figürü betimlenmiştir. Mezar kapağının uzun cephesinde, figürlerin üzerine gelecek şekilde yerleştirilmiş, kanatları açık kartal⁵ figürü yer almaktadır.

Asıl yerleşimin olduğu tepenin güney yamacında, yukarıda sözü edilen kaya oygu mezarların bulunduğu doğal kayalık alanın hemen alt tarafında kalan alanda 21 adet tonozlu mezar incelenmiştir. Bu alanda 2007 yılında 19 adet mezar görülmüştü. Geçen süre zarfında alandaki mezar sayısının az da olsa artması kaçak kazıların tepe üzerinde devam ettiğini göstermektedir. Bunların her biri kaçak kazılar ile açılmış, bir kısmı tahrip edilmiştir. Mezarların birkaçının planı tam olarak görülebilmektedir. Bir kısmının ise sadece giriş cephesine küçük çaplı bir delik açılarak içi boşaltılmıştır. Mezarların hepsi aynı plana, inşa tekniğine ve yapı malzemesine sahiptir (Resim: 4). İçlerinden çıkan toprak içinde iskelet kalıntıları görülebilmektedir (Resim: 5). Ayrıca üst terasta yer alan aynı plana sahip iki mezar düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş ve girişin üstündeki lento bloğunun üzerinde birer haç figürü görülmektedir (Resim: 6).

Yüzeydeki yoğun kalıntılardan hareketle asıl yerleşim alanı olarak seçildiği açık olan yüksek tepe üzerinde çok yoğun kaçak kazı çukurları tespit edilmiş ve birçok yapının bir kısmının ya da tamamının açıldığı görülmüştür. Bu alandaki yapılar yer yer 1.30 m.'ye kadar sağlam kalmıştır. Yıkıntılar arasında yuvarlak ısı tuğlaları, künk parçaları ve kırık tuğla parçalarının bulunması, buradaki yapının hamam olduğuna işaret etmektedir.

2.3. Dülgerler (Artanada)

Taşkent İlçesi sınırlarındaki son araştırma alanı ise Dülgerler (Artanada) Köyüdür. Göksu vadisine bakan köydeki ev, bahçe ve cami duvarları ile köy içerisinde farklı alanlarda bulunan devşirme malzemeler incelenmiştir. Köy halkının ifadesine göre duvarlarda yapı taşı olarak kullanılan malzemelerin tümü köy içerisinde ev, cami veya okul yapmak için açılmış olan çukurlarda bulunmuş ve bulundukları yerde inşa edilen yapıların duvarlarında yapı taşı olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmalar kapsamında 69 adet taş eser belgelenmiştir. Bu eserlerin çoğunluğunu ostothek gövde ve kapakları ile bunlara ait parçalar oluşturmaktadır. Bunların dışında mezar stelleri ve lahit gövdeleri incelenmiştir. 69 eser arasında cami duvarında bulunan bir kabartma, köy camisinin önündeki çeşmede yer alan bir ostothek gövdesi, köyde bir tarla kenarında bulunan iki lahit gövdesi işçilikleri ve konuları ile diğer eserlerden ayrılmaktadır.

Caminin duvarında yer alan kabartmada iki plaster arasında üç figür görülmektedir. Sağdaki iki figür kadın, soldaki figür ise elinde mızrak tutan zırhlı bir erkektir (Resim: 7). Yüksek kabartma şeklinde işlenen figürlerin işçiliği özensizdir. Figürlerin üzerinde yer alan üçgen alınlık içerisinde kanatlarını iki yana açmış kartal bulunmaktadır. Alınlığın tepe ve köşe akroterleri palmet şeklinde işlenmişken, tepe akroterinin her iki yanına birer nal (ya da ay) motifi işlenmiştir. Figürlerin en altında ise tek satır yazıt yer almaktadır. Yazıtın üzerinde yine nal motifi görülmektedir. Kabartmaların en üstünde ise kırık olmasına karşın aslan ayakları ve pençeleri seçilebilmektedir.

⁵Bölgede çok sık rastlanılan bir figür olan Kartal tanrılık sembolüdür. Kanatları açık olarak betimlenen kartal genellikle Zeus Ba'al Sami'nin sembolüdür. Gagasında çelenk olanlar ise şeref ve sonsuzluğu ifade eder: Y. Er-Scarborough, *The Funerary Monuments of Cilicia Tracheia*, Cornell University, 1991 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Çeşme duvarı üzerinde yer alan ostothek'in uzun yüzünde, en altta dalga motifi bulunmaktadır. Bu motif ostothek'in tüm yüzeyini dolaşmaktadır. Dalga motifinin üzerinde iç bükey profil üzerine sarmaşık dalı işlenmiştir. Bunun üzerinde ise sütunlarla üç bölüme ayrılmış ostothek ön yüzü görülmektedir. En soldaki bölüm içine başları kırılmış iki kadın figürü ve figürlerin altına da amphora, testi ve sehpa yerleştirilmiştir. Ön yüzdeki merkezi sahnede ise üstte bir süvari işlenmiştir. Bir podyum üzerinde yükselmekte olan atın ön sol ayağı havaya kalkmış adım atar tarzda betimlenmiştir. Süvarinin üzerinde durduğu bu podyumun altında ise Dionysos yatar pozdadır. Dionysos'un üzerinde üzüm salkımları, figürün altında ise tanrının adı yazmaktadır. Yan tarafta ise başlarının üzerinde isimleri yazılmış iki kadın figürü yer almaktadır. Sahnenin en üstünde ise sarmal dal motifi ostothek'in görülen tüm yüzeyini dolaşmaktadır (Resim: 8). Kısa dar yüzde ise biri kadın ikisi erkek olmak üzere ayakta betimlenen üç figür görülmektedir. Bu figürlerin başlarının üzerinde bukraniumlar tarafından taşınan bir girland, girland üzerinde ise triskeles yer almaktadır (Resim: 8).

Caminin alt tarafında, köy içindeki bir tarlada ise iki lahit teknesi görülmüştür. Lahit teknelerinden birinin uzun yüzünde oldukça yıpranmış bir medusa başı vardır. Dar yüzlerinden biri boş bırakılmışken, diğer dar yüzde iki kadın figürü betimlenmiştir. Diğer lahit gövdesinin uzun yüzünün merkezine karşılıklı duran iki boğa figürü yerleştirilmiştir. Alt köşelerde ise sphenksler bulunmaktadır. Her iki Sphenks de tek bir başa sahipken kısa yan yüz ve uzun yan yüzlere doğru iki farklı gövdeye sahiptir olarak işlenmiştir (Resim: 9).

3. Seydişehir İlçesi ve Çevresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

3.1. Çatmakaya (Arvana)

Çalışmalarımızın Seydişehir İlçesini kapsayan ikinci aşaması ise Çatmakaya köyü ile başlamıştır. Köy içerisinde herhangi bir arkeolojik bulguya rastlanmazken köylülerle yapılan konuşmalar sonrasında, köyün yaklaşık 4 km. güneyinde, köylüler tarafından Asar olarak adlandırılan bir tepe olduğu ve kalıntılar bulunduğu söylenmesi üzerine bu alana doğru hareket edilmiştir⁶.

1650 m. rakımlı Asar Tepesi, yöredeki her kalıntı bulunan tepeye Asar tepe denmesi nedeniyle karışıklığı önlemek amacıyla tarafımızdan Çatmakaya Köyünün eski ismi olan Arvana Asarı olarak adlandırılmıştır (Resim: 10). Alan genel topografik özellikleri bakımından 2010 yılı çalışmalarında tespit edilen Taşağıl köyünün güneyindeki tepede yer alan yerleşme ile büyük benzerlikler göstermektedir⁷. Burada ilk olarak tepenin batı yamacında sur duvarı kalıntısı ile karşılaşmıştır (Resim: 11). 3,30 m. genişliğindeki sur duvarının her iki kenarı büyük boyutlu taşlar ile sınırlandırılmış, içi daha küçük boyutlu moloz taşlar ile doldurularak sağlamlığı artırılmıştır. 2,75 m. yüksekliğinde korunan sur duvarı üzerinde bazı noktalarda fazla geniş olmayan kapı açıklıkları tespit edilmiştir.

Sur duvarının devamında tepeye doğru devam edildiğinde doğal kayanın traşlanması ve düzenlenmesi ile oluşturulmuş açık hava kült alanı görülmüştür (Resim: 12). Kayalık alanın traşlanması ile oluşturulan zemin üzerinde biri dikdörtgen, biri kare ve biri yuvarlak olmak üzere 3 sunu çukuru yer almaktadır. Bu düzenlemenin doğusunda iki basamaklı

⁶Söz konusu alanda, köy halkından H. İbrahim Yüce'nin rehberliğinde çalışılmıştır. Kendisine bir kez daha teşekkür ederiz.

⁷A. Baldıran - A. Büyükozer - Z. Gider, "Taşkent-Seydişehir 2010 Yılı Yüzey Araştırması", 29. AST-1, Ankara, 2012, 77-80; O. Doğanay, "Antik ve Modern Kaynaklara Göre Toroslar'ın Savaşçı Kavmi Homonadlar'ın Yaşadığı Coğrafya", *Arkeoloji ve Sanat* 128, 2008, 19, Res. 12-13.

ancak üzerinde niş olmayan bölüm bulunmaktadır. Gerek basamak düzenlemesi gerekse sunu çukurları nedeniyle bu alanın, ana tanrıça kültü ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Kült alanı çevresinde ve tepeye doğru devam edildiğinde çok sayıda yapı kalıntısı ile karşılaşmıştır (Resim: 13). Yapıların genel planı ve işlevi ile ilgili bir şey söylemek güçtür. Ancak örgü tekniği açısından Taşağıl'da yer alan yerleşim yerindeki duvar örgü teknikleri ile birebir benzeşmektedir⁸.

Yapıların en yoğun olduğu terasta kayalık alan üzerinde bölge için çok alışık olmadığımız bir düzenleme görülmektedir. Bu alanda doğal kayanın tıraşlanması ile oluşturulmuş üç basamaktan oluşan "L" formulu bir düzenleme mevcuttur (Resim: 14). "L" formulu düzenlemenin kuzeydoğusunda yer alan uzun yüzünde ikinci basamak üzerinde kare formulu bir sunu çukuru ve akıtma kanalı bulunmaktadır (Resim: 15). Yine uzun yüzde yaklaşık olarak orta noktaya gelecek şekilde kaya üzerinde bir kabartmaya dair izler görülmektedir. Özellikle tahrip edildiği anlaşılan bu kabartmanın belli olan dış konturları nedeniyle bir kalkan kabartması olduğunu düşünmekteyiz. Gerek Taşağıl gerekse bölgede yer alan ostotheke gövdeleri üzerinde kalkan motifi sıkça kullanılmaktadır⁹. Bu da kaya üzerinde tahrip edilmiş olan bu kabartmanın kalkan kabartması olduğu düşüncesini desteklemektedir. Alanın girişi güneyde yer almaktadır. Bu alanda, girişe ait bazı bloklar ve kapı eşiği parçaları görülmektedir. Girişin güneyinde ise uzun bir yol doğrudan bu girişe doğru devam etmektedir. Söz konusu yol, yol üzerinde kot farkından dolayı olduğu düşünülen basamaklar, yolun sonlandığı yerdeki büyük giriş, doğal kayanın tıraşlanması ile oluşturulan düzenleme ve üzerinde yükselen kayalık alan burasının bir kült alanı olduğunu düşündürmektedir.

Bu alan dışında kayalık tepenin en üst noktasında yuvarlak planlı bir yapı kalıntısı yer almaktadır. Kayalık alanın durumu ve bu noktada büyük çaplı bir yapı yapılmasının mümkün olmaması nedeniyle buradaki yapı bir sarnıç olmalıdır.

Gerek Taşağıl'daki yerleşim yerinin gerekse Arvana Asarı'nda tespit ettiğimiz yerleşim biriminin mevcut çalışmalar ışığında lokalizasyonunu yapmak şimdilik mümkün değildir. Ancak söz konusu yerleşim birimlerinin Homonadlarla ilişkili olabileceği düşünülmektedir¹⁰. Homonadların Suğla (Trogitis) Gölü yakınlarında yaşadıkları kabul edilmesine karşın gölün hangi tarafında yaşadıklarına dair çeşitli görüşler vardır¹¹. Plinius (Plin. Nat. His. V. 94) yaşadıkları coğrafyadan bahsetmese de Homonadeisler'in iyi korunan merkezi kaleleri (H) Omana'ya ek olarak 43 kaleleri daha olduğundan bahseder. Söz konusu yerleşimler, Plinius'un bahsettiği 43 yerleşim biriminden ikisi olabilirler. Ancak bu konuda daha net hükümlere varabilmek bölgede devam edeceğimiz çalışmaların sonuçlarıyla mümkün olacaktır.

3.2. Diğer Yerleşimler

Seydişehir İlçesindeki ikinci araştırma alanı Suğla (Trogitis) Gölü'nün doğusunda yer alan köylerden oluşmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Ortakaraören kasabasına gidilmiştir. Ortakaraören kasabası ve kasaba sınırları içinde kalan yaylalarda çalışılmıştır. İlk olarak Namıza yaylasına ardından Zoburçimen yaylasına ve son olarak Sayalı yaylasına gidilmiştir. Her üç yaylada yapılan çalışmalarda yüzeyde herhangi bir arkeolojik bulguya

⁸Baldıran - Büyüközer - Gider, 2012, 77-80.

⁹Baldıran - Büyüközer - Gider, 2012, Res. 13.

¹⁰Doğanay 2008, 30.

¹¹Ramsay ve Calder, Suğla gölünün doğusunu ve kuzeyini, Jüthner, Ruge ve Kiepert, Kimyos Ovası ve çevresindeki dağları, Özsait, Suğla Gölü'nün güneyini önerir. Diğer öneriler için bkz. Doğanay 2008, 28-29.

rastlanmamıştır. Ortakaraören kasabası içindeyse Belediye'ye ait binaların önlerinde ve cami duvarında az sayıda devşirme malzeme belgelenmiştir. Başkaraören köyünde herhangi bir bulguya rastlanmazken, Aşağıkaraören köyünde sadece bir evin duvarında kullanılmış bir ostothek gövdesi belgelenmiştir.

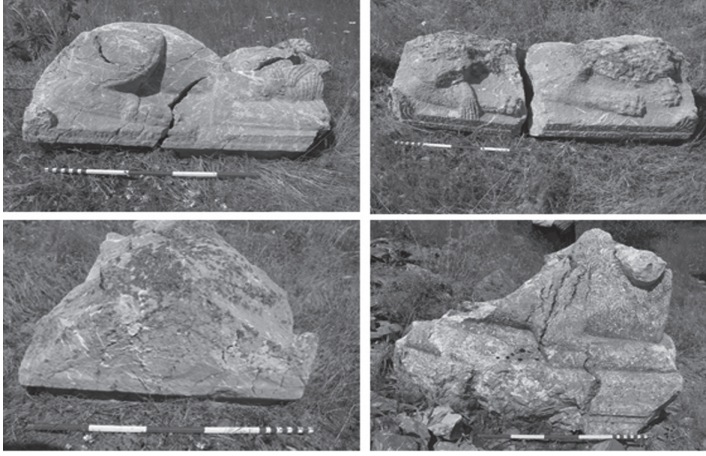
Ortakaraören kasabasından Kumluca köyüne geçilmiştir. Köy muhtarı ile yapılan görüşmede, muhtar tarafından bize, köy içinde ve çevresinde herhangi bir arkeolojik bulgu veya yerleşim olmadığı aktarılmıştır. Köy içerisinde yaptığımız kısa araştırmada muhtarın belirttiği gibi herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Kumluca köyünden sonra Kuran köyüne geçilmiştir. Köy içerisinde sadece biri bahçe duvarında ikisi ise ev duvarlarında kullanılmış üç adet eser görülmüştür. Bunlardan bir tanesi bölgede daha öncede sıkça rastladığımız üzerinde ziyafet sahnesinin olduğu bir ostothek gövdesidir. Köy muhtarı Ali Harmancı rehberliğinde köy çevresinde yapılan çalışmalarda ise köyün doğu ve batısındaki höyükler dolaşmıştır. Kuran ile Kumluca köyleri arasında yer alan Bağra Bağlar Mevkii'nde yer alan Höyükte çok sayıda kaçak kazı çukuru görülmüştür.

Köy çevresinde çalışılan ikinci höyük ise Gök Höyük Kırı olarak adlandırılan höyüktür. Bu höyükte de çok sayıda kaçak kazı çukuru görülmektedir. Bu çukurlar çevresinde çok sayıda stroter parçası görülmüştür. Bu alanda çatı kiremitleri ve kaba seramik parçalarının dışında yüzeyde bir adet bronz sikke bulunmuştur. Aşırı korozyona uğradığından özellikle arka yüzü okunamamaktadır. Ön yüzde ise bir portre kısmen görülebilmektedir. Sikkenin Roma Dönemi'nden olduğunu söylenebilir ancak kesin tarihleme yapabilmek mevcut durumu ile mümkün değildir. Sikke çalışmanın bitiminde Bakanlık Temsilcisi ile birlikte Konya Arkeoloji Müzesine teslim edilmiştir.

Seydişehir İlçesinde 2011 yılının son araştırma alanı ise Suğla Gölü'nün batısında yer alan Gölyüzü köyüdür. Köy muhtarı rehberliğinde yapılan çalışmada bir adet ostothek kapağı, bir adet postament ve bir adet pres ağırlığı belgelenmiştir.

Sonuç olarak Yüzey Araştırmamızın 2011 yılı sezonunun oldukça verimli geçtiğini ifade edebiliriz. Bölge Arkeolojisi ile ilgili bir çok soru yaptığımız çalışmalarla açıklık kazanacaktır.

Resim 1: Ostothek kapakları

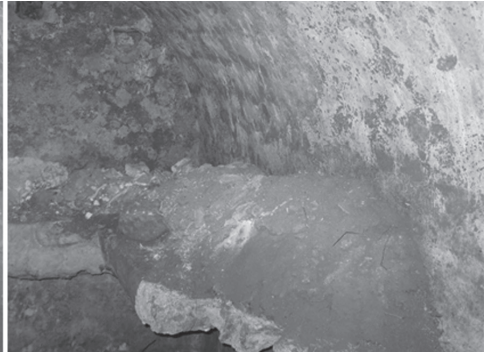
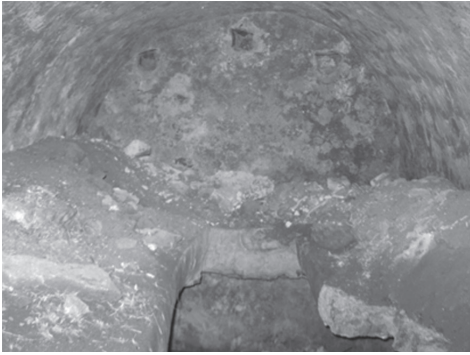
Resim 2: Kamu yapısına ait duvar

Resim 3: Bağdat Kırı tekne mezarlar

Resim 4: Bağdat Kırı tonozlu oda mezarının girişı

Resim 5: Klineler ve kemik kalıntıları

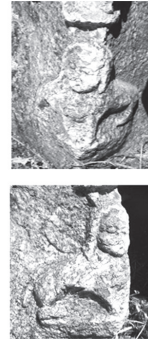
Resim 6: Lentosunda hac işareti olan mezarlar

Resim 7: Camii duvarındaki kabartma

Resim 8: Ostothek ön ve yan cephe

Resim 9: Lahit

Resim 10: Arvana Asarı

Resim 11: Sur duvarları

Resim 12: Açık hava kült alanı

Resim 13: Yapı kalıntıları

Resim 14: L Planlı yapı kalıntısı

Resim 15: Yapı içerisindeki sunu çukuru ve kanal

ZENGİBAR KALESİ (BOZKIR/KONYA) 2011 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Osman DOĞANAY*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 23 Haziran 2011 gün ve 133693 sayılı izniyle 2011 yılında tarafımızdan yürütülen ve Bakanlık Temsilcisi olarak Konya/Akşehir Müze Müdürlüğü'nden Sanat Tarihçisi Muzaffer Saçkesen'in görev aldığı Konya İli, Bozkır İlçesi, Zengibar Kalesi Yüzey Araştırmaları 07-21.09.2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

2011 yılı yüzey araştırması Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yılmaz, Yrd. Doç. Dr. Zekeriya Şimşir, Arş. Gör. Serkan Yeni, Arkeolog Coşkun Bilgi, Arkeolog Mehmet Aktaş, Arkeolog Halil İbrahim Kunt, Yüksek Mimar S. Ahmet Biçer, Mimar Mehmet Ali Sündüs, İnşaat Mühendisi Yasin Yörel, Şehir Plancısı Kemal Tokay ve Sanat Tarihçisi Erkan Aygör'ün katılımıyla yapılmıştır.

Ekip üyelerinden Prof. Dr. Ferruh Yıldız, Yrd. Doç. Dr. Murat Yakar ve Doç. Dr. Koray Özcan 08.09.2011 tarihinde, Arş. Gör. Emine Köker ve Arş. Gör. Heval Bozbay 09.09.2011 tarihinde araştırmaya dâhil olmuşlardır¹.

Zengibar Kalesi, Konya-Bozkır karayolu üzerinde (Harita: 1), Bozkır İlçe merkezine 19,5 km uzaklıkta bir yerleşimdir (Resim: 1). Bozkır'a gelmeden önce solda Hacılar Köyü'ne ayrılan yolu takiben Hacılar Köyü'ne, buradan da yaklaşık 3 km'lik toprak bir yolla, antik kentin güney nekropolünü içine alan düzlüğe gelinir. Güney nekropolündeki bir başka yol ile de surlarla çevrili kentin merkezindeki dini ve sosyal yapıların olduğu tepeye gelinir (Resim: 2-3).

1803 m rakımlı Asar Tepe ve Kiremitli Tepe'nin surlarla çevrilmesiyle oluşturulan kente güneyden Akropol Kapısı, batıdan ise Kent Kapısı ile giriş sağlanmaktadır. Henüz 14 tanesinin varlığını tespit edebildiğimiz kule yapılarıyla da kentin etrafı son derece tahkimli surlarla çevrilidir.

Zengibar Kalesi ilk defa 1837 yılı 12 Ağustos Cumartesi günü İngiliz seyyah ve jeolog W.J.Hamilton tarafından keşfedilmiştir². Bölgedeki gezilerinin iki gününü Zengibar Kalesi'ne ayıran Hamilton, birçoğu günümüze kadar ulaşamayan yazıtlar (Resim: 4) yoluyla buradaki kalıntılar sahasının antik kaynaklarda³ adı geçen "Isaura" kentine ait olduğunu tespit eder. Bu zamana kadar Isaura kenti Beyşehir Gölü çevresinde aranmaktaydı⁴.

* Yrd. Doç. Dr., Osman DOĞANAY, Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 2000 Evler Mah., Zübeyde Hanım Cad., Nevşehir Üniversitesi Yerleşkesi 50300, Nevşehir/TÜRKİYE. e-mail: osmandoganay@hotmail.com

¹ Çalışmalarımız sırasında ekip üyelerinin konaklaması için gerekli imkânı sağlayan Bozkır Belediye Başkanı Sayın Mustafa UYAR'a, arazide bize zaman zaman rehberlik eden Hacılar Köyü muhtarı Durmuş UĞURLU ve Işıklar Köyü muhtarı Ahmet BAĞCI'ya rehberlikleri dışında gösterdikleri misafirperverliklerinden dolayı teşekkür ederiz.

² W.J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia; with some Account of their Antiquities and Geology*, Vol. II, London 1842, s. 330-338.

³ Diodoros, *Bibliotheca Historika*, XVIII, 22; Strabon, *Geographika*, XII, 569.

⁴ W.J. Hamilton, a.g.e., s. 331.

1880'li yıllarda J.R.S. Sterrett⁵, 1900'lü yılların başında J. Jüthner'in ekibi⁶ ve 1930'lu yılların başında ise H. Swoboda'nın⁷ ekibinin kentte yaptığı tespit çalışmalarından uzunca bir süre sonra Karaman Müzesi tarafından 1984 yılında Zengibar Kalesi'nde kısa süreli temizlik çalışmaları yapılmıştır⁸. Kalıntılar sahası 1988 yılında Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.1988 tarih ve 49 sayılı kararı ile tescil edilmiş ve 24.04.2006 gün ve 875 sayılı kararı ile de I. ve III. Derece arkeolojik sit alanı olarak sınırları belirlenmiştir.

Antik kaynakların naklettiği bilgilere göre Isauria Bölgesi'nin başkenti niteliğindeki Isaura kentinin yaşanan savaşlar ve yıkımlardan sonra daha korunaklı bir yere taşındığı ve dolayısıyla, Isaura Vetus ve Isaura Nova adıyla iki ayrı kentin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu yeni kentin hangi savaştan sonra kurulduğu konusu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengibar Kalesi ve yakın çevresinde şimdiye kadar yapılan çalışmalar⁹ Isaura Vetus ve Isaura Nova kentlerinin kesin bir lokalizasyonu konusunda tatmin edici değildir.

Bu sebeple Zengibar Kalesi'ndeki yüzey araştırmamızın temel amaçlarından biri de buradaki kalıntıların Isaura Vetus kentine mi yoksa Isaura Nova kentine mi ait olduğu konusunu açıklığa kavuşturmaktır. Zamanımıza kadar yapılan çalışmalarda Zengibar Kalesi'nin Isaura Nova olduğu genel kabul görse de biz bu görüşe şimdilik temkinli bakmayı yeğliyoruz. Soruna bir çözüm yolu bulmak amacıyla ilk sezon (2010 yılı) çalışmalarımızı öncelikle kentteki savunma yapılarının tespiti üzerinde yoğunlaştırmıştık.

2011 yılı yüzey araştırmaları da daha çok kenti çevreleyen sur duvarlarının ve surlara bitişik kule ve kent kapılarının üç boyutlu lazer taramaları (Resim: 6) ile kent içinde kısmen ayakta kalan diğer mimari yapıların (Resim: 5) lazer taramaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca kent surları içinde kalan sahanın hâlihazırının (Resim: 7) çıkarılması çalışmalarına da başlanmıştır.

Bunların dışında kentin erken Hristiyanlık döneminde yoğun bir iskâna sahne olduğunu gösteren kilise yapıları (Resim: 8) ile bu döneme ilişkin diğer mimari yapıların planları üzerinde çalışmalar sürdürülmüştür. Bu çalışma sezonunda, 2010 yılında başlanan röleve çalışmalarına devam edilmiş ve kentin yer aldığı Asar Tepe ve Kiremitli tepenin fotogrametrik ölçümlerine de başlanmıştır.

2010 yılı çalışma sezonunda, kentin dini ve sosyal yapılarının yer aldığı Asartepe eteklerinde röleve çalışmalarına başlanmıştır. Bu sahadaki akropol kapısı ve kuleleri ile sütunlu cadde, stoa, zafer takları, 1 martiryum, 3 kilise ve niteliği saptanamayan bazı yapıların planları büyük oranda çıkarılmıştı. 2011 yılı çalışmalarında bu kalıntıların yer aldığı sahanın hâlihazır da büyük oranda çıkarılmıştır.

Böylelikle, 2 yılın sonunda, Zengibar Kalesi'nde kalıntıların en yoğun bulunduğu kesimdeki mimari yapıları koordinatlı olarak topoğrafik harita üzerine yerleştirebilecek duruma geldik. Arazinin bu kesiminde ayakta duran yapıların üç boyutlu lazer taramaları da bitirilmiştir. Önümüzdeki yıllarda, Hadrianus Zafer Takı, Akropol Kapısı ve kuleleri ile diğer mimari yapıları sanal ortamda ayağa kaldırma denemeleri üzerinde çalışmalarımızı

⁵J.R.S. Sterret, *The Wolfe Expedition to Asia Minor III*, Boston, 1888, s. 106-121.

⁶J.Jüthner-F.Knoll-K.Patsch-H.Swoboda, *Vorläufiger Bericht über eine Archäologische Expedition nach Kleinasien*, Prag, 1903, s. 42-49.

⁷H.Swoboda-J.Keil-F.Knoll, *Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien*, Wien, 1935, s. 70-142.

⁸İ.Temizsoy-M.V.Uysal-K.Mertek, *Zengibar Kalesi-Isaura*, Karaman Müzesi Yıllığı, Sayı: 2, 1984, s. 5-31.

⁹Bu çalışmalardan bazıları: H.A.Ormerod, *The Campaigns of Servilius Isauricus Against the Pirates*, JRS, Vol. 12, 1922, 35-56; W.M. Calder, *The Site of Isaura Nova*, JHS, XLVIII, 220-221.

sürdüreceğiz. Bu çalışmalar, kalıntılar ve buluntular yönünden en verimli olabilecek bu sahada ileride yapılacak kazılara altlık oluşturacak bütün imkânları sağlayabilecektir.

Zengibar Kalesi'ndeki arkeolojik kalıntıların büyük çoğunluğu hâlihazırda tamamlanmış olan bu sahada yer almaktadır. Çalışmanın seyrine göre ilerleyen yıllarda sur duvarları içinde kalan diğer alanların hâlihazırda da yapılacaktır. Hedefimiz ise sur dışında kalan 2 km'lik alanın da hâlihazırda çıkarılması, Zengibar Kalesi'nde tespit edilen ve ileride ortaya çıkarılabilecek arkeolojik kalıntı ve buluntuların koordinatlı sayısal harita üzerinde sürekli işlenebilir hale getirilmesini sağlamaktır.

Kentteki hâlihazır ve lazer tarama çalışmaları devam ederken 2011 yılı çalışmalarımızda, ileride kolaylık sağlayacağını düşünerek sur içi ve sur dışı alandaki niteliği belirlenebilen ve temel seviyesinde korunan yapılar üzerinde de çalışmalar yürüttük. Bu çalışmalar sırasında, kentin erken Hristiyanlık döneminde büyük bir refah düzeyine ulaştığını gösteren çok sayıdaki kilisenin bulunduğu yerlerin koordinatlarını aldık ve küçüklü büyüklü birçok kilisenin planlarını çıkardık.

Kentin en büyük kilisesi akropol kapısının solundaki kayalıkta yer almaktadır. Büyük ölçüde tahrip olan yapıdan, kenti ilk defa keşfeden Hamilton¹⁰ hayranlıkla söz eder ancak yapının kilise olduğunu söylemez.

Kent merkezindeki ikinci kilise Hadrianus Zafer Takı'nın hemen bitişiğinde, kuzey-doğu yöndedir (Çizim: 1). Nispeten korunan yapı, sur duvarlarında olduğu gibi devşirme malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. H. Swoboda ve ekibi tarafından daha önce planı çıkarılan¹¹ kilisenin doğu-batı yönlü, 3 nefli ve girişin solunda küçük bir odaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kilisenin bugünkü durumu, 1930'lu yıllarda çıkarılan planını doğrulayabilecek durumda değildir. Nartex'te bulunan yazıtlı bir blok üzerindeki çalışmalarımız devam etmektedir.

Kent merkezinde sayılabilecek üçüncü kilise ise ikinci kilisenin hemen kuzey bitişiğindedir. Doğu-batı yönlü uzanan yapı temel seviyesinde korunmuştur. İkinci kiliseye nazaran devşirme olduğu anlaşılamayan daha küçük boyutlu taşlarla inşa edilmiştir.

Kent merkezindeki bu son iki kilisenin Hadrianus Zafer Takı'na çok yakın olduğu görülmektedir. Anlaşılan, sütunlu caddenin aksına denk düşen Zafer Takı'ndan sonra da yol devam etmekteydi ancak erken Hristiyanlık döneminde bu yolun üzerine söz konusu kiliseler inşa edildi. Zafer Takı'nın kemerindeki kilit taşında yer alan haç da bu sırada kazınmış olmalıdır.

Kent planının bu şekilde zaman zaman bozulması ve korunan sur duvarları, kuleler ve diğer bazı yapılarda çokça devşirme malzeme kullanılması, Isaura kentinin geçirdiği mimari yapılanma ve kentleşme evrelerini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, bazı ipuçları elde etsek de, Zengibar Kalesi'nin Eski (Vetus) ya da Yeni (Nova) Isaura olduğunu şimdilik kesin olarak söyleyemiyoruz.

Kent merkezinde erken Hristiyanlık döneminde inşa edilen yapılardan biri de, temel seviyesinde korunan Severus Zafer Takı'nın 5 m. kadar güneyindeki martyryum'dur. H. Swoboda'nın ekibi tarafından planı çıkarılan¹² (Çizim: 2) yapı günümüzde büyük oranda tahrip edilmiş durumdadır.

Kentin kuzey kayalıklarında yer alan bir vaftizterium ise temel seviyesinde korunmuştur.

¹⁰Hamilton, a.g.e., s. 333.

¹¹Swoboda, a.g.e. s. 133, Abb. 58.

¹²Swoboda, a.g.e. s. 134.

Doğu yönde kent surlarının başladığı Zengibar Kalesi'nin 1820 m. rakımlı en yüksek noktasında, yine doğu-batı yönlü uzanan küçük bir kilisenin varlığı tespit edilmiştir. Kilisenin girişindeki kapı söveleri insitu olarak görülebilmektedir.

Kent surları içinde kalan son kilise yapısı ise, kuzey kayalıklarındaki surlara yakın taş ocağı sahasında yer almaktadır. Diğer örneklerine nazaran orta ölçekli bir kiliseye ait olan yapı, temel seviyesinde, planı çıkarılabilecek kadar korunmuştur.

Kent surları dışında ise varlığı kesin olarak saptanan bir kilisenin olduğu görülmüştür. Güney Nekropolü'ndeki su kaynağının hemen bitişiğindeki kilise doğu-batı yönlüdür. Nispeten büyük ölçülerdeki kilise temel seviyesinde korunmuş ancak su kaynağı yönündeki temel taşları yerinden sökülüştür.

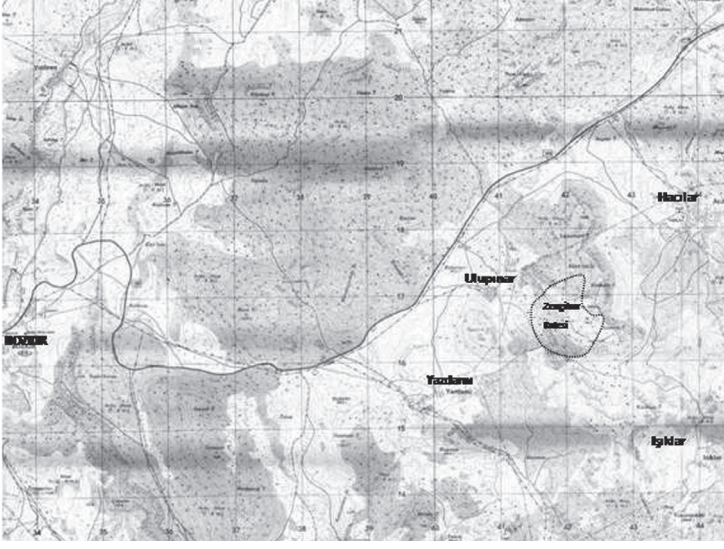
Gerek sur içinde ve gerekse sur dışı alanda bu kiliselerin dışında daha birçok kilisenin varlığına dair izlere rastlanmıştır. Ancak, batı yönde, yukarıdaki kiliselerin girişine benzeyen ve sadece bu giriş kısımlarını gördüğümüz kimi yapıları şimdilik kilise olarak nitelemek istemiyoruz.

2011 yılında Zengibar Kalesi'nde 15 gün süreyle devam eden çalışmalarımız daha çok kent merkezinin hâlihazırının çıkarılması, kısmen korunan yapıların 3 boyutlu lazer taramalarının yapılması, fotogrametrik ölçümler, kentin diğer kesimlerine yayılan ve niteliği kesin olarak bilinen kilise yapılarının koordinatlarının alınması ve planlarının çıkarılması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmalarımız neticesinde Zengibar Kalesi savunma yapılarının ve sur içinde kalan diğer mimari yapıların, Isaura Vetus-Isaura Nova probleminin çözümü noktasında büyük ölçüde önemli yararlar sağlayabileceği anlaşılmış ve bu problemin çözümünde bir önceki yıla göre bir adım daha atılabildiği görülmüştür. Öyle ki, 2011 yılı çalışma sezonunda kuzey surlarında devşirme olarak kullanılan yazıtlı iki ayrı blokun (Resim: 9-10) tespiti bu konuda önemli ipuçları sağlayacaktır.

Bu yüzden 2011 yılı çalışma sezonunda başlanan hâlihazır çıkarma ve üç boyutlu lazer tarama çalışmalarını 2012 yılında da sürdürmeyi, çalışmalarımızı özellikle sur duvarları başta olmak üzere mimari yapıları bütün müstemilatı ile birlikte sanal ortamda ayağa kaldırma denemeleri üzerinde yoğunlaştırmak istiyoruz. Daha sonraki yıllarda ise sur dışında kalan nekropol sahaları ile Asar Tepe'nin kayalık kesimlerinde yoğunlaşan taş ocakları üzerinde çalışmalarımıza devam etmek istiyoruz.

2011 yılı çalışmalarında kentin çeşitli noktalarında birçok kaçak kazı çukuru tespit edilmiş, 2010 yılı çalışma sezonunda görülen kimi çukurların ise genişletilerek tahribatın arttığı gözlenmiştir.

Harita 1: Zengibar Kalesi'nin yeri

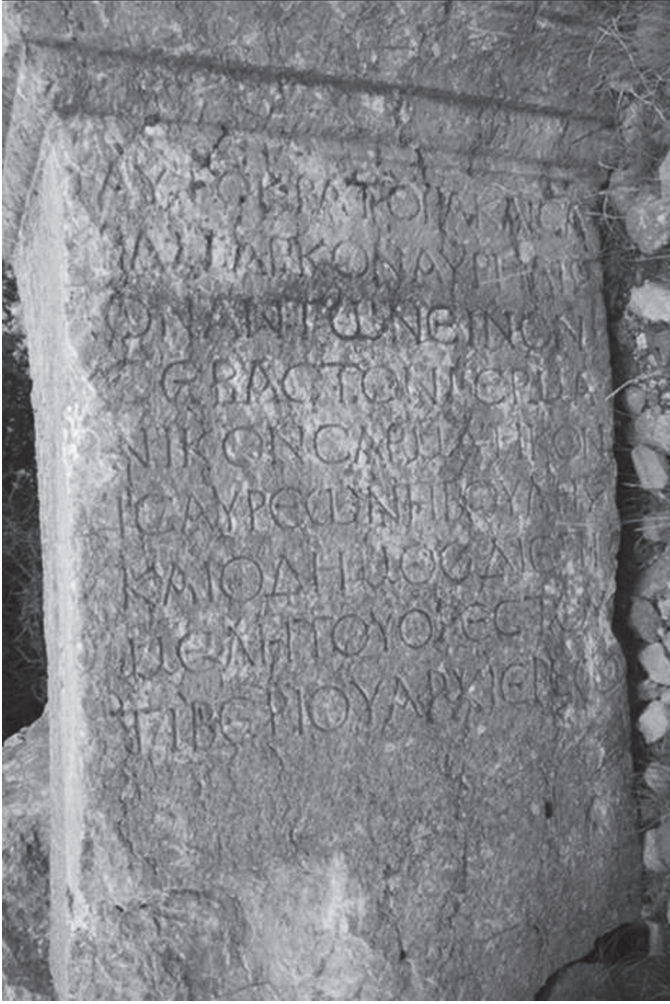
Resim 1: Kent merkezinden görünüm

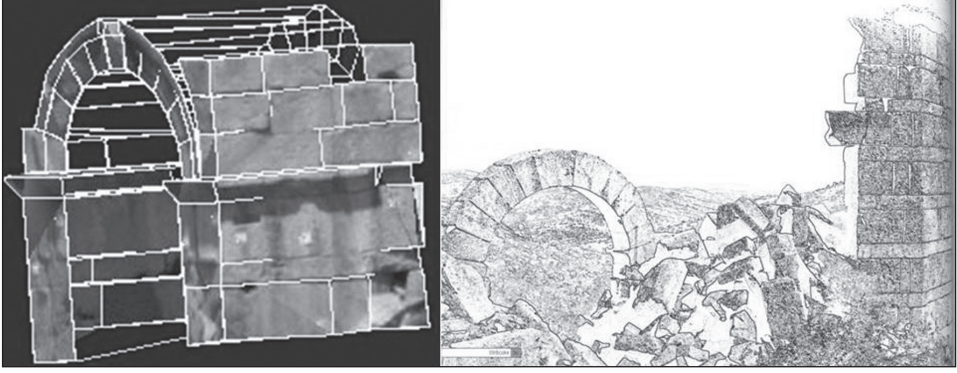
Resim 2: Büyük Kilise'den kente bakış

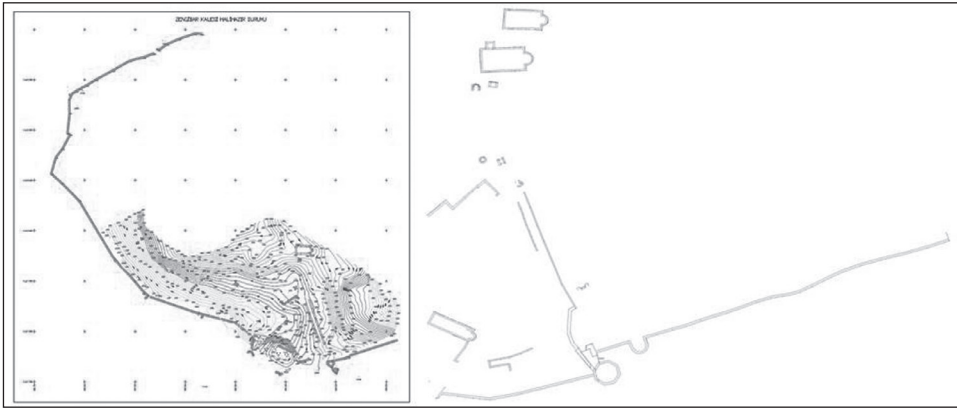
Resim 3: Doğu kayalıkları

Resim 4: Isaura adının geçtiği yazıt

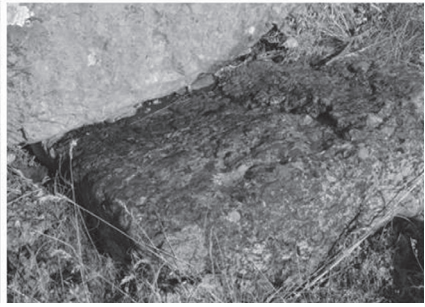
Resim 5-6: Hadrianus Zafer Takı ve Akropol Kapısı'nın 3D lazer taramaları

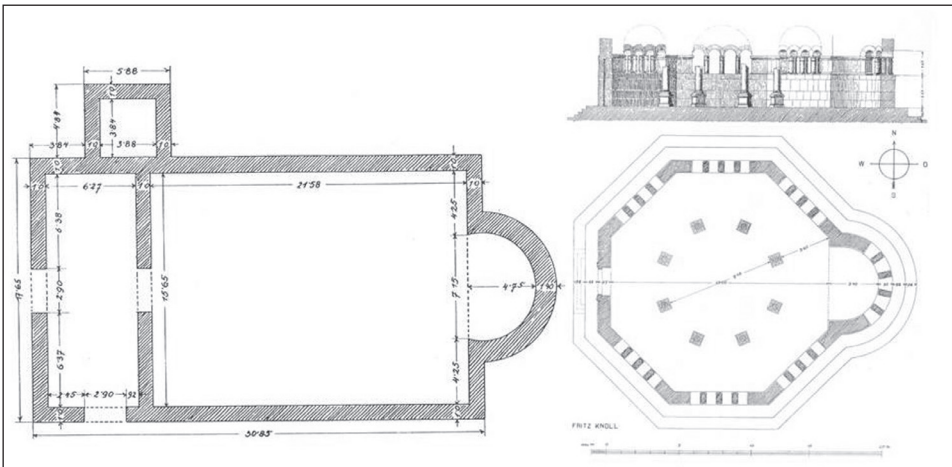
Resim 7: Halihazır ve rölöve çalışmaları

Resim 8: Büyük Kilise'nin yer aldığı kayalık

Resim 9-10: Kuzey sur duvarlarında devşirme olarak kullanılan yazıtlı bloklar

Çizim 1-2: Bazilika ve Martyrium'un planları

2011 YILI NEVŞEHİR İLİ MİYOSEN DÖNEM FOSİL YATAKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Okşan BAŞOĞLU*

Giriş

2011 yılı Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırması, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Okşan Başoğlu başkanlığında;Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden antropolog Asuman Alpagut'un temsilci olarak,Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim görevlisi Ayhan Yiğit'in, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü araştırma görevlisi Simge Gökkoyun'un, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencileri Tuğçe Şener ve Çilem Sönmez 'in araştırmacı olarak katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Yüzey araştırması 08.08.2010 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi Antropolog Asuman Alpagut'un katılımıyla başlamıştır. Teknik donanım, araç gereç ve malzeme alımlarıyla, yüzey araştırmasında ikamet edilecek yerin ayarlanması ile ilgili ön hazırlıkların arkasından 08.08.2010 tarihinde yüzey araştırmasına başlanılmış ve 18.08.2010 tarihinde sona erdirilmiştir.

Yüzey araştırmamız bu yıl Nevşehir ilinin Gülşehir, Ürgüp ve Avanos ilçelerinin köylerinde gerçekleştirilmiştir (Harita: 1).

Ürgüp – Taşkınpaşa

2011 yılı yüzey araştırmamız, 2010 yılı yüzey araştırmamız sırasında belirlemiş olduğumuz ve Ürgüp ilçesi sınırlarında yer alan Taşkınpaşa köyünde başlamıştır. Araştırmalarımız sonucu Kızılasma Mevkiinde Geç Miyosen tabakada kırmızı-kahverengi çamur taşları içinde insutu durumda yeni bir lokalite saptanmıştır. Bu lokaliteye Refik Başaran adı verilmiştir. Oldukça yüksek bir noktada bulunan lokalitede, fosil yatağının bulunduğu yer dolayısıyla örnek toplamak mümkün olmamıştır. Bu alanda fotoğraflama (Resim: 1) ve koordinat alma çalışmaları yapılmıştır (Harita: 2). Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

Takım: Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (inek, koyun, geyik vb.)

Giraffidae (zürafa)

Takım: Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Equidae (at)

Hipparion sp.

Rhinocerotidae (gergedan)

Takım: Proboscidea (Hortumlular).

Gomphotheriidae (fil)

Ürgüp-Karain

Yine 2010 yılı yüzey araştırmamız sırasında belirlemiş olduğumuz ve Ürgüp ilçesi

* Doç. Dr. Okşan BAŞOĞLU, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,Arkeoloji Bölümü, 06500 Ankara / TÜRKİYE.

sınırlarında yer alan Karain köyü tekrar gözden geçirilmiştir. Bu alanları tekrar taramadaki amacımız, yağış ve rüzgar gibi doğa olaylarıyla aşınan tabakaların daha farklı buluntulara ulaşmamızı sağlama ihtimali ve tarama yaptığımız bölgelerde açıklama yapmamıza rağmen halkta oluşan merak sonucu insan eliyle tahribatın olup olmadığını kontrol edebilmektir. Bu çalışmalarımız sonucu Karain’de geçen yıla ek olarak insutu durumda olmayan equid ve bovid ailesine ait parmak kemikleri, dişler ve tanımlanamayan kemik parçaları toplanmıştır. Lokalite 2 ve Lokalite 3 olarak adlandırdığımız iki yeni bölgede buluntuların Geç Miyosen beyaz killi tabakalardan sürüklenmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Sürüklenerek geldiği tabaka tespit edilememiştir. Alanda fotoğraflama ve koordinat alma çalışmaları yapılmış ve lokalite olarak haritada işaretlenmiştir (Harita: 2, Resim: 2). Karain’in genel olarak tanımlanan faunası aşağıda sıralanmıştır:

Takım: Artiodactyla (Çift Toynaklılar)
Bovidae (inek, koyun, geyik vb.)
Takım: Perissodactyla (Tek Toynaklılar)
Equidae (at)
Hipparion sp.
Rhinocerotidae (gergedan)
Takım: Proboscidea (Hortumlular)
Gomphotheriidae (fil)

Ürgüp-Sofular

Miyosen tabakalar takip edilerek Sofular köyü Eski Kışla Mevkii’inde yeni bir fosil yatağı belirlenmiştir. Fosiller, insutu durumda ve Geç Miyosen kırmızı çamur taşları içinde yer almaktadır. Bu lokaliteye “Ali Tezcan” adı verilmiştir. Fosillerin, domuz (suidae) ve sırtlan (hyaenidae) türlerini de içermesi oldukça önemlidir. Çünkü bu iki canlı türü, besin zinciri ve ekolojik denge açısından “hominoid (insanımı)”lerin de bu alanda konaklamış olabileceğini doğrulayan türlerdir. Alanda fotoğraflama ve koordinat alma çalışmaları yapılmış ve lokalite olarak haritada işaretlenmiştir (Harita: 2, Resim: 3). Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

Takım: Artiodactyla (Çift Toynaklılar)
Bovidae (inek, koyun, geyik vb.)
Giraffidae (zürafa)
Suidae (domuz)
Takım: Perissodactyla (Tek Toynaklılar)
Equidae (at)
Hipparion sp.
Rhinocerotidae (gergedan)
Takım: Carnivora (Etoburlar)
Hyaenidae (sırtlan)
Takım: Proboscidea (Hortumlular)
Gomphotheriidae (fil)

Ürgüp-Cemil Köy

Araştırdığımız alanlar içinde bulunan Cemil Köy’de çok sayıda equid, bovid, giraf, rhino, proboscid ailesine ait diş, uzun kemik parçaları, parmak kemikleri bulunmuştur. Bunun yanı sıra Sofular’da olduğu gibi Carnivor takımından mustelid (kedigiller) ailesine ait alt çene parçası ele geçmiştir. Bu buluntular lokalitenin de oldukça önemli olduğunu

ortaya koymaktadır. *İnsitu* olmayan fosillerin sürüklenmiş ya da aşınmayla ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Alanda fotoğraflama ve koordinat çalışmaları yapılmış, bu yeni buluntu yerine “Kemal Deniz” adı verilmiştir (Harita: 2, Resim: 4).

Takım: Artiodactyla (Çift Toynaklılar)
Bovidae (inek, koyun, geyik vb.)
Giraffidae (zürafa)
Takım: Perissodactyla (Tek Toynaklılar)
Equidae (at)
Hipparion sp.
Rhinocerotidae (gergedan)
Takım: Carnivora (Etoburlar)
Mustelidae (kedigiller)
Takım: Proboscidea (Hortumlular)
Gomphotheriidae (fil)

Avanos-Özkonak

Avanos-Özkonak Dere Mevkii’nde mevkiinde yapılan araştırmalarda birkaç parça sürüklenmiş bovid parmak kemikleri ele geçmiştir. Takip edilen kırmızı çamur taşlı Geç Miyosen seviyenin bulunduğu ancak elde bulunan lojistik şartlarla ulaşılması mümkün olmayan bir yamaç kenarı önümüzdeki sezon incelenmek üzere kaydedilmiş, gereken fotoğraflama ve koordinat alma çalışmaları yapılmıştır (Harita: 2, Resim: 5).

.Gülşehir – Yeniyaylacık Hırka Dağı Mevkii

Yöre halkından alınan duyumlarla Gülşehir - Yeniyaylacık yolu üzerinde bulunan Hırka Dağı etekleri taranmış ancak bir buluntuya rastlanmamıştır. Fotoğraflama ve koordinat alma çalışmaları yapılmıştır (Harita: 2, Resim: 6).

Bulunan tüm lokalitelerin koordinatları alınarak harita üzerinde yerleri belirlenmiştir. Böylelikle buluntu haritası çıkarılmıştır (Harita: 2). Araştırmamız süresince bulunan bütün lokaliteler bu şekilde koordinatlanarak Nevşehir İli’nin ve Kızılırmak havzasının fosil yatakları açısından genel bir görüntüsünün elde edilmesi amaçlanmaktadır. Paleoantropoloji bilimi için çok önemli bir konumda olan Kızılırmak havzasının güney kısmını oluşturan Nevşehir bölgesi için böyle bir çalışma çok önemlidir. Çünkü bu bölge, dünya literatüründe yer edinmiş ender bulunan hominid fosillerini içeren Çorakyerler ve Çandır lokalitelerinin yer aldığı kuzey kısmının devamı niteliğindedir.

Sonuç

2011 Nevşehir İli ve İlçelerinde gerçekleştirmiş olduğumuz Miyosen Dönem fosil yatakları yüzey araştırmasının en önemli sonucu Ürgüp-Taşkınpaşa Kızılasma Mevkii, Sofular Eski Kışla Mevkii ve Cemil Köy olmak üzere çok zengin üç yeni fosil yatağı tespit etmemizdir. İlk bulgularımıza göre çeşitli hayvan türlerinden örnekler içermesi de oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Gülşehir-Yeniyaylacıklokalitesi de, insitu durumda fosil ele geçirememiş olmamıza rağmen oldukça verimli olduğuna dair işaretler vermektedir. Tespit edilen lokalitelerin ve elde edilen buluntuların analiz çalışmaları yıl boyunca devam edecektir. Ancak en önemli nokta bölgenin Miyosen Dönem fosil yatakları açısından oldukça zengin görüldüğü ve MTA’nın daha önce yaptığı çalışmalarda da bu doğrultuda buluntular elde ettiği bilinmektedir.

Bu yılki buluntularımızın bu kadar tatmin edici olması 2012 için çok daha umutlu

olmamızı sağlamış ve yörede çok daha verimli yatakları tespit etme beklentisini getirmiştir. Bölgenin paleontolojik ve paleocoğrafik açıdan önemini ortaya koyma amacımızı gerçekleştirmek ancak böyle zengin lokalitelerin tespiti ile mümkün olabilecektir. Çünkü Miyosen Dönem primat evrimi açısından oldukça önemlidir. İlk hominidler (insan ailesi) miyosende ortaya çıkmışlardır. Miyosen Dönem'e ait zengin fosil yataklarının bulunması primat bulma olasılığını güçlendirmektedir. Anadolu, Asya-Afrika-Avrupa kıtaları arasında bir köprü oluşturduğundan canlıların özellikle de insan ailesinin göçlerinin iz sürdüğü bir yarımada olarak önemini korumaktadır. Bu bölge sahip olduğu coğrafi ve jeolojik özelliklerden dolayı paleontoloji açısından bir fosil deposu halindedir. Bu havzanın batı kenarında yer alan Çandır ve Çorakyerler' den hominoid (insanımsılar) fosillerinin bulunması, bizim araştırma bölgesi içinde de bulunması olasılığını ortaya koymuştur.

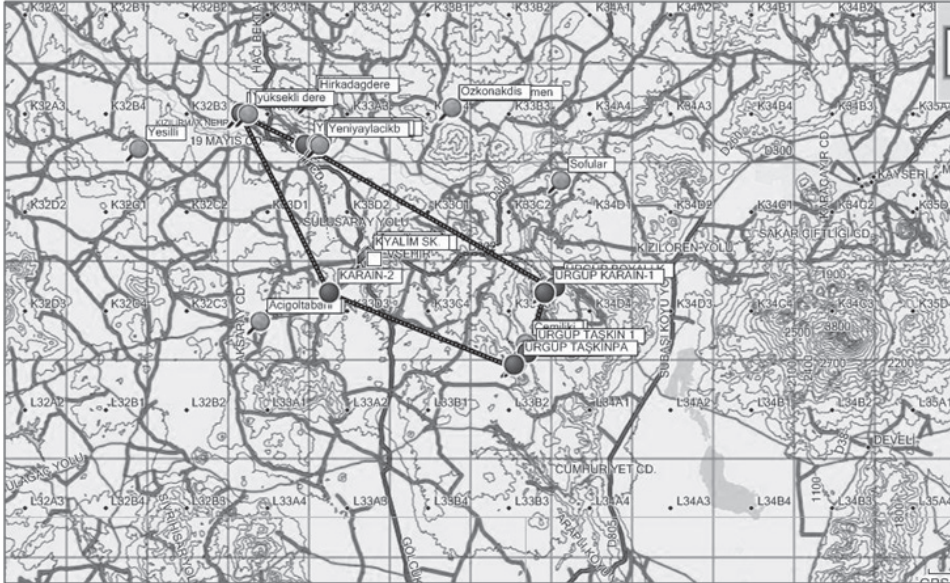
2012 yılı araştırma planlamamızda fosil yataklarını tespiti devamı amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra Ürgüp ve Gülşehir formasyonlarının jeolojik olarak devamı niteliğinde Avanos ve Hacıbektaş bölgelerinin öncelikli olarak incelenmesi ve Kızılırmak yatağı boyunca kenarlardaki miyosen tabakaların belirlenmesi planlanmaktadır.

Teşekkür

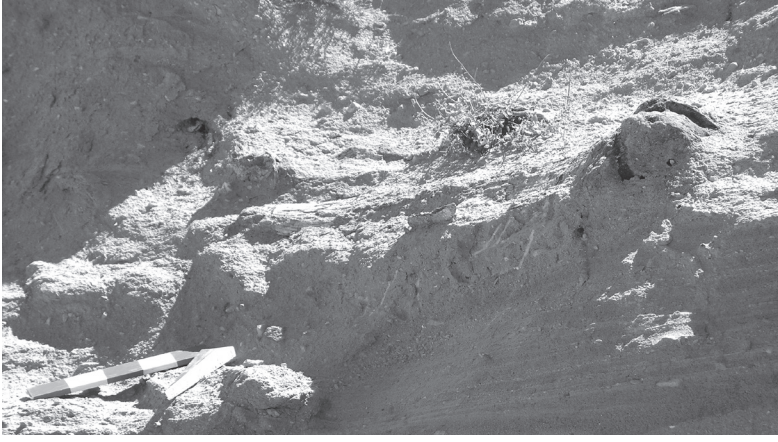
Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırması'na vermiş olduğu önem ve katkılardan dolayı,T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, teşekkür ederiz. Bunun yanı sıra sonsuz desteklerinden dolayı Gülşehir Kaymakamı Mesut Yakuta'ya, Gülşehir Belediye Başkanı Mustafa Dursun'a, Nevşehir Koruma Bölge Kurulu Müdürü MevlütÇoşkun ve Nevşehir müze Müdürü Murat Gülyaz'a şükranlarımızı sunarız.

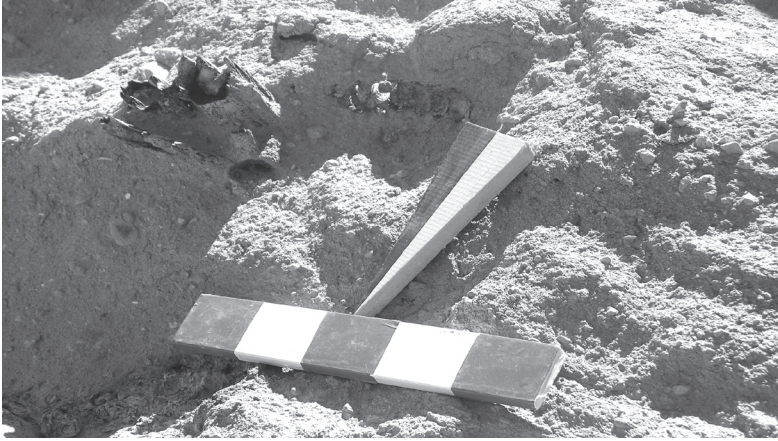
Harita 1: Nevşehir ili ve ilçeleri

Harita 2: 2011 Yılı Nevşehir ili ve ilçeleri Miyosen Dönem Fosil yatakları yüzey araştırması buluntu noktalarını gösterir harita.

Resim 1: Taşkınpaşa Kızılasma Mevkii

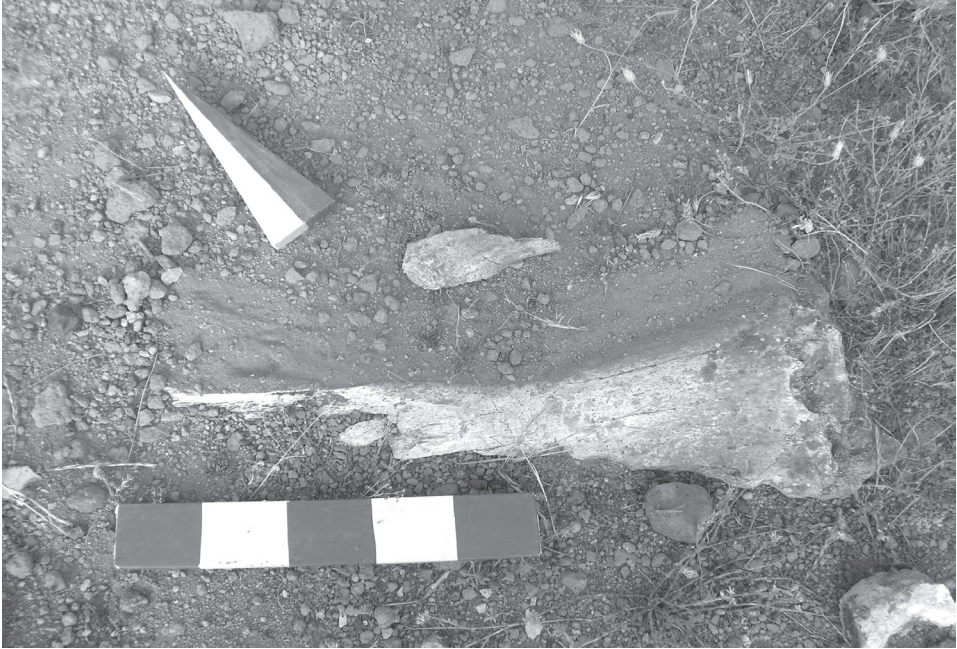
Resim 2: Taşkınpaşa Kızılasma Mevkii

Resim 3: Karain Lokalite 2.

Resim 4: Karain Lokalite 3.

Resim 5: Sofular “Ali Tezcan” Mevkii

Resim 6: Sofular “Ali Tezcan” Mevkii

Fotoğraf 7: CemilKöy “Kemal Deniz” Mevkii

Resim 8: Cemil Köy “Kemal Deniz” Mevkii

Resim 9: Avanos Özkonak “Dere” Mevkii

Resim 10: Avanos Özkonak “Dere” Mevkii.

Resim 11: Yeni Yaylacık Hırka Dağı

Resim 12: Yeni Yaylacık Hırka Dağı

AKSARAY İLİ MERKEZ, ORTAKÖY, SARIYAHŞI, AĞAÇÖREN ve ESKİL İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI: 2011

Mehmet TEKOCAK*

Orta Anadolu'daki pek çok antik yerleşmeyi sınırları içerisinde barındıran Aksaray ili ve ilçelerinde geçen yıl başlatmış olduğumuz arkeolojik yüzey araştırmalarına bu yıl da devam edilmiş olup söz konusu araştırmalar 12.07.2011–31.07.2011 tarihleri arasında toplam 20 gün süren bir çalışma takviminde gerçekleştirilmiştir¹. Araştırmalarımıza Yüksek Arkeolog Yasemin İnceelgil ve Arkeolog Cüneyt Öz ve mimari çizimleri yapmak üzere Sanat Tarihçi Erdal Zeki Tomar ekip üyesi olarak katılarak, özverili çalışmaları ile bu sezonki araştırmaya çok büyük katkı sağlamışlardır². Bakanlık temsilcisi olarak da Aksaray Müzesi uzmanlarından Sayın Fahri Ayçin görev yapmıştır³.

Söz konusu yirmi günlük araştırma süresince Merkez İlçe, Eski, Sarıyahşi ve Ağaçoören ilçelerine bağlı kasaba ve köylerde incelemelerde bulunulmuştur (Harita: 1). Bu yıl ki çalışmalarda özellikle daha önceki yıl da araştırmaya gidilmeyen yerlere giderek bundan sonraki yıllarda yürütülecek olan çalışmaların nerelerde yoğunlaştırılması gerektiği ile ilgili veriler toplanmıştır. Bu yıl araştırmalarda bulunan yerlerin bir bölümü ise geçen yıl tespit edilen kalıntıların olduğu bölgeler olup buralarda bulunan kalıntıların teknik çizimleri yapılmıştır. Arazi incelemesi ve çizimler dışında, müze arşiv çalışması ve toplanan seramik kap parçalarının temizlik ve de tasniflerinin yapılması da bu yıl yürütülen bir diğer çalışma alanı olmuştur.

1. Merkez, Merkeze Bağlı Köy Ve Kasabalarda Yürütülen Araştırmalar

Geçtiğimiz yıl araştırmalarımızın büyük bir bölümünü bu bölgede gerçekleştirdiğimiz için 2011 yılında burada az sayıda yerleşim yeri ziyaret edilmiştir. Bu sebeple bu yıl sadece 3 kasaba ve 3 köyde araştırmalar yürütülmüştür.

1.2. Merkeze Bağlı Kasabalarda Yürütülen Araştırmalar

Merkeze bağlı Sultanhanı, Yeşilova ve Akçakent Kasabaları ile Yukarı Dikmen, Akhan ve Hatabatolu (Hatipağatolu) Köylerinde yer alan ören yerlerinde araştırmalar yapılmıştır.

* Yrd.Doç.Dr. Mehmet TEKOCAK, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 42031 Konya/TÜRKİYE. e-mail: mtekocak@yahoo.com

¹T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Selçuk Üniversitesi'ne izin ve maddi desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

²Benim için çok kıymetli olan ekip arkadaşlarıma geçen yıl olduğu gibi bu yılda vermiş oldukları destek ve emeklerinden dolayı en içten sevgilerimi sunar, çok teşekkür ederim.

³Kendisinin uzun yıllardır Aksaray Müzesi'nde büyük bir özveri ve çalışkanlıkla görev yapıyor olması bizim çalışmamıza çok büyük faydalar sağlamıştır. Bölgeyi çok iyi biliyor olması ekibimize az zamanda çok iş yapma avantajını getirmiş, bu sayede de çok daha fazla alanı ziyaret etme şansımız olmuştur. Kendisine çok değerli katkılarından dolayı en içten sevgi ve şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmalarımız süresince ilgi ve desteklerini gördüğüm başta Aksaray Müze Müdürü Sayın Yusuf Altın olmak üzere Uzmanlar; Sanat Tarihçisi Alev Yeğen, Arkeolog Şengül Salman ve tüm müze çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim.

1.2.1. Sultanhanı Kasabası Araştırmaları

Aksaray'ın en çok turist çeken ve bu sayede en iyi tanınan kasabalarından birisi olan Sultanhanı'nda bir höyük ve su kanalında incelemelerde bulunuldu.

1.2.1.1. Sultanhanı Höyüğü

Sultanhanı Höyüğü, kasaba yerleşim biriminin yaklaşık 5-6 km. doğusunda, Aksaray-Konya karayolunun 200 m. kadar kuzeyindedir. Fazla bir yükseltisi olmayan höyük 50-60 m. kadar bir alana yayılmıştır. Höyük üzerinde az sayıda amorf durumda seramik parçaları ile ne yazık ki kaçak kazı çukurundan başka herhangi bir bulguya rastlanmadı.

1.2.1.2. Kırk Delik Kanalı

Sultanhanı Kasabası'ndaki bir diğer araştırma noktası da Kırk Delik Kanalı olmuştur. Bu kanal Sultanhanı'na bağlı Tepeköy tarafında bulunan su kaynağından çıkan suyun Sultanhanı merkezine kadar taşınması amacıyla yapılmıştır. Kimi yerde açıkta kimi yerde yeraltına oyulan kanallar yardımıyla suyun taşınması sağlanmıştır. Söz konusu yapıda bizim incelemelerimize başladığımız yer kanalın kapalı olan bölümünün çökmesi sonucu açığa çıkan yeri olup muhtemelen kanalın da yaklaşık orta noktası gibi. Kanalın kapalı bölümünün mimarisi şu şekildedir. Öncelikle geniş ve yüksek bir alan oyulmak suretiyle tünel haline getirilmiş, sonra da bu tünelin içerisine 1.10 m. genişliğinde, 0.90 m. derinliğinde bir kanal duvarı örülmüştür (Resim:1). Duvarda kullanılan malzeme ise moloz taş ve kireç harcıdır. Ancak kanal duvarının en üst kısmındaki taşlar düzgün blok taşlardan oluşmaktadır. Yol boyunca suyun kapalı olarak kanal içerisinde taşındığı yerlerde kare şeklinde havalandırma deliklerinin açıldığı görülmüştür. Bu delikler aynı zamanda kanalın açılması sırasında kazılan toprağın dışarı atılması için de kullanılmış olmalıdır. Zaten kanalın ismi de söz konusu bu deliklerden gelmektedir. Biraz evvel ayrıntılı bir şekilde anlatmış olduğumuz kanalın kapalı olan bu kısmı Tepeköy istikametinden gelen kanalın Çatal adı verilen mevkide dönüş yaptıktan sonraki bölümünde bulunmaktadır. Tepeköy'den kuzey-güney yönünde ilerleyerek gelen kanal Çatal adı verilen yere geldiğinde iki kola ayrılır. Bir kol burada dönüş yaparak kuzeydoğu-güneybatı yönündeki kanalın kapalı olan bölümüyle birleşerek getirmiş olduğu suyu Sultanhanı'na ulaştırır. İkinci kol ise dönüş yapmadan Kırkdelik Mahallesine kadar devam ederek Aksaray-Konya Karayoluna varmadan sonlanır.

1.2.2. Yeşilova Kasabası Araştırmaları

Aksaray'da uzun yıllardır devam eden ve bölge tarihi ile ilgili oldukça önemli verilerin elde edildiği Acemhöyüğü bünyesinde barındıran ve Aksaray'a yaklaşık 15 km. uzaklıkta olan Yeşilova Kasabasındaki araştırmalarda ise Büyüктаşlı ve Yılanlı Höyük'lerde araştırmalar yapıldı.

1.2.2.1. Büyüктаşlı Höyük

Büyüктаşlı Höyük, Yeşilova Kasabası'ndan Yeşiltepe Kasabası'na giden yolun 50 m. batısındadır. Geniş bir alana yayılmış olduğundan uzun bir tepe düzlüğüne sahiptir. Bölgedeki diğer höyüklerde olduğu gibi bunun üzerinde de kaçak kazı çukurlarına rastlandı. Ayrıca Eski Tunç çağından Roma dönemine kadar uzanan geniş bir periyoda ait seramik parçaları gözlenlenmiştir.

1.2.2.2. Yılanlı Höyük

Höyük, Yeşilova ile Yenikent Kasabaları arasında bulunmaktadır. 10 m. kadarlık bir yükseltisi olan höyük 150 m.lik bir alana yayılmıştır. Bu höyük üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru açıldığı, bunlardan kimisinin çok yakın zamana ait olduğu tespit edildi. Söz konusu kazılarda iri blok ve şekilsiz taşların ortaya çıkarıldığı ve çıkan toprakla birlikte kazı çukurunun yanına atıldıkları görüldü. Amorf durumdaki seramikler arasında Demir Çağı, Helenistik ve Geç Antik Çağa ait olanlar dikkat çekicidir.

1.2.3. Akçakent Kasabası Araştırmaları

Akçakent Kasaba'sındaki araştırmalar Gidirış Yaylası'nda gerçekleştirilmiştir. Burada yer alan mezarlar üzerinde detaylı çalışmalarda bulunulmuştur. Bunlardan ilki geçen yıl tespit edilen 1 Nolu Kaya Mezarı'dır⁴. Bilal Yüksel adlı vatandaşın evinin yanında bulunan bu mezar muhtemelen çukur bir dromos ile üç adet klinesi olan bir mezar odasından oluşmaktadır (Çizim :1). Klineler ile mezar odasının asıl zemini dromos zemininden oldukça derinde olup mezar odasına girişte kapının önüne inişi kolaylaştırmak için bir basamak yapılmıştır. Mezar odasının girişi doğuya bakmaktadır.

Gidirış Yaylası'ndaki asıl mezarlar ise Tepebaşı Mevkii'nde bulunan ve Say Taşı adı verilen alan ve çevresinde toplanmıştır. Büyük bir olasılıkla Nekropol sahası olan bu alanda çok sayıda mezar olduğu tespit edilmiştir. Buradaki mezarların büyük çoğunluğu kayaya oygu dromoslu yer altı oda mezarları tipindedir. Görülen bir diğer mezar tipi de kayaya oygu dikdörtgen şeklindeki basit çukur mezarlardır (Resim: 2). Ne yazık ki bunların tamamı daha önceki dönemlerde ve yakın tarihimizde soyulmuşlardır. Hatta kimi örneklerde buna bağlı tahribatlar oluşmuştur. Mezarların girişlerinde bir yön birliğinden söz etmek mümkün değildir. Arazinin ve ana kayanın durumuna göre girişler açılmıştır. Kimi mezarların girişinde kapak taşının oturması için girişlerin kenarlarına kapak oturma alanları oluşturulmuştur. Yayla yerleşim merkezinde evlerin arasında adeta bu savı destekler nitelikte yer de bir kapak taşının yattığı görülmüş ve üzerinde incelemelerde bulunulmuştur (Resim: 3). Yerli kayadan yapılmış olan kapak taşının dromosa bakan yüzü düz bir şekilde işlenmişken, mezar odasına girişi sağlayan açıklığa gelen yüzü ise profilendirilmiştir. Zemine gelen bölümü ise düzdür. Tepebaşı Kayalık alanının kuzeybatı ucunda bulunan ve içerisi kısmen temiz olan bir mezar ise burada karşılaşılan en ilginç örnek olmuştur. Bu mezar dromosu çukur tipli yer altı oda mezarıdır (Çizim: 2, Resim: 4). Dikdörtgen şeklindeki dromostan mezar odasına girişi sağlayan kapı açıklığının dromosa bakan yüzünde kapak taşının oturması için bir alanın oyulduğu tespit edildi. Kuzey-güney yönlü açılan mezarın girişi güneye bakmaktadır. Temelde 3 klinesi bulunan mezar odasında girişin tam karşısında adeta bir sütunu andıran veya tavanı destekler vaziyette duran ve de düzgün olmayan silindirik formda ana kaya bir direk bulunmaktadır. Söz konusu durum bu mezarı diğer mezarlardan farklı kılan en önemli ayırıcı unsurdur. Mezar odasının kuzey, doğu ve batı yan duvarlarının önünde bir seki bulunmaktadır. Mezar odasının içinde toprak ve moloz dolgu olduğu için sekilerin ortasında kalan ve asıl mezar odası zemini diyebileceğimiz alanın derinliğini tespit etmek mümkün olmadı. Ancak mezar odasının içerisinde girişin hemen önünde yer alan basamak bu derinliğin fazla olabileceğini göstermektedir.

Yayla yerleşim merkezinde şu an kullanılmayan ve Tomgara Su Kuyusu'nun yanında

⁴Bkz. M. Tekocak, "Aksaray İli Merkez, Ortaköy, Sarıyahşi, Ağaçören ve Sarıyahşi İlçeleri Yüzey Araştırmaları: 2010", 29. AST-II, Ankara, 2011, 91, Resim 1.

bazalt ya da granit cinsi kaya bloğunun oyulması suretiyle oluşturulmuş lahit teknesi veya bir işlik havuzu olarak kullanılmış dikdörtgen bir tekne durmaktadır (Çizim: 3; Resim: 5). Teknenin özellikle alt bölümü neredeyse bir çemberin parçası görünümündedir. Uzun yanlardan bir tanesine, zemine yakın ve tam merkezde, küçük bir delik açılmış ve bu suretle de su havuzu olarak kullanılmış olmalıdır. Bugünkü yerleştiriliş şekli kuyudan çıkarılan suyun önce bu tekneye boşaltıldığı oradan da deliğin önünde bulunan dikdörtgen şeklindeki küçük su yalaklarına akıtıldığına işaret etmektedir. Haydar Kalkan'a ait evin yanındaki tuvaletin duvarında bazalt bir çörtenin devşirme malzeme olarak kullanıldığı görülmüştür.

Yayla yerleşim yerinin güneydoğusunda, hafifçe eğimi bulunan bir arazinin ortasında, yerleşim alanına yaklaşık 500 m. mesafede A Yapısı adı verilen bir yapı kalıntısı saptandı Eğimli arazinin düz olan yüzeyinde hafif bir yükselti şeklinde durmaktadır. Bu haliyle ne yazık ki plan tipi ve fonksiyonu hakkında bir şey söyleyebilmek şimdilik imkansız. Burada yapılacak bir temizlik ve kurtarma kazısı sonrası yapı ile ilgili veriler elde etmek mümkün gözüküyor. Bazalt bloklardan bir tanesi yıkıntıların bulunduğu yükseltinin ortasında toprağa dikey vaziyette gömülü olarak durmaktadır. A Yapısının güneydoğusunda, tarlanın ortasında yuvarlak formu bir yapı kalıntısı daha tespit edildi ve B Yapısı olarak adlandırıldı. Alanı daire formunda çevreleyen bir duvar sırasının bulunduğunu kalan izlerden görmek mümkündür. Söz konusu yuvarlak alanın ortasında dikdörtgen formda bir oda ile bu odaya girişi sağlayan olası kapıya ait iki büyük blok taşın karşılıklı durduğu bölüm ayakta durmaktadır. Bu haliyle kapıdan sonra bir koridor olduğu, odaya da bu koridordan sonra ulaşıldığı anlaşıyor. Yine burada da yapılacak küçük bir kazı ve temizlik çalışması ile yapının mahiyetini anlamak mümkün olabilecektir.

1.3. Merkeze Bağlı Köylerde Yürütülen Araştırmalar

1.3.1. Hatabatolu (Hatipağatolu) Köyü Araştırmaları

Aksaray Merkeze bağlı Hatabatolu (Hatipağatolu) köyünün yaklaşık 3-4 km. kuzeybatısında, Hırkatolu köyüne giden tali yolun batısında Tuvağın Tömeği Höyükleri adı verilen yan yana 3 adet höyük bulunmaktadır. Höyükler Yeşilova Kasabası'na giden asfalt yolun yaklaşık 5 km. doğusundadır. 1 No'lu Höyük en büyük olanıdır. Oldukça geniş bir alanı kaplamak olup, uzun ve geniş tepe düzlüğünde kaçak kazı çukurları bulunmaktadır. 2 Nolu Höyük ise etrafı duvarlarla çevrilerek köyün mezarlığı olarak kullanılmaktadır. 3 Nolu Höyük ise defnecilerin en fazla kazı yaptığı höyük durumundaydı. Höyükler üzerinde M.Ö. II.bin, Demir Çağı, Helenistik ve Geç Antik Çağa ait seramik parçaları bulunmaktadır. Ayrıca bir ilk olarak yumuşak gözenekli kireç taşından yapılmış üzerinde üç delik bulunan daire formunda bir dokuma ağırlığına / ağırşığa rastlanmıştır.

1.3.2. Yukarı Dikmen Köyü Araştırmaları

Merkeze bağlı Yukarı Dikmen Köyünde 2 adet yer altı kaya yerleşmesi ziyaret edildi. Her ikisinin de zemininin neredeyse yarısından fazla toprak dolgu ile dolu durumdaydı. Bir tanesinin girişinin muntazamlığı ve girişi oluşturan kemer taşlarındaki süslemelerden büyük bir olasılıkla dini bir mekan olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 6). Bölgedeki diğer yer altı kaya yerleşimleri gibi bunlarda Bizans döneminde kullanılmış olmalıdır.

1.3.3. Kutlu Köyü Araştırmaları

Aksaray'a ortalama 20 km. uzaklıkta olan Kutlu Köyü sınırları içerisindeki

Akhan Mevkiinde 2 adet höyük bulunmakta olup bunlar Akhan I ve II höyüğü olarak adlandırılmışlardır. Her ikisinin de üzerinde kaçak kazı çukurları mevcut olup üzerlerinde amorf durumdaki seramik parçaları dışında başka bir buluntu yoktur. Seramik parçaları da Demir Çağı, Helenistik ve Roma dönemlerine aittirler.

2. İlçelerde Yürütülen Araştırmalar

Bu yıl 4 ayrı ilçede çalışmalar yürüttük. İlçelerde yapmış olduğumuz çalışmaları iki ana başlık altında ele alabiliriz. Bunlardan ilki 2010 yılı araştırmalarımız sırasında tespit ettiğimiz ancak çizimlerini yapamadığımız kalıntıların çizimlerini yapmak amacıyla yaptığımız çalışmalardır. Bu şekilde bir çalışma için sadece Ağaçören ilçesi tekrar ziyaret edilmiştir. İkincisi ise ilk kez bu yıl gittiğimiz ilçelerde veya geçen yıl gitmiş olmakla birlikte ziyaret edemediğimiz ören yerlerinin bulunduğu ilçelerde yapmış olduğumuz çalışmalardır. Sarıyahşi bu yıl ilk defa ziyaret ettiğimiz tek ilçedir. Eskil ve Ortaköy’de ise geçen yıl olduğu gibi bu yıl da, ancak farklı noktalarda, araştırma ve incelemelerde bulunduk.

2.1 Eskil İlçesi Araştırmaları

Eskil ilçesi araştırmaları ikinci başlık altında değerlendirdiğimiz çalışmalardan oluşmaktadır. Bir başka ifade bu yıl ikinci kez gidilen ancak geçen yıldan farklı noktalarda araştırma yaptığımız ilçelerden bir tanesidir. 2010 yılında birkaç yerleşim yerinde inceleme yaptığımız Eskil’de bu araştırma sezonunda ise Çukuryurt, Ortakuyu, Bezirci ve Malır Yaylalarında araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Çukuryurt, Ortakuyu ve Malır Yaylası çalışmamız sonucunda oldukça önemli bulgular tespit edilmiştir.

2.1.1. Çukuryurt Yaylası Araştırmaları

2.1.1.1. Gözlü Höyüğü

Çukuryurt Yaylası’ndaki araştırmalarda öncelikle yayla yerleşim merkezinin yaklaşık 1 km. güneyinde, tarlaların ortasında yükselen Gözlü Höyüğü’ne gidilmiş ve incelemeler yapılmıştır. Höyük üzerinde en dikkat çekici nokta kaçak kazılara ait çukurlar ve bu kazılar sırasında ortaya çıkarıldığı düşünülen iri bloklar ve taşlar olmuştur. Taşların sahip oldukları ölçülere bakıldığında bunların oldukça yüksek ve abidevi yapılarda kullanılmış olabileceği yada temel taşları olabileceği akla gelmektedir. Höyük üzerindeki diğer bir buluntu gurubu ise Demir Çağından Roma dönemine kadar uzanan zaman dilimine ait pişmiş toprak seramik parçalarıdır.

2.1.1.2. Mozaikli Alan

Çukuryurt Yaylası sınırları içerisindeki en önemli araştırma alanı ise 2010 yılındaki bir kaçak kazı neticesinde ortaya çıkmış olan mozaikli alanın bulunduğu yer olmuştur. Kaçak kazı sonrasında hızla yapılan müdahalenin ardından arkeolojik sit alanı olarak ilan edilen bu alan koruma altına alınmış ve mozaığın üzeri kapatılmıştı. Araştırmamız sırasında buraya gidildiğinde mozaığın üzerinin tekrar açıldığı ve zemin mozaığının açıkta olduğu görülmüştür. Bu zemin mozaığı Gözlü Höyüğün 500 m. kadar kuzeydoğusunda yer alan ovadaki tarlaların ortasında ekim dikim yapılmayan arazide 1.50x1.50 m. ebadında ve 1.50 m. derinlikte açılan kaçak kazı çukurunda yer almaktadır. Burada zemin mozaığı dışında çukur kesitinde kireçtaşı ile örülmüş birkaç sıra duvar kalıntısının da varlığı tespit edilmiştir. Mozaığın açıkta olan kısmı oldukça sağlam olup herhangi bir tahribat izi ve tessera eksikliği yoktur. Ancak parmaklarımızla vurduğumuzda altının boş olduğunu

anladık. Muhtemelen ya altı boş olan bir zemin üzerine döşenmiş ya da zamanla altında boşluk oluşmuş. Kullanılan tesseraların ebatları 7 mm. ile 1,2 cm. arasında değişmektedir. Siyah, beyaz, gri ve kırmızı renkli tesseraların kullanıldığı mozaik üzerinde, birbirlerinden ikili saç örgüsü bandıyla ayrılmış muhtemelen kare ya da dikdörtgen dizilerinin içinde çeşitli süsleme unsurları bulunmaktadır (Resim: 7). Görülebildiği kadarıyla bu olası kare ya da dikdörtgen dizilerinden bir tanesinde birbirine bitişik olan sekizgenler içinde Solomon Düğümü (iç içe geçmiş elips halkalar), bir diğerinde ise basamak süsü bulunmaktadır. Bu haliyle mozağin ne tür bir yapıya ait olduğunu ve gerçek ölçülerini söylemek mümkün olmadığı gibi tarihi konusunda da kesin bir şey söylemek çok zordur. Cevap bekleyen tüm bu sorular bu alanda yapılacak bilimsel nitelikteki bir arkeolojik kazı ile mümkün olabilecektir. Ancak yine de görünenlerden yola çıkarak bu zemin mozaïği muhtemelen Orta ya da Geç Roma İmparatorluk dönemine ait olmalıdır.

2.1.2. Ortakuyu Yaylası Araştırmaları

Eskil’de incelemelerde bulunan bir diğer nokta da İlçeye bağlı Hürriyet Mahallesi, Ortakuyu Yaylası’nda bulunan ören yerleri olmuştur. Burada öncelikle arkeolojik sit alanı ilan edilmiş olan ve Ortakuyu Yaylası Ören Yeri olarak bilinen alanda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bugünkü haliyle ayakta hiçbir yapı kalıntısının bulunmadığı gözlenen ören yerinde geçmişte bir zemin mozaïğinin bulunduğu ve günümüzde toprak altında olduğu bildirilmiştir. Bugün burada bol miktarda beyaz renkli kireçtaşı şekilsiz moloz taşlar ile bir arşitrav bloğu parçası ile su yalağı olarak kullanılan bir ezme teknesine rastlanmıştır. Yayladaki bir diğer ziyaret yeri ise yerleşim biriminin 500 m. kadar kuzeyindeki kale olmuştur. Ne yazık ki tamamı yok olmuş durumda olan kalenin bugün tamamen yıkıntıdan oluşan bir tepecik gibi görüntüye sahip olup yuvarlak formu bir yayılım alanı vardır. Burada çok yoğun bir şekilde küçük moloz taşlar bulunmaktadır. Kale içi olarak kabul edebileceğimiz alanda ise hafif çukurluklar göze çarpar. Bu kaledeki taşların tamamının buradaki köylüler tarafından sökülerek evlerinin inşasında kullanıldığı vatandaşlarca bildirilmiştir. Yüzeyde çok az miktarda geç antik çağ seramik kap parçaları ve çatı kiremidi parçaları tespit edilmiştir.

Ortakuyu Yaylası’ndaki en ilginç tespit ise vatandaşlar tarafından Gavur Kafası olarak adlandırılan yer olmuştur. Burası Ortakuyu Kalesi’nin yaklaşık 500 m. doğusunda, Ortakuyu-Bozcamahmut yolunun 100 m. doğusundaki kayalık bir alandır. Yaklaşık 25.00x20.00 m.lik bu kayalık alanın adeta üst yüzeyleri düzeltilmiş gibi görünmektedir. Bu kayalığın kuzey ucunda halk tarafından Gavur Kafası diye adlandırılan kayaya oygu insan gövdesini ve kafasını andıran olası mezar veya sunu çukuru tespit edildi. Bu çukur 1.53 cm. uzunluğunda, 41 cm. genişliğinde ve 30 cm. derinliktedir (Çizim: 4; Resim: 8).

2.1.3. Güneşli Köyü Araştırmaları

2.1.3.1. Bezirci Höyük

İlçenin, Güneşli Köyü, Bezirci Yaylası’nın güneydoğusunda yer alan ve fazla bir yükseltisi olmayan Bezirci Höyük yaklaşık 50 – 60 m. çapında bir alanı kaplamaktadır. Höyüğün tepe düzlüğünde olasılıkla geç antik çağa ait olduğu düşünülen 3.00 m. uzunluğunda 0.60 m. genişliğinde bir duvar kalıntısına ait izler mevcuttur. Bunun dışında seramik kap parçaları da höyük üzerinde var olan antik çağa ait bir diğer buluntu gurubunu oluşturmaktadır. Ayrıca diğer höyükler gibi bunda da kaçak kazı çukurları bulunmaktadır.

2.1.3.2. Malır Yaylası Araştırmaları

Eskil’de gidilen bir diğer nokta da Güneşli Köyü, Malır Yaylasında yer alan Malır Höyük ile kayıtlarda nekropol sahası olarak geçen alan olmuştur. Bunlar dışında bu araştırma sırasında olası nekropol sahası ve bir yapı kalıntısı olarak değerlendirilen yerlerde de incelemelerde bulunulmuştur.

2.1.3.2.1. Malır Nekropol Alanı

Malır Nekropol Alanı olarak iki farklı alanda incelemeler gerçekleştirilmiştir. Nekropol sahası olarak bu araştırmalar sırasında keşfedilen alan Eskil ilçesi, Güneşli Köyü, Malır (Marul) yaylası yerleşim biriminin yaklaşık 100 – 150 m. doğusunda, Malır Höyüğü’nün yaklaşık 200 m. güneydoğusundadır. Görüldüğü kadarıyla 6-7 adet mezarla ait olabilecek, arazide hafif yükseltiler oluşturan yıkıntı kümeleri vardır. Buralarda yapılan incelemelerde iri blok taş ve moloz taşların marifetiyle örülen duvarların varlığı tespit edildi. Bu haliyle bu mezarların yeraltı mı yoksa yer üstü mezar tipinde mi olduklarını belirlemek her ne kadar güç gibi görünse de, eldeki veriler söz konusu mezarların muhtemelen oda mezar tipinde olduklarına işaret eder. Kayıtlarda nekropol sahası olarak işaretlenmiş alan ise höyüğün yaklaşık kuzeyine düşmekte olup buradaki incelemelerde ise yer altı kaya mezarlarının olduğu görüldü. Ancak içlerine giriş mümkün olmadığı için mezar odası ve diğer detaylar hakkında bilgi edinilemedi. Kesin olan tek şey ise bunların ye altı oda mezarları olduklarıdır.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz olası yapı kalıntısı ise Malır (Marul) Yaylası yerleşim birimi ile Höyük arasındaki düzlükte yer almakta olup höyüğe daha yakın konumdadır (yaklaşık höyüğün 100 m. güneydoğusundadır). Düzgün olmayan oldukça iri blok taşların çevrelediği büyük bir mekan elde edilmiştir. Söz konusu yapı 9.80 x 7.10 m. ölçülerindedir. Ortalama duvar kalınlığı ise 50 cm.dir. Bu yapı muhtemelen içerisindeki bir bölme duvarıyla iki mekana ayrılmış olmalıydı. Yapıyı ikiye bölen bölme duvarının tespit edilebilen uzunluğu 3.50 m. duvar kalınlığı ise 0.80 m.dir. İki odalı olarak kabul edebileceğimiz bu yapının hemen sağında olası bir mekana ait duvar izleri vardır. Ancak bunun ölçülerini tespit etmek mümkün olmadı. Bu duvarda kullanılan malzeme ile diğer duvarlarda kullanılanların aynı cins ve tipte olduğu görüldü.

2.1.3.2.2. Malır Höyük

Aksaray’ın en yüksek höyüklerinden birisi de Malır Yaylası’nda bulunan ve aynı adla anılan höyüktür. Bu höyük kayıtlarda Sultanhanı Kasabası’nın sınırları içerisinde kayıt altına alınmış olmakla birlikte Aksaray’ın il olmasının ardından değişen sınırlar neticesinde Eskil ilçesi’ne dahil edilmiştir. Bu yüzden bu araştırma kapsamında söz konusu höyük Eskil ilçesi sınırları içerisinde değerlendirilmiştir. Yaklaşık 200 m. yüksekliğindeki höyük 1500 m. kadarlık bir alana yayılmış durumdadır. Bu höyük üzerinde kaçak kazı çukurlarının olduğu görülmüştür. Höyük üzerinde yoğun miktarda seramik kap parçalarına rastlandı. Özellikle tepe düzlüğünde ve çevresinde höyük üzerindeki bir yapıya ait moloz taşlar görülmektedir. Kimi yerde duvar izlerine rastlamak mümkün olmuştur. Ayrıca Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Geç Antik Çağa ait seramik kap parçaları da höyük üzerinde karşılaşılan arkeolojik materyallerden birisidir.

2.2. Ortaköy İlçesi Araştırmaları

Tıpkı Eskil ilçesi gibi Ortaköy’e de geçtiğimiz yıl gidilmiş, bu yıl ise farklı bölgelerinde araştırmalar yapılmıştır. Bu yıl ki ziyaretimizde sadece 2 höyüğe gitme

fırsatımız oldu.

2.2.1. Çatalçeşme Höyüğü

Burada ilk olarak ilçeye 5 km. mesafedeki Hocabeyli Köyü sınırları içerisinde yer alan Çatalçeşme Mevkiiindeki höyüğe gidilmiştir. Bulunduğu yerle aynı ismi taşıyan höyük halk arasında Dede Tepe olarak da adlandırılmaktadır. Üzerinde kaçak kazı çukurları ve seramik parçalar dışında başka bir bulguya rastlanılmadı. Seramik parçalar bu höyüğün M.Ö. 2.binden Roma dönemine değin iskan gördüğünü göstermektedir.

2.2.2. Caferli Höyüğü

İlçede araştırma yapılan bir diğer höyük ise Caferli Höyüğü olmuştur. Çiftevi Kasabası, Öteyüz Mevkiiinde bulunan höyük yaklaşık 120 m. çapında ve 30 m. yüksekliktedir. Yakınında stabilize yol, dere ve sulama kanalı bulunan höyüğü etrafı tarım arazisidir. Tıpkı diğer höyüklerde olduğu gibi bu höyük üzerinde de kaçak kazı çukurları gözlenmiştir. Yüzeyde bulunan seramik parçaları Çatalçeşme Höyüğü gibi bu höyüğünden M.Ö. 2. bin, Demir Çağı, Helenistik ve Roma devirlerinde yerleşim alanı olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

2.3. Ağaçören İlçesi Araştırmaları

Ağaçören, 2010 yılı çalışmalarımız sırasında en önemli kalıntı ve buluntulara rastladığımız ilçedir. Bu yıl ki gelme maksadımız ise Kederli Köyü ve Taşkale’de önceki yıl yapmış olduğumuz araştırmalarda bulduğumuz mezar ve diğer kalıntıların mimari çizimlerini yapmaktır. Çizim çalışmaları sırasında etrafı daha ayrıntılı gezme fırsatı yakalamış olduk ve bu sayede birkaç mezarın daha bu bölgede yer aldığını tespit ettik. Ağaçören çalışmalarımızı geçen yıl ve bu yıl tespit edilen mezarların teknik çizimlerini yaparak, sonraki yıllarda daha farklı bölgelerde başlatacağımız çalışmalara dek tamamlamış olduk.

2.3.1. Kederli Köyü ve Taşkale Araştırmaları

İlçeye bağlı Kederli Köyü, Harman Yeri Mevkii ile ilçe merkezine 3 km. uzaklıktaki Taşkale olarak anılan yerde öncelikle geçen yıl tespit edilen 2 adet mezarın çizimleri yapılmıştır. Ardından da geniş kapsamlı bir yüzey taraması gerçekleştirilmiş olup bunun sonucunda yeni 2 kaya mezarı ve olası bir toplu sunu alanı saptanmış olup bunlar üzerinde detaylı çalışmalarda bulunulmuştur.

Geçen yıl ve bu sezon ki araştırmalar neticesinde Taşkale çevresinde 3 adet, Kederli’de 1 adet olmak üzere toplam 4 adet yer üstü kaya mezarı tespit edilmişti⁵. Bunların tamamı düz veya hafif eğimli tarım arazilerinde ortalama 5-6 m. yüksekliğe sahip kaya kütlelerine oyulmak suretiyle açılmış oda mezarlarıdır. Taşkalede’ki mezarların girişleri doğuya bakmaktadır. Mezar odasına girişi sağlayan kapı açıklığının kenarları kimi örnekte profilendirilmiş iken bazısında herhangi bir işleme tabi tutulmamıştır. 3 örneğinde mezar odasının düzenlenişi birbirinden farklıdır. İlk örnek 3 klineli, ikinci örnek tek klineli, üçüncü örnek ise klinersiz olarak düzenlenmiş olup mezar odasının tavanları tonoz şeklindedir. Bu mezarlarda ortak olan tek nokta ise hepsinde definecilere ait bir tahrip izi ve önünde kaçak kazı çukurunun bulunmasıdır. Hatta mezarlardan iki tanesinde matkapla ana kayaya delik açıldığı ve buna bağlı tahribatın olduğu gözlenmiştir.

⁵ Bkz. M. Tekocak, “Aksaray İli Merkez, Ortaköy, Sarıyahşi, Ağaçören ve Sarıyahşi İlçeleri Yüzey Araştırmaları: 2010”, 29. AST-II, Ankara, 2011, 99-101, Resim: 8,10,11.

Geçen yıl tespit edilen Kederli Kaya Mezarı'nda ise girişin hemen önünde büyük bir kaçak kazı çukurunun açılmış olduğuna tanık olduk. Mezar odasının girişi güneydoğuya bakar. Girişi sağlayan kapı açıklığının sağ yanı ve üst tarafı tahrip olmuş, mezar odasının içerisinde ise sol yan duvar ile karşı duvarın kesişme noktasında ana kaya kırılarak tahrip edilmiştir. Mezar odasında, girişin sağında ve karşısındaki duvarın önünde zeminden yüksekçe durumda 2 adet kline bulunmaktadır. Tavanı tonoz şeklindedir.

Taşkale'de anılan mezarlar dışında toprak zeminden yaklaşık 1-2 m. yüksekliğe sahip olan ve çok geniş bir alanı kaplamayan kayalık zemin üzerinde muhtemelen insan eliyle açıldığı düşünülen farklı ölçü ve şekillerde çukurlar ile olası kanal izlerine rastlanmıştır.

Yapılan araştırmalarda ne mezarlar içerisinde ne de kaya zemin üzerinde ve yakın çevresinde başka herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Ancak bu tür kayalıkların bu bölgede yoğun olduğunu belirtmekte fayda var. Buluntu açısından da aynı durum söz konusu olup seramik kap parçalarının sadece Taşkale adı verilen büyük kaya kütesinin güney ve batısında olduğu gözlenmiştir. Demir Çağı, Helenistik ve Roma dönemlerine ait olan pek çok seramik örneği Taşkale'nin çevresinde yüzeyde görülebilmektedir.

2.4. Sarıyahşi İlçesi Araştırmaları

2011 yılında ilk kez ziyaret ettiğimiz tek ilçedir. Bu yüzden de Sarıyahşi'deki araştırmalara ise öncelikle bilinenleri görmek ve burayla ilgili bilgiler elde etmek amacıyla başlanmış, sonrasında da yeni keşiflerin yapılması hedeflenmiş olup çalışmalarda bu plan doğrultusunda yürütülmüştür. İlçede yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda belki de bu yılın en önemli kalıntısına rastladık. Bu tespit aşağıda Sipahiler Köyü başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız bir Açık Hava Kutsal Alanı'dır.

2.4.1. Cepnininhöyüğü Tümülüsü Araştırmaları

Sarıyahşi'deki ilk araştırma noktası 2009 yılında defineciler tarafından kaçak kazı sonucu açılan ve hemen arkasından tescillenerek koruma altına Cepnininhöyüğü Tümülüsü olmuştur. Boğazköy'ün kuzeydoğusunda, İçme'nin güneybatısında yer alan tarım arazilerinin ortasında yükselen bir tepenin üzerinde yer alan tümülüsün girişinin açıkta olduğu geri kalan kısmının ise tekrardan kapandığı görülmüştür. Mezar ön odası olarak da adlandırılabilen kısımda düzgün kesme blok taşların kullanılmış olması bu mezarın muntazam bir işçiliğe sahip olduğunu ortaya koymak için yeterli bir kanıt olarak değerlendirilebilir (Resim: 9). Halen görülen kaçak kazı çukuru kesitinden mezar odasının üzerinin oldukça kalın bir dolgu ile kaplandığı ve böylece söz konusu yığma tepenin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu dolgu ise fazla iri olmayan çakıl taşları ve topraktan oluşmaktadır.

2.4.2. Ağbayır Mevkii Araştırmaları

Sarıyahşi'deki bir diğer araştırma alanı ise Ağbayır Mevkiindeki İçmece olarak adlandırılan alandır. Burası Sarıyahşi'den Boğazköy'e giden yolun hemen doğusunda olup günümüzde Bekdik Köyü'nün sınırları içerisinde kalmaktadır. Bu alan böyle bir ismin verilmesine sebep olan şey ise burada yer alan bir su kaynağıdır. Burayı asıl önemli kılan husus ise su kaynağının yakınındaki ve çevresindeki tamamen yıkılmış durumda olan bir yapıya ait kalıntı izleridir. Ancak bu haliyle burası ile ilgili bir yargıya varmak güçtür. Araştırmalarımız sırasında yüzeyde Roma dönemine ait amorf durumda seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.4.3. Bekdik Höyük Araştırmaları

Cepninhöyüğü Tümülüsü'nün 3 km. kuzeybatısında yer alan Bekdik Höyük'te de araştırmalarda bulunduk. İnceleme günü höyüğün neredeyse tamamına yakınının ne yazık ki tarım arazisi olarak kullanıldığı tespit edilmiş olup yüzeyde seramik parçaları dışında herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

2.4.4. Sipahiler Köyü Araştırmaları

Sarıyahşi ilçesindeki araştırmalarda keşfedilen en önemli kalıntı ise ilçeye bağlı Sipahiler Köyü'nün yaklaşık 4 km. güneybatısında yer alan ve söylendiği kadarıyla “Cin Kalesi veya Boklu Kale” ismiyle bilinen yüksek kayalık alan olmuştur. Engebeli bir arazi üzerinde yer alan bu büyük kaya kütesinin üzerinde ana kayaya yapılmış basamaklar, nişler ve sunu çukurları tespit edilmiştir (Çizim: 5). Bu kayalık büyük bir olasılıkla tanrıya sunuların yapıldığı açık hava kutsal alanı olarak düzenlenmiş olmalıdır. Batısında kaçak kazı çukurları açılmış olup, kazılar sırasında olası duvar kalıntılarına ait izler olduğu görülmüştür. Duvar sırasında yer alan taşlardan birinin geniş olan yüzünün işlenmiş olduğu görüldü. Dolayısı ile bu taş büyük bir ihtimalle buraya başka bir yerden veya yapıdan getirilmiş olmalıdır. Bu açık hava kutsal alanı olarak düzenlenmiş olan kaya kütesinin yakın çevresinde yapmış olduğumuz incelemelerde üzerinde yuvarlak formlu oyuk bulunan bir kaya kütesine daha rastlandı.

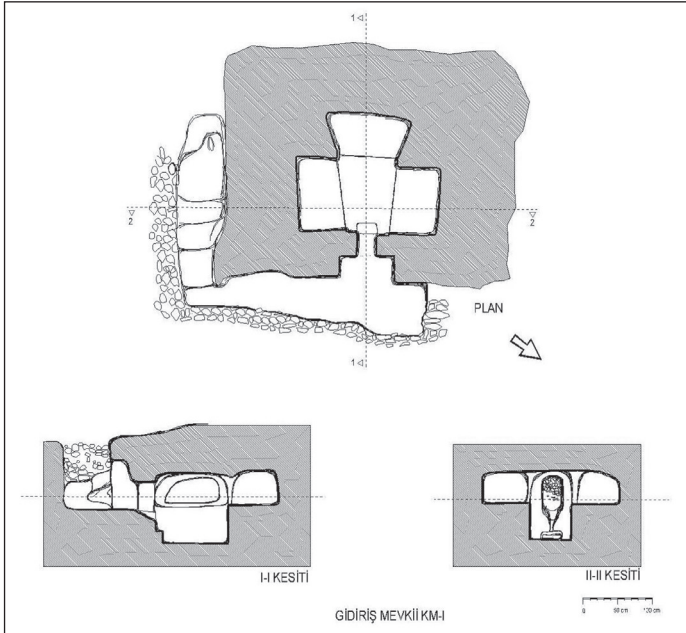
3. Sonuç

2011 yılı araştırma sezonunda merkeze bağlı sadece 3 kasaba ve 3 köyde çalışmalar yürütülmüş olup bu yıl ki zamanımızın büyük bölümünü ilçelere ayırmayı yeğledik. Bu kapsamda Ağaçören, Eski, Ortaköy ve Sarıyahşi ilçelerine gidilerek hem ilçe merkezlerinde hem de o ilçelerin kasaba ve köylerinde arazi taraması gerçekleştirildi. Adı geçen ilçelerden Sarıyahşi dışındakilere geçen yılda gidilmişti. Ancak bu yıl söz konusu ilçelerde önceki yıl ziyaret edemediğimiz yerlere gidilmiş, Sarıyahşi de ise merkez, kasaba ve köylerde araştırmalar yapılmıştır.

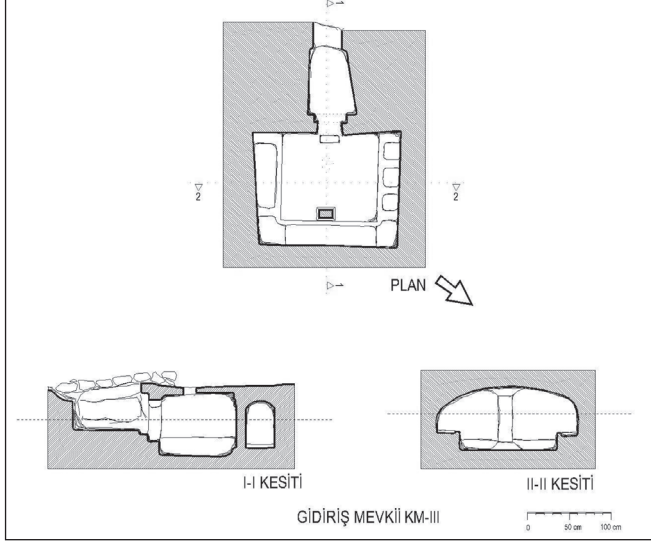
Bu yılki araştırmalarımızda da karşımıza en çok çıkan yerleşim türü geçmiş yılda olduğu gibi yine höyükler, buluntular ise değişik dönemlere ait kaplara ait seramik parçaları olmuştur. Ancak bu yıl ki tespitlerimizde geçen yıla göre daha fazla oranda nekropol alanı ve klasik kent dokusunun varlığına işaret edebilecek, oldukça önemli kalıntılara rastladığımızı belirtmek isterim. Bir diğer önemli tespitimizde Sipahiler Köyü sınırları içerisindeki bir kayalık üzerine yapılan uygulamalarla oluşturulmuş açık hava kutsal alanıdır. Bu araştırma döneminde gerçekleştirilen bir başka çalışma ise tarafımızdan keşifleri yapılan mezar, fonksiyonunu tespit edemediğimiz olası yapılara ait duvar izleri ile arazide serbest durumda dağınık bir vaziyette durmakta olan çeşitli mimari parçaların teknik çizimlerinin yapılmasıydı.

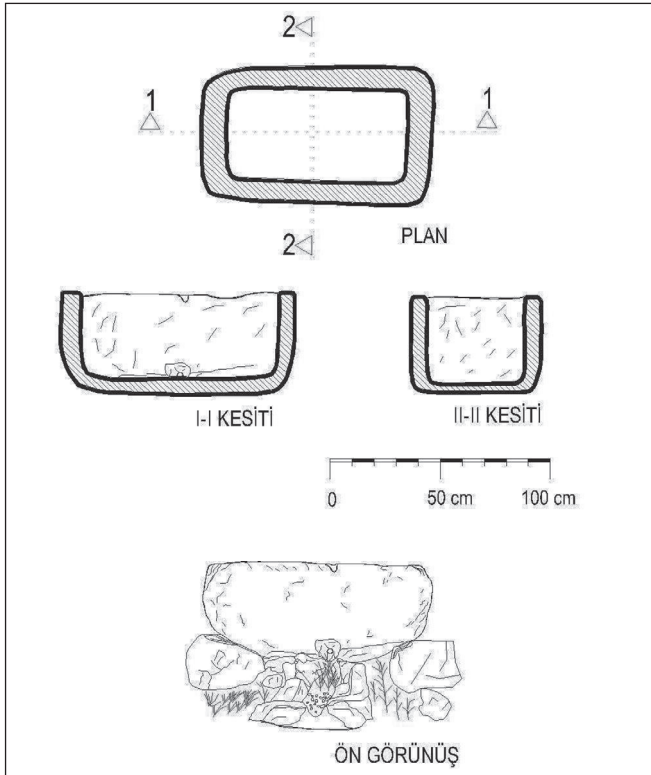
Harita 1: 2011 Yılı araştırma alanlarını gösterir harita

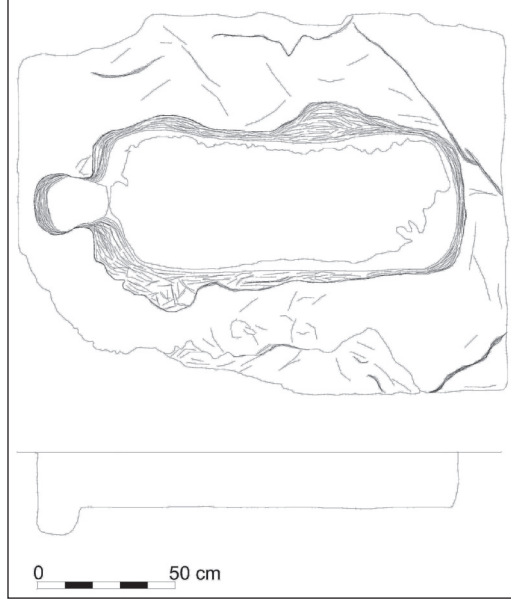
Çizim 1: Akçakent Kasabası, Gidirli Yaylası, 1 No'lu Yer altı Oda Mezarı

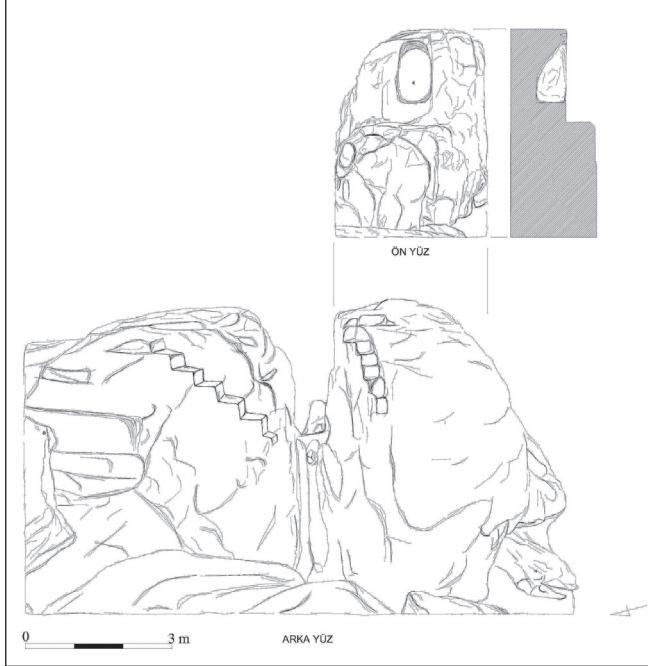
Çizim 2: Akçakent Kasabası, Gdiriş Yaylası, Tepebaşı
Mevkii 3 No'lu Yer altı Oda Mezârı

Çizim 3: Akçakent Kasabası, Gdiriş Yaylası'nda bulunan
bazalt lahit teknesi

Çizim 4: Eski İlçesi, Ortakuyu Yaylası, Gavur Kafası Kaya Mezarı/sunu çukuru

Çizim 5: Sarıyahşi İlçesi, Sipahiler Köyü, açık hava kutsal alanı

Resim 1: Sultanhan Kasabası, Kırk Delik Su Kanalı

Resim 2: Akçakent Kasabası, Gidirış Yaylası, Tepebaşı Mevkii nekropol alanı

Resim 3: Akçakent Kasabası, Gidirış Yaylası'nda bulunan mezar kapak taşı

Resim 4: Akçakent Kasabası, Gidirış Yaylası, Tepebaşı Mevkii 3 nolu yer altı oda mezarı

Resim 5: Akçakent Kasabası, Gidirış Yaylası yerleşim alanı merkezinde bulunan bazalt lahit teknesi

Resim 6: Yukarı Dikmen Köyü'nde bulunan yer altı kaya yerleşmesinin girişi

Resim 7: Eski İlçesi, Çukurt Yaylası'nda bulunan zemin mozaïğı

Resim 8: Eski İlçesi, Ortakuyu Yaylası,
Gavur Kafası Kaya Mezarı / sunu çukuru

Resim 9: Sarıyahşi İlçesi, Cepninin Höyüğü Tümülüsü

THE PROJECT ON THE ROCK PAINTINGS IN CAPPADOCIA. RESEARCH AND PRESERVATION IN THE GÖREME OPEN AIR MUSEUM (REPORT 2011)

Maria ANDALORO*

The Tuscia University research mission “*Rock paintings in Cappadocia. For a project of knowledge, conservation and enhancement*” took place between August 4th and October 20th 2011¹.

The successful development of our work in Cappadocia was made possible by the permission and support accorded to the mission by the General Direction of Monuments and Museums of the Turkish Republic.

For the 2011 survey, in particular, we are greatly indebted to the Cultural Ministry Deputy, Nilgün Sinan Sentürk, of the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara, who has always enthusiastically supported our activities in the territory.

The work carried out during the 2011 campaign made it possible, in synthesis, to achieve the following results, divided into three main sections:

*Professor Maria ANDALORO, History of Medieval Art of the Department of Sciences of Cultural Heritage in the University of Tuscia, Viterbo/ITALY.

¹The members of the research team that contributed to the 2011 campaign are: Maria Andaloro, Michele Benucci, Giulia Bordi, Chiara Bordino, Paola Pogliani, Manuela Viscontini, Gino Mirocle Crisci, Mauro Francesco La Russa, Elettra Ercolino, Claudia Pelosi, Daniela Sgherri, Marco Carpićeci, Antonello Gamba, Gaetano Alfano, Domenico Ventura, Livia Alberti, Fazil Acıkgöz, Anna Arcudi, Silvia Borghini, Cristina Caldi, Gülseren Dileilitaş, Sara Scioscia, Maria Cristina Tomassetti, Ozlem Toprak, Valeria Valentini, Chiara Pasion, Uğur Yalçınkaya. Università degli Studi della Tuscia, Dipartimento di Scienze dei Beni Culturali, Largo dell'Università snc, 01100 Viterbo - Italy. Tel. +390761357145; andaloro@unitus.it.

This research mission is part of a larger project called “*For a data bank of wall paintings and mosaics of Asia Minor (4th-15th centuries): images, materials, techniques of execution*”. The project includes two phases. The first one was conducted in Turkey, on the island of *Küçük Tavşan Adası* and on many other sites in the territory of the gulf of Mandalya. See: M. Andaloro, *Küçük Tavşan Adası Final Report 1996-2005*, (Çanakale, 24 May – 2 June 2006), Ankara 2007, pp. 1-14. The second phase takes place in Cappadocia. See: M. Andaloro, *Rock Paintings of Cappadocia: Images, Materials and State of Preservation*, in *XXV International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Kocaeli, 28 May - 1 June 2007), Ankara 2008, pp. 163-178; Eadem, *Project on the Rock Paintings in Cappadocia. The Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi (Report 2007)*, in *The XXVI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 26-30 May 2008), Ankara 2009, pp. 187-200; Eadem, a cura di, *L'Università della Tuscia in Cappadocia – Kapadokya'daki Tuscia Üniversitesi*, in *La Cappadocia e il Lazio rupestre. Terre di roccia e pittura/ Kapadokya ve kayalık Lazio bölgesi. Kayaların ve resmin toprakları*, Catalog of the exhibition, (Rome, 18 June – 3 July 2009), Rome 2009, pp. 108-115; Eadem, *Project on the Rock Paintings in Cappadocia. The Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi (Report 2008)*, in *The XXXI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Denizli, 25-29 May 2009), Ankara 2010, pp. 517-533; Eadem, *The project on the rock paintings in Cappadocia and the Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi. Analyses and Restoration (Report 2009)*, in *The XXXII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Istanbul, 24-28 May 2010), Ankara 2011, pp. 155-172, Eadem, *The Project on the rock paintings in Cappadocia and the church of the Forty Martyrs in Şahinefendi. Research and Preservation (Report 2010)*, in *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Malatya, 23-28 Mayıs 2011), Ankara 2012, vol. 3, pp. 115-133.

Analysis Of The Pictorial Decoration

In the 2011 campaign, the methodical analysis of the churches in the Göreme Open Air Museum and the surrounding valleys began (Fig. 1). The area is characterised by an extraordinarily dense population of painted churches in a striking scenic context, some of which can be visited freely, while others have been included into the Open Air Museum. This setting provides us with the ideal conditions in which to develop our project on rock painting through a combination of knowledge, preservation and enhancement.

We scoured the valleys meticulously, analysing and documenting 17 painted churches, using the methodology applied in previous campaigns. This methodology is based on an integrated, interdisciplinary approach to the various fields of study: the iconographic, decorative and compositional arrangements; the style; the technical procedures and materials used in the execution. With reference to the study of the painting in Cappadocia in general, our intention is that of focusing on an extremely controversial chapter, namely that of the original paintings, between the VI and IX centuries².

Here are the first results of our studies³. In the Göreme valley, the paintings in Church 4b are highly significant. Here, two pictorial layers can be identified, both of which can be assigned to the pre-iconoclastic age (Fig. 2). The more recent of these, featuring a bejewelled cross amongst spirals in the vault, lives alongside the haloed Christ and the two saints in the apse and the painting of saints on the side walls, which are from an earlier age⁴. Along the same lines, we examined the pictorial contexts of seven churches located in the region south of Ürgüp. Two of these that particularly caught our attention were the church n. 1 in the valley of Balkan dere (Fig. 3) and the Church of Saint Basil in Mustafa paşa (Fig. 4).

The first features a rich, aniconic decoration with a design composed of concentric circles laid out in the dome, as had been popular in the IV-VI century, and as has been preserved in Salonicco, Ravenna, and in the Egyptian copts. The Balkan dere site therefore

²N. Thierry, *Mentalité et formulation iconoclastes en Anatolie*, in *Journal des Savants*, april-june 1976, pp. 81-119; A. Wharton Epstein, *The 'iconoclast' churches of Cappadocia*, in *Iconoclasm: papers given at the ninth Spring Symposium of Byzantine studies*, ed. by A. Bryer, Birmingham 1977, pp. 103-111; N. Thierry, *Le culte de la croix: l'influence de l'iconoclasmisme en Cappadoce*, in *Dossier Histoire et Archéologie*, Dijon, 1982, no63, pp. 43-45; Ead., *L'iconoclasmisme en Cappadoce d'après les sources archéologiques: origines et modalités*, in *Rayonnement grec: hommages à Charles Delvoye*, Bruxelles, 1982, pp. 389-404; J. Lafontaine-Dosogne, *Pour une problématique de la peinture d'église byzantine à l'époque iconoclaste*, in *Studies on Art and Archeology in Honor of Ernst Kitzinger*, *Dumbarton Oaks Papers*, 1987, vol. 41, pp. 321-337; N. Thierry, *Topographie punctuelle de l'iconomachie en Asie Mineure*, in *Eupsychia - Mélanges Offerts À Hélène Ahrweiler*, vol. II, Paris, 1998, pp. 651-672; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale: images et spiritualité*, Saint-Léger-Vauban 2001, trad. it. *L'arte della Cappadocia*, Milano 2002, pp. 34-40; M. Andalaro, *The Project on the rock paintings In Cappadocia (Report 2010)*, pp. 117-120.

³Some results of these studies were exposed at the XIV International Symposium of AISAME (Italian Association of Historians of Mediaeval Art), held in Parma in September 2011: see M. Andalaro, *La pittura delle origini nelle chiese rupestri della Cappadocia. Percorsi di ricerca*, G. Bordini, *La pittura delle origini nelle chiese rupestri della Cappadocia. Palinsesti pittorici*, C. Bordini, *La pittura delle origini nelle chiese rupestri della Cappadocia. Fonti e iscrizioni*, P. Pogliani, *La pittura delle origini nelle chiese rupestri della Cappadocia. Materiali e stesure pittoriche*, in *Medioevo: Natura e Figura*, atti del Convegno internazionale di studi (Parma, 20 - 24 settembre 2011), a cura di A.C. Quintavalle, in press.

⁴M. Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor*, Recklinghausen 1967, vol. I, p. 107; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce: le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris 1991, pp. 90-91.

offers the first evidence that the paintings therein date back to the pro-Byzantine period⁵

The second includes a large aniconic decoration and two bishops saints painted on the partition walls of the apse archway. Much has been said about the iconoclastic character of these two paintings⁶. But, in studying the paintings, we learned something new: the Church contained not one but two different pictorial phases, one after the other. The first covered all the walls; the second involved only the aisle. The figures of the bishops, which have been heavily repainted, are part of both campaigns. It follows, then, that the paintings of Saint Basil belong to the per-Iconoclastic age and not the Iconoclastic period. Let's go back to the Goreme valley. During the 2011 campaign, we laid down the foundations in order to gain a better understanding of the phases of development undergone by the rupestrian settlement in this area.

Our research, conducted together with architects, geologists and photographers, identified three large areas used as refectories in the area around the Tokali church (Fig. 5); we also detected the presence of at least six churches with paintings that can be dated to the X century. Church number 9 is the one that stands out the most, in terms of both the quantity and quality of its paintings⁷ (Fig. 6). These present stylistic and iconographic elements similar to those of the works present in the Old Tokalı Church and in the Saint John Church in Güllü Dere (that can both be dated back to 913-920)⁸.

The knowledge gained regarding the rupestrian habitat and the pictorial artwork is sustained by a coherent plan that aims to document this: a series of targeted photographic campaigns and the architectural relief of the Tokali Church and the churches of Saint Basil and Saint Barbara in the Open Air Museum. The 3D relief was made using laser scanners and a three-dimensional model with realistic photographic images is currently being elaborated. (in collaboration with "La Sapienza" University, Rome).

⁵N. Thierry, *Peintures paléochrétiennes en Cappadoce: l'église N. 1 de Balkan deresi*, in *Synthronon, Art et archéologie de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, Bibliothèque des Cahiers archéologiques, Paris, 1968, pp. 53-59; Eadem, *La Cappadoce de l'Antiquité au Moyen Age*, Turnhout 2002, fiche 12.

⁶H. Grégoire, *Rapport sur un voyage d'exploration dans le Pont et en Cappadoce*, in *Bulletin de correspondance hellénique*, XXXIII, 1909, pp. 1-147, esp. pp. 91-92; G. Millet, *Les Iconoclastes et la croix, à propos d'une inscription de Cappadoce*, in *Bulletin de correspondance hellénique*, XXXIV, 1910, pp. 96-109; G. De Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin, Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris, 1925-42, vol. II, 1, pp. 105-111; N. Thierry, *Peintures murales de six églises du Haut Moyen Age en Cappadoce*, in *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, CXIV, 3, 1970, pp. 444-479, esp. p. 445, figg. 1, 8a, 13; D. I. Pallas, *Eine anikonische lineare Wanddekoration auf der Insel Ikaris: zur Tradition der bilderlosen Kirchengrausstattung*, in *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, XXIII, 1974, pp. 271-314, esp. pp. 311-314; N. Thierry, *Mentalité et formulation*, pp. 88-95; A. Wharton Epstein, *The 'iconoclast' churches*, pp. 103-111; D. I. Pallas, *Note sur la décoration de la chapelle de Hagios Basilios de Sinassos*, in *Byzantion*, XLVIII, 1978, pp. 208-25; N. Thierry, *L'iconoclasme en Cappadoce*, pp. 389-404; J. Lafontaine-Dosogne, *Pour une problématique*, pp. 329-330; N. Teteriatnikov, *The frescoes of the Chapel of St. Basil in Cappadocia: their date and context reconsidered*, in *Cahiers archéologiques*, XL 1992, pp. 99-114; N. Thierry, *Topographie punctuelle*, pp. 651-667; C. Jolivet-Levy, *Les églises byzantines*, pp. 184-186; Eadem, *L'arte della Cappadocia*, pp. 39-40.

⁷G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, I, pp. 121-137; M. Restle, *Byzantine wall paintings*, vol. I, pp. 38, 117-119; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 109-111.

⁸N. Thierry, *Un atelier de peintures du début du Xe siècle en Cappadoce: l'atelier de l'ancienne église de Tokali*, in *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, 1971, pp. 170-178; R. Cormack, *Byzantine Cappadocia. The Archaic Group of Wall-Paintings*, in *Journal of the British Archaeological Association*, XXX, 1967, pp. 19-36; A. Wharton Epstein, *Tokali Kilise. Tenth-century metropolitan art in Byzantine Cappadocia*, Washington DC 1986, pp. 14-15.

Analytic-scientific investigations were carried out to increase the database of the techniques and materials developed in Turkey since 1997⁹. The *in situ* investigations were carried out by video microscope and reflectance spectrophotometer. Micro-samples of plasters, pigments and other materials were collected for the purposes of laboratory analysis with a view to increasing our knowledge of the constitutive materials and of the state of preservation.

The Church Of The Forty Martyrs At Şahinefendi

We carried out the restoration of the wall paintings in the church of the Forty Martyrs at Şahinefendi, the pivotal monument of the mission of the University of Tuscia in Cappadocia. This intervention was carried out in collaboration with the Archaeological Museum of Nevşehir and the commission of the Koruma Kurulu of Nevşehir. During the 2011 campaign, all the surfaces in the Church, whether painted and unpainted, were cleaned. The cleaning operations were particularly complicated as each area of intervention required us to adopt a different system (Fig. 7).

Where the state of preservation allowed us to do so, the surfaces were cleaned using a compress. The lampblack which evenly covered the entire pictorial surface was dissolved by applying on the paintings a compress of paper powder imbued with weak basic solution of ammonium bicarbonate: 100 gr per litre in water with the addition of 1% of surface-active agent (Desnovo) and cellulose ether (Tylose MH 300).

The compress was laid on the surface for different periods of time, starting from 5 to 20 minutes, on small-sized areas. Finally, tissue paper containing low salinity mineral water was applied to the surface, in order to remove any superficial salts or cleaning residue.

Instead, in the southern apse, we had to resort to a specific cleaning technique. The entire surface features two pictorial phases laid one on top of the other (Fig. 8). The first, that features a barely identifiable iconographic subject, was painted with the *buon fresco* technique, while the second, depicting the Ascension of Christ, was painted *a secco* on a pale background. One particular phenomenon is the presence of several well-defined, dark stains on the second layer, that are unlikely to be signs of deterioration.

A careful analysis of the surface led us to consider that said stains originated in the earlier phase. Specifically, by mapping the surface we were able to recognise the figure of the Pantocrator, the rainbow on which he is seated, the almond, several halos, two saints' heads and some letters from an inscription. In order to ensure the state of preservation of both the pictorial layers, the paintings were cleaned using isopropanol and water.

Another delicate cleaning operation was required on the scene depicting the Crucifixion on the northern wall (Fig. 9). A stubborn layer of gas black had been removed in the previous campaigns with cellulose pulp compresses of ammonium carbonate. Instead, the thick layer of brown-coloured substance present on the incarnate spirits and on the halos was eliminated in 2011 using a procedure that involved the application of

⁹U. Santamaria, G. Agresti, C. Pelosi, A. Pernella, *Rock's painting materials in Cappadocia: Şahinefendi Forty Martyrs Church*, in *XXX International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 26-30 May 2008), Ankara 2009, pp. 307-316; C. Pelosi, U. Santamaria, G. Agresti, F. Castro, D. Lotti, P. Pogliani, *Project on the Rock paintings in Cappadocia. Analytical investigations of the Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi*, in *The XXXI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Denizli, 25-29 May 2009), Ankara 2010, pp. 535-552; M. Andaloro, *The project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2009)*, pp. 162-164; Eadem, *The Project on the rock paintings In Cappadocia (Report 2010)*, pp. 120-121.

ion-exchange resin, and mechanical cleaning using a scalpel.

After the restoration, the characters on the sides of the cross emerged, and in some cases these were identified by inscriptions. Cleaning was also performed to restore the beauty of the scenes depicting the Presentation of Christ at the Temple, the Adoration of the Magi in the southern aisle, and the Forty Martyrs in the northern aisle. In parallel with the intervention of restoration, we carried out digital documentation. The restoration effected during the 2011 campaign was fully documented, and the information on the state of preservation gathered in the earlier campaigns has been updated. The pictorial surfaces and the preparatory strata were carefully examined and studied so that we could better understand and map the pictorial technique. Work was also carried out in order to preserve the tuff surface. Firstly the surface was cleaned, then the holes were filled out with plaster. After cleaning the rock, we studied and gathered evidence of the traces of works present on the tuff, in order to reconstruct the original structure of the environment. We identified several signs of works and uncovered the original floor surfaces, which have today been largely removed.

The Church Of Tokalı In The Open Air Museum Of Goreme

During the 2011 campaign, we took the first step in the process concerning the analysis and the emergency restoration of the paintings in the New Tokalı church¹⁰. Excavated and decorated in two stages, in the course of the tenth century, the complex comprises two churches, one old and one new¹¹. As is well known, New Tokalı is an exceptional monument; the balance between the architectural spaces and the painted decoration is magnificent. The collection of paintings in the New Tokalı monument is undoubtedly an example of the highest level of painting ever attained in Cappadocia (Fig. 10). And this is true under various aspects: the very elaborate iconographic programme, focusing on the glorification of the Eastern and Western Church; the patronage, closely related, through the Phocas family, to the imperial court of Constantinople; the techniques and materials used¹².

The Tokalı Kilise is a very famous monument, but it is fragile and necessitates a great deal of care. Notably, the state of preservation of the New Tokalı paintings is quite precarious. For this reason, we were asked to lend our scientific and operational support to the project regarding the preservation of the paintings.

The project was organized in collaboration with the Archaeological Museum of Nevşehir. We are grateful to Murat Gulyaz, director of the Museum of Nevşehir, and Fazıl Acıkgöz, director of the Archaeological Museum of Niğde and restorer, who took part in the work on the scaffolding along with his Italian and Turkish colleagues. Thanks is also due to the project's Italian sponsors (the University of Tuscia) and to the Turkish sponsors

¹⁰M. Andaloro, *The new Tokalı Kilise, or the Sistine Chapel of Cappadocia*, in 1. Uluslararası Nevşehir Tarih Ve Kültür Sempozyumu (Nevşehir Üniversitesi, 16-19 Kasım 2011). Nevşehir Üniversitesi, 16-19 Novembre 2011, in press.

¹¹G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, vol. I.1, pp. 262-294; I.2, pp. 297-376; N. Thierry, *Un atelier de peintures*; C. Jolivet-Lévy, *Le riche décor peint de Tokalı kilise à Göreme*, in *Dossiers d'Archéologie*, 63, 1982, pp. 61-72; A. Wharton Epstein, *Tokalı kilise*; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 94-108; N. Thierry, *Une fondation aristocratique: Tokalı kilise à Göreme*, in *Le Monde de la Bible*, 70, 1991, pp. 36-42; C. Jolivet-Lévy, *L'arte della Cappadocia*.

¹²M. Andaloro, *Committenti dichiarati e committenti senza volto: Costantino, Niceforo, Leone nella Tokalı Kilise in Cappadocia*, in *Medioevo: i committenti*, XIII convegno internazionale di studi dell'Associazione Italiana Storici dell'Arte Medievale (Parma, 21-26 settembre 2010), Milano, 2011, pp. 67-86; see particularly pp. 76-82.

(Ahiler Development Agency, the Museum Hotel in Uchisar and Argeus Tour in Urgup).

The Tokalı Kilise paintings were the subject of a significant restoration project carried out between 1971 and 1980 by ICCROM, in partnership with the Ministry of Culture of the Turkish Republic. The restoration was part of a UNESCO project, and resulted in the inclusion of the Open Air Museum in the list of Unesco Heritage sites¹³.

Notwithstanding the extremely diligent intervention carried on by ICCROM, thirty years after the church was reopened to the public, some signs of deterioration, such as the detachment of colour, started to reappear. These phenomena are increasing. The cause is very probably linked to the change in the microclimatic conditions within the building, mainly due to a strong increase in the flow of tourists and visitors over the last decades. For this reason, the maintenance operation to be performed on the paintings can no longer be postponed. The operation carried out during the 2011 campaign relative to the New Tokalı, were limited to the paintings on the North wall (Fig. 11).

The work consisted in meticulously studying the state of preservation of the paintings, of activating an emergency operation that would aim to halting the most advanced phenomena of deterioration, and in identifying the methodologies and materials to be used for the forthcoming restoration. The common objective was to bring back steadiness and legibility to the paintings.

In harmony with the methodological lines experimented at Şahinefendi, an important part of the project was dedicated to the preliminary analyses¹⁴. The plan was divided into various steps, as follows: photographic campaign of the North wall paintings and of the architectural context

3D relief with Faro laser scanner, and construction of a 3D model of the monument as a whole, in collaboration with “La Sapienza” University of Rome (prof. Marco Carpicci) (Fig. 12); collecting photographic evidence of the state of preservation of paintings; scientific-analytic campaign aimed at identifying the materials used in the mural paintings, those used for the previous restoration, and the deterioration factors; environmental monitoring and collection of data concerning the temperature and relative humidity.

We can already report back on the ‘front line assistance’, which consisted in the following steps: localized intervention for the adherence of slivers of colors; removal of thick dust deposit, above all on horizontal surfaces, using soft brushes and power-controlled aspirators; opening two sample-nogs to test the effectiveness of different strengtheners and to experiment appropriate cleaning methods and materials. With regard to the aesthetic presentation of the nogs, we chose to rebalance the tones that had resulted from the previous integrations, taking care not to make them too ‘heavy’ (Fig. 13).

The *in situ* investigation carried out during the 2011 campaign allowed us to confirm that the wall paintings in the New Tokalı church were created by *a secco* technique probably by a proteinaceous binder characterized by the typical craquelure of a tempera

¹³P. M. Schwartzbaum *Appendix I, The conservation of the Mural Paintings in the Rock-Cut Churches of Göreme*, in A. Wharton Epstein, *Tokali Kilise*, pp. 52-57; P. Pogliani, *The improvement of the rock churches of Cappadocia through the restoration*, in I. Uluslararası Nevşehir Tarih Ve Kültür Sempozyumu (Nevşehir Üniversitesi, 16-19 Kasım 2011). Nevşehir Üniversitesi, 16-19 Novembre 2011, in press.

¹⁴M. Andaloro, *Project on the Rock Paintings in Cappadocia. The Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi (Report 2007)*, pp. 189-191; Ead., *Project on the Rock Paintings in Cappadocia. The Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi (Report 2008)*, pp. 518-520; *The project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2009)*, pp. 162-164; Eadem, *The Project on the rock paintings In Cappadocia (Report 2010)*, pp. 120-121.

painting that can be observed on the surface.

I would like to draw your attention to one line of research, on the use of painting materials. The analytical-scientific investigations enabled us to define more accurately, particularly through micro-Raman spectroscopy, the presence of pigments that denote the use of a technique *a secco* such as cochineal and lapis lazuli. The use of lapis lazuli reached extraordinary new heights in terms of quality and quantity in New Tokalı. The cross section shows that this blue pigment was applied over a grey layer of gypsum and carbon black (Fig. 14).

The plan of study and analysis will investigate every possible aspect. In particular, we are interested in establishing the provenance of the exceptional quantity of lapis lazuli used in New Tokalı, and in verifying: (a) if the lapis comes exclusively from the historic quarries in Afghanistan; and (b) if there exist quarries of lapis lazuli in Cappadocia. Every act of restoration must be accompanied by a deep understanding of the context in which the monument is located. This is especially true of Cappadocia, where the environmental context plays a fundamental role¹⁵.

When we leave the Tokalı church, we find ourselves face-to-face with the landscape of the Open Air Museum, the kind of landscape which is the true protagonist of Cappadocia, its identifying element, the most peculiar character of this land. The permanent union between the landscape and the heritage of its painted churches, hidden deep in its womb, is extremely representative of the relationship between rock and painting in Cappadocia.

Petrographic and geological study of the sites, continued during the 2011 survey with the contribute of the Cosenza University (prof. Gino Mirocle Crisci), teaches us much about the composition of the rocks from which the monuments were excavated; about their capacity to resist meteorological events, as well as those due to human agency; and about the material support of the paintings.

Fairy chimneys and rupestrian churches excavated in pyroclastic deposits, are unique features of this area. From a physical point of view the Cappadocian tuff may be classified as having poor durability. In fact, this material shows strong weathering phenomena such as erosion, deep fractures and exfoliation. The rocky landscape we have glimpsed appears strong and powerful, but is very fragile, at the same time (Fig. 15). Thus, not only our monumental and painted heritage, but also our landscape needs to be cared for and deserves to be protected, and preserved¹⁶. The operations performed to ensure this preservation, must therefore focus on the conservation of the chromatic and morphological appearance of these aspects of the landscape. This kind of operation necessitates careful planning. It requires an interdisciplinary working team, composed of experts such as geotechnicians, structural engineers, geologists, chemists, art historians and restorers, working in close collaboration with the authorities responsible for preservation.

The aim is to develop the methodologies used in order to consolidate and preserve the rocks, through the use of traditional systems, but also of new, well-thought out alternative procedures, such as testing the materials used for consolidation, and the use of less invasive anchoring systems. Along the last part of my presentation we dealt with two interconnected topics: one monument, the Tokalı with its paintings, and the landscape of

¹⁵M. Andalaro, *Natura e figura in Cappadocia*, in *Medioevo: natura e figura*, XIV convegno internazionale di studi dell'Associazione Italiana Storici dell'Arte Medievale (Parma, 20-25 settembre 2011), a cura di A. C. Quintavalle, in press.

¹⁶M. Andalaro, *The new Tokalı Kilise*, in press.

Cappadocia. This connection is not founded on geographical bases. The Tokalı Kilise and the Cappadocian Landscape share the fundamental issue of preservation. On the one hand, we have an essential case study, in which we employed methodologies and approaches previously experimented. On the other, the Landscape represents a wider horizon, characterized by a variety of cases: here emerges an urgent necessity of preservation, which still needs to be turned into a proper system able to face this complexity.

Fig. 1: Göreme, Open Air Museum and the surrounding valleys

Fig. 2: Göreme, Church n. 4b, Christ and two saints in the apse

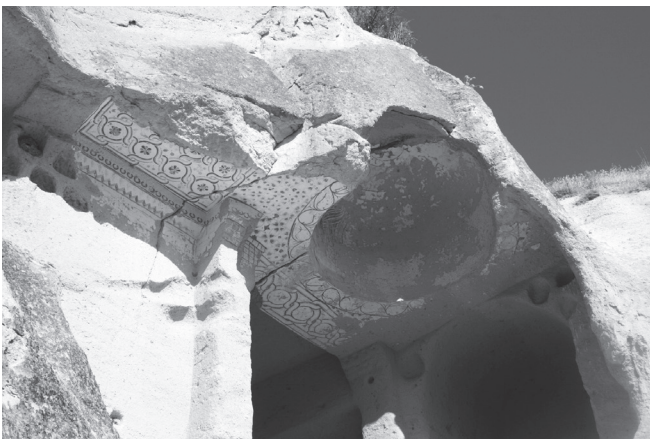

Fig. 3: Ortahisar, Valley of Balkan dere, Church n.1, aniconic decoration with a design composed of concentric circles laid out in the dome

Fig. 4: Mustafapaşa, Church of Saint Basil, two bishops saints painted on the partition walls of the apse archway

Fig. 5: Göreme, a refectory in the area around the Tokali Church

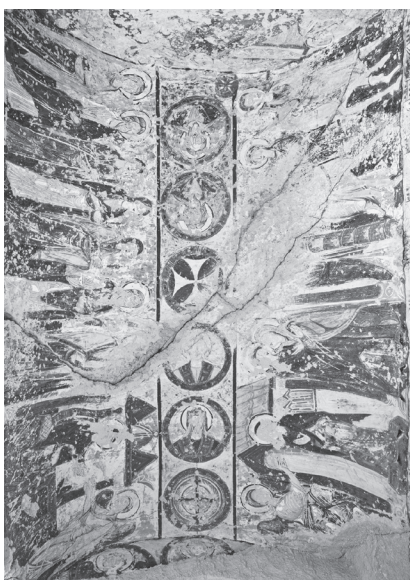

Fig. 6: Göreme, Church n. 9, vault

Fig. 7: Şahinefendi, Church of the Forty Martyrs, vault of the north aisle, Martyrdom of the Forty Martyrs of Sebaste after the restoration

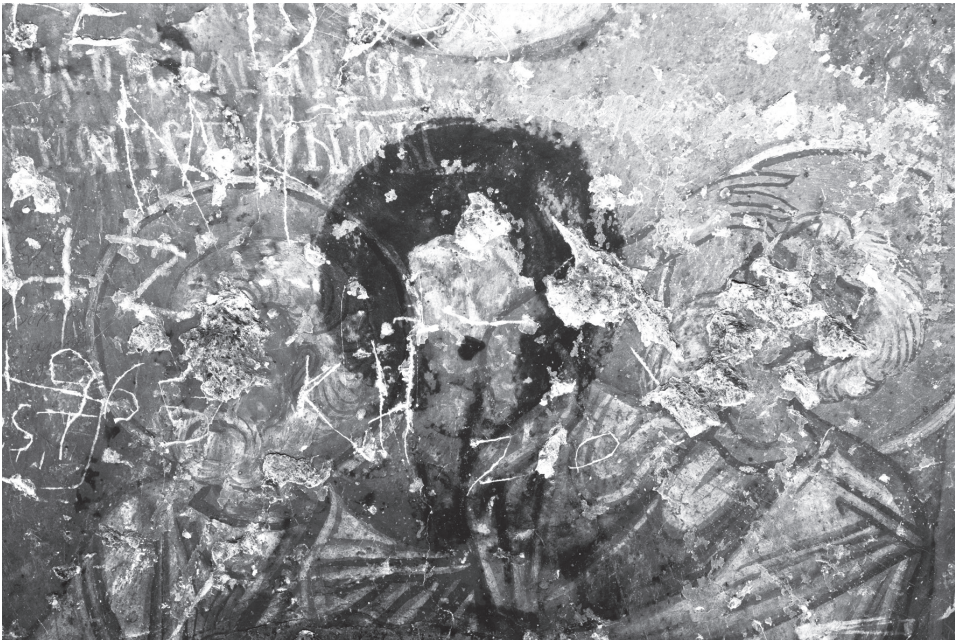

Fig. 8: Şahinefendi, Church of the Forty Martyrs, southern apse, two pictorial phases laid one above the other

Fig. 9: Şahinefendi, Church of the Forty Martyrs, niche in the north wall, Crucifixion

Fig. 10: Göreme, New Tokali Church, interior

Fig. 11: Göreme, New Tokali Church, scaffolding on the north wall

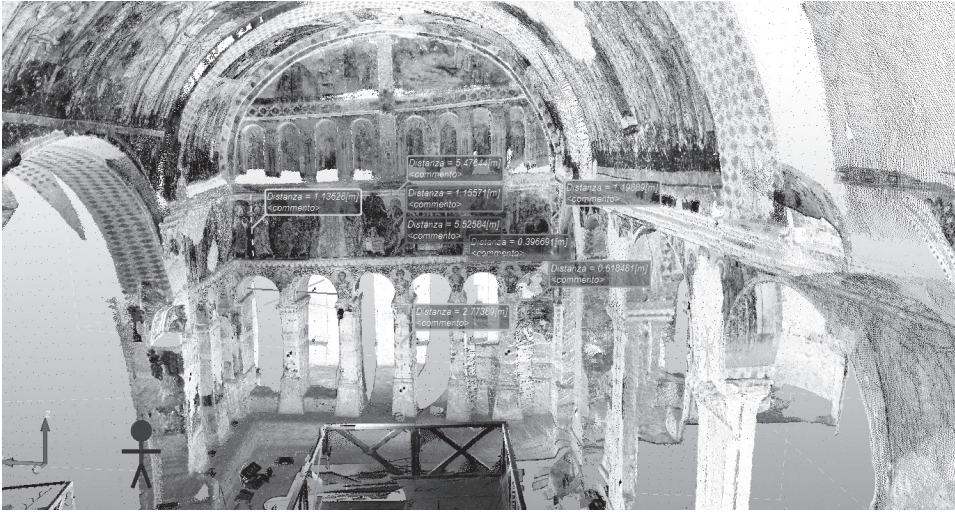

Fig. 12: 3D relief of the New Tokali Church

Fig. 13: Göreme, New Tokali Church, north wall, sample area after restoration

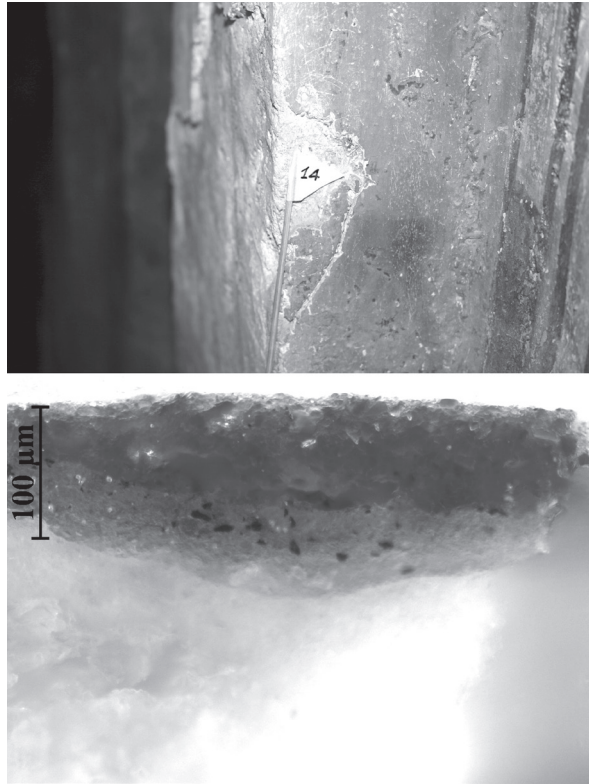

Fig. 14: Göreme, New Tokali Church, sampling of lapis lazuli; cross section of the sample

Fig. 15: Göreme , rocky landscape

GÜZELÖZ-BAŞKÖY ve ÇEVRESİ BİZANS DÖNEMİ YERLEŞİMLERİ 2011

Nilüfer PEKER*
B. Tolga UYAR

Güzelöz - Başköy ve çevresinde, 2011 Eylül'ünde çalışmalarımızın üçüncü sezonunu tamamladık¹. Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesine bağlı olan Başköy ve Güzelöz köyleri ve çevre vadilerde Bizans dönemine ait, çoğunluğu kaya mekânlardan oluşan dini ve sivil mimari örneklerine yönelik yüzey araştırmamız iki ana bölümden oluşmaktadır.

Bunlardan ilki, seküler yerleşimlerin tespitine yönelik incelemelerdir. Amacımız mekânların olası işlevleri ve birbirleri arasındaki ilişkilerden yola çıkarak Ortaçağ yerleşiminin bağlamını sorgulamak, nitelikleri ve sınırlarına ilişkin verileri tartışmaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde 2010 yılında tespit ettiğimiz Güzelöz'deki şaraphanelerin rölemlerini tamamladık ve bu geniş üretim alanını Ortaçağ tarımsal üretim süreçleri içinde konumlandırmaya çalıştık.

Eski Başköy'de Yeni Tespitler

Bugün Eski Başköy olarak adlandırılan bölgede, önceki yıllarda tespit ettiğimiz kiliseler çevresindeki kaya oyma mekânların, dini yapılarla bağlantılarını ortaya çıkarmak ve Ortaçağ yerleşiminin yaklaşık sınırlarını belirlemek amacıyla tüm Eski Başköy çevresini taradık (Resim: 1). Eski Başköy'de önceki yıllarda belgelediğimiz ve yayınladığımız Aziz Theodoros kilisesinin batıdaki giriş bölümünün önünde, defineler tarafından kazılmış çukurlarda bir tonozun parçalarına ait olabilecek kesme taşlar, girişin önünde tonoz örtülü bir mekânın varlığını işaret etmektedir (Resim: 2). Benzer mimari düzenlemelerin yüzey araştırması sınırları içindeki diğer kaya oyma yapılarda da karşımıza çıkması Ortaçağ'dan itibaren vadi yamaçlarında yer alan yerleşimde toprak kayması sorunuyla mücadele edilmiş olduğuna işaret etmektedir. Kilisenin batısında giriş mekânıyla bağlantılı ancak alt seviyede bulunan düzenli kesme taş duvar kalıntısı, kanımızca dik yamaçta yer alan yerleşimde kaya oyma mimariyle eşzamanlı kâgir yapı tekniğinin de kullanılmış olduğunu gösterir.

Kilisenin güneyinde kayaya oyma iki bölümlü dikdörtgen planlı bir sivil mekân mevcuttur. Ortaçağ'a ait olduğunu düşündüğümüz ve duvarlarında nişler bulunan kuzeydeki dikdörtgen mekân olasılıkla depolama için kullanılan kilerdir. Depolama bölümünün güneyindeki dikdörtgen planlı diğer mekân ise bir açıklıkla kuzey mekâna bağlanır. Aynı seviyede, 1 Numaralı Yemekhane olarak adlandırdığımız kaya oyma diğer yapı (Resim: 3), Aziz Theodoros kilisesinin güneyinde ve sözünü ettiğimiz depolama alanlarının yanında yer alır. Bugün Yemekhaneye batısında yer alan ve Ortaçağ sonrası

* Dr. Nilüfer PEKER, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, 06530 Ankara/TÜRKİYE. e-mail: nilufer@baskent.edu.tr,

Dr. B. Tolga UYAR, Paris Bizans Tarihi ve Araştırmaları Merkezi Konuk Üyesi (Centre d'histoire et Civilisation de Byzance, Collège de France-C.N.R.S.). e-mail: btolgauyar@gmail.com

¹Çalışmayı gerçekleştirmemizde olanak ve katkı sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kayseri Müzesi, Büyük Bilgisayar Eğitim Hizmetleri Ltd., mimarımız Sayın Aykut Fenerci, mimarlık tarihi uzmanı Sayın Dr. F. Gül Öztürk, Bakanlık temsilcimiz Sayın Dilsun İşkur ve emeği geçen herkese müteşekkirimiz.

eklemeleri olduğunu düşündüğümüz birbiriyle bağlantılı büyük ve düzensiz üç salondan geçilerek girilir. Mekânın kuzeyinde düzenli kesme taş örgü bir duvarda bugün toprak dolgu ile kapanmış bir kapı, kemer ve bir tonoz başlangıcı, biçim ve malzeme özellikleri bakımından Aziz Theodoros kilisesi önündeki kâgir yapı kalıntılarını hatırlatmaktadır (Resim: 4). Kanımızca yemekhanenin ana girişi söz konusu bölümdür.

Aziz Theodoros kilisesi ve 1 Numaralı Yemekhane ile aynı sevide mimari özellikleri bakımından Ortaçağ'a ait olduğu kuvvetle muhtemel olan dikdörtgen bir salon yer alır. Doğuda açılmış iki eksedra, duvarlarda düzenli açılmış raflar ve bazı bölümlerde oturma sekileri yer alır.

2 Numaralı Yemekhane olarak adlandırdığımız kaya oyma yapı Aziz Theodoros kilisesinin batısında yamacın aşağısında bulunmaktadır (Resim: 5). Yapı, batısı tümüyle çökmüş kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir salon ve doğu bölümü uzunlamasına dikdörtgen planlı bir yemekhane alanından oluşmaktadır.

Söz konusu veriler Aziz Theodoros kilisesinin ve hemen yakınındaki diğer şapelin (Başköy 16) bulunduğu bu alanın Bizans döneminde küçük manastır gruplarına ev sahipliği yapmış olabileceğini düşündürür. Aziz Theodoros kilisesinin duvar resimleri ve onlara eşlik eden kitabelerin epigrafik özellikleri 9.yüzyıla işaret etmektedir². Diğer taraftan Kapadokya bölgesinde L. Rodley'in 'Avlulu Manastır' tipolojisinde yer alan ve yemekhaneye sahip manastırlar 11. yüzyıla tarihlendirilse de³, Cemil Başmelekler Manastırı örneğinde olduğu gibi daha erken dönemlere atfedilen yemekhaneler de mevcuttur⁴.

Eski Başköy'de kayanın bozulma oranının yoğunluğu nedeniyle mimari verilerin yetersiz oluşu, ancak bazı mekânlarda Ortaçağ izlerini takip edebilmemiz (ahır, salon vb.) tüm yerleşim hakkında kesin sonuçlar dile getirmemizi zorlaştırıyor.

Güzelöz Şaraphaneleri

2010 çalışmalarımız sırasında Güzelöz'de tespit ettiğimiz ve geçen sene ilk verilerini paylaştığımız Ortaçağ'a ait şaraphane grubu üzerindeki araştırmalarımızı bu yıl rölöve ve envanterleme çalışmalarıyla tamamladık.

Güzelöz'de Ağaçlık mevkii olarak adlandırılan bölgede yer alan şaraphaneler, yerleşmeleri itibariyle Ortaçağ şarap üretimi hakkında önemli veriler sunarlar. Ağaçlık mevkiinde, köyün bulunduğu ana vadi tabanındaki bahçelerin bitiminde farklı büyüklüklerde önceki yıl yedi şaraphane belgelemiştik. Bu yılki çalışmalarımız esnasında iki şarap üretim mekânı ve üretime ait bazı kayadan biçimlenmiş elemanları tespit ederek rölövelerini tamamladık. Yamaçta bu yapıların yanı sıra muhtemelle daha fazla şaraphanenin olduğunu söyleyebiliriz. Yoğun erozyon diğerlerinin yok olmasına neden olmuş gibi görünmektedir.

Yunanca "Oinos" olarak adlandırılan şarabın üretim süreçleri konusunda Antik çağın pek çok yazarı detaylı bilgi verirler. 10. yüzyılda imparator 7. Konstantin döneminde

² C. Jolivet-Lévy, "Églises retrouvées de Başköy (Cappadoce)", *Δελτίον της Χριστιανικής καί Αρχαιολογικής Έταιρείας*, 26 (2005), 93-103, N. Peker, B. T. Uyar, "Güzelöz-Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2009", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 2010, 1. Cilt, (2011), 288.

³ F. G. Öztürk, "The Unusual Separation of Cappadocian Refectories and Kitchens: an Enigma of Architectural History", *METU JFA*, 1, (2012), 154-156, dipnot 12.

⁴ C. Jolivet-Lévy, N. Lemaigre Demesnil, *Recherches récentes sur le monastère rupestre de l'Archangélos, près de Cemil (Cappadoce)*, dans *Desert Monasticism. Gareja and the Christian East*, Papers from the International Symposium, Tbilisi University, Septembre 2000, (ed. Z. Skhirtladze), Tbilisi (2001), 167-189.

derlenmiş bir tarım kitabı olan *Geoponika* ise Ortaçağ'a ilişkin şarap üretim süreci ve bağıcılıkla ilgili bilgiler sunması bakımından değerlidir. Bu kaynaklara dayanarak şarap üretimindeki süreç ve uygulamaların çok değişkenlik göstermeden devam ettiğini takip edebiliyoruz. Böylece Bizans döneminde de uygulanan üretim sürecinin üç aşamalı olduğu dikkat çekiyor: Ezme teknesine konulan üzümün ayakla çiğnenerek ezilmesi, ezilen üzümün kalan kısmının presler aracılığı ile suyunun çıkarılması ve fermantasyon.

Ağaçlık mevkiinde yamacın yaklaşık aynı seviyesinde birbirlerine yakın olan şaraphaneler, bugün Güzelöz sakinleri tarafından meyve-sebze bahçeleri olarak kullanılan ekim alanın bittiği noktadadır. Büyüklükleri birbirinden farklı olmakla birlikte, üretim sistemine ilişkin mimari düzenlemeleri benzerlikler gösterir. Yamacın konumuna uygun olarak girişleri kuzeydoğuda yer alan yapıları üretim bölümlerinin sayı ve boyutlarına göre iki grupta sınıflamak mümkündür. İlk gruptaki beş örnekte (3, 4, 5, 6, 9 No'lu) üretim alanı bir üzüm ezme teknesi ve ona bir olukla bağlanan bir sıra teknesinden oluşur (Resim: 6). İkinci grupta ise (1, 2, 8 nolu) daha büyük boyutlu mekânların yer almasının yanı sıra bu örneklerin birinci gruba oranla daha komplike üretim alanlarına sahip oldukları ve birden çok depolama ve fermantasyon bölümlerinin bulunduğu izlenmektedir (Resim: 7). Sözü ettiğimiz birinci grupta, iki bölümlü üretim alanında üzümün ezildiği tekne sıranın aktığı tekneden daha üst sevide ve daha büyük boyutlu olarak düzenlenmiştir; alt sevide bir delikle sıra teknesine bağlanır. Bu örneklerden 4 ile numaralandırdığımız şaraphanedeki tekne oluğunda in-situ bir akıtma elemanı mevcuttur.

İkinci grupta ele aldığımız örneklerdeki teknelerin formları birbirleriyle ilişkileri ilk gruptaki örneklerle benzerdir. 2 numaralı şaraphanede iki ayrı üzüm teknesinin birer açıklıkla aynı sıra teknesine açıldığı görülürken bu açıklıklara ait olduğunu düşündüğümüz oluklar bugün teknelerin içinde gelişigüzel dururlar (Resim: 8). Mekânda bir başka tekne kaya oyma bir olukla zeminde yer alan sıra teknesine bağlanır.

Sıra teknelerinin bazı örneklerde biçim gözetmeksizin (kare, dikdörtgen veya yuvarlak) profilli bir ağız kısmının olması teknelerde kapakların kullanılmış olduğunu akla getiriyor (Resim: 9). R. Frankel, genellikle Doğu Akdeniz örneklerinde ilk fermantasyonun toplama teknelerinde olduğunu belirtir⁵. Güzelöz örneklerinde sıra teknelerinin profilli ağızları, üzüm suyunun kirlenmesini engellemek ya da sözü edildiği gibi ilk fermantasyonu başlatmak için kapak kullanıldığını düşündürüyor.

Basit dikdörtgen biçimli sıra teknelerinin bulunduğu mekânların bir bölümünde kayaya oyma *pithos* biçimli ağızları profilli bölümler yer alırken diğer bir grup örnekte görülmez. Bu durum şarabın fermantasyonunda taşınabilir kapların da kullanıldığını desteklemektedir. Komşu bölge Dağlık Kilikya'da Geç Roma dönemine tarihlenen Adamkayalar ve Yeniyurt örneklerinde benzer şekilde *pithos* biçimli sıra bölümlerinin olduğu görülür⁶. İki bölümlü bir plan gösteren 1 numaralı şaraphanenin ilk bölümünde üzüm teknesinden açılan bir oluk, *pithos* biçimli yaklaşık 1.00 m. derinlikte bir biriktirme alanına bağlanır, ancak aynı zamanda başka bir olukla üzüm suyunun seyyar bir kaba alındığı da buradaki düzenekten anlaşılabilmektedir (Resim: 10). *Geoponika*'dan fermantasyonun küçük boyutlu kaplarda daha başarılı olduğunu öğreniyoruz⁷. Güzelöz

⁵ R. Frankel, "Presses for Oil and Wine in the Southern Levant in the Byzantine Period", *Dumbarton Oaks Papers*, 51, (1997), 74.

⁶ Ü. Aydınoglu, *Dağlık Kilikya Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*, İstanbul, 2009, fig. 120, 124.

⁷ *Geoponika*, Kitap 6, III, (çev. T. Owen), 1805, 198.

örneklerinde ayrı fermantasyon bölümlerinin görüldüğü 3, 8 ve 9 numaralı yapılarda kayaya oyma pithosların derinlikleri 1.00-1.30 m. arasında değişir.

Teknelerin ve fermantasyon bölümlerinin büyük kısmının içi beyaz ve kalın Ortaçağ sıvaları ile kaplıdır. *Geoponika*'da tekneler tarif edilirken içlerinin çok iyi kalitede sıva ile kaplanması gerektiği ve şarabın iyi olması için dezenfektasyonun tuzlu sıcak suyla yapılıp kurutulması gerektiğinden bahseder⁸. Güzelöz örneklerinin hepsinde homojen kalın beyaz ve pürüzsüz yüzeyli sıvaları bugün de takip edebiliyoruz. Bazı örneklerde az sayıda da olsa, bu sıva üstünde ortaçağa ait kırmızı boyayla yapılmış kısa yazıtlar, haç ve geometrik motifler dikkat çekmektedir (Resim: 11). Bununla birlikte ikinci grupta değerlendirdiğimiz 2 ve 8 numaralı şaraphanelerde ise haç kabartmalar mekânda bezeme olarak kullanılmıştır.

Örneklerin büyük bölümünde görülen, üzümün atılması ve aynı zamanda havalandırma için kullanılan bacaların çoğu ezme teknelerinin üzerinde yer alır. Bu hem üzümün aktarılmasını kolaylaştırmakta hem de işlem sırasında açığa çıkan zehirli gazların mekândan atılmasını sağlamaktadır⁹. Şarabın yapım sürecinde ilk önce tekne içinde ayakla ezilen üzüm torbalara alınarak presler yardımıyla ezilmektedir. Ancak Güzelöz örneklerinde preslere ait olduğunu düşündüğümüz az sayıda arkeolojik veriyle karşılaşırız. Bunlardan ilki 1 numaralı şaraphanede tespit ettiğimiz tek pres yatağı örneğimizdir (Resim: 12). Roma ve Erken Hristiyanlık döneminde de kullanımı yaygın olan kare, dikdörtgen ve yuvarlak formda oluklu pres yataklarına benzerlik gösterir¹⁰. 2 numaralı şaraphanede, Z2 mekânında sıra teknesinin üzerine isabet eden tavan bölümünde görülen kalas yuvaları burada pres çeşitlerinden birinin kullanıldığını düşündürür. Bunun yanı sıra örneklerin çoğunda üzüm teknelerinin içinde, kısa kenarda zeminden yükseklikleri yaklaşık 0.40 m. olan yuvalar, kanımızca kaldıraç yuvalarıdır ve Frankel'in tanımladığı A tipi preslere benzer düzeneklerin burada kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (Resim: 13). Böylece Güzelöz şaraphanelerinde pres mekanizmalarının yoğunlukla üzüm tekneleri içinde yer aldığını, diğer bir deyişle bu teknelerin aynı zamanda pres yatağı olarak kullanıldığını söyleyebilmekteyiz. 9 numaralı şaraphanede tespit ettiğimiz pres ağırlığı ise bu düzenegin bir diğer arkeolojik kanıtıdır (Resim: 13).

Güzelöz'de tüm Kapadokya bölgesi mimarisinde karşılaştığımız gibi kaya oyma mekânlar olarak karşımıza çıkan şaraphanelerin benzer örneklerine yakın yerleşimlerden Erdemli'de rastlıyoruz¹¹.

20. yüzyılın başına kadar bağ olarak kullanıldığını sözlü kaynaklar aracılığı ile öğrendiğimiz Açaçlık mevkii bugün de tarımsal işlevini sürdürmektedir. Ortaçağ'dan itibaren yapay teraslar üzerinde bağcılık ve yakın çevresinde şarap üretimine ayrıldığını öngördüğümüz bu bölge, Güzelöz'de Mavrucan çayının bulunduğu vadide bilinçli olarak

⁸ *Geoponika*, Kitap 6, III, (çev. T. Owen), 1805, 194.

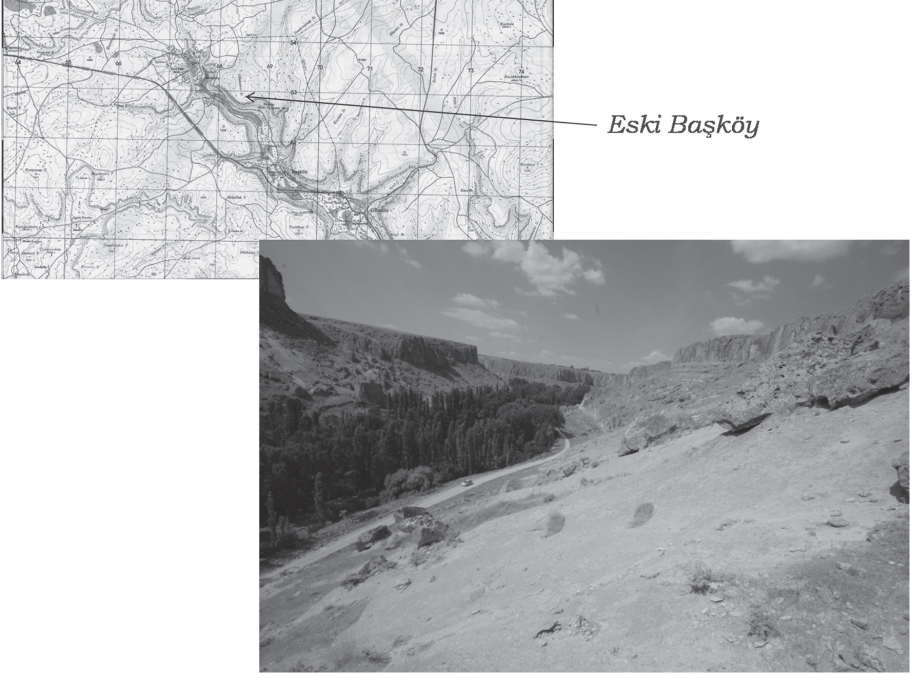
⁹ E. Balta, Mübadele öncesi Kapadokya bölgesindeki şarap üretiminden söz ederken şaraphanelerin tavanlarında bulunan ve *kapini* adı verilen açıklıkların hem aydınlatma hem de havalandırma için kullanıldığını belirtir. Bkz. "The Underground Rock-Cut Wine-presses of Cappadocia", *Journal of Turkish Studies*, 32/1 (2008) [In memoriam Sinasi Tekin, III] (Guest Editors: Yücel Dağlı, Yorgos Dedes, Selim S. Kuru), 68.

¹⁰ G. Scardozzi, "Oil and Wine Production in Hierapolis of Phrygia and Its Territory During Roman and Byzantine Age: Documentation From Archaeological Excavations and Surveys", *Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi / Olive Oil and Wine Production in Anatolia During Antiquity*, (eds. Ü. Aydınöğlu, A. K. Şenol), İstanbul, 2010, 277-302, fig.13C,D.

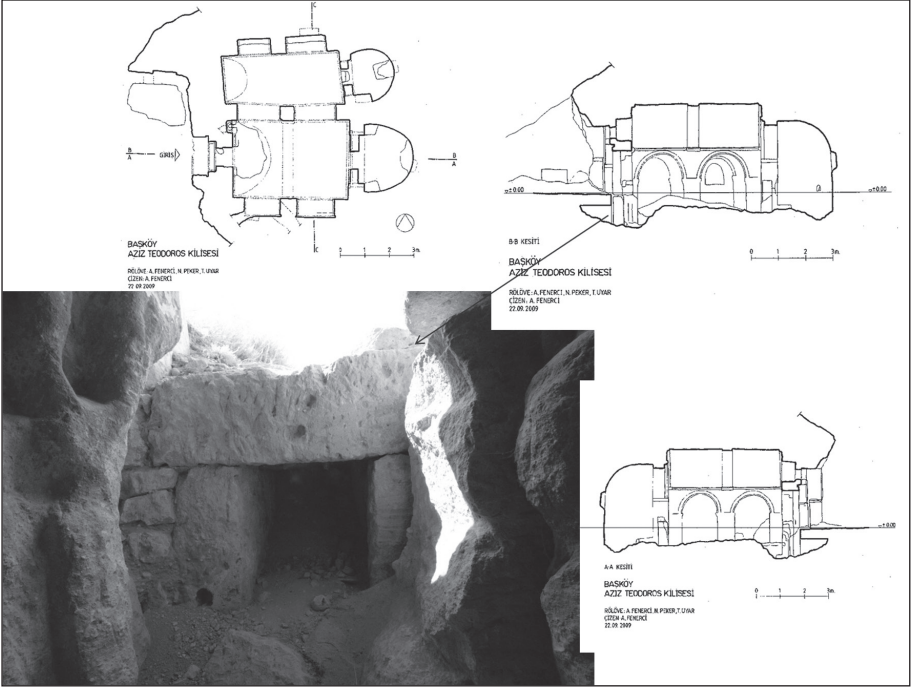
¹¹ N. Karakaya, "Erdemli'de Ekmek ve Şarap", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 2, (2008), 33-53.

fabrika niteliğinde bir üretim alanının oluşturulduğunu gösteriyor. Gerçekten de, söz konusu şaraphanelerin tahmini üretim kapasitesi, bağlı oldukları yerleşimlerin olası nüfus yoğunluğuyla oranlandığında, Ortaçağ Kapadokyası'nda, ender görülen, ticari işlevli bir üretim merkeziyle karşı karşıya olduğumuzu düşündürüyor. Aynı zamanda bu yamaçta şimdiki verilerimiz ışığında başka bir yapı grubuna rastlamamış olmamız üretim alanının yerleşimden ayrı düşünüldüğüne işaret ediyor.

Şaraphanelerin tarihlendirilmeleri konusunda ne yazık ki çok kesin kanıtlarımız bulunmuyor. Bu konuda Bizans duvar resimlerinden ve Kapadokya bölgesinin tarihsel dönemeçlerinden faydalanmak zorundayız. Güzelöz'de günümüze gelebilen en erken duvar resimleri 9. yüzyıla tarihlendiğini düşündüğümüz örneklerdir. Güzelöz'deki bu üretim alanı 9-10 yüzyıldan itibaren kurulmuş olabilir. Elimizdeki şaraphane örneklerinin boyutları ve sınırlı sayıdaki bezemelerinin olası tarihleri, bölgenin sosyo-politik bağlamıyla örtüştürüldüğünde, bu üretim alanının en canlı döneminin 10. yüzyıl ve 11. yüzyılın ilk yarısında olması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bunlara ek olarak, yine aynı alanda 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan süreçte de aktif olarak bağcılık tarımı ve şarap üretimi yapılmış olabileceğini de söyleyebiliriz.

Resim 1: Eski Başköy

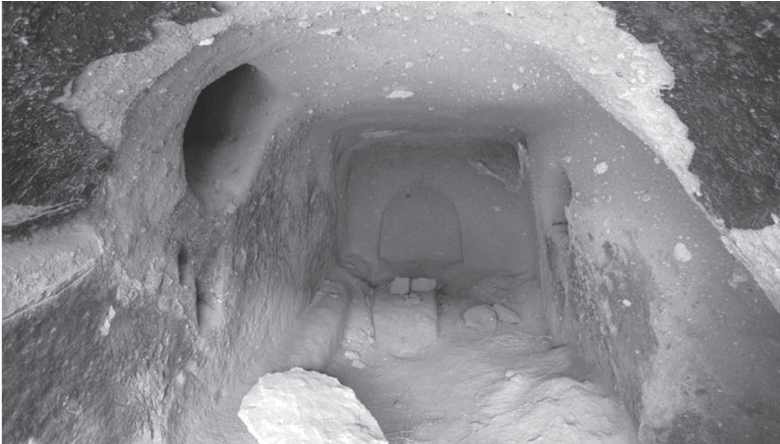
Resim 2: Aziz Theodoros Kilisesi, plan ve kesitler

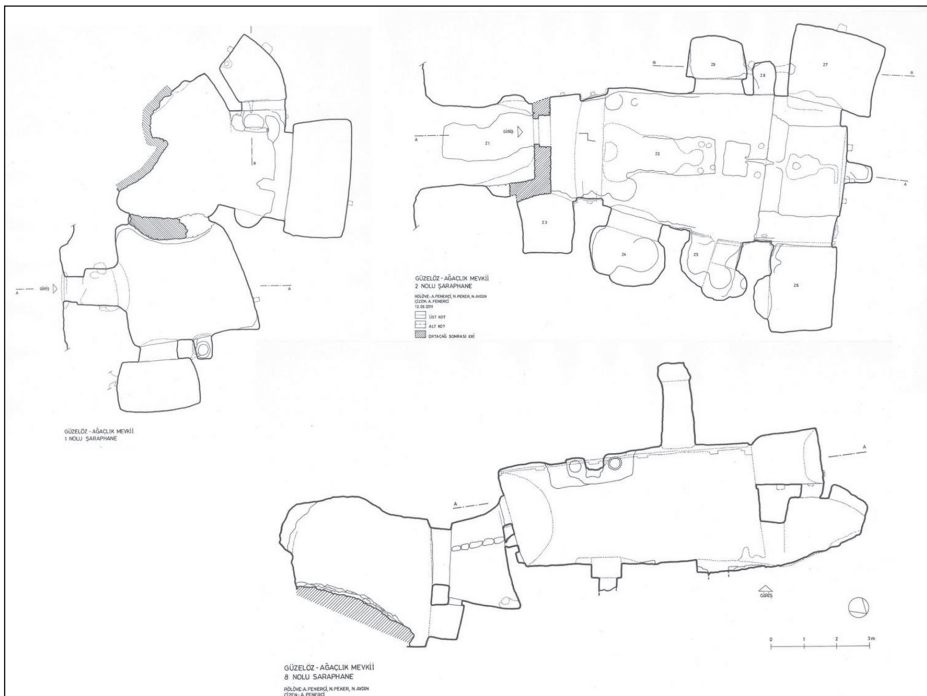
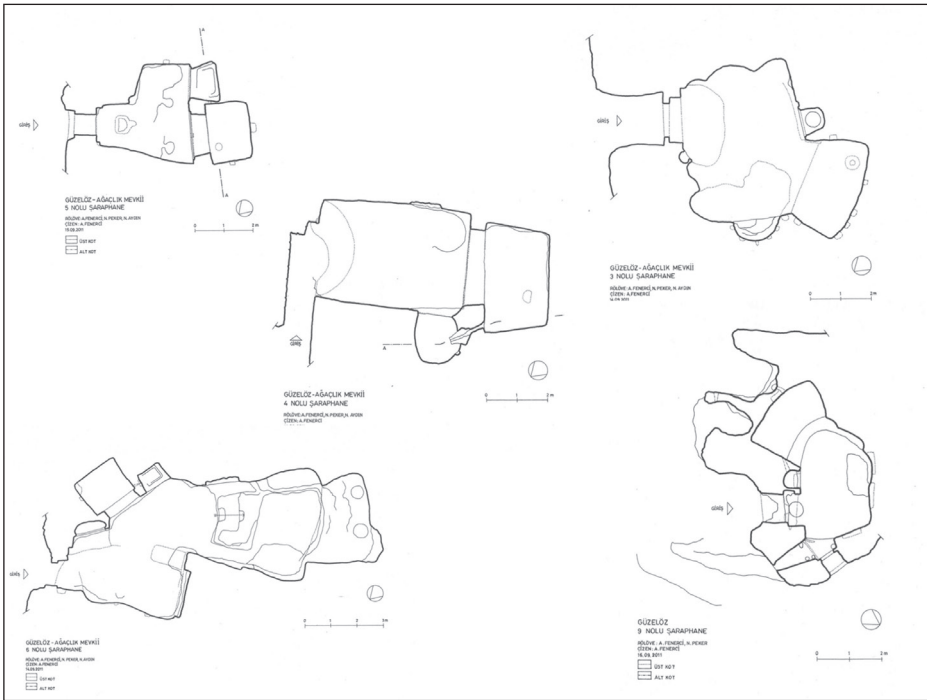
Resim 3: Eski Başköy 1 Numaralı Yemekhane

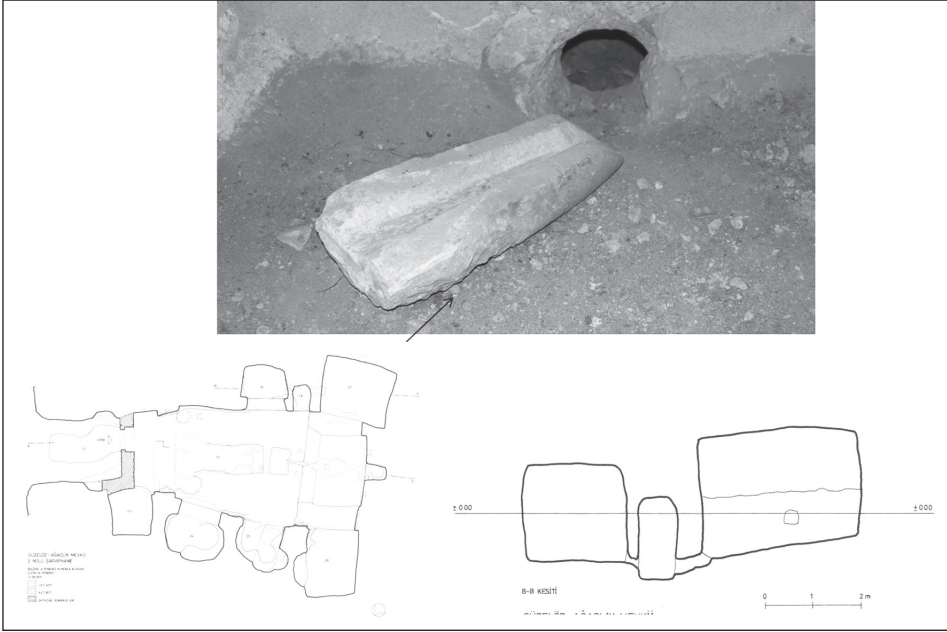

Resim 4: Eski Başköy 1 Numaralı Yemekhane, kagir duvar ve kapı

Resim 5: Eski Başköy 2 Numaralı Yemekhane

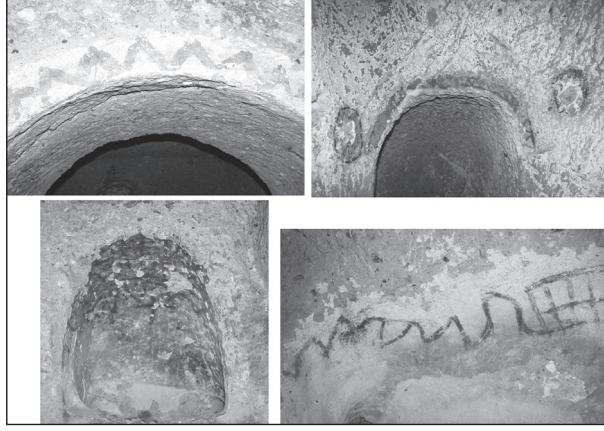
Resim 8: Güzelöz 2 Numaralı Şaraphane, sıra oluğu

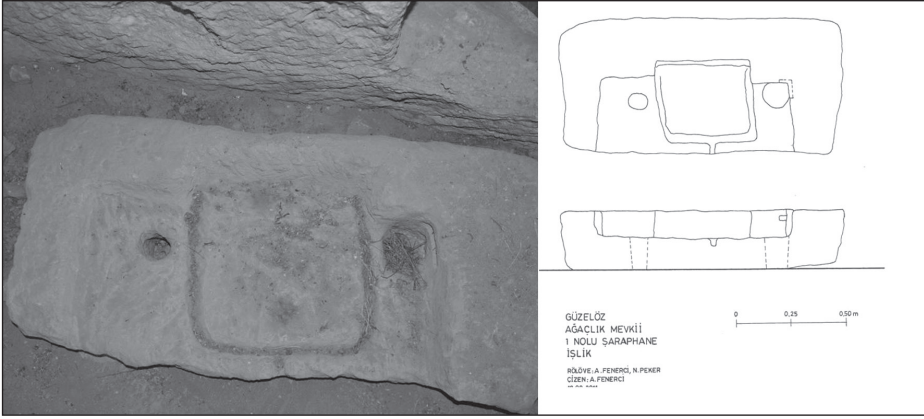
Resim 9: Güzelöz 5 Numaralı Şaraphane, sıra teknesi

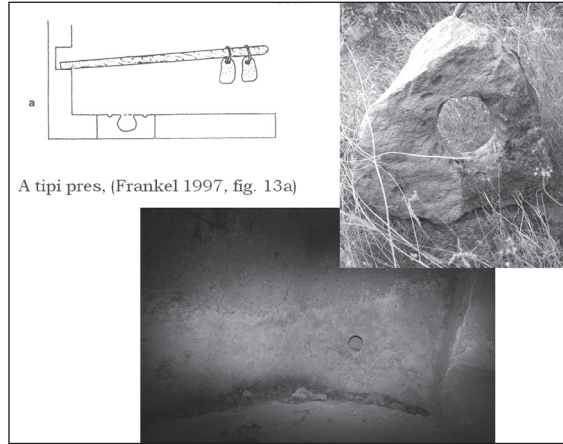
Resim 10: Güzelöz 1 Numaralı Şaraphane, kaya oyma pithos

Resim 11: Güzelöz Şaraphaneleri, şıra tekneleri bezemeleri

Resim 12: Güzelöz 1 Numaralı Şaraphane, pres yatağı

Resim 13: Güzelöz Şaraphaneleri, pres ağırlığı ve kalas yuvası

CİDE ARKEOLOJİ PROJESİ 2011: ÜÇÜNCÜ Ve SON SEZON SONUÇLARI

T. Emre ŞERİFOĞLU*
Bleda S. DURING
Claudia GLATZ

Cide Arkeoloji Projesi'nin üçüncü sezonu 2011 yılı Haziran ve Temmuz aylarında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın son sezonu olduğundan en önemli amacımız Cide ve Şenpazar bölgelerinin daha önceki sezonlarda sistematik olarak incelenmemiş olan farklı peyzaj alanlarına ve iyi tanımlanamamış dönemler ile yerleşimlere odaklanarak veri grubumuzu tamamlamak olmuştur. Dört haftalık arazi çalışmasını uzmanların üç sezona ait mal gruplarını inceleme imkânı bulduğu iki haftalık bir çalışma dönemi takip etmiştir.

Geçen yıllarda olduğu gibi 2011 sezonunda da bölge hakkındaki bilgilerimizle ilgili önemli keşifler yapılmış ve ilerlemeler kaydedilmiştir. Bunlar Cide ve Şenpazar peyzajının, bu peyzajın çeşitliliğinin ve içerisinde yer alan arkeolojik mal gruplarının dağılımının daha sistematik bir şekilde anlaşılmasını içermektedir. İkinci olarak batı Karadeniz Bölgesi'nin kısa ömürlü dönemlerine tarihlendirilebilen materyaller tespit edilmiş olup bu dönemler arasında Erken Holosen, Orta ve Geç Tunç ve muhtemelen Erken Demir dönemleri bulunmaktadır. Üçüncü olarak da Roma ve Bizans dönemlerine ait önemli miktarda yeni veri elde edilmiştir.

Yöntemler ve Sorular

2011 sezonu esnasında 2009 ve 2010 yıllarında geliştirmiş olduğumuz ve ardışık alanlarda gerçekleştirilen sistematik yürüyüşlerle yerel halk tarafından bilinen önemli yerleşimlerde yapılan hedefli incelemeleri birleştiren ikili yöntemimiz kullanılmaya devam edilmiştir (detaylar için bkz. Düring – Glatz 2010; Glatz *et al.* 2011). En iyi sonuçlar iki inceleme yönteminden elde edilen verilerin birleştirilebildiği alanlarda ve mağaralarla kalelerin onları çevreleyen peyzaj içerisindeki daha geniş arkeolojik veriyle birlikte ele alınabildikleri durumlarda elde edilmiştir.

CAP'nin son sezonunda dört ana hedef belirlenmiştir. İlk hedef erozyon, toprak birikimi ve peyzaj değişim süreçleri ile ilgili incelemelerin sürdürülmesi ve bu surette söz konusu süreçlerin bir taraftan arkeolojik verinin korunması ve görülebilirliğine olan etkisinin, diğer taraftan da geçmişteki peyzajın bu bölgede yaşayan halka hangi ölçüde neler sunmuş olabileceğinin daha iyi anlaşılabilmesi olmuştur.

İkinci hedefimiz Cide ve Şenpazar peyzajını oluşturan farklı ekolojik alanlardan bütünü daha iyi temsil eden numunelerin elde edilmesi olmuştur. Üç arazi yürüyüşü ekibine ayrılmak suretiyle sahil ovası ile hemen güneyindeki küçük yüksek vadiler, bir

* Dr. Tevfik Emre ŞERİFOĞLU, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 13000 Bitlis / TÜRKİYE. e-mail: tserifoglu@beu.edu.tr;

Dr. Bleda S. DURING, University of Leiden, Department of Archaeology, Reuvensplaats 3, 2311 BE Leiden / HOLLANDA. e-mail: b.s.during@arch.leidenuniv.nl;

Dr. Claudia GLATZ, University of Glasgow, Department of Archaeology, Glasgow, G12 8QQ, İSKOÇYA, e-mail: c.glatz@archaeology.arts.gla.ac.uk.

nehir sisteminin sonunda yer alan iç kesim vadi alanı ve yüksek irtifalı, yüksek eğimli bir peyzajın detaylı bir şekilde incelenmesi mümkün olmuştur.

Üçüncü hedefimiz incelemelerimizi belli bir yönde gerçekleştirmek suretiyle çalışmamız söz konusu olduğunda daha az tanımlanabilmiş olan Paleolitik, Neolitik/ Erken Kalkolitik, M.Ö. İkinci Binyıl, Demir Çağı ve Helenistik Dönemler'e ait daha fazla verinin elde edilebilmesi olmuştur. Bu çalışmanın büyük kısmı kısa ömürlü Paleolitik, Tunç Çağı, Demir Çağı mal gruplarının tespitine odaklanmış olup belli bazı mağaralardaki veri vermesi muhtemelen alanlarda gerçekleştirilen hedefli incelemeler şeklinde gerçekleşmiştir.

Son olarak da Roma Dönemi gibi verilerimiz içerisinde şaşırtıcı şekilde az belgelenebilmiş dönemler için daha sağlam ve malzemeyi daha iyi temsil eden veri gruplarının oluşturulması hedeflenmiştir. Bizans Dönemi söz konusu olduğunda ise çalışmalarımız belgeleme işleminin tamamlanması ve çok sayıdaki sahil ve iç kesim müstahkem yerleşimlerinin muhtemel işlev ya da işlevlerine dair bilgilerimizin arttırılması üzerine yoğunlaşmıştır.

Farklı Peyzajların Örneklenmesi

Batı Karadeniz Bölgesi ekolojik ve jeolojik anlamda ciddi farklılıklar göstermekte olup Cide ve Şenpazar peyzajı bu anlamda genelden farklı değildir. Avro-Sibirya (Zohary 1973: 31) ve soğuk-yaprak döken ormanlar (van Zeist – Bottema 1991: 27-8) gibi genel tanımlamalar, Pontik dağların belirgin yüksekliği ve orografik yağış oranının bir sonucu olarak yakın çevredeki çeşitlik gösteren, yoğun ekolojik alanı kapsamaktadır. Cide ve Şenpazar bölgesinin jeolojisi de son derece komplike olup peyzajın, arkeolojik verinin korunması ve yüzeydeki dağılımının tespitine ciddi şekilde etki eden erozyon ve kolüviyal süreçlere ne kadar açık olduğunu ortaya koymaktadır. 2011 yılında gerçekleştirilen jeoarkeolojik çalışmalar kolüviyal süreçlerin bölgenin büyük kısmında daha önce düşündüğümüzden çok daha önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuş olup birçok alanda bulunan büyük toprak birikintilerinin tarıma elverişli olması erozyonun çiftçiler için büyük bir problem yaratmış olduğunun düşünülmesinin gerekli olmadığının bir göstergesidir.

İlk iki sezonda farklı alanlardaki peyzaj üzerine yoğunlaşmış olup bu arkeolojik anlamda verimli sonuçlar vermiştir. 2011 yılında ise bölgenin bütünü hakkında daha detaylı bilgi edinilmesi hedeflenmiştir. Genel bir jeoarkeolojik yüzey çalışması bu hedefe ulaşmada önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma bir taraftan da jeologlar tarafından bölgede daha önce gerçekleştirilen çalışmaların üzerine kurulmak suretiyle bölgenin temel jeolojisinin ve her bölgede ne tip toprak tiplerinin bulunduğu incelenmesini içermiştir (örneğin Sirel 1991). Bölge hakkındaki bilgimizi ciddi ölçüde arttıracak olduğundan amacımız Cide ve Şenpazar peyzajlarının arkeolojik yerleşimler ve modern köylerin dağılımıyla karşılaştırabileceğimiz ve jeolojik bilgilerle donanmış bir sınıflandırılmasının oluşturulması olmuştur.

Ancak Cide ve Şenpazar peyzajının tam anlamıyla anlaşılabilmesi için kullanılan ana araştırma yaklaşımı daha evvel sistematik olarak incelememiş olduğumuz bazı ekolojik alanlarda gerçekleştirilen arazi yürüyüşlerini içermektedir. Arazi yürüyüşlerimiz özellikle Okçular, Loç ve Aybasan bölgeleri ile birlikte sahil ovası ile yüksek platolar arasındaki geçiş bölgesinde yer alan Kumluca ve Kalafat, ve Irmak ile Cide bölgeleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Resim: 1).

Resim 1'de açıkça görülebileceği üzere arazi yürüyüşlerimiz Cide ve Şenpazar

peyzajının sadece küçük bir kısmında gerçekleşmiştir. Bu yöntemle 2011’de 168 hektarlık (ya da birimlerimizin 593 tanesi) bir alan taranmış olup bu miktar üç yılda taranan toplam 3.44 km²’lik alanın %40’ını ve Cide ile Şenpazar yüzey alanının %0.37’sini oluşturmaktadır. Bu bölgenin büyük bir kısmı yüzey araştırması yapmak için fazla dağlık ve ormanlıktır ve ilk kısımdan anlaşılabileceği üzere bölgenin sadece küçük bir kısmının yoğun bir şekilde incelenebilmesi mümkündür. Buna rağmen veritabanımızdaki 200’ün üzerindeki kayıtlı yerleşim noktası ile CAP’nin her 4.6 km²’lik alana bir yerleşim noktası düşen yerleşim noktası yoğunluğu, ortalama yoğunluğun her 60 km²’lik alana bir yerleşim noktası düştüğü geleneksel Anadolu yüzey araştırmalarının kayıt altına aldığı yerleşim noktası sayısının bir hayli üzerindedir (Düring 2008: 36).

Buna ek olarak böylesine dağlık bir bölgede gerçekleştirilen bir yüzey araştırmasına bağlı olan ve Cide kasabasındaki proje merkezimizden uzak bölgelere yapılan uzun seyahatler için harcanan zaman gibi lojistik sebeplerle asıl yüzey araştırması alanımız Cide ve Şenpazar İlçeleri’nin %20’sinden fazlasını içermemektedir. Aynı bölgede yoğun yürüyüşlerle gerçekleştirilen taramalarımıza ilaveten hedefli incelemeler üzerinde de yoğunlaşmış olduğundan bu bölgenin 3.44 km²’lik kısmından çok daha fazlası araştırılmıştır. Özellikle 2011 sezonunda Cide ve Şenpazar peyzaj türlerinin olabildiğince bütününe temsil edildiği bir numune grubunun elde edilebilmesi için çalışılmıştır. Bu bağlamda yoğun yüzey araştırması alanlarımız sınırlı bir büyüklüğe sahip olsalar da bölgenin arkeolojisine dair yeterince iyi anlaşılabilir bir temsili numune grubuna sahip olduğumuza inancımız yüksektir

Bu yaz en sistematik biçimde incelenmiş olan alan sahilinden başlayıp iç kesimlere devam eden bir vadi sisteminin parçası olan Loç Vadisi’ndeki *Çamdibi* bölgesi olmuştur (Resim: 2). Bu bölgede daha evvel Kalkolitik, Tunç Çağı ve daha geç materyale sahip önemli bir mağara (Kılıçlı Mağarası, S88/93), muhtemelen Roma Dönemine ait bir köprü (Atköprüsü, S95) ve muhtemelen Bizans Dönemi’ne tarihli büyük bir kuyu (S90) tarafımızdan kayıt altına alınmıştır. Muhtemelen bir mezarlığa ait olan birkaç Bizans kiremiti de tarafımızdan incelenmiştir. 2011 sezonundaki amacımız *Çamdibi* kültürel peyzajının, bilinen bu yerleşim noktaları arasındaki büyükçe alanın yoğun bir incelemeye tabi tutulması suretiyle daha detaylı bir şekilde anlaşılabilmesi olmuştur.

Genel anlamda *Çamdibi* bölgesinin buluntu yoğunluğu daha önce çalışmış olduğumuz Okçular ve Abdülkadir’e nazaran ciddi şekilde azdır. Bu durum kısmen görülebilirlik oranının düşüklüğüne bağlıdır: 2011 ilkbaharında yağış miktarı normalin üzerinde gerçekleşmiş olup bunun neticesinde bitki örtüsü geçen yıllara oranla daha fazla yoğunlaşmıştır. Arazi yürüyüşleri buna rağmen önemli sonuçlar sunmuştur. Bizans kuyusunun yanında bir Bizans köyüne ait gibi görünen ve birkaç muhtemel ev platformu ile mezardan müteşekkil karışmış kalıntılar belgelenmiştir. Bir başka noktada anıtsal bir binanın kalıntıları belgelenmiş olup yapı yerli halk tarafından kilise olarak tanımlanmaktadır ve halen bazıları yakın çevredeki yapılarda kullanılmış olan büyük işlenmiş taşlardan oluşmaktadır (S124). Burada bir tarafına altı çubuklu bir tekerleğe benzer bir motifin kazındığı büyükçe taş bir küvet (S126) ve bir Bizans kilisesine ait olması muhtemel iki sütun parçası da tespit edilmiştir.

Çamdibi’nden elde edilen yegâne prehistorik buluntular köy camii yanındaki düz alanda tespit edilmişlerdir. Burada cilalı bir keski ve çakmaktaşıdan bir bıçak (keskin kısımların her iki tarafında ve uç kısmın yakın tarafıyla sırt kısmında rötuşlar mevcuttur) büyük bir elektrik direğinin yanında bulunmuştur. Büyük ihtimalle her iki buluntu da

direk için açılan çukurdan elde edilmiştir. Bunlar Neolitik ile Erken Tunç arasındaki bir döneme tarihlidirler ve ne yazık ki çevrede bu tarihsel aralığı daraltacak bağlantılı seramiklere ulaşılamamıştır. Çamdibi'ndeki toprak birikimi süreci ve bitki örtüsü, yakın dönemde toprak yüzeyinde gerçekleştirilen bir çalışma sonucu elde etmiş olduğumuz bu şans buluntuları haricindeki Bizans Dönemi öncesi arkeolojisini tamamıyla örtmüş gibi görünmektedir. Bu durum Aybasan (Glatz *et al.* 2011) ve Okçular (aşağıda) gibi diğer alanlardaki durumdan bütünüyle farklıdır.

2010 yılında bulunan ve şu ana kadarki tek iyi düzeydeki prehistorik yüzey kümemiz olan litik kümesinin (S82/98) bulunduğu alanın tekrar incelenmesi için 2011 yılında Aybasan bölgesine diagnostik parça koleksiyonumuzun genişletilebilmesi, yerleşim noktasından tarihlendirilebilir materyal elde edilebilmesi ve yontma taşların dağılımıyla ilgili daha iyi fikir sahibi olunabilmesi umuduyla yeniden dönülmüştür. Ayrıca Aybasan'ın kültürel peyzajının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için bölgede daha fazla Prehistorik, Tunç ve Demir Çağı yerleşim noktasının keşfi de hedeflenmiştir.

Ancak bu yeniden başlayan çabalarımız sadece Bizans ve sonraki dönemlere ait yeni buluntular elde edilmesini sağlamıştır. Litik kümesinin alanı dikkatli bir şekilde tekrar incelenmiş ve kısmen beşe beş metrelik karelere bölünerek taranmıştır. Bu alandan birkaç parça buluntu elde edilmiş olsa da bunlar yerleşim noktası ve peyzaj hakkındaki bilgilerimizi değiştirmemiştir.

Geçmiş sezonlarda olduğu gibi bu sezon da *Okçular*'daki çalışmalarımız devam etmiştir ancak ele alınan alan önceki sezonlara nazaran daha kısıtlı olmuştur. Buna rağmen burada önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Okçular Kalesi'nden gelen yolun karşısında, 2010 yılında iki Geç Tunç Çağı seramik parçasıyla bazı diğer diagnostik parçaların kayıt altına alınmış olduğu küçük bir tepe üzerinde bu alanın daha detaylı bir şekilde incelemesi için beşe beş metrelik kareler kullanılarak bir tarama yapılmıştır. Burada aralarında omurgalı bir kâseye ait parça ile dışa çekik ağızlı bir küpe ait parçanın bulunduğu birkaç yeni Geç Tunç Çağı buluntusu elde edilmiştir. Erken-Holosen döneme ait bir düz-rötuşlanmış çakmaktaşı ok ucu yine bu alandan elde edilmiştir. Toplam buluntu sayısı az da olsa burada da yüzeyde Aybasan'da olduğu gibi bir Klasik öncesi yerleşim tespit edilmiş gibi görünmektedir.

Litik buluntular üzerinde arazi çalışması sonrası yapılan analizler sonucunda Okçular peyzajıyla ilgili daha önce tespit edilememiş olan bazı bilgiler elde edilmiştir (Resim: 3) kale yakınında çekirdekler kümesi ve çevreye doğru yayılan çeşitli aletler tespit edilmiştir. Materyalin dağılımı yoğunluk az da olsa yine bu durumda burada Klasik öncesi yerleşimlerin varlığına işaret etmektedir. Benzeri bir şekilde Okçular Kalesi'nin etrafını çevreleyen araziler seramik kaplara ait birkaç diagnostik ve birçok gövde parçası sunmuş olup bunlar şu an için "Okçular Malı" olarak isimlendirmiş olduğumuz buraya has, farklı bir el yapımı kaba mal geleneğine aittirler. Bu materyal halen incelenmektedir ancak en azından bu seramik tipinin Tunç Çağı'nın sonu ya da Demir Çağı'na tarihli olması akla yatkındır.

2011 yılında Okçular Vadisi'nde gerçekleştirilen yeni bir strateji de karot alma olmuştur. Muhtemelen bir Bizans çiftliğini temsil eden bir seramik kümesi alanından kırk yedi toprak örneği alınmıştır. Bu örnekler fosfat düzeyleri ve diğer insan/hayvan varlığı ile aktivite izlerinin tespiti amacıyla kimyasal ve XRF element izi analizi yapılmak üzere Glasgow'a götürülmüştür.

2011'deki yoğun çalışmalarımızın bir odak noktası da sahil ovasıyla tepelerin

denize bakan yüzündeki tarım alanlarını içermekte olan sahilin hemen bitişiğindeki peyzaj olmuştur. Bölgedeki Roma varlığı *Cide*'nin bu kısmında yoğunlaşmış gibi görüldüğünden bunun faydalı olacağı düşünülmüştür. Devam etmekte olan yoğun inşaat projeleriyle gelişmekte olan modern bir deniz kenarı tatil beldesi olan Cide Kasabası'nın özellikle arkeolojik peyzajı yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çakıl çukurları ile yeni kazılan ev temelleri Cide'de bugün en az bir metrelik Roma sonrası birikintinin altında kalmış olan yoğun Roma varlığı hakkında münferit fikirler vermektedir. Cide'nin çitle çevrili evler ve bahçelerden oluşan kentsel yapısı Roma Dönemi Cide'si hakkında daha iyi bir fikir edinmeye engel olan başka bir unsurdur.

Birçok tekrar kullanılmış eser (*spolia*) sahil bölgesinin çeşitli yerlerine dağılmış olarak bulunmuş olup yüzey araştırması alanımız içerisinde bunlar en çok bu alanda yoğunlaşmıştır. Cide sahil ovasının birçok noktasında Roma veya Bizans Dönemi'ne tarihli bir ya da birden çok anıtsal yapıya ait olması gereken ve özenli bir şekilde kabartı ve girintilerle şekillendirilmiş olan taşlar bulunmuştur.

Cide'nin batısındaki sahil şeridinde yer alan *Yenice* ve *İn Arkası*'nda büyük taş levhalardan oluşan ve 2010'da toplam mezar sayısı muhtemelen yüzü aşan Gökçekale burnunda kayıt altına alınanlara son derece benzeyen lahit mezarlar tespit edilmiştir.

Sahil boyunca, özellikle de *Kumluca*, *Sofular* ve *Kalafat* civarında, Bizans seramik ve kiremitlerinin yoğunlaştığı noktalar ve modern yapılar ve bahçelerde yeniden kullanılmış sayısız eski eser (*spolia*) ile karşılaşmıştır. Bu kalıntılar Bizans Dönemi'nde sahil peyzajının muhtemelen yoğun bir şekilde iskân edilmiş olduğuna delalet etmekte olup bu hipotez daha önceki sezonlarda kayıt altına alınmış olan kilise ve kale kalıntıları tarafından da desteklenmektedir.

Aynı sahil şeridi ve ardında bulunan dağ etekleri, özellikle *Kumluca* civarında olmak üzere, çok sayıda Osmanlı mezar taşına da sahiptir. Oymalı mezar taşları daha ziyade M.S. 18. Yüzyıl ve sonrasına ait olup daha eski olanların işaretli olması muhtemeldir. Bu işaretli mezar taşlarına çokça rastlanmış olsa da bunların tarihlendirilmesi güçtür. *Kalafat*'ın doğusundaki küçük bir nehir vadisinde muhtemelen günümüzden hemen önceye ait en az beş su değirmenine ait kalıntılara ulaşılmış olup bunlar sadece yakın çevreye hizmet etmiş gibi görünmektedirler. Değirmenler Okçular yakınlarında da tespit edilmiş olup bunlar genel anlamda bölgede yakın geçmişe kadar başta tahıl ürünleri olmak üzere yoğun bir tarımsal üretimin gerçekleştiriliyor olduğunun işaretidirler. Benzeri bir tarımsal üretim yoğunluğunun, başta Roma ve Bizans Dönemleri olmak üzere Cide geçmişinin daha erken safhalarının da önemli bir özelliği olmuş olması muhtemeldir.

Kısa Ömürlü Mal Gruplarının Tespiti

Cide Arkeoloji Projesi'nin en önemli hedeflerinden birisi kuzey Türkiye arkeolojisinin az bilinen dönemlerine tarihli mal gruplarının tespiti olmuştur. Özellikle iki “Karanlık Dönem”e ait kanıtlara ulaşılması istenmiştir: takriben M.Ö.10.000 – 5500 arasına tarihli Erken Holosen ve M.Ö. İkinci Binyıl (Düring – Glatz 2010). Hipotezimiz daha yoğun bir yaklaşımla gerçekleştirilecek bir yüzey araştırmasının, peyzaj üzerindeki jeo-arkeolojik incelemelerle birlikte ele alınmasının bu dönemlere ait verilere ulaşmada anahtar rol üstleneceği olmuştur (Düring 2008).

Üç yüzey araştırması sezonu esnasında bu tip mal gruplarından birkaçının tanımlanabilmesi mümkün olmuştur. Ancak, özellikle yoğun yürüyüşler esnasında tespit edilen buluntu kümeleri ve tekil buluntular, ilk aşamada sadece geç dönem yerleşim kalıntıları verecek gibi görünen ve normal şartlarda arkeolojik yüzey araştırması için zor

bir arazi olarak kabul edilecek bir peyzajda dikkatli ve sistematik yürüyüşler yapmamış olsaydık bulamayacak olduğumuz eserler olduğundan, “samanlıkta iğne aramak” kategorisine girmektedirler. Cide ve Şenpazar’ın çeşitli peyzajlarının vermiş oldukları buluntu tipleri ve bunların tarihlendirildikleri dönemler bağlamındaki farklılıkları hali hazırda ele alınmıştır. 2011’de sahil bölgesinde incelenen alanlar herhangi bir Klasik öncesi buluntu sağlamamıştır. Çamdibi bölgesinde sadece bir noktada Prehistorik materyalle karşılaşmış, cilalı bir keski ve çakmaktaşıdan bir bıçaktan ibaret olan bu buluntular elektrik direği için açılan bir çukurdan çıkarılmış olmalıdırlar. Aybasan’da ancak çok daha geç dönemlere ait az sayıda buluntunun mevcut olduğu büyük bir alanın taranması sonrası yüzeyde yoğun bir *in situ* yontmataş kümesi kayıt altına alınabilmiştir. Son olarak da Okçular ve Abdülkadir peyzajında kısa ömürlü Erken Holosen ve Tunç Çağı varlığı peyzaja dağılmış litik ve seramik parçaları vasıtasıyla kayıt altına alınmıştır.

Erken Holosen için en iyi veriler Aybasan, Okçular ve Abdülkadir’den elde edilen yüzey buluntularıdır. Yüzey araştırmalarımızda Okçular’da tespit edilmiş olan ve Marmara Bölgesi’ndeki Ağacli yerleşimlerinden elde edilen buluntuları anımsatan (Özdoğan 2011: 225), arkası bulunan muhtemel bir dilgicik haricinde mikrolitlere rastlanmamıştır. Çok sayıda mikro dilgi ve mikro çekirdek elde edilmiş olsa da bunlar daha az ayrımsanabilmektedirler. 2011 sezonunda geleneksel olarak Neolitik/Erken Kalkolitik olarak tanımlanan safha daha iyi temsil edilmiş olup artık daha önceki sezonlarda bu safhaya ait olan bazı buluntuların daha büyük güvenle tarihlendirilebilmesi mümkündür. Ancak bu elbette ki Cide ve Şenpazar’ın bu dönemde yerleşik tarım topluluklarına ev sahipliği yaptığı anlamına gelmemektedir ki bu Neolitik’in tek anlamlı tanımıdır. 2011 yılının en şaşırtıcı buluntusu Çamdibi’nde bulunan cilalı keski ve yanındaki çakmaktaşı bıçak olmuştur. Bu buluntuların Erken Holosen’e tarihli olması akla yatkın olmakla birlikte benzeri baltalar Erken Tunç Çağı’na kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Korfmann et al. 1996: Tafel 81). Buna ek olarak 2011’de Okçular’da başka bir bütünüyle korunmuş, düz, rötuşlanmış ok ucu da bulunmuş olup bu Okçular ve Abdülkadir’de önceki sezonlarda elde edilen benzer parçaların aynısıdır. Birçok uzman bu uçların Çatalhöyük ve Köşk Höyük (Kayacan ve Astruc’un kişisel yorumları, May 2011, Malatya) gibi Orta Anadolu Neolitik ve Erken Kalkolitik yerleşimlerinde bulunan parçaları anımsattığını onaylamıştır. Bu uçlar Aybasan’da bulunan obsidyen gibi bu dönemde Anadolu platosuyla olan bağlantılara işaret etmektedir.

Öte yandan Prehistorik ve Protohistorik materyalimizin büyük bir kısmı mağaralarda gerçekleştirdiğimiz hedefli yüzey çalışmalarında elde edilmiştir. Üç sezonun her birinde birçoğu bulması ve ulaşması güç çok sayıda mağara ziyaret edilmiştir. Bu mağaraların birçoğu arkeolojik materyale sahip olmasa da her sezon Kalkolitik, Tunç Çağı ve muhtemelen Demir Çağı’nı içeren uzun süreli ve yoğun arkeolojik kanıtlara sahip bir mağarayı keşfetme şansına sahip olunmuştur. 2009 yılında daha ziyade Geç Kalkolitik ve Erken Tunç I’e tarihli mal gruplarına sahip Okçular İni kayıt altına alınmış (Düring – Glatz 2010), 2010’da Kılıçlı Mağarası özellikle Erken Tunç Çağı’nın sonu ve M.Ö. İkinci Binyıl’a geçiş evresine ait zengin buluntular sağlamış (Glatz et al. 2011) ve 2011’de de Cide İlçesi’nin doğu kısmında yer alan Derebağ Köy Mağarası (S188) keşfedilmiştir.

Derebağ Köy Mağarası Derebağ Köyü’nün arkasındaki dik dağın yamacında bir girişi bulunan büyük bir (220 metre derinliğe sahip) mağaradır. Mağara aşağı yukarı düz planlı olup dar geçişlere ve hatırı sayılır iniş ve çıkışlara sahip olsa da çok değişmeyen bir genişliğe ve yüksekliğe sahiptir. Mağara boyunca tavandan çökerek düşmüş taşlar

bulunmaktadır. Kayaların altında içerisinde Kalkolitik, Erken Tunç Çağı, erken M.Ö. İkinci Binyıl, muhtemelen Demir Çağı ve Bizans Dönemleri'ne ait çanak-çömlek parçalarının elde edildiği bir çökelti mevcuttur (Resim: 4). Diğer mağaralarda olduğu gibi burada da söz konusu malzemenin neden burada yer aldığı tam olarak açık değildir.

Mağara formları itibariyle Okçular İni ve Kılıçlı Mağarası buluntuları ile karşılaştırılabilecek ve Geç Kalkolitik/Erken Tunç I'e tarihlendirilebilecek bazı çanak-çömlek parçaları vermiştir. Bahsi geçen diğer yerleşim noktalarındakilerden farklı olarak bu dönemin Derebağ Köy Mağarası seramiği bitki katkılıdır. Bu mağaradan elde edilen bazı materyaller Orta Kalkolitik'e de ait olabilirler. Bazı farklı, el yapımı parçalar ilk bakışta Kalkolitik gibi görünseler de mal tipi ve yüzey uygulamaları itibariyle daha uygun olacakları Erken Demir Çağı'nın erken kısmına tarihli olabilirler. Daha geç Erken Tunç Çağı ve M.Ö. İkinci Binyıl'a geçiş buluntuları arasında ise belirgin siyah renkli katkısı itibariye Sinop Bölgesi kökenli olabilecek ve S-şekilli profile, dışa çekik ağıza ve dikine bir kulpa sahip büyük bir perdahlı çanak bulunmaktadır.

Roma ve Bizans Dönemlerinin Yeniden Değerlendirilmesi

Cide ve Şenpazar'daki ilk iki sezonda elde edilen en dikkat çekici sonuçlar da biri Roma Dönemi'ne tarihlendirilebilen çok az sayıda materyalin bulunabilmiş olmasıdır. Bu durum elbette yörenin bu dönemde iskân edildiğini ve burada Roma kasabaları olduğunu biliyor olmamız sebebiyle (Marek 2003) bir problem teşkil etmiştir. Ancak artık Roma yerleşimlerinin daha ziyade sahil boyunca yoğunlaştıkları ve sahildeki Roma peyzajının daha sonraki birikintilerin altına gömüldüğü anlaşılmıştır.

2009 ve 2011 sezonlarında daha ziyade Prehistorik ve Protohistorik yerleşimlerin tespiti üzerine yoğunlaşmış olduğumuzdan ve bunların sahil hattı peyzajında var olmaları daha az olası olduğundan söz konusu sahil ovasında çok az araştırma yapılmıştır. 2011'de sahil şeridi daha yoğun bir şekilde incelenmiş ve Roma Dönemi yerleşimine ait farklı kanıtlara ulaşılmıştır. Öncelikle, birkaç noktada neredeyse kesin olarak Roma Dönemi'ne ait olan ve özenli bir şekilde kabartı ve girintilerle şekillendirilmiş olan büyük taşlar bulunmuştur. İkinci olarak, Cide Kasabası'nın yakınında açılmış iki büyük çukurdan uzmanımız Philip Bes tarafından onaylanmış olduğu üzere büyük miktarda Roma çanak-çömleği elde edilmiştir. Toprak altında kalmış Roma peyzajı ve anıtsal yapılarına dair kanıtlar Cide Limanı'nın inşası sırasında bulunmuş olan ve şu anda Samsun Müzesi'nde bulunan bir Roma Dönemi tunç heykeli ile de bağlantılandırılabilir. Roma Dönemi mal gruplarımız dönemin kronolojik ve alansal anlamda daha iyi anlaşılabilmesi için daha detaylı bir şekilde inceleneceklerdir. Buna ek olarak Yenice ve Gökçekale'deki lahit mezarlar bu yaz Cide Kasabası'nın yanındaki tepelerin üzerinde yer alan Türbe Tepe'de Kastamonu Müzesi tarafından kazılan iki Roma Dönemi lahit mezarıyla benzerlik göstermektedir. Ekibimiz bu lahit mezarlardan birinde yer alan iyi korunmuş insan iskeletinin belgelenmesine yardımcı olmuş olup bu mezardaki ölünün ayağının yanına bazı mezar eşyaları yerleştirilmiştir. Tüm bunlar Gökçekale'de büyükçe bir Roma Dönemi mezarlığına, Yenice ve Cide Kasabası'nda ise aynı döneme ait dağınık mezarlara sahip olduğumuzu göstermektedir. Ayrıca Sinop Müzesi'nde bulunan üzeri deliklere sahip, masif taştan bir lahit de bu sezon belgelemiş olduğumuz bazı büyük taş küvetlerin tekrar kullanılmış Roma mezarları olabileceği hususunda bize fikir vermiştir.

2011 sezonu araştırmalarının bir başka odak noktası da bölgedeki yoğunluğu Bizans Dönemi'ne tarihli müstahkem yerleşimlerin daha fazla belgelenmesi ve incelenmesi

olmuştur. Ekibimize iç kesimde yer alan kalelerin varlığı bildirilmiş olup bunların tespiti ve belgelenmesi tarafımızca istenmiştir. Ayrıca bu müstahkem yerleşimlerin muhtemel fonksiyonlarının daha iyi bir şekilde değerlendirilebilmesi için bunların bulundukları noktalar ve mimari yapıları çerçevesinde ne tip farklılıklar gösterdiklerinin de anlaşılması hedeflenmiştir. 2011 yılında en az üç ama muhtemelen dört Bizans kale yerleşimi belgelenmiştir. Bunlardan biri (Gideros Doğu) sahilde, diğer ikisi/üçü ise iç kesimde yer almaktadır.

Gideros'un doğu burnundaki kale (S121) Gideros Batı'dan daha kötü şekilde korunmuştur. Tanımlanabilen yapılar Gideros'un doğu burnunun doğu ucundaki dik, düz bir kaya yüzünün güneydoğu köşesinde bulunan iki yuvarlak, iyi inşa edilmiş kule ya da burçtan ibarettir. Bunlar orta ila küçük arazi taşlarından, harçtan ve kiremit sıralarından inşa edilmişlerdir. Burnun liman tarafında, denizin hemen kenarında büyük taşlardan ve harçtan oluşan bir duvarın alt sıraları, birkaç muhtemel gemi bağlama direğine ait çukur ve Gideros Batı'dakinin bir benzeri olan ve şimdi su altında kalmış bir gemi bağlama platformu ile birlikte tespit edilmiştir.

Koca Kale (S154) dar bir kaya çıkıntısını çevreleyen masif savunma duvarları ve arka kısmında tek bir küçük dikdörtgen binaya sahip tipik bir Bizans kalesidir. Bu kale iç kesimdeki ilk kalemizdir. Seramik buluntular yapının Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmesini sağlamıştır.

Üç CAP sezonu esnasında bulunan en iyi korunmuş kale Aydos Kalesi'dir (S190). Kabaca ikizkenar yamuk şekilli olan kalın savunma duvarları en az dört yuvarlak ve bir üçgen burca sahiptir (Resim: 5). Şu anda kadar incelemiş olduğumuz kalelere nazaran daha küçük ebatlıdır ve içerisinde dikdörtgen bir yapı barındırmamaktadır. Bu durum kalenin mimari anlamda benzerlik gösterdiği Koca Kale gibi sahil yerleşimlerinden farklı bir fonksiyona sahip olmuş olabileceğinin bir göstergesidir.

Son olarak da tarihlendirilmesi konusunda emin olunamayan büyük bir iç kesim kalesi olan Akça Kale (S135) tespit edilmiştir. Kalenin sağlam duvarları orta büyüklükte düzgün olmayan taşlardan ve harçtan inşa edilmiştir. Duvarların hiç birinde kiremit kullanılmamış gibi görünmektedir. Yerleşim noktasında herhangi bir çanak-çömlek ya da kiremit parçasında rastlanmamıştır ve kalenin Bizans Dönemi'nden sonraya ait olması muhtemeldir.

Gökçekale'de de savunma duvarlarının bulunması umulmuştur ancak herhangi bir duvar tespit edilememiştir. Buna karşılık bu burunda 2010 yılında büyük bir mezarlık, batı sahilindeyse 2011'de çeşitli yapılar tespit edilmiştir. Bunların arasında bir kilisenin şu anda burnun batı sahilinde yer alan muhtemel kalıntıları bulunmaktadır. Kiliseden geriye sadece kayalara bitişik inşa edilmiş, doğu yönüne bakan ve bir apsis gibi görünen bir yapı kalmıştır. Sahil boyunca biraz daha güneye gidildiğinde, yine sahilde bulunan büyük bir kayanın içerisinde bir üzüm cenderesi tespit edilmiştir. Kayalarla sahil arasında da dört duvardan oluşan bir duvar serisi bulunmuştur. Bunların deniz seviyesinin daha alçak olduğu bir dönemde burada kullanımda olan binalara ait temelleri temsil ediyor olmaları muhtemel olup bunlar Cide Bölgesi'nde Bizans Dönemi sonrasında gerçekleşen deniz seviyesindeki artışlara dair başka bir göstergedir (bkz. Glatz *et al.* 2011).

Yüksek sayıdaki Bizans kalesinin varlığı bu müstahkem yerleşimlere neden ihtiyaç duyulduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Birçok kişi bu mekânların tehlike anında toplulukların sığındığı yerler olduğunu düşünmektedir (Whittow 1995). Ancak bu tehlike nereden gelmektedir? Bir ihtimal denizden gerçekleşen saldırılardır ancak denizden gelen

düşmanların zorlukla ulaşabileceği yerlerde bulunan daha iç kesimlerdeki kalelerin varlığı bunun yerine yerel gruplar arasındaki şiddete de işaret ediyor olabilir. Bu tip sorular gelecekteki araştırmalarda daha fazla inceleneceklerdir.

Tartışma ve Sonuç

Sonuç itibarıyla CAP'nin son sezonu büyük bir başarıyla neticelenmiştir. Yoğun araştırma yaklaşımımızın uygulandığı alan genişletilmiş ve yaklaşım daha sistematik hale getirilmiş, bu sayede de artık sahilden dağlara Cide ve Şenpazar'ın farklı peyzajlarının temsil edildiği bir örnek grubunu incelemiş olduğumuzu güvenle iddia etmemiz mümkün hale gelmiştir. Bu sistematik çalışma toplamış olduğumuz verilerin önümüzdeki yılda gerçekleştirilecek incelenmesinde büyük öneme sahip olacak ve bu peyzajların kültürel ve doğal gelişiminin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Cide Arkeoloji Projesi kuzey Türkiye'nin, başta Erken Holosen ve M.Ö. İkinci Binyıl olmak üzere, arkeolojik "Karanlık Çağları"nı incelemek üzere başlatılmıştır. Temel hipotez bu dönemlere ait kısa ömürlü mal gruplarının tespiti için daha yoğun bir yüzey araştırması yaklaşımının kullanılmasının gerekliliği olmuştur. Bu hipotezin doğal bir sonucu Cide ve Şenpazar'daki gibi dağlık ve ormanlık olan zorlu çevrelerin incelenmesi için uygun olan yöntemlerin geliştirilmesine olan ihtiyaç olmuştur.

Üç yüzey araştırması sezonu sonunda tüm bu hususlarda başarıya ulaştığımızı iddia etmemiz mümkündür. Holosen Dönem'in aşağı yukarı tümüne ait mal grupları tespit edilmiştir. Yoğun yüzey araştırması yaklaşımımız hem arazi yürüyüşleri hem de hedefli yüzey çalışmaları itibarıyla Erken Holosen, Bronz Çağı ve Demir Çağı dâhil, Holosen Dönem'in büyük kısmına ait veriler sağlamıştır. Bu anlamda Batı Karadeniz gibi zorlu dağ peyzajlarına uygun bir yüzey araştırması yaklaşımını başarıyla geliştirmiş olduğumuz sonucuna varabiliriz.

Teşekkür

Cide ve Şenpazar'da çalışabilmemiz için vermiş olduğu izinden ötürü Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, Kastamonu Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Nimet Bal'a ve nazik ve yardımsever bakanlık temsilcimiz Sayın C. Baykal Aydınbek'e müteşekkirimiz. Projemizin finansmanı Byvanck Fonu, Hollanda Bilimsel Araştırmalar Örgütü (N.W.O.), Britanya Akademisi (Küçük Araştırma Desteği), G.A.Wainwright Fonu (Oxford), İskoçya Üniversiteleri için Carnegie Desteği ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından sağlanmıştır.

Cide Arkeoloji Projesi Web Sayfası

www.cidearchaeology.com. Bu çift-dilli web-sayfası'nda projeye ilgili ayrıntıları ve makaleleri bulabilirsiniz.

KAYNAKÇA

DÜRING, B. S. 2008

“The Early Holocene occupation of North-Central Anatolia between 10.000 and 6,000 BC cal: investigating an archaeological *terra incognita*”, *Anatolian Studies* 58, s.15-46.

DURING, B. S. ve GLATZ C. 2010

“The Cide Archaeological Project 2009: first results”, *Anatolia Antiqua* 18, s.203-213.

GLATZ, C., DURING, B. S. ve ŞERİFOĞLU, T. E. 2011

“The Cide Archaeological Project 2010: second preliminary report”, *Anatolia Antiqua* 19, s.279-288.

KORFMANN, M., BAYKAL-SEEHER, A., ve OBLADEN-KAUDER, J. 1996

Demircihüyük : die Ergebnisse der Ausgrabungen, 1975-1978. Band 4: Die Kleinfunde. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

MAREK, C. 2003

Pontus et Bythnia: Die römische Provinzen im Norden Kleinasien. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

ÖZDOĞAN, M. 2011

“Submerged sites and drowned topographies along the Anatolian coasts: an overview”, *Submerged Prehistory*. Edited by J. Benjamin, C. Bonsall, C. Pickard, and A. Fischer. Oxbow Books, Oxford, s.219-229.

SIREL, E. 1991

“*Cideina*, a new foraminiferal genus from the Maastrichtian limestone of the Cide region (North Turkey)”, *Mineral Research and Exploration Bulletin (MTA)* 112: s.65-70.

WHITTOW, M. 1995

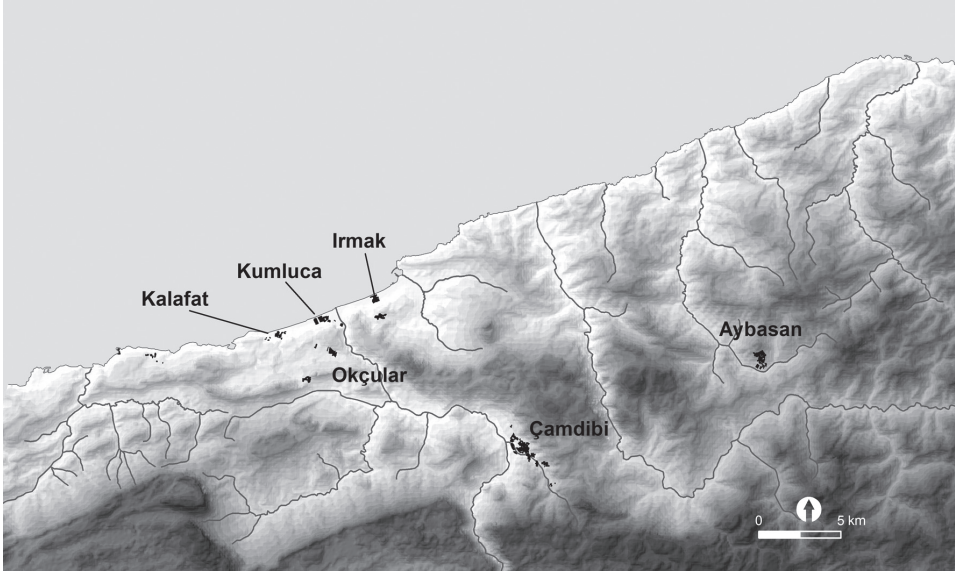
“Rural fortifications in Western Europe and Byzantium, Tenth to Twelfth century”, *Byzantische Forschungen* 21, s.57-68.

ZEIST, W. van, ve BOTTEMA, S. 1991

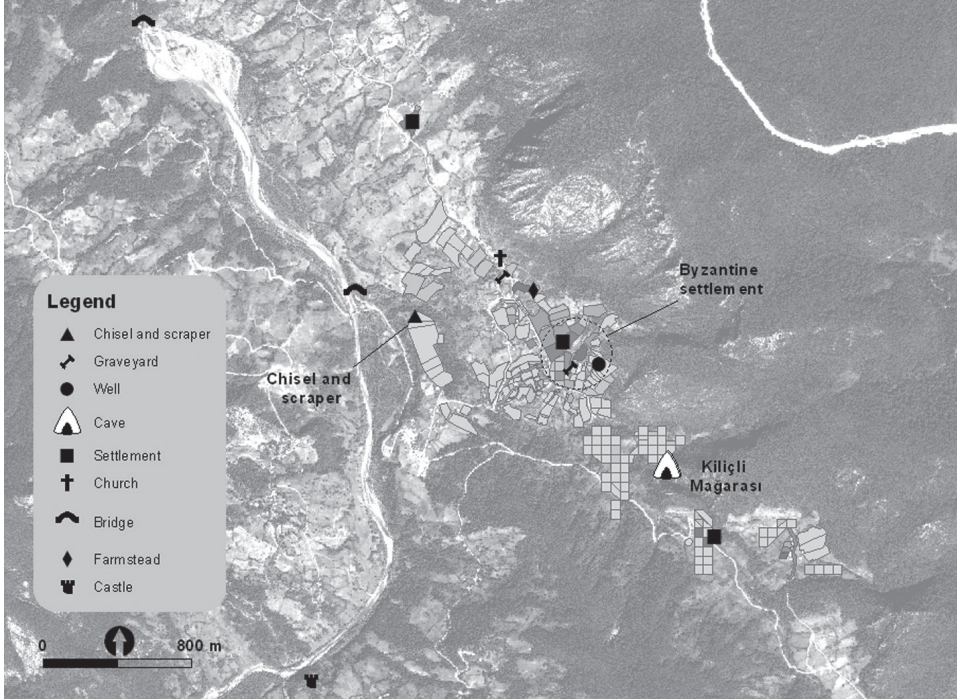
Late Quarternary Vegetation of the Near East. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.

ZOHARY, D. 1973

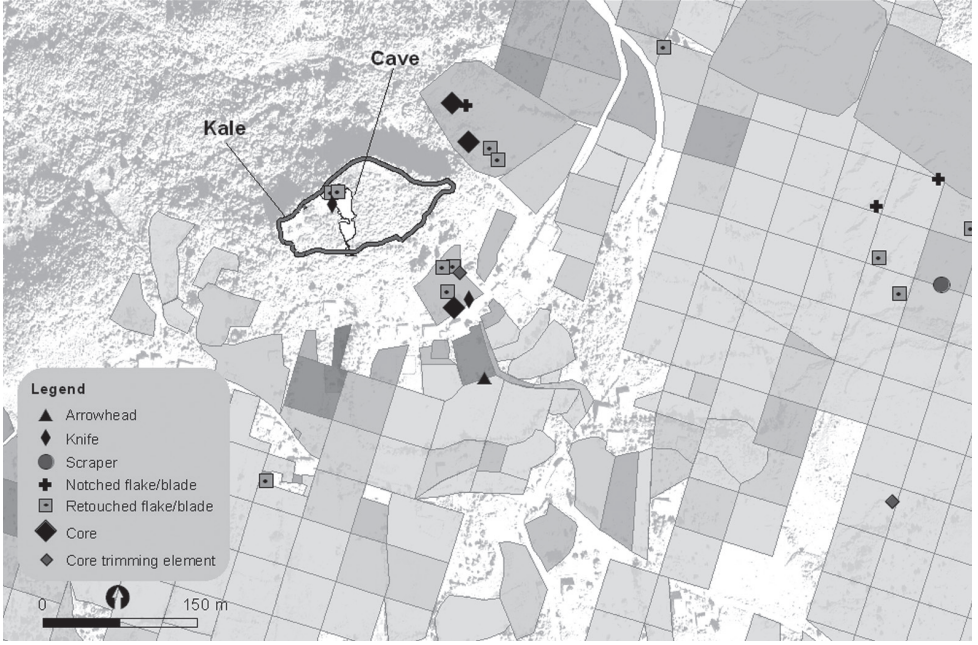
Geobotanical Foundations of the Middle East. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.

Resim 1: 2011’de arazi yürüyüşü gerçekleştirilmiş alanların haritası.

Resim 2: Çamdibi bölgesinin arkeolojisinin haritası.

Resim 3: Okçular Kalesi çevresinde prehistorik litik aletler ve üretim atıklarının dağılımı

Resim 4: Derebağ Köy Mağarası'ndan elde edilen çanak-çömlek parçalarından bir seçki

POMPEIOPOLIS NEKROPOLÜ YÜZEY ARAŞTIRMASI (PAFLAGONYA)

Ferhat ÇEVİK*
Max RITTER

Giriş

2011 yılında ilk defa Pompeiopolis'in kuzeydoğu nekropolünde bir belgeleme çalışması yapılmıştır¹. Çalışmanın amacı nekropol alanında mezarların kapladığı alanı, sayısını, dağılışını, tipolojisini, tarihlemesini ve geçmişte yapılan kaçak kazıların tahriplerini belgelemektir. Nekropolde toplam 104 mezar kayıtlanmış, harita ve veri bankasına geçirilmiştir. Çalışmalar sayısında yalnız numune olarak az sayıda seramik malzeme toplanmıştır.

Coğrafi konum

Pompeopolis Antik Kent'in şehir merkezi Zımbıllı Tepesi'nde bulunmaktadır. Şehrin Nekropolü Tepe'nin kuzeyinde kalan 15 dönümlük² bir alana yayılır (Resim: 1). Nekropol alanında 96 adet mezar³ tespit edilmiştir (Resim: 2). Mezarlar tipolojik açıdan üçe ayrılır: Doğal kayaya oyulmuş olan ve üzeri taş kapakla örtülen sandık tipi mezarlar, arkosolium veya arkosol mezar odaları ve ufak katakomp türü toplu mezarlardır. Lahit veya lahit kalıntılarına mezar içlerinde rastlanılmasa da, 7 tane düztaban niş⁴ içeren büyük aile mezarlarında lahit olma olasılığı büyüktür⁵. Mezarlar, şehir surlarının dışında kalan ve kentin kuzeydoğusunda olan tepelerle örtülü bir alana yayılır. Bu engebeli alan, güney tarafında üç tane uzunlamasına ve kente dikey halde konumlanmış tepeden (H1, H2, H3) ibarettir (Resim: 3). Nekropol alanının kuzeyi ise kuzeye doğru giden uzunlamasına bir tepeden oluşur. Kuzey ve doğu tarafları dik bayırlardan oluşurken, güney ve batı tarafları yassıdır. Güneyde kalan üç tepenin yamaçlarında (H1, H2, H3) bulunan mezar sayıları cüzidir, mezarların yoğunluğu ise doğu yamaçtadır⁶ (Resim: 3). Böylelikle doğuya bakan yamaç Pompeiopolis Nekropolü'nün ana cephesidir. Bu tahmini büyük bir mezar yoğunluğundan ziyade, en kaliteli ve büyük mezarların buradaki konumu da destekler. Doğü yamacındaki mezarların açılım yönleri neredeyse tümüyle bugünkü Sinop yoluna bakar

* Ferhat ÇEVİK, M.A., Institut für Klassische Archaeologie, Ludwig-Maximilians-Universitaet, Katharina-von-Bora-Strasse 10, D-80333 München/ALMANYA.

Max RITTER, M.A., Byzantinistik, Johannes-Gutenberg Universitaet, Jakob-Welder-Weg 18, D-55099 Mainz/ALMANYA.

¹Bu çalışma Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün sonradan düzenlediği ek izniyle gerçekleştirilip, Latife Summerer'in bilimsel idaresi altında yürütülmüştür.

² Bu yüzey ölçüm değeri harita üzerindeki işaretlenmiş alan için belirlenmiştir (Resim1).

³Bunların birçoğu kaçak kazı delikleri olarak günümüze ulaşmıştır. Ayrıca bazı işaret noktalarının tabi oluşum sonucu meydana gelme veya işlenmiş taş olma olasılığı vardır (no. 89).

⁴Bulunan arkosoliumların yüzeyinde naaş tekneleri bulunmamıştır. Büyük boy Arkosol mezar odalarında niş tabanları alçaktır. Naaş bu düztabanın üzerine konulur. Sadece mezar 41 (ahır) bu konuda bir istisna oluşturur. Burada yüksek arkosolium tabanları görülmektedir. Bu tabanların derin bir çökek barındırdığı henüz üzerindeki taklavat ve kir sonucu görülememiştir.

⁵Jacopi 1937 yılındaki yayımıyla Taşköprü'de bulunan bir lahitin varoluşunu belgelemiştir (Jacopi 1937, 6 Fig.16).

⁶Tespit edilebilen 96 mezar noktalarının 81'i doğu yamaçtadır (mezar 1-4, 8-15, 26-85, 87-88, 90-96).

ve antik şehirler Sinope ile Amisos'a giden antik ana yolun burada olduğuna işaret ederler (Resim: 2-3). H1 (mezar 23-25⁷), H2 (mezar 16-22) ve H3 (mezar 5-7, 86) tepeliklerinin yamaçlarındaki mezarlar genelde batıya açılırlar. Doğudan geçen anayol kadar önemli olmasa da, büyük bir olasılıkla buradan da, yani nekropol alanının bulunduğu bu engebeli formasyon ve Pompeiopolis Kenti'nin arasından geçen ufak bir antik yol bulunuyordu. Bu yolun varlığını ayrıca Alexander von Kienlin'in tahmin ettiği, şehrin kuzeyinde kalan ana tiyatrodaki kanıtlar⁸. Böylelikle bahsedilen bu yol, kuzeybatıdan gelerek, bir yanında Nekropol yer alırken diğer yanında tiyatro yer alarak, Pompeiopolis'e gidiyordu⁹. Bu yol ya doğudan geçen ana yola veya şehrin kuzeyinde kalan yerleşim konutlarının¹⁰ arasından geçerek şehir merkezine doğru çıkıyordu.

Tipoloji

Tespit edilen mezarlar yukarıda bahsedilen engebeli arazinin meydana getirdiği kayaya oyulmuştur. Yukarıda sözü geçen ve üç çeşitten meydana gelen mezarlar şöyledir: Arkosolium denilen mezarlar kavis şeklinde alçak bir tavandan oluşup, bir ölüyü barındıran nişlerdir (Resim: 4). Naaş, arkosoliumların düzlenmiş zemini üzerine yatırılıyordu¹¹. Taş lahit, tahta tabut veya sandık kalıntılarına arkosoliumlarda ve etraflarında rastlanmamıştır. Bu basit tür arkosolium mezarlar genelde bir nişten ibarettir, ancak iki, üç ve dört arkosoliumlu mezarlarda görülmektedir. Doğu tarafta, yani nekropolün ana cephesinde bulunan ve sarp kaya yüzüne oyulan 14 numaralı mezar üst üste geçen iki sıradan oluşur. Her sıra ise en az iki arkosolium içerir. Bu iki katlı mezarında somut bir dış cephesi kalmamıştır ve arkosoliumları tüm eniyle açıktır (Resim: 5). Mezarların birçoğunda bayıra yatay giden ve mezar tavanını oluşturan saçak kaya kenarları görülmektedir. Bu kaya kenarları doğal oluşmuş gibi görünüyor. Engebeli alana bakıldığında, bu tür doğal oluklar tüm bayırlarda yer alıp, alana tipik bir görünüm veriyorlar. Erozyon sonucu meydana gelen bu yatay gidişatlı derinlikler, antik dönemde genişletilip içlerine arkosolium işlenmiştir. Bu tür işlenmiş odalar birkaç arkosolium barındırabilirler. Merkezi bir arkosolium, bir veya iki arkosolium ile çevrilip ortada alçak tavanlı bir vestibül oluşturulur. Doğal oyukların mezar inşaatında kullanımı olağandışı bir olay değildir ve sırf Pontos Bölgesi değil, Türkiye'nin birçok antik mekânlarında görülen bir durumdur. Bunun nedeni ise mezar yapımında gerekli olan taşın oyulmasında kolaylık sağlamasıdır. Üstün kaliteli mezar tipleri ise neredeyse kare şeklinde bir odadan oluşur. Bu tür odaların her üç yanı bir arkosolium içerir. Basit arkosoliumlara nazaran daha büyük emek sarf edilerek yapılmıştır. Duvarlar ve köşeler dik açılı ve düz işlenmiştir, arkosollerin kavisleri daha düzgün gerçekleştirilip, duvar ve duvar köşelerine özen gösterilerek mum veya kandil nişleri oyulmuştur. Nekropolün güney cephesinde bulunan 21 numaralı mezar iyi durumu nedeniyle bu tür mezarların somut bir örneğidir: Girişi 1 m. genişliğinde ve 1,2 m. yüksekliğinde bir oyuğun içine oturtulmuştur.

⁷Buradaki mezarlar güneybatıya açılırlar. Bu yönün nedeni H1 ile H2 tepelerinin birbirine bakan bayırlarının yamukluğu sonucunda meydana gelir. Bu mezarlar yine de en belirgin şekilde bahsedilen ufak yoldan görülür.

⁸Alexander von Kienlin şehir merkezinin dışında kalan ve nekropol alanının önündeki yola bakan büyük bir ana tiyatronun varoluşunu tahmin ediyor. Bu tahmin, şehrin kuzeyinde yer alan iki tane büyük yarım dairesel çukurluktan ileri geliyor (Kienlin 2011).

⁹Örneğin Suriye'nin kuzeyinde bulunan Barbalissos Nekropolü'nde roma imperatorluk döneminden kalma hypogeu mezarların iki antik mezar yolları boyuna kurulup, açılımları bu yollara bakar (Grüner 2003, 3 dipnot 8).

¹⁰Von Kienlin, şehrin erken dönemlerinde yerleşim alanlarının kuzey tarafta olduğunu tahmin ediyor (von Kienlin 2011).

¹¹Chatwick 2003, 13-48 (Resim 11).

0,5 m enindeki ve 0,9 m. yüksekliğindeki girişin üstü yassı yükselen üçgen biçiminde tasarlanmıştır. Oda içi 3x3 m. uzunluğunda bir kareden oluşuyor. Odanın üç bir tarafına 1,2 m. derinliğindeki arkosoliumlar yerleştirilmiştir. Her birinin ortasında ise bir kandil barınağı görülür. Arkosolium enleri 2,2 m. ile geniş tutulmuştur. 2m. yüksekliğindeki tavan düzdür. Mezarın tüm iç tarafı özen gösterilerek işlenmiştir: Düzleştirilmiş tavan, dik köşeler, dümdüz duvarlar, dairesel yontulmuş arkosoliumlar mezarın üstün kalitesinin göstergesidir. Sırf içyapısıyla değil, dış tasarımında da 21 numaralı mezar bir istisna gösterir: Küçük bir dromosla bu mezar tüm Nekropol bölgesinde görülmemiş bir özellik taşır. Girişin önündeki ana kaya oyularak iki yanda alçak lateral kaya uzantıları oluşturulmuştur. Bu uzantılar alçak bir koridor oluşturur (Resim: 6). Diğer mezarlar bu niteliği taşımazlar. Aynı türden olan 41 ve 42 numaralı mezar yan yana ve Nekropolün doğuya bakan ana cephesindedir. Günümüzde çiftçiler tarafından ahır ve ambar olarak kullanılan mezarlar 1,5 m. enindeki giriş üzerinden kare biçiminde bir odaya çıkar. Odanın üç tarafı 2,2m-2,6m genişliğinde arkosoliumlarla donatılmıştır (Resim: 7). Bu iki mezarın tavanları da düzdür. Ayrıca 42 No.lu mezar (ambar) giriş öncesinde iki kandil nişleri barındırır. Bu tür ufak oyuklara büyük boy arkosol odalarının girişlerinde (mezar 42, 36), arkosoliumların arka duvarlarında (mezar no. 21, 36, 71, 81?, 92?, 95?) veya oda köşelerinde (mezar no. 86) sıkça rastlanılır. Basit ve tekil arkosoliumlar bu niteliği taşımazlar. 32 no.lu mezarın girişi, üzerindeki kavis şeklindeki derinlikte yumruk büyüklüğünde oyuklar gösterir. Bu oyuklar muhtemelen mum veya kandil yerleri olsa gerek. Cenaze töreninde ve yatırma esnasında karanlık odayı aydınlatmak için yapılmışlardır. Yahudi-Hristiyan ikonografisinde mum ve kandiller ‘Sonsuz Işık’ olarak adlandırılan ve Tanrının her zaman ve her yerde var oluşunu simgeleyen, sık rastlanılan sembollerdir. Kare odalı ve düz tavanlı mezarların daha devasa şekilleri beşik tonozlu uzun bir oda gösterir. Odanın yanlarında 2-3 büyük arkosolium ve kafa tarafında 1 arkosolium yer alır. Yüksek tavanlarıyla bu tür mezarlar, Hristiyan dininde sıkça görülen hypogeumları, yani toplu yeraltı mezar odalarını andırıyor. Bu tür mezarlara Nekropolün ana cephesinde rastlanır: 36 No.lu mezar 6,5 m. uzunluğunda oda ve 3,5 m. metre yüksekliğinde tonozlu bir tavandan ibarettir (Resim: 8). Arkosoliumları saymaksızın, mezarın eni 4,3 m.’ dir. Mezarın 6,5 m. uzunluğundaki her iki yanı 2,0 m. eninde 2 adet büyük arkosolium içerir. Arkosoliumların birbirine olan aralıkları 0,7 m.’ yi buluyor. Girişe karşı olan arkosolium diğerlerine nazaran üstün pozisyonunu, merkezi yerinden ziyade, 2,3 m. olan eniyle vurguluyor (Resim: 9). Söz konusu olan mezar, nekropoldeki en büyük mezar odası olmasına rağmen 5 arkosoliumuyla en fazla arkosol sayısını göstermiyor. 33 No.lu mezar, aynı tür ve yapı düzeni ile 7 tane arkosolium içerir (her uzun tarafında 3 ve kafa tarafında 1 arkosolium). Bu mezarın ebatları sadece tahmine dayanıyor çünkü büyük bir bölümü toprak ve çamur yığını altında kalmıştır. Kayaya derin oyulmuş bu tonozlu hypogeumlar¹² eski Hristiyan yeraltı katakomplarını andırıyor. Katakomplar, aile ve yakınları için kayaya inşa edilmiş büyük Hristiyan toplu mezarlarıdır. Katakomplar Hristiyanlık devrinde ortaya çıkmış ve pagan ölü gömme

¹²Hypogeumlar yeraltına tertiplenen ve aşağı inen derin koridor ve merdiven gerektiren mezar odalarıdır. Bu zahmet veren iş ile uğraşmamak için Pompeiopolis hypogeumları nekropolün doğu yamacına kurulmuştur. Bu yöntemle yeraltına oyulan koridorlar obsolet olur. (bkz. Grüner 2003, 4-5.)

adetlerine dayanmayan bir mezar tipidirbuluşudur, pagan öncü örneklerle dayanmaksızın¹³.

Üçüncü tür olarak kamosoriumlar görülür: Yerüstündeki ana kayaya sandık biçiminde oyulmuş ve üstü bir taş kapak ile kapatılmış mezarlar. Bu sandıklar düzgün bir şekilde kayaya oyulup (mezar no. 28, 56, 57), bazıları kapak¹⁴ için bir kat yeri ile donatılmıştır (mezar no. 87, 88) (Resim: 10).

Katakomplara benzer mezar türleri, kavisli arkosoliumlar ve mum/kandil içeren ufak nişler Hristiyan ağırlıklı ikonografik dilden olsalarda henüz araştırmanın bu aşamasında kesin bir yorum yapmak çok erken olur.

Mezar tiplerinin dağılışı

Mezar tiplerinin dağılımına bakıldığında, nekropol alanının batı ve doğu tarafında büyük bir eşitsizlik fark ediliyor: 15 mezar batı yakasına açılırken (H1, H2 ve H3 tepeliklerinin etrafında bulunan mezarlar no. 2, 4, 5, 6, 16-25, 86), diğer mezarlar doğu yakasına açılıyorlar (Resim: 2). Batıdaki mezarlar hem basit, tekil arkosoliumlardan (mezar no. 5,16, 17, 22.23.24, 45) hem de muntazam inşa edilmiş ve kare biçiminde gerçekleşmiş arkosol odalarından (mezar no. 21) meydana gelir. Ama birçoğu toprakla dolu olduğu için (mezar no. 2, 4, 6, 18-20) tipolojik tanımlaması henüz gerçekleşmemiştir.

Nekropolün doğu cephesi hem basit, tek arkosoliumlar (mezar no. 1, 34, 40?, 91, 92, 93, 94, 96, 14, 43, 44 doğal?, 66)¹⁵, hem de derince, ufak mağara şeklinde oyulmuş ve düzensiz odalara yerleştirilmiş arkosoliumlar (mezar no. 29, 31, 32, 69, 90) gösterir. Daha muntazam inşa edilmiş ve simetrik yapısıyla kare şeklindeki arkosol odaları (mezar 83? 41, 42), katakompları andıran yüksek tonozlu ve 7 naaşa kadar tasarlanmış hypogeumlar (mezar no. 95, 32, 33, 35, 36), ve de kamosoriumlar (mezar no. 87, 88) bu cephede bulunur. Böylelikle hem sayı hem de tipolojik değişiklik olarak nekropolün doğusu en zengin kısımdır¹⁶.

Nekropolün doğu cephesini 3 bölüme ayıran 2 adet dikey uçurum görülür (Resim: 2). Büyük tonozlu mezarların tamamı 2. bölüme yapılmıştır. Bu bölümde mezarların birçoğu büyük ve masraflı türden olsa da, basit mezarların üstün kalite mezarlardan kesin ayırt edilişi söz konusu değildir.

Düz bir zemin gerektiren Kamosoryumlar ise 28 No.lu mezar dışında hep tepelere, yamaç kenarına kurulmuşlardır. 56 ve 57 No.lu mezarlar güneye doğru, daha yassı olan tepe kenarına kurulmuştur, 87 ile 88 No.lu mezarlar ise daha yüksekte bulunan, kuzeye

¹³Deichmann 1983, 49. Arkosolium türü mezarlar, Herodian dönemi (M.S. 1. yy.) için karakteristiktir (Resim 11) (Chatwick 2003, 13-48) ve hem batı (Roma) hem de doğu Akdeniz bölgesinde yaygındır. Kuzey Suriye bölgesinde birçok örnekleri görülmektedir, örneğin Kuzey Suriye’de bir toprak ağasının M.S. 1 y.y.’dan kalma şahsi türbesinde olduğu gibi (Resim 12) (Strube 1996, 27). Böylelikle bu mezar türünün öncü yapıları muhtemelen Filistin katakomplarına dayanması şaşırtıcı değildir (Kaufmann 1913, 129 -130). Erken çağ katakompları, Pompeiopolis’deki yüksek tonozlu mezarları andırır gibisine, çok daha küçük ve özel ortamdaki bir topluluk için üretiliyordu (Deichmann 1989, 49). Böylece arkosoliumlar içeren katakomplar Israil ve Filistinde oluşup, kuzeye doğru Suriye’ye yayılıp, Anadolu’yu aşarak Paflagonya’ya kadar gelmiştir. Paflagonya zaten M.S. 1. yy.’dan itibaren hristiyan topluluğunun yerleşmiş olduğu bölgelerden biri olmuştur. M.S. 4. yy.’da köklü bir piskoposluk bölgesiydi.

¹⁴Taş kapaklar düz veya beşik çatılı olabilir.

¹⁵Tekil arkosoliumlara ender rastlanılır, çünkü arkosol türü mezar aslında küme halinde tasarlanmış mezar tipidir (Chadwick 2003, 13-48).

¹⁶Doğu cephede birçok toprak altında kalmış ve araştırmaya kapalı mezar bulunmaktadır: No. 2-4, 7doğal?, 8-13, 26, 27?, 30, 37-39, 51, 60, 65, 67-68, 70, 72doğal?-73, 77, 81-82, 84, 89?. Bazı mezarların yeraltında kalma sebebi erozyon sonucunda kayan topraktır.

doğru giden tepe kenarındadırlar.

En fazla kaçak kazı izleri 1. bölümde bulunmaktadır (no. 8, 15, 46-50, 52- 55, 58-59, 61-64, 74-76, 78-80, 85). Bu delik deşik halde olan bölge, kaçak kazı aktivitelerinin emaresidir. Bu sorunun önüne geçebilmek için biran önce bilimsel kazıların başlatılıp, mezarlar korunma altına alınmalıdır¹⁷ (Resim: 13).

Nekropol alanının petrolojik özellikleri

Pompeiopolis Nekropolü'nün yer aldığı tepeli arazi göze çarpar petrolojik özellikler gösterir: Yer üstündeki ana kaya organik birikim sonucu meydana gelmiştir. Bu kaya, sayısız midye ve salyangoz kabukları içerir. Bu sediment tabakası daha ziyade alanın üst yüzeyini kaplar. Yer yer kırılan üst tabakanın altında bir alüvyon tabakası belli olur. Böylelikle H1 ve H2 tepelerinin yamaçlarında yatay giden derinlikler oluşmuştur. Ayrıca alanın doğu tarafını iki dikey uçurum bölüyor (Resim: 2). Sözü geçen tortunun altındaki bej renkli alüvyon, yumuşak katılıktadır ve dış etkenlerde sağlamlığını yitirip dökülür. Bu sediment katmanı ilkel bir denizin varlığına işaret eder. Detaylı bir açıklamayı ancak gelecek sezonlarda gerçekleştirilecek bilimsel petrolojik analiz sunabilir.

Bol miktardaki kaya mezarlarını nekropolün bu niteliğine borçluyuz: Yumuşak kayanın işlenişi kolaydı. Ne yazık ki bu özellik aynı zamanda da mezarları dış doğal etkenlere karşı dayanıksız kılıyor. Bu yüzden mezarların birçoğunun asıl cephesi somut değildir ve arkosoliumların ön oda girişleri tüm eni ile açıktır.

Nekropolün güneyinde, H1 ve H2 tepelerinin yamaçlarında birçok mermer plakaların kalıntılarına rastlanmıştır. Bu mermer plakalar mezar cephelerinin döşemesi olarak kullanılmış olabilirler.

Tarihleme

Son dönem seramik ve sikke buluşlarından dolayı Zımbıllı Tepe'deki kentsel yaşam M.S. 7.yüzyıl'ı aşmamıştır¹⁸. Muhtemelen ikinci bir yerleşim bölgesi Amnias nehrinin diğer tarafında oluşmuştur. 7.yüzyıl'dan sonra mezarlıklar büyük bir olasılıkla diğer tarafa kurulmaya başlamıştır. Böylelikle dini alayların gereğinden fazla sürmeleri önlenmiştir. Pompeiopolis'in son dönemlerinde şehrsel fakirleşme¹⁹ (Bizans Döneminde birçok bölgede görülen bir vakadır) belirgin olduğu için, Amnias'ın diğer tarafında kaya mezarları içeren 2. bir nekropolün bulunmaması şaşırtıcı değildir. Nekropol bölgesinin tepelerinde olabilecek bir Bizans mezarlık kilisesi veya kilise kalıntıları şimdiye kadar yapılan yüzey araştırmalarda bulunamamıştır²⁰.

Arkosolium ve varyasyonlarının ve kamosoriumların yanında değişik mezar ve defnetme türlerine rastlanılmamıştır. Tarihlemeyi kolaylaştıracak kemik veya diğer eşyalar mezarların içinde yağmalanma sonucu bulunamamıştır. Arkosoliumlar yukarıda vurgulandığı gibi Hristiyan dininin yaygın olduğunun göstergesi olabilir. Pompeiopolis zaten Asia Minor'un doğudaki diğer şehirlerine nazaran daha erken hristiyanlaşma

¹⁷Yerli çiftçilerle geçen konuşmalarda kaçak kazıların günümüze kadar gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Nekropolün en büyük kazı deliklerinden biri olan 55 no.lu mezar, yaklaşık 30 sene önce üç hafta boyunca kazılmıştır. Bu kaçak kazı sonucunda büyük taş bloklar veya temel bloklar günışığına çıkmıştır. Bunlar zaman içerisinde, tarımsal kullanım sonucunda yine toprak altına girmiştir. Bu olay geçmişten bu yana nekropolün yağmalandığını belgeler.

¹⁸von Kienlin 2011.

¹⁹von Kienlin 2011.

²⁰Bu yöndeki tahminlerin kaynağı 2. bölümdeki yamaçta rastlanılan kiremit parçalarıdır. Tepe kenarında, 27 ve 28 no.lu mezarların yakınlarında bir kilisenin temel kalıntılarına ancak rastlanılamamıştır.

göstermekteydi. Birkaç pagan merkezlerinden ziyade (Galatia Prima'daki Pessinous ve Ankyra gibi) Küçük Asya halkının yarısı M.S. 300 yıllarında hristiyanı. Paflagonya bölgesi içinde bu geçerlidir. Bu dönemde Anadolu'nun bazı alanlarının %80 ninde hristiyanlık dini yaygındı.

Frigya, Pisidia, Lykaonya ve Kapadokya gibi bölgeler erken misyoner bölgeleridir, Paflagonya ancak bunların arasında olmasada²¹, burda güçlü bir hristiyan kitlenin olduğuna dair Konstantinopolis Patrikliği'nin Notitiae Episcopatum'unda belgelidir. Metropolisliğinden (yani Gangra'dan) ayrılabilen ve en geç 6. yüzyılda Patrikliğın 4. bağımsız başpiskoposluğu olarak kendi hürriyetini elde etmiş ilk başpiskoposluk bölgeleri arasında yer almaktadır²². Pompeiopolis Nekropolü başta Hristiyan ve paganların oluşturduğu bir karma mezarlığı olup, sonradan bölüm bölüm Hristiyan halkından kullanılmış²³ olduğuna dair bir kanıt yoktur. Ancak Hristiyan bir çoğunluğun bu nekropole hâkim olduğu yukarıda belirtildiği nedenlerden dolayı olasıdır. Eski Hristiyan nekropolleri de, pagan nekropolleri gibi şehir dışında yerlerini bulmuştur²⁴. Ayrıca Pompeiopolis'deki inşaat faaliyetlerinin doruk noktası erken ve orta İmparatorluk Döneminde olduğunu göz önünde bulundurursak²⁵ ve bu ustalığın mezarlara da yansıdığını kabul edersek, nekropolü 3. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başı arasına tarihlemek mantıklıdır. Nekropol, Bizans Döneminin başlarına kadar faaliyette olmuştur²⁶. Hiçbir mezarda haç işaretlerine rastlanılmaması biraz şaşırtıcı olsada, müstesna değildir ve örnekleri diğer hristiyan mezarlıklarındada görülmektedir²⁷.

Pompeiopolis Nekropolü ilk defa bir belgelemeye tabi tutulup, bu bilimsel raporda konu olarak işlenmiştir. Ne yazık ki mezarların tümü yağmalanmış halde olduğu için, nekropol alanında daha verimli sonuçlar elde edebilmenin tek çaresi, burada tahrip edilmemiş mezarlarda bilimsel kazılar gerçekleştirmektir.

²¹Mitchell 1993, 62-64

²²Darrouzes 1981, 205.

²³Sadece Hristiyan nekropolleri M.S. 4. yy. dan itibaren görülmektedir (Deichmann 1983, 47).

²⁴Deichmann 1983, 46-47; Kaufmann 1913, 127.

²⁵von Kienlin 2011.

²⁶Nekropolün bu zaman içerisinde bütün cenazelere yer verebilmesi imkânsızdı. Bu yüzden basit ve sade cenazeler şehrin etrafına yapılan ufak nekropollere defnediliyordu. Bu tür ufak mezarlar mesela bugünkü Zımbılı Tepesi'nin güneydoğusunda kalan eski mezarlığın alanında düşünülebilir. (Eski nekropol alanları, sonraki nesillerden de kullanılıyordu). Metindeki tanımlanan nekropol, kayaya oyulmuş büyük mezarları göz önüne alırsak, büyük bir olasılıkla Pompeiopolis'in ana mezarlığıydı.

²⁷Örneğin Afyonkarahisar'a yakın Ayazini köyünde bulunan ve tamamen kayaya oyulmuş olan Metropolis şehri, roma ve bizanslı zamanında bölgenin dini merkeziydi. Bu bölge aynen kayaya oyulmuş olan büyük bir kilise hakimiyeti altındaydı (Uçkan 2006, 108). Burada, aynı dönemden kalma birçok arkosol mezarlar görülmektedir. Bu arkosol mezarlar hem şapel içlerinde hemde tekil olarak, ön odasız bir şekilde kayalara oyulmuştur. Bu şehirde belirgin bir hristiyan hükümlüğü olmasına rağmen, arkosol mezarlarının hiçbirinde haç işaretlerine rastlanmamaktadır. Sadece bir şapelde ikon formatında bir evliya portre resmi görülür. Kayaya oyulmuş bir haç sadece söz konusu olan büyük kilisede görülmektedir. Haç üzerinde ise derin keski izleri görülür. Muhtemelen sonraki çağda tanınmaz hale getirilmek istenilmiştir. Bunları göz önüne alarak, Pompeiopolis Nekropolü'nde de kayaya oyulmuş haç yoktu veya olsa da sonraki çağlarda yok edilmiş olabilir. Veya bu haçlar kaya üzerine boyanmış ama çağımıza ulaşmamıştır. Ayrıca nekropol ana kayasının aşırı derecedeki yumuşaklığı bu dağılmayı hızlandırmıştır.

KAYNAKÇA

J. R. CHADWICK

“Revisiting Golgotha and the Garden Tomb” ,*Religious Educator* 4,/ . 1 (2003) 13–48.

J. DARROUZES (ed.)

Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae (Geographie ecclesiastique de l’empire byzantin 1) (Paris1981).

F. W. DEICHMANN

Einführung in die christliche Archäologie, (Darmstadt1983).

A. GRUNER,

Die Nekropole von Barbalissos am Euphrat (Syrien). Vorbericht der Kampagne 2003. Internet: www.princeton.edu/~syria/PDF/BarbalissosNekropole.pdf

G. JACOPI

Bollettino del reale istituto di archeologia e storia dell’arte (Roma1937), 3-26.

C. M. KAUFMANN

Handbuch der christlichen Archäologie (Paderborn 1913).

A. V. KIENLIN

Topographie und bauliche Entwicklung in Pompeiopolis“ in L. Summerer (Hrsg.),, *Pompeiopolis I. Eine Zwischenbilanz aus der Metropole Paphlagoniens nach fünf Kampagnen (2006-2010)* ZAKS Reihe 21 (Langeweißbach 2011), 215-245.

S. MITCHELL

Anatolia. Land Men and Gods in Asia Minor 2. The rise of the church (Oxford 1993).

C. STRUBE

Die „toten Städte“ (Mainz 1996).

B. Y. O. UÇKAN

“Frigya (Phrygia) bölgesindeki kaya kiliseleri” in 24. Araştırma toplantısı sonuçları in Çanakkale, 2.cilt, (Ankara 2006) 101-113.

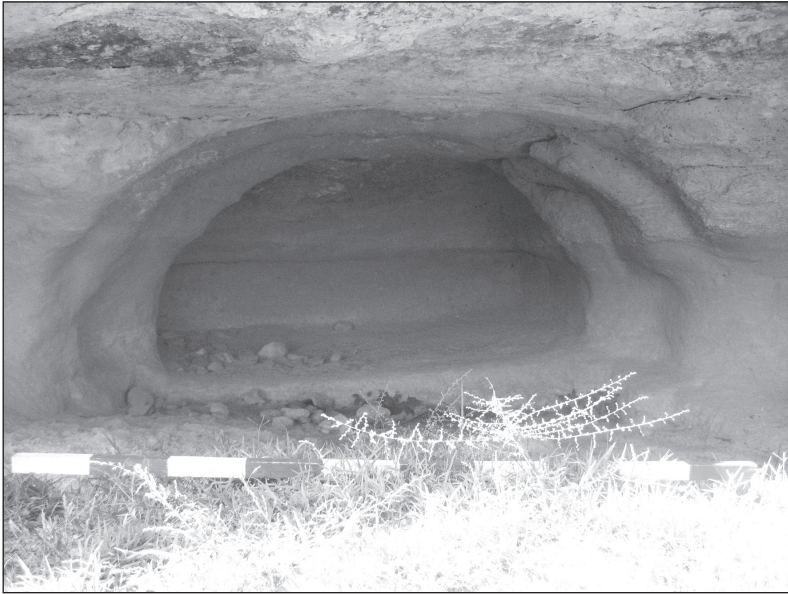
Resim 1: Genel görünüm

Resim 2: Mezarların 1., 2. ve 3. bölümdeki genel dağılımı (Kluft = Uçurum).

Resim 3: Nekropolün güney tarafındaki 3 tepecik (H1, H2, H3)

Resim 4: 16 No.lu mezar: Kavisli niş

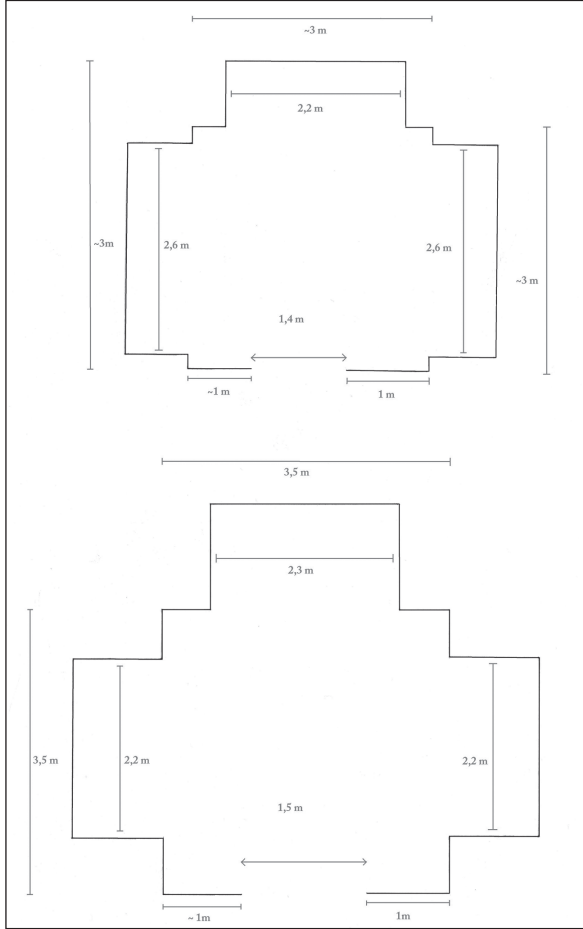
Resim 5: 14 No.lu mezar

Resim 6a: Arkosolium

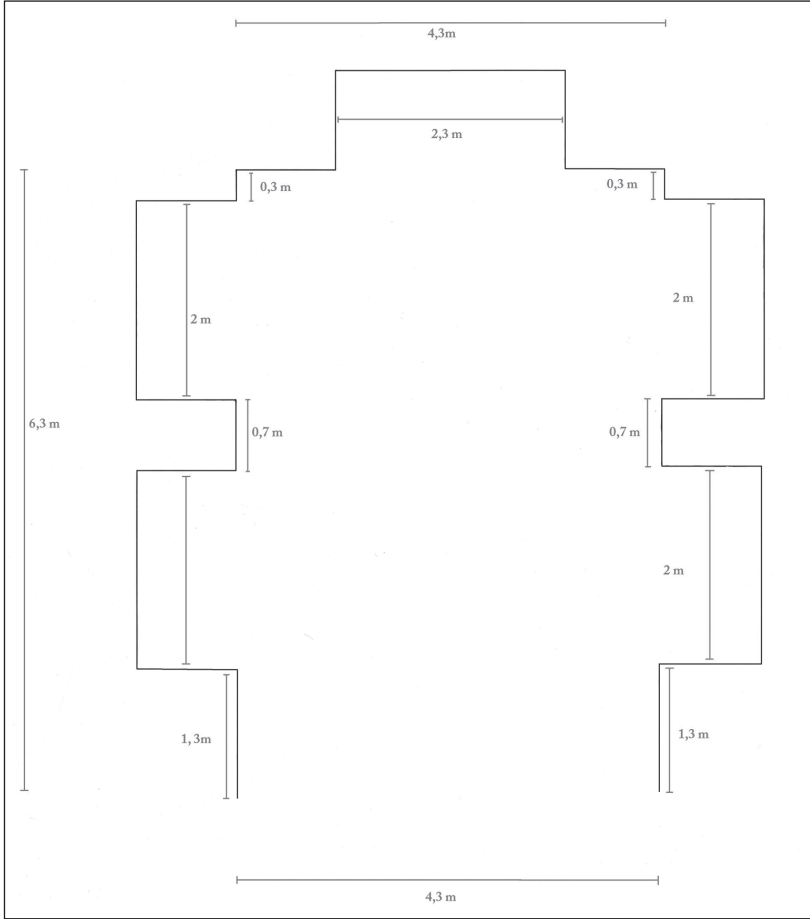
Resim 6b: Dromos (21 No.lu mezar).

Resim 7: Plan (üst) 41 No.lu mezar. Resim 17: Plan 42(alt) No.lu mezar 1:50

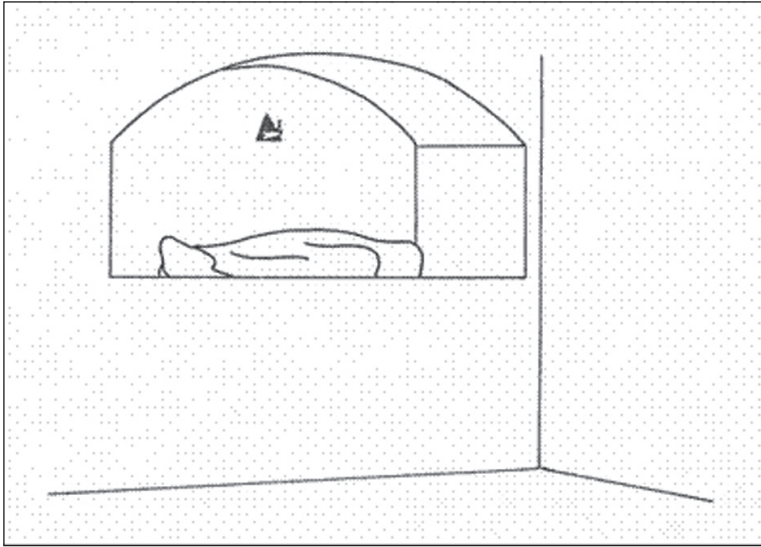
Resim 8: 36 No.lu mezar

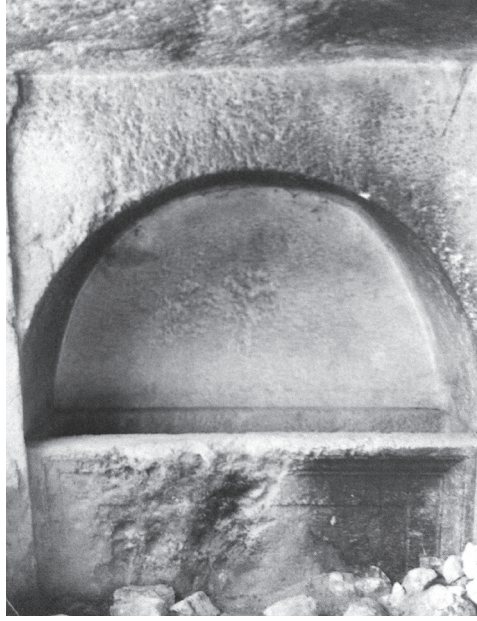
Resim 9: Plan 36 No.lu mezar (1:50).

Resim 10: 87 No.lu mezar

Resim 11: Hristiyan dininin başlangıçlarında kullanılan tipik arkosolium

Resim 12: 1.yüzyıldan kalma Kuzey Suriye’de bulunan arkosolium

Resim 13: Kaçak kazı delikleri

ORDU İLİ, FATSA İLÇESİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2011

Ayşe F. EROL*

Ordu İli, Fatsa İlçesi yüzey araştırmasının ilk yılı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 27 Haziran 2011 tarih ve 135863 sayılı izni ile 10 Ağustos- 29 Ağustos 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Kültür Bakanlığı'nı, Sivas Bölge Koruma Kurulu Müdürlüğü raportörlerinden Günay Bayram temsil etmiştir. Alan çalışmalarına aktif bir şekilde katılan ve yardımcı olan temsilcimiz sayın Günay Bayram'a şahsım ve ekibim adına teşekkür ederim. Başkanlığım altındaki araştırma ekibi, Ordu Valiliği'nin sağladığı ödenekle Fatsa Öğretmenevinde konaklamış, Fatsa Kaymakamlığı'nın sağladığı araçla araştırma alanına ulaşım sağlanmıştır. Araştırmaya sağladıkları desteklerinden dolayı Ordu valisi sayın Orhan Düzgün Beyefendi başta olmak üzere, İl Kültür ve Turizm Müdürü Erkan Gülderen ve Fatsa kaymakamı Selman Yurdaer'e kalbi teşekkürlerimi sunarım. Araştırma ekibi üyeleri, Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Erdal Ünal, Arkeologlar Sinem Doğan Ünal, Kadriye Aydemir, Şifa Demir Yılmaz, Nesrin Korkmaz ve Arkeoloji lisans öğrencisi Kemal Karagöz'e araştırmaya katkılarından dolayı teşekkür ederim.

"Ordu ili, Fatsa ilçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması", 2011 sezonu alan çalışmaları, çalışma planımız kapsamında Fatsa ilçesi Yapraklı Köyü sınırları içerisinde yer alan Cingirt Kayası odaklı olarak gerçekleştirilmiştir. Cingirt Kayası, Fatsa ilçe merkezine beş kilometre uzaklıkta, Kavaklar Deresi yakınlarında, deniz seviyesinden yüksekliği 200 m. olan bir tepe üzerinde, ovaya ve denize hakim bir konumda yer almaktadır (harita 1).

2011 sezonu Cingirt Kayası araştırma çalışmalarını üç ana başlık altında toplayabiliriz. Bunlar;

1- Cingirt Kayası'ndaki taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının tespiti ve belgelenmesi amacıyla gerçekleştirilen arkeolojik alan çalışması. Bu kapsamda yaptığımız tespitler aşağıda sunulmuştur.

Karadeniz bölgesi, önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması, barındırdığı maden rezervleri, orman ve su kaynaklarının çokluğu, doğal kaya sığınaklarının varlığı nedeniyle erken dönemlerden itibaren yaşam alanları olarak tercih edilmiştir.

Bölgenin erken dönemlerine, Cingirt Kayası'nın kuzeydoğu eteklerinde, İnönü mevkiinde tespit edilen kaya altı sığınakları tanıklık etmektedir (Resim: 1). Buradan ele geçen taş aletler, ilk değerlendirmelere göre Paleolitik Döneme tarihlenebileceğini göstermekte olup, Cingirt Kayası'nın sözü edilen dönemde yaşam alanları olarak kullanıldığına tanıklık etmektedir.

Cingirt Kayası'nın (Resim: 2) batı kesiminde, yaklaşık 45 derecelik eğimle basamaklı olarak ana kayaya tünel şeklinde oyulmuş bir mimari yer almaktadır. Yapının giriş kısmında gözlenen oyuntulu profiller, burada yer alabilecek bir kapıya ait veriler sunmaktadır.

Karadeniz bölgesinde, Sinop/Boyabat Kalesinde¹, Amasya kalesinde², Samsun/

* Yrd. Doç. Dr. Ayşe F. EROL, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Teknikokullar-Ankara/TÜRKİYE.

¹ Gall, 1967, 507.

² De Jerphanion 1928, 29, Nr. 1-3; Strabon XIII.3.39 c.561.

Bafra Asarkale’de³, Ordu /Bayadı Kurulkalesi’nde⁴, Ordu/Mesudiye Arık Musa’da⁵, Ünye Kalesi’nde⁶, Şebinkarahisar (Colonia) kalesinde⁷ dokuz adet olmak üzere benzer mimaride yapılar mevcuttur. Cıngırt Kayası’nda yer alan yapının sözünü ettiğimiz merkezlerde yer alan örneklerle benzer yapım teknikleri, bunların eşzamanlı inşa edildiğine ve müşterek bir dizaynın parçası olduğuna işaret etmektedir.

Yapılan literatür çalışmaları, M.Ö. 301-63 yılları arasında Karadeniz Bölgesi’ne hakim olan Pontos Krallığı döneminde, bir ya da birden çok sayıda kayaya oyulmuş, güvenli olarak suya ulaşılabilen basamaklı tünellerin, kale yerleşimleri için karakteristik olduğunu göstermektedir.⁸

Strabon’un kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre⁹ Pontos krallarından 6. Mithridates, Küçük Armenia’yı ele geçirdikten sonra, krallık idari sisteminde, krallığın geniş topraklarını koruyan en az 75 tane kale yerleşimi (phouriai) oluşturmuştur. Phouriai askeri karakterli garnizonlar için kullanılan teknik bir terimdir¹⁰. Bu kalelerin Pers idari teşkilat geleneğinin devamı olarak, hem askeri hem de ekonomik işlevleriyle Pontos Krallığı idari sisteminin çekirdeğini oluşturduğu anlaşılmaktadır¹¹.

Ana kayaya oygu basamaklı tünellerin Anadolu’daki yayılımları, Pontos, Paflagonya, Lakonia, Kappadocia, Galatia, Küçük Armenia, Kommagene, ve batıda Frigya bölgelerini kapsayan coğrafyadır¹². Sözü edilen mimariyle ilgili bilim insanları farklı görüşler sunmuşlardır.

A. Gabriel, Midas kentinde Akropolis’in kuzeybatı ve güneybatısında yer alan basamaklı tünellerin yer altı su kaynağıyla bağlantılı olduğuna dikkat çekmiştir¹³. R. Leonhard, bu tip yapıları Kybele’nin tapınım yeri olarak yorumlamış, etimolojik olarak eski Frig ismi Kubeleya’nın ‘mağara’ anlamına geldiğini ileri sürmüştür¹⁴.

H.H.v.d.Osten ise, bu görüşe karşı çıkarak Anadolu’da yer alan kalelerin bazılarında, sözü edilen tipte 2-3 tünel bulunduğunu, bu nedenle söz konusu mimarinin kutsal yerler olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir¹⁵.

Gall, söz konusu tüneller üzerinde yaptığı araştırmada, bunlardan bazılarının büyük taş bloklarla kapatıldığını belirtmiş, örnek olarak Çorum’un güneyinde Gümüşlü Kale ve Tokat’ta Bayram Kalesinde yer alan kayaya oygu tünelleri göstermiştir¹⁶. Benzer tespitler E. Cumont’un¹⁷ konu hakkında Strabon’un kayıtlarına¹⁸ dikkat çekmesiyle kanıt bulmaktadır. Strabon’un kayıtlarında, Roma komutanı Pompeius’un 6. Mithradates’i yendikten sonra,

³ Gökoğlu 1952, 128.

⁴ Prof. Dr. S. Yücel Şenyurt’un bilimsel danışmanlığında 2010 yılından itibaren kazı çalışmaları sürdürülmektedir.

⁵ Özsaıt 1993, 311.

⁶ De Jerphanion 1928, 40, Nr. 29; Özsaıt 2007, 296.

⁷ Gall, 1967, 507.

⁸ Pontos bölgesinde yer alan basamaklı tünellerin kale yerleşimleriyle olan bağlantısı için bkz. von Gall, 1967, 504-527; Olshausen ve Biller, 1984.

⁹ Strabon XII. 3.28.

¹⁰ Bernárdez 2006, 37.

¹¹ Højte 2009, 103.

¹² Gall 1965, Abb. 9.

¹³ Gabriel, 1966, 35.

¹⁴ Leonhard, 1915, 289.

¹⁵ v. d. Osten, 1929, 132.

¹⁶ Gall, 1967, 506, levha. 8.

¹⁷ Cumont, 1906, 159.

¹⁸ Strabon XII 3, 38.

“Phazemonitis (Vezirköprü) bölgesinde yer alan *Phrouria*’daki *Hydreia*’yı (askeri kaledeki su yapısını) büyük taş blokları ile kapatmıştır” ifadesi yer almakta olup, Gall’in yukarıda sözünü ettiğimiz tespitleriyle örtüşmektedir. Anlaşılan odur ki Phazemonitis’de (Vezirköprü) yer alan kale yerleşiminde, bir diğer deyişle phrouriada bulunan kayaya oyuğu tünel, “Hydreia”, yani su yoludur.

Galatia bölgesinde Karalar Kalesi’nde yer alan kayaya oyuğu basamaklı tünel, Deist tarafından yerinde incelenmiş ve söz konusu yapının kalenin eteklerinde bulunan bir su kaynağı ile ilişkili olduğu tespiti yapılmıştır¹⁹.

Perrot, Amasya, Gökçelikale’de yer alan kayaya oyuğu 300 basamaklı tünelin, bir su kaynağına ulaştığına dikkat çekmiştir²⁰.

Bittel ve Naumann Paflagonya bölgesinde yaptıkları araştırmada, Kastamonu Taşköprü Kalekapı kaya mezarının bulunduğu yüksek ve ovaya hakim kayalıkta, buldukları yapı temel kalıntıları ve taş kesim izleri yanında, kayalığın hemen eteğindeki akarsuya ulaşan basamaklı kayaya oyuğu tünelleri keşfetmişlerdir. Yerleşimi kale olarak tanımlamışlardır²¹.

Gall, Şebinkarahisar (Colonia) kalesinde dokuz adet kayaya oyuğu basamaklı tünel tespit etmiş, sözü edilen tünellerin su depolama fonksiyonunda olduğunu belirtmiştir.²² Çoruh’da Bayburt kalesinde ırmağa kadar uzanan, Boyabat Kalesinde Kolaz çayına kadar uzanan kayaya oyuğu tünellerin varlığı, Gall tarafından yapılan tespitler arasındadır.²³

Leonhard, kale yerleşimlerinde sarnıçların yer aldığından söz ederek, kayaya oyuğu tünellerin su sağlama fonksiyonunda olmadığını düşünmektedir.²⁴ Gerçekten de çoğu Anadolu kalesinde sarnıçlar bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Ünye Kalesi, Tokat’ta Bayram Kalesi ve Erzincan Tercan’da Pekerç kalesi gösterilebilir. Sarnıçlar yağmur suyunu toplamak için kullanılan su depolarıdır. Oysa basamaklı tüneller, bir su kaynağı, ırmak, pınar veya bir yer altı su kaynağına ulaşmakta olup, asla suyu bitmeyen su deposu fonksiyonunda olmalıdır. Söz konusu durum, Strabon’un kayıtlarında şöyle ifade edilmektedir. Strabon Amasya kalesinde sarnıçların bulunduğunu, ancak bunlardan halkın faydalanma imkanı olmadığından, nehirle bağlantılı kayaya oyuğu iki adet su tünelinin varlığına dikkat çekmektedir²⁵.

Kayaya oyuğu tünellerle ilgili aklımıza takılan bir diğer soru, suya ulaşmanın daha kolay yolunun olup olmadığıdır. Bu tip tünellerin bulunduğu Anadolu kaleleri incelendiğinde, cevabın söz konusu kalelerin morfolojik yapısında yattığı anlaşılmaktadır. Sözü edilen kale yerleşimleri, yürüyerek aşağıda bulunan su kaynaklarına ulaşamayacak kadar diktir. Bu nedenle, kayaya oyuğu basamaklarla inilecek bir düzenleme, halkın su kaynağına rahat ulaşmasını sağlayacaktır. Diğer taraftan bu yapıların kale yerleşimleri için gerekli olan, düşman saldırılarına karşı korunaklı bir su deposu olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Cıngırt Kayası’nda yer alan kayaya oyuğu tünel, mimarisıyla ve yerleşimin eteklerinde yer alan Yapraklı deresiyle olan bağlantısı göz önüne alındığında, sözünü ettiğimiz Anadolu örnekleri gibi su sağlama fonksiyonunda olduğu öngörülmektedir.

¹⁹ Gall 1967, 507.

²⁰ Perrot-Guillaume-Delbet, 1862, 373.

²¹ Naumann, Bittel 1965, 72 vdd., Lev. 10 Çiz. 1.

²² Gall, 1967, 507.

²³ Gall, 1967, 507.

²⁴ Leonhard, 1915, 239.

²⁵ Strabon XII. 3.39.

Yapının basamak kısımlarının oldukça tahrip olması ve balçıkla dolu olması nedeniyle, içinde inceleme yapılamamıştır.

2011 sezonu araştırmalarında yüzeyden ele geçen 4 adet Sinope ve Amisos darplı sikkeler, Pontos kralı 6. Mithridates Dönemine (M.Ö. 120-63) tarihlenmektedir (Resim: 3-4). Kral soyunu, baba tarafından Pers İmparatorluğunun kurucuları Kyros ve Darios’a, anne tarafından ise, İskender ve Selevkos I Nikator’a dayandırmaktadır. Bastırdığı sikkelerde kendisinin Perslerle ve Helenlerle olan bağlantısını vurgulamakta, doğuyu ve batıyı bütünleştirerek kaynaştıran bir kral imajını kullanmaktadır. Bu yüzdendir ki sözünü ettiğimiz sikkeler üzerinde kendisini Dionysos ve Zeus gibi göstermiştir. Dionysos’u kendisine epitheton olarak almıştır.

Cıngırt Kayası’nda yüzeyden toplanan seramikler, Hellenistik dönemden Bizans Dönemine kadar giden bir zaman aralığına tarihlenebilecek veriler sunmaktadır.

Hellenistik döneme tarihlenen kaliteli seramik buluntuları arasında, kase formuna ait parçalar bulunmaktadır (Resim: 5). Çok ince siyah kum ve kireç katkılı hamur yapısına sahip olan bu parçalarda, iç yüzey koyu gri renkli astarlı, dış yüzey daldırma tekniğiyle kısmen astarlanmıştır. Hellenistik Dönem’in popüler formlarından olan basit firnisli içe çekik ağızlı kaseler Doğu Akdeniz’deki birçok Hellenistik merkezin seramik buluntuları arasında yer almaktadır.²⁶ Bu türün benzeri içe çekik ağızlı kaseler²⁷, Atina Agorası’ndan ele geçen ve Thompson’nun sınıflandırmasına göre baskı bezemesiz, derin kase çeşitleri olup, Thomson tarafından M.Ö. 3.-2. yüzyıla tarihlendirilmektedir.²⁸ Geç Hellenistik Döneme tarihlenen kaliteli seramikler arasında kapalı formlara ait parçalar da mevcuttur. Bunlar arasında lagynos, lekythos, oinochoe formuna ait olabilecek parçalar seçilmiştir. Söz konusu seramikler iyi pişirilmiş, ince katkılı, temiz hamur yapısına sahiptir.

Buluntular arasındaki en dikkat çekici olanlar, literatürde Yerli Pontus seramiği, Galat veya Kızılırmak Havzası Boyalı seramiği olarak adlandırılan gruba dahil edilebilecek olanlardır. Hellenistik Dönemde Orta Anadolu’da Kappadokya ve Galatya’dan, Karadeniz Pontus bölgesine kadar uzanan bir alanda yapılan araştırmalarda bulunan, yerel boyalı bir seramik türüne aittir. Bu türün form ve bezeme anlayışı, Orta Anadolu’nun yerel Demir çağı geleneğini devam ettirmiştir. Bu seramiğin kilini az veya çok miktarda çok ince kireç, az mika oluşturmakta olup, pembemsi devetüyü rengindedir. Tüm kaplarda yüzey devetüyü astarla kaplanmıştır. Bu astar özelliği bu türü “Frig” olarak adlandırılan Orta Anadolu Demir Çağı seramiğine bağlamaktadır. Aşağıda sunulan iki adet parça bu tür altında değerlendirilmiştir.

Seçilen ilk parça çan biçimli bir çanağa ait olmalıdır (Resim: 6). Hamuru devetüyü renginde olup, yoğun çok ince kireç, kum ve az miktarda sarı mika katkılıdır. İç ve dış yüzey devetüyü renkte astarlıdır. Sivri ve yayvan ağız kenarı ile başlayan üst karın, alta biraz incelererek bağlanmaktadır. Eskiya’par’dan ele geçen bir çanak bu parçaya en yakın örnek olarak gösterilebilir.²⁹ Cıngırt örneği Eskiya’par örneğinden, üst karın profilinin düz oluşu ve süslemenin dış yüzeye de uygulanması bakımından ayrılmaktadır. Sunduğumuz örnekte iç ve dış yüzeyde bezeme motifi olarak kırmızımsı kahverengi renkte enine çizgiler ve benekler seçilmektedir. Benek süsü bezemenin tek düzeliğini kaldırma, bir motif zenginliği yaratmak amacıyla M.Ö. 1. binin ilk yarısından başlayarak, Hellenistik

²⁶ Crowfoot ve Kenyon 1957, 225; Hayes 1991, 2627, Fig. XIV/1, 2, 3.

²⁷ Thompson, H. A. 1934: A18, A20, D8- D9.

²⁸ Thompson 1934, A18, A20, D8-D9.

²⁹ Zoroğlu, 1979: res.3-4, çiz.3.

Çağa kadar kullanıldığı bilinmektedir³⁰. Eskiypar örneği, Zoroğlu tarafından havza dışındaki örneklerle karşılaştırılarak M.Ö. 2. yüzyılın sonu ile M.Ö. 1.yüzyıl başına tarihlendirilmektedir.³¹ Akarca, Theodor Makridi'nin gerçekleştirdiği Kara Samsun kazılarında, Hellenistik Döneme tarihlenen söz konusu malzemenin çok miktarda çıktığını, ancak malzemenin yayınlanmadığını belirtmektedir.³² Malzemenin imal merkezi olarak Amisos'u görmekte, yayılım alanını ise Pontus, Kapadokya ve Güney Rusya olarak belirtmektedir. Boğazköy-Osmankayası mevkinde söz konusu malzemenin M.Ö. 2.yüzyıl sonlarına tarihlenen Megara kaseleriyle bir arada bulunması, tarihlendirilmesi hususunda önemli bir veridir.³³ Sunduğumuz parça Doğu Karadeniz'den şimdiye kadar bilinen tek örnektir.

Bu gruba dahil edilecek, açık bir forma ait olduğu düşünülen bir amorf parça, üzerinde seçilen sarmaşık bezemesi ile dikkat çekicidir (Resim: 7). İç ve dış yüzeyde devetüyü rengi astarlıdır. Sarmaşık yaprağı motifi erken dönemde daha çok açık renk zeminli kompozisyonlar içinde yer almış olup, dikey olarak düzenlenmiş bir kompozisyon kurgusu içinde tasvir edilmişlerdir.³⁴ Hellenistik dönemde ise, kompozisyon anlayışı bakımından daha çok yatay bezeme düzenlemesi ile dikkati çekmektedir.³⁵ Bu örnekte kırmızımsı kahverengi, enli bir çizgi ile sonlandırılmış bir panel bulunmaktadır. Bu panel içinde boyası oldukça aşınmış, konturları seçilen sarmaşığa ait bir bezeme seçilmektedir. Sarmaşık motifi Hellenistik dönem seramiğinde sıkça görülen bitkisel bezemelerden biridir. Çorum Eskiypar'dan ele geçen bir amorf parça³⁶, Nevşehir/Camihöyük kurtarma kazılarında ele geçen bir amorf parça³⁷, Sivas Ziyaretsuyu kazısından ele geçen amorf parçalar³⁸, Amasya Müzesinde bulunan çanaklar³⁹, söz konusu malzemenin benzer örneklerini sunabileceğimiz Anadolu merkezleridir. Doğu Karadeniz'de bilinen ilk örneği oluşturması ve yayılım alanı hakkında yeni bilgiler vermesiyle nedeniyle, sözünü ettiğimiz parça önem arz etmektedir.

Günlük kullanım seramiklerini pişirme kapları, depolama kapları, krater ve hydria gibi kapalı formlara ait kulplar oluşturmaktadır. Özellikle tek bir tipte temsil edilen pithos ağız parçaları sayıca fazladır.

Roma Dönemine tarihlendirilen bir ticari amfora kaide parçası, M.S. Geç 2.yüzyılda ortaya çıkan ve 3.yüzyıl boyunca yaygın olarak kullanılan bir forma aittir⁴⁰ (Resim: 8). Hamur rengi pişme derecesine göre beyaz, pembemsi ve turuncuya kadar değişmekte olan Sinop üretimi olabileceğini düşündüğümüz ticari amfora parçaları ele geçen malzemeler arasındadır.

Roma Dönemine tarihleyebileceğimiz sözünü ettiğimiz seramiklerin yanında, kaçak kazıların yapıldığı kesimlerde gözlenen harçlı duvar kalıntıları (Resim: 9) yerleşimin Roma Dönemindeki sürekliliğine işaret eden veriler sunmaktadır.

³⁰ Zoroğlu 1979, 350.

³¹ Zoroğlu, 1979, 354, dipnot. 53.

³² Akarca, 1960, 142.

³³ Akarca, 1960, 146.

³⁴ Dönmez, 2001, 93.

³⁵ Dönmez, 2001, 93.

³⁶ Zoroğlu 1979, Levha 6.

³⁷ Uysal Tezel, 2012, 24-25, levha 1.4-5.

³⁸ Abdioglu 2007, 41, Levha 20/1, 20/3, 26/2.

³⁹ Dönmez, 2001, Fig.2-3, çiz. 2-3.

⁴⁰ Riley 1982, 91-467.

Yerleşim tarihinin Bizans dönemindeki sürekliliği, alanın kuzey-batı eteklerinde yer alan, halk arasında Deliklikaya ve Başkuş mağarası olarak adlandırılan kaya altı galerilerinden ele geçen, Bizans Dönemine tarihlenen seramik parçalarıyla kanıt bulunmaktadır.

Ticari amphoraya ait bir kulp parçası Sinop hamuru özellikleri göstermekte olup (Resim: 10), ağız kenarı ve kulp özellikleriyle Sinop/Demirciköy'den ele geçen malzemeyle yapılan karşılaştırmayla, M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilebilmektedir.⁴¹

Bu sınırlı sayıdaki malzeme üzerinden yapılan değerlendirme, önümüzdeki sezonlarda malzemenin sayısının artması ve dağılımının incelenmesiyle, bölgedeki yerleşim tarihinin belirlenmesi için birleştirilecektir.

Araştırmalarda ele geçen bir kurşun mühür (Resim: 11) kolları üzerinde harfler bulunan bir haç motifinin yer almasıyla, yerleşimin Bizans dönemindeki sürekliliğine tanıklık etmektedir. Mührün ön yüzünde, kolların uçlarında harfler bulunan bir haç motifi yer almakta olup, Meryem'e hitap monogramı içermektedir. Haçlı hitap ya da dua monogramı özellikle M.S. 8. ve 9. yüzyıllar arasında İkonoklazma Dönemi olmak üzere, X. yüzyıla kadar popülerdir.⁴² Arka yüzde "Theodoro Hypatos" yazıtı yer almaktadır. Hypatos, senato üyelerine verilen geleneksel unvandır. M. S. VI. Ve VII. yüzyılda yazılar genellikle kısa olmaktadır. Mühür sahibinin ismi, unvanı ve görevi belirtilmektedir.⁴³ Benzer malzemeyle yapılan karşılaştırma, mührün M.S. VII- VIII. yüzyıla tarihlendirilmesini sağlamaktadır.⁴⁴

Arazinin jeolojik yapısı dolayısıyla alanda çok sayıda işlenmiş kayalar tespit edilmiştir. Bu kapsamda kutsal anlam taşıyan basamaklı, nişli kaya sunakları, kurban törenlerinin yapıldığına işaret eden kanın akıtılacağı kanallar ve sunu çanakları alanda fazla sayıda gözlenen kalıntılar arasındadır.

Cıngırt Kayası'nın güney-doğu kesiminde, kayanın işlenmesiyle oluşturulmuş basamaklarla ulaşılan, kayaya oygu 2 adet khamasorion tipi lahit tespit edilmiştir (Resim 12). Sözü edilen lahitler dikdörtgen sanduka biçimli bir tekne kısmı ve tekne kısımlarında kapak oturtulacak profillere sahiptir. Mezarlara ait olan lahit kapakları ele geçmemiştir. Basit tip olarak tanımlayabileceğimiz sözünü ettiğimiz khamasorion lahitler, kullanım dönemleri göz önüne alındığında, Hellenistik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar giden bir zaman aralığına tarihlendirilebilmektedir.

Cıngırt Kayası'nın kuzeydoğusunda Balıköre Deresi, Uzunbahçe mevkiinde tespit edilen kalıntılar, kayalık bir alan üzerinde basamaklarla çıkılan ve kaya cephesine oyulmuş nişlerle ve zemin üzerinde seki şeklinde oluşturulan düzeneklerle, ritüellerin düzenlendiği bir kutsal alan karakterindedir (Resim: 13). Kaya cephesinin üst tarafında gözlenen profillerden, döneminde üzerinin kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu alanın batısında 7 adet kayaya oygu khamasorion tipte lahit yer almaktadır (Resim: 14). Lahitlerin tekne kısmında yer alan profillerden, kapaklı oldukları anlaşılmaktadır. Sözü edilen kutsal alanın mezarlarla olan yakınlığı, ölü kültü ile ilgili ritüeller için düzenlenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Kutsal alan oluşturulurken, bölgenin jeolojik yapısı dolayısıyla, doğal malzeme olan kayalar kullanılmıştır. Mezarların yanlarında gözlenen sunu çanakları, kült elemanları kapsamında değerlendirilecek malzemelerdir. Öteki dünya

⁴¹ Kasap-Tezgör, 1994, 181-182, çizim.3.

⁴² Bulgurlu, 2007, 24.

⁴³ Bulgurlu, 2007, 29.

⁴⁴ Benzer malzeme için bkz. Zacos and Veglery 1972, no. 682, 699, 724, 729, 1451, 1499, 1501, 1546, 1550, 1574, 1592, 1618, 1638, 1640, 1649, 1650, 1670, 2846; Bulgurlu 2007, Cat No. 33, 61, 89, 122; Laurent 1952, Plate LXX; Zacos and Veglery 1972, No. 3056; Birch 1898, 39, Cat No. 17651, 17655.

inancı kapsamında ölümler için yiyecek sağlama geleneğine işaret eden, Roma İmparatorluk Dönemi genelinde yaygın olan bir uygulamadır.

Mezarlarda tarihleyici bir detay bulunmaması, alanın tarihlendirilmesi hususunda öngörülebilir bulunulmasını zorlaştırmaktadır.

2- Arazide gözlenen mevcut kalıntılar ve yüzeyden toplanan küçük buluntuların değerlendirilmesi amacıyla yapılan ofis çalışmaları.

Ofis çalışmaları kapsamında arazide yer alan mevcut kalıntıların rölemleri, eksiz çizimlerin total station aletiyle belirlenen noktalarla birleştirilerek dijital ortama aktarılmasıyla oluşturulmuştur. Yüzeyden toplanan seramiklerin manuel ve vektörel çizimleri ve fotoğraflama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu malzeme üzerinde değerlendirme çalışmaları yapılmış olup, halen de devam etmektedir.

3- Kültürel mirasın tahribi kapsamında arazide tespit edilen çok sayıda kaçak kazı çukuru ve kaya platformları üzerinde gözlenen patlatmaya yönelik yeni açılan delikler tarafımızdan belgelenmiştir.

Sonuç

Ordu ili, Fatsa ilçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011 sezonunda Cingirt Kayası odaklı olarak gerçekleştirilen yüzey araştırmasıyla, Doğu Karadeniz tarih ve arkeolojisinin aydınlatılmasına yönelik, önümüzdeki yıllarda sözü edilen bölgede yapılacak sürekli bilimsel kazıların planlanmasına yönelik bir alt yapı oluşturulması hedeflenmiştir.

Araştırmalarımız sırasında tespit edilen Hellenistik Dönem Pontos Krallığı kale yerleşimleri için karakteristik olan ana kayaya oygu basamaklı su tüneli, ele geçen Pontos kralı Mithridates VI Dönem'ine kesin tarihleme veren sikkeler ve seramik buluntularının ilk değerlendirmelere göre büyük çoğunluğunun Hellenistik döneme tarihlenmesi, benzer yerleşimlerle ilgili olarak yapılan literatür çalışmalarıyla harmanlanarak, bölgenin Pontos Krallığı Mithridates VI Dönemi kale yerleşimlerinden biri olduğu öngörüsünü belirtmemizi sağlamaktadır. Döküntü büyük blok taşların çok yoğun olduğu kesimler, kale yerleşimi olarak öngördüğümüz alanın sur duvarlarının varlığına işaret etmekte olup, ileriki yıllarda bu kesimlerde yapılacak kazı çalışmalarıyla, sözünü ettiğimiz öngörülerimiz netlik kazanacaktır.

Bunun yanında, bölgenin sadece Hellenistik Dönem'de iskan görmediği, iskanın Roma ve Bizans Dönemleri'ndeki sürekliliğine, yukarıda sözünü ettiğimiz arazide gözlenen mevcut kalıntılar ve yüzeyden ele geçen küçük buluntular tanıklık etmektedir.

Sözü edilen tespitler dışında, yukarıda bahsi geçen kaya altı sığınaklarından ele geçen Paleolitik Döneme tarihlenen malzemeler, Cingirt Kayası'nın Paleolitik Çağ'da yaşam alanları olarak kullanıldığının verilerini sunmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDİOĞLU, E. 2007

Sivas Ziyaretsuyu Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

AKARCA, A. 1960

“Hellenistik Çağda Yerli Pontus Keramiği”, *V. Türk Tarih Kongresi*, 142-146.

BERNÁRDEZ, A. B. 2006

“From Alexander to August: Imperialism, War and Society in the Hellenism”, in T. Naco del Hoyo and A. Morales (eds.), *War and Territory in the Roman World*, 31-40. Oxford, *BAR International Series*.

BIRCH DE GRAY, W. 1898

Catalogue of Seals in the Department of Manuscripts in the British Museum Vol. 5. London.

BITTEL, K. Ve NAUMANN, R. 1965

“Notizen über einige Paphlagonische Felsgräber”, *Anadolu Araştırmaları* 2, 71-84.

BULGURLU, V. 2007

Bizans Kurşun Mühürleri. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

CROWFOOT, J. W. Ve CROWFOOT, G. M. AND KENYON, K. M. 1957

The Objects from Samaria. London.

CUMONT, E. 1906

Studia Pontica II: Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la petite Arménie, Brüssel.

DÖNMEZ, Ş. 2001

“Amasya Müzesinden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsı Geç Demir ve Hellenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni Bir Bakış”. *Tüba-AR* 4, 89-99.

GABRIEL, A. 1965

Phrygie: Exploration Archéologique IV: La Cité de Midas: Architecture. Paris.

GÖKOĞLU, A. 1952

Paphlagonia-Paflagonya- Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi I. Kastamonu, Doğrusöz.

HAYES, J.W. 1991

Paphos III. The Hellenistic and Roman Pottery. Nicosia.

HØJTE, J.M. 2009

“The Administrative Organization of the Pontic Kingdom”, in J.M. Højte (ed.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, 95-107. Aarhus, Aarhus University Press.

JERPHANION, G. De. 1928

Mélanges d'archéologie anatolienne; monuments préhelléniques, gréco-romains, byzantins et musulmans de Pont, de Cappadoce et de Galatie. Beyrouth, Imprimerie catholique.

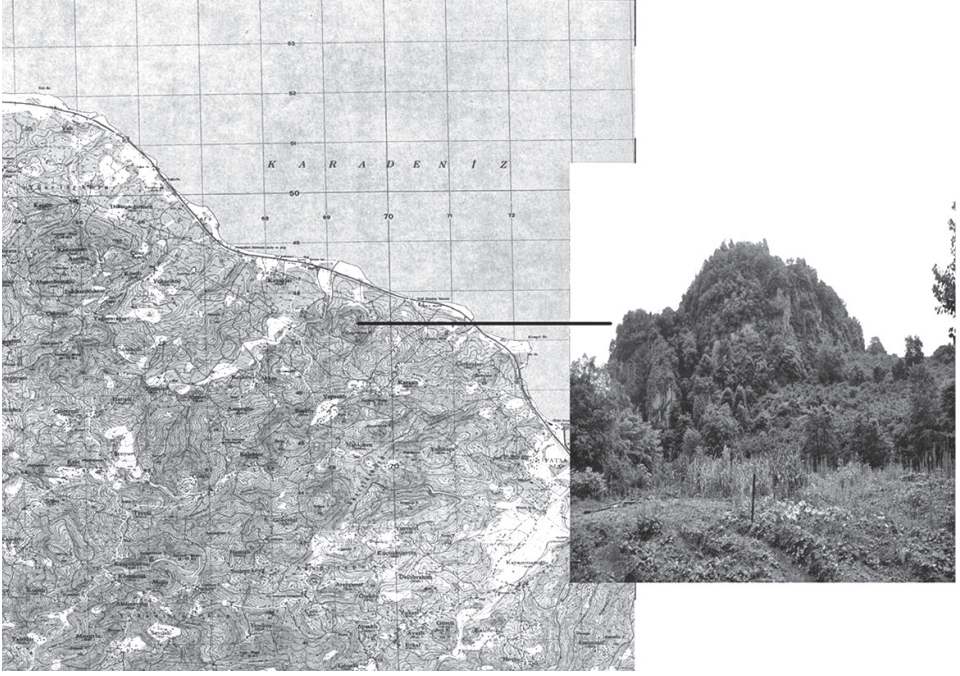
KASSAB TEZGÖR, D. 1995

“Sinop'ta Seramik ve Anfora Atölyelerinin İncelenmesi”, *12. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 177-190.

LAURENT, V. 1952

Documents de Sigillographie Byzantine, La Collection C. Orghidan. Paris.

- LEONHARD, R. 1915
Paphlagonia: Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien. Berlin, D. Reimer.
- OLSHAUSEN, E. ve BİLLER, J. 1984
Historisch- geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches. Wiesbaden, Ludwig Reichert Verlag.
- ÖZSAİT, M. 1993.
“1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları”, *10. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 311-330.
- ÖZSAİT, M. 2007
“Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Ünye”, *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.* cilt, 293-307.
- PERROT, G. ve GUİLLAUME, E. ve DELBERT, J. 1872
Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont I. Paris.
- RİLEY, J. 1982
The Coarse Pottery from Berenice”, in John Lloyd (ed.), *Excavations at Sidi “Khrebish Bneghazi Volume II*, 91-467. Tripoli.
- THOMPSON, H. A. 1934
“Two Centuries of Hellenistic Pottery”, *Hesperia* 3/4, 311-480.
- UYSAL, C. 2012
Nevşehir Camihöyük Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- VON GALL, H. 1967
“Zu den Kleinasiatichen Treppentunneln”. *Archäologischer Anzeiger* 82, 504-527.
- VON DER OSTEN, H.H. 1929
Explorations in Central Anatolia. Season of 1926. Chicago, Oriental Institute Publications 5.
- ZACOS, G. ve VeGLERY, A. 1972
Byzantine Lead Seals 1, Part 3. Basel.
- ZOROĞLU, L. 1979
“Eskiyapar’da Bulunan Kızılırmak Havzası (Galat Denilen) Boyalı Seramikleri”, *8. Türk Tarih Kongresi* Cilt I, 345-354.

Harita 1: Cingirt Kayası'nın coğrafi konumu ve güneybatıdan görünümü

Resim 1: İn-önü mevki kaya altı sığınağı

Resim 2: Basamaklı su tüneli

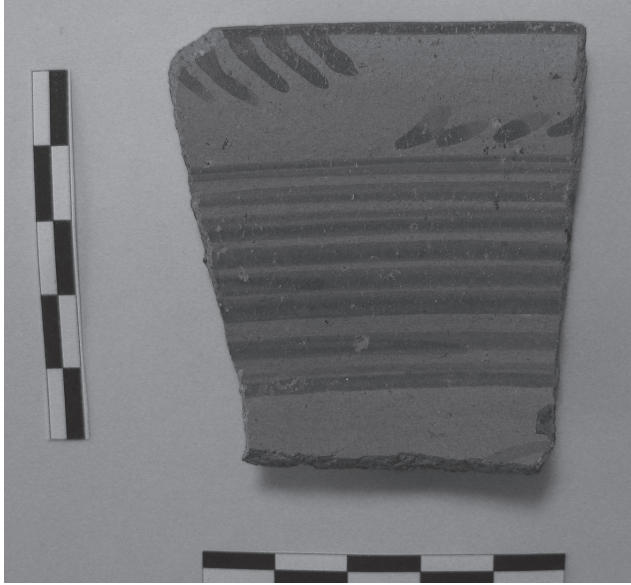
Resim 3: Mithradates VI Dönemi sikkesi

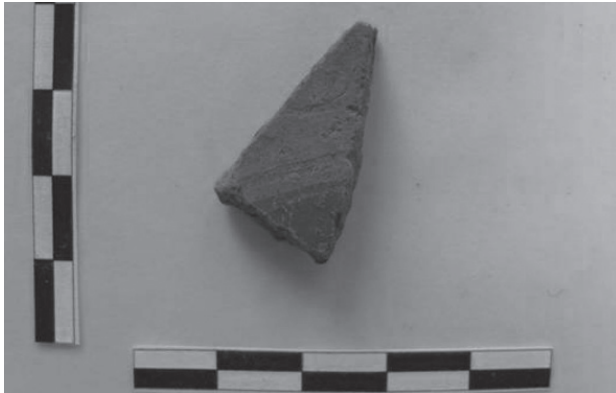
Resim 4: Mithradates VI Dönemi sikkesi

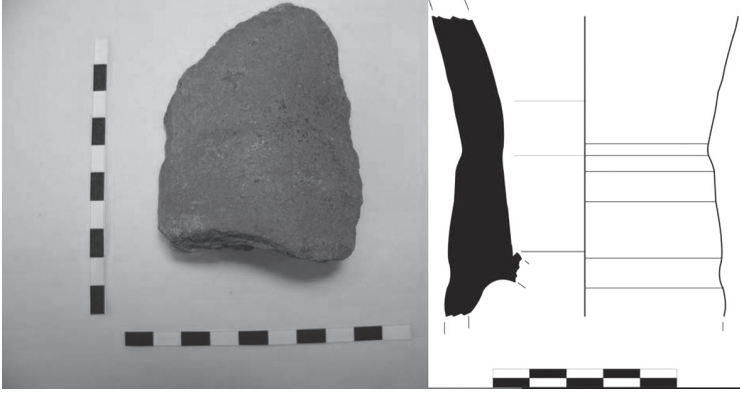
Resim 5: Hellenistik Dönem seramiği

Resim 6: Hellenistik Dönem seramiği

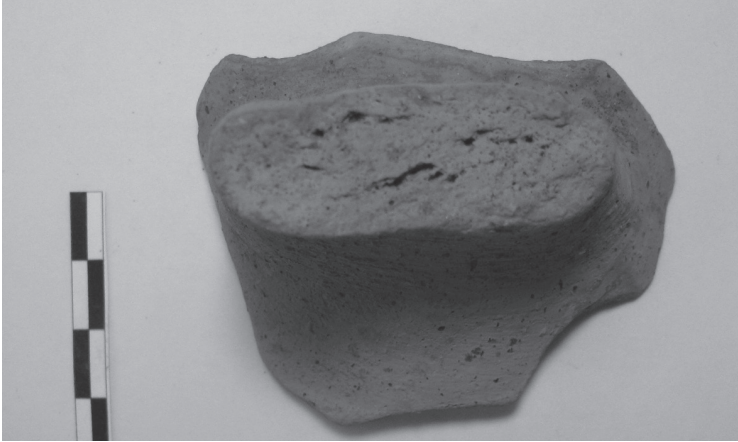
Resim 7: Hellenistik Dönem seramiği

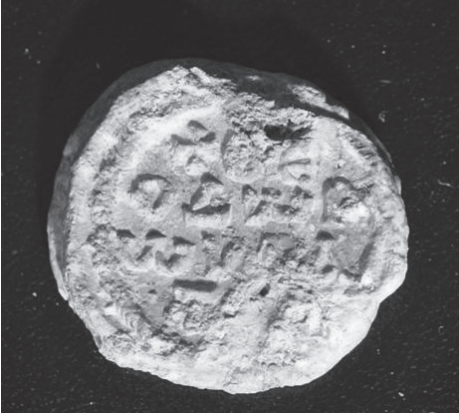
Resim 8: Roma Dönemi seramiği

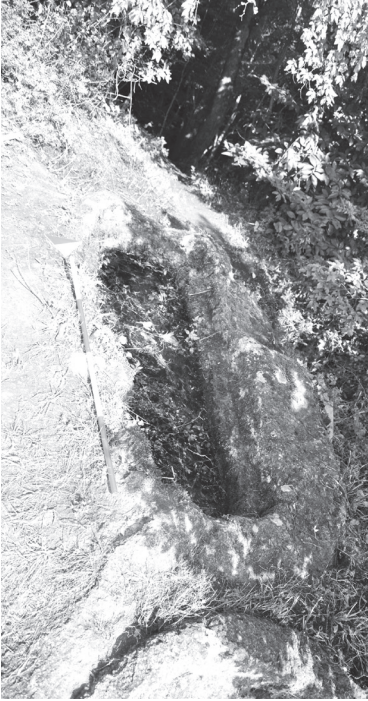
Resim 9: Harçlı duvar kalıntıları

Resim 10: Bizans Dönemi seramiği

Resim 11: Bizans Dönemi mührü ön ve arka yüz

Resim 12: Khamasorion lahit

Resim 13: Balıköre Deresi kutsal alan

Resim 14: Balıköre Deresi khamasorion lahitler

GİRESUN İLİ ve GİRESUN ADASI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI: 2011

Ertekin M. DOKSANALTI*
İ. Mete MİMİROĞLU
İbrahim KARAOĞLAN
Ufuk ERDOĞAN

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Giresun İli sınırları içinde kalan antik dönem yerleşimlerinin belirlenmesi ile ilgili ilk kez 2009 yılında başlanan çalışmalar¹, 2011 yılında kıyı şeridi ve kıyıya yakın bölgelerde 7 farklı alanda sürdürülmüştür (Resim: 1);

Giresun, Bulancak İlçesi – İnece Köyü
Giresun, Bulancak İlçesi – Eriklik Köyü
Giresun, Eynesil İlçesi – Görele/Eynesil Kalesi
Giresun, Tirebolu İlçesi – Orta Cami Köyü
Giresun, Zefir (Zephyrion) Burnu
Giresun, Tirebolu İlçesi – Kilise Burnu
Giresun, Giresun (Aretiasic/Khalkeritis) Adası

Giresun, Bulancak İlçesi – İnece Köyü (Resim: 1- 3)

Çalışmalar Giresun Merkezi'nin batısındaki Bulancak İlçesinin 9 km. güneyindeki İnece Köyü kırsalında sürdürülmüştür. İnece Köyü'nün kuzeybatısında, Bulancak'tan güneye doğru uzanan vadinin doğusundaki bir tepenin zirveye yakın güney yüzünde, kaya mezarları ve açık hava tapınım alanı tespit edilmiştir. Kayalık tepe, Pharmatenos Irmağı'nın (Pazarçayı) (Arr. Per.Pon.Eu. XVI) 450 m. doğusunda ve aşağıda kalan vadiye hakim pozisyonundadır. Alanda kaya oygu mezarlar ve açık hava kültürü ile alakalı sunu çukurları dışında yine ana kayadan faydalanılarak düzenlenmiş bir zeytinyağı/şarap işliği belirlenmiştir.

Kaya oygu mezarlar tepenin batı yüzünde olup aşağıda kalan Pharmatenos Irmağı'na bakacak şekilde konumlanmıştır. Kayalık yüzeyde birbirleri ile benzer şekilde hazırlanmış üç kaya oygu mezar tespit edilmiştir. Mezarlar tek girişli oda mezarı tipindedir. Mezar içine herhangi bir kline ya da benzeri unsur hazırlanmamıştır.

1. numaralı Kaya Mezarı (Resim: 2): mezar, tepenin üst tarafındaki kayalık alanın yüzeyine dikey kesitte, girişi batıya bakacak şekilde oyulmuştur. Mezarın girişi 1.50x 0.60 m. ölçülerinde dikdörtgendir. Giriş, kapı formunda, düzgün hatlar kesilerek işlenmiştir.

* Doç. Dr. Ertekin M. DOKSANALTI, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 42031 Konya/TÜRKİYE. e-mail: ertekin96@selcuk.edu.tr

İ. Mete MİMİROĞLU, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 42031 Konya/TÜRKİYE.

İbrahim KARAOĞLAN, Selçuk Üniversitesi, Bozkır Meslek Yüksek Okulu, 42630 Konya/TÜRKİYE.

Ufuk ERDOĞAN, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi ,Arkeoloji Bölümü, 42031 Konya/TÜRKİYE.

Çalışmalarda Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Rize Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Sayın Süleyman NAVDAR görev yapmıştır. Araştırmalar sırasında, çalışmalarımızı destekleyen Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Giresun Valisi Sayın Dursun A. Şahin'e, Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Emin YILMAZ'a, Giresun Belediye Başkanlığı'na, Giresun Müze Müdürü Sayın Hulusi GÜLEÇ ve Sayın Gazanfer İLTAR'a teşekkür ederiz.

¹ Doksanaltı, Aslan, Mimiroğlu 2011, 143vd.

Ancak geçen süreçte ve kaçak kazılara bağlı olarak kısmen tahrip olmuştur. Dikey kapı pervazlarının orta noktasında yer alan karşılıklı dübel delikleri girişin taş bir plaka ile kapatıldığını göstermektedir. Mezarın iç kısmında yan duvarlar hafif bir kavisle eğimli yükselmektedir. Mezarın içi, dikey kesitte damla formu yatay kesitte oval oyulmuştur. Mezar girişinin tam karşısındaki duvara yan yana üstleri kemer görünümlü dörtgen formlu ve 0.30x0.45 m. ölçülerinde üç adet niş oyulmuştur. Nişlerin mezar zemininden yüksekliği 0.40 m. olup, sunu amaçlıdır. Mezarın zemininde kuzey-güney doğrultusunda birbirine paralel iki adet 1.70x0.60 metre ölçülerinde oygu görülmektedir. İçleri dolu olduğundan oyguların derinliği belirlenememiştir. Defin için hazırlandığı anlaşılan oygular mezarın yan duvarları ile neredeyse bitişik olarak düzenlenmiştir. Kaya mezarının yaklaşık 4 m. kuzeybatısında, zeminde ana kayaya oyulmuş sığ sunu çukurları bulunmaktadır.

2. *numaralı Kaya Mezarı*: aynı kayalık yüzeyde 1 numaralı mezarın 2 metre güneyinde benzer tarzda hazırlanmış başka bir kaya mezarı daha tespit edilmiştir. Hemen girişin önünde zeminde ana kayaya oyulmuş dairesel formlu 0.30 m. derinliğinde tek bir sunu çukuru bulunmaktadır.

Giresun hinterlandında daha önce tespit edilen mezarların önünde de benzer sunu çukurları bulunmaktadır². İnece Köyü kaya mezarları bu tip mezar girişi önü sunu çukuru geleneği ve mezar kültürünün yayılımını göstermesi bakımından önemlidir.

3. *numaralı Kaya Mezarı*: Kaya yüzeyine dikey oyulan mezarın ölçüm, çizim ve tespiti yoğun bitki örtüsü ve su ile dolu olması nedeniyle yapılamamıştır. Ancak dörtgen formlu bir girişi olduğu ve 1 numaralı mezara göre daha büyük ölçülerde ve dörtgen planlı olduğu ifade edilebilir.

Açık hava tapınım (Gelin Kayası³ Kült Alanı) alan: Tepenin, kayalık batı yamacında bulunan tapınım alanı, kaya mezarlarından 60 metre batıda ve yine aşağıda kalan Pharmatenos Irmağı'na hakim pozisyonundadır. Genel görünüm itibarıyla doğal bir kemer oluşturan yaklaşık 9 m. yüksekliğinde kaya parçasından ve bunun üzerindeki sunu çukurları, basamaklar ve nişten meydana gelmektedir (Resim: 3).

Kemer görünümlü doğal kayanın üst yüzeyinde, ana kaya zeminine oyularak basamaklar oluşturulmuştur. Kemerin üst yüzeyi ortalama 1- 2.5 metre genişliğinde ve 5 metre uzunluğundadır. Kemerin üstündeki basamaklar boyunca 0.10- 0.15 metre derinliğinde ve 0.10- 0.15 metre çapında dübel delikleri bulunmaktadır. Kayalığın dik, dar ve kaygan yapısına bağlı olarak kemerin üstünde ve basamaklarda yürüyüş kolay değildir. Bu dübeller olasılıkla tırmanmayı ve yürüyüşü kolaylaştırmak için hazırlanmış korkuluğa ait olmalıdır. Basamakların devamında, kemerin diğer ucunda 5 m. yüksekliğinde başka bir doğal kaya bloğuna ulaşılmaktadır. Anlaşıldığı üzere bu doğal kemer, sonunda kült objesi olarak kullanılan bir kayaya ulaşan köprü görevini üstlenmiştir. Yolun sonunda ulaşılan kaya bloğu 3 m. yüksekliğinde olup, üst kısmı doğal işlenmeden bırakılmıştır. Üst kısımda kalınlaşan blok, görünümü ile '*peri bacası*'nı anımsatmaktadır. Bloğun doğu yüzü ise 0.30 metre derinliğinde 1.80x2.5 m. ölçülerinde dörtgen bir niş formundadır. Nişin iç kenarlarında olasılıkla ahşâ hatıl ve dikmelerin yerleştirildiği 0.30 m. derinliğinde kanallar bulunmaktadır. Nişin zemini düzeltilmiştir. Kaya tapınımda ya da açık hava kült alanlarından alınıldık olunduğu üzere bu niş *epiphani* ile alakalı olup, büyük olasılıkla

² Doksanaltı, Aslan, Mimirolu 2012, 128- 29, resim 11.

³ Ana kayanın üzerine hazırlanan kutsal alana çıkışı sağlayan kayaç süreç içinde doğal bir kemer görünümü almıştır. Kayalık tepe, kemer ve kült alanının yer aldığı bölge yerel halk tarafından 'Gelin Kayası' olarak adlandırılmaktadır.

tanrısal imajın kendisidir.

Törensek nişin yer aldığı kaya bloğunun arkasında, güney doğu tarafında, ana kayaya oyulmuş 0.35.m. derinliğinde ve 2x2.5 m. ölçülerinde dikdörtgen bir ezme havuzu tespit edilmiştir. Bu havuzun ana kayadan oluşan batı duvarına oyulmuş dörtgen formlu 0.20x0.20 metre ölçülerinde bir oyuk bulunmaktadır. Bu oyuk ahşap baskı kolunun girdiği ve sabitlendiği dübel boşluğudur. Ezme, biriktirme havuzu ile bu alan zeytin ya da şarap işliğidir.

Denize 5,5 kilometre uzaklıkta ve Pharmatenos Irmağı'na (Pazarçayı) 450 m.lik mesafedeki İnce Köyü yakınlarındaki tepede tespit edilen açık hava kült alanı, mezarlar ve ışık olasılıkla yakınlardaki küçük ölçekli tarımsal işlevli yerleşim ile alakalı olmalıdır. Ancak yoğun bitki örtüsü böylesi bir tespite engel olmaktadır.

Giresun, Bulancak İlçesi – Eriklik Köyü (Resim: 1, 4)

Çalışmalar Giresun Merkezi'nin batısındaki Bulancak İlçesinin 7 km. güneyindeki Eriklik Köyü kırsalında sürdürülmüştür. Eriklik Köyü'nün 1km. kuzeyinde, Bulancak'tan güneye doğru uzanan vadinin batısındaki tepede açık hava tapınım alanı ve bir işliğe ait kalıntılar tespit edilmiştir. Tepe, Pharmatenos Irmağı'nın (Pazarçayı) (Arr. Per.Pon.Eu. XVI) 2 km. batısında ve aşağıda kalan vadiye hakim pozisyonundadır.

İnce Köyü ve Eriklik Köyü kırsalında tespit edilen açık hava tapınım alanları Bulancak'tan güneye devam eden ve Pharmatenos Irmağı'nın oluşturduğu vadinin iki yanındaki tepelerde karşılıklı ve aynı eksen üzerindedir. İki alan arasında 2.8 km. mesafe vardır. Her iki alan da aşağıda kalan Pharmatenos (Pazarçayı) Irmağı'na hakim pozisyonunda düzenlenmiştir.

Açık hava tapınım (Kalecik Mevkii kült alanı) alanı: Tarımsal amaçlı olduğu anlaşılan Eriklik Köyü kırsalındaki küçük ölçekli yerleşimin batısındaki en üst noktada, kayalık tepede sunu çukurları ve akıtma kanallarında oluşan kutsal alan belirlenmiştir. Aynı alanda ana kayaya oyulmuş küçük ölçeli bir sarnıç bulunmaktadır.

İşlik ve Öğütme Taşı (Nokta 5- 6): Eriklik Köyü'nün yaklaşık 1,5 km .kuzeydoğusunda yer alan bir tepenin zirvesinde bir işlik ve bu işliğe ait değirmen, öğütme taşı saptanmıştır. Silindir bloğun alt ve üst kısmı oval bir şekilde oyularak arada bir delik açılmak suretiyle profilendirilmiş ve buna ait öğütme taşı da yaklaşık olarak 25 metre işliğin güneydoğusunda tespit edilmiştir. Boyutları ve formu dikkate alındığında bu öğütme taşının buğday işleminde kullanılanlar ile aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Giresun, Eynesil İlçesi – Görele/Eynesil Kalesi (Resim: 1, 5)

Giresun Merkezi'nin 76 km. doğusundaki Eynesil İlçesinin 3km. doğusunda yaklaşık 20m yükseklikteki kayalık Görele Burnu üzerine inşa edilmiştir⁴. Kalenin bulunduğu kayalığın ismi Grekçe ΚΟΡΑΛΛΑ 'dan (Arr. Per.Pon.Eu. XVI) türemiş olmalıdır⁵. Bölgede kuzeye çıkıntı yapan en uç nokta olmasıyla stratejik öneme sahip olan kayalık burun 1811 yılına dek özellikle Hristiyan tüccarlar tarafından demirleme yeri olarak kullanılmıştır⁶. Özellikle açık havalarda kayalık burun batıya ve doğuya doğru yaklaşık 50 kilometrelik bir görüş alanına sahiptir. Konumu ile bu burun ve kale antik ve Ortaçağ'da Ordu'dan Trabzon'a devam eden sinyalizasyon sisteminin önemli bir parçası

⁴ Modern Görele İlçesi'nin 15 km güneyindeki kayalık burun Görele Burnu ve/veya Kaleboynu, Kaledibi olarak da adlandırılmaktadır: Bryer, Winfield 1985 153.

⁵ Bryer, Winfield 1985, 152; Olshausen, Biller 1984, 143, 157; Edwards 1985, 194.

⁶ Bryer 1970, 44; Bryer 1978, 413, dipnot 1, 426.

olarak değerlendirilmiştir⁷.

Kayalık burun doğusu sarp yamaçtır. Batısında ise tepe denizden daha yumuşak yükselmektedir. Kalenin inşa edildiği kayalık burun, doğuda denizin 40 m. ve batıda kumluk sahilin 40metre içe girmesi ile oluşmuş 60 m. genişliğinde dar bir kıstak ile ana karaya bağlanmaktadır. Kayalık burun 130 m. denize doğru çıkıntı yaparken, doğu-batı doğrultusunda en geniş noktada 90 m.dir. Güneydoğuda deniz içe doğru dar bir alanda girmekte ve ilk kıstaktan 20 m. kuzeyde ikinci bir kıstak oluşturmaktadır. Böylece kayalık burun doğuda çift kıstaklı topografyaya sahip olmuştur. Üç tarafını çeviren deniz ile kayalığın kuzey ve doğusundaki neredeyse tamamen dik doğal yarıktan dolayı kale alanı oldukça güvenli görünmektedir. Dik kayalık yapısına ve denizdeki küçük kayalıklara bağlı olarak doğu kısımda teknelerin demir atabileceği bir alan yoktur. Buna karşın batı kıyısı demirleme için daha uygundur.

Kale duvarları dış yüzleri kabaca dörtgen şekillendirilmiş sert gri/siyah kireç taşlardan oluşturulmuştur. Dörtgen yüzleri dışa bakan ve yan yana getirilen iki sıranın arasındaki boşluk düzensiz taşlar, çakıl taşları ve beyaz harç ile doldurulmuştur. Özellikle alt sıralarda iki sıra arasındaki boşluk moloz taş yanı sıra kırık kiremit ve tuğla parçaları ile doldurulmuştur. Kuzey ve doğuda duvarlar yaklaşık 1.50- 1.70 m. kalınlığındadır. Karadan yapılacak saldırılara dayanabilecek kapasitede olmak zorundaki güney ve batı duvarları 1.30- 1.50 m. arasındadır.

Kale duvarları, üzerine inşa edildikleri kayalığın denize girinti yapan dış bordürünü takip ederler. Kalenin ana giriş noktası belli değildir. Ancak güney avlunun güney dış duvarında kayalığın kesildiği ve hafif bir rampa görünümü kazandığı noktadaki dar geçitte olmalıdır.

Kayalık alan boyunca devam eden dış duvarlardan başka içte kaleyi kuzey ve güney avlu olmak ikiye bölen bir iç duvar bulunmaktadır⁸. Güneydoğudaki ikinci kıstaktan başlatılan ve doğu- batı doğrultusunda güneye hafif bir kavisle devam eden bu ara duvar, dış duvarlar ile aynı inşa tekniğine sahip olup, 1.30 m. genişliğindedir. Kuzey ve güney avlu arası geçiş noktası ya da kapı yeri belli değildir. Ancak kaleyi ikiye bölen doğu-batı duvarının üzerinde iki mazgal bulunmaktadır.

Kalenin inşa tarihi olarak geç 13. yüzyıl ya da hemen sonrası belirtilmektedir⁹. Bununla birlikte A. Bryer'in ifadelerine göre kalenin batı duvarının heyelan döküntüsünde Klasik ve Helenistik döneme ait seramik kaplara ait parçaları bulunmuştur. Kayalık burunun konumu göz önüne alındığında burada Ortaçağ Kalesi öncesinde, antik bir yerleşimin olacağı kesinlikle düşünülmelidir. Kale içinde bulunan kaya mezarı ya da açık hava kült alanı olarak düşünülen kaya döşemin Ortaçağ'dan çok antik dönem ile alakalı olduğu açıktır.

Giresun, Tirebolu İlçesi – Orta Cami Köyü (Resim 1, 6)

Giresun merkezinin batısında yer alan Tirebolu İlçesinin 8 km. güneyindeki Ortacami köyünde araştırmalar yapılmıştır.

Kaya Mezarı: Köyün kuzeyinde yer alan bir tepenin güneybatı yamacında bir kaya

⁷ Bryer, Winfield 1985, 153

⁸ Kalede 2003 yılında yapılan restorasyon çalışmaları surların orijinal akışında kısmen değişiklik yapmıştır. 1980'li yıllarda A. Bryer, Winfield tarafından ve aynı yıllarda R.W. Edwards tarafından yapılan planlarda görülen sur kalıntıları ve sur içi mekanları günümüzde kısmen takip edilebilmektedir. Bryer, Winfield 1985, fig.31; Edwards 1985, fig. 23.

⁹ Bryer 1961, 109, nr. 21; Bryer 1978, 373, dipnot 2; Bryer, Winfield 1985, 157.

mezarı tespit edilmiştir. Mezarın oyulduğu kayanın yüzeyi düzleştirilerek etrafın da bir çerçeve oluşturulmuştur. Mezarın iki yanı oyularak plaster görünümü kazandırılmış ve bu plasterlerin üzerinde yine kayanın etrafı oyularak bir alınlık görünümü verilmiştir.

Dış görünüşü itibariyle bir tapınağın ön cephesini andıran bu kaya mezarının her iki yanında yer alan plasterlerin arası oyulup içe doğru derinlik kazandırılmış ve düz bir cephe oluşturulmuştur. Bu cephenin hemen hemen ortasında ise mezar odasına girişi sağlayan kare formunda bir geçiş yer almaktadır. Mezar odasının düz isen bir zemini bulunmaktadır.

Giresun, Zefir (Zephyrion) Burnu (Resim: 1)

Plinius ve Arrianos (Arr. Per.Pon.Eu. XVI) gibi Romalı yazarlar tarafından Kerasous kentinden sonra tekelerin demir atma yeri olarak tanımlanan Gülburnu (Zephyrion) Giresun merkezin 35 km. doğusunda, Espiye'nin ise 7 km. batısında yer almaktadır. Gül Burnu köyü doğal bir koyun etrafındaki yamaca kurulmuştur. Buradaki araştırmamızda koyun kuzeyindeki yamaçta kayaya oyulmuş bir niş ve mezar olma olasılığı yüksek bir kaya oygusuna rastlanılmıştır.

Giresun, Tirebolu İlçesi – Kilise Burnu (Resim: 1)

Giresun merkezinin batısında yer alan Tirebolu ilçesinde Kilise Burun olarak adlandırılan yerde araştırmalar yapılmıştır. Giresun – Trabzon kara yolunun üzerinde yer alan Tirebolu tünelinin geçtiği tepenin denize doğru burun oluşturan kısmında bir şarap işliği kompleksi tespit edilmiş fakat mülk sahibinin izin vermemesi dolayısıyla belgeleme çalışması yapılamamıştır. Giresun merkez ve çevre ilçelerde 2009'dan bu yana gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sırasında karşılaştığımız en iyi korunabilmiş ve bir kompleks halinde yer alan işlik burada yer almaktadır.

Giresun, Giresun (Aretias/Khalkeritis) Adası¹⁰ (Resim: 1, 7- 15)

Doğu Pontus bölgesinin önemli yerleşimlerinden biri olan antik Kerasous (Giresun) kentinin 1.7 km. açığında bulunan Giresun Adası, Antik kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Grek Klasik Döneminde Aretias adası, Roma İmparatorluk Döneminde ise Khalkeritis Adası olarak adlandırılmıştır. Doğu Karadeniz deniz rotasında stratejik bir noktada yer alması, küçük bir limana ve demirleme alanına sahip olması nedeniyle Grek Klasik Dönemlerinden Geç Antik Çağ ve Orta Çağın sonlarına dek yerleşime sahne olmuştur. Gerek arkeolojik veriler gerek edebi metinler ve Orta Çağ arşiv kayıtları adadaki yerleşimin başlangıcından itibaren dinsel nitelikli olduğunu göstermektedir.

Adada ilk kez 2011 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda naos ve sonradan naosun kuzey ve güneyine eklenen doğu uçları apsidal formlu yan mekanlardan ve batı uca eklenen dörtgen planlı mezarlık alanından oluşan 14 m. genişliğinde 11 m. uzunluğunda

¹⁰ Giresun Adasındaki kazı çalışmaları Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Giresun Müze Müdürlüğü Başkanlığında ve Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim üyesi Ertekin. M. DOKSANALTI danışmanlığındaki bir heyet tarafından yürütülmüştür. Giresun Adasındaki çalışmalar Sayın Giresun Valisi Dursun A. Şahin'in himayesinde ve desteğiyle gerçekleştirilmiş olup, Sayın Valimize desteklerinden dolayı teşekkür ederiz. Giresun Adası 2011 yılı Kazısı, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) tarafından finanse edilmiştir. Çalışmalarımızı destekleyen Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Emin YILMAZ'a, Giresun Belediye Başkanlığı'na teşekkür ederiz. Arazi çalışmalarını sürdüren Sayın Gazanfer İLTAR, ve Selçuk Üniversitesi, Giresun Üniversitesi, Erzincan Üniversitesi, Ankara Üniversitesi DTCF, Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyeleri ve Öğrencilerine, Giresun Müzesi Müdürü sayın Hulusi GÜLEÇ ve personeline teşekkür ederiz.

bir kilise kompleksi ortaya çıkartılmıştır (Resim: 7-8)¹¹. Bu Kilise yapısı, adadaki *Eleousa* ya da Aziz Phokas'a adanmış manastır kompleksinin ana kilisesi (*Katholikon*) olmalıdır.

Kilise Helenistik döneme ait bir tapınağın üstüne ve kısmen bu tapınağın naos duvarlarının bir bölümünü temel olarak inşa edilmiştir (Resim: 9). Kilisenin ana girişi batıda ve duvarın tam ortasında yer alırken, kuzey ve güney uzun duvarlarında da kapılar bulunmaktadır. Yan kapılar ana giriş kapısının bulunduğu batı duvarından 2 m. ileride olup kuzey güney yönünde aynı aks üzerine yerleştirilmiştirler. Ana kapı 1.20 m güney kapı 1.20 m, kuzey kapı 1.30 m. genişliğindedir. Batı duvarda yer alan ana kapı aralığının eşliğinde erken dönem tapınağına ait konglomera bir blok yer almaktadır. Kilisenin doğu duvarı, bu büyük tapınak bloklarının üzerinde yükselmektedir.

İlk yapım ve kullanım evresinde, altta yer alan tapınağın yerini ve duvarlarını kısmen kullanarak inşa edilen Kilise, ana giriş kapısı batıda, apsisi doğuda olacak şekilde tek nefli ve dörtgen planlı (4.75 x9.25 m.) olarak düzenlenmiştir. Kuzey ve güney uzun duvarlarında aynı aks üzerinde iki kapı daha bulunmaktadır.

Süreç içinde ihtiyaca bağlı olarak kilisenin kuzey ve güney uzun kenarına 3.5x8.75 m. ölçülerinde, doğuda içten ve dıştan yuvarlak planlı bir apsise sahip tek nefli şapeller eklenmiştir. Kuzey ve güney duvarlardaki yan kapılar bu şapeller geçiş sağlamaktadır.

Kilisenin batısında ise yine daha geç dönemde orta ve küçük boyuttaki dere taşları ile itinasız olarak inşa edilmiş 3.90x13.60 m. ölçülerinde dörtgen planlı bir alan meydana getirilmiştir. Bu alanın genişliği kuzey- güney doğrultusunda kilisenin sonradan eklenen şapelleri ile aynı genişliğine eşittir. Bu alan da kuzey ve güney şapeller gibi mezarlık alanı olarak kullanılmıştır.

Adada 2009 yılında kilise olarak tahmin edilen alanda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında irili ufaklı zemin mozaiği parçaları bulunmuştur¹². Kazı çalışmaları sırasında farklı seviyelerde ve yerlerde, kısmen de duvarların içinde çok sayıda irili ufaklı mozaik parçası ele geçmiştir. Bu buluntuların dağınıklığı ve bazı parçaların üzerinde harç tabakası olması ve bir kısmının da duvarların içinden çıkması, mozaikin kilisenin yapımı sırasında tahrip edildiğini göstermektedir.

Ancak büyük bir şans eseri, kilisenin zemin seviyesinin(+25.30 m.) sadece 0.10 m. altında (+25.20 m.) taban mozaigine ait küçük bir bölüm in-situ olarak bulunmuştur (Resim: 10). Kilise naosunun güneydoğusunda, mozaikin yaklaşık 1.5 m² kadar kısmı korunabilmiştir. Burada kilisenin güney duvarı, mozaik tabanın tam üstüne inşa edilmiştir (Resim 10 sağ kare). Mozaik duvarın altında naos içine ve güney şapele doğru devam etmektedir. Aynı zamanda bu duvarın içine hazırlanan niş içindeki mezara defnedilen birey de mozaik zeminin üstüne yatırılmıştır. Gerek kilise zemininin daha yukarıda olması gerek kilise güney duvarının mozaik üzerine inşa edilmesi, kesinlikle mozaikin kilise ile alakalı olmayıp daha erken bir yapıya ya da evreye ait olduğunu göstermektedir.

Mozaik yaklaşık 6- 7 cm. kalınlığında bir harç tabakasına yerleştirilen beyaz, gri, yeşil, kahverengi, siyah, sarı, mavi, kırmızı ve bej renkli 0,7x0,7 cm.lik tesseralardan oluşmaktadır. Mozaikte yer alan pano üzerindeki kompozisyonun ne olduğu konusunda henüz kesin bir yargıya varılamamıştır. Mozaik üzerinde dörtgen bir pano ve bu panonun etrafını çevreleyen defne çelenginden¹³ oluşan girland kuşağı yer almaktadır. İn-situ parçadan ayrılan parçalarda armut olma olasılığı çok yüksek olan bir meyve ve bu meyve

¹¹ Doksanaltı, Mimiroğlu, Güleç 2011, 163vd.

¹² Doksanaltı, Aslan, Mimiroğlu 2011, 152- 153, figür 10; Doksanaltı, Mimiroğlu 2011, 97, figür 11.

¹³ Dunbabin 2003, 340.

ağacına ait dal ve yaprak betimleri bulunmaktadır. Kazı çalışmaları sırasında bulunan parçalarda da görülen bitkisel motifler, mozağin ana kompozisyonunun bitkisel olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte panonun köşesinde görülen üçgen motif gemi pruvasını anımsatmaktadır. Panonun kenarında yer alan birbirine paralel mavi çizgiler ise akarsu betimlemesi olmalıdır.

Doğu Pontus Bölgesi'nde günümüze gelebilmiş tesserah benzer mozaik örnekleri ise yok denecek kadar azdır. Bu bölgedeki ilk benzer örnek 1958 yılında Giresun'daki aşağı kentin limanına yakın bir noktadaki inşaat kazısında bulunan ve 5 ya da 6. yüzyıla tarihlenen zemin mozağıdır¹⁴. İkinci örnek ise Trabzon'da aşağı kent surlarının batısındaki bir temel kazısında tespit edilmiştir¹⁵.

Mozaik taban, açıklandığı üzere Kilise zemini ile alakalı değildir. Ancak ortaya çıkartılan kiliseden daha erken bir yapıya ya da evreye ait olduğu açıktır. Kesme bloklardan inşa edilmiş, Helenistik dönem tapınağının ya da yapısının zemininden (+24.44 m.) daha yüksekte olan mozaik (+25.20 m.), olasılıkla buraya inşa edilmiş bir Roma İmparatorluk Dönemi ya da Geç Antik Dönem yapısı ile alakalıdır. Ancak yapının planı ya da fonksiyonu ile ilgili verilere henüz ulaşılamamıştır.

Kilisenin kuzey ve güney şapelleri ile batısındaki alanda, olasılıkla manastır mensuplarına ait M.S. 9.-12. yüzyıla tarihlenen toplam 32 bireye (B1- 32) ait mezar ortaya çıkartılmıştır (Resim: 11- 13). Ancak kaçak kazılar ve geçen sert doğa şartlarına bağlı olarak dağıldıkları ve parçalandıklarından dolayı tespit edilemeyenler düşünülürse bu birey sayısının daha fazla olduğu açıktır. Bunun dışında yeri tespit edilmiş ancak kazısı henüz tamamlanmamış mezarlar da bulunmaktadır. Farklı zamanlarda yapılan gömülerde buluntu durumuna ve pozisyonuna göre bazı gömülerin özenli yapıldığı buna karşın çoğunluğun daha özensiz ancak belirli bir saygı ve sistem içinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bireylerin tümü doğu – batı yönünde, başları batıda olacak şekilde direkt toprağa gömü – *inhumasyon*- tarzında defnedilmiştir. Gömülerin bir kısmı bir bireyin başı diğerinin göğüs hizasına gelecek şekilde birbiri üzerine ve sırt üstü yatırılmış şekilde bulunmuştur. Ancak bireylerin büyük çoğunluğu üst üste ya da yan yana üçlü- dördü- altılı gruplar halinde herhangi bir mezar alanı sınırlaması yapılmazın gömülmüşlerdir. Daha özenli yapılan gömülerde mezar alanı irili ufaklı yerel, şekillendirilmemiş taşlarla yada plaka şeklinde taşlarla sınırlanmıştır. Bu mezarların içine bireyler sırtüstü, kolları dirsekten kırılarak karın üzerinde birleştirilmiştir. Bacaklar genelinde ayak bileklerinden birleştirilmiştir. Başlar enseden ve iki yanından ya da tek taraftan taşlarla desteklenerek hafifçe kaldırılmış ve yüzün doğuya bakması sağlanmıştır. Bireylerin bir kısmında yüzlerinin bir kalypter ile kapatıldığı görülmüştür (Resim: 11).

Kilise alanında özel olarak taş sırası ile yeri belirlenmiş ya da hazırlanmış 5 mezar (M1- 5) tespit edilmiştir. Diğer bireyler ise toplu yada tek tek olmak üzere farklı uygulamalarla, toprağa mezar sınırı belirlenmeksizin direk olarak gömülmüşlerdir.

Güney şapelin apsisine 1.5 m. mesafede tek sıra düzensiz moloz taşlarla çevrelenmiş dikdörtgen formda (2.55 m. x 1 m.) bir mezar (M1) ortaya çıkartılmıştır. Bu mezardaki bireyin sağ göğsünün üzerinde sol eliyle tuttuğu bronz bir hokka – divit takımı bulunmaktadır. Ayrıca bireyin boynunda gümüş iplikten örgü bir kolye, ayaklarının ucunda-topuk hizasında, ayakkabısına ait iki adet demirden ökse ele geçmiştir. Arda kalan

¹⁴ Bryer, Winfield 1985, 132, levha 61.

¹⁵ Günümüze ulaşamayan mozaik, herhangi bir yayında tanıtılmamasına karşın bazı parçaları Trabzon'daki koleksiyoncularda bulunduğu dair sözlü bilgiler edinilmiştir.

izlerden bireyin giysisi ile gömüldüğü anlaşılmaktadır. Bu birey olasılıkla manastırda yüksek statüye sahip bir kişi olmalıdır (Resim: 12).

Kilisenin batısındaki dörtgen planlı alanın dışında, olasılıkla farklı bir fonksiyona sahip ve daha erken bir dönem ait kireç bir zemin ortaya çıkartılmıştır. Arda kalan izlerden kireç harçlı su geçirmez zeminin çevresinin duvarlar ile çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu duvarlardan ve zeminin ait olduğu mimari yapıdan günümüze çok az iz kalabilmiştir. Günümüze iyi korunarak ulaşmış harçlı zemin anlaşıldığına göre fonksiyonunu kaybettikten sonra, kırılmış ve burada iki adet dörtgen mezar oluşturulmuştur. Yan yana hazırlanan bu mezarlarda (M2- 3) 2 bireye ait iskeletler açığa çıkartılmıştır. Bu mezarlardan birinde (M2), özenle yerine yatırılan bireyin boynunda, bronzdan boncukları olan bir kolye, ipi ile birlikte bulunmuştur. Aynı mezarın içinde bireyin sol ayak parmaklarının ucunda da Constantine IX'a ait M.S. 11.yüzyıl bronz anonim follisi ortaya çıkartılmıştır (Resim: 13)

Giresun (Aretias- Khalkeritis) Adası, 2011 yılı arkeolojik kazı çalışmalarında adanın merkezinde, *Eleousa* ya da Aziz Phokas'a adanmış manastır kompleksinin ana kilisesi (*Katholikon*) ortaya çıkartılmıştır. Mimari plastik bezemelere göre kilise 10-12. yüzyıla tarihlendirilirken, kullanım sürecinde kuzey ve güneyine birer şapel ile batısına dörtgen planlı bir alan eklenmiştir. Bu şapeller manastır sakinleri için mezar alanı olarak kullanılmıştır. Kilisenin zemin seviyesi altında zemini mozaik kaplı, Roma İmparatorluk ya da geç Antik Dönem yapısı bulunurken, en alt seviyede Helenistik Döneme ait bir tapınak kalıntısı tespit edilmiştir. Kilise temelleri altında bulunan Attik Siyah Glazürlü kase, kantharos ve balık tabaklarına ait parçalar (Resim: 14) Ada'nın Geç Klasik Dönemden itibaren iskan edildiğinin en önemli verileridir. Yerleşimin devamlılığını ve Helenistik dönem iskanını göstermesi açısından yine Kilise zemin seviyesi altında bulunan Batı Anadolu, İonia ve Knidos kökenli 'Megara Kasesi', 'katlamalı kenarlı tabak', 'rulet bezemeli kase' parçaları ile mühürlü amphora kulpları önemli bulgulardır (Resim: 15). Seramik buluntuların büyük çoğunluğunu Orta Çağ günlük kullanım ve depolama kapları meydana getirmektedir. Bunun dışında Bizans sırlı seramik kaplarına ve özellikle 11-12. yüzyıl '*Zeuxippus Ware*' kaplarına ait parçalar Manastır kompleksindeki günlük yaşamla ilgili önemli veriler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

BİLİR 2001

A. Bilir, *Geçmişten Günümüze Tüm Yönleriyle Görele*, İstanbul, 2001.

BORDIER 1935

J. Bordier, *Relation d'un voyage en Orient*, published by Chrysanthos, '*Ἀρχαίων πόντου*' 6, 1935.

BRYER 1961

A. Bryer, "The Littoral of the Empire of Trebizond in the Fourteenth Century Portolana Maps", *Archeion Pontou* 24, 1961

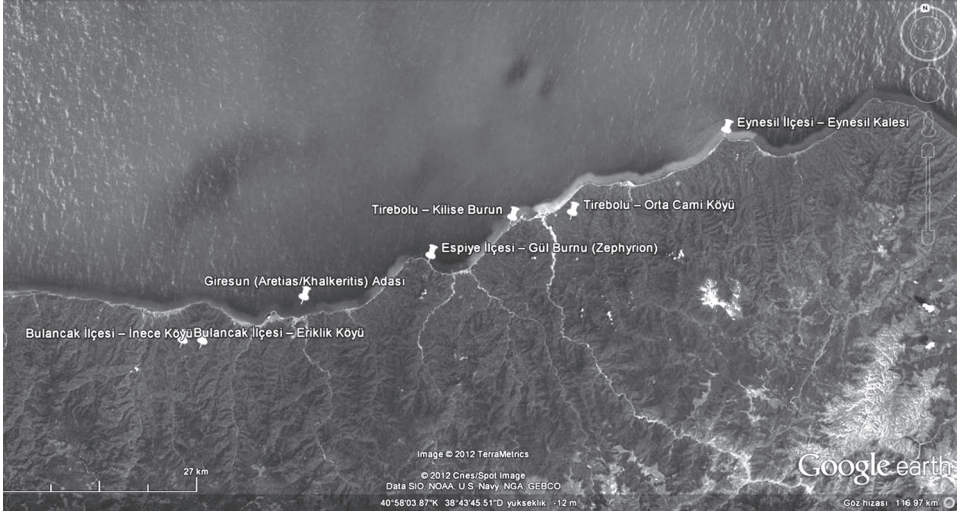
BRYER 1970

A. Bryer, "The Tourkokratia in Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions", *Neo-Hellenika* 1, Austin, 1970.

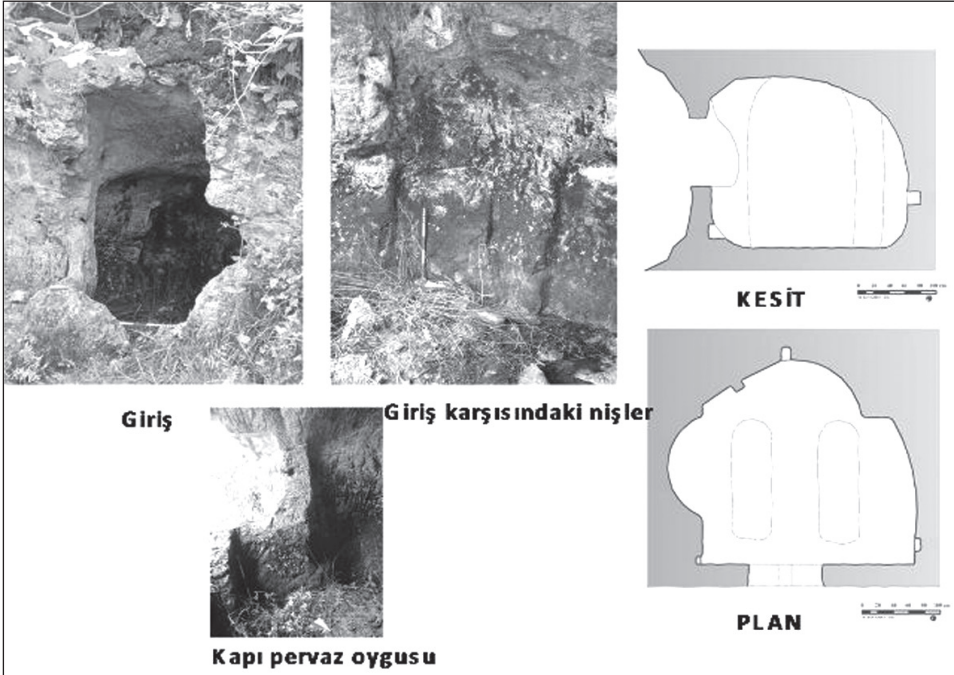
BRYER 1978

A. Bryer, "The Estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their Resources, Products, Agriculture, Ownership and Location, *Archeion Pontou* 35, 1978.

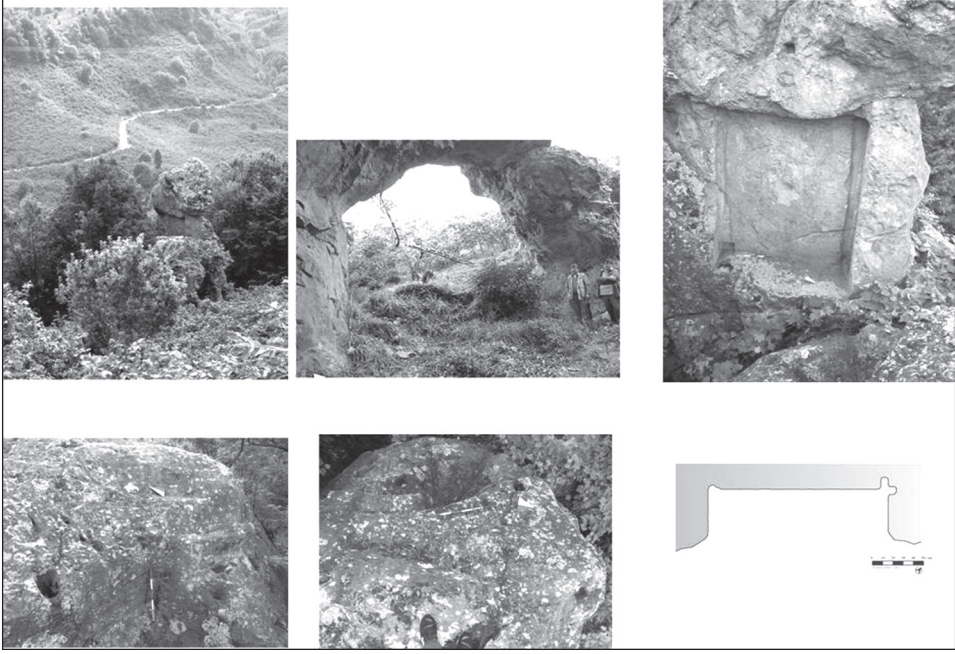
- BRYER A., WINFIELD D. 1985
The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, Washington.
- DOKSANALTI, ASLAN, MİMİROĞLU 2012
E.M. Doksanaltı, E. Aslan, İ.M. Mimiroğlu, “Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırması”: 2010, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 29.2*, Ankara 2012, 117- 147.
- DOKSANALTI, MİMİROĞLU, GÜLEÇ, 2011
E.M. Doksanaltı, İ.M. Mimiroğlu, H. Güleç, Giresun Adası kazı raporu 2011, Giresun (Aretias- Khalkeritis) Adası Kazısı Ön Rapor: 2011, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ, Sayı: 5*, 2012, 163- 184.
- EDWARDS 1985
R. W. Edwards, “The Garrison Forts of the Pontos: A Case for the Armenian Paradigm”, *Revue des Études Arméniennes Nouvelle Série, Tome XIX*, 1985, 181- 284.
- FALLMERAYER 1943
J.P. Fallmerayer, *Küstenfahrt nach Kerasunt, Byzanz und das Abendland*, (tekrar / tıpkı basım), Viyana, 1943.
- GÖKBİLGİN 1962
M. Tayyib Gökbiğlin, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi” *Belleiten, Cilt XXVI, Sayı: 102*, TTK Yayını, Ankara, Nisan 1962, 293- 337.
- HAMILTON 1842
W. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia, Vol I. Ch. XV*, Londra, 1842.
- OLSHAUSEN, BİLLER 1984
E. Olshausen, J. Biller, *Historisch-geographische Aspekte der Geschichte des pontischen und armenischen Reiches, Teil I, Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithridatiden*, Wiesbaden, 1984.
- RITTER 1858
C. Ritter, *Vergleichende Erkunde des Halbinsellandes Klein Asien*, Vol. I, Berlin 1858.
- Antik Kaynaklar*
- Apoll. Rhod. Argonautica
Apollonios Rhodios, *Argonautica*. Kullanılan metin ve çeviri; R.C. Seaton, *The Argonautica*, with an English Translation, (The Loeb Classical Library) Cambridge, 1967.
- Panaretos, Choronika
Michael Panaretos, *Choronika*. Kullanılan metin ve çeviri; A. Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, Türkçe çeviri: Trabzon İmparatorları Kudretli Kommenlerin her biri nasıl, nerede ve ne kadar Hükümdarlık etmiştir, Trabzon, 2004.
- Plinius, Naturalis Historia
G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*. Kullanılan metin ve çeviri; H. R. Rackham, W.H.S. Jones, D.E. Eichholz, *Pliny Natural History*, with an English Translation, (The Loeb Classical Library), Mass.- Londra, 1938- 1971.

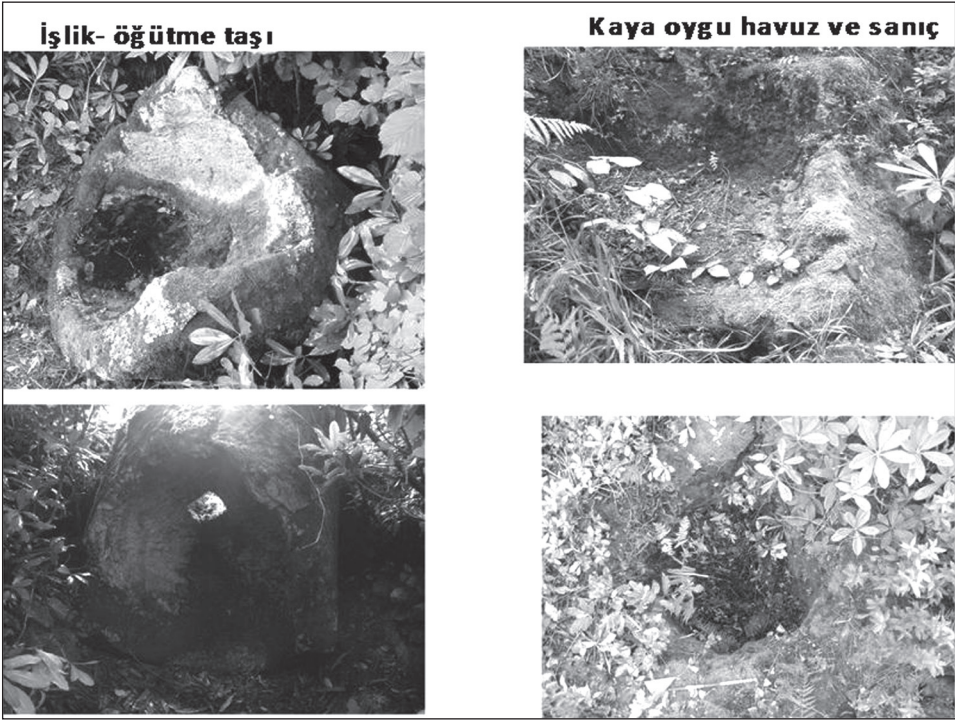
Resim 1: 2011 Yılı araştırma yapılan merkezler ve alanlar

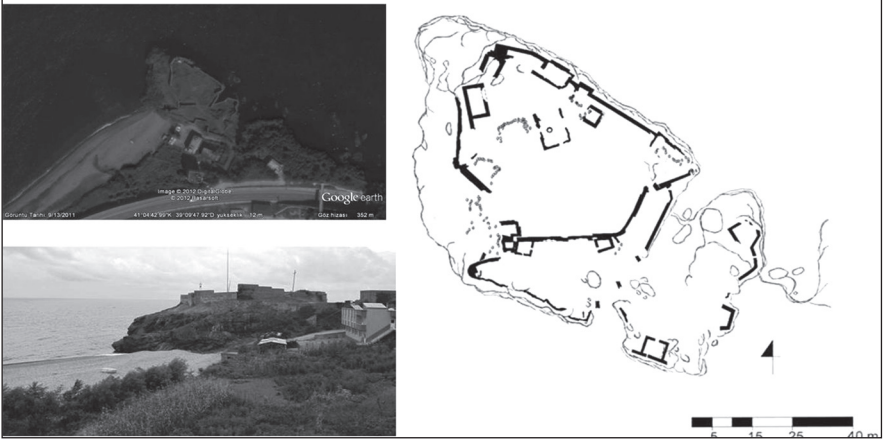
Resim 2: Giresun, Balancak İlçesi – İnece Köyü, kaya mezarı

Resim 3: Giresun, Bulancak İlçesi – İnece Köyü, kült alanı ve işlik

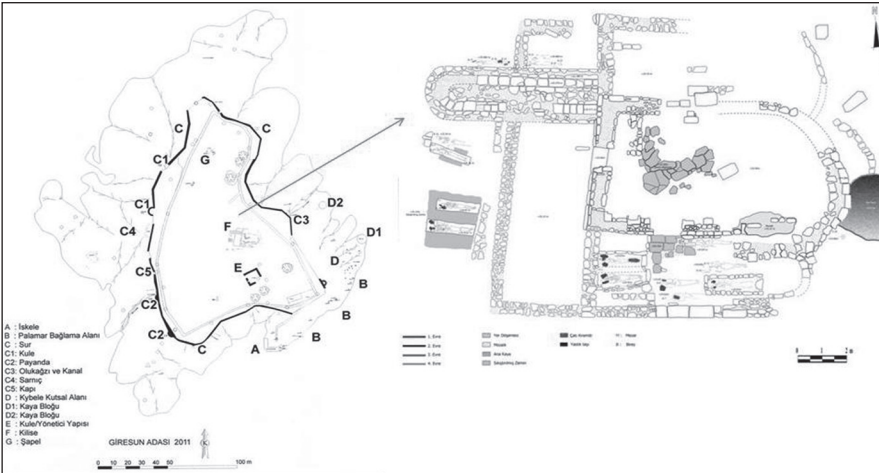
Resim 4: Giresun, Bulancak İlçesi – Eriklik Köyü

Resim 5: Giresun, Eynesil İlçesi – Görele/Eynesil Kalesi

Resim 6: Giresun, Tirebolu İlçesi – Orta Cami Köyü, Kaya oygu mezar

Resim 7: Giresun, Giresun (Aretias/Khalkeritis) Adası, kilise plan

Resim 8: Giresun, Giresun (Aretias/Khalkeritis) Adası, kilise batıdan doğuya görünüş

Güneyden- Güney duvarı

Batıdan- Güney duvarı

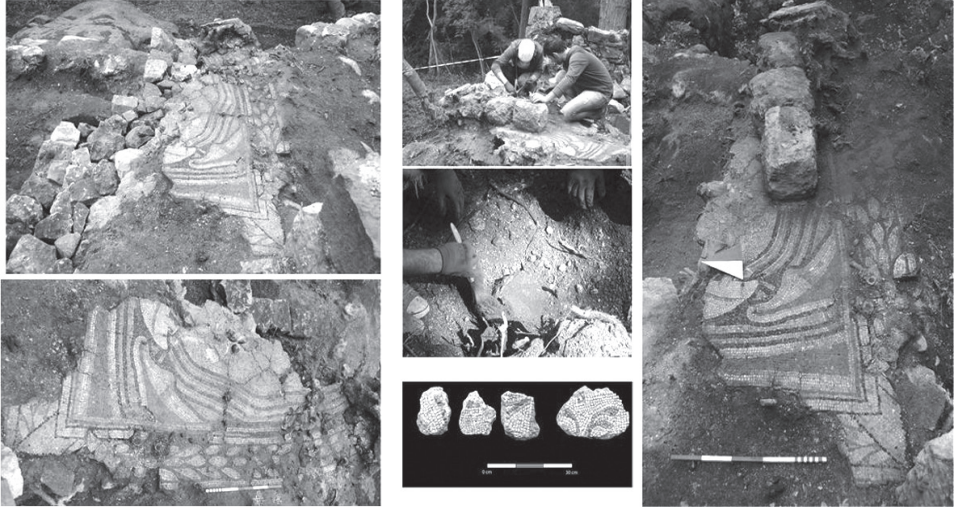

Güneybatıdan- Batı duvarı

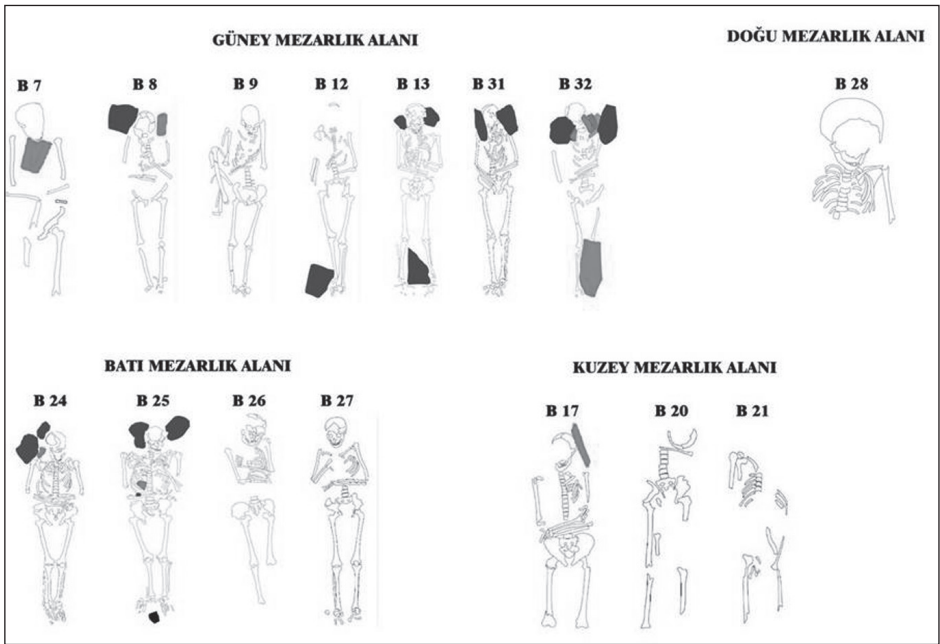

Batıdan- Batı duvarı

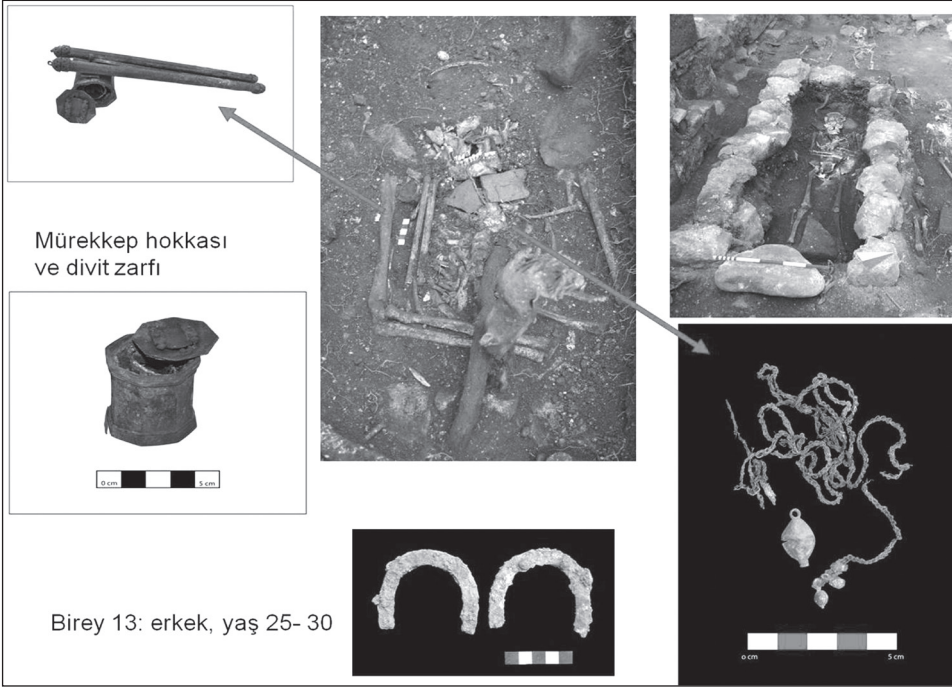
Resim 9: Giresun (Aretias/Khalkeritis) Adası, kilise altındaki Helenistik tapınak temelleri

Resim 10: Giresun (Aretias/Khalkeritis) Adası, mozaik

Resim 11: Giresun (Aretias/Khalkeritis) Adası, mezarlık alanları ve bireylerin çizimleri

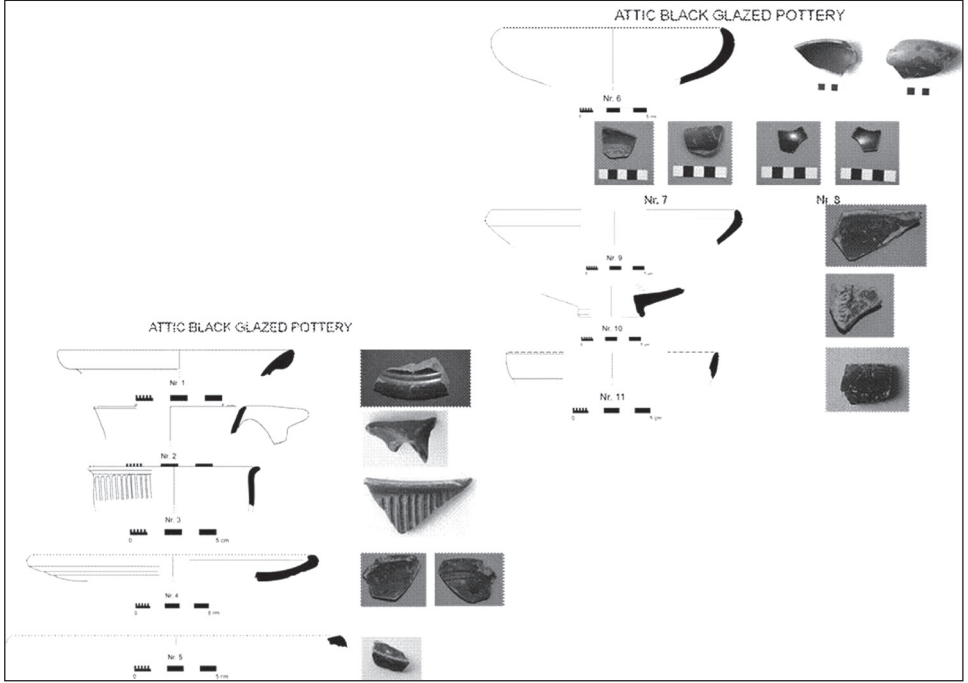
Resim 12: Güney mezarlık alanından (M1) mezar

Batı Mezarlık Alanı

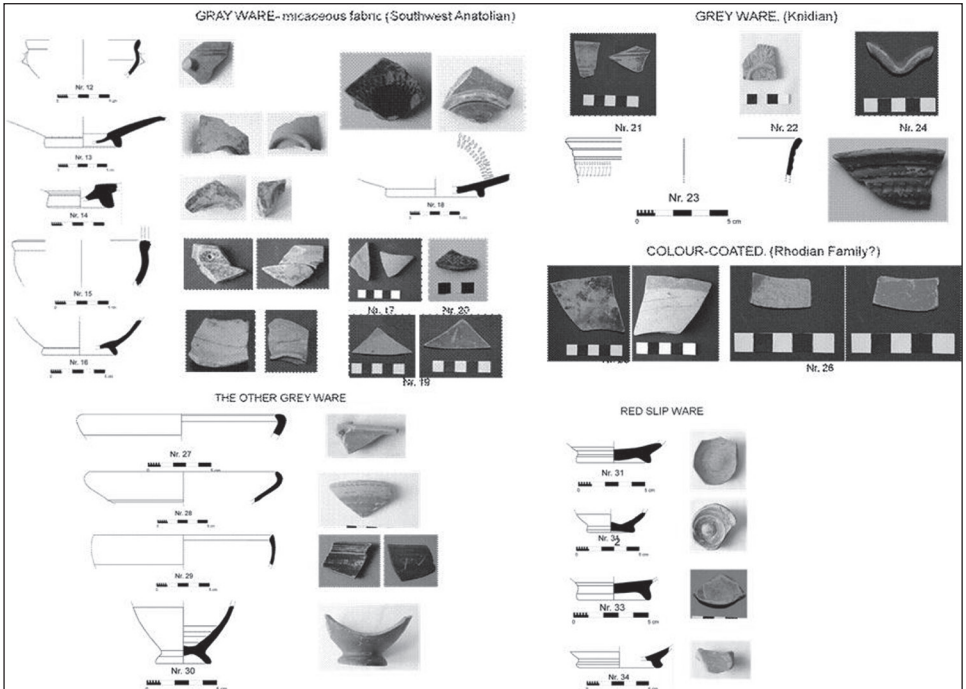

Mezar 1- Birey 13: erkek, 35 yaş

Resim 13: Batı mezarlık alanından (M 3) mezar

Resim 14: Atik siyah glazürlü seramik kap parçaları

Resim 15: Batı Anadolu, İonia, Knidos ve Rhodos kökenli seramik kap parçaları

DAĞLIK KİLİKİA'DA KENTLEŞME ve TARIMSAL ORGANİZASYON ARAŞTIRMASI 2011

Ümit AYDINOĞLU*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izni ile Mersin iline bağlı Erdemli ve Silifke ilçeleri arasındaki dağlık bölgede, Antik Döneme ait yerleşimler ve bunların oluşturdukları bölgesel yerleşim düzenlemesini ortaya çıkarabilmek amacıyla başlatılan arkeolojik yüzey araştırmaları 2011 yılında da sürdürülmüştür. 2011 yılında gerçekleştirilen arazi çalışmaları, yeni tespitler yapmaya değil, tespiti yapılmış yerleşimlerin yayına yönelik belgelenmesi çalışmalarını hedeflemiştir. Bu kapsamda, araştırma alanındaki bazı kırsal yerleşimlerde kapsamlı inceleme ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. 2011 yılı arazi çalışmaları 29 Eylül-16 Ekim 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹

Kanytella antik yerleşimi, bu çalışmaların gerçekleştiği alanlardan biridir. Kanytella, Dağlık Kilikia bölgesinin doğusunda, bugün Mersin ilinin yaklaşık olarak 60 km. batısında ve Mersin Silifke karayolunun 3 km. içerisinde yer almaktadır. Yerleşim konum olarak burada bulunan ve obruk olarak adlandırılan büyük bir yer çöküntüsünün etrafına kurulmuştur (Resim: 1). Kanytella'da Hellenistik Dönemde başlayan iskanının sonraki dönemlerde de varlığını devam ettirdiğine yönelik çok sayıda kanıt bulunmaktadır ve bugün yüzeyde görülen kalıntıların çoğu yerleşimin Roma ve Geç Antik Dönemde yoğun olarak iskan gördüğüne işaret etmektedir. Obruk kenarında iyi korunmuş durumdaki kilise kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla yerleşim Geç Antik Dönemde büyümüş ve farklı bir karakter kazanmış olmalıdır. Bu dönem ait kiliselerin yanı sıra çok sayıda evin ve zeytinyağı atölyesinin varlığı, yerleşimin bu evrede önemli bir üretim merkezi olduğuna işaret eder.

Kanytella'nın Roma Dönemi yerleşimine ait az sayıda kalıntı yüzeyde izlenebilmektedir. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar, kentin nekropolis alanlarında bulunan mezarlardır. Yoğun bitki örtüsü bu nekropolislerin ayrıntılı incelenmesine imkan tanımamıştır ve bugüne kadar sadece burada bulunan bazı anıt mezarlar hakkında incelemeler gerçekleştirilmiştir. Yerleşimde yapılan çalışmalar sonucunda, bu alanlarda çok sayıda mezarın incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, yerleşimde daha önceden önerilenin aksine ikiden fazla nekropolis alanı olduğu, bölgede daha önce örneği bilinmeyen mezar ve mezar anıtlarının yerleşimdeki nekropolislerde bulunduğu anlaşılmış ve daha önce bilinmeyen bir tapınak mezar ve mezar evleri tespit edilmiştir². Kuzeye doğru yükselen terasların nekropolis olarak özellikle tercih edildiği görülür ve yerleşime ve obruğa hakim bu nekropolis alanı sahip olduğu mezar çeşitliliği ile dikkat çekicidir. Burası, teraslar halinde yükselen kuzey yamaçlara yayılmış yaklaşık 4,5 hektar alanı kaplamaktadır ve içerisinde çok sayıda farklı tipte mezar içerdiği tespit

* Dr. Ümit AYDINOĞLU, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü 33343 Mersin/TÜRKİYE. e-mail: uaydinoglu@mersin.edu.tr

¹ 2011 yılı çalışmalarına Bakanlık Temsilcisi olarak Yaşar ÜNLÜ (Mersin Müzesi) katılmıştır. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde Doktora Öğrencisi Ahmet MÖREL (Mersin Üniv.), Yüksek Lisans öğrencileri Özlem DÜZENLİ ve Fatma EFE (Mersin Üniv.) önemli katkılar sağlamışlardır.

² Bu konuda, yapılan incelemelerin ilk sonuçları için bkz. Aydınoglu Ü. "Kanytella Nekropolis: Yeni Buluntular Işığında Bir Değerlendirme" *ADALYA* XV (2012), 129-158.

edilmiştir. Kanytella'daki bir diğer nekropolis alanı ise yerleşimin yaklaşık olarak 750 metre kuzey batısındaki yamaçlarda yer almaktadır ve burada çok sayıda serbest duran lahitin yanı sıra hyposoriumlu lahitler ve bir tapınak mezarın tespit edilmiş olması dikkat çekicidir. Mezarların yoğunlaştığı bir diğer alan ise obruğun güney doğusunda tespit edilmiştir ve lahit ve anıt mezarların bulunduğu bu alanın aynı zamanda antik taş ocağı olarak da kullanılmış olduğu görülmektedir. Obruğun 350 metre batısında, Çanakçı olarak adlandırılan çöküntü alanda ise kaya mezarların bulunduğu başka bir nekropolis vardır ve sahip olduğu kabartmalar nedeniyle Kanytella'nın en tanınan nekropolisidir. Söz konusu nekropolislerde yapılan ilk incelemelerin sonucu yaklaşık 100 adet farklı tiplerde mezar tespit edilmiştir.

Kanytella'daki nekropolislerde tespit edilen en yaygın mezar grubu lahitlerdir. Bunlar arazideki duruşlarına göre; hyposoriumlu, podyumlu, serbest duran lahitler, kaya lahitleri ve chamosoriumlar olmak üzere çeşitlilik göstermektedirler. Yapılan ilk tespitlerde en yaygın tipin podyumlu ve hyposoriumlu lahitler olduğu görülmektedir. Hyposoriumların düzgün kesilmiş taş bloklarla inşa edildiği ya da ana kayaya oyularak meydana getirildiği görülür ve lahit mezar odasının üzerinde yer alır. örneklerde mezar odasının yapımında anakaya ek olarak küçük kesme taşlar da kullanılmıştır. Kesme blok taşlarla inşa edilmiş mezar odalarına sahip örneklerde lahit yerden yukarıya yükseltmek amaçlanmıştır ve böylece mezara bir anıtsallık kazandırılmıştır. Bu tip örneklerden biri obruğun kuzeyinde yeni tespit edilmiştir. Buradaki mezar yaklaşık 3 m. yüksekliğe sahiptir ve 5,80x5,50 m. ölçülerindeki bir platform üzerinde yer almaktadır. Platformun üzerinde ise iki oda vardır (Resim: 2a-b).

Podyumlu lahitlerde ise podyumlar genellikle tek sıra, ender olarak çift sıra, düzgün kesilmiş büyük blok taştan oluşmaktadır, içleri moloz dolguya sahiptir ve bunların üzerinde lahit yer almaktadır. Anakayanın durumuna bağlı olarak yerleştirilen bir ya da iki kesme taş veya küçük moloz taşlardan da podyum oluşturulduğu görülmektedir. Düzleştirilmiş bir anakaya ile oluşturulmuş podyuma sahip örnekler de vardır. Yerleşimde, arazinin engebeli yapısı, lahitlerin düzgün bir zemin üzerine yerleştirilmesi ihtiyacını doğurmuş ve alta eklenen bir sıra taşla lahit az da olsa yerden yükseltilecek bir platform üzerinde sembolik bir anıtsal görüntüye sahip olmuş olmalıdır. Kanytella'da az sayıda chamosorium ve kaya lahit de tespit edilmiştir.

Kanytella'daki lahitlerin bir kısmının tekneleri ve kapakları üzerindeki bezemeler dönemlerinin ölü gömme geleneklerinin açıklanabilmesi için sağlayacakları bilginin yanı sıra tarihleme yapmak için kriter olmaları açısından da önemlidirler. Yerleşimde, genellikle lahit teknelerinin ön yüzlerinin bezendiği anlaşılmaktadır, bazı lahitlerin ise kısa yan yüzlerinde de bezemeler görülebilmektedir. En çok karşılaşılan bezemeler, üzüm salkımı, sarmaşık yaprağı, sunak, yazıt ya da tabula ansata kabartmaları olmaktadır. Bir örnekte ise kadın ve erkek büstü ile girland bezemesi tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, Kanytella'da lahitlerin M.S. 2. yüzyıl ortalarından itibaren görülmeye başladıklarını ve M.S. 3. yüzyıl boyunca da kullanımlarının olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Kanytella'daki Roma Dönemi lahitlerinin Erken Hristiyanlık Döneminde de kullanımlarının devam ettiği anlaşılmaktadır.

Yerleşimde kaya mezarlara ait örnekler de vardır ve bunların tamamının yerleşimin batısındaki Çanakçı nekropolisinde olduğu tespit edilmiştir (Resim: 3). Bu nekropolis Machatschek tarafından N8 olarak adlandırılmıştır ve dokuz kaya mezarının olduğu

belirtilmektedir³, ancak gerçekleştirdiğimiz yeni araştırmalar bu bilginin eksik olduğunu ortaya koymuştur. Ekibimiz buradaki çöküntü alanın yamaçlarında on sekiz kaya mezar tespit etmiştir. Bunların on üçünün, topografyanın izin verdiği ölçüde güney yamaçda yan yana yapıldıkları görülür. Bunlar basit kaya mezarlardır ve bir ön cephe bezemesine sahip değildirler. Bununla birlikte, mezarların üzerlerine ve yanlarına çeşitli şekiller içerisinde yazı ve kabartmalar yapılmıştır. Mezarların içlerindeki odalar kareye yakın forma sahiptirler ve çatıları düz ya da hafif yuvarlak yapılmıştır. Mezarların içlerinde çoğunlukla mezarın üç duvarına açılmış arcosolium'lar içinde anakayadan yükseltilmiş yataklar bulunmaktadır. Bazı mezar odalarının girişinde ise iki basamaklı bir merdivenin anakayadan oyulduğu görülür.

Kanytella'da mezar evleri de tespit edilmiştir. Bu örneklerden bazıları daha önceki çalışmalarda ele alınmıştır. Antik yerleşimdeki çalışmalar kapsamında yeni örnekler de tespit edilmiştir (Res. 4). Yerleşimdeki mezar evleri, düzensiz küçük taşlar ve harç dolgu kullanılarak inşa edilmiş yapılardır. Genellikle dörtgen plana sahiptirler ve içlerinde tonoz bulunur. Bu tür mezarların tonozları, üzerleri dolguyla kaplı olduğu durumlarda dıştan kübik bir forma sahiptirler. Bazı örneklerde ise çatının üçgen görünümüne olduğu ve üzerlerinin ince bir tabaka harç ile kaplı olduğu görülür. Özellikle vurgulanmış bir giriş kapısına sahiptirler ve mezar odasında duvara monte edilmiş, konsollarla taşınan taş mezar yatakları bulunur. Bununla birlikte, önlerinde bir avlu ya da ön oda tespit edilmemiştir. Yerleşimde mezar evlerinin daha küçük modelleri olan mezar odaları da tespit edilmiştir (Resim: 5). Kullanılan duvar teknikleri açısından mezar evleriyle yakın benzerlik göstermelerine karşın, sadece bir mezarın sığabileceği ebatlara sahip olmaları ve mezar evleri kadar yüksek olmamaları açısından farklılık taşırlar. Yerleşimde, bölgedeki antik kentlerde örnekleri bilinen sandık tipli bir mezar da tespit edilmiştir. Yerleşimde tespit edilen mezar evlerinin örnekleri bölgedeki Anemurion, Antiokheia epi Krago, Selinus, Iotape, Syedra ve Kelenderis ve Elaiussa Sebaste'de de bulunmaktadır⁴. Bu tür mezarların, bölgedeki tapınak mezarlarla birçok açıdan benzerlik gösterdikleri ve bu nedenle bunların daha ucuza mal olan taklitleri olduğu ve aralarındaki benzerlikten yola çıkarak tarihleme kriterleri geliştirmenin daha uygun olacağı ve bölgede M.S. 2. yüzyılın ortasından itibaren görülmeye başladıkları önerilir⁵. Bununla birlikte Anemurion örneklerinin M.S. 1. yüzyıldan itibaren var oldukları ve geç 2. yüzyıla birlikte ikinci bir evre yaşadıkları önerilmektedir⁶. Elaiussa Sebaste'deki bazı örneklerde ise mezar evlerinin üzerlerinde haç motifinin görülmesi, bu tip mezarların kullanımının oldukça uzun zaman tercih edildiğine işaret eder⁷. Sandık tipli mezarların benzer örnekleri ise yakındaki Elaiussa Sebaste nekropolisi'nde bulunur ve sahip olduğu özellikleriyle M.S. 2. ve 3. yüzyıllara tarihlendirilirler⁸.

³ Machatschek A., *Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien* (1967), 29, Taf. 11.

⁴ Benzer örnekler için bkz. Schneider E.E., "Some Consideration on Elaiussa's North Eastern Necropolis", *Olba VII*, 2003, 269, dn.15; Karamut İ. – Türkmen S., "Dağlık Kilikia'da Bir Kent: Iotape", *TAD XXXI*, 1997, 295.

⁵ Tarihleme önerileri ve tartışmalar için bkz. Schneider a.g.e. 269; Durukan M., "Monumental Tomb Forms in the Olba Region", *AnatSt* 55 (2005), 118; Machatschek a.g.e. 105; Schneider E.E., "Sarkophagi", *Elaiussa Sebaste II un porto tra Oriente e Occidente* Vol. I (ed.) Schneider E. E. (2003), 431-433.

⁶ Alföldi Rosenbaum E., *Anamur Nekropolü* (1971), 30.

⁷ Schneider 2003, 271.

⁸ Machatschek a.g.e. 72; C. Morselli, "Tombe a Cassone", *Elaiussa Sebaste II un porto tra Oriente e Occidente* Vol. I (ed.) Schneider E. E. (2003), 458.

Yerleşimde dört tapınak mezarın varlığı bilinir ve bunlardan üçü daha önceki araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bir örnek ise yeni tespit edilmiştir ve bu diğer örneklerin aksine oldukça tahrip olmuştur (Resim: 6). Bu mezar, yerleşimin kuzeybatı yamaçlarındaki nekropolis'te yer almaktadır. Bugün sadece yer seviyesinde planı izlenebilen mezar 8,30 x 5,30 m. boyutlarındadır. Mezara ait iki sütun başlığı tespit edilmiştir ve bunlar detaylandırılmamış Korinth başlıklarıdır. Gerek sütun başlıkları gerekse tespit edilen kaidenin plaster oldukları anlaşılmaktadır.

Kanytella'da obruğun kuzeyinde bulunan yarım daire formlu yapının, sahip olduğu plan özellikleri açısından bir eksedra mezar anıtı olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 7). Bölgede bu plana sahip başka bir örnek bilinmemesi yapının önemini artırır. Yapı 4 m. yarı çapında yarım daire şeklindedir ve üç basamaklı bir platform üzerine oturmuştur (Resim: 8). Yarım daire şeklindeki formu, yapıyı oluşturan blokların ön yüzlerinin profillerle şekillendirilmesi, kaide olarak kullanılan blokların bir oturma basamağı şeklinde profilendirilmesi ve anıta basamaklı bir girişin olması yapının içinin kullanıldığına işaret eder ve bu özellikler işlevsel ve form olarak yapının sahip olduğu eksedra özellikleri olarak ortaya çıkar. Bu yapının yerleşimdeki Kuzey nekropoliste bulunması ise bunun bir mezar anıtı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Yapının ön cephesinde, platformun ilk taşında bir sarmaşık filizinin kabartma olarak yer aldığı görülür. Bu tip sarmaşık bezemelerinin mezarlarda görüldüğü ve sonsuz hayatı sembolize ettiği bilinir. Bu betimleme, sembolik anlamının yanı sıra süsleme olarak da mezarlarda kullanılmıştır⁹.

Kanytella antik yerleşiminde, yerleşim düzenlemesine yönelik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, yerleşimde Hellenistik Dönem'de başlayan iskânın sonraki dönemlerde de varlığını devam ettirdiğine yönelik çok sayıda kanıt tespit edilmiştir ve bugün yüzeyde görülen kalıntıların çoğu yerleşimin Roma ve Geç Antik Dönem'de yoğun olarak iskân gördüğüne işaret etmektedir. Obruk kenarında iyi korunmuş durumdaki kilise kalıntılarının anlaşıldığı kadarıyla yerleşim Geç Antik Dönem'de büyümüş ve farklı bir karakter kazanmış olmalıdır. Bu döneme ait kiliselerin yanı sıra çok sayıdaki evin ve zeytinyağı atölyesinin varlığı, Kanytella'nın bu evrede önemli bir üretim merkezi olduğuna işaret eder. Gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda yerleşim içerisinde, içlerindeki üretim donanımlarıyla birlikte korunmuş 13 zeytinyağı atölyesinin tespit edilmesi, ayrıca çok sayıda üretim donanımına ait kalıntının bulunması bu fikri desteklemektedir. Yerleşimin güney doğusunda üretim donanımlarının çıkarıldığı bir taş ocağının tespit edilmesi de dikkat çekicidir. Yerleşimde Geç Antik Döneme ait bazı evlerin ise sahip oldukları etrafı duvarla çevrili, avlulu ve avlu içindeki mekanlara sahip yapılanmaları ise bu tip evlerin tarımsal üretimi de içlerinde barındırdıklarına işaret eder. Yerleşimde tespit edilen bu tip evlerin yaklaşık 600-1200 m² arasında oturma alanına sahip olmaları ve bu alanın 300 ile 500 m² sinin avluya ayrılması bu görüşü desteklemektedir.

2011 yılı çalışmalarının yoğunlaştığı kırsal yerleşimlerden bir diğer ise Paslı olmuştur. Dağlık Kilikia'nın doğusunda Olba Territoriumu olarak adlandırılan alanda yer alan Paslı antik yerleşimi sahildeki Korasion antik kentinin yaklaşık 10 kilometre kuzey batısında kuruludur. Yerleşimin sahip olduğu kalıntılar, burasının bölgede Hellenistik Dönemde kurulan kale yerleşimlerden biri olduğunu ve varlığını Hellenistik Dönem sonrasında da devam ettirdiğini gösterir. Yerleşimin Roma Dönemine ait zengin arkeolojik kalıntılara sahiptir. Geç Antik Dönem ise, yerleşimdeki kalıntıların sayıca çoğaldığı, yerleşim alanının genişlediği ve kendisinden önceki dönemlere ait kalıntıları da tahrip

⁹ Wujewski T., *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times* (1991), 50.

ettiği bir süreçtir. Bununla birlikte, bölgenin tarihsel süreciyle uyumlu bir şekilde Roma Döneminden itibaren yerleşimin kırsal bir karakter kazandığı görülmektedir ve bunun incelenmesinin bölgedeki yerleşim düzenlesinin değişimi hakkında ayrıntılı bilgiler sağlayacağı görülmektedir.

Yerleşimin kalıntıları arasında mezarlar ve mezar anıtları dikkat çekicidir. Buradaki mezarlar sahip oldukları çeşitlilik açısından bölgedeki zenginliği ortaya koyarlar. Yapılan araştırmalarda, yerleşimin vadiye bakan batı ve kuzey yamaçlarının nekropolis olarak kullanıldığı tespit edilmiştir ve burada farklı tipte mezarların varlığı görülmektedir. Bunlar arasında aedícula mezarlar, hyposorionlu lahitler, chomosorionlar, kaya lahitleri ve bir de podyumlu mezar anıtı bulunmaktadır. Paslı'da yerleşimin içine dağılmış 6 zeytinyağı atölyesi tespit edilmiştir. Bu atölyelerin gerek duvar örgü teknikleri gerekse de yerleşim içerisindeki konumları, Hellenistik Dönem sonrasında buraya eklendiklerine işaret etmektedir ve yerleşimin Hellenistik Dönem sonrasındaki sahip olduğu kırsal karakteri yansıtmaları açısından dikkat çekicidirler. Paslı'da yerleşimin kuzeyinde sur duvarının hemen dışında büyük bir ev yapısına ait kalıntılar bulunmaktadır (Resim: 9). Yerleşimde yaklaşık olarak 50-60 kadar konutun varlığı da izlenebilmektedir. Alandaki yoğun tahribat bu konutların planlarının anlaşılmasına imkan sağlamaz. Bunların kendi içlerinde belirli bir düzene sahip olduğu, kuzey yamaçlardaki konutlar arasında izlenebilen taş döşeli sokağın varlığından ve yamaçlardaki kayalara oyulmuş merdivenlerin olmasından anlaşılabilmektedir. Bununla birlikte, yerleşimde şu anda görülen konutların yerleşimin son kullanım evresine ait oldukları düşünülmelidir.

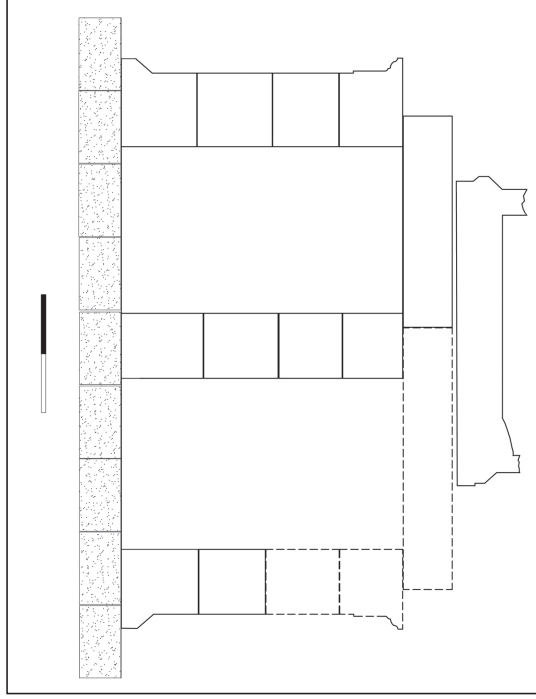
2011 yılı çalışmaları daha önceki araştırma dönemlerinde tespit edilen kırsal yerleşimlerdeki inceleme ve belgeleme çalışmalarıyla devam etmiştir. Bu kapsamda, Silifke'nin yaklaşık 15 km. kuzeyinde yeralan Güvercinlik yerleşiminde yapılan incelemelerde, yerleşimin izlerinin Hellenistik Döneme kadar geri gittiğine dair kanıtlar tespit edilmiştir. Bu alanda ayrıca, çok sayıda yuvarlak sunak ve mezar da tespit edilmiştir. Silifke Karadedeli Köyündeki Işıkkale antik yerleşiminde de benzer çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Burası sahip olduğu arkeolojik kalıntılar, bölgedeki kırsal yerleşimlerin, yerleşim planlaması ve dönemler içindeki gelişim hakkında ayrıntılı bilgi verebilecek durumdadır. İncelemeler sonucunda, bu alanda Hellenistik Dönemde başlayan bir yapılanmanın varlığı izlenebilmektedir. Bununla birlikte bu yapıların kullanımlarının sonraki dönemlerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Işıkkale'de gerçekleştirilen çalışmalarda, yerleşimin kent planlamacılığı açısından incelenmesi hedefi kapsamında belgelemeleri gerçekleştirilmiştir.

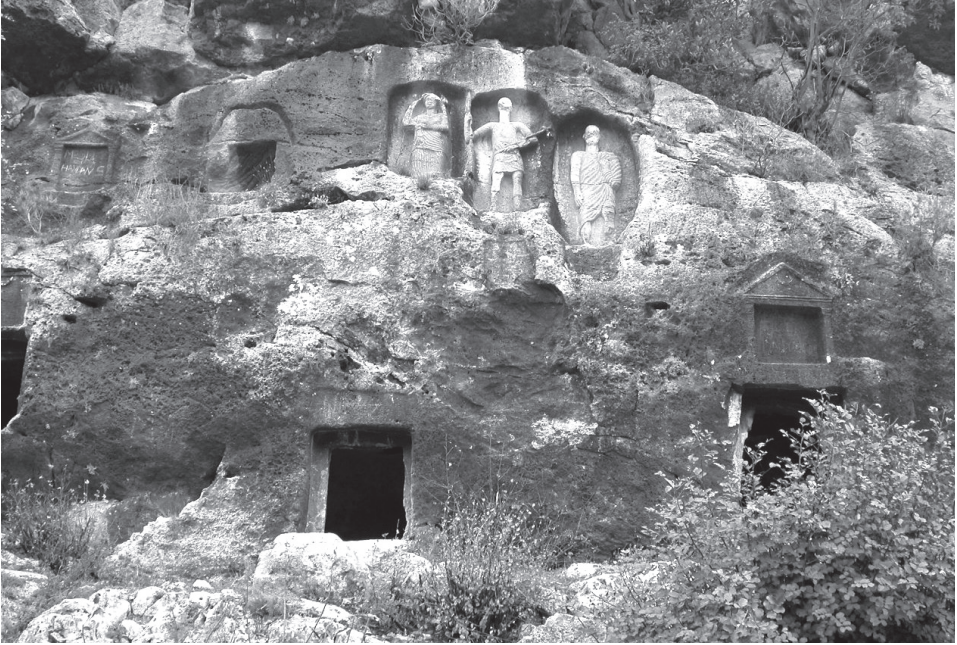
Resim 1: Kanytella antik yerleşimi havadan görünüş

Resim 2a: Kanytella hyposoriumlu mezar

Resim 2b: Kanytella hyposoriumlu mezar kesit çizim

Resim 3: Kantella Çanakçı kaya mezarları

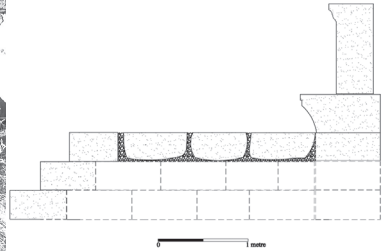
Resim 4: Kanytella mezar evi

Resim 5: Kanytella mezar odası

Resim 6: Kanytella yeni tespit edilen tapınak mezar

Resim 7-8: Kanytella eksedra mezar anıtı ve kesiti

Resim 9: Paslı ev

DAĞLIK KİLİKYA YÜKSEK ARAZİ ARKEOLOJİ ARAŞTIRMASI: 2011 YILI RAPORU

Nicholas RAUH*

Giriş

2011 Dağlık Kilikya Arkeolojik Araştırma Projesi, 21 Temmuz ve 12 Ağustos 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Proje katılımcıları aşağıdaki isimlerden oluşmuştur:

Proje direktörü Prof. Dr. Nicholas Rauh (Purdue University), Dr. Ünal Akkemik (İstanbul Üniversitesi Orman Botaniği Bölümü), Prof. Dr. Mathew J. Dillon (Loyola Marymount University, Los Angeles), jeolog Lawrence Theller (MA, Purdue University), toprak uzmanı Rebecca Theller (MA, Purdue University), yüksek lisans öğrencileri Tuncay Güner (İstanbul Üniversitesi), Caroline Autret (Université de Paris), Grace Conyers (Purdue University), lisans öğrencileri Denis Cirit (Kaliforniya, Sage Hill High School), Matthew J. Dillon Jr. (Fordham University), Amber Hawley (University of Wisconsin, Lacrosse), Kevin Kay (University of Evansville) ve David O'Brochta (University of Maryland). Yusuf Kırac ise Ankara'daki Kültürel Varlıklar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından görevlendirilen görevli olarak bizimle birlikteydi.

2011 senesinde yapılması planlanan araştırmanın kapsamı, Toros Dağları'ndaki Taşeli Platosu'nda bulunan yüksek arazi tipi sedir ormanlarının değeri azalan karakterini incelemektir. 25 Temmuz ve 5 Ağustos tarihleri arasında Taşeli Platosu'nda yüksek arazi tipi ormanlardan ağaç, polen ve karbon örnekleri toplamak suretiyle çalıştık (Resim 1-3 Haritaları). Sonrasında, orta yükseklikteki arazilerde (*mesogeia*) arkeolojik araştırma yapabilmek için, 6 ve 12 Ağustos tarihleri arasında Gazipaşa'da bulunan Baysal Hotel'e geçtik. Araştırmanın bu iki aşamasının gelişimi ve sonuçları aşağıda açıklanmaktadır.

Orta yükseklik teorisinde olduğu gibi, Dağlık Kilikya yüksek arazi araştırması, Roma dönemi sonunda görülen bir olgu olan doğal kaynakların azalmasının nüfusun çok yüksek oranda azalmasında oynamış olabileceği potansiyel rolü araştırmaktadır. Antik dönem boyunca, bu dağlarda bulunan ormanlar yumuşak kozalaklı ağaçları, özellikle çürümeye dayanıklı özelliklerin sayesinde gemi yapımında kullanılan sedir ağaçları nedeniyle son derece el üstünde tutulmuştur. 20. yüzyılın başından itibaren ise, bu orman tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bilim adamları bu ağaçsızlaşma sürecinde insan faaliyetlerinin de belirleyici bir rol oynadığını kabul etmektedir. Bununla birlikte, modern öncesi dönemde gerçekleşen orman kullanımının zamanlamasına ve büyüklüğüne dair çok fazla bilgi yoktur.

Bu dönemde yaptığımız çevrenin eski haline dair çalışma, birbiriyle bağlantılı iki yöntem içermektedir: hala varlığını sürdüren yüksek arazi tipi ormanların ve nehir havzaları boyunca yer alan alüvyal birikintilerin jeomorfik kazılarının dendrokronolojik araştırması ile toprak örneklerinde karbon ve polen analizi. Yüksek arazide gerçekleştirdiğimiz araştırma için, yaklaşık 10 gün Gökgözlük Yaylası'nda kiraladığımız bir evde konakladık. Bu süre boyunca, yüksek arazi tipi ormanların doğal yaşam alanı olan bir yükseklikte (yaklaşık 1500 1800 metre), sedir ve polen tortularından örnekler topladık.

* Prof.Dr.Nicholas RAUH, Purdue University, W. Lafayette IN 47907, ABD, e-mail: rauh@purdue.edu; çeviri: Onur Şar, İstanbul/TÜRKİYE.

I. Polen, Carbon, ve Dendrokronoloji Araştırmaları (Resim: 1 ve 3)

2007 yılında, yazın yaylada yaşayanların yazlık bahçelerinde kullanmak üzere, yüksek arazide bulunan ve alüvyon açısından zengin toprağı kazdıklarını ve, bunun sonucunda, alüvyon açısından zengin ve korunmasız hale gelen çukurlukların ortaya çıktığını gözlemledik (Akkemik et al. 2009).

Ekibimiz sedir ormanı yüksekliğindeki alanda, esasen Ünal Akkemik'in 2007'den beri yüksek arazi tipi ormanların kalıntılarına dair dendrokronolojik araştırma yürüttüğü alanlarda, bulunan bu şekilde kazılmış dokuz tane çukur ve yol yarmasını incelemiştir. Toplamda, yüksek arazi araştırması sırasında dokuz kesit incelendi (Harita, Resim: 1). Mühürler'de bulunan geniş bir toprak yığını veya tepede tespit ettiğimiz açık bırakılan bir sondajdan karbon örnekleri de topladık. Burada, derin bir karbon katmanı ve karbonize olmuş ağaç kalıntıları yaklaşık 2,6 metre derinlikten bile görülebilmekteydi (Resim: 9). Toplamda araştırma ekibimiz, aşağıda belirtilen dokuz polen sondajında kazı yürütmüştür.

Karbon ve ağaç kalıntısı örnekleri, Dr. Ünal Akkemik'in İstanbul Üniversitesi'ndeki laboratuvarına gönderilmiştir. İzin belgemizin zorunlu kıldığı şekilde, ekibimiz her sondajdan dört set polen örneği çıkarttı: birisi Ünal Akkemik'in laboratuvarı için, birisi İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü'nden Dr. Hülya Caner'in laboratuvarı için, birisi Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü (ETA) ulusal gen bankası için, ve sonuncusu da Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı olan Ankara Tarla Tarım Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü'ndeki toprak araştırma laboratuvarı için.

Mevlütü Yayla'daki Sondaj 8'in polen analiz sonuçları resim 8'nde yer alan Sondaj Katalogu'nda irdelenmiştir.

Sondaj kazılarına ek olarak, Ünal Akkemik Taşeli Platosu'ndaki Gazipaşa yüksek arazisinde ağaç halkası araştırması yürütmüştür. Sedir, karaçam ve ardıc ağaçlarından 25 örneği elde etmiştir. Akkemik'in Gazipaşa'daki araştırma boyunca elde ettiği örneklerin toplam dağılımını Resim 4'de sunuyoruz.

II. Arkeolojik Yüzey Araştırmaları (Resim 2)

2011'de, Taşeli Platosu'ndaki sondajlarından polen ve karbon örnekleri toplamak ana görevimizdi, arkeolojik yüzey araştırması ise ikincil görevimiz. Zaman izin verdiği ölçüde, ekibimiz sondajların etrafındaki sınırlı kesitlerde yürümüştür.

Gökgözlük Yaylası'nda geçirdiğimiz günlerin sonuna doğru, bütün araştırma günümüzü Sugözü Yaylası yakınlarında yüzey araştırmalarına ayırdık. Ekibimiz, 2007'deki jeomorfik bir sondaj kazısı esnasında, bu bölgede çömlek kırıkları tespit etmişti. Ek olarak, ekibimiz bölge sakinlerinden ve Gökgözlük Yaylası muhtarından bilinen mevkilere dair bilgi edindi, ve birkaç gün bunların yerlerini tespit etmeye çalışıldı. Günercik Yaylası'ndaki (RC 1101) Sondaj 5'in yakınında bir pre-seramik (belki de Neolitik) dönem taş üretim merkezi, Beobaşı Yaylası'nda (RC 1103), Sugözü Yaylası'nda (RC 1102), Armutlu Mekvii'nde (Çile yakınları, RC 1104) ev kalıntıları ve Çoruş'ta önemli bir anıtsal köylü yerleşim yeri (550 metro yükseklik, RC 1105) tespit ettik. Arkeolojik buluntuları Arkeolojik Kalıntıların Katalogu'nda irdelenmiştir.

III. Dağlık Kilikya YÜzey Araştırma Projesinin 2011 Sondaj ve Yerleşme Katalogları

A. 2011 Gazipaşa Yayla Bölgesindeki Jeomorfik Sondajların Kataloğu

NUM.	ALAN	Sondaj	X_COORD	Y_COORD	YUKSEK.	ORNEKLER
1	Gökgözlük Yayla	sondaj 1	455610.78876	4030786.76484	1830	21
2	Dere Gözü Yayla	sondaj 2	455820.03699	4026641.49059	1872	19
3	Dere Gözü Yayla	sondaj 3	455830.87894	4026656.96493	1876	31
4	Günnercik Yayla	sondaj 4	459843.80414	4032094.97325	1790	5
5	Günnercik Yayla	sondaj 5	457789.76345	4032175.74876	1779	16
6	Maha Yayla	sondaj 6	451525.76967	4036116.58750	1580	2
7	Maha Yayla	sondaj 7	451295.32365	4037036.37140	1509	10
8	Mevlütü Yayla	sondaj 8	452406.68951	4040700.79983	1570	24
9	Beobaşı Yayla	sondaj 9	457433.00000	4040413.00000	1739	13
10	Mühüler	karbon yeri	457672.00000	4037804.00000	1740	7

Toprak Ve Karbon Ornegin Toplamı 138

Sondaj Betimlemeleri

1. Sondaj 1, Gökgözlük Yaylası (UTM 36K, G. 455610.78876, K. 4030786.76484, Rakım 1830m, Tarih 26.07.2011)

Gökgözlük Yaylası'ndan Günnercik Yaylasına uzanan yol boyunca kazılmış çukurun ortaya çıktığını gözlemledik (yüksekliği 1830 m; Resim: 2). Küçük ve kapalı akaçlama havzasında 2,6 m boyu olan alüvyon çökertisi bulunmuştur. Alüvyon çökertisin yakında suyun sızmasıyla kuruyan bir çukur görünmüştür. En üstte kalan 2,4 m boyunca çukurun yüzünü düzleştirip her 10 cm'de bir topraktan örnekler aldık. Toplam 21 tane örnek alınmıştır. Islak ve kırmızı kil toprağı (Munsell rengi 10 YR 4/6) görünmüştür (Resim 5-6).

Sondaj 2 ve 3: Dere Gözü Yaylası

Sondaj 2 ve 3, Dere Gözü Kasabası'nın yukarısında yer alan bir yol boyunca sıralanmış çukurluklarda yer almaktadır. Sondaj 2 (yükseklik 1872 m.), Sondaj 3'den (yükseklik 1876 m.) biraz daha doğuda ve güneyde yer almıştır.

2. Sondaj 2 (UTM 36 K, G. 455820.03699; K. 4026641.49059; Rakım 1872m, 19 örneği; Tarih 27.07.2011)

Düzleştirildikten sonra, Sondaj 2'nin derinliği 2,2 metredir. Her 10 cm'de bir 2,1 m derinliğe kadar örnekler aldık (toplam 19 örnek). Kayalı ve çamurlu ince kırmızı toprak (Munsell 10 YR 4/3) görülmüştür.

3. Sondaj 3 (UTM 36K 455837; 4026648; Rakım 1885m; 31 örneği; Tarih 27.07.2011)

Aynı yolun boyunca yer alan sondaj 2'den biraz yukarisında sondaj 3 bulunmuştur. Çukurun 7 m. uzunluğundaki bir yüzünü 5,5 m. derin bir sondaj halinde kestik. Sondajın en üst 2 metrelik kısmından her 10 cm'de örnekler aldık. Altta kalan 3 m derinlikteki yüzünden her 20 cm.'de bir örnekler aldık (toplam 31 örnek). En üstte kalan 20 cm.'lik kesimde çok organik maddeler tespit edilmiştir. Hemen aşağıdaki 2 metrelik kesim boyunca sondajın çeperinde kayalı ve çamurlu ince kırmızı toprak görülmüştür (Munsell rengi 7.5 YR 4/3). Sonraki 2,2 metrede çamurlu ve killi toprak görülmüştür (Munsell rengi 10 YR 3/3). Ondan sonraki 1,1 metrede kayalı, ıslak, çamurlu ve killi toprak var. 4,6 metre derinlikte örnek toplamayı bıraktık. Bu derinlikte toprak fazla ıslak ve madden suyuyla dolu olarak görülmüştür.

4. Sondaj 4: Günnercik Yaylası'ndaki dere yatağın kenarı (UTM 36N 459843.80414; 4032094.97325; Rakım 1794m; 5 örneği; Tarih 28.07.2011)

Günnercik Yaylası yüksek (rakım 1800 m.), uzun, düz (3 km.) ve kapalı bir yayladır. Yayla sakinlerine göre, kışın kar yüksekliği 3 metreye kadar ulaşmaktadır. Yine sakinlerin söylediğine bakılırsa, ilkbaharda yayla bir gölü andırmaktadır. Yaylanın doğu tarafında yaklaşık 1,75 metre derinlikte kuru bir dere yatağı tespit edilmiştir. Dere yatağının kenarında sondaj açıp her 20 cm.'de bir örnek topladık (toplam 5 örnek). Toprağın çamurlu ve biraz kumlu, fakat çakıllı olduğu görülmüştür (Munsell rengi 10 YR 4/3).

5. Sondaj 5: Günnercik (UTM 36 457789.76345; 4032175.74876; Rakım 1779m; 16 örneği; tarih 28.07.2011)

Günnercik Yaylası'nın karşı batı tarafında başka bir dere yatağı gördük. 2,15 metre derinlikte olan dere yatağı yakın bir suyu sızmasıyla kuruyan çukura gidiyor. Sondaj açıp 16 tane örnek aldık. Toprağın ıslak, çamurlu ve killi olduğu tespit edilmiştir (Munsell rengi 10 YR 4/3). Sondajın en derinindeki 10 cm.'deyse kireçtaşı taşları görülmüştür.

Sondaj 6, 7 ve 8, Maha and Mevlütlü Yaylaları

Sugözü Yaylası'ndan Göksü Çayı'na kadar anayolu güney-kuzey hattında ilerliyor. 10 sene önce yolun kuzey tarafına giden bir yol açılmıştır. İkinci yol, Maha, Bedem ve Mevlütlü Yaylalarından geçer. Her iki yol sedir ormanlarına uygun bir rakımda olduğu için yolların kenarında bir kaç sondaj açmaya karar verdik. 2007 yılı araştırma sezonunda Sugözü Yaylası'nda önemli bir sondajı kestik (Akkemik et al. 2009). 2011 yılındaki sondaj 6 ve sondaj 7 aynı yol boyunca kesilmiştir. Sondaj 8, Mevlütlü Yaylası'nda yeni yol boyunca açılmıştır. Aynı yerde 2007'de 764 yıllık yaşlı bir kara cam ağacı Ünal Akkemik tarafından tespit edilmiştir (Akkemik et al. 2009).

6. Sondaj 6 (UTM 36N 451525.76967; 4036116.58750; Rakım 1580m; 2 örneği; Tarih 29.07.2011)

Maha Yaylası'ndaki 7 metre uzunluğun boyunca bir yol kesimin altında sondaj 6 açılmıştır (rakım 1580m.). Yol kesimin en alt 50 cm.'sinde sondajı kestik. 2 örnek alınmıştır.

7. Sondaj 7 (UTM 36N 451295.32365; 4037036.37140; Rakım 1509m; 10 örneği; Tarih 29.07.2011)

Maha Yaylası merkezinde yoğun bir kara çam ormanı görülmüştür. Çay bahçesinin karşısındaki yol kenarında 1,1 metre uzunluğunda bir sondaj açtık (rakım 1509 m.). Her 10 cm'de bir örnek alınmıştır (toplam 10 örnek). Toprak kumlu ve taşlıdır (Munsell rengi 10 YR 4/3). En alt 40 cm'de ise büyük kireçtaşları görülmüştür.

8. Sondaj 8 (UTM 36N 457789.76345; 4032175.74876; Rakım 1570m; 24 örneği; Tarih 29.07.2011) Resim 7-8

Maha-Mevlütü Yaylaların yolunda 5 m. uzunluğunda bir yol kesimi bulduk (resim 6; rakım 1570 m.). Alan zengin ve karışık ormanla çevrilidir (sedir, göknar, karaçam). Yolun 800 m. ilerisinde 764 yıllık yaşlı bir karaçamı Ünal Akkemik tarafından 2007 yılında tespit edilmiştir (Akkemik et al. 2009). Yol kesiminin en üst 3,2 metresi boyunca sondaj açtık. Zengin, killi, ıslak, kırmızı toprak bulunmuştur (Munsell rengi 7.5 YR 3 / 4). Bol organik maddeleri ve hem karbon tortusu görülebilmektedir (karbon örneğini aldık). Toplam 24 örnek aldık. Sondaj 8 örnekleriyle ön polen araştırmaları Nurgül Karlioğlu tarafından önceden bitirilmiştir (resim 7). Sonuçlar ağaç başatlığı modelini gösteriyor. Bu rakımda (1500-1800 m.) doğal şekilde sedir ve göknar ormana ve polen tortularına dönüşürler. Ama doğal ormanı kesilmiş olursa, istilâya ait ardıc ve karaçam ormana değiştirecektir. Özgün ormanın dönüşmesi için 200-500 yıla gerek oluyor. Tablomuz gösterirken (Resim: 8) azaltmış sedir poleni 60-90 cm., 190 cm., ve 250 cm. derinliğinde bulunmuştur. Aynı derinliklerde yükseltilmiş ardıc ve karaçam polenleri görebilir. Özellikle 270 cm.'de yükseltilmiş ardıc poleni ve 110-210 cm. derinliğinde yükseltilmiş karaçam poleni görülür. Sondaj 8'işiyordaki karbon örnekleri polen tablomuzda kesin tarihleri sağlayacak.

9. Sondaj 9 (UTM 36N 457433.00000; 4040413; Rakım 1739m; 13 örneği; Tarih 04.08.2011)

Beobaşı ve Yunt Yaylaları açık (ormansız), dümdüz ve 12 km. uzunluğunda bir yayla yeridir. Evler yakında 2,5 metre boyunca kazılmış bir çukur bulduk (rakım 1739 m). Toprak ince, kırmızı, ıslak ve killidir (Munsell rengi 7.5 YR 5/6). Toplam 13 örnek alınmıştır (her 20 cm'de). 2,1 m derinliğinde karbon tortusu görünmüştür (örneğini aldık).

10. Mühüler'deki Karbon Tabakasının Yeri (UTM 36N 457672; 4037804; Rakım 1740; 7 örneği; Tarih 04.08.2011)

Sondaj 9'da çalışırken yerel köylüler 3 km uzaktaki bir yeri bize göstermek istediler. Toprak kazıları yaparken Mühüler Köyü sakinleri, derin bir karbon tabakasını ortaya çıkartmışlardır. Alan yaklaşık 300 metre genişlikte, ağaçsız bir tepeye benziyor. Her tarafta kazılmış çukurlarında tutarlı 2,6 metre derinliğinde ve 50 cm. kalınlığında bir karbon tabakası görülebilir. Bir çukurda, kömürleşmiş bir ağaç parçası bulduk (Resim: 9). Örneği Ünal Akkemik'in laboratuvarına gönderilmiştir.

B. 2011 Gazipaşa Bölgesindeki Arkeolojik Kalıntıların Kataloğu (Resim 2)

1. RC 1101, Günnercik Yaylasında Neolitik Taş Üretim Merkezi (UTM 36N 457500; 4031840; rakım 1799m; 28.07.2011)

Günnercik Yaylası vadisinin ortasında (sondaj 5'ten 450 m uzakta) 220 m uzun bir bayır görünür. Sondaj yaparken ekip 3 tane yüzey transeği inceledi. Bayırdan yaylanın 270 metre batı tarafında yer alan köylü evlerine kadar yüzleri parlamış taşlar gördük. Bazen granit çekiç taşı, bazen çakmaktaşı, parlatılmış boncuk var. Yapılmış taşın çoğunluğu en az 1 / 1 metre kareliğindedir. Hiç seramik görmedik. Herhalde prehistorik taş boncuğun üretim merkezi olmuştur. Yakın bir falezde (70 m uzakta) ufak bir mağara inceledik. Mağara içinde birkaç Geç Roma dönemine ait seramik ve kemik bulduk. (Resim:10-12).

2. RC 1102, Sugözü Yaylasında Dağlık Yerleşmesi (UTM 36N 450546; 4034620; rakım 1666m; 02.08.2011)

2007 yılı sezonu süresinde Sugözü Yaylası'nda polen sondajı açtık (rakım 1687 m; Akkemik et al. 2009). Sondajın yanında yüzey araştırmasını incelerken birkaç seramik parçasını kaydettik. Bu sezon da aynı bölgede daha detaylı yüzey araştırmalarını yürütmeye çalıştık. Modern yol geçidinin çevresinde 3 tane transeği inceledik. Yol geçidinin 270 m uzağındaki kireçtaşı bir çıkmanın üstünde antik ev kalıntıları bulduk (Resim 15). Yaklaşık 10 bina olarak çatı kiremitlerine ve duvar kalıntılarına dayandırıyor. Seramikler geniş kronolojik bir sıra gösterdi (Klasik ile Geç Roma dönemlerin arasındadır, veya 400 İ.Ö – 600 İ.S.). Dağ, geçidin korunması amacıyla antik bir köye benzemiştir.

3. RC 1103, Beobaşı Yaylasında Dağlık Yerleşmesi at (UTM 36N 457489; 4040319; 1738m elev.; 08.04.2011)

Beobaşı Yaylasındaki sondaj 9'da çalışırken arkeolojik bir alanın yakın olduğunu köylülerden öğrendik. Yaklaşık 1 km uzakta seramik ve duvar parçalarının yoğun bir biçimde bulunduğu bir alan ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 3 bina olarak çatı kiremitlerine ve duvar kalıntılarına dayandırıyor. Seramik, Geç Roma döneminden olmuştur.

4. RC 1104, Armutlu Mevkii'nde Köylü Yerleşmesi (Çile) (UTM 36N 456811; 4010079; rakım 839m; 07.08.2011)

Gökgözlük Yaylası'ndayken iç kısımdaki 5 arkeolojik alanın ismini muhtardan öğrendik. Orada, Isaurya tip nekropol kalıntılarının olduğu söylenmiştir. Kalıntılar Çile'de, Çoruş'da, Öznürtepe'de, Doğantaşı Kalesi'nde ve Çiğlik'te (Asar Tepe) bulunmaktadır. Sezonun son haftasında Çile'ye, Çoruş'a ve Öznürtepe'ye giderek nekropol kalıntılarını bulmaya çalıştık. Çile'de sadece ufak bir yerleşmenin kalıntıları bulduk. Çoruş'da güzel ve önemli bir yerleşme bulduk. Fakat Öznürtepe'deki kalıntılara ulaşamadık. Doğantaşı Kalesi'ndeki ve Çiğlik'teki kalıntıları bulmak için vaktimiz kalmadı.

Armutlu Mevkii'nde yabancı bitkilerle kaplı kalıntıları bir falez üstünde bulduk. Gazipaşa'dan Doğanca'ya giden yolun yukarısında yüksek bir yerdir (rakımı 839 m). 100 m² alanda yaklaşık 10 bina kalıntısı (pek çok çatı kiremitleri ve duvarlar) gördük. Birkaç Roma ve Geç Roma dönemlerinden seramik buluntuları ortaya çıktı.

5. RC 1105, Çoruş'da Anıtsal Yerleşmesi (UTM 36N 449105; 4020830; rakım 515m; 08.08.2011)

Çoruş Köyünün yukarısında büyük ve yuvarlık bir tepe var. Antik mimari kalıntıları tepenin üstünde bulunur (rakım 560 m). Tepenin yüzü çok uçurumlu ve sadece

batı tarafından yaklaşılabılır (Resim 13). Antik akropol tepenin üstünde bulunmuştur. Akropolün batı tarafında savunma duvarı ve kapı kalıntıları görülmüştür. Kalmış olan kapı duvarı 6 m uzunluğunda, 1,7 m boyunda ve 1,1 m genişliğinde ölçülmüştür. Kapı ve savunma duvarı isodomik kesme taşı duvarcılığından yapılmıştır. Kapı çevresinde birkaç bina kalıntısı görülmüştür. Yıkılmış tonoz bir bina ortaya çıkmıştır (Resim 15). Bina yaklaşık 15 m uzunluğundadır. Kuzey tarafındaki kalan duvarın boyu 7 m olarak ölçülmüştür. Bina harç ve duvar taşlarından yapılmıştır. Binanın her tarafında küçük bir kapı (1,5 m boyunda) görülmüştür. Ufak pencereleri de var. Akropol altında (kapı dışarında) yaklaşık 50 m² Isaurya sanatına ait bir nekropol bulunmuştur. Larnax ve sunak kalıntıları çoktur. Ayrıca 6 tane rölyef gördük. Pek az seramik bulunmuştur fakat her şey Roma ve Geç Roma dönemlerine benzemektedir. Resim 13.

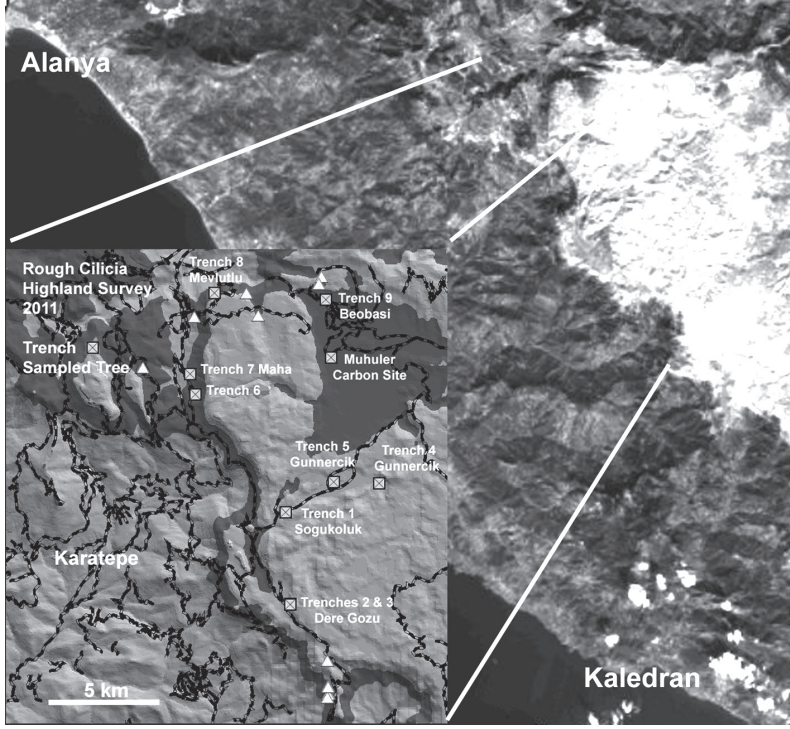
KAYNAKÇA

RAUH 2010

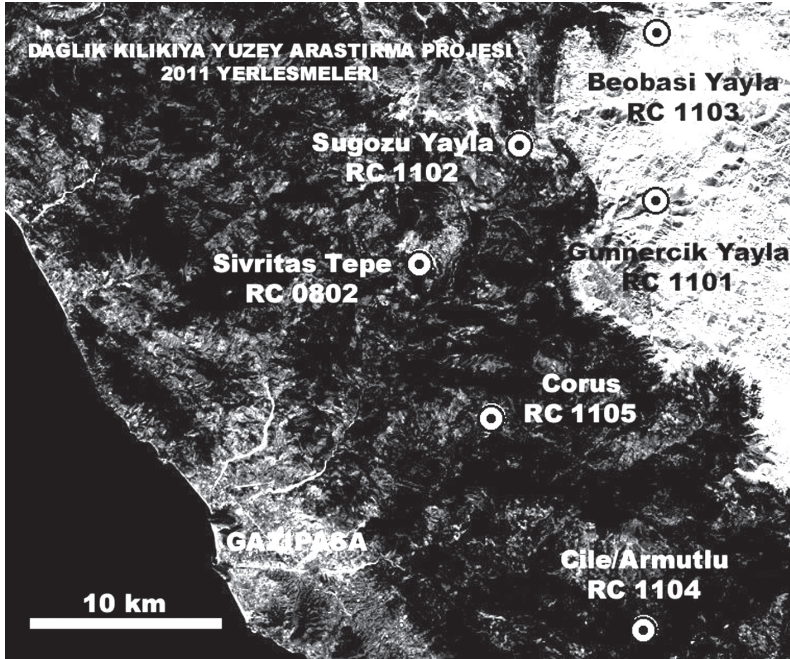
N. K. Rauh, “Sivritaş Tepe: Discovery of a Chalcolithic Stone-Knapping Site in Western Rough Cilicia,” *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Denizli, Mayıs 2009), 1. Cilt, 395-412

AKKEMİK et al. 2009

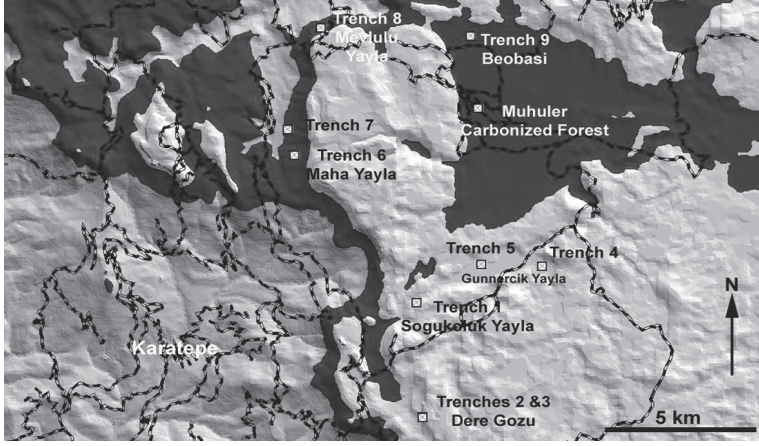
Ü. Akkemik, N. Köse, H. Caner, N. Rauh, 2007 Dağlık Kilikya Yüzey Araştırması. 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 26-30 Mayıs 2008), 2. Cilt, 13-32.

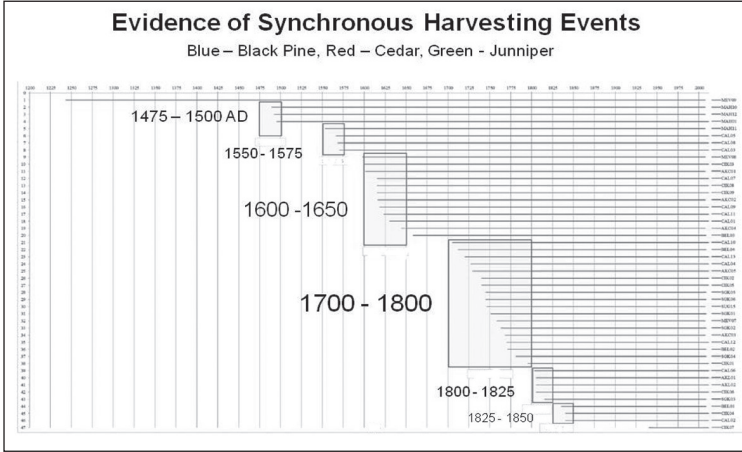
Resim 1: 2011 Sezonun sedir ve polen örneklerin haritası

Resim 2: 2011 Arkeolojik kalıntıların haritası

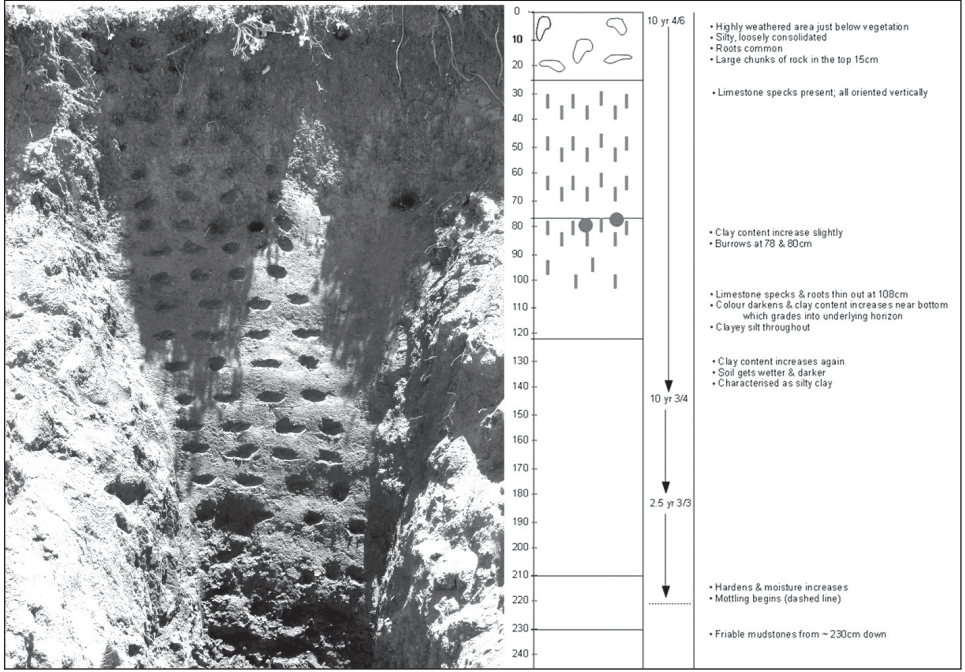
Resim 3: 2011 Pölen sondajların haritası

Resim 4: Gazipaşa'daki dendrokronolojik örneklerin toplam dağılımı (2004-2011)

Resim 5: Sondaj 1 Gökgezölük Yaylası

Resim 6: Sondaj 1 Profil çizimi

Resim 7: Sondaj 8 Mevlütü Yaylası

RCSP 2011 Trench 8 Pollen Counts

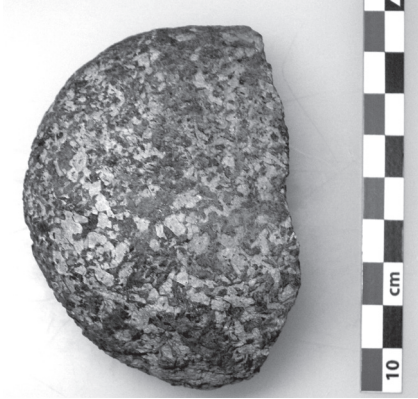
Resim 8: Sondaj 8'in polen sonuçları

Resim 9: Mühürler'deki kömürleştirilmiş ağaç buluntusu

Resim 10: Günnercik Yaylası'nda taş üretim merkezi (RC 1101, Rakım 1799m.)

Resim 11: RC 1101, Günnercik Yaylası'nda granit çekiç taşı

Resim 12: RC 1101, Günnercik Yaylası'nda parlatmış boncukları

Resim 13: RC 1105, Çoruş'da anıtsal yerleşmesi (Rakım 515m)

DAĞLIK KİLİKİA YERLEŞİM TARİHİ ve EPIGRAFYA ARAŞTIRMALARI 2011

Hamdi ŞAHİN*

Mersin İli, Erdemli, Silifke, Mut, Gülnar, Çamlıyayla, Aydınçık, Bozyazı, Anamur İlçelerinde Yerleşim Tarihi ve Epigrafiya Araştırmalarına⁴¹ başkanlığım altında, Yrd. Doç. Dr. Selim Pullu, Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel, Klasik Filolog Figen Şahin (MA), Klasik Arkeoloji lisans öğrencisi Şeyda Sapma ve Kültür ve Turizm Bakanlığını temsilen Egemen Batu Varol katılmışlardır. Arazi çalışmalarımıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na teşekkürü borç bilirim.

Yüzey Araştırmalarımız kapsamında Korykos (=Kızkalesi) ve Seleukeia (ad Calycadnum) (=Silifke), Korasion (=Susanoğlu), Diokaisareia (Uzuncaburç), Klaudiopolis (Mut) Anemourion (Anamur) Titiapolis (Kalinören), Arsinoe (Softa Kalesi/ Maraş Tepesi) antik kentleri ve arazilerindeki yazıtları kapsayan epigrafik araştırmalara devam edilmiştir.

Yüzey araştırmalarımızı aşağıdaki amaçlara yönelik sürdürdük:

- 1) Antik yazıtların saptanması
- 2) Antik yerleşmelerin saptanması
- 3) Dağlık Kilikia kentlerinde ve *territorium*larında bulunan yazıtların estampajlanarak arşivlenmesi
- 5) Korykion Antron tapınağının çizim ve belgeleme çalışmaları
- 6) Diokaisareia antik kentinde jeofizik çalışmaları

Silifke İlçesi Araştırmaları

Narlıkuyu Beldesi, Astım Mağarasının 3 km. güneybatısında bulunan Sokumlusun Mevkii'nde kalker taşı üzerinde Eski Yunanca yazıt tespit edilmiş olup söz konusu yazıt belgelenmiş ve estampajı alınmıştır.

Narlıkuyu Beldesi, Cennet – Cehennem Obrukları Mevkii'nde bulunan tapınağın kuzey duvarı üzerindeki rahip listelerinden oluşan yazıtların belgelenmesi yapılmış ve estampajları alınmıştır (Resim: 1).

Karadedeli Köyü'nün 9 km. kadar kuzeybatısındaki *Kümbetbeleni* Mevkii'nde üzerinde kadın kabartması bulunan kalker taşından yapılmış yuvarlak, yazıtlı bir mezar steli saptanmıştır. Yazıtı harf karakterlerinden yola çıkarak M.S. 4. yy'a tarihlemek mümkündür.

İmamlı Köyü, Güvercinlik Mevkii'nde bulunan antik yerleşmede M.S. 3. yüzyıla tarihlenen yuvarlak, Eski Yunanca yazıtlı mezar steli tespit edilmiş olup, stel üzerindeki yazıtın estampajı alınmıştır. Yazıttan elde edinilen bilgilere göre mezar stelinin, yerleşmenin sahibine ait olduğu anlaşılmıştır.

Yenibahçe Köyü arazisinde bulunan Sulu İn Mağarası'nda (Resim: 2) siyah boyayla

*Doç. Dr. Hamdi ŞAHİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler-İstanbul / TÜRKİYE.

¹ Çalışmalarımız İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı (Proje No: 14045) ve Suna-İnan Kırac Vakfı - Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) tarafından desteklenmiştir. Her iki kuruma desteklerinden dolayı teşekkürü borç bilirim.

çizilmiş, prehistorik döneme ait olduğunu düşündüğümüz av sahneleri tespit edilmiştir. Dağ keçisi, avcı, ok, yay güneş, çiçek ve av köpeği motiflerinden oluşan resimler, mağara içerisinde bulunan iki havuzdan, kuzeyde olanının kenarında yer almaktadır (Resim: 3). Av sahnelerinin yer aldığı havuzların kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğu duvarlarında nişler, mağara tabanında ise sunu çukurları yer almaktadır.

Ovacık Köyü, Tekkadın Mahallesi, Kemikli İn Mevkii'nde, 5-6. yüzyıllara tarihlenen kaya mezarı tespit edildi. Söz konusu mezarın dış duvarında biri 10 satır, diğeri 3 satır olmak üzere iki adet Eski Yunanca yazıt bulunmaktadır. Harflerin içi kırmızı aşı boyasıyla boyanmıştır.

Diokaisareia antik kentinde yer alan sütunlu caddede ve tapınağın *temenos* duvarı içerisinde kalan alanlarda jeoradar çalışmaları yapılmıştır. Sütunlu cadde boyunca dükkânlara ait olduğunu düşündüğümüz mimari temeller saptanmıştır (Resim: 4). Tapınağın içerisinde ise muhtelif yapılara ait temeller tespit edilmiştir. Zeus Olbios tapınağının *temenos* duvarı ve tapınağın yakın çevresindeki yazıtların estampajları alınarak belgelenmiştir.

Hüseyinler Köyü'ne bağlı, Kapıtaş II Mevkii'nde, Geç Antik Çağ'a tarihlediğimiz tarımsal nitelikli küçük bir yerleşme tespit edilmiştir. Yerleşme kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda uzanmakta olup, yaklaşık 20 adet konuttan oluşmaktadır. Yerleşmenin kuzeydoğu noktasında çapı yaklaşık 15 m. olan bir harman yeri bulunmaktadır. Harman yerinin hemen güneybatısında bir adet işlik atölyesi saptanmıştır. Atölyenin içerisinde bulunan *mortarium*, burada zeytinyağı üretiminin gerçekleştiğini göstermektedir. Yerleşmenin merkezinde dikdörtgen planlı ve tahminen üç odadan oluşan bir çiftlik yapısı bulunmaktadır. Çiftlik yapısının hemen batısında 5x5m. boyutlarında bir ambar yapısı olduğunu düşündüğümüz tek girişli bir yapı yer almaktadır.

Hüseyinler Köyü, Merkez Mahallesinde (Aşağı Mahalle) iki adet mermer mezar sunağı tespit edilmiştir. Her iki yazıtı M.S. 3. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Hüseyinler Köyü'ne bağlı Aşağı Mahalle'nin 200 m. güneyinde Geç Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirdiğimiz bir yerleşme tespit edilmiştir. Yerleşme, kuzeybatı- güneydoğu yönünde uzanmakta olup, kuzeyinde ve güneybatısında iki adet dikdörtgen biçimli sarnıç yer almaktadır. Yerleşme yaklaşık on adet konuttan oluşmakta olup, yerleşmenin doğusunda tarımsal üretimin yapıldığı bir atölye bulunmaktadır. Atölyenin boyutları yaklaşık 8x10m.'dir. Atölyenin ortasında bir adet *mortarium* ve kuzeyinde de doğu- batı doğrultulu büyük bir zeytinyağı işliği bulunmaktadır. İşlik, tek toplama ve tek sıkma havuzundan oluşmaktadır. Atölyenin biri kuzeyde biri güneyde iki adet girişi bulunmaktadır. Atölyenin güneydoğusunda çapı yaklaşık 30 m. olan bir harman yeri mevcuttur. Yerleşmenin güneybatısından ise kuzeybatı- güneydoğu doğrultulu bir antik yol geçmektedir.

Korykos antik kentinin yaklaşık 8 km. kuzeyinde bulunan Adamkayalar Mevkii'ndeki kabartmaların alt kısmında bulunan üç adet yazıtın estampajları alınmıştır. Kabartmaların hemen güneyinde, bir blok taş üzerinde yer alan ve Korykos kentinin tanrısı Hermes'e adanan bir yazıt tespit edilmiştir. Yerleşme üzerinde yer alan taşınmaz kültür varlıkları ayrıntılı şekilde GPS'le koordinatlandırılmış olup, 2012 yılında gerçekleştirmeyi öngördüğümüz çizim çalışmaları için ön hazırlıklar tamamlanmıştır.

Bu kabartmaların arasında, küçük bir mağara niteliğini taşıyan alan içerisinde, ana kayaya oyulmuş bir Naiskos yer almaktadır. Naiskos'un her iki yanındaki *pilaster*ler tahrip olmuştur. Alınlığı sınırlandıran yatay *geison* ve dış kesimi takip edilebilmesine

karşın, sol yan ve tepe akroterleri kırık durumdadır. Sağ akroterdeki mevcut izler, burada bir kartal motifinin yer almış olabileceğini düşündürmektedir. Alınlığın merkezinde bir rozet bulunmaktadır (Resim: 5). Naikos'un sol tarafında yer alan beş basamaklı merdiven ise, sunu törenini gerçekleştirmek için kullanılıyor olmalıydı.

Sol yandaki *pilaster* üzerinde M. Collignon'un 1880 yılında yayımlamış olduğu, ancak bugüne kadar gereken ilgiyi görmediği ya da gözden kaçırıldığı için değerlendirilmemiş olan, dört satırlık Eski Yunanca bir yazıt bulunmaktadır.

Yazıt şu şekildedir:

Y
MIOΣIEIA
EPMEIKO
EA IΔEKA

Her ne kadar 1. ve 2. satırda eksiklikler olsa da, burada büyük bir olasılıkla, sunağı adayanın adı yer alıyor olmalıydı. Yazıtın üçüncü satırında yer alan ifadeyi ise Έρμεϊ Ko[ρική] şeklinde revize etmek mümkündür. Son satıra ise şimdilik doyurucu bir yorum getirmek mümkün görünmemektedir².

Erdemli İlçesi Çalışmaları

Ayaş Beldesi arazisi içerisinde yer alan, Paşa Türbesi Çayının doğu yakasında, çaya 50 m. Mesafede, Hıdır Kalesinin 1.5 km. kuzeyinde bulunan doğal mağara içerisinde Eski Yunanca adak yazıtı tespit edilmiştir. M.S. 3.-4. yüzyıla tarihlenen yazıt dört satırdan oluşmaktadır.

Ayaş Beldesi, Elaiussa-Sebaste Antik Kenti'nin kuzeyinde yer alan Çatıören Mevkii'nde bulunan Hermes tapınağı incelenmiştir. Biri tapınak girişinde diğeri ise zeminde kırık olarak bulunan iki adet yazıt kopyalanarak estampajları alınmıştır.

Korykos Antik Kenti'nde bulunan Kara Kalesi'nde yazıtlar kopyalanmış ve estampajları alınmıştır. Kalenin kuzeydoğu duvarının iç tarafında tek satır halinde yeni bir Latince yazıt tespit edilmiştir. M.S. 1. yüzyıla ait olduğunu düşündüğümüz yazıt sağdan ve soldan kırık durumdadır.

Anamur İlçesi Çalışmaları

Mersin İli Anamur'a bağlı Kalınören (Titapolis) antik kenti araştırmalarında kentin kuzeyinde, surlarla çevrili akropol kalıntıları, bazilika, hamam ve nekropol alanı incelenmiştir. Kentin yakın çevresinde görülen iki yazıt belgelenmiştir.

Bozyazı İlçesi Çalışmaları

Mersin İli Bozyazı'nın İlçesi'nin 2 km. doğusunda ve Softa Kalesi'nin yaklaşık 1 km güneyindeki Arsinoe (Maraş Tepesi) antik kenti ve yakın çevresinde yürütülen çalışmalarda, Roma-Erken Bizans dönemleri arasına tarihlenen konutlara ait kalıntılar ve M.S. 5. yüzyıla tarihlenen bir kilise kalıntısı incelenmiştir.

Mut İlçesi Çalışmaları

Mersin İli Mut İlçesi'nin 60 km. kadar kuzeyinde bulunan Ballıköy'ün 5 km. doğusunda kaya mezarları tespit edilmiştir. Kaya mezarlarının bir tanesi üzerinde 10 satırlık yazıt kopyalanmış ve belgelenmiştir. Yazıtı harf karakterlerinden yola çıkarak M.S. 4.-5. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

² Şahin 2012: 68.

Korykion Antron (Cennet-Cehennem Obrukları) Çalışmaları

Korykos Antik Kenti'nin yaklaşık 5 km. güneybatısındaki Cennet- Cehennem Obrukları Mevkii'nde bulunan ve Hellenistik Döneme tarihlenen tapınak, Geç Antik Çağ'da bir kiliseye dönüştürülmüştür. 2011 yılı çalışmalarımız kapsamında, kilisenin kuzey duvarında bulunan isim listeleri belgelenmiş ve tüm yazıtlı blokların estampajı alınarak arşivlenmiştir. Kilisenin hemen güneyinde yer alan Geç Antik Çağa ait yapıların belgelenmesi ve çizimine devam edilmiştir.

Hermes Tapınakları Çalışması

Korykos (Kızkalesi) Kenti'nin yaklaşık 8 km kuzeybatısındaki Çatıören Mevkii'nde bulunan ve M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen polygonal duvar örgülü *templum in antis* düzenindeki tapınağın³ belgelenmesi yapılmıştır (Resim: 6).

Cella girişinin hemen sağındaki blok tıraşlanmak suretiyle elde edilen alana, Roma İmparatorluk Dönemi'nde, beş satırlık Eski Yunanca bir yazıt işlenmiştir⁴. Yazıttan Hermes rahibi Pomponius Niger'in, oturağı, katlar arasındaki merdivenleri ve büyük bir olasılıkla tapınağı ziyarete gelenlerin sunularını hazırlamak için kullandıkları "mutfak" kısmını, kendi parasıyla yaptırdığı anlaşılmaktadır. Tapınağın içerisinde bulunan diğer bir yazıtta ise, oturakların Menodotos tarafından tamir ettirildiği ifade edilmektedir. Menodotos büyük olasılıkla daha önce Pomponius Niger'in yaptırmış olduğu mekânları onarmıştır⁵. Söz konusu yazıtlar, bölgedeki Hermes tapınıminin Roma İmparatorluk Dönemine kadar devam ettiğini göstermektedir.

Çatıören Hermes Tapınağı'nın Elaiussa Antik Kenti'nin *territoriumunda* yer aldığı düşünülmektedir. Ancak sikkelerinden de anlaşılacağı üzere, muhtemelen en erken M.Ö. 1. yy.'da bir kent niteliğini kazanan Elaiussa, tapınağın inşa edildiği dönemde, henüz kurulmamış olmalıdır. Buna karşılık güneyinde yer alan Korykos Antik Kenti ile ilgili en erken bilgiler, M.Ö. 2. yüzyıla aittir. Bu kent, III. Antiokhos'un M.Ö. 197 yılında, Ptolemaioslar'dan geri aldığı kentler arasında sayılmaktadır. Korykos Kenti bu dönemde Seleukeia (ad Calycadnum) ile birlikte bölgenin büyük kentleri arasında yer almaktaydı. Tıpkı Korykos Kenti sikkelerinde olduğu gibi, Elaiussa'nın M.Ö. 1. yüzyıla ait sikkelerinin arka yüzlerinde yer alan Hermes tasvirleri, başlarda Korykos Kenti sikke darbının örnek alındığını ve buranın Hermes tapınağı çevresinde gelişen bir kent olduğunu göstermektedir. Bu nedenlerden dolayı Çatıören tapınağını en azından M.Ö. 2-1. yüzyıl arasında, Elaiussa'dan ziyade Korykos'un *territoriumuna* dâhil etmenin daha doğru olacağı kanısındayım⁶.

Hermes ile ilgili diğer bir kutsal alan ise Korykos Kenti'nin yaklaşık 7 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Yapılıkaya adını taşıyan bu kutsal alan, doğal bir mağaranın polygonal duvar örgüsüyle kapatılması sonucu oluşturulmuştur (Resim: 7). Dış duvarın çeşitli yerlerinde pencere ve kapı açıklıkları bulunmaktadır. Mağaranın içerisindeki kayaya oyulmuş merdivenler, mekânın üç katlı olduğunu göstermektedir⁷. Zemin katında yer alan ve M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen bir yazıt, Hermokrates adlı bir rahibin varlığına

³ Hellenkemper 1986: 74-77; Hild-Hellenkemper 1990: 224 vd; Durugönül 1998: 120; Şahin 2012:66.

⁴ Hicks 1891, 232, No.: 13: Πομπώνιος Νίγερως | ἱερεὺς τοῦ Ἑρμοῦ τὴν ἀνάκλισιν τε | καὶ τὴν ἀποκλειμάκωσιν τοῦ [vα] | οὗ καὶ τὸ μαγειρεῖον κατεσκεύησεν ἐκ τῶν ἰδίων. {caduceus}

⁵ Hicks 1891, 233, No.: 14; Heberdey-Wilhelm 1896, 67; Hagel-Tomaschitz 1998, Kzb 7: Μηνόδοτος [Ιρ]διος | ἱερεὺς τοῦ ναοῦ τῆς ἀνάκλισιν ἐκ τῶν ἰδίων.

⁶ Şahin 2012: 67.

⁷ Yapılıkaya ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hild-Hellenkemper 1990: 459; Şahin 2012: 67.

işaret etmektedir. Orta katta herhangi bir yazıt buluntusuna rastlanmamakla birlikte, üst katta bulunan yazıtlar, Roma İmparatorluk Dönemi'nin başına tarihlendirilmektedir. Mağaranın içerisinde, mimari elemanların bulunmaması nedeniyle, mekânın tapınaktan ziyade Hermes tapınımının gerçekleştirildiği kutsal bir alan olduğunu göstermektedir. Mağaranın kutsal bir mekâna dönüştürülmesi ise muhtemelen Hermokrates'in rahipliği sırasında gerçekleşmiş olmalıdır⁸.

KAYNAKÇA

DURUGÖNÜL 1998

S. Durugönül, *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien*, Asia Minor Studien 28, Bonn 1998.

HAGEL–TOMASCHITZ 1998

S. Hagel–K. Tomaschitz, *Repertorium der westkilikischen Inschriften* (ETAM 22), Wien 1998.

HEBERDEY–WILHELM 1896

R. Heberdey–A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien. Ausgeführt 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Dph ÖAW 44, Wien 1896.

HELLENKEMPER 1986

H. Hellenkemper, *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien 1986.

HICKS 1891

E. L. Hicks, “Inscriptions from western Cilicia”, *JHS* 12, 1891, 225-273.

HILD–HELLENKEMPER 1990

F. Hild–H. Hellenkemper, *Tabula Imperii Byzantini* 5, Kilikien und Isaurien, Wien 1990.

ŞAHİN 2012

H. Şahin, “Korykion Antron’daki Tapınak Zeus Tapınağı mıdır?” *Adalya* XV, 2012, 65-79.

⁸ Şahin 2012: 67.

Resim 1: Korykion Antron Tapınağı çalışmaları

Resim 2: Yenibahçe Köyü Sulu İn Mağarası

Resim 3: Yenibahçe Köyü Sulu İn Mağarası yaban keçisi çizimi

Resim 4: Uzuncaburç jeofizik çalışmaları

Resim 5: Adamkayalar naiskos

Resim 6: Ayaş Çatıören Hermes Tapınağı

Resim 7: Korykos Yapılıkaya Hermes Kutsal Alanı

2011 YILI OSMANİYE ARKEOLOJİSİ ÇALIŞMA RAPORU

Fusun TÜLEK

Osmaniye Arkeoloji Çalışmaları 2011 Yılında Kocaeli Üniversitesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izinleri ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile TÜBİTAK 109K025 numaralı projenin maddi olanakları ile yürütülmüştür. Araştırma ekibi, Aslantaş Baraj Tesislerinde DSİ 6. Bölge Müdürlüğü'nce tahsis edilen Osmaniye Arkeoloji Araştırma Evi'nde konaklanmıştır. BERİKAP A.Ş. araştırmaya maddi hibe desteğini sürdürmüştür.

2011 yılı çalışma ekibinde son üç yılda olduğu üzere mimarlık öğrencilerinden oluşan bir ekip çoğunluk Mimar Sinan Üniversitesi'nden ve danışman olarak bir öğretim üyesi, Yrd. Doç. Dr. Gülşen Gülmez bulunmuş, özellikle Deli Halil antik yerleşimi çalışmalarının alan koordinatörlüğünü KOÜ mezunu mimar Cerem Sudaş veharitalama çalışmalarını harita mühendisi Hamit Akan yapmıştır. Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Batuhan Özer, Hasan Tahsin Çilli, doktora öğrencisi Varlık İndere emekleri ile çalışmaya katılmışlardır. Berlin Freie Üniversitesi Doktora öğrencisi Birgül Ögüt ve Münster Üniversitesi Doktora öğrencisi Eva Strothenke alan çalışması sonrasında KOÜ Arkeoloji Laboratuvarlarında etütflük keramikler üzerinde çalışmışlardır. Araştırmanın Jeoloji danışmanı Yrd. Doç. Dr. İsak Yılmaz alanda incelemelerde bulunmuştur. Tarsus Müzesi uzman arkeoloğu Doğukan Bekir Alper Bakanlık adına yetkili uzman olarak görev yapmıştır.

Maddi manevi destek veren ve emeği ile katkıda bulunan tüm kurum ve kişilere Araştırmanın yürütücüsü olarak teşekkür ederim.

2011 yılı çalışması birkaç aşamalı yürütülmüştür. 2009 yılında başlanan Deli Halil antik yerleşiminin vaziyet planının çıkarılması çalışması büyük ölçüde çalışma takvimini kaplamıştır. Deli Halil antik yerleşiminin çevresindeki antik yerleşimlerin saptanması ve aralarında olası ilişkiyi belgeleyebilmek amaçlı alan taraması sürdürülmüştür. Ayrıca, çalışmaların başında kurgulanan temel sistematige sadık kalarak Toprakkale ilçesinin arkeolojik yüzey araştırması da sürdürülmüştür.

Deli Halil Antik Yerleşimi Belgeleme Çalışmaları:

2011 yılı çalışmasında 3 kalıntı bölgesinden oluşan antik yerleşimin üçüncüsü olan Doğu kısmının belgelenmesi yapılmıştır. Öncelikle 2009 yılında yapılan haritalama çalışmasının N36-D4 paftaya oturtulma işlemi geliştirilerek antik kentin yerleşkelerinin bulunan poligon ve röper noktaları ile birleştirilmesi yapılmıştır. Bu çalışma ile antik yerleşimin arkeolojik dokusu bozularak birbirinden bağımsızmış gibi günümüzde görünen kalıntılarının yöne bağlı tanımlamaları yeniden yapılmıştır. Böylelikle; Volkanik tepenin üst yamaçlarında olan ve bugünkü işlek taş ocağının altında bulunan 2001 ve 2002 yıllarında arkeolojik kültür varlığı olarak tescilli alan *Kuzey Yerleşke/ Kısım*, onun hemen alt kotunda doğu ve güneydoğuya doğru tepe eteğine yayılımlı olan kalıntılar ise *Doğu Yerleşke/Kısım* ve volkanın batısında bulunan kalıntılar ise önceki gibi *Batı Yerleşke/Kısım*

* Doç.Dr. Fusun TÜLEK, Kocaeli Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Yerleşkesi, 41380 İzmit/TÜRKİYE

olarak tanımlanmıştır.

Deli Halil antik yerleşimi doğu kısmında toplam 32 belgelenebilir yapı kalıntısı 3 cadde 6 sokak 12 zemin üstünde yükselen depo 8 zemin içinde sarnıç tespit edilmiştir. Sarnıçlardan 2'si dikdörtgen bir plan ve basık bir beşik tonoz örtüye sahiptirler. Diğerlerinin çoğu yuvarlak plan üstüne bingi duvar örgüsü ile yuvarlak veya konik bir üst yapı örtüsüne sahiptirler. D9 olarak tanımlı yuvarlak yapı diğerlerinden farklı örgü tekniğinde olup dairesel beden duvarı dik çıkmaktadır. Yerleştirildiği alandaki konumu ve çevreleyen birimler açısından da farklı bir düzenlemeye sahip olan D9 yapısı geçici olarak depo kümesine katılmakla birlikte işlik gibi farklı bir işlevi olduğu düşünülmektedir.

Vaziyet planının çıkarılması bitirilen Deli Halil antik yerleşiminin yapılarının çizim çalışmaları ve seramiklerinin çizimleri ile veri tabanına kayıtları Kocaeli Üniversitesi arkeoloji laboratuvarlarında devam etmektedir. Tübitak 109K025 numaralı proje kapsamında arkeo-jeolojik tespitleri tamamlanan antik yerleşimin gerek jeolojik verilerinin bilimsel değerlendirmeleri gerekse demografik çalışmaları sürmektedir.

Bir tapınak dışında anıtsal mimarisi olmayan antik yerleşimin bingi örgü tekniğinde bazalt taşlar ile örülü bingi tonozlu veya konik külahlı yuvarlak yapıları tarihsel mimari geleneğin sürdürüldüğünü göstermesi açısından bilimsel önemi büyük ve konik külahları ile son derece estetik ve egzotik bir yerleşim silüetine sahiptir.

Yerleşim ölçeğinin büyüklüğü, yoğun nüfusu yapı sayısından daha fazla zemin altında ve üstünde inşaa edilmiş yuvarlak depoları ile döneminin çok işlek ve canlı bir yerleşimi olduğunu göstermektedir. Buluntuların belli bir dönem aralığına homojen bir şekilde tarihlenmesi Deli Halil antik yerleşiminin Klasik dönemden devamlılığı olan bir denovobüyük bir kent değil, bir dönemde kurulmuş bir eksnovo yerleşim olduğunu göstermektedir. Özgün halinde birbirleri ile bağlantılı olup günümüzde üç ayrı kalıntı kümesi halinde beliren antik yerleşim, aynı coğrafyada günümüzde de Amanos yerleşimlerinde gözlenen birbirinden ayrı mahallelerden oluşan bir yerleşim özelliği göstermektedir. Deli Halil antik yerleşiminde tapınak dışındabir kamu yapısı tespit edilememiş olmakla birlikte Batı yerleşiminde arkeolojik dokusu bozulmuş duvarları kısmen ayakta duran büyük ölçekli yapı kümesi ile Doğu yerleşiminde halen yüksek duvarları ile ayakta duran Yapı 5'in kamu yapıları olduğu düşünülmektedir. Bu birkaç kamu yapısı tespitine karşın bir klasik dönem kent armatürlerine –tiyatro, meclis binası, stadyum, belki bir hamam- sahip olmayan Deli Halil antik yerleşiminin, şimdilik, bir mega- komeyani büyük bir köy tarzı yerleşim olduğu düşünülebilir. Çok sayıda zeytinyağ işliği, zeytinyağsaklama kapları olan pişmiş toprak dolia kırıkları barındırması ve Kısık Boğazı güney ağzını ve İskenderun Körfezi'nde Burnaz limanını kontrol eden stratejik konumu Deli Halil antik yerleşiminin Geç Antik Dönemde deniz ticaretinde aktif bir rol oynadığını düşündürmektedir.

Çalışmalar ilerleyip bilgi çoğalıp zenginleştikçe antik yerleşimin önemi artmaktadır. Yerel mülki amir Tüysüz Belediye Başkanı isteği üzerine Deli Halilantik yerleşiminde temizlik amaçlı kazıyı da kapsayan bir Çevre Düzenleme Projesi hazırlanmış ve 18 Haziran 2012'de Tüysüz Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

Toprakkale ilçesinde arkeolojik yüzey taraması tespitleri

Toprakkale ilçesi Kısık Boğazı'nda karayolunun doğu kenarında bulunan Mutludursek Sırtı'nın Batı yamacında karayolu genişletme çalışması sırasında traşlanmış ve yalnızca büyük blok taşlar ile örülmüş bir koruma duvarı tespiti dilmiştir. Bu duvar kalıntısı 4 büyük blok kireçtaşından oluşmaktadır. Yapılan incelemede, blok taşlarla örgü

duvarın içi çok iyi pembe harçla sıvanmış bir Antik Su Kanalını koruduğu anlaşılmıştır. Antik su kanalının 1.57 metre kadar kısmının koruna geldiği görülmüş, ölçüm ve fotoğraflama yapılmıştır. Kısık Boğazının batı yakasında bulunan Cezaevi'nin bulunduğu tepenin doğuya bakan yamacında bir hafriyat çalışmasının ortaya çıkardığı içi pembe sıvalı sütun elitonozunun yerinden sökülerek başaşağı atıldığı görülmüştür. En azından su kanalının Murtludirsek sırtı yamacından Kısık Boğazı'ndankarşı yamaca geçerek devam ettiği anlaşılmıştır. Ki, bu durum 1892'de Heberdeyve Wilhelm tarafından bir çizimle de belgelenmiştir.

Murtludirsek sırtında su kanalının bulunduğu noktadan daha kuzeye gidildiğinde tepenin Toprak kale konisine doğru yumuşak bir eğimle sonumlandığı yerde, yani kuzey yamacında bulunan tarlada az sayıda ama kaliteli Geç Roma Kırmızı Astarlısı, daha çok Foça üretimi M.S. 5.-6. Yüzyıllara tarihli tabak ağızı ve bir su kabı ağızı bulunmuştur.

Murtludirsek sırtı güney doğusunda *Tapur* mevki denilen alanda çok yeni bir zamanda traktör ile dağıtılmış antik bir villa rustika duvarları ile tespit edilmiştir. Planı bozulmuş yapının yıkılmış duvar örgüleri fotoğraflanmıştır. 197 metre rakımda bulunan yapı Kuzey 37°01'43.2 ve Doğu 36°09'32.9 koordinatlardadır.

Tapur villa rustika olarak tanımlanan yapının hemen doğusunda başlayan kalıçıkayalıklar üstünde bölgenin tipik kaya mezarlarından oluşan bir nekropol tespit edilmiştir. Tapur nekropolünde bulunan mezar trapez ağızlı kayaya oyulmuş kısa dromoslu, dromosu mezar ağızına kadar oygu basamaklı, içi 2 veya 3 odalı kaya mezarlarında oluşmaktadır. Ağızları tamamen veya belgeleyebilecek kadar açık olan 3 adeti belgelenmiş olmasına karşın mezar sayısı 20 kadardır.

Tapur nekropolünün kuzeybatı ucunda hemen kayalık alanın eteğinde Kuzey 37°01'48.4 ve Doğu 36°09'34.9 koordinatlarında bir yağ oluğu tespit edilmiştir. Tapur nekropol yağ oluğunun kuzeyinde ise kaya içine oyulmuş kısmı olarak doğu ve batı cephesinden blok taş örgü ile duvar yüksekliği eşitlenmiş bir sarnıç bulunmuştur.

Tapur Sarnıç kısa kenar 8.54 metre ve uzun kenar 16.97 metre ölçülerindedir. Sarnıcın derinliği sarnıç içine yerleşik bozyılan – Çukurova engereği bulunması nedeniyle ölçülememiştir.

Murtludirsek sırtının kuzeyinde Kısık Boğazının tam ortasında konumlu tepenin üstünde Toprak kale bulunmaktadır. Kalenin bir höyük üstüne yapıp yapılmadığı konusu yabancı bilim insanları ve yerel tarihçiler arasında tartışma konusudur. TÜBİTAK-SOBAG 109K025 numaralı projede Deli Halil antik yerleşimi ve çevresinin jeolojisi inceleme kapsamında olduğundan Kısık Boğazı ve Toprak kale çevresi de bilimsel olarak incelenmektedir. Jeolojik incelemelerin yanısıra kale ve çevresinde arkeolojik ve mimari incelemeler de başlatılmıştır. Kalenin birimleri, duvar örgüleri ve mimarisi iç ve dış kale olarak mimari incelemeye tabii tutulurken kalenin konumlu olduğu tepe eteklerinde de arkeolojik veri taraması yapılmıştır. Kale tepesinin doğu, güney ve güneydoğu kısımlarında bir tek veriye rastlanmazken güneybatı, batı ve kuzey yamaçta yoğun seramik kırıkları toplanmıştır. Tarımsal etkinliğin zeytin fideleri ile son birkaç yılda görüldüğü kuzey yamaçta çoğunluk sırlı ölçek olarak büyücek tabak parçaları bulunmuş ve bitki örtüsünün altında duvarlar olduğu anlaşılmıştır. Toplanan etütlük keramikler ekip üyesi olan dönemlerinin uzmanlarınca incelendiğinde Hattuşa ve Yumuktepe'de benzerleri olan Hitit keramik örnekleri saptanmıştır (Müller-Karpe 1988, Lev. 29, S1 a-b; Müller-Karpe 1988, Lev. 42, Te 1a-b). Ayrıca Demir Çağ'a tarihli keramik örnekleri de Toprak kale'nin

bulunduğu tepenin üstünde yerleşimin bu dönemde de sürdüğünü göstermiştir. (Arslan 2010, Levha 46, 289-293 or Arslan 2010, Levha 48, 314-315).¹Toprak kale etütlük keramiklerinin Orta Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde kesintisiz sürdüğünü² ve bir hiatus ile Ortaçağ sırlı keramikleri kaliteli bezemeleri ve sayıca çok olmaları ile dikkat çekmektedir.³

Toprakkale'nin dış ve iç sur duvarları okuma ve incelemeleri yapılmıştır. Gelecek çalışma döneminde de devam edecek çalışmanın ön değerlendirmesi ilk elde Müller-Wienerve Edwards'ın yaptıkları plan çizimlerinin eksik ve kısmi yanlışları saptanmıştır. Kalenin yeniden değerlendirmesini kapsayan bu çalışma bağlamında Düziçi İlçesi'nde bulunan Harun Reşid kalesine gidilmiştir. Harun Reşid kalesinde yarım bırakılmış arkeolojik kazı ve duvar tümlemesi şeklinde restorasyon yapıldığı görülmüştür. Bu çalışma, plan ve üslup okumalarında karşılaştırma yapmak bakımından yararlı olmuştur.

Önceki çalışma sezonları tespiti olup çizimi tamamlanmamış olan Toprakkale ilçesi'nde bulunan Kürek Kalesi'ne bir kez daha gidilmiş ve yapılan ölçümler ile çizimleri gerçekleştirilmiştir.

Tülek Höyük 2'nin kuzey yönünde ve DedeTepe'nin batısında bulunan 2 ayrı sırtta konumlu kaya mezarları bulunmaktadır. Tülek Höyük 2 Nekropolü olarak tanımladığımız mezar alanının doğusundaki sırtta Doğu Nekropolü batısı ise Batı Nekropolü olarak tarafımızca tanımlanmıştır. Batı Nekropolü 37°08'43.37" ve 36°14'97.03" koordinatlarında başlayıp 69 ve 92 metre rakım aralığına yayılmaktadır. Doğu Nekropolü ise 37°08'32" ve 36°15'38.7" koordinatlarında başlayıp 124 ve 139 m. rakım aralığına yayılıdır. Batı Nekropolünde 42 adet Doğu Nekropolünde 27 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Batı nekropolünde 2 adet yeni ve devam etmekte olan kaçakkazı görülmüş ve İlçe JandarmaKomutanlığı'na bildirilmiştir. Mezarların hemen hepsi trapez ağızlı zemin kayaya oyulmuş mezarlardır. Trapezağızlı kaya mezarlar arasında tek odalı çift klineli olanlar bulunduğu gibi 2 veya 3 odalı olanları da bulunmaktadır. Mezarların ağızı doldurulmuş ve içi belgelenemez durumdadır. Yalnızca yeni kaçak kazı ile içi boşaltılmış mezarın 3 odalı mezar tipinde olduğu anlaşılmıştır.

Tülek Höyük 2'nin kuzeyinde Arslan pınarı Sulama Kanalının hemen kenarında 66 metre rakımda 30 metre çaplı bir yükseltinin üstünde ilk 1903 yılında yapılmış 10 kadar mezar bulunmaktadır. Bu küçük mezarlık incelendiğinde 2 adet yuvarlak sütunun in situ durduğunu ve yol kenarı ile sulama kanalı kenarına tarla sınırı gibi dizilmiş, renkleri kararmış taşların da hepsinin kaliteli beyaz mermerden yuvarlak sütunların parçaları veya entablature parçaları olduğu anlaşılmıştır. Yapının bugün kalan hali ile 4 metre yükseklikte bir podyumu olan tapınak olduğu anlaşılmıştır. Mermer mimari parçaların (6 adet sütunun) ölçüleri alınmış ve alan fotoğraflanmıştır.

Kısık Boğazı doğu yakasında bulunan Murtludursek sırtından güneyde 3 sırtın bitimi ve batı yakasında hizasında konumlu cezaevi yapısı Osmaniye İl sınırını oluşturduğundan daha güneyde arkeolojik varlık taraması yapılmamıştır.

¹B. ÖÇÜT, "Prehistoric Pottery in East Cilicia – A Holistic Approach to the Osmaniye Ceramics" başlıklı poster bildirisinde 8. Uluslararası Yakın Doğu Arkeoloji Kongresinde (8.ICAANE) Varşova, Polonya'da Toprak kale keramiklerini incelemesini sunmuştur. Çalışma, bilimsel makale olarak yayına hazırlanmaktadır.

²E. STROTENKE tarafından söz konusu dönem keramikleri çalışılmaktadır.

³F. TÜLEK Ortaçağ sırlı keramiklerini çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

ARSLAN, N.

Kilikya Demir Çağı Seramiği. İthal Boyalı Seramikler ve İlişkiler İstanbul 2010.

ROBERT W., EDWARDS.

The Fortifications of Armenian Cilicia. Dumbarton Oaks Research Collection.
Washington D.C. 1987

MÜLLER-KARPE, A.

Hethitische Töpferei der Oberstadt von Hattuša. Ein Beitrag zur Kenntnis spät-grossreichszeitlichen Keramik und Töpferbetriebe unter Zugrundelegung der Grabungsergebnisse von 1978–82 in Bogazköy, Marburg 1988.

MÜLLER-WIENER

Wolfgang. *Burgen der Kreuzritter im Heiligen Land, auf Zypern und in der Ägäis*
Berlin. 1966

Antik Su Kanalı

GÖRÜNÜŞ

PLAN

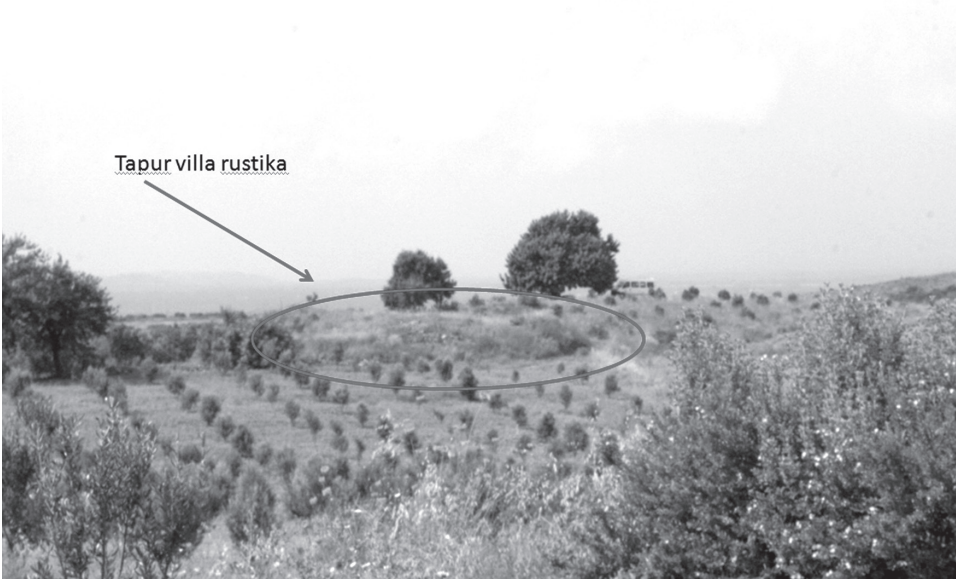
Resim 2: Kısık antik su kanalı

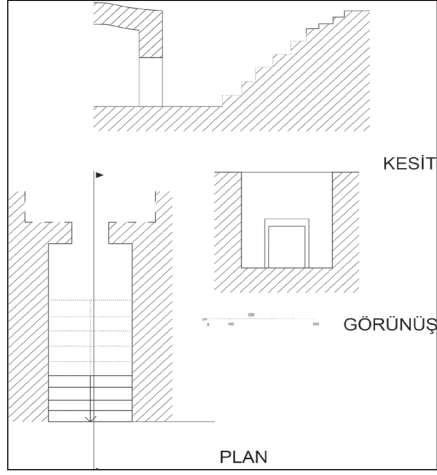
Resim 2A: Kısık antik su kanalı

Resim 3: Tapur villa rustika nekropol ve sarnic

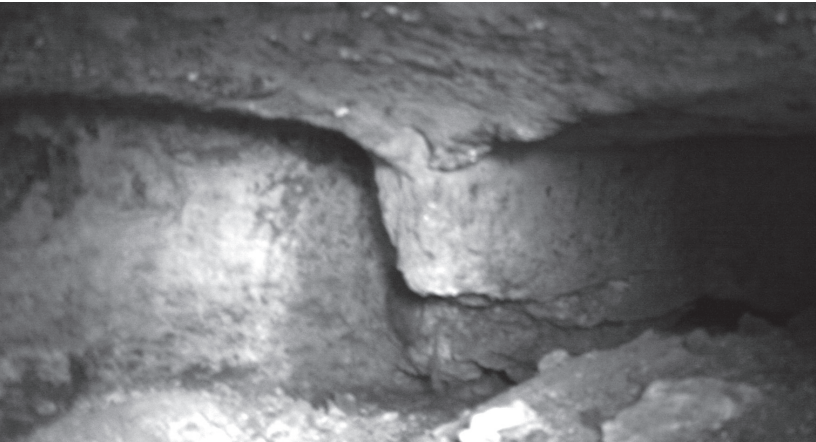
Resim 3A: Tapur villa rustika konumu

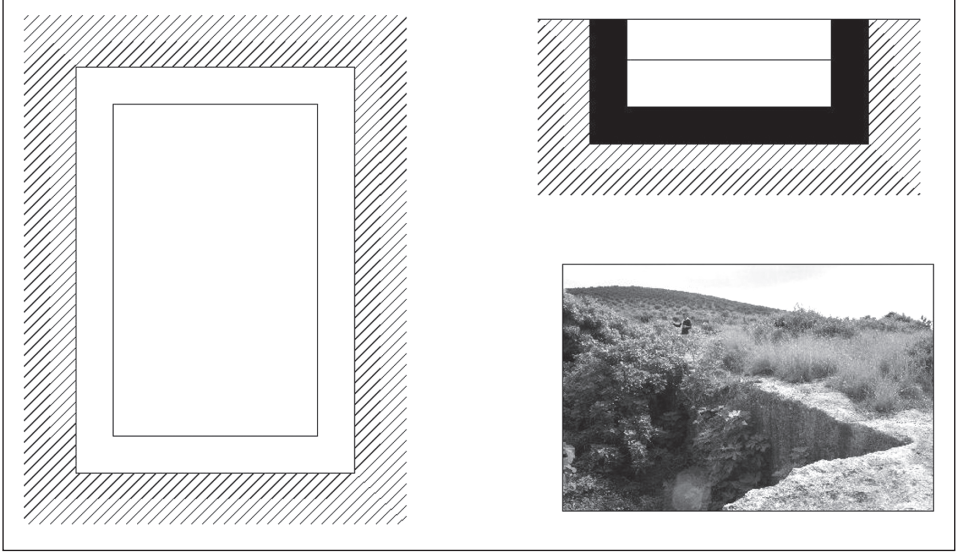
Resim 4: Tapur Mezar 1

Resim 4A: Tapur Nekropol Mezar 1

Resim 4B: Tapur Nekropol Mezar 1 iç

Resim 5: Tapur sarnıç

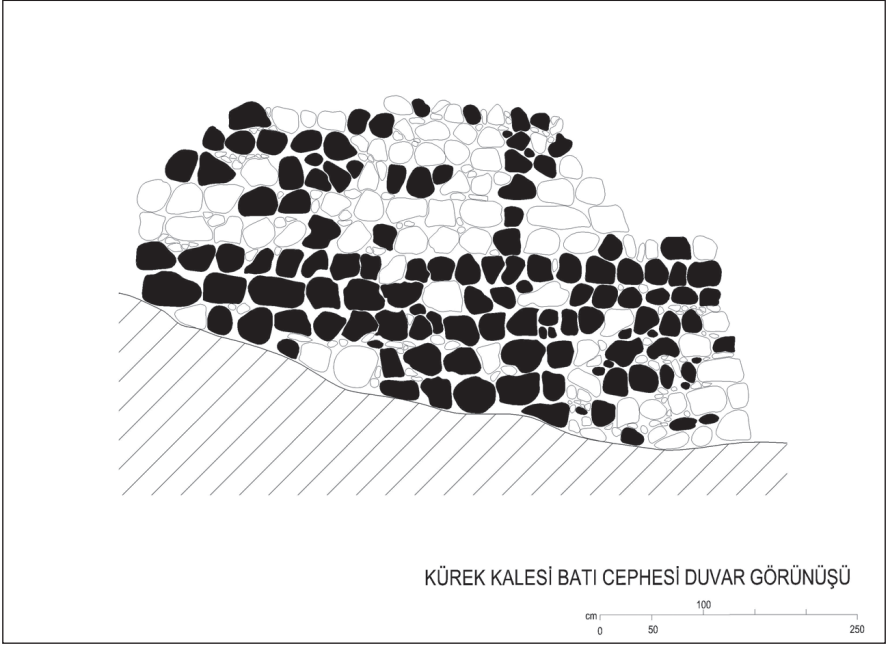
Resim 5A: Tapur sarnıç

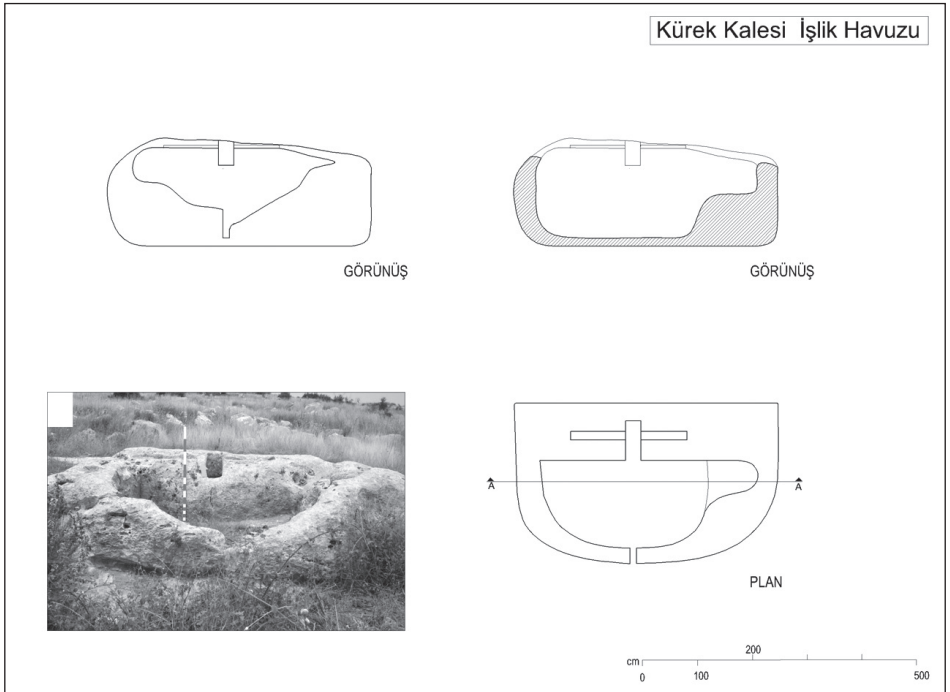
Resim 6: Kürek Kalesi plan

Resim 6A: Kürek Kalesi batı cephe

Resim 6B: Kürek Kalesi batı cephe duvar

Resim 6C: Kürek Kalesi altı işlik havuzu

ÇUKUROVA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2011

Mustafa H. SAYAR*

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çukurova 2011 yılı çalışmaları Kasım ve Aralık aylarında bakanlık temsilcisi Erzincan Müzesi mensubu arkeolog Özkan Tosun'un denetiminde Adana, Osmaniye, Hatay ve Mersin illerinde gerçekleştirilmiştir. (Harita).

Adana İli 2011 Yılı Yerleşim Arkeolojisi Ve Tarihi-Coğrafya Çalışmaları

Anazarbos (= Anavarza, Dilekkaya; Kozan) Antik Kenti 2011 çalışmaları

Anazarbos ören yerinde 2011 yılında yapılan çalışmalar sayesinde kentin Roma imparatorluk devri ve Geç Antik devirler tarihi – coğrafyası, yapıları, yazıtları ve tarihi hakkında önemli ipuçları elde edilmiştir. Anazarbos yakın çevresindeki nekropollerde zirai faaliyetler sırasında bulunmuş olan 28 adet Roma imparatorluk devrine tarihlenen yazıtlı mezar steli incelenmiştir.

Anazarbos antik kentinin kuzeyindeki arazisinde bulunan Kozan ilçesi çevresindeki 2011 Yılı çalışmaları

Anazarbos'un kuzeyinde Kozan ilçesine bağlı Sıralık mevkiinde bulunan Roma imparatorluk devri yerleşim yeri içinden yol geçirilmesi sonucunda burada bir mozaik döşeme 3 adet mezar steli bir yapı yazıtı ve kurtarıcı Zeus'a adanmış bir sunak bulunmuştur.

Adana ili, Kozan ilçesi sınırları içinde bulunan Kuyuluk köyü tepesinde Çukurova'ya hakim bir konumda kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış Roma imparatorluk devrine tarihlenen bir tapınak kalıntısı belirlenmiştir. Yapılan kazı sonucu yapının temeline kadar inilerek ağır tahribata yol açıldığı ve temel strüktürüne kadar söküldüğü görülmüştür. Etrafa atılan taş parçaları arasında üç parçaya ayrılmış bir adak yazıtı dikkati çekmektedir.

Magarsos kutsal alanı ve çevresindeki yerleşme yeri 2011 yılı çalışmaları

Adana ili Karataş ilçe merkezinin 4 km. kadar batısında bulunan Magarsos ören yerinde yapılan zirai faaliyetler nedeniyle büyük tahribat meydana geldiği gözlemlenmiştir. Magarsos ve onunla bağlantılı Mallos antik kentinin çoğu Hellenistik döneme tarihlenen yazıtlarının kataloğunu ve tarihi coğrafik sorunlarının tartışıldığı bir monografiyi içeren nihai yayının hazırlanmasında son aşamaya gelinmiştir.

Yumurtalık ilçesi 2011 yılı çalışmaları

Adana ilinin Yumurtalık ilçe merkezinde bulunan ve Eskiçağda Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından biri olan Aigeai antik kentinin ortaçağ sur duvarlarında yapılan tadilat ve tamir çalışmaları sırasında çok sayıda Roma devri ve Geç antik döneme tarihlenen mimari parçanın ortaya çıktığı ve ayrıca Kemalpaşa mahallesinde de bir mozaik döşemenin ortaya çıktığı ve üzerinden su borusu geçirilerek tahrip edildiği gözlemlenmiştir.

Aigeai'nın batısında Kaldırım köyünde bir tarla içindeki ortaçağ yapısında devşirme olarak kullanıldıkları anlaşılan iki sütun başlığı ve iki sütun kaidesi görülmüştür.

* Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Vezneciler 34459 İstanbul/TÜRKİYE.

2011 YILI GAZİANTEP Ve HATAY İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Erksin GÜLEÇ *
İsmail ÖZER
Mehmet SAĞIR
İsmail BAYKARA
Serkan ŞAHİN

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün onaylarıyla Hatay ve Gaziantep İlleri'nde Neojen ve Pleistosen dönem çökelleri üzerine başkanlığım altında yapılmasına izin verilen yüzey araştırması, 29 Haziran-08 Temmuz 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü'nden Doç.Dr. İsmail Özer, Doç.Dr. Mehmet Sağır, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü'nden Araş. Gör.Dr. İsmail Baykara ve Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü'nden Araş.Gör. Serkan Şahin ve Bakanlık Temsilcisi olarak da Trabzon Müzesi'nden Ali İhsan Kartal görev almıştır.

Sırasıyla Gaziantep ve Hatay İllerinde gerçekleştirilen araştırmalar aşağıda anlatılmıştır.

Gaziantep İli Yüzey Araştırması

Güneydoğu Anadolu bölgesinin topografik yapısı sönmüş yanardağ olan Karacadağ'a göre şekillenir. Bölge bu dağın batısı ve doğusu olarak iki bölüme ayrılmaktadır ve batıdan doğuya doğru yükseklik artmasıyla karakterizedir. Bu bölge ufak tepelere, geniş ovalara, platolara ve Fırat ile Dicle akarsularının şekillendirdiği vadilere sahiptir. Bölge Amonos ve Güneydoğu Toros yaylalarının önünde Suriye Platformuna doğru giderek alçalan ve yeryüzü şekilleri açısından tek düzelikli ile dikkat çeken platolara sahiptir. Karacadağ'ın batısında Şanlıurfa ve Gaziantep yer almaktadır. Gaziantep alçak plato sistemi içerisindeki geniş bir çanakta yer almaktadır. Büyük ve geniş platolara sahip olan Gaziantep uzunca bir süre insanlar tarafından iskan edilmiştir (Altınlı 1966).

Gaziantep ili ve çevresi birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve bölge 1900'lü yıllardan itibaren araştırılmaya başlanmıştır. Bölgedeki ilk araştırma 1907 yılında F.G. Arne tarafından Nizip, Kargamış ve Barak'ta yapılmıştır. Daha sonra 1925 yılında E. Passemard, Fırat havzasında Paleolitik döneme ait Acheulian aletler saptamasıyla devam etmiştir (Minzoni-Deroche 1988). Bu çalışmaları M. Atasayan'ın Dülük Köyü ve çevresinde yürüttüğü araştırmalar takip etmiştir (Atasayan 1939). 1946 yılında ise E. Bostancı ve K. Kökten'in Dülük ve çevresinde yürüttükleri yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. 1958 yılında R. Çiner, Gaziantep'in çeşitli yerlerinden Paleolitik aletler toplamıştır. Daha sonra E. Bostancı 1954 yılında Dülük-Şarklı Mağara'da bir dizi kazı çalışmaları yapmıştır

* Prof.Dr. Erksin GÜLEÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, 06100 Ankara/TÜRKİYE. e-mail: gulec@ankara.edu.tr

İsmail ÖZER, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, 65080 Van/TÜRKİYE.

Mehmet SAĞIR, Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

(Bostancı 1963, 1975). 1986-87 yıllarında Nizip ve Fırat havzalarında A. Minzoni-Deroche yüzey araştırmaları yapmıştır (Minzoni-Deroche 1988). 2000’li yılların başında ise Fırat havzasının batı kısımlarında “İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi” kapsamında yürütülen yüzey araştırmalarıyla Paleolitik döneme ilişkin veriler elde edilmiştir (Taşkiran 2002).

Gaziantep bölgesi sürekli araştırılmasına rağmen detaylı bir analiz henüz ortaya koyulamamıştır. Çalışmaların birçoğu taş aletlerin tipolojik açıdan değerlendirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra herhangi bir tarihlendirme çalışması da yapılmamıştır. Yapılan çalışmalarda Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait buluntular saptanmıştır. Gaziantep yöresinden belirlenen taş alet kültürleri arasında Acheulian, Clactonian ve Levallois-Mousterian gelmektedir (Minzoni-Deroche 1987, Dinçer 2010). 2011 yılında yaptığımız yüzey araştırması, bölgenin potansiyelini belirleyerek, ileriki yıllarda yürütmeyi planladığımız çalışmalara hazırlık amaçlıdır. Bu nedenle buluntuların toplandığı alanların GPS değerleri alınmış ve haritada yerleri gösterilmiştir (Harita 1). Buluntular teknolojik ve tipolojik özelliklerine göre seçilerek toplanmıştır. İleriki yıllarda daha detaylı toplama ve tarihlendirme çalışmaları yapmayı planlamaktayız.

2011 yılı çalışmalarımızın ilk durağı olan Gaziantep İlindeki araştırmalarımız, İl merkezinin kuzey ve kuzeybatısında gerçekleştirilmiştir. İlk araştırmalar, Dülük Köyü ziyaretimizle başlamıştır. Dülük köyünün hemen girişinde yolun sol tarafında kalan küçük alanda bir mağara tespit edilmiştir. Dülük 1 (GPS, K: 37 08 58,18; D: 37 21 46,81; Y: 913 m) olarak isimlendirilen mağarada dolgu bulunmamaktadır, ancak çevresinde çakmaktaşıları tespit edilmiştir. Dülük Köyünün doğusunda bulunan Şarklı Mağara’nın (GPS K: 37 09 18,63; D: 37 21 58,28; Y: 922 m) hemen yanında Dülük 2 (GPS K: 37 09 21,00; D: 37 21 57,79; Y: 926 m) olarak isimlendirilen mağaranın kuzeyinde ve batısındaki tarlalarda çakmaktaşıları tespit edilmiştir. Dülük Köyü ve etrafı daha önceden detaylı olarak birçok araştırmacı tarafından araştırılmış ve bu alanın Alt ve Orta Paleolitik kültürleri barındırdığı ortaya çıkartılmıştır (Bostancı 1963, 1975, Dinçer 2010).

Dülük Köyünden sonra Göksüncük kasabasına gidildi ve Başpınar Organize Sanayisinin kuzeydoğusunda ve Adana-Şanlıurfa Otoyolunun hemen sağındaki Lotus fabrikasının doğu ve kuzeyindeki tarlalarda (GPS K: 37 10 29,28; D: 37 20 13,04; Y: 930 m) çok sayıda çakmaktaşı yumrusu, çekirdek ve aletler tespit edildi.

Başpınar Organize Sanayisinin Kuzey Yamaçlarından Ele Geçen Buluntular

Başpınar Organize Sanayisinin kuzey yamaçları iyi korunmuş Paleolitik dönem kalıntılarını barındırmaktadır. Bu lokalite, iyi kalitede ve çeşitli renklerde çakmaktaşılarına sahiptir. Çakmaktaşıları büyük oval şekilli yumrular halinde yüzeyde görülebilmektedir. Taş aletlerin taşımahlık tipleri ele alındığında 25 tane yonga ve 7 tane dilgi belirlenmiştir. Buna ek olarak 4 adet Levallois yonga ve 1 tane Levallois dilgi tanımlanmıştır. Bu buluntu alanından ele geçen taş aletlerden yola çıkılarak yonga ağırlıklı bir endüstriden söz edilebilir. Taş aletlerin tipolojik yapısının çoğunluğunu kenar kazıyıcı ve çeşitleri oluşturmaktadır. Lokaliteden Üst Paleolitik dönemin tipik aletleri olan 4 adet ön kazıyıcı tespit edilmiştir. Bu aletlerin façetalı topuk tipleri ve merkezci dorsal izlerinden dolayı Orta Paleolitik döneme ait oldukları düşünülmektedir. 10 adet çekirdek kalıntının 7 tanesini Levallois çekirdekler oluşturmaktadır. 3 adet Levallois çekirdek tek kutuplu ve 2 adet Levallois çekirdek ise çift kutuplu tiptedir. Buna ek olarak 2 adet merkezci Levallois çekirdek tespit edilmiştir. Sadece 1 tane çift kutuplu yarı prizmatik dilgi çekirdeği saptanmıştır. Ayrıca lokaliteden Alt Paleolitik döneme ait olabileceğini düşündüğümüz bir adet uç kısmı

düzeltilmiş iki yüzeyli tipte el baltası bulunmuştur. Genel olarak ele alındığında Başpınar Organize Sanayisinin kuzey yamaçlarının Orta Paleolitik kültürü içerdiğini, teknolojinin yonga ağırlıklı olduğunu ve Levallois tekniğın sıklıkla kullanıldığını söyleyebiliriz.

Göksüncük Köyünün kuzeyindeki vadide sırasıyla stabilize yolun sağındaki yamaçta Karakızın Mağarası (GPS K: 37 12 18,56; D: 37 21 46,11; Y: 948 m), az ilerisinde yan yana olarak Göksüncük 1 Mağarası (GPS K: 37 12 29,79; D: 37 21 56,30; Y:870 m) ve Uzak Mağarası (GPS K: 37 12 31,53; D: 37 21 58,66; Y:874 m) bulundu. Özellikle Uzak Mağarası'nın üst yamacında pek çok çakmaktaşı gözlemlendi. Vadinin solundaki yamaçta ve Göksüncük 1 ve Uzak Mağaralarının tam karşısında Kaleiçi Mağarası tespit edildi (GPS K: 37 12 35,91; D: 37 21 58,78; Y:891 m). Vadinin devamında tabanda büyük çakmaktaşı yumruları gözlemlendi. Vadinin sonunda ise sağ yamaçta sırasıyla büyük bir ağzı bulunan Yanalak Mağarası (GPS K: 37 12 35,72; D: 37 22 20,68; Y:894 m) ile hemen üst teraslarında Dipsiz Mağarası (GPS K: 37 12 38,30; D: 37 22 22,57; Y:886 m) tespit edildi. Dipsiz Mağarası yapay bir mağaradır ve giriş kısmına merdivenler yerleştirilirken, çatı kısmı ise yığma taşlarla örülmüştür. İçinde derinliği belirlenemeyen bir su birikintisi vardır.

Uzak, Kaleiçi ve Yanalak Mağaraları Buluntuları

Göksüncük köyünün kuzeyindeki vadide tespit edilen mağaralar kireç kayaların içerisinde oluşmuş ve birbiri ardına sıralanmış mağara silsilesidir. Mağaraların ağızları geniş olmasına rağmen derinlikleri az olduğu için daha çok kaya altı sığınaklarına benzemektedir. Bölgede yaptığımız çalışmalarda Uzak, Kaleiçi ve Yanalak mağaralarının ön kısımlarından toplam 31 adet taş alet, 3 adet çekirdek ve 1 adet el baltası tespit edilmiştir. Taş aletler incelendiğinde 13 adet yonga, 7 adet dilgi, 2 adet Levallois yonga ve 1 adet Levallois dilgi saptanmıştır. Toplanan aletlerin büyük bir çoğunluğu düzeltisizdir. Sadece 3 adet kenar kazıyıcı, 1 adet çentikli alet ve 1 adet Levallois uç bulunmuştur. Çekirdek kalıntılarında 2 tanesini tek kutuplu Levallois çekirdek ve 1 tanesi test amaçlı kullanılmış çekirdek oluşturmaktadır. Bulunan 1 adet el baltasının sadece uç kısmının iki yüzeyi düzeltilmiştir, medial ve dip kısmında kabuk bulunmaktadır. Bu nedenle kısmi iki yüzeyli el baltası olarak tanımlanmıştır. Örneklem sayısının azlığından, Göksüncük Köyünün kuzeyindeki vadilerde yer alan Paleolitik kültürleri tanımlamak güçtür. Ancak Levallois elementlerin varlığı ve bir adet el baltası, Alt ve Orta Paleolitik kültürlerini işaret etmektedir.

Başpınar Organize Sanayinin hemen girişindeki Samköy civarındaki araştırmalar, köyün doğu kesimindeki tarlalarda (GPS K: 37 09 12,25; D: 37 18 57,07; Y:965 m) gerçekleştirildi. Samköyün doğusu Samköy 1 (GPS K: 37 09 12,25; D: 37 18 57,07; Y:965 m), terasları ise Samköy 2 (GPS K: 37 08 55,85; D: 37 19 30,38; Y:1066,5 m) ve Samköy 3 (GPS K: 37 08 50,02; D: 37 19 41,99; Y:1066,5 m) olarak belirlendi. Tüm alanlardan bol miktarda taş alet ve çekirdek bulundu.

Samköy Buluntuları:

Bölge geniş alanlara yayılmış çakmaktaşlarına sahiptir. Çakmaktaşları kireç kayaların içerisinde veya tarlaların yüzeylerindeki yumrulardan oluşmaktadır. Çakmaktaşı yumruları çeşitli boyalarda ve renklerde. Samköy ve çevresinden 42 taş alet, 29 çekirdek ve 6 el baltası tespit edilmiştir. Taş aletlerin 29 adedi yonga, 4 adedi dilgi, 4 adedi Levallois yonga ve 3 adedi de Levallois dilgi olarak tanımlanmıştır. 18 adet taş alet tipolojik açıdan değerlendirilmiş ve bunların içerisinde en yüksek orana kenar kazıyıcılar (8 adet)

sahiptir. Buna ek olarak 5 adet dişlemeli ve çentikli alet tespit edilmiştir. Çekirdeklerin 20 tanesini Levallois tipler oluşturmaktadır. 9 adet merkezci Levallois çekirdek, 8 tane tek kutuplu Levallois çekirdek ve 2 tane de çift kutuplu çekirdek tespit edilmiştir. Tek platformlu prizmatik dilgi çekirdeğinden 2 tane belirlenmiştir. 5 adet el baltası kalın mediale sahiptir. Proksimal bölümlerinde kabuk kalıntıları bulunmaktadır ve badem şekline sahiptir. El baltalarının $\frac{3}{4}$ 'lük kısımları iki yüzeyli olarak düzeltilmiştir ve distal kısımları sivridir. 1 adet el baltası ise ince bir medial kısma sahiptir ve badem biçimlidir. Kenar kısımları düzdür. Samköy civarındaki teraslar ve tepelerden ele geçen buluntular değerlendirildiğinde Alt, Orta ve Üst Paleolitik döneme ilişkin buluntular ele geçmiştir. Ancak Üst Paleolitik dönemi içeren taş aletlere rastlanılmamış sadece iki adet çekirdekten yola çıkılarak tanımlama yapılmıştır. Orta Paleolitik dönem için ise Levallois tekniğinin baskın olduğu gözlenmiştir. Levallois üretimde tek kutuplu çekirdeklerden alet üretiminin sıklıkla uygulandığı düşünülmektedir. Alt Paleolitik endüstride ise iki yüzeyli teknik uygulanmıştır ve Acheulian endüstrisi olarak tanımlanmıştır.

Daha sonra eski Gaziantep-Osmaniye otoyolundan Acaroba'ya doğru giderken yolun sağındaki Dedeman Otelinin batısında ve Safaşehir yerleşiminin karşısındaki yamaçlarda 1 mağara saptandı (GPS K: 37 09 33,27; D: 37 16 38,27; Y:991 m). Mağaranın önünde ve üzerindeki teraslarda yapılan araştırmalarda bol miktarda taş alet gözlemlendi. Yolun devamında solda Acaroba ve sağda İskenderli köyleri civarında yapılan araştırmalarda ise herhangi bir çakmaktaşı buluntusuna veya mağaraya rastlanılmadı.

Başpınar Organize Sanayisinin Batı Yamaçları Buluntu Alanı

Bu buluntu alanı iyi kalitede ve çeşitli renklerde çakmaktaşılarını barındırmaktadır. Çakmaktaşıları büyük yumrular halinde yüzeyde ve kireç kayalar içerisinde gözlenmiştir. Bu buluntu alanından 32 adet taş alet, 9 adet çekirdek ve 1 tane el baltası tanımlanmıştır. Taş aletlerin taşımaları tipleri ele alındığında 23 tane yonga ve 6 tane dilgi ve 1 adet Levallois yonga belirlenmiştir. Taş aletlerin tipolojik yapısında kenar kazıyıcı ve çeşitleri (6 adet), dişlemeli ve çentikli aletler (4 adet) ve 5 adet Orta Paleolitik döneme ait keski ve ön kazıyıcı tanımlanmıştır. 9 adet çekirdek kalıntısının 7 tanesini Levallois çekirdekler oluşturmaktadır. 4 Levallois çekirdeğin tek kutuplu ve 1 adet Levallois çekirdeğin ise çift kutuplu tipte olduğu belirlenmiştir. Ayrıca 2 adet merkezci Levallois çekirdek tespit edilmiştir. Alt Paleolitik döneme ait olabileceğini düşündüğümüz bir adet uç kısmından kırılmış, çift yüzeyli el baltası parçası ele geçmiştir. Genel olarak ele alındığında Başpınar Organize Sanayisinin batı yamaçlarının Orta ve Alt Paleolitik kültürü barındırdığı, teknolojinin yonga ağırlıklı olduğu ve Levallois tekniğinin sıklıkla kullanıldığını söyleyebiliriz.

Gaziantep-Osmaniye Otoyolu üzerinde Sakçagöze'ye varmadan sağda Atalar (Işıklıcedit) Köyünün üst yamacında bir mağara (GPS K: 37 10 37,97; D: 37 01 35,77; Y:1257,5 m) tespit edildi. İçerisinde dolgu bulunmayan mağaranın ön kısmında bir adet tek kutuplu Levallois çekirdek bulundu.

Aynı yolun devamında Sakçagöze'yi geçtikten sonra yolun sol tarafında Hamidiye köyüne gidildi. Köyün girişinde sağda ve soldaki tarlalarda (GPS K: 37 08 24,85; D: 36 52 31,84; Y:676 m.) lokal olmayan çakmaktaşıları ve taş aletler tespit edildi.

Hamidiye Köyü Buluntuları

Hamidiye Köyünün girişindeki tarlaların üzerinde çakmaktaşıları tespit edilmiştir. Bu buluntu alanı koyu kırmızı renkte yerel olmayan çakmaktaşı yumrularıyla karakterizedir. Hammadde kaynakları dış etmenlerin yardımıyla oluşmuş kabuklara sahiptir ve bunlar

çoğunlukla koyu kırmızı veya kiremit rengindedir. Hammadde kaynakları iyi kalitededir. Bu buluntu alanından 25 adet taş alet ve 13 adet çekirdek parçası tespit edilmiştir. Taş aletlerin 19 tanesi yonga ve 3 tanesi dilgidir. Tipolojik açıdan 3 adet kenar kazıyıcı, 5 adet dişlemeli ve çentikli alet ve 2 adet keski belirlenmiştir. Bu buluntu alanında Levallois aletlere rastlanılmamıştır. Çekirdek kalıntılarının 8 tanesi Levallois tiptedir. 4 adet tek kutuplu, 3 adet ise çift kutuplu ve bir tane merkezciil tipte Levallois çekirdek saptanmıştır. Ayrıca bir tane tek platforma sahip prizmatik çekirdek yer almaktadır. Genel olarak ele alındığında, Hamidiye Köyü buluntularının Orta Paleolitik kültüre ait olduğunu söyleyebiliriz.

Sakçagöze-Şatırhöyük yoluna sapıldığında, Sakçagöze'nin kuzeyindeki yamaçlarda dolgu toprağı içermeyen bazı küçük kaya altı sığınakları (GPS K: 37 10 50,63; D: 36 56 05,38; Y:769,5 m.) ve bunların yamaçlarında çakmaktaşıdan aletler tespit edildi.

Sakçagöze Buluntu alanı

Sakçagöze buluntu alanından toplam 14 adet taş alet ve 2 adet çekirdek tespit edilmiştir. Taş aletlerin tamamı yongalardan oluşmaktadır. Düzelteli aletlerden ise 1 adet ön kazıyıcı ve 1 adet çentikli alet ele geçmiştir. Çekirdek kalıntılarının bir tanesi prizmatik dilgi çekirdeğidir. Diğerleri ise test amaçlı kullanılmış çekirdektir.

Daha sonra, Şatırhöyük Köyünün kuzeyindeki Emirler köyünden Cennetpınarı Köyüne gidildiğinde, köyün batısındaki bölgede yapılan araştırmalarda dolgu toprağı içermeyen küçük bir mağara (GPS K: 37 17 02,99; D: 36 58 59,00; Y:680 m.) ve hemen yamaçlarında bazı çakmaktaşı aletler tespit edildi.

Cennetpınarı Köyü Buluntu Alanı

Bu buluntu alanından toplam 16 adet taş alet tespit edilmiştir. Kalıntıların 12 adedini yonga, 4 adedini dilgiler oluşturmaktadır.

İl merkezinin güney ve güneydoğusunda gerçekleştirilen araştırmalarda ise Gaziantep-Şanlıurfa Otoyolu üzerinde şehir merkezinden çıkışta Çaybaşı Organize Besi Bölgesi sapağından güneye doğru girildi, burada hemen yolun sağındaki tarlalar ve yamaçlardaki mağaranın önü tarandı. Bu alandan (GPS K: 37 02 45,78; D: 37 31 01,82; Y:787,5 m) bol miktarda çakmaktaşıdan yapılmış taş alet saptandı.

Sinanköy Buluntuları

Sinanköy buluntu alanından 56 adet taş alet, 8 adet çekirdek ve 1 adet el baltası saptanmıştır. Taş aletlerin 30 adedini yonga, 9 adedini dilgi, 10 adedini Levallois yonga ve 2 adedini Levallois dilgi oluşturmaktadır. 31 düzelteli taş alet tanımlanmıştır ve bu aletlerin büyük bir çoğunluğunu kenar kazıyıcılar oluşturmaktadır. Aynı zamanda dişlemeli ve çentikli aletler de saptanmıştır. Çekirdek kalıntılarının 5 adedini Levallois çekirdekler oluşturur; 4'ü çift kutuplu ve biri de tek kutuplu Levallois çekirdektir. El Baltası ince medial yüzeye ve merkezciil biçime sahip iki yüzeylidir. Kenar kesiti uzun "S" şeklindedir. Proximal kısmında kabuk bulunmaktadır. Genel olarak ele alındığında, Sinanköy buluntu alanı Alt ve Orta Paleolitik döneme ait bir ışık yeridir.

Nizip İlçesinin güneyindeki Mağaracık Köyünün çıkışında bazı mağaralar (GPS K: 36 58 26,66; D: 37 47 23,58; Y:432 m) tespit edildi. Mağaralarda dolgu tabakası bulunamadı ve çevresinden de herhangi bir buluntu saptanmadı.

Nizip İlçesinden güneye inildiğinde Nahrtepe ve Doğrular Köyleri arasında kalan Çatak Köyü çevresindeki tarlalarda (GPS K: 37 02 45,78; D: 37 31 01,82; Y:488,5 m) bazı

çakmaktaşı buluntular tespit edildi.

Çatak Köyü Buluntuları

Çatak Köyü ve çevresindeki tarlalarda yapılan çalışmalarda 6 adet taş alet ve 4 adet el baltası tespit edilmiştir. Taş aletler kalıntıları arasında 1 yonga, 1 Levallois yonga, 2 dilgi ve 2 eclat debordant belirlenmiştir. El baltalarından bir tanesi badem biçimlidir ve ince bir mediale, düz bir kenar kesitine sahiptir. Diğer bir el baltası ise dairesel biçime sahiptir. Bu el baltasının medial kısmı ince ve kenar kesiti düzdür. Başka bir el baltasının distal bölümünde kabuk kalıntıları gözlemlenmiştir ve badem biçimlidir. Bu el baltasının ¾'lük kısmı iki yüzeyli düzeltiye sahiptir ve uç kısmı sivridir. Dördüncü el baltası biçimsiz bir şekle sahiptir ve sadece uç kısımlarında iki yüzeyli düzelti bulunur. Bölgenin Alt Paleolitik buluntuları arasında Acheulian tekniğinin kullanıldığı düşünülmektedir.

Nizip'ten Oğuzeli İlçesine geçtikten sonra güneyde Yakacık Köyünün çıkışındaki tarlalarda (GPS K: 36 53 48,43; D: 37 32 55,46; Y:667,5 m) bol miktarda çakmaktaşıdan yapılmış taş alet buluntusu gözlenmiştir.

Yakacık Köyü Buluntuları

Yakacık köyü buluntu alanı teraslara, tepelik alanlara ve düzlüklere sahip bir işlik yeridir. Çakmaktaşı kaynakları çok iyi kalitede ve çeşitli renklere sahip yumrulardan oluşmaktadır. Bu buluntu alanından 83 adet taş alet ve 25 adet çekirdek toplanmıştır. Taş aletlerin 37 tanesini yonga, 23 tanesini dilgi, 11 tanesini Levallois yonga ve 6 tanesini Levallois dilgi oluşturmaktadır. Bu buluntu alanı diğer buluntu alanlarına göre dilgi oranının yüksek olmasıyla farklılık göstermektedir. Taş aletlerin neredeyse tamamı düzeltili aletlerden oluşmaktadır (65 adet). Düzeltili aletler içerisinde kenar kazıyıcılar (36 adet) yüksek bir orana sahiptir. Kenar kazıyıcı aletleri dişlemeli ve çentikli aletler izlemektedir. Çekirdeklerin (Resim: 3) 20 adedini Levallois çekirdekler oluşturmaktadır. 8 adet tek kutuplu, 6 adet çift kutuplu ve 4 adet ise merkezci Levallois çekirdek tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 2 adet discoid çekirdek bulunmuştur. Genel anlamda buluntular ele alındığında Yakacık Köyü buluntuları Orta Paleolitik dönem tekniğinin sıklıkla kullanıldığı bir işlik yeridir. Dilgi tekniğinin varlığı ise Orta Paleolitik'in erken dönemlerini yansıtmaktadır.

Ele geçen buluntular bir arada değerlendirildiğinde bölgede alt Paleolitik döneme ait Acheulian kültürün varlığından söz etmek mümkündür. El baltaları iki yüzeyli işleyişle şekillendirilmişlerdir. El baltalarının büyük bir çoğunluğu badem biçimlidir. Buna ek olarak el baltalarının çoğunluğu uç kısımları düzeltilmiş, medial kısımları kalın ve medial ve dip kısımlarında kabuk bulunmaktadır. Diğer el baltası tipleri ise ince bir kesite sahiptir ve aletlerin tamamının iki yüzeyli bir şekilde düzeltilmesiyle karakterizedir. Bu aletlerde kabuk bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Alt Paleolitik olarak değerlendirebileceğimiz kalın, düz topuklara sahip yongalar ve kenar kazıyıcılar Clactonian endüstrisinin varlığına işaret etmektedir. Bu aletlerin düzelti tipleri düz veya sıralı tiptedirler.

Gaziantep İlinden belirlediğimiz diğer bir kültür ise Orta Paleolitik dönemin varlığıdır. Orta Paleolitik alet teknolojisi yonga ağırlıklıdır. Sadece Yakacık Köyü buluntularında Dilgi endüstrisinde bir artış gözlenmiştir. Ancak bu alanda da yonga üzerine aletler oldukça yoğundur. Orta Paleolitik dönemle ilişkilendirdiğimiz alanlarda, alet yapımcılarının Levallois tekniği sürekli kullandıkları ortaya çıkarılmıştır. Levallois alet endüstrisinde, tek veya çift kutuplu Levallois çekirdekler ve merkezci Levallois çekirdekler sıklıkla tercih edilmiştir. Levallois çekirdeklerde hazırlık bölgesi

bulunmaktadır ve çıkarılacak olan parçalar önceden belirlenerek işlenmiştir. Lineal tipte Levallois çekirdekler ele geçmemiştir. Bu olgu örneklem sayısının azlığı, çakmaktaşılarının iyi kalitede olması veya alet yapımcılarının bu endüstriyi tercih etmemesiyle ilişkilidir. Ancak, lineal teknik Orta Paleolitik endüstrisi içerisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Diğer bir orta paleolitik tekniği olan discoid çekirdekler sadece birkaç alandan bulunmuştur. Tipolojik açıdan değerlendirildiğinde, Orta Paleolitik dönemde kullanılan birçok alet ele geçmiştir. En çok kullanılan alet tipini kenar kazıyıcılar oluşturmaktadır. Bu alet tipleri içerisinde düz, çift taraflı, yatay tipte olanlar sıklıkla gözlenmiştir. İkinci ve en çok tercih edilen alet tipi ise çentikli-dişlemeli aletlerdir. Buna ek olarak Orta Paleolitik döneme ait olabilecek kenar kazıyıcı aletler, çentikli ve dişlemeli aletler tüm lokalitelerden ele geçmiştir. Orta Paleolitik dönemle ilişkilendirilebilecek uç aletler ise belirlenmemiştir.

Anadolu'da Üst Paleolitik döneme ilişkin veriler Üçağızlı Mağarası yerleşimden gelmektedir ve 42 bin yıl öncesine kadar gitmektedir. Ancak Üçağızlı Mağarası'yla çağdaş olan Sinai Yarımadasından bilinen Boker Tachtit yerleşiminin 45 bin yıl öncesine tarihlendirilmesi, Anadolu'da benzer bir tarihin olması gerektiğini düşündürmektedir (Kuhn vd. 2009). Würm Buzul dönemine rastlayan üst paleolitik dönem, Anadolu'da Üçağızlı Mağarası (Hatay) ve Karain Mağarası'ndan (Antalya) bilinmemektedir. Würm buzul dönemi Anadolu'da yaşamın zorlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle dönem insanların açık alanlardan daha çok, kaya altı sığınakları veya mağara yerleşimlerini tercih ettikleri düşünülmektedir. Gaziantep yüzey araştırmamızda da Üst Paleolitik döneme ait herhangi bir yerleşim saptanamamasına rağmen, bulduğumuz birkaç tane prizmatik ve yarı prizmatik dilgi çekirdekler bölgede Üst Paleolitik veya Epipaleolitikin varlığını akla getirmektedir.

Hatay İli Yüzey Araştırması

Yüzey araştırmamızın ikinci ili olan Hatay'daki araştırmalarımız 2002 yılından itibaren bu şehirde yürüttüğümüz sistemli yüzey araştırmalarımızın devamı niteliğindedir. Bu nedenle araştırmaya Samandağ İlçesinin kıyı kesimlerinden başlanılmıştır. Bu kesimindeki araştırmalarda güneyde Meydan Köyü sahillerinden tekne ile Suriye sınırına kadar olan tüm vadi ve yamaçların sahil kısımları araştırılmıştır. Bu çalışmada yol boyunca tespit edilen 4 farklı alandaki mağaralar kontrol edildi, ancak herhangi bir dolguya ve buluntuya rastlanılamamıştır (GPS K: 35 57 51,54- D: 35 56 00,24- Y:20 m; K: 35 57 59,48- D: 35 56 08,68- Y:32,5 m; K: 35 58 13,95- D: 35 56 30,94; K: 35 56 58,64- D: 35 55 12,03).

Araştırmalarımız ikinci durağını Asi Nehri Deltalarının Kuzey kısımları ve Çevlik sahil şeridinin Kuzey yamaçlarının dağlık kısımları oluşturmaktadır. Asi Nehrinin Kuzey kenarlarında herhangi bir buluntu alanı belirlenememiştir. Kıyı kesiminden itibaren Mağaracık Köyüne kadar olan yamaçlar tarandıktan sonra, Mağaracık'ın doğusunda yer alan Kapısuu, Vakıflı, Hıdırbey ve Yoğunluk Köyleri başta olmak üzere civarındaki sarp vadiler ve teraslar araştırıldı. Buralarda tespit edilen irili ufaklı pek çok mağarada (en büyüğü Kapısuu Aşuk Maşuk Mağarası GPS: K: 36 08 10.52, D: 35 56 21.36, Yükseklik: 283,5 m) ve çevrede yapılan araştırmalarda yüzeyde herhangi bir buluntuya rastlanılamadı. Daha sonraki yıllarda bu bölgeden kuzeye doğru İskenderun'a kadar olan kısmın araştırılması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

ALTINLI İ.E.

“1966, Geology of eastern and southeastern Anatolia”, part I I : *Maden Tetkik Arama Enst. Derg.* 67,1-22.

ATASAYAN, M. 1939

“1938 Yılında Gaziantep Köylerinden Dülük Civarında Bulunan Paleolitik Tipte Çakmak Taşı Aletleri Üzerine Bir Not”, *Türk Arkeoloji Mecmuası*, Ankara, Sayı 19–22, s.313–317.

BOSTANCI, E. Y. 1963

“Güney-Doğu Anadolu Araştırmaları Dülük ve Kartal’ın Chellean ve Acheulean Endüstrisi/Researches in South-East Anatolia the Chellean and Acheulean Industry of Dülük and Kartal”, *Anatolia VI*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.87–162.

BOSTANCI, E.Y. 1975

“Anadolu’da Çakmak Taşının Jeolojik Yaşı ve Güney Doğu Anadolu’da Gaziantep Yakınında, Dülük Köyü Vadisinde, Bir Yüzünde Neogene Yaşta Chlamys Sp. Kavkı Mülajı Bulunan Alt Paleolithic Dülükiyen Devre Ait Elbaltası Üzerinde Bir Tetkik”, *Antropoloji 7*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.317–337.

ÇİNER, R. 1958,

“Gaziantep Çevresinde Paleolitik Buluntular”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt XVI, Sayı 3–4, s.125–129.

DİNÇER B.

2010, *Dülük (Gaziantep) Paleolitik Çağ Buluntuları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Bursa.

KUHN S.L., M.C. STEINER, E. GÜLEÇ, İ. ÖZER, H. YILMAZ, İ. BAYKARA, ,

A.AÇIKKOL, P. GOLDBERG, K.M. MOLINA, E. ÜNAY, F. SUATA-ALPASLAN, “The Early Upper Paleolithic Occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey)”, *Journal of Human Evolution*, 56: 87-113, 2009.

MİNZONI-DEROCHE A., 1987

“1986 yılı Gaziantep Yöresi Paleolitik Araştırmaları”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara

MİNZONI-DEROCHE A., 1988

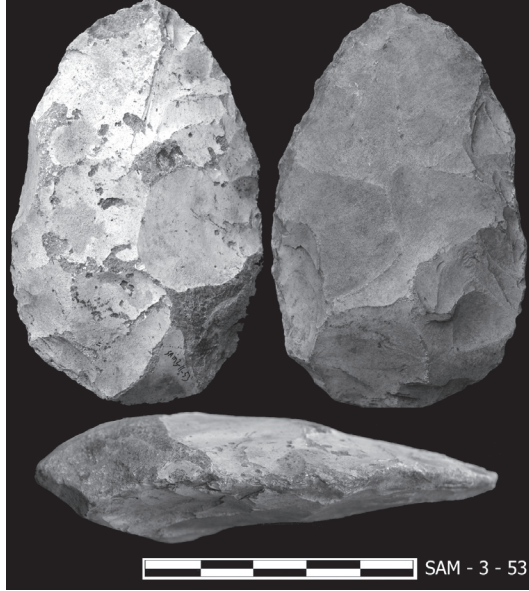
“Gaziantep’te Prehistorik Araştırma 1987 Misyonunun Hazırlık Sonuçları”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.

TAŞKIRAN H., (2002)

“2000 Yılı Karkamış Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması”, N. Tuna, J. Velibeyoğlu (Ed.), *İhsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, s.383–429.

Resim 1: Başıpınar Organize Sanayisinin kuzey yamaçlarından ele geçen el baltası

Resim 2: Samköy buluntu alanından ele geçen el baltaları

Resim 3: Yakacık Köyü'nden bulunan çekirdek parçaları

HATAY İLİ'NDE TÜRK Ve İSLAM DÖNEMİ YÜZEY ARAŞTIRMASI - 2011

F. Mine TEMİZ *

Hatay İlinde Türk ve İslam Dönemi yüzey araştırması 2011 çalışmaları, Merkez İlçe Antakya'ya bağlı Şenköy Beldesi yerleşim merkezinde yürütülmüştür. Belde, Antakya'nın güneyinde, 23 km. uzaklıktadır. Yerleşim, Kuseyr Yaylasının yukarı kesimlerinde, dağ sırtında kurulmuştur.

Şenköy'de, 2010 yılında, Yrd. Doç. Dr. Hatice Pamir'in başkanlığında, Asi Vadisi Arkeoloji Projesi kapsamında gerçekleştirilen çalışmada, daha önce tescil edilmiş yapılar incelenmiş, yerleşim dokusunda ön tespitler yapılmıştı.

2011 yılında, kısaca "ASAYİK" diye kodladığımız, bağımsız bir araştırma olarak yürütülen çalışmada, daha önce incelenen yapılar ayrıntılı çalışılmış, bunlara ek olarak 18 konut, 2 çeşme, 1 yunak kalıntısı ile konutlarda halen günlük yaşantıda kullanılmakta ya da muhafaza edilmekte olan etnografik eserler tespit edilmiş ve incelenmiştir.

Belde merkezinde ilk yerleşimin ne zaman başladığı kesin olmamakla birlikte mevcut bilgi ve veriler, XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şeyh Ahmet Kuseyri Külliyesi ve çevresinde gelişmeye başladığını göstermektedir. Bu nedenle araştırma, külliye ve çevresindeki sivil mimari örnekleri üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu çekirdek alanda görülen mimari geleneğin belde içinde yüzyıllar boyunca önemli bir değişime uğramaksızın günümüze kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Araştırmamız sırasında hedefimiz, yerleşim dokusu ile onu oluşturan yapıların mimari ve üslup özellikleri ile birlikte etnografik eşyanın, işlev, malzeme ve yapım tekniğini belirlemek olmuştur.

Yerleşim Dokusunun Genel Özellikleri

Yerleşim dokusu, batıdan Antakya –Yayladağı yolu ile sınırlanmış, diğer yönlerden ekili dikili alanlarla çevrilmiştir. Daha geniş bir çevrede, taş ocakları ve çiftlikler bulunur.

Eğimli bir arazide yerleşmiş olan dokuda, topografik yapıya uygun olarak biçimlenen dar ve dolambaçlı sokaklar, sağır taş duvarlarla sınırlanmıştır. Yerleşimin güneyinde, cami ve türbenin batısında, küçük bir meydan bulunur. Meydanın güneybatısında, Pınarbaşı olarak adlandırılan mevkide, bir grup çeşme yer alır. Güneydoğudaki dik yamaçta mezarlık vardır. Yerleşimin doğusundaki yamaçlarda, günümüze sadece çeşmesi ulaşmış olan bir yunak bulunmaktadır. Bu mevkide biri kısmen diğeri tamamen yenilenmiş iki de çeşme vardır. Yerleşim içinde konutlar, içe dönük, avlulu bir düzene sahiptir. Bazı konutlarda, avluya bağlanan bir meyve bahçesi bulunur. Konutların cepheleri, arazi yapısı elverdiğince güneye yönlendirilmiştir. Doku içinde, bazı konutların bir odası, dükkan olarak düzenlenmiştir. Sokak aralarında yer yer halkın ortak kullandığı tandırlar bulunur.

Külliye

Cami, türbe ve zaviyeden oluşan Şeyh Ahmet Kuseyri Külliyesi, yerleşimin güneybatısında yer alır. Cami, enine dikdörtgen planlı, iki sahnıdır. İlk sahn üzerindeki mihrap önü kubbesi ve onu çevreleyen haç tonozlu örtüsü ile Anadolu'da bu türdeki cami gelişimi içinde önemli bir yere sahiptir. Kuzeyinde yer alan türbe, dört yönde kemerlerle

* Yrd. Doç. Dr. F. Mine TEMİZ, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Tayfur Sökmen Kampüsü, 31040 Antakya, Hatay/TÜRKİYE.

genişletilmiş, kubbeyle örtülü bir kare mekan ve kuzeyinde sonradan türbeye birleştirilen ilehane kısmından ibarettir. Cami ve türbe, avlu duvarlarıyla evrelenmişken, batısındaki zaviyeden aradaki yol ile ayrılır. Günümüzde konut olarak kullanılan zaviye, bir avluyu kuzey ve güneyden sınırlayan ve zaman içinde birbirine eklenerek gelişen birimlerden oluşmaktadır. Zaviyeyi oluşturan birimlerin, yerleşimdeki konutların biçimlenmesini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir.

Konutların Mimari zellikleri:

Plan Kuruluşu ve İşlev Dağılımı

Yerleşimdeki konutlar, avlunun bir ya da daha fazla kenarını sınırlayan, birbirinden bağmsız, tek ya da iki katlı ktlelerden meydana gelmiştir.

Avlunun girişe yakın bir yerinde ahır v.b. müştemilat yapıları bulunur. Oturma ve yatma eylemlerinin gerçekleştirildiği odalar ile kiler işlevi gören *ambar evi* ise ayrı bir alanda konumlanan bir ktle içinde yer alırlar.

Konutu oluşturan mekanlar, esas olarak iki farklı biçimde düzenlenmişlerdir. Birincide, birbirine bitişik düzende yan yana getirilir ve avluya açılırlar. İkincide, ortada bir eyvan ile iki yanında ona açılan birer odaya yer verilir. Bu iki düzenlemeden biri ya da ikisi, katlar arasında çeşitli biçimlerde bir araya getirilmişlerdir.

st kata, avlunun bir kenarında yer alan merdiven ile çıkılır. Merdiven, bu katın avluya bakan duvarına paralel uzanan bir sundurmaya (yerel dilde: *sndrme*) ulaşır.

Konutlarda, yakın zamana kadar mutfak olarak düzenlenmiş ayrı bir mekan yoktur. Zemin katta bulunan ambar evi ya da eyvan yemek pişirme eylemi için de kullanılmıştır.

Konutlarda odalar, oturma ve yatma eylemlerinin gerçekleştirildiği mekanlardır. Odalar arasında, birkaç istisna dışında bağlantı yoktur. Odalardan biri genellikle diğerlerinden daha özenle düzenlenmiş bir *başoda* niteliğini taşır. Kimi zaman yazlık ve kışık oda ayrımı görülür. Zengin evlerinde, odaların arka cephelerine eklenen ve *hazin* olarak adlandırılan, mutfak ve servis mekanı olarak kullanılan, enine planlı, kk mekanlara yer verilmiştir.

İç Mekan Düzenlemesi

Odaların girişlerinde, *eşiklik* bulunur. Yıkınma eylemi de burada gerçekleştirilir.

Oda giriş kapısının bulunduğu kenarda, *kitabıye* denen, kapaksız, raflı bir niş yer alır. Bunun alt rafı *carralık* olarak düzenlenmiştir. Rafta açılan bir veya iki adet yuvarlak deliğe *carralar*, (yani içinde bulundurduğu suyu soğuk tutan seramik küpler) oturtulur. Odaların duvarlarında, değişik boyutlarda, çeşitli eşyaların konduğu, açık ve kapaklı dolap nişleri bulunur. Dşek ve yastıkların konduğu “mahmel” denen yüklük nişi diğerlerinden daha geniştir. Bazı evlerin odalarında, *aynalık* denen, farklı bir niş düzenlemesine yer verilmiştir. İ yüzeyi ahşapla kaplanmış olan bu niş, çeşitli biçimlerde kemerlerle taçlandırılmıştır. Odanın bir duvarında, dolap nişleri arasında yer alan bir diğer ge de ocaktır.

Odaların kapıları avluya ya da eyvana açılır. Avluya bakan duvarlarda, mekanın büyüklüğüne göre sayıları bir ile üç arasında değişen pencereler bulunur. Zemin katlarda, odaların sokağa bakan cephelerinde pencere yoktur.

Bu ögelerin iç mekan düzenlemeleri çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar.

Duvar Düzenlemeleri:

- Duvarlar içlerindeki yalın nişlerle birlikte sıvanmıştır.

- Duvarların, kapaklı ya da ahşap pervazla çevrili alanlar dışında kalan kısımları sıvanmıştır.
- Nişlerin arasında kalan alanlara, belli aralıklarla, düşey yönde, ahşap pervazlar çakılmıştır.
- Nişler, üstten, yatay yönde, duvar boyunca devam eden raflarla ve/veya alttan ahşap pervazlarla birbirine bağlanmıştır.
- Duvarlar, boydan boya ya da belli bir yüksekliğe kadar ahşap kaplamalıdır.
- Kapı ve pencere açıklıkları içten düzdür. Bazı evlerde, ahşap doğrama ile açıklıklara kemer süsü verilmiştir.
- Tavan düzenlemeleri: Zemin katlarda iki tür tavan düzenlemesi görülür:
- Üst döşeme konstrüksiyonu alttan açık bırakılmıştır.
- Tekne tavan uygulanmıştır. (İki örnekte rastlandı)

Malzeme ve Yapım Tekniği

Konutlarda inşaat malzemesi olarak taş ve ahşap kullanılmıştır. Duvarlar, yığma taştandır. Ender de olsa bazı evlerin kimi duvarlarında bağdadi tekniği de uygulanmıştır. İki katlı yapılarda, katları birbirinden ayıran döşeme, yörede “*basma*” tabir edilen yöntemle oluşturulmuştur.

“*Basma*” tekniğinde, dairesel kesitli, boyuna uzanan, *hezen* ve *kulub* denen, 35-40 cm. çaplı ahşap kirişler üzerine aksi yönde yaklaşık 10 cm kesitli, birbirine bitişik konumda sıralanmış *murabba* denen mertekler döşenir. Bunların üzerine saman katkılı, siyah topraktan elde edilen çamur (*kürtün*) kaplanır. Kuruyunca üzerine saman katkılı, beyaz çamur kaplanır. O da kuruyunca *havara* denen sıva sürülür. Havara, yörede bulunan, küçük beyaz taşların suda, avuç içinde ovalanarak çözünmesiyle elde edilir ve bir bez yardımıyla uygulanır. Bazı evlerde, üst döşemede, murabbaların üzerine kaplama tahtası döşenmiştir.

Alt katta, eşiklikler taştandır. Odanın zemini ahşap konstrüksiyonla yükseltildikten sonra çamur harç ve havara uygulanır. Konutlarda, üst kattaki birimlere geçişi sağlayan sundurma (yerel dilde *sündürme*), ahşap konstrüksiyonludur. Sundurmaya çıkan merdiven (yerel dilde *derece*) ise birbiri üzerine binen taş basamaklarla oluşturulmuştur. Yapılar beşik çatı ile örtülmüşlerdir. Çatı, ahşap konstrüksiyonla oluşturulur ve konstrüksiyon mekan içinde görülür. Çatı kuruluşunda, hezenlerin üzerine murabbalar 40-50 cm aralıklarla çakılır, üzerine kamış serilir, onun üzerine zakkum çalısı döşenir, bunun da üzerine samanlı siyah çamur döşenir ve kiremitler dizilir. Yörenin geleneksel çatı örtüsü toprak damdır. Günümüzde yerleşimin tamamına yayılmış olan beşik çatı uygulaması, 1940’lardan sonra yaygınlaşmış, çatılar alaturka kiremitlerle örtülmüştür.

Cephe Biçimlenişi

Konutların sokağa bakan duvarları çoğunlukla sıvasız, zemin kat duvarları sağırdır. Burada avlu-sokak bağlantısını sağlayan çoğu basık kemerli kapılara yer verilir. Konutun en önemli cephesi avluya bakar. Plan tiplerinin katlar arasındaki dağılımı cephelerin karakterini de belirlemiştir. Beşik çatılı prizmatik kütlelerden oluşan yapıların cepheleri, kapı, pencere ve eyvan açıklıklarıyla biçimlenmiştir. Avluya açılan mekanların birbirine bitişik olarak sıralandığı tipte cephe, ritmik düzende, düz ya da basık kemerli kapı ve pencere açıklıkları ile belirlenir. Eyvana açılan odalardan meydana gelen tipte, ortada, düz ya da yaygın olarak sivri kemerli eyvan açıklığı ile iki yanında, simetrik düzende, pencere sıralarının belirlediği doluluk ve boşluklar ile biçimlenir. Burada, eyvan

kemerinin üzengi noktalarının zemine yakınlığı ile ortaya çıkan oranlar yörede konutların karakterini belirleyen dikkat çekici bir özelliktir. Bazı evlerin cepheleri havara ile sıvanırken bazıları kesme taş kaplanmış, kimisinde yalnızca söveler kesme taş yapılmıştır. Cepheleri tamamlayan bir diğer öge de yörede kuş takası denen ve çeşitli biçimlerdeki kemerlerle taçlandırılan nişlerdir. Bu nişlerin üzerlerindeki taş bezemelerle cepheler zenginleştirilmiştir.

Etnografik Eserler

Seramik Eserler

Carra: Su konulan testi. Ortalama 40 cm. uzunluğunda dar ağızlı, düz boyunlu, küresel gövdeli ve dar düz diplidir. Evlerde carralık denilen bu testilerin konulduğu ahşap bölümler bulunur. Carranın küçüğüne şarba denilmektedir.

Sırrı: İçi ve dışı sırlı, içine çökelek (bir çeşit peynir) basılıp, toprağa gömülen çift kulplu yaklaşık 35cm. büyüklüğünde çömlek.

Habiye: İçine zeytinyağı konulan yaklaşık 60 ile 90 cm. boyutlarındaki küplerdir.

Kashe: Çiğ köfte yoğurmakta kullanılan, pişmiş topraktan yapılmış, 30- 40 cm. çapında, 5-7 cm. derinliğinde yayvan kap.

Çanak: Pişmiş topraktan yapılmış yemek servis kabı. Ağız çapı: 21, dıştan 7 cm, içten 6,2 cm.

Kahve Tavası: İçinde kahve kavrulan çömlek. Ağız çapı: 20cm. iç derinlik: 11cm. dış derinlik: 12 cm.

Kapaklı Tava: Tandırda yemek pişirmek için kullanılan pişmiş topraktan yapılmış kap. Konik biçimdeki kapağın üst kısmında yer alan bir parmak geçecek kalınlıktaki kulplu kısmı kırılmıştır. Ağız çapı: 23.5cm. içten derinlik 9cm., dıştan derinlik 11 cm.

Hölüp: Genellikle eritilmiş tereyağ, et kavurması, çökelek konulan tek kulplu çömlek. Ağız çapı: 11cm. uzunluk: 26 cm.

Çift Kulplu Çömlek: Sulu yemek ya da turşu konulan çömlek kap. Ağız çapı:21.5cm, uzunluk 19cm.

Madeni Eserler

Künefe Tepsisi: Yöreye özgü künefe tatlısının yapıldığı büyük tepsi . olarak iki parçası da kullanılır. Ortalama ağız çapı: 19, 5cm.

Tunç Havan: İçinde çeşitli gıdaların dövülüp, ufalandığı alet. Muhtemelen Osmanlı Dönemi. Ağız çapı: 7 cm. uzunluk: 8 cm.

Satıl: Süt almak için kullanılan bakır kap.

Sahım Satılı: İçine süt sağılan (genellikle keçi) ağız geniş kap. Ağız çapı: 20 cm. dıştan derinlik 17 cm.

Sahan: Yemek yemekte kullanılan tabaktan biraz daha derin kap. Ağız çapı. 20cm. derinlik 4cm.

Kuşhanı: Kuş yuvasına benzetildiği için bu adı almış. Sulu yemek servisinde kullanılır. Ağız çapı: 21cm. derinlik dıştan 10 cm, İçten 9,2 cm.

Martabani: Yörede genellikle susuz ve kuru gıdaları servis etmekte kullanılan bakır yayvan tabak. Ortalama ağız çapları: 25.5 ile 33 cm. arasında, derinlikleri: 4.5 ile 5cm. arasında değişmektedir.

Kandillik: Türbeye ait olduğu söylenen kandillik Osmanlı Dönemine aittir. Türbede yapılan restorasyon sırasında çıkartılmıştır.

Şamdan: Üzerine mum konularak yakılan aydınlatma aracı. Yaklaşık 20 cm. boyundaki kaide kısmı taş, yaklaşık 20 cm. boyundaki mum dikilen kısım madendir.

Taş Eserler

El Değirmeni: Üzerinde bulunan ahşap kolun elle çevrilmesiyle, buğday yada çeşitli baharatları öğütmeye yarayan iki parça dan oluşmuş taş alettir.

Soku Taşı: İçinde genellikle sumak ya da buğday dövülen taş. Taban kısmı toprağın içine gömüldüğü için soku taşı adı verilmiştir.

Et Dövme Taşı: Çiğ köfte yapmakta kullanılacak olan etin üzerine konulup, ahşap bir tokmak yardımıyla vurarak işlendiği taştır .

Bitki Saplarından Eserler

Diplik: Sepet nihale. Tandırdan yeni çıkarılmış yemek kaplarının hem el yakmaması hem de ıslı olduğu için etrafı kirletmemesi için içine çömlek ya da tencerenin yerleştirildiği kap. Ağız çapı: 23.5 yük: 16cm.

Cimem: Hasırdan örülmüş, içine buğday gibi kuru gıdaların konulduğu yayvan tabak.

Kulaklı Sepet: Kamıştan örülmüş, yörede özellikle kaynatılan bulgurun içine konulup suyunun süzdürüldüğü yaklaşık 50cm. boyutundaki kap.

Kera: Bir tarafı hasırdan örülmüş, diğer tarafı içi doldurulmuş kumaş ya da bez parçasıyla kaplanmış, tandıra ekmek yapıştırmada kullanılan alet.

Resim 1: Şenköy yerleşim dokusu

Resim 2: Konutlarda avlu sokak kütle ilişkisi

Resim 3: Konutlarda iç mekan düzenlemesi (Havva - şekip şimşek Evi)

Resim 4: Konutlarda iç mekan düzenlemesi (Raif Okşarel Evi)

Resim 5: Basma konstrüksiyonu

Resim 6: Beşik çatı konstrüksiyonu

Resim 7: Konutlarda sokak cephesi düzenlemesi

Resim 8: Konutlarda avlu cephesi düzenlemesi (Havva-Şekip Şimşek Evi)

Resim 9: Konutlarda avlu cephesi düzenlemesi (Sabahat Gökçen Evi)

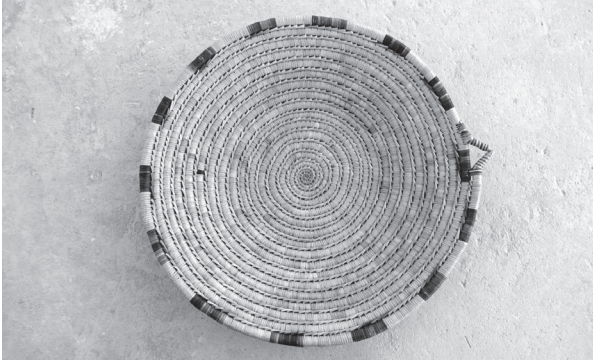
Resim 10: Avlu cephesinde eyvan düzenlemesi (Mehmet Rasim Kuseyri Evi)

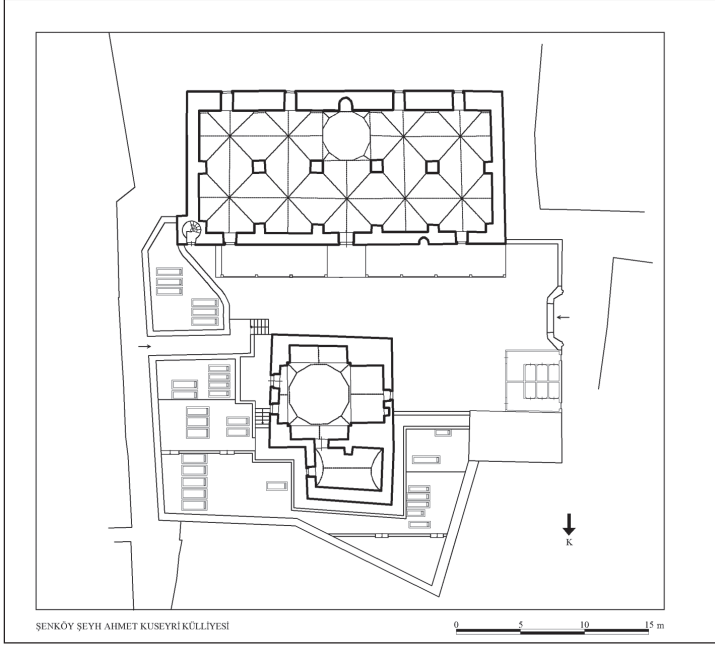
Resim 11: Şenköy’de kullanılan seramik kaplardan habiye

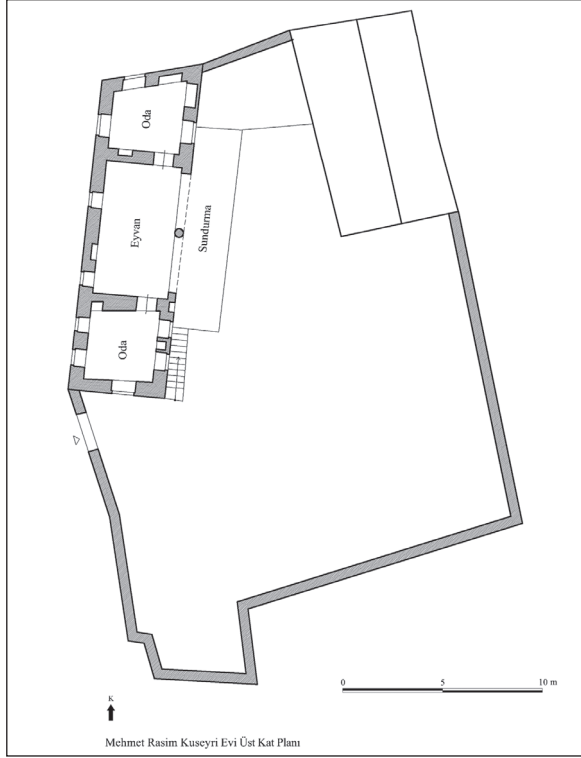
Resim 12: Şamdan

Resim 13: Cimem

Çizim 1: Şeyh Ahmet Kuseyri külliyesi plan

Çizim 2: Mehmet Rasim Kuseyri Evi üst kat planı

2011 YILI ERZİNCAN, ERZURUM, KARS ve İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Oktay ÖZGÜL*
Alpaslan CEYLAN
Akın BİNGÖL
Yasin TOPALOĞLU
Yavuz GÜNAŞDI
İbrahim ÜNGÖR

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 26.09.2011 tarihli ve 195827 sayılı izinleri Erzurum İli Horasan, Çat ilçeleri, Erzincan İli, Refahiye ilçesi, Kars İli, Merkez, Susuz ve Kemah İlçelerinde yürütülmüştür.

Atatürk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Alpaslan Ceylan başkanlığında yürütülen çalışmalara Yrd. Doç. Dr. Akın Bingöl, Yrd. Doç. Dr. Yasin Topaloğlu, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Üngör, Dr. Oktay Özgül, Arş. Gör. Yavuz Günaşdı ve Arş. Gör. Mustafa Karageçi katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini Erzurum Müzesi arkeologlarından Ertan Küçükefe üstlenmiştir¹. Bölgede 1998 yılından itibaren aralıksız yürüttüğümüz araştırmaların 2011 yılı çalışmaları da oldukça verimli geçmiş, bölgenin tarihi ve arkeolojisini aydınlatma açısından önemli sonuçlar ortaya koyacağını düşündüğümüz birçok merkez tespit edilmiştir.²

* Dr. Oktay ÖZGÜL

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 25240 Erzurum / TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 36100 Kars / TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 25240 Erzurum / TÜRKİYE

Arş. Gör. Yavuz GÜNAŞDI, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 25240 Erzurum / TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR, Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 24100 Erzincan / TÜRKİYE

¹Yüzeysel araştırmaları sırasında gösterdikleri anlayış ve sağladıkları katkılardan dolayı ekip üyelerine, bakanlık temsilcimiz Ertan KÜÇÜKEFE'ye ve bu çalışmanın gerçekleşmesine büyük katkıları olan Atatürk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hikmet Koçak'a, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'a, Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'na, DPT'ye, Erzurum Müzesi Müdürü Mustafa Erkmen'e, Kars Müze Müdürü Necmettin Alp'a, Öğr. Gör. Aslantürk Akyıldız'a, Dr. Oğuz Şimşek'e, Arkeolog Abdulhak Saydın'a teşekkür ederiz.

²Ceylan, A., "1998 Yılı Erzincan Yüzeysel Araştırması", 17. AST-II 2000, Ankara, 181-192; Ceylan, A., "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzeysel Araştırması", 18. AST, 2001, Ankara, 71-82; Ceylan, A., "2001 Yılı Erzincan ve Erzurum İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 19. AST-II, 2002, Ankara, 165-178; Ceylan, A., "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 20. AST-II, 2003, Ankara, 311-324; Ceylan, A., "2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 21. AST-II, 2004, Ankara, 263-272; Ceylan, A., "2003 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 22. AST-II, 2005, Ankara, 189-200; Ceylan, A., "2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 24. AST-I, 2007, Ankara, 163-182; Ceylan, A., - Y. Topaloğlu, A. Bingöl, "2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 25. AST-III 2008, Ankara, 129-148; Ceylan, A., - Y. Topaloğlu, A. Bingöl, "2007 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 26. AST-II, 2009, Ankara, 133-150; Bingöl, A., - A. Ceylan - Y. Topaloğlu - Y. Günaşdı, "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 27. AST-II, 2010, Ankara, 375-398; Topaloğlu Y., - Y. Günaşdı, A. Bingöl, A. Ceylan "2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 28. AST-II, 2011, Ankara, 1-21; Günaşdı, Y., - Y. Topaloğlu - A. Bingöl - A. Ceylan "2010 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", 29. AST-III, 2012, Ankara, 49-70.

Erzurum Bölgesinde Saptanan Yerleşmeler

2011 yılı araştırmalarını Erzurum İli'nin 52 km. güneyinde yer alan Çat İlçesi'nde ve Erzurum İli'nin 85 km doğusunda yer alan Horasan İlçesi'nde yoğunlaştırdık. 2011 yılında Erzurum bölgesinde yaptığımız araştırmalarda, geçen yıllarda incelenen merkezlere yeni merkezler eklenmiştir.

Gökçeşeyh Höyük

Erzurum İli, Çat İlçesi'nin 21 km. batısında, Yavi Beldesi'nin 4 km güneybatısında, Gökçeşeyh Köyü'nün 500 m kuzeyinde, 1827 m. yer yükseklikte yer almaktadır. Höyüğün güney tarafından Tuzluca Çayı geçmektedir. Yaklaşık olarak 43x43 boyutlarındadır. Höyükte daha önce yapılan araştırmalar ve kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılarak Erzurum Arkeoloji ve Etnografya müzesine getirilen eserlerden höyüğün Urartular Dönemine ait bir yerleşim yeri olduğunu söyleyebiliriz.³ Höyük yol yapımı sırasında büyük bir tahribata maruz kalmıştır. Stratejik açıdan oldukça önemli bir konumda yer almakta olup, bölgedeki geçiş yollarını kontrol altında tutmaktadır. Ayrıca su kaynakları açısından da oldukça zengin olup, yerleşime son derece elverişlidir. Höyük üzerinde çok sayıda kaçak kazı izi vardır. Bu kaçak kazılar sonucu ortaya çıkan keramik verileri buranın İlk Tunç Çağında ve Demir Çağında yerleşim gördüğünü bizlere göstermektedir.⁴

Çilehane Kalesi

Erzurum İli, Çat İlçesinin 28 km. batısında, Murat Çayırı Köyü'ne bağlı Beykomu Mezrasının 3 km güneyinde yer alan küçük bir kaledir. Rakım olarak 1669 m. yükseklikte yer almaktadır. Su kaynakları açısından oldukça zengindir. Vadiyi kontrol altında tutmakta ve stratejik açıdan önemli bir noktada yer almaktadır. Ana kayanın üzerine inşa edilen kalenin doğu tarafı sarp uçurumlarla çevrilidir. Doğu-Batı doğrultulu kale 25x23 m. boyutlarındadır. Kaçak kazı izlerine rastlanılmaktadır. Kalede herhangi bir duvar kalıntısı izlenmemiştir. Yüzeyde bulunan keramikler İlk Tunç Dönemi'ne aittir.⁵

Hubyar Kalesi (I)

Erzurum İli, Çat İlçesinin 3 km. güneybatısında, Karasu Nehri'nin kollarından biri olan Hubyar Çayı'nın güneybatısında yer almaktadır. Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1905 m'dir. Nekropol alanının güneyinde bulunan kalede çok sayıda keramik ve obsiden malzemesi bulunmuştur. Kaçak kazı izine rastlanan kale yoğun şekilde tahrip olmuştur. İki kademeli bir kaledir. Kalenin kuzey tarafında sur izlerine rastlanmaktadır. Üç sıra halinde görülen sur duvar izleri yaklaşık olarak 4 m. uzunluğundadır. Kale stratejik açıdan bölgeye hâkim bir konumdadır. Keramik verileri kalenin İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim gördüğünü düşündürmektedir. Erken dönem mezarları da tespit edilen kalede ayrıca, Erken Demir Çağ, İlk Tunç Çağ ve Orta Çağ dönemine ait keramik verileri de mevcuttur.⁶

Hubyar Kalesi (II) ve Mezarlık Alanı

Erzurum İli, Çat İlçesinin 3 km. güneybatısında, Hubyar I Kalesinin 300 m. doğu tarafında yer almaktadır. Hubyar Çayı'nın güneybatısında bulunan kale, deniz seviyesinden

³ Diler, A., "Gökçeşeyh Buluntuları Işığında Protomlu Boynuz Rhytonların Kökeni ve Gelişimi", *Belleten* LII / 202, 1998, Ankara, 19-31

⁴ 37 65 27 45 E – 43 87 143 N.

⁵ 37 64 77 19 E - 43 85 796 N.

⁶ 37 66 75 95 E – 43 85 751 N.

1926 m. yüksekliktedir. Hubyar II Kalesi, Hubyar I Kalesine göre çok daha büyük bir kaledir. Kale içerisinde çeşitli mimari yapılar görülmektedir. Bu mimari yapılardan birisi, oval yapılıdır. Mimari yapıların çoğu tahrip olmuştur. Çok sayıda keramik ve obsiden parçası bulunan kalede, kiklopik teknikte yapılmış üç sıra halinde sur duvarı görülmektedir. Kalenin batı tarafında Erken Demir Çağı'na ait olduğunu düşündüğümüz birçok mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan bazıları kaçak kazılar neticesinde tahrip edilmiştir. Tespit ettiğimiz mezarlardan birisi, 2.50 m. uzunluğunda, 2 m genişliğindedir. Bir diğer mezar ise 1.80 m genişliğinde, 3 m uzunluğundadır. Yaptığımız araştırmalar ve keramik buluntuları ışığında kalenin İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim gördüğünü söyleyebiliriz⁷.

Gaban Kalesi (I) ve Sulama Göleti

Erzurum İli, Çat İlçesinin yaklaşık 5 km. kuzeyindedir. Kalenin batı eteklerinden Tuzla Çay'ı geçmektedir. Doğusunda su göleti bulunan Gaban Kalesi (I), bağlı olduğu Yukarı Çat Köyü'nün yaklaşık 2 km batısındadır. Su kaynakları açısından zengin ve önemli karayollarının kesiştiği stratejik bir bölgede inşa edilmiştir. 2102 m yükseklikte bulunan kalede, çok sayıda mimari yapının mevcudiyeti görülmektedir. Ayrıca kaçak kazı izleri de gözden kaçmamaktadır. Gaban Kalesi (I) 'nin hemen doğu tarafında kale ile aynı tarihlerde yapıldığını düşündüğümüz bir su göleti mevcuttur. Göletin uzunluğu 28 m, genişliği 22 m dir. Gölet suyu günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak günümüzde sularının bir miktar azaldığı görülmektedir. Bu göletin, kalenin su ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanıldığını düşünmekteyiz. Elde edilen keramik buluntuları ve kale yapım tekniği dikkate alındığında, kalenin İlk Tunç ve Demir Çağ dönemine ait olduğunu söyleyebiliriz. Yaklaşık olarak 54 m uzunluğunda, 28 m genişliğindedir. Kalenin eteklerinde sur izleri izlenmektedir. Kalenin kuzey tarafının oldukça korunaklı olduğu gözlemlenmiştir⁸.

Gaban Yerleşmesi

Erzurum İli, Çat İlçesinin yaklaşık 5 km. kuzeyindedir. Gaban Kalesi (I) 'nin kuzey eteklerinde yer alan yerleşmede çok sayıda nereden getirildiği tespit edilemeyen kabaca işlenmiş taşlar bulunmuştur. Bu taşların, karmaşık bir mimari yapının devamı olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen Gaban Kalesi (I)'nin yerleşim alanıdır. 2029 m. yükseklikte yer almaktadır.⁹

Gaban Kalesi (II)

Gaban Kalesi (I)'nin 1 km. güneydoğu tarafında yer almaktadır. Gaban Kalesi (I)'nden daha küçük olan bu kalenin, güneybatısından Tuzluca Çay'ı geçmektedir. Yukarı Çat Köyü'ne bağlı olan kale, köyün 2- 2,5 km güneybatısındadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 2053 m'dir. Kalenin uzunluğu 65 m, genişliği 14 m.dir. Kalenin doğu tarafında sur duvarı kalıntısı görülmüştür. Kale oldukça tahrip olmuş bir durumdadır. Kalenin güneybatı tarafı uçurumla çevrilidir. Stratejik açıdan oldukça önemli bir noktada olan kalede kaçak kazı izleri tespit edilmiştir İlk Tunç Döneminden itibaren yerleşim gördüğünü düşündüğümüz kalede Orta Demir Çağ dönemine ait keramik verileri de tespit edilmiştir¹⁰.

⁷ 37 66 73 20 E - 43 85 799 N.

⁸ 37 67 17 80 E - 43 91 039 N.

⁹ 37 67 17 63 E - 43 91 034 N.

¹⁰ 37 67 15 53 E - 43 90 854 N.

Gaban Kalesi (III)

Gaban Kalesi (II)'nin 1 km güneyinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden 2047 m. yüksekte yer alan kalenin batı eteklerinden Tuzluca Çayı'ı geçmektedir. Stratejik açıdan oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Kalenin oldukça tahrip olması nedeniyle sur izleri takip edilememiştir. Keramik buluntuları buranın İlk Tunç Dönemine ait olduğunu göstermektedir¹¹.

Gaban Kalesi (IV) ve Mezarlık Alanı

Gaban Kalesi (III)'nin batısında, yer almaktadır. 2021 m rakımı olan kale büyük bir ihtimalle diğer üç kaleyle beraber Gaban Kalesi (I)'ni korumak için yapılmıştır. Uzunluğu 25 m, genişliği 18 m dir. Batısından ve kuzeybatısından Tuzluca Çayı geçmektedir. Çok küçük olan kalede, tahribat nedeniyle gözle görülebilir sur duvarı kalıntısı çok azdır. çok sayıda obsidyen tespit edilmiştir. Keramik buluntusu tespit edilememiştir. Ancak kalenin diğer Gaban Kaleleri ile benzer özellikte olması buranın diğer kaleler ile aynı tarihlerde yapıldığını göstermektedir.

Gaban Kalesi (IV) 'nin hemen 1 km doğusunda bir mezarlık alanı bulunmaktadır. Buranın Gaban IV kalesinin mezarlık alanı olduğunu düşünmekteyiz. Kaçak kazılar sonucu bazı mezarların gün yüzüne çıkarıldığı görülmektedir. Çıkan mezar kalıntılarından buranın Erken Demir Çağı'na ait olduğu düşünülmektedir. Mezarlardan birincisi kuzey-güney doğrultulu olup, 3 m. uzunlukta, 2 m. genişliktedir. İkinci mezar ise doğu-batı doğrultulu olup, 4 m uzunlukta 3 m. genişliktedir¹².

Yukarı Iğırbiğir Kalesi

Erzurum İli, Horasan İlçesi'nin 50 km. doğusunda, Iğırbiğir Köyü'nün 3 km kuzeybatısında yer almaktadır. Batısında Ziyarettepe, doğusunda Buztaş Tepesi bulunan kale, Sarıkamış'a uzanan doğal yolunun tam kavşak noktasındadır. Kalenin batısından geçerek köye ulaşan "Duman Deresi" adını taşıyan dere, buradan Zaraphane Boğazı'na ulaşarak Aras Nehri'ne karışmaktadır. Deniz seviyesinden 2366 m. yükseklikte bulunan kalenin sur duvarları ayakta. İçerisinde büyüklü küçüklü mimari yapılar bulunmaktadır. Sur duvarları bastiyon ve kortiyonla desteklenmiştir. Kiklopik teknikte yapılmış olan sur duvarlarının kalınlığı 3,5 m dir. Kalenin hemen güneybatısında Aşağı Iğırbiğir Kalesi bulunmaktadır. Bölgeye hâkim bir tepede, stratejik bir kaledir. Savunma açısından elverişli olan kalenin sur duvarlarının yapımında teknik olarak kesme taşların kullanıldığı tespit edilmiştir. Kuzey-güney yönünde uzanan kale yaklaşık olarak 150 m genişliğindedir. Kalenin giriş kapısı 5 m. olup, kalenin güneybatısındadır. Oldukça büyük tıraşlanmış taşlardan oluşan giriş kapısına 7-8 merdiven basamağıyla çıkılmaktadır. Kale içerisinde kaçak kazı izleri mevcuttur. Sur duvarlarının kalınlığı 1 ile 1,5 m. arasındadır. Giriş kapısı duvarları 2 m. dir. Bu kadar büyük ve kullanışlı kalede keramik buluntusu oldukça azdır. İlk Tunç Çağ ve Orta Demir Çağ Dönemine ait kalelerden biri olduğunu düşünmekteyiz¹³.

Aşağı Iğırbiğir Kalesi ve Yerleşim Alanı

Erzurum İli, Horasan İlçesinin 50 km doğusunda, Iğırbiğir Köyü'nün 3 km. kuzeybatısında. 2304 m yükseklikte yer almaktadır. Kalenin giriş kapısı kuzey tarafta yer alır. Giriş kapısı Yukarı Iğırbiğir Kalesi'nin giriş kapısıyla karşılıklıdır. Her iki kale

¹¹ 37 67 14 45 E – 43 90 689 N

¹² 37 67 13 53 E – 43 90 707 N.

¹³ 38 28 70 08 E - 44 30 164 N.

de muhtemelen aynı dönemde ve aynı teknikle yapılmıştır. Kale içerisinde kaçak kazı alanları tespit edilmiştir. Kale içerisinde yukarı kaledeki gibi çok sayıda odacıklar ve yapılar bulunmaktadır. Oval biçimli ve kuzey-güney doğrultuludur. Kalede izlenebilen sur duvarlarının genişliği 2 ile 3 m. arasında değişmektedir. Sur duvarları ve kale içi mimari yapılar Yukarı Iğırbaş Kalesine oranla daha çok tahrip olmuştur. Muhtemelen İlk Tunç Çağı kalelerindedir. Yüzey üzerinde topladığımız az sayıdaki keramik buluntusu, İlk Tunç Çağ ve Orta Demir Çağ keramik özelliklerini yansıtmaktadır. Yukarı Iğırbaş Kalesi'ne oranla daha küçük olan kalede obsidyen varlığı da mevcuttur.

Aşağı Iğırbaş Kalesinin kuzey ve kuzeydoğu eteklerinin akropol olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birçok yerleşim izi mevcuttur. Bu yerleşim izlerinin kaçak kazılar sonucu tahrip olduğu görülmektedir. Mimari yapılar günümüzde açıkça izlenebilmektedir¹⁴.

Erzincan Bölgesinde Saptanan Yerleşmeler

2011 yılı araştırmalarını Erzincan'ın 71 km. kuzeybatısında yer alan Refahiye İlçesi'nde yoğunlaştırdık. 2011 yılında Erzincan bölgesinde yaptığımız araştırmalarda, geçen yıllarda incelenen merkezlere yeni merkezler eklenmiştir.

Pınaryolu Kalesi

Pınaryolu Kalesi, Erzincan İli, Refahiye İlçesi'nin 11 km. güneybatısında Pınaryolu Köyü'nün 2,5 m. batısında yer almaktadır. Kale, doğu-batı doğrultulu olup 1996 m rakımda yer almaktadır. Kalenin giriş kapısı, batı kısmındadır. Günümüze gelebilen sur duvarlarının kalınlığı 2,5 m. olarak tespit edilmiştir. Kalenin genişliği 21 m., boyu ise 120 metredir. Kale bölgeye hâkim bir konumda olup, güneyinde bulunan vadiyi kontrol altında tutmak amacıyla yapılmıştır. Güney tarafından dere geçen kalenin, kuzey, doğu ve batı kesimi ormanlarla çevrilidir. Bu sebeple batı, doğu ve kuzey kesimleri savunma açısından güvenlidir. Kalede ağır iş makineleri ile yapıldığı anlaşılan kaçak kazı izleri bulunmaktadır. Bu kaçak kazı alanı, 11 m. uzunluğunda, 10 metre genişliğinde 4 m derinliğindedir. Kalede kaçak kazıların yol açtığı tahribatın sınırları oldukça geniştir. Kalede bulunan keramik verilerine dayanarak, İlk Tunç ve Orta Çağ Döneminde yerleşim gördüğünü söyleyebiliriz¹⁵.

Altköy Kalesi

Erzincan İli, Refahiye İlçesi'nin 8 km. kuzeyinde, Altköyü'nün hemen 1 km doğusunda 1584 m. yükseklikte yer almaktadır. Stratejik olarak oldukça önemli bir noktadır. Doğuyu batıya bağlayan yol güzergâhının hemen üzerinde kurulmuştur. Ayrıca kalenin hemen batı tarafından Altköy Çay'ı geçmektedir. Bölgeye hâkim konumda olan kalenin, güney tarafında bulunan Yaslamçal Dağı, kaleye doğal bir savunma imkanı sağlamıştır. Kalenin kuzey tarafı küçük bir ovaya bakmaktadır. Kale ana kayanın düzeltilmesiyle yapılmıştır olup muhtemelen boğazı ve yolu kontrol etmek amacıyla yapılmıştır. Üzerinde kaçak kazı izleri vardır. Ayrıca kale üzerindeki doğal taşlar düzeltilerek duvar yapılmıştır. Kalenin kuzey tarafı sarp olup, boyu 28 m, genişliği ise, 20 m. olarak saptanmıştır. Kale girişi batı tarafta yer almaktadır. Koroğlu Geçidi'ni kontrol etmek amacıyla inşa edilen kale, bu anlamda daha da önem kazanmaktadır. Keramik buluntuları bu kalenin İlk Tunç Dönemi kalesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Demir Çağ ve Orta Çağ Döneminde de

¹⁴ 38 28 72 62 E - 44 30 062 N.

¹⁵ 37 47 33 95 E - 44 12 366 N

yerleşim gördüğü düşünülmektedir¹⁶.

Bakacak Kalesi

Erzincan İli, Refahiye İlçesi'nin 40 km. doğusunda, Bakacak Köyü'nün ise 3 km kuzeydoğusunda, 2026 m. yükseklikte yer almaktadır. Kalenin güneyinde Çukurçimen Köyü, güneydoğusunda ise Kelkit Deresi ve Mirza Köyü bulunmaktadır. Güneyinde sarıçamlarla örtülü yalçın dağlarla çevrili olan kalenin, kuzey bölümünden doğal yol geçmektedir. Bulunduğu bölgeye hakim ve stratejik bir noktada kurulmuştur. Güney yamacında bir mağara yerleşmesi tespit edilmiştir. Köy halkının verdiği bilgiye göre kale içerisinde bir de kaya basamaklı su tüneli vardır. Ancak günümüzde bu tünelin varlığı tespit edilememiştir. Tünelin sonradan doldurulmuş olacağı düşünülmektedir. Vadiyi kontrol altında tutan kale, ana kaya üzerine oturtulmuştur. Kalenin doğu ve güney kesimlerinde kutsal alan olarak kullanıldığını düşündüğümüz bir mekân bulunmaktadır. Kalenin giriş kısmının ise, kuzeybatıda olduğu anlaşılmaktadır. Keramik buluntuları kalenin İlk Tunç ve Demir Çağ dönemlerinde yerleşim gördüğünü bizlere göstermektedir. Kaleyle ilgili detaylı çalışmalara devam edilecektir¹⁷.

Ekecek Yerleşmesi

Erzincan İli, Refahiye İlçesinin 22 km. doğusunda, Ekecek Köyü'nün 3 km. kuzeyinde, 2107 m. yükseklikte yer almaktadır. Yerleşmenin güney tarafı Erzincan-Refahiye karayoluna ve verimli tarım arazilerine bakmaktadır. Yerleşmenin kuzey ve doğu tarafı yüksek tepelerle, güney ve doğu ucu ise kayalıklarla çevrilidir. Su kaynakları açısından oldukça zengin bir noktada yer almaktadır. Çevresine göre daha yüksek bir alanda kurulan yerleşmede çok sayıda keramik verisine rastlanmıştır. Kaçak kazıların bol olduğu bu yerleşmenin, eldeki verilere bakarak İlk Tunç ve Orta Çağ döneminde yerleşme gördüğünü söyleyebiliriz¹⁸.

Yurtbaşı Höyük

Erzincan İli, Refahiye İlçesi'nin 14 km. doğusunda, Yurtbaşı Köyü'nün 1 km. güneyinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1765 m.'dir. Verimli bir arazi üzerinde yükselen höyüğün güneyinde Dumanlı Dağları, 1 km. güneyinde ise Bulgar Çay'ı bulunmaktadır. Stratejik açıdan önemli bir noktada olup ulaşımı oldukça kolaydır. Höyük üzerinde kaçak kazı izleri görülmüştür. Höyük 55x40 m boyutlarındadır. Elde edilen keramik verileri sonucunda, höyüğün Tunç Çağı'na tarihlendirildiğini söyleyebiliriz¹⁹.

Taşbulak Kalesi ve Kaya Mezarı

Erzincan İli, Kemah İlçesinin 16 km. kuzeybatısında Taşbulak Köyünde yer almaktadır. Bu kale ekibimizin 2003 yılı yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş ve ön çalışmaları yapılmıştır. Kale, köyün hemen güneyinde yükselen kayalığın üzerine yapılmıştır. Deniz seviyesinden 1601 m. yükseklikte kurulmuştur. Kale güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu bir kaledir. Bu kayalık tepe iki kısımdan meydana gelmektedir. Kale bu kayalığın güney tarafına kurulmuştur. Üzeri tıraşlanarak tepe üzerine konumlandırılmıştır. Kalenin batı tarafında sur izleri görülmektedir. Kalenin güney ve doğu tarafları sarp

¹⁶ 37 47 56 44 E – 44 22 477 N.

¹⁷ 37 49 77 91 E – 44 25 611 N.

¹⁸ 37 49 70 84 E – 44 20 690 N.

¹⁹ 37 49 33 53 E – 44 17 773 N.

olduğu için savunma açısından oldukça kolaydır. Kalenin kuzey tarafı ise daha yayvandır. Kalenin doğu tarafında oldukça sarp ve yüksek olan Yoğurtçu Dağı bulunmaktadır. Kale güney ve kuzey taraflarından gelen vadiyi kontrol etmek amacıyla yapılmıştır. Fırat Nehrinin hemen üzerinde yükselmiştir. Stratejik açıdan oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Kalenin Urartu dönemine ait bir kale olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kalenin güney etekleri tıraşlanarak yerleşim alanları oluşturulmuştur. Ayrıca yine güney tarafta sert kayanın üzerine 70 cm çapında 90 cm derinliğinde bir su sarnıcının yapıldığı görülmektedir. Ayrıca kalenin güney tarafında bir kaya mezarı bulunmaktadır. Bu kaya mezarı tipik Urartu Kaya Mezarıdır. Kalenin ve kaya mezarının çizimleri kontrol edilmiş ve detaylı çalışmalar yapılmıştır.

Kars Bölgesinde Saptanan Yerleşmeler

2011 yılı araştırmalarını Kars Merkez İlçesi'nde ve Kars İli'nin 27 km. kuzeyinde yer alan Susuz İlçesi'nde yoğunlaştırdık. 2011 yılında Kars bölgesinde yaptığımız araştırmalarda, geçen yıllarda incelenen merkezlere yeni merkezler eklenmiştir.

Kızıroğlu Kalesi

Kars İli, Susuz İlçesinin 20 km. kuzeybatısında Kızıroğlu Köyü'nün 1 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kale sur duvarlarının kuzeyi, doğusu ve batısı belirgin bir şekilde izlenmektedir. Güney tarafındaki surlar çok tahrip olmuştur. Kale 2424 m yüksekliktedir. 1968 yılında Kızıroğlu Köyü'ne yapılan ilköğretim okulunda kullanılmak üzere, müteahhit tarafından kaleden birçok taşın götürüldüğü tespit edilmiştir. Kale üzerinde kaçak kazı izleri gözlenmektedir. Kalenin güneyi verimli arazilere bakmaktadır. Kalenin kuzeyi ve doğusu yüksek tepelerle çevrili, batısı ise yine yüksek verimli arazilere bakmaktadır. Kalenin güney tarafından Ziyaret Suyu geçmektedir. Kale su kaynakları açısından oldukça zengindir. Ziyaret suyu kalenin hemen güney tarafından çıkmaktadır. Stratejik açıdan önemli bir noktada olup, ovaya hâkim durumdadır. Kalenin hemen batısında Ardahan ili bulunmaktadır. Bölge tarım için oldukça müsaittir. Sur duvarlarında kullanılan taşlar oldukça büyük taşlar olup yaklaşık 100x60 cm. çaplarındadır. Aynı zamanda daha büyük taşlar da kullanılmıştır. Kale oldukça tahrip olmuştur. Kaleyi sağlamlaştırmak amacıyla bastiyonlar yapılmıştır. Surları oluşturan taşların dışları kabaca düzeltilmiş ve kiklopik tarzda yapılmıştır. Sur duvarları yaklaşık olarak 2 m genişliğindedir. Kalenin içerisinde birçok mimari yapı vardır. Bazı sur duvarlarının genişliği 6 m.. ye kadar ulaşmaktadır. Kalenin güney tarafında gözetleme kulesi olduğu düşünülen bir mimari yapı bulunmaktadır. Kalenin İlk Tunç ve Demir Çağ dönemine ait olduğu düşünülmektedir²⁰.

Yumrutepe Kalesi

Kars İli, Susuz İlçesi'nin 4 km. kuzeyinde, Kayalık Köyü'nün 500 m. kuzeyinde yer almaktadır. 1972 m. yüksekliğindeki kalenin girişi, kuzeybatı tarafındadır. Kalenin doğu tarafından Alabalık Suyu geçmektedir. Kalenin batısında ise doğudan gelen bir su kaynağının geçtiği görülür. Kaledeki sur izleri rahatlıkla izlenmektedir. Doğal bir tepenin üzerine ana kayanın düzeltilmesiyle oturtulmuştur. Kalenin güneyi Susuz İlçesi'ne açılmaktadır. Verimli arazilere bakmaktadır. Kalenin kuzeybatısında Mindivan Kalesi bulunmaktadır. Muhtemelen Mindivan Kalesi ana kaledir. Bulmuş olduğumuz Yumrutepe ise tam vadinin ortasında Mindivan Kalesi'nin koruması için yapılmış bir kaledir. Kale, bölgeye oldukça hâkim bir konumdadır ve stratejik açıdan oldukça önemlidir. Kalenin

²⁰ 38 33 55 35 E - 45 30 971 N.

İlk Tunç Dönemi kalelerinden olduğu düşünülmektedir. Üzerinde birçok mimari yapı mevcuttur. Bu yapılardan biri, kaya basamaklı su tüneli özelliği arz etmektedir. Bu tünelin sonu, kapandığı için nereye gittiği tespit edilememiştir. Ancak bu tünelin köye doğru indiği düşünülmektedir. Tünelin sütunlarla desteklendiği ve kesme taşlar kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Kale üzerinde kaçak kazı izleri mevcuttur. Kalenin belli kısımları yıkılmıştır. Su kaynakları açısından oldukça zengindir. Doğusu, batısı kuzeyi, yüksek tepelerle çevrilidir. Bu yüksek tepeler kaleye doğal bir koruma sağlamaktadır. Vadinin tam ortasında olması kaleyi oldukça önemli kılmaktadır. Kale girişinin bir basamakla çıkıldığı görülmektedir. Mindivan Kalesi²¹ ile bu kalenin çağdaş kaleler olduğunu düşünmekteyiz. Kale kuzey-güney doğrultulu bir kaledir. Elde edilen keramik buluntuları buranın İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Orta Çağda yerleşim gördüğünü göstermektedir²².

Yalçınlar Yerleşmesi

Kars İli, Yalçınlar Köyünün 1 km. kuzeyinde, 1531 m. yükseklikte yer almaktadır. Yerleşmenin güney tarafından başlayıp doğu tarafına doğru devam eden birçok sunak veya farklı amaçlarla kullanılmak üzere yapılmış çok sayıda mimari yapı mevcuttur. Ayrıca yerleşmenin güney tarafında mezar alanı olduğunu düşündüğümüz yapılarda bulunmaktadır. Yerleşmenin girişi kuzey batı tarafındadır. Yakalık 12 basamaklı bir merdiven ile giriş yapılmaktadır. Yerleşmenin kuzey ve kuzeybatı tarafından Çorlu Deresi geçmektedir. Yerleşme verimli arazilerin hemen üzerinde olup doğal bir tepe üzerine kurulmuştur. Ana kaya tıraşlanarak sur yatakları oluşturulmuştur. Yerleşmenin doğusunda ve güneyinde bulunan taşların düzeltilerek bir koruma sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Yerleşmenin doğu tarafında kaçak kazılar sonucu ortaya çıkmış bir yapı mevcuttur. Bu yapının içi yumuşak kil (toprak) ile doludur. Yerleşmenin doğu tarafı Ermenistan sınırına bakmaktadır. Stratejik açıdan oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Yerleşmenin güney tarafında da kaya basamaklı bir alanın mevcut olduğu görülmektedir. Yerleşmenin güney eteklerinde de yerleşim izleri mevcuttur. Ayrıca yine yerleşmenin güney eteğinde eni: 4 m., uzunluğu: 7.5 m olan bir mimari yapı vardır. Yerleşme üzerinde çok sayıda obsidyen de bulunmuştur. Yerleşme üzerinde çok sayıda kaçak kazı izi mevcuttur. Bu kaçak kazılar sonucu yerleşmenin tahrip olduğu görülmektedir. Kaçak kazılar sonucu ortaya çıkan keramik parçaları buranın İlk Tunç Çağından başlayarak, Demir Çağ ve Orta Çağ dönemlerinde de yerleşim gördüğünü göstermektedir²³.

Kız Kalesi Yerleşmesi

Kars İli, Yalçınlar Köyünün yaklaşık 2 km. doğusunda yer alan ve 1458 m. yükseklikte olan bu yerleşme, Ermenistan sınırına sıfır noktasında Arpaçay Barajı'nın sularının çekilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Köprünün altında iki kemer gözü bulunmaktadır. Yalçınlar Köyü'nün güneyinde yer almaktadır. Arpaçay Barajı'nda Türk ve Ermeni köylüleri tarafından balıkçılık yapılmaktadır. Kız Kalesi Yerleşmesinin yüzeyinde suların çekilmesi sonucu birçok keramik buluntusu elde edilmiştir. Keramik verileri buranın İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Orta Çağ'da yerleşim gördüğünü göstermektedir²⁴.

²¹ Ceylan, A., "2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 21. AST-II, 2004, Ankara, 267.

²² 38 34 18 73 E - 45 20 940 N.

²³ 38 38 49 08 E - 44 95 397 N.

²⁴ 38 38 67 67 E - 44 91 476 N.

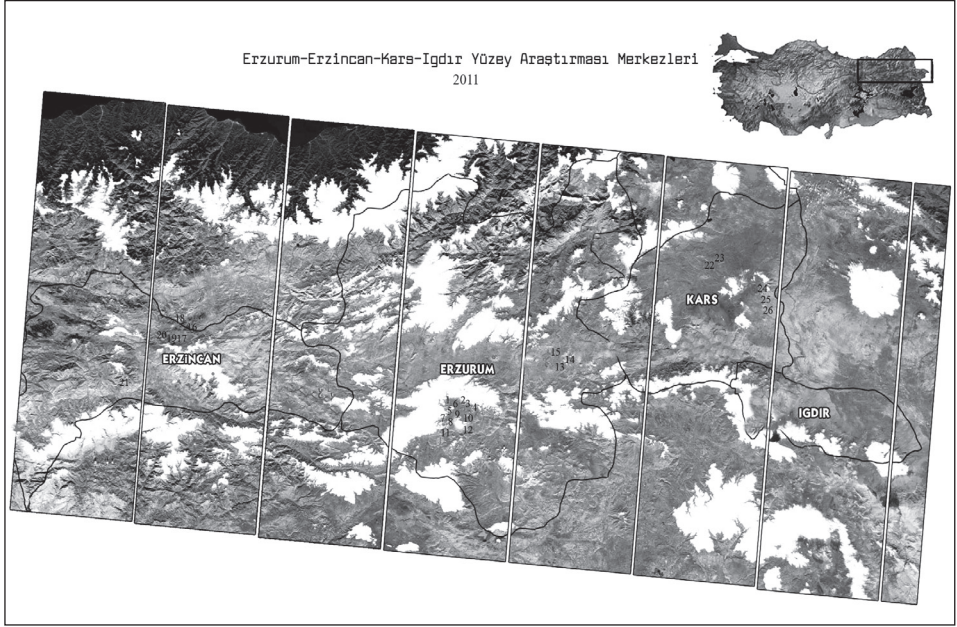
Kuyucuk Kalesi

Kars İli, Yalçınlar Köyünün 2 km. güneyinde, Ermenistan sınırının 2 km. batısında, Arpaçay Nehri'nin 1 km. batısında ve deniz seviyesinden 1518 m. yükseklikte bulunan bir kaledir. Stratejik açıdan oldukça önemli bir konumdadır. Ermenistan-Türkiye sınırı üzerindedir. Kale üzerinde çok sayıda kaçak kazı izi vardır. Kalenin giriş kuzey tarafta yer almaktadır. Kalenin güney ve kuzey tarafında kaya basamakları vardır. Kalenin güney eteklerinde Yalçınlar Köyü tarafından kullanılan yaylak evleri vardır. Bölgeye hâkim bir konumdadır. Kale oldukça yüksek bir kesimde yer almaktadır. Kaleden Ermenistan sınırı ve köyleri rahatlıkla görülmektedir. Kalenin muhtelif yerlerinde tepelerin düzeltildiği görülmektedir. Elde edilen keramik buluntuları buranın Demir Çağ dönemine ait kalelerden biri olduğunu bizlere göstermektedir²⁵.

Kars İli, Susuz İlçesi Doyumlu Köyü'nde tespit etmiş olduğumuz kaya panolarının ayrıntılı çalışması ise 2012 yılında gerçekleştirilecektir.

2011 yılı çalışmalarında tespit ettiğimiz; Elmapınar Köyü Mezarlığı (Erzurum / Çat), Elmapınar Eski Köy Mezarlığı (Erzurum / Çat), Bardakçı Mezarlığı (Erzurum / Çat), Bardakçı Çeşmesi (Erzurum / Çat) ve Bardakçı Camii (Erzurum / Çat), Babadere Mezarlığı (Erzurum / Çat) Kız Kalesi Köprüsü (Kars / Merkez) gibi kültür varlıkları üzerinde detaylı yayın çalışmaları ekibimiz sanat tarihçisi üyeleri tarafından daha sonra gerçekleştirilecektir.

²⁵ 38 38 53 91 E - 44 93 173 N.

Harita: 1 2011 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars Iğdır İlleri Yüzey Araştırması

Haritada Gösterilen Merkezler

1.	Gökçeşeyh Höyük	14.	Aşağı Iğırbiğir Kalesi
2.	Çilehane Kalesi	15.	Aşağı Iğırbiğir Yerleşmesi
3.	Hubyar Kalesi (I)	16.	Pınaryolu Kalesi
4.	Hubyar Kalesi (II)	17.	Altköy Kalesi
5.	Hubyar Mezarlık Alanı	18.	Bakacak Kalesi
6.	Gaban Kalesi (I)	19.	Ekecek Yerleşmesi
7.	Gaban Urartu Sulama Göleti	20.	Yurtbaşı Höyük
8.	Gaban Yerleşmesi	21.	Taşbulak Kalesi ve Kaya Mezarı
9.	Gaban Kalesi (II)	22.	Kızıroğlu Kalesi
10.	Gaban Kalesi (III)	23.	Yumrutepe Kalesi
11.	Gaban Kalesi (IV)	24.	Yalçınlar Yerleşmesi
12.	Gaban Mezarlık Alanı	25.	Kız Kalesi Yerleşmesi
13.	Yukarı Iğırbiğir Kalesi	26.	Kuyucuk Kalesi

Resim 1: Gökçeşeyh Höyük

Resim 2: Çilehane Kalesi

Resim 3: Hubyar Kalesi (I)

Resim 4: Hubyar Kalesi (II)

Resim 5: Hubyar nekropol alanı

Resim 6: Gaban Kalesi (I)

Resim 7: Gaban Urartu sulama göleti

Resim 8: Gaban yerleşmesi

Resim 9: Gaban Kalesi (II)

Resim 10: Gaban Kalesi (III)

Resim 11: Gaban Kalesi (IV)

Resim 12: Gaban nekropol alanı

Resim 13: Yukarı İğrıbgır Kalesi

Resim 14: Aşağı İğrıbgır Kalesi

VAN, AĞRI ve IĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2011

Aynur ÖZFIRAT*

2011 yılı çalışmaları Iğdır İli Merkez ve Tuzluca ilçeleri, Ağrı ili Doğubayazıt ve Diyadin ilçeleri, Van ili Muradiye, Merkez ve Gürpınar ilçeleri sınırları içinde çalışılmıştır¹. Yeni incelenen yerleşimlerin yanı sıra her yıl olduğu gibi daha önceki yıllarda çalışılmış olan bazı merkezlerde tekrar çalışmalarda bulunulmuştur.

Geç Kalkolitik Dönem (ykl. M. Ö. 3750-3400)

Araştırmamızda bugüne değin rastladığımız en erken dönem olan Geç Kalkolitik'e ilişkin çanak çömlek yalnızca Ağrı Dağı'nın güney eteğindeki Kaderçavuş Mağarasında (K74/3) bulunmuştur (Resim: 1). Dağın eteğindeki çöküntü alanlarından birinin güneydoğu kesimindeki Hoca Ağıl mevkiindeki mağarada bulgular ele geçmiştir. Mağaranın özellikle giriş kısmı yoğun olarak tahrib edildiğinden mağaranın boyutları ve özellikleri tespit edilememiştir. Toplanan az sayıdaki çanak çömlek bu dönem için bölgeden çok tanındık olan kahve-kiremit bitki katkılı maldır.

İlk Tunç Çağ (ykl. M. Ö. 3400-2300/2200)

Bu döneme ait yerleşimler Tuzluca'daki Karakoyun yamaç yerleşimi dışında Muradiye Ovasındaki kale tipi yerleşimlerdir.

Tuzluca'nın güneyindeki yüksek sırtta yer alan Cin vadisi yamacındaki Karakoyun Yerleşimi (I71/2) ile Muradiye Ovası'nın batısında Aladağlar eteğindeki Hacıkale (M71/13) yalnızca bu dönemde iskan edilmiş olmaları açısından önemlidir. Hacıkale yüksek bir kayalık tepe üzerindedir ve mimari planı çok açık olmakla birlikte 100x35 m. boyutlarında bir alanı kaplayan duvarları olduğu söylenebilir (Resim: 2-3). Kalınlığı 2 m. olan duvarlarda orta boyda yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Giriş kuzey duvarı üzerinde ve 2 m. genişliğindedir. Kuzey ve batı yamaçlarda bazı mekanlara ait taş temel izlerine rastlanmıştır.

Çok tabakalı kaleler ise yine Aladağlar eteğindeki Devetaşı (M71/11) ve Görecek (M71/12)'tir (Resim: 8-9). Hacıkalenin yakınındaki bu kaleler içinde Devetaşı'nda Erken Demir Çağ, Görecek'te de aynı zamanda Erken ve Orta Demir Çağ çanak çömleği ele geçtiği için görünen mimari için kesin tarihleme yapmak zordur (Resim: 4).

Ele geçen çanak çömlek tüm Doğu Anadolu'da olduğu gibi Kura-Aras türündedir. Alt gruplar olarak gri-siyah ağırlıklı, kahve-kiremit ağırlıklı ve çift renkli ağırlıklı mal vardır. Biçim olarak çanaklarda basit ve açık ağızlı yuvarlak gövdeliler, çömleklerde dik ağızlı, pervaz ağız kenarlı, uzun boyunlu ve oval gövdelilerle birlikte kapalı ağızlı ve yuvarlak

* Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tayfur Sökmen Kampüsü, Antakya-Hatay, TÜRKİYE. e-mail: aynurozfirat@gmail.com

¹ 2011 yılı araştırmamız başta Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve destekleri ile MKU-Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (1101 M 0115) projesiyle gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcisi görevi Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden Ümit Yarıcı tarafından yapılmıştır. Ekip üyesi olarak araştırmaya Mustafa Kemal Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nden Araş. Gör. Ali Tahir Sönmez, öğrenciler Hakan Demir, Betül Ataş ve Münire Öztürk ile fotoğrafçı Selma Arslan katılmıştır. Her iki kuruma, Bakanlık temsilcisine ve ekip üyelerine teşekkür ederim.

gövdeliler çoğunluktadır.

Orta Tunç Çağ (ykl. M. Ö. 2300/2200-1400/1300)

Bu döneme ait bulgular her yıl olduğu gibi oldukça sınırlı sayıda ele geçmiştir. Yayginyurt (K74/2) ve Yukarı Çarıkcı (I72/2) mezarlıklarında kaçak kazıyla açılmış kurganlardan çanak çömlek toplanmıştır. Her iki mezarlıkta bazı kurganlardan Demir Çağ çanak çömleği de ele geçmiştir. Yayginyurt kurganları Ağrı Dağı'nın güney eteğinde ve Doğubayazıt Ovası'nın doğu ucunda, Sarısu Çayı'nın kuzeyindeki düzlükte yer alır. Belirlenen 11 adet kurganın hepsi kaçak kazıyla soyulmuştur. Yığma tepeleri küçük işlenmemiş taşlardan yapılmıştır, çapları 7-12 m. arasında değişmektedir (Resim: 5). Yığma tepenin altındaki mezarlar hakkında tahribat nedeniyle bilgi edinilememiştir. Orta Tunç Çağı'na göre az sayıda da olsa Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı'na ait çanak çömlek de bulunmuştur.

Yukarı Çarıkcı kurganları yine Ağrı dağının kuzey batı eteğinin uzantısındaki Iğdır Ovası'nın batı ucunda yer alan oldukça geniş bir düzlüğe yayılmıştır. Belirlediğimiz çok sayıdaki kurgan içinde iki tanesinde Orta Tunç Çağ diğerlerinde Erken ve Orta Demir Çağ çanak çömleği ele geçmiştir (Resim: 6). İncelediğimiz mezarların hepsi kaçak kazıyla soyulmuştur. Taştan yığma tepelere sahip kurganların çapları 10-20 m. arasında değişen boyutlardadır. Yığma tepeleri irili ufaklı işlenmemiş taşlardan yapılmıştır. Yığma tepelerin altındaki mezarlara ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak kaçak kazı çukurlarından anlaşılabildiği kadarıyla basit toprak mezarlar olmalıydı, taş sandık mezarlara ait olabilecek taşlar ya da kapak taşları belirlenmemiştir.

Çanak çömlek az sayıdadır ve 'Aras Boyalıları' kültürü içinde yer alan kahve-kiremit açkılı ve kiremit astarlı açkılı maldır. Çoğunlukla gövde parçası olan bu parçalar içinde monokrom boyalıları siyah renkle dikey hatlarla taralı dörtgen dizileriyle bezenmiştir. Polikrom boyalıları krem astar üzerine siyah ve kiremit renkte boyalı geometrik motiflere sahiptir.

Son Tunç/Erken Demir Çağ (ykl. M. Ö. 1400/1300-900)

Van Gölü Havzası'nda, Muradiye Ovası'nın batısında Aladağlar eteğindeki Devetaşı (M71/11) ve Görececek (M71/12), (Resim: 8-9) kaleleri ile gölün doğusunda ve Karasu vadisinin yüksek kesiminde yer alan Kafkale (O70/29)'de bu döneme ilişkin çanak çömlek bulunmuştur.

Görececek ve Kafkale'de Orta Demir Çağı'na ait çanak çömleğe rastlanmıştır. Devetaşı Kalesinde ise İlk Tunç Çağ ile birlikte az sayıda Erken Demir Çağ parçaları da ele geçirilmiştir (Resim: 4). Kale aynı isimli köyün güneyinden geçen dere vadisinin kıyısındaki yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır. Mimari plan vermeyen ve orta boy yarı işlenmiş taşlardan yapılmış duvar kalıntıları bulunmaktadır.

Ağrı Dağı bölgesinde ise dağın eteklerindeki Yayginyurt (K74/2) ve Yukarı Çarıkcı (I72/2) mezarlıklarındaki kurganların bazılarında Son Tunç/Erken Demir Çağına ait çanak çömlek ele geçmiştir (Resim: 7). Her iki mezarlık Orta Tunç Çağından başlayarak ve Son Tunç ve Demir Çağ boyunca kullanılmış görünür.

Bu dönem çanak çömleği az sayıda bulunmuştur. Bu parçalar pembe-devetüyü, kahve-kiremit, kiremit astarlı ve krem astarlı maldır. Form olarak çanaklar basit ağız kenarlı ve kapalı ağızlı veya keskin karınlıdır, ağız kenarları yivlidir. Çömlekler alçak boyunlu ve yuvarlak gövdelidir, çanaklar gibi ağız kenarları yivlidir.

Orta Demir Çağ/Urartu (M. Ö. 900- ykl. 600)

Bu döneme ait merkezler Tuzluca güneyindeki yüksek sırtta yer alan Cin vadisi yamacındaki Karakoyun Yerleşimi (I71/2), Iğdır Ovasının batısında Yukarı Çarıkcı Kurgan Mezarlığı (I72/2), Kültepe Höyüğü (I72/3), Ağrı Dağı'nın üzerinde kuzeybatısında Korhan Kalesi (I73/22), Muradiye Ovası'nda Görecek Kalesi ve Kaya Mezarları (M71/12), Van Gölünün doğu sahilinde ve Karasu vadisi yakınındaki Beyaztaş Kalesi (O70/20), Karasu Vadisindeki Kafkale (O70/29) ile Caddebulak (O70/19), Akbulak (O70/21), Deliktaş (O70/22) ve Kelefetepe (O70/25) yerleşimleri ile Gürpınar Ovasındaki Urartu Su Kanalı (P71/8)'dir.

Bunların içinde Ağrı Dağı eteğindeki Orta ve Son Tunç ile Erken Demir Çağ bulgularına sahip Yukarı Çarıkcı Kurgan Mezarlığında bazı mezarlarda Urartu çanak çömleği ele geçmiştir. Bu kurganlar Ağrı Dağı çevresinde Orta Tunç Çağı'nda başlayarak uzun bir süre kullanıldığını bildiğimiz bu türde mezarların Urartu Krallığı içinde de varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Van Gölü Havzasında ise Muradiye Ovasının batısında Aladağlar eteğindeki Görecek Kalesinde İlk Tunç Çağ, Erken ve Orta Demir Çağ çanak çömleği birliktedir (Resim: 8-9). Kale aynı isimli köyün kuzeydoğusunda yüksek bir tepenin üzerindedir. Mimari planları açık olmayan savunma duvarları ve kare ya da dikdörtgen planlı mekanlar tepenin üzerindeki düz ve geniş alanda yer alır. Kalınlığı 1.5 m. olan duvarlarda büyük ve orta boyda yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Güney etekte Urartu özelliği gösteren 5 adet kaya mezarı belirlenmiştir (Resim: 10-11). Kaçak kazıyla tahrip edilen bu mezarlar zamanla toprakla dolmuştur. Bir tanesi kısmen plan vermektedir (Mezar 1), (Resim: 11). Mezarın dromosu kuyu şeklinde ve 2.60 m. uzunluğundadır, mezar odasına giriş 0,70 m. yüksekliğinde 0.75 m. genişliğinde ve 0.45 m. derinliğinde bir kapıyla sağlanır. Semerdam tavanlı mezarın tabanı toprak dolgu sebebiyle belirlenememiştir. Ölçülebilen boyutları, 3.60 m. uzunluk, 1.70 m. yükseklik, 2.70 m. genişliğindedir. Kapının tam karşısında 0.60 m. yükseklik, 0.30 m. genişlik ve 0,40 m. derinliğinde bir niş yer alır. Diğer bir niş ise kapının hemen solundadır, 1.20 m. yükseklik 0,45 m. genişlik, 0.20 m. derinliğindedir.

Kafkale (O70/29)'de Urartu çanak çömleği Erken Demir Çağ ile birlikte bulunmuştur. Kale, Karasu Vadisine bakan yüksek kayalık tepenin üzerinde yer alır. Mimari plan vermeyen duvarlar orta boy yarı işlenmiş taşlardan yapılmıştır.

Tek tabakalı olanlar içinde dikkat çekici olanlardan ilki Karakoyun Yerleşimi (I71/2) dir. Yerleşim Ağrı Dağı yakınında ve Tuzluca'nın güneyindeki yüksek kesimde Cin Vadisi'nin doğu kıyısında yer alır. Yamacın kuzeydoğusunda oldukça geniş bir alana yayılmış yerleşimde mimari plan vermeyen duvar kalıntıları görülebilir. Duvarlar dışta yarı işlenmiş iri taş bloklar içte daha küçük dolgu taşlarıyla inşa edilmiştir. Bunların dışında yerleşim içinde dirheler yer alır. Bunlardan biri kare planlı ve 8.50 m.x8.50 m. boyutlarındadır (Resim: 12). Duvarlar kiklopik taşlardan yapılmıştır, duvar kalınlığı belirlenememiştir. Benzer yapılara, güney ve kuzeydoğu kesimde de rastlanmıştır, bu yapılarda taşlar 60 cm. x 160 cm. kadar değişen boyutlardadır. Doğu yönde, herhangi bir plan vermeyen 0.60–0.70 cm. boyutlarında taşlardan oluşan tek bir yöne doğru düz devam eden uzun duvarlar tespit edilmiştir. Bu duvarların kuzeyinde, kaçak kazılar tarafından tahrip edilmiş olduğu anlaşılan mezarlara rastlanmıştır.

Ağrı Dağı'nın üzerinde oldukça yüksek bir noktadaki Korhan Kalesi (I73/22) aynı isimli yaylada yüksek bir lav tepesi üzerindedir (Resim: 13). Tüm Iğdır Ovasına ve Aras vadisine hakim bir noktadadır. Kale planı açık olmamakla birlikte ykl. 110x90

m. boyutlarındadır. Doğusunda 2.40 m. yüksekliğindeki sur duvarları belirgindir (Resim: 14). Kalınlığı 2 m. olan duvarlarda, 1.00x1.00 m. ile 0.50x0.35 m. arasında değişen boyutlarda işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Şevli olarak inşa edilen duvarda, yatay düzlemde 4 m. aralıklarla 0.50 m.'lik kademeler yapılmıştır. Görünen mimari kalıntıları Urartu'nun yanısıra kısmen Ortaçağ ve sonrasına aittir. Kalenin üst kısmında ve kuzey yamaçlarında yoğun bir tahribat vardır. Güneyindeki düzlük alanda 3 adet gölet tespit edilmiştir.

Dağın yine aynı yönde Doğubayazıt ve Iğdır Ovaları geçidine hakim bir noktadaki Utı/Orta Gevro kalesi ile dağın güney eteğinde Doğubayazıt-İran güzergahında yüksek bir tepe üzerindeki Çiftlik kaleleri bu döneme ait görünür ancak çanak çömlek ele geçiremediğimiz ve Çiftlik'te Ortaçağ bulgularına da rastladığımız için kesin tarihleme yapmak zordur.

Van Gölü'nün doğu kıyısında ve Karasu Vadisine hakim bir noktadaki Beyaztaş Kalesi (O70/20) göle ve vadiye bakan yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır (Resim: 15). Duvar kalıntıları olmamakla birlikte havzada iyi tanınan Urartu sur temel yuvaları kayalığın her yönünde görülebilir.

Gürpınar Urartu Su Kanalı, Gürpınar Ovasının güneyindeki dağ eteği boyunca oldukça uzun bir güzergahla devam eder. Doğuda Erkalı köyünden batıya doğru Yatağan, Çakırlı köylerinde devam ederek Gürpınar'ın Otbiçer mahallesine kadar izlenebilmiştir. Bu güzergah boyunca kanalın destek duvarları yer yer ykl. 2.5 km. boyunca görülebilmektedir. Urartu özellikleri gösteren destek duvarları yarı işlenmiş taşlardan yapılmıştır. Kanal büyük olasılıkla bugün Güzelsu Çayı üzerindeki Zerne barajının bulunduğu alanda, Erkalı ve Hamurkesen köyleri arasından başlayarak Şamram Kanalı'nın kaynağını aldığı ve Gürpınar ilçe merkezinin hemen batısındaki Aşağı Kaymaz'a kadar Güzelsu Çayı Vadisi'ni izleyerek uzanıyordu. Gürpınar'dan sonra dağ eteğinde izleyemediğimiz kanal burada ovaya inerek Şamram Kanalı'nın kaynağı Micinger suyunun yer aldığı Aşağı Kaymaz'a ulaşmış olmalıdır. Böylece Urartu başkentini ve Van Ovası'nı sulayan Şamram Kanalı'yla Çavuştepe Kalesi ve içinde bulunduğu Gürpınar Ovası sulama sistemleri birbirine bağlanmış olmalıydı.

Urartu Dönemi çanak çömleği en fazla oranda bulunan gruptur. Hemen her merkezde karşımıza çıkmıştır. Bu parçalar dönemin her tip ve mal grubunu temsil ederler.

Resim 1: Kaderçavuş Mağarası

Resim 2: Hacıkale

Resim 3: Hacıkale

Resim 4: Devetaşı Kalesi

Resim 5: Yaygınyurt kurgan

Resim 6: Yukarı Çarıkçı kurgan (Kurgan 5)

Resim 7: Yukarı Çarıkçı kurgan (Kurgan 11)

Resim 8: Görecek Kalesi

Resim 9: Görecek Kalesi

Resim 10: Görecek Kalesi, Mezar 4

Resim 11: Görecek Kalesi, Mezar 1

Resim 12: Gelenge Kalesi

Resim 13: Korhan Kalesi

Resim 14: Korhan Kalesi

Resim 15: Beyaztaş Kalesi

2011 YILI MUŞ-MALAZGİRT ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Hanifi BİBER*
Rafet ÇAVUŞOĞLU

Muş İli ve İlçelerinde 2009 yılından itibaren gerçekleştirmekte olduğumuz yüzey araştırmasının üçüncü dönem çalışmaları, Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20.05.2011 tarih ve 107638 sayılı izinleri ile başkanlığımızdaki ekip tarafından¹ 11.07.2011-30.07.2011 tarihleri arasında yapılmıştır.

Araştırmamız T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenmiştir.²

2011 Yılı Yüzey araştırmamız 2010 yılında araştırılmaya başlanan ancak tamamlanamayan Muş İli, Malazgirt İlçesi ile Alparslan 2 Baraj Alanında kalması muhtemel, Muş İli Merkez İlçe ve Varto İlçesi sınırlarında kalan alanlarda yürütülmüştür.³ Yapılan yüzey araştırmasında toplam 57 köy araştırılmış olup, çalışma sonucunda önceden bilinenler dâhil toplam 33 merkez incelenerek kayıt altına alınmıştır (Harita: 1). Bunlar arasında 12 höyük, 10 kale, 1 örme mezar, 4 kaya mezarı, 3 nekropol alanı, 1 yerleşim ve 2 kutsal alan yer almaktadır. 2010 ve 2011 yıllarında çalışmaları tamamlanan Malazgirt İlçesi'ndeki arkeolojik merkezlerin sayısı 52'yi bulmuştur. Üç yıllık çalışma sonucunda da toplam 140 belde ve köy araştırılmış ve 99 arkeolojik merkez tespit edilmiştir (Resim: 1).

Yüzey araştırmalarımızda incelenen merkezlerde Kalkolitik Çağ, Tun Çağları ve Demir Çağlarına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Özellikle araştırdığımız Demir Çağlarına ilişkin tespitlerimizin yanı sıra, kayıtlara geçirilmesi amacıyla diğer dönemlere ait bilgilerin de verilmesinde fayda görülmektedir.

*Yrd. Doç. Dr. Hanifi BİBER, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 65080 Van/TÜRKİYE. e-mail: hanifibiber@gmail.com.

Yrd. Doç. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 65080 Van/TÜRKİYE. e-mail: rafetcavusoglu@yahoo.com

¹ Araştırma ekibimiz bu satırların yazarları ve Arş. Gör. Sabahattin, ERDOĞAN, Yüksek Lisans Öğrencisi Yunus SULAR, Lisans öğrencileri Fesih ÖZDEMİR ve Zozan ÇETİN'den oluşmuştur. Araştırmanın Malazgirt bölümüne Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü lisans öğrencisi Yunus ÇİFTÇİ üç gün süreyle katılmıştır. Bakanlık Temsilciliği görevini ise Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Uzmanı Ümit YARICI yürütmüştür. Laboratuvar çalışmalarımıza YYÜ. Arkeoloji Bölümü öğretim elemanları Arş. Gör. Dr. Bilcan Gökçe Eren, Arş. Gör. (M.A.) Nilgün Coşkun, Arş. Gör. Gulan Ayaz (M.A.) ve Öğr. (M.A.) Gör. Cem Haydaroğlu katkıda bulunmuştur. Ekip üyelerine ve Bakanlık Temsilcimize gayretleri ve özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz.

² Yüzey araştırmamız için izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Araştırmalarımıza maddi katkıda bulunan Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na (Proje No: 2009-FED-B035) teşekkür ederiz.

³ Araştırmamızın her aşamasında destekleriyle yanımızda olan Muş İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Hayrettin Çetin'e ve Malazgirt'teki araştırmalarımıza katkıda bulunan Sayın Cemal Çetin ile Sayın Zülfiyar Çakan'a teşekkür ederiz

Kalkolitik Çağ (ykl. 5000-3000)

2011 yüzey araştırmamızda tespit ettiğimiz en erken izler Muş İl Merkezinin 65 km kuzeyindeki, Merkez ilçeye bağlı Mescitli Köyü'nün 750 m kuzeybatısında, 39°01'14" kuzey, 41°43'22" doğu koordinatlarındaki, 1495 m rakımlı Lica Tepe Höyüğü'nde (J47A06) rastlanmaktadır. Güney, doğu ve batısı nispeten daha az eğimli, kuzeyi ise Murat Nehri'ne doğru oldukça eğimli bir yapıya sahiptir (Resim: 2). Demir Çağ'da daha yoğun yerleşim görmüş olan höyük üzerinde 35.00x45.00 m. ölçülerinde bir kale, hemen batısında da 65x100 m ölçülerinde bir alana yayılmış nekropol yer almaktadır. Höyük'te ele geçen seramikler arasında Demir Çağ'a ait seramikler dışında Kalkolitik ya da İlk Tunç Çağa ait olması muhtemel bir parça da bulunmaktadır. Kiremit-kahve mal grubundaki parça elde biçimlendirilmiş olup, bol bitki ve taşçık katkılıdır.

İlk Tunç Çağı (Erken Transkafkasya Dönemi) (ykl. 3000-2200)

Bu yılki araştırmalarımızda dikkati çeken özelliklerden biri, önceki yıllarda Bulanık ve Malazgirt'in güney kesiminde nispeten fazla ele geçmiş bu döneme ilişkin bulguların kuzey kesimde daha az olmasıdır. Kuzey kesimin Güney'e göre coğrafi açıdan daha engebeli olmasından dolayı İlk Tunç Çağı'nda yerleşim için daha az tercih edilmiş olduğu düşünülmektedir. Bu dönemle ilişkili olarak tespit edilen merkezler Bahçe Höyük (J48A24), Çad Höyük (J48A28), Konakkuran Höyüğü (J49A09) ve Adalar 2 Höyüğü (J49A10) dür (Harita: 1).

Bahçe Höyük Malazgirt'in 30 km. kuzeyinde, Bahçe Köyü'nün 2 km. doğusundaki Konutlar Mezrası'nın hemen güneyinde, Doğantaş yolu'nun doğu bitişiğindedir. Batı-doğu yönünde akan Bahçeköy Deresi'nin kuzeyindedir. 39°24'21" kuzey, 42°29'05" doğu koordinatlarında, 1609 m. rakımlı, güneybatı kesimde 22 m. yüksekliğe sahiptir. Kuzey kesimi daha az eğimlidir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde 45.00x75.00 m. ölçülerinde oval yapılı bir höyüktür. Kuzeyde çok az yükseltili, diğer yönlerde daha yüksek bir höyüktür. Güney ve batı yönlerde kademeler halinde surlar izlenebilmektedir. Özellikle kuzeybatı köşede düzgün dikdörtgen taşlarla örülmüş 0.80 m. yüksekliğindeki bölümü iyi korunmuş vaziyettedir. Yüzeyden çoğunlukla Demir Çağlar'ına ait olan çanak çömlek parçalarından başka İlk Tunç Çağına ait parçalar da ele geçirilmiştir.

Çad Höyük Malazgirt'in 28 km. kuzeyinde, Karıncalı Köyü'nün 1,5 km. kadar doğusunda, Balkaya Köyü'ne bağlı Çad Mezrası'nın 300 m. kadar doğusundadır. 39°22'51" kuzey, 42°17'05" doğu koordinatlarında, 1575 m. takımlı, 45 m. yüksekliğe sahip, bütün yönlerde dik yapılı, sivri konili, dairesel yapılı bir höyüktür. Kaçak kazı çukurlarında mimarinin varlığına ilişkin zayıf izler ve yüzeyde seramik parçaları görülebilmektedir. Seramikler arasında Erken Trans Kafkasya Dönemi'ne ait parlak siyah astarlı bir parça da yer almaktadır.

Malazgirt'in 17 km. kuzeyindeki Konakkuran Beldesi'nin merkezinde yer alan Konakkuran Höyük 39°16'59' kuzey ve 42°30'37" doğu koordinatlarında, 1511 rakımlı, yaklaşık 120 m. çapında, dairesel yapılı bir höyüktür (Harita: 2). Doğu yönde 15 m., güney yönde 11 m. yüksekliğe sahiptir. Çevresinde günümüz evleri bulunmaktadır. Daha önce de araştırılmış olan⁴ höyüğün batı kesimi toprak alımı nedeniyle tahrip edilmiştir. Burada oluşan kesitte bir yangın tabakası izlenebilmektedir. Güneydoğu köşesinde kaçak kazılar sonucu ortaya çıkmış mimari kalıntılar dikkati çekmektedir. Yüzeyde İlk Tunç Çağı'na ait siyah astarlı ve kahverengi-kiremit mallar (Resim: 3) ile Demir Çağ'a ait seramikler ele

⁴ Koçhan 1990, Şek.1; Özfirat 2001, 123.

geçmektedir.

Adalar 2 Höyüğü⁵ Malazgirt ilçe merkezinin 3.250 m. güneydoğusunda, Adalar mahallesinde, günümüzde kullanılan su havuzunun hemen güneyinde, 39°07'22" kuzey, 42°30'45" doğu koordinatlarındadır (Harita: 3). Yaklaşık olarak 50.00x65.00 m. ölçülerinde, hafif oval yapılı bir höyüktür. Güney ve batı yüzünde tek sıra halinde duvar temelleri görülmektedir. Batı duvar temelleri üzerinde günümüzde oluşturulmuş bahçe duvarı devam etmektedir. Höyük üzerindeki kaçak kazı çukurunda iyi işçilikli, dört yüzü de işlenmiş dikdörtgen yapılı bazalt taşlarla inşa edilmiş mimari kalıntılar mevcuttur. Doğu bitişiğinde kısmen ayakta bir kaya kilisesi bulunmaktadır. Yüzeyde İlk Tunç Çağı, Demir Çağ ve Orta Çağ' ait çanak-çömlek parçalarına rastlanmaktadır.

Bu döneme ait seramikler "Karaz Malı" olarak adlandırılan türde, kiremit-kahve mal, dışı siyah içi kahverengi çift renkli mal ve gri-siyah mallardan oluşmaktadır. Çoğu kum, taşcık ve bitki katkılı olup, hemen hepsi ağızlıdır. Düz ve dışa çekik ağızlı çömlekler çoğunluğu oluşturmaktadır (Resim: 3).

Orta Tunç Çağı (ykl. 2200-1400/1300)

Bu yılki araştırmalarımızda Orta Tunç Çağına ait fazla bulgu ele geçmemiştir. Bu döneme ilişkin tek parça seramik Güzelbaba (Bezirhane) Höyük'te (J48A26) ele geçmiştir. Malazgirt'in 50 km. kuzeybatısında, Güzelbaba Köyü'nün hemen batısında, 39°22'54" kuzey, 42°13'48" doğu koordinatlarındaki höyük güney yönde 34 m. yüksekliğe sahiptir (Resim: 4). Kuzeyi ve batısı dik ve kayalık, güneyi ve doğusu daha az eğimlidir. Güney-kuzey yönünde iki kademe halinde yükselen, oval yapılı ve çift konili bir höyük görünümündedir. Kuzeybatıdan gelen Kocasu Çayı batısını takip ederek kuzeyinden doğuya doğru devam etmektedir. Doğu kesimde tek sıra sur izleri görülebilmektedir. Kuzey ve güneydoğu kesimlerinde ise Horasan harçlı Orta Çağ duvarları bulunmaktadır. Kuzey (üst) kademede mekânlara ait duvar temelleri görülebilmektedir. Yüzeyde Demir Çağ ve Orta Çağ'a ait seramik parçalarını yanı sıra bir parça da Orta Tunç Çağı'na aittir. Pembemsi kiremit tenkte, dışa dönük ağız kenarlı çömlek parçası üzerinde siyah ve kırmızı renkte işleniş geometrik bezeme yer almaktadır (Resim: 5). Bu tür seramiği bölgede 2009 yılında tespit etmiş olduğumuz Elmakaya ve Çaygeldi Nekropollerinden tanımlayız.⁶

Demir Çağları (ykl. 1400/1300-330)

Daha önce araştırmalarını tamamladığımız Bulanık ilçesinin tamamı ile Malazgirt'in güney kesimlerinde olduğu gibi⁷ Malazgirt'in kuzey kesimindeki araştırmalarımızda da

⁵Malazgirt ilçe merkezinde bulunan höyüklerle ilgili bir problem görülmektedir. Şöyle ki Özfırat Burney'in de daha önce tespit ettiği ve Malazgirt'te yer aldığını belirttiği yerleşim'in (Burney 1957, 43, Fig. 1: No 263, Russell 1980, 134: 263) kendi tespit ettiği ve "Adalar Irmağı'nın sağ kıyısında" şeklinde tanımladığı 200x100x10 m. ölçülerindeki höyük olabileceğini söylemektedir (Özfırat 2001, 123, D. Not 3). Özfırat'ın kayıtlara geçirdiği höyük, günümüzde üzerinde bir mezarlığın bulunduğu, Adalar Irmağı'nın kuzey kıyısındaki höyük olmalıdır. Ayrıca Rothman'ın araştırmalarında, detaylı bilgi verilmemiş olmakla birlikte Malazgirt H. adı geçmektedir (Rothmann 1995, 294, Listede 44 numara). Adalar Höyük tarafımızdan ziyaret edilmiş ancak hava şartları nedeniyle fazla incelenememiştir. Bizim araştırmalarımızda tespit ettiğimiz bu höyük ise Adalar Irmağı'nın güney kıyısındadır. Özfırat'ın "Adalar Höyük" olarak tanımladığı höyükten ayırt etmek için "Adalar 2 Höyüğü" olarak adlandırmayı uygun bulduk. Bunların dışında, Malazgirt İlçe Merkezi'nde, Öğretmen Evi'nin hemen kuzeybatısında bir başka höyük daha bulunmaktadır. Üzerinde hem Orta Çağ-Ermeni mezarlarının hem de İslami mezarların bulunduğu bu höyüğü de "Mezarlıktepe Höyüğü" olarak adlandırdık. (Bkz. Harita 5). Burney ve Rothman'ın Malazgirt'te var olduğunu belirttikleri merkezin neresi olduğu anlaşılamamaktadır.

⁶Biber ve Çavuşoğlu 2011, 207, 209.

⁷Önceki araştırmalarımız için bkz. Biber-Çavuşoğlu 2011; Biber ve diğ. 2012; Biber 2012.

en fazla merkezin tespit edildiği dönemdir.

Höyükler

Yukarıda saydığımız höyüklerin yanı sıra Dolabaş Höyüğü (J49A05), Güleç Höyük (J49A08.01), İyi Komşu Höyük (J48A27), Aktuzla Höyük (J48A29), Uyanık Höyük (J48A30), Abo (Gele Abo) Höyük (J48A329) ile Muş Merkez İlçeye bağlı Tepeköy Höyük (J47A03) ve Harabe Tepe Höyüğü (J47A05) Demir Çağ malzemesi ele geçen höyüklerdir.

Dolabaş Höyüğü Malazgirt İlçesi'nin 11 km. kuzeyindeki Dolabaş Köyü'nün hemen doğu bitişiğindedir. 39°13'38" kuzey ve 42°34'52" doğu koordinatlarında, 1530 rakımlı, doğu-batı yönünde 125 m., kuzey-güney yönünde 80 m. ölçülerinde, oval yapılı, düz konili bir höyüktür. Kuzey-kuzeybatısında küçük bir dere yatağı, güney kesiminde ise köy evleri bulunmaktadır. Herhangi bir mimariye rastlanılmayan höyüğün konisinde kaçak kazılarla ortaya çıkarıldıkları anlaşılan, ortalama 0.30x1.50x2.00 m. ölçülerinde, çok sayıda kalın sal taşı bulunmaktadır. Kimilerinin üzerinde "haç" işareti bulunan bu taşların Orta Çağ Ermeni mezarlarına ait oldukları tahmin edilmektedir. Yüzeyden Orta Çağ'ın yanı sıra Demir Çağı ağırlıklı çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Höyük Erzurum K. ve T.V.K.K.'nun 04.04.19898 tarih ve 7 sayılı kararı ile "Dolabaş Höyüğü" adıyla tescillidir.

Güleç (Kömik) Höyük Malazgirt İlçesi'nin 25 km. kuzeyinde, Murat Kolu Köyü'nün 3 km. güneyinde, Ağrı'nın Tutak İlçesi ile sınır oluşturan Kartavin Dağları'nın batı ucundaki Güleç Köyü'nün hemen güneyindedir (Harita 4). 39°19'43" kuzey, 42°33'47" doğu koordinatlarında, Kuzey-güney yönünde 85.00 m., doğu-batı yönünde 70.00 m. genişliğinde oval yapılı, düz konili bir höyüktür. Doğu kesiminde derin bir vadi içinde Cem Deresi geçmektedir. 1549 m. rakımlı olup, güney yönde 22.00 m. yüksekliğe sahiptir. Kaçak kazılarla açılmış bazı çukurlarda yapı taşları mevcuttur. Yüzeyden Demir çağları ağırlıklı çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Erzurum K. ve T.V.K.K.'nun 24.06.1989 tarih ve 162 sayılı kararı ile "Konakkuran Höyüğü" adıyla tescil edilmiştir.

İyi Komşu (Doraka) Höyük Malazgirt'in 60 km. kuzeydoğusundaki İyi Komşu Köyü'nün 300 m. kadar batısında, 39°26'05" kuzey, 42°14'33" doğu koordinatlarında, 1721 m. rakımlı batı doğu doğrultusunda uzanan iki derenin birleştiği noktanın batısındaki alçak bir sırt üzerinde yer almaktadır. Kuzey kesimi düzlük bir tarla, derelerin aktığı güney ve doğusu ise oldukça dik yapılıdır. Güney kesiminde sur izleri görülmekte, üst kesimlerde zayıf bir mimari ve seramik parçalarına rastlanmaktadır. Yüzeyde Erken ve Orta Demir çağlarına tarihlenen seramik parçalarına rastlanmaktadır.

Aktuzla Höyük Malazgirt'in 35 km. kuzeydoğusunda, Aktuzla Köyü'nün 250 m. kadar batısında, tuz işletme tesislerinin kuzey bitişiğindedir. 39°20'15" kuzey, 42°17'09" doğu koordinatlarında, 1516 m. rakımlı, kuzeyi daha az eğimli, güney yönde 17 m. yüksekliğinde, yaklaşık 30.00x50.00 m. ölçülerinde oval yapılı, düz konili bir höyüktür. Höyükte çok silik mimari izlerine ve az sayıda Demir Çağ ve Orta Çağ'a ait seramik parçalarına rastlanmaktadır.

Malazgirt'in 38 km. kuzeyindeki Uyanık Köyü'nün hemen kuzeybatısındaki Uyanık höyük, 39°22'19" kuzey, 42°24'24" doğu koordinatlarında, 1653 m. rakımlı, kuzey yönde 8 m. yüksekliğe sahip bir tepe üzerindedir. Batı ve güneyinden Bahçeköy Deresi, kuzeyinden Beypınarı köy yolu geçmektedir. Kuzeyi az eğimli, diğer yönlerde dik yapılı, düz konili bir höyüktür. Üst doğu bölümde, kuzey-güney yönünde 10.00 m. uzunluğunda, büyük boyutlu ve yarı işçilikli taşlardan tek sıra duvar yer almaktadır. Üst güneybatı kesimde ise, kaçak kazıyla kısmen tahrip edilmiş olduğu anlaşılan ve iri

kapak taşları görülebilen bir mezar bulunmaktadır. Höyük üzerinde ve doğu kesiminde günümüze ait yapı kalıntıları mevcuttur. Yüzeyde Demir Çağ ve Orta Çağ' ait çanak-çömlek parçaları ele geçmektedir.

Abo Höyük (Gele Abo) Malazgirt'in 21 km. kuzeybatısındaki Aşağı Kıcık Köyü'nün 1750 m. güneybatısındadır. Hazine Tepe Kalesi'nin ise 1100 m. batısındadır. 39°15'47" kuzey, 42°21'48" doğu koordinatlarında, 1702 m. rakımlı, doğu-batı doğrultulu, doğudan batıya doğru alçalan, kuzeyi düze yakın eğimli güneyi dik yapılı bir höyüktür (Harita 5, Resim 6). Batısı dar doğusu geniş, 150.00x225.00 m. ölçülerinde oval yapılı bir höyüktür. Eteklerde bir sıra sur izleri görülebilmektedir. Höyük konisinin kuzey ve doğusunda da 0.90 m. genişliğinde, orta büyüklükte işçiliksiz taşlardan örülü duvar yer almaktadır. Yüzeyde Demir Çağ'a tarihlenen seramik parçalarına rastlanmaktadır.

Tepeköy Höyük⁸ Varto İlçesi'nin yaklaşık 22 km güneyinde, Muş İl Merkezi'nin ise 45 km kuzeyindedir. 39°05'35" kuzey, 41°30'20" doğu koordinatlarındadır. Muş-Varto karayolunun hemen doğu kesiminde yer alan höyüğün kuzeyinden gelen Kaynarca Deresi höyüğe bitişik vaziyette doğu yönünde akmaktadır. Derenin geçtiği kuzeydoğu kesimden 14 m, batıdan ise 14 m yüksekliğe sahip, 35 m çapında dairesel yapılı bir höyüktür (Resim 7). Höyük konisinin çevresinde 1,20 m kalınlığa sahip orta büyüklükte, çoğunlukla işçiliksiz taşlarla örülü sur denilebilecek bir duvar kalıntısı görülebilmektedir. Höyüğün üst kesiminde çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır ve çevresinde, günümüzde kullanılan çok sayıda bitişik vaziyette ev yapılmıştır. Rothman'ın İlk Tunç çağı II, 2. Bin, Urartu ve Akamenid dönemlerine ait seramikler tespit ettiği⁹ höyük yüzeyinde bizim araştırmalarımızda Orta Demir Çağ (Urartu) ve Orta Çağ'a ait çanak çömlek parçaları ele geçmiştir.

Harabe Tepe Höyüğü Muş İli Muş İl Merkezi'nin 35 km kuzeyindeki Dumlusu Köyü'nün yaklaşık 1 km batısında, Murat Nehri'nin doğu bitişindedir. 39°00'52" kuzey, 41°31'30" doğu koordinatlarında, 1288 m. rakımlı höyüğün¹⁰, Murat Nehri'nin bulunduğu batı kesimi 17 m. yüksekliğe sahiptir. 50x90 m ölçülerinde oval yapılı, kaçak kazılar nedeniyle konisi düzleşmiş bir höyüktür. Kaçak kazı çukurlarında mimarinin varlığına işaret eden küçük boyutlu yarı işçilikli ve işçiliksiz yoğun taş malzeme dikkati çekmektedir. Yüzeyde çoğunlukla Orta Çağ çanak çömlek parçaları ele geçmektedir, ancak Demir Çağ olması muhtemel seramik parçaları da görülmektedir.

Kaleler

Yüzey araştırmalarımızda tespit edilen arkeolojik merkezler arasında çok sayıda kale de yer almaktadır. Malazgirt ilçesinin kuzey bölümünün dağlık yapıya sahip olması bu tür yerleşimlerin fazla olmasında etkindir. İncelenen kalelerden bazıları geçmiş yıllarda da araştırılmıştır. Ancak yeni tespitler çoğunluğu oluşturmaktadır.

Söz konusu kalelerden biri Bostankaya Kalesi'dir (J49A04). C. Burney tarafından 1956 araştırmaları sırasında tespit edilmiş¹¹ daha sonra Özfırat tarafından bir kez daha

⁸ Höyük ilk kez Kökten tarafından yapılan araştırmanın yayınında "höyük olabilir" şeklinde tanımlanmakla birlikte herhangi bir inceleme yapılmamıştır (Kökten 1947, 463); Daha sonra Rothman tarafından 1993 yılında yapılan araştırmalarda yeniden incelenen höyüklerden biridir.

⁹ Rothman 1995, 294, Tablo: no 39; ayrıca bkz. French-Summers 1994, 77; Rothman-Kozbe 1997, 106; Harita'da 39.

¹⁰ Höyük daha önce Özfırat tarafından incelenmiş merkezlerden biridir. Bkz. Özfırat 1999, 7.

¹¹ Burney 1957, 51-52; Burney-Lawson 1960, 194-196.; Russell 1980, 134; Rothman 1995, 294, Tabloda 45.

incelenmiş¹² merkezlerden biri olan kale, Muş İli'nin 137 km. doğusundaki Malazgirt İlçesi'nin 18 km. kuzeydoğusunda, Bostankaya Köyü'nün güneybatı bitişiğindedir. 39°12'05" kuzey, 42°39'17" doğu koordinatlarında, 1598 rakımlı bir tepe üzerinde yer almaktadır. Güney ve batısı oldukça dik ve kayalık bir yapıya sahip olup hemen hemen tüm kaya yüzeyleri işlenmiş basamaklarla donatılmıştır. Surları günümüze ulaşamamış kalenin üst kesiminde, güneydoğu kesimde 1.50 m. derinliğinde, 1.20-1.60x2.20 m. ve 1.00x1.50 m. ölçülerinde, 1.00 m. derinliğinde birbirlerine 11 m. mesafede iki dikdörtgen yapı sarnıç (kuyu) bulunmaktadır. Kalenin doğu eteğinde, anakayanın işlenmesiyle oluşturulmuş yaklaşık 21.00x31.00 m. ölçülerinde yamuk dikdörtgen planlı bir açık hava tapınağı bulunmaktadır. Ortadaki dikdörtgen bir alanın batı kesiminde anakayanın düzeltilmesiyle oluşturulmuş 4.30 m. yüksekliğe sahip kaya yüzeyinin önüne asimetrik yerleştirilmiş, güneyden kuzeye doğru 0.60 x 1.20 m., 0.70 x 1.30 m. ve 0.70 x 1.10 m. ölçülerine sahip, 0.30 m. derinliğe sahip üç adet stel yuvası bulunmaktadır. Alanın doğu kesiminin ortasında üç basamaklı bir merdivenle çıkılan, 2.50 m. yüksekliğinde düz bir alan bulunmaktadır. Kalede olduğu gibi bu alanın muhtelif yerlerinde de kaya basamakları yer almaktadır. Kalenin güney ve batısını dolanan etek kesimlerinde kaleye diklemesini uzanan birbirine paralel, oldukça büyük boyutlu ve yarı işçilikli taşlardan örülmüş tek sıra duvarlar yayılmaktadır. Söz konusu duvarların, işlevi anlaşılamayan bazı mekânlara ait olduğu tahmin edilmektedir.

Bostankaya Kalesi'nin 250 m. kadar güneyindeki alçak sırtlar üzerinde, kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış, kimilerinin örme duvarlara sahip olduğu anlaşılan mezarlardan oluşan bir nekropol bulunmaktadır. Ancak mezarlar planı çıkarılamayacak ve tipi anlaşılamayacak kadar tahrip olmuş durumdadır. Yüzeyden Orta Demir Çağ'a ait çanak çömlek parçaları ele geçmektedir. Gerek mimarisi ve gerekse seramikleri Urartu Dönemi'nde inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Erzurum K. ve T.V.K.K.'nın 26-27.05.1988 tarih ve 56 sayılı kararı ile "Bostankale Höyüğü" adıyla, kalenin doğu bitişiğindeki "açık hava tapınağı" ise 24.06.1989 tarih ve 162 sayılı karar ile "Bostankaya Kült Alanı" adıyla iki ayrı kararla tescil edilmişlerdir.

Yeniköy Kalesi (J49A07.01) daha önce de araştırılan merkezlerden biridir.¹³ Malazgirt'in 20 km. kuzeyinde, Murat Nehri'nin 700-800 m. kadar doğusundaki, Konakkuran Beldesi'ne bağlı Yeniköy Mahallesi'nin hemen doğusundan başlayan sivri yapı bir tepe üzerinde yer almaktadır (Harita 2). 39°16'35" kuzey, 42°32'36" doğu koordinatlarında, 1590 m. rakımlı, 65.00x75.00 m. ölçülerinde oval yapı plana sahip kalenin 2.00-2.50 m. kadar kalınlığa sahip sur temelleri görülebilmektedir. Suru dışardan çevreleyen destek duvarları (?) bulunmaktadır. Yüzeyden Demir Çağları ağırlıklı çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir.

Kaletepe Kalesi (J48A23.2) Malazgirt'in 45 km. kuzeyindeki Doğantaş Köyü'nün 1,5 km. kuzeyinde, dairesel yapı bir tepe üzerinde yer almaktadır. 39°26'57" kuzey, 42°28'58" doğu koordinatlarında, dört yönde de hafif eğimli, 175 m. çapındaki tepenin üst kesiminde 45 m. çapında, dairesel yapı bir höyüktür. Doğala yakın, işçiliksiz, poligonal yapı kyklopik taşlardan inşa edilmiş surlara sahiptir. Yer yer doğal kayalıklardan da faydalanılmıştır. Hemen hemen dört yönde de çift sıralı bir sur sistemi olduğu anlaşılmaktadır ancak batı kesimde çok önceden iş makinalarıyla yapılmış tahribat nedeniyle bu kesimde surlar yok edilmiştir. Yüzeyden Demir Çağları'na ait çanak çömlek

¹² Özfirat 2001, 126.

¹³ Koçhan 1990, Şek. 1; Özfirat 2001, 126.

parçaları ele geçirilmiştir.

Malazgirt'in 50 km. kuzeyindeki Tıkızlı Köyü'nün 1.250 m. kuzeybatısında yer alan Tıkızlı Kalesi (J48A25) 1955 m. rakımlı, 39°27'14" kuzey, 42°25'39" doğu koordinatlarındaki Kaletpe'nin doğuya doğru uzanan burnu üzerindedir¹⁴. Kuzeyi düz, doğu, batı ve güneyi oldukça dik yapılıdır. Birden çok surla çevrili kalenin en üst kesiminde stadel denilebilecek merkezi bir bölüm bulunmaktadır. Kalenin girişi kuzeybatı kesimdedir. Anakayalardan da faydalanılarak yapılmış giriş kısmının 17.00 m. batısında, yolun iki yanında birer kule yer almaktadır. Stadel kısmı 25.00x40.00 m. ölçülerindedir. Güney, batı ve kuzey yönlerde 2.50-3.00 m. kadar ayakta günümüze ulaşmış sur duvarları yer yer, eğimden dolayı yıkılmış ve aralarda taş kümeleri oluşmasına neden olmuştur. Duvarlar yaklaşık 3.00 m. kalınlığa sahip olup, yer yer küçük olanlarla desteklenen iri kiklopik taşlarla inşa edilmiştir. Taşlardan bazıları üzerinde taşların birbiri üzerine daha iyi oturtulmasına ve kenetlenmesine yönelik işlenmiş yuvalar görülebilmektedir. Yüzeyden Orta Demir Çağa ait çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Erzurum K. ve T.V.K..K.'nun 24.06.1989 tarih ve 162 sayılı kararı ile "Tıkızlı Kalesi" adıyla tescillidir.

Hazinetepe Kalesi (J48A32) Aşağı Kıcık Köyü'nün 300-350 m. kadar güneybatısında, 39°15'52" kuzey, 42°22'46" doğu koordinatlarında, 1726 m. rakımlı bir tepe üzerinde 100.00x2.90 m. ölçülerinde, kuzey doğu-güneybatı yönlü bir tepe üzerinde yer almaktadır. (Harita 5). Doğu ve batı olmak üzere iki yükselti üzerindeki kalenin stadel batıdaki tepe üzerindedir. Doğu ve batı kesimlerinde oldukça belirgin ve batı duvarları testere ağzı şeklinde açılı bir yapıda, 1.50 ile 2.00 m. arasında değişen kalınlığa sahip surla (Çizim 1) çevrili stadel kısmının içinde silik mimari izler görülebilmektedir. Hazine Tepe'nin kuzeydoğu kesiminde ve kuzeye bakan yüzünde, yamacın orta kesiminde Geç Roma dönemi'ne ait olduğu anlaşılan bir kaya mezarı bulunmaktadır. Yüzeyde Demir Çağ'a ait çanak-çömlek parçalarına rastlanmaktadır.

Doğdab Kalesi (J46A01) Varto İlçesi'nin yaklaşık 20 km güneyinde, Muş il Merkezinin yaklaşık 50 km kuzeyinde, Tepeköy'e bağlı Seslice (Doğdab) Mezrasının 1750 m kuzey batısında yer almaktadır. 39°07'01" kuzey, 41°27'49" doğu koordinatlarında, 1519 m rakımlı, batı ve kuzey eteklerinden Kaynarca Deresi geçen bir tepenin batı ucundadır. Güneydoğu kesimden rampalı bir yolla ulaşıldığına işaret eden izler mevcuttur.¹⁵ Kale girişi doğu kesimdedir. Yüksek ve oval yapılı stadel kısmının etrafını zayıf bir sur çevrelemektedir. Stadelin orta kısımlarında mekan izlenimi veren temel kalıntıları görülebilmektedir. Yüzeyde Demir Çağ ve Orta Çağ' ait çanak-çömlek parçalarına rastlanmaktadır.

Kayalıdere Kalesi (J47A02) Muş'un 50 km. kuzeyinde, Varto İlçesi, Kayalı Dere Köyü'nün 3 km batısındadır. 39°04'19" kuzey, 41°33'37" doğu koordinatlarında, 1391 m. rakımlı tepe üzerinde yer almaktadır. Yukarı ve Aşağı stadelden oluşan kale yaklaşık 300 m. uzunluğa, 80 m. genişliğe sahiptir. 1965 yılında kazısı yapılmış olan kalenin surları, tapınağı, mekanlar ve depoları kısmen sağlam vaziyette günümüze ulaşmıştır. Gerek gelişmiş mimarisi ve gerekse ele geçen madeni veya seramik buluntuları ışığında Urartu Dönemi'ne tarihlendiği bilinmektedir. ¹⁶ Erzurum K. ve T.V.K..K.'nun 27.06.1990 tarih ve 249 sayılı kararı ile "Kayalıdere Urartu Kalesi" adıyla tescil edilmiştir.

¹⁴ Koçhan 1990, Özfırat 2001, 126.

¹⁵ Rothman ziyaret etmemekle beraber araştırma sırasında elde ettiği bazı seramik parçalarını Orta Çağ'a tarihlendirmiştir. Yayında "Doğda Kale" olarak geçmektedir. Rothman 1993, 278, Tablo 1!de 35.

¹⁶ Burney 1966; Lloyd-Burney 1967.

Mescitli (Kız) Kalesi (J47A07) Muş'un kuş uçuşu 50 km. kadar kuzeyindeki, merkez ilçeye bağlı Mescitli Köyü'nün yaklaşık 2,5 km kuzeydoğusunda, Murat Nehri'nin yatağında yer almaktadır. 39°01'51" kuzey, 41°44'49" doğu koordinatlarında, 1384 m. rakımlı, 4 yönde de dik yapılı, sivri konili 35 m yüksekliğe sahip bir tepe üzerindedir. Yapımı tamamlandığında Alpaslan II Barajı göl alanında kalacak merkezlerden biridir. Ağır iş makinalarıyla yapılmış yoğun kaçak kazılar nedeniyle büyük oranda tahrip edilmiş olan kalenin eteklerinden başlamak üzere Demir Çağ'a ait duvar kalıntıları seçilebilmektedir. Kalenin üst kesiminde ise Horasan harçlı 1,5 m kadar yüksekliğe sahip duvar kalıntısı bulunmaktadır. Yüzeyde ve kaçak kazı çukurlarında yoğun olarak ele geçen Orta Çağ seramiklerinin yanı sıra Demir Çağ çanak-çömlek parçaları da ele geçmektedir.

Muş İl Merkezi'nin 35 km kuzeyindeki Dumlusu Köyü'nün hemen güneyinden başlayan, Dumlusu Köyü'ne göre 300 m. yükseklikteki, Muş Ovası'na oldukça hâkim bir tepe üzerinde yer alan Çayırkale (J47A04) 39°00'22" kuzey, 41°32'18" doğu koordinatlarında ve 1675 m. rakıma sahiptir. 40.00x65.00 m. ölçülerinde ve oval yapılıdır. Tepenin üst kesimlerinde sur izlenimi veren temel kalıntıları görülmektedir. Daha önce Özfirat tarafından da incelenmiş olan kalenin duvarları ile ilgili olarak "Orta Çağ izlenimi vermektedir"¹⁷ denilmektedir. Tepenin doğu kesiminde de sur yatağı olabilecek, Demir Çağı hatırlatan kaya işçilikleri görülmektedir. Kale içinde zayıf da olsa mimari izlere rastlanmaktadır. Stadelin 190 m. doğusunda, alçak bir boyun şeklindeki kısımda kale girişi izlenimi veren yol ve mimari kalıntılar görülebilmektedir. Kale yüzeyinde Demir Çağ'a ait seramik parçalarına rastlanmaktadır.

Nekropoller ve Mezarlar

Yüzey araştırmalarımızda dikkati çeken arkeolojik mimari yapılar arasında, çoğunlukla bir yerleşimin yakınında yer alan nekropoller ile bazen yerleşim yanında bazen de münferit olarak inşa edilmiş mezarlar yer almaktadır.

Abo Höyük Nekropolü (J48A31) Höyüğün hemen doğusundan başlayan yaklaşık 200.00x280.00 m. ölçülerindeki bir alana yayılmış vaziyettedir. Nekropol alanında, kromlek, sandık ve bir adedi açılmış örme-oda mezarlar yer almaktadır. Kaçak kazılarla açığa çıkarılmış bir örme mezar alanın kuzeydoğusundadır. 1.50x2.50 m. ölçülerindeki ön giriş ve 2.50x6.00 m. ölçülerindeki mezar odasından oluşan mezar batı-doğu yönlüdür. Mezar odasının giriş tarafında biri çok büyük iki kapak taşı ile mezarın doğu ucundaki bir kapak taşı insitu olarak yerinde durmaktadır. Gerek ön giriş ve gerekse mezar odasının duvarları iyi işçilikli, bazıları düzgün dikdörtgen yapılı, bazıları orta boy çoğunluğu ise büyük boy ağır taşlarla örülmüştür. Ön girişten mezar odasına düzgün dikdörtgen yapılı bir açıklıkla geçilmektedir. Mezar bu işçiliğiyle Orta Demir Çağ'a ait olduğu izlenimi vermektedir. Nekropolün güneybatı köşesinde ise büyük, yarı işçilikli taşlardan 1.80 m. kalınlığında duvarla çevrili, 7.00x25.00 m. ölçülerinde, düzgün dikdörtgen yapılı bir kromlek veya mekân yer almaktadır. Yüzeyde Demir Çağ'a tarihlenen seramik parçalarına rastlanmaktadır.

Mağaratepe Nekropollerini Malazgirt İlçesi'nin 25 km. kuzeyindeki, bir höyüğün de bulunduğu Güleç Köyü'nün hemen güney batı kesimindedir (Harita: 4). Mezar tiplerine göre ikiye ayırdığımız nekropolün güneydoğu kesiminde 65.00x100.00 m. ölçülerine sahip bir alan içerisinde, tahrip edilmiş çok sayıda mezarın bulunduğu anlaşılan bölüm Mağaratepe Aşağı Nekropolü (J49A08.02) olarak adlandırılmıştır. Yüzeydeki kapak taşlarından

¹⁷ Özfirat 1999, 7.

mezarların örme-oda mezar tipinde oldukları anlaşılmaktadır. Aşağı Nekropolün 150 m. kadar güneybatısına bitişik alanda yer alan ve çok sayıda yer altı kaya mezarlarından oluşan bölüme ise Mağaratepe Yukarı Nekropolü (J49A08.03) adı verilmiştir. Yaklaşık 75.00x100.00 m. ölçülerinde bir alana yayılmış vaziyetteki nekropolde 10 kadarı yüzeyden tespit edilebilen çok sayıda yer altına oyulmuş kaya mezarı bulunmaktadır. Mezarlar oldukça derin, dikdörtgen yada kare planlı, bir örnekte basamaklarla inilen bir ön giriş ile kare veya dikdörtgen planlı mezar odalarından oluşmaktadır. Ön girişten mezar odasına geçiş bazılarının üst kısmı kemerli dörtgen açıklıklarla sağlanmaktadır. Mezar odalarından bazılarında sekiler yer almakta olup, üst örtü tonozumsu yapıdadır. Yüzeyden Demir Çağları'na ait çanak çömlek parçaları ele geçmektedir. Ancak mezarlar arasında, planları ve işçilik açısından hem Demir Çağ hem de Geç Roma Dönemi özelliği taşıyan örnekler bir arada bulunmaktadır. Nekropoldeki çalışmalarımıza önümüzdeki yıllarda devam edilmesi düşünülmektedir.

Muş İl Merkezinin 65 km. kuzeyindeki Mescitli Köyü'nün 750 m. kuzeybatısında Höyüğün hemen batı bitişigindeki (J47A06) Lica Tepe Nekropolü 65x100 m ölçülerinde bir alana yayılmış mezarlardan oluşmaktadır. Nekropol alanında büyük boyutlu taşlarla oluşturulmuş kromlek mezarların yanı sıra plan vermeyen farklı mezar tipleri de bulunmaktadır. Alanda Demir Çağ'a ait seramik parçaları ele geçmektedir.

Malazgirt ilçesinin 7 km. kuzeydoğusundaki Mezra Köyü'nün 2.5 km. kuzeydoğusunda yer alan Kaşıkçı Yerleşiminin (J49A11) içinde ve çevresinde çok sayıda mezara rastlanmaktadır. Alanın batısında 5.70x6.80 m. ölçülerinde dairesel planlı, işçiliksiz volkanik kayalarla inşa edilmiş Kromlek içinde, kuzeydeki kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış yan yana iki mezar bulunmaktadır. Mezar doğu-batı yönünde, 1.50-1.70 x2.60 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır. Batı yönde olduğu anlaşılan öngiriş kapalı vaziyettedir. Kaba yonu taşlarla bindirme tekniğinde inşa edilmiş olan mezar odasının üstü doğu kesiminde, 1.70x0.85 m. ölçülerinde ağır kapak taşı insutu halde yerinde durmaktadır. İkinci bir kapak taşı ise yana kaydırılmış vaziyettedir. Alanı en güney kesiminde bir başka kromlek içinde örme-oda mezar bulunmaktadır. Doğu-batı yönlü mezar kısmen tahrip edilmiştir. 1.50x2.70 m. ölçülerinde dikdörtgen mezar odası işçilikli dikdörtgen taşlarla bindirme tekniğinde inşa edilmiştir. Doğu kesimde kapak taşlarından biri insitu vaziyettedir. Mezarın kuzey duvarının üzerinde kareye yakın bir plan veren kromleke ait duvar devam etmektedir. Diğer yönlerde çok belirgin değildir. Bu mezarın 60 m. kadar kuzey batısında, ağır iş makinalarıyla açılmış büyük bir çukur içinde görülen yarı işçilikli taşlar burada da bir ya da birden çok mezarın varlığına işaret etmektedir.

Yeniköy Kaya Mezarı 1 (J49A07.02)¹⁸, Yeniköy Köyünün kuzeyinde, Kale'nin yaklaşık 100.00 m. güneyinde, 39°16'30" kuzey, 42°32'34" doğu koordinatlarındadır (Harita 4). Kayalığın güneye bakan yüzüne oyulmuş mezarın giriş açıklığı üzerinde dıştan ana kayanın düzeltilmesiyle oluşturulan sığ bir dikdörtgen niş içerisinde, sola yönelik, sivri külahlı, elleri dua pozisyonunda, tabure üzerinde oturan bir figür yer almaktadır. Mezar 0.95x1.10 m. ölçülerinde ve 1.10 m. yüksekliğinde dörtgen girişe sahiptir. Tek odalıdır. Mezar odası 1.60-1.80x 2.30 m. ölçülerinde kare yapılı olup, üzeri hafif tonozumsu yapılıdır. Tabanda batı duvar önündeki 0.75-0.90 m. genişliğinde, kuzey ve doğu duvar önündekiler 0.30 m. genişliğinde, yerden 0.25 m. yüksekliğe sahip seki dolanmaktadır.

¹⁸ Burney-Lang 1971, Resim 54; Yeniköy Kaya Mezarı Koçhan tarafından yanlışlıkla "Alyar" olarak adlandırılmıştır. Koçhan 1990, Şek. 1.; Aynı mezar Çevik tarafından da incelenmiş ve "tek odalı kaya mezarı" olarak sınıflandırılmıştır. Bkz. Çevik 2000, 68; tabloda 23, 124-125.

Odanın kuzey ve doğu duvarında şekilli birer niş bulunmaktadır. Orta Demir Çağ'a (Urartu Dönemi) tarihlenmektedir.

Yeniköy'de, Köyü'n 175 m. kadar kuzeyinde, kalenin ise 225 kuzeybatısındaki alçak sırtın güneye bakan yüzünde, 39°16'41" kuzey, 42°32'29" doğu koordinatlarında bir mezar daha tespit edilmiştir (Harita: 2). Yeniköy Kaya Mezarı 2 (J49A07.03) olarak adlandırdığımız bu mezar 1. mezardan farklı olarak yer altına oyma tipinde inşa edilmiştir. 0.85x0.90 m. ölçülerinde kare bir dromos ile 1.85x2.10 m. ölçülerine sahip tek mezar odasından oluşmaktadır. Dromostan mezar odasına 0.55x0.60 m. ölçülerinde, 0.75 m. yüksekliğinde kare bir girişle geçilmektedir. Geçiş iki basamaklı bir merdivenle sağlanmaktadır. Kaçak kazılarla tahrip edilmiş ve şekli bozulmuş odada herhangi bir döşem yoktur. Mezar odasının kuzey bölümünde 0.50x0.80 m. genişliğinde ve 1.20 m. den daha derin bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Ayrıca mezar odasının doğu ve kuzey duvarları da 0.50 m. civarında tahrip edilmiş durumdadır (Çizim: 3). Mezar, Güleç Köyü Mağaratepe Yukarı Nekropoldeki bazı mezarlar ile yakın benzerlik göstermektedir. 2. Kaya mezarının 12 ve 17 m. kadar güneyinde, çökmüş birer örme mezar oldukları anlaşılan mezarlara ait kapak taşları görülmektedir. Ancak değerlendirilebilecek durumda değildirler.

Doğantaş Kaya Mezarı (J48A23.2) Malazgirt'in 35 km. kuzeyindeki Doğantaş Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzeydoğusunda, kuzey-güney yönünde akan Cem Deresi'ne bağlanan batı-doğu yönlü Ganisipi adlı kaynak suyunun hemen kuzeyinde, 39°27'09" kuzey ve 42°30'06" doğu koordinatlarındaki sırt üzerinde, yerden 15 m. kadar yukardadır. Tepenin güneye bakan yüzünde olup, cephesi de güneye bakmaktadır. Anakayaya oyulmuş mezar 1.00x1.00 m ölçülerinde dikdörtgen bir ön giriş ile 0.80 x 1.30 m. ölçülerine sahip giriş açıklığıyla geçilen 2.10-2.20x2.30-2.40 m. ölçülerinde, 1.80 m. yüksekliğe sahip kareye yakın bir mezar odasından oluşmaktadır. Ön girişten mezar odasına geçiş üst kesimi kemerli, dikdörtgen bir açıklıkla sağlanmaktadır. Mezar odasının tabanı giriş tabanından 0.20 m. daha alçaktadır. Girişin karşısına gelen kuzey duvar önünde 0.30-0.40 m. genişliğe, 2.10 m. uzunluğa sahip, 0.25 m. yüksekliğinde bir seki yer almaktadır. Üst örtüsü girişten itibaren yükselen ve daha sonra düz devam eden bir yapıya sahiptir (Çizim: 2). Orta Demir Çağ'a (Urartu Dönemi) ait olduğu düşünülmektedir.

Hazinetep Kaya Mezarı (J48A33): Aşağı Kıcık Köyü'nün 300-350 m. kadar güneybatısındaki Hazine Tepe'nin kuzeydoğu kesiminde ve kuzeye bakan yüzünde, yamacın orta kesimindedir. Kuzeye bakmakta olan mezara kemerli bir giriş açıklığı ile girilmektedir. Güney ve batı duvarına açılmış iki niş (arkosolium) bulunan, dikdörtgen planlı tek mezar odasından oluşmaktadır. Odanın doğu duvarı üzerinde yuvarlak yapılı üç adet meşale yuvası bulunmaktadır. Halen kaçak kazılar nedeniyle tabanı toprak dolu olan mezara tek basamaklı bir merdivenle inildiği ve giriş dışındaki üç duvarı önünde de birer seki olduğu ifade edilmiştir. Ancak şu anda mezar içindeki toprak dolgu nedeniyle bunları görebilmek mümkün değildir. Bu yapısı ve plan tipiyle Geç Roma Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

Alyar Örme Mezarı (J49A06): Malazgirt'in 20 km. kuzeyindeki Alyar Köyü'nün 500 m. kadar doğusunda, 39°17'28" kuzey, 42°33'33" doğu koordinatlarında, alçak bir sırtın kuzeye bakan yüzündedir. Kuzey-güney yönlü mezar, kuzeye bakan 0.90x1.10 m. ölçülerinde bir ön giriş ile 1.85 x 3.60 m. ölçülerinde bir mezar odasından oluşmaktadır. Tabanı toprak dolgulu olduğu için yüksekliği bilinmemektedir ancak mevcut yüksekliği 1.10 m. dir. Mezar odasına ön girişten 1.10 x 1.20 m. ölçülerinde, dikdörtgen bir kapı

açıklığı ile geçilmektedir. Dikdörtgen planlı mezar odasının batı duvarında 0.70x0.70 m., doğu duvarında 0.70x0.95 m. ölçülerinde birer niş yer almaktadır. Yarı işçilikli, kiklopik yapıli dikdörtgen taşlarla inşa edilmiş mezar odasının üst örtüsünden günümüze 1.70 x2.50 m. ölçülerinde, oldukça ağır tek kapak taşı ulaşmış olup, diğeri kapak taşları yoktur. Gerek öngiriş ve gerekse mezar odasının duvarları iyi işçilikli, bazıları düzgün dikdörtgen yapıli orta ve büyük boy taşlarla örülmüştür. Erken Demir Çağ mezarlarında görülen bindirme tekniğini aksine duvarlar dik yapıli ve köşeler 90 derecelik açıya sahiptir. İşçilik ve plan açısından Orta Demir Çağ özelliğı gösterdiği anlaşılmaktadır. Erzurum K. ve T.V.K..K.'nun 24.06.1989 tarih ve 162 sayılı kararı ile “Alyar Urartu Kaya Mezarları” adıyla tescil edilmiştir.

Kaşıkcı yaylası yerleşimi (J49A11): Malazgirt ilçesinin 7 km. kuzeydoğusundaki Mezra Köyü'nün 2.5 km. kuzeydoğusundaki Kaşıkcı Yaylası'nda, 39°11'30” kuzey, 42°37'43” doğu koordinatlarındadır. Kuzeyinden Karakaya (Badişan) Deresi geçmektedir. Kuzeydoğudan güneybatıya doğru yükselen tepenin kuzey kesiminden başlayıp güneye doğru devam eden alanda bir yerleşime ait mekânlar ile mezarlar yer almaktadır. Yüzeyi volkanik kayalarla dolu olan tepenin kuzeybatı kesiminden itibaren güneydoğuya doğru devam eden mekânlar arasında tek bölümlü biri dairesel diğeri dörtgen planlı iki mekân ve kuzey-güney yönünde üç bölmeli dikdörtgen planlı bir başka mekan dikkati çekmektedir. Bunların dışında planları anlaşılamayan çok sayıda mekânın varlığı anlaşılmaktadır. Mekan ve mezarların bulunduğu tepenin doğu yamaçları boyunca yukarıdan aşağıya doğru uzun duvarlara ait izler bu alanda da bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Ayrıca mekânlar ve mezarların bulunduğu bu tepenin 400 m. doğusunda, Karakaya Deresi'nin hemen güneyinde, batıdan doğuya doğru yükselen alçak bir tepenin güneybatıya bakan yüzünde, bir aşağı yerleşime ait izler görülebilmektedir. Genelde yerleşimin tamamında, özellikle de mezarların yakın çevresinde Demir Çağ'a ait çanak-çömlek parçaları ele geçmektedir.

Demir Çağ Seramikleri arasında kiremit-kahve mal, gri mal, kiremit astarlı mal ve krem astarlı mallardan oluşmaktadır. İyiden kötü dereceye kadar değişik biçimlerde fırınlanmışlardır. Pek çok parçada pişme nedeniyle yüzeyde alacalanma ya da cidarda dengesiz renk dağılımı görülmektedir. Değişik boylarda kum ve bazen de taşçık katkılıdır. Basit ya da dışı çekik ağızlı çanaklar, “S” profilli çömlekler en çok görülen formlardır. Yivli örneklerde yiv hem ağız kenarında hem de gövde üzerinde bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu türlerde kazıma ve çentik bezemeler de görülmektedir. Orta Demir Çağ'ın simgesi durumundaki “Biainili” seramiğı de az sayıda olsa da ele geçmiştir.

Sonuç olarak; Muş ili ve çevresinde yürütölen yüzey araştırmalarımız kapsamında 2011 sezonunda Malazgirt ilçesinin kuzey kesiminde çalışılmıştır. Araştırmalarımız Malazgirt'te en azından Kalkolitik Çağ'a kadar uzanan bir yaşamın varlığını göstermektedir. Ancak gerek höyüklerde ve gerekse yerleşimler ile mezarlardan elde edilen bilgi ve belgeler Demir Çağlarında bölgenin daha yoğun olarak kullanılmış olduğunu göstermiştir.

KAYNAKLAR

BİBER 2012

H. Biber; “Muş-Bulanık'ta Demir Çağ Merkezleri”, *Tarhan Armağanı* (Baskıda)

BİBER-ÇAVUŞOĞLU 2011

H. Biber-R. Çavuşoğlu; “Muş İli ve İlçeleri 2009 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması (Demir Çağları)”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 201-224.

BİBER ve diğ. 2012

H. Biber-R. Çavuşoğlu-S. Erdoğan; “Muş İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması (Demir Çağları) 2010 Yılı Araştırmaları: Bulanık-Malazgirt”, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 373-401.

BURNEY 1957

C. A. Burney; “Urtian Fortresses and Towns in the Van Region”, *Anatolian Studies* 7, 37-53.

BURNEY 1966

C. A. Burney; “A First Season of Excavations at The Urtian Citadel of Kayalidere”, *Anatolian Studies* 16, 55-111.

BURNEY-LANG 1971

C. Burney-D. M. Lang; *The Peoples of the Hills, Ancient Ararat and Caucasus*, London.

BURNEY-LAWSSON 1960

C. A. Burney-G. R. J. Lawson; “Measured Plans of Urtian Fortresses” *Anatolian Studies* 10, 177-196.

ÇEVİK 2000

N. Çevik; *Urtu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara.

FRENCH-SUMMERS 1994

D. H. French- G. D. Summers; “Pre-Urtian and Urtian Pottery from the Muş Region”, *Anatolian Studies* 44 77-84.

KOÇHAN 1990

N. Koçhan; “Malazgirt-Tıkızlı Kalesi”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi V*, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Bornova-İzmir, 87-108.

KÖKTEN 1947

K. Kökten, “1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi, Araştırmaları”, *Belleten XI/43*, 431-472.

LLOYD-BURNEY 1967

S. Lloyd-C. Burney; “Excavations at the Urtian Citadel of Kayalidere (1965 Season)”, *Türk Arkeoloji Dergisi XIV-1-2* (1965), 222.

ÖZFİRAT 1999

A. Özfırat; “1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları”, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt: 1-22.

ÖZFİRAT 2001

A. Özfırat; “1999 Yılı Muş İli Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları”, *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 123-140.

ROTHMAN 1995

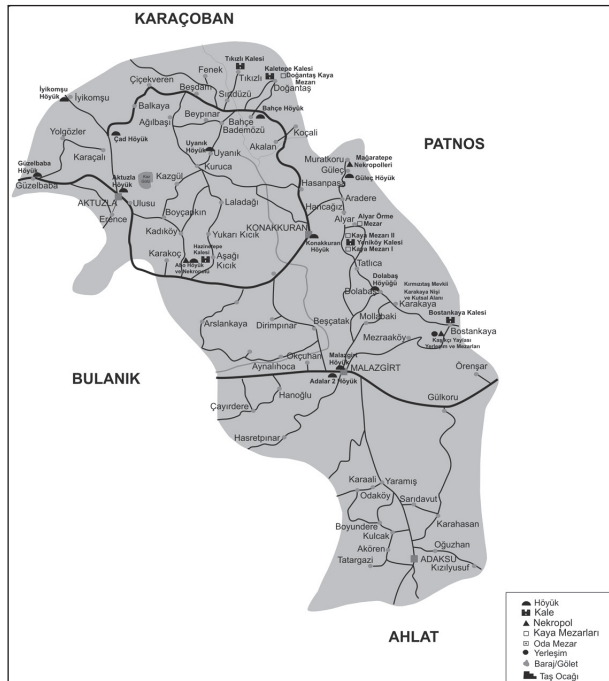
M. S. Rothman; “The Pottery of The Muş Plain and The Evolving Place of a High Border Land”, *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 281-304.

ROTHMAN-KOZBE 1997

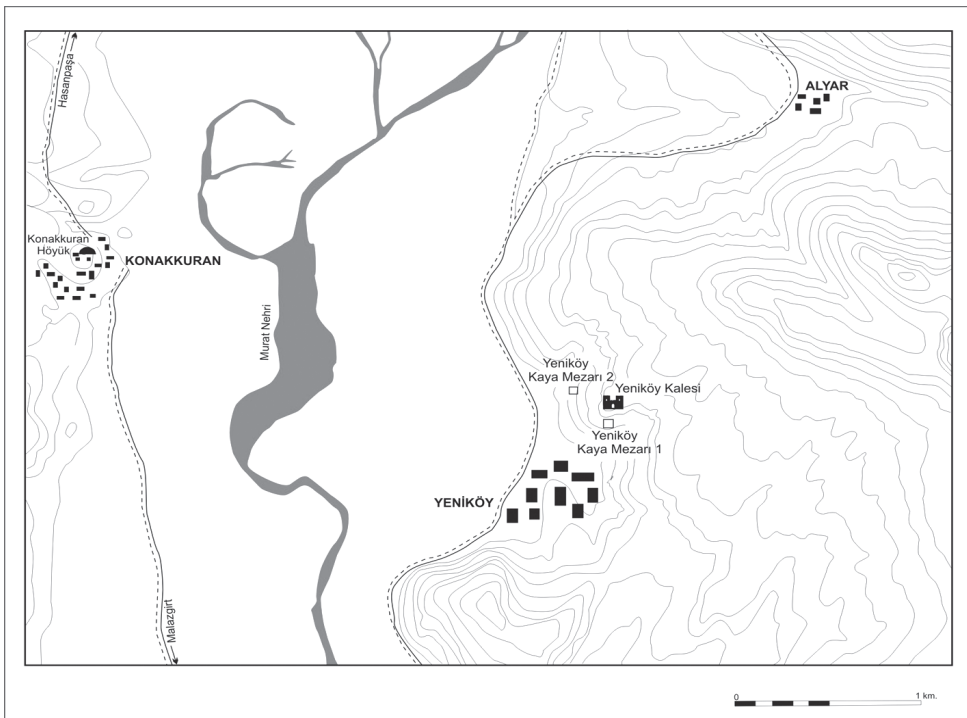
M. S. Rothman- G. Kozbe; “Muş in the Early Bronze Age”, *Anatolian Studies* 47, 105-126.

RUSSELL 1980

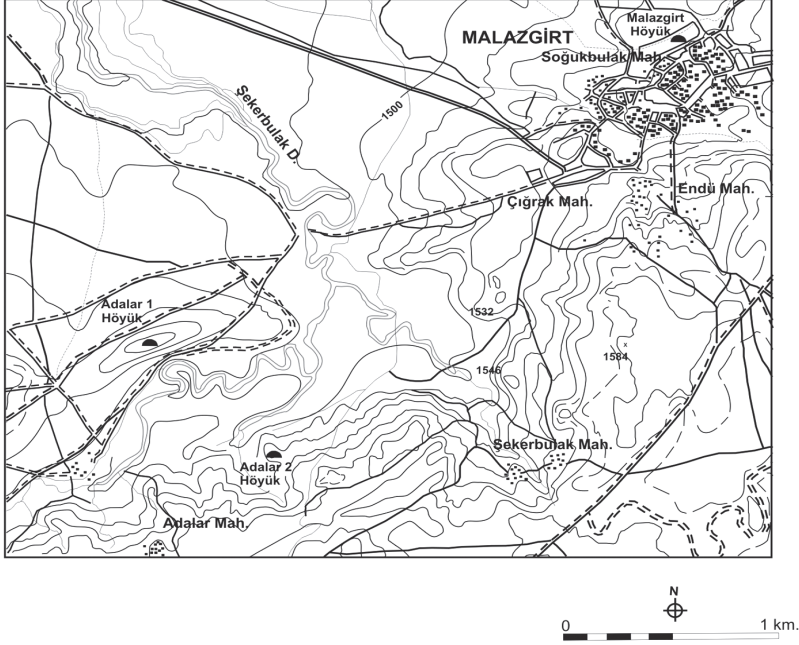
H. F. Russell; Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia”, *BAR International Series* 85, Oxford.

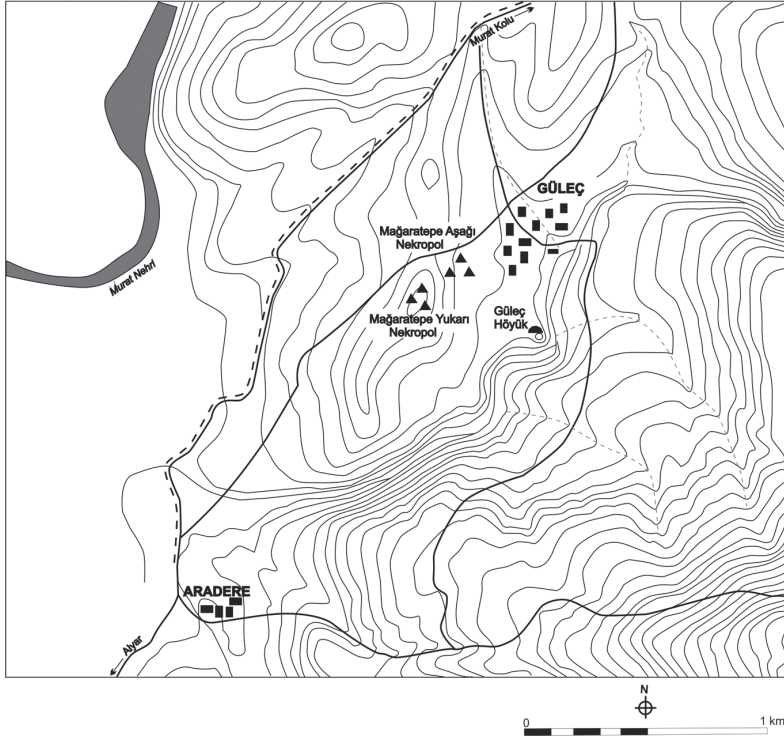
Harita 1: 2011 Yılında tespit edilen merkezler

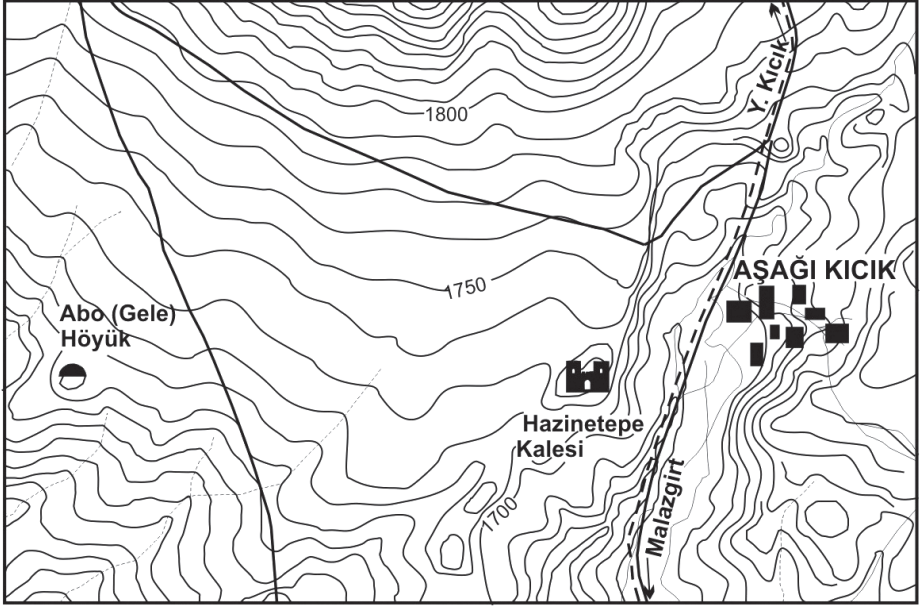
Harita 2: Konakkuran ve Yeniköy'ün topografik haritası.

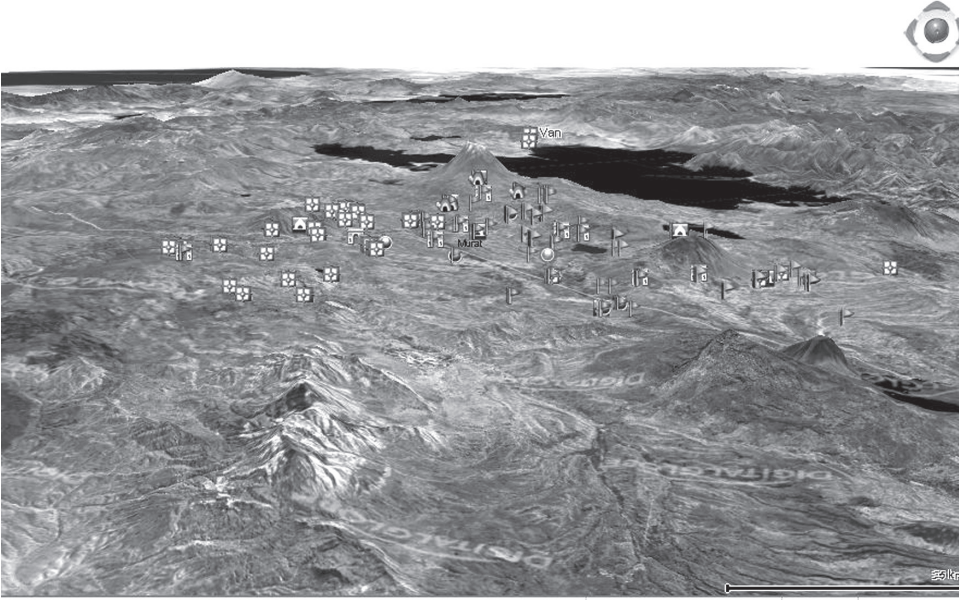
Harita 3: Malazgirt'teki arkeolojik merkezler

Harita 4: Güleç Köyü ve çevresinin topografik

Harita 5: Aşağı Kıcık ve çevresinin topografik haritası

Resim 1: 2009-2011 yıllarında tespit edilen arkeolojik merkezler.

Resim 2: Lica Tepe Höyük

Resim 3: Konakkuran Höyük İTÇ. seramikleri

Resim 4: Güzelbaba Höyüğü

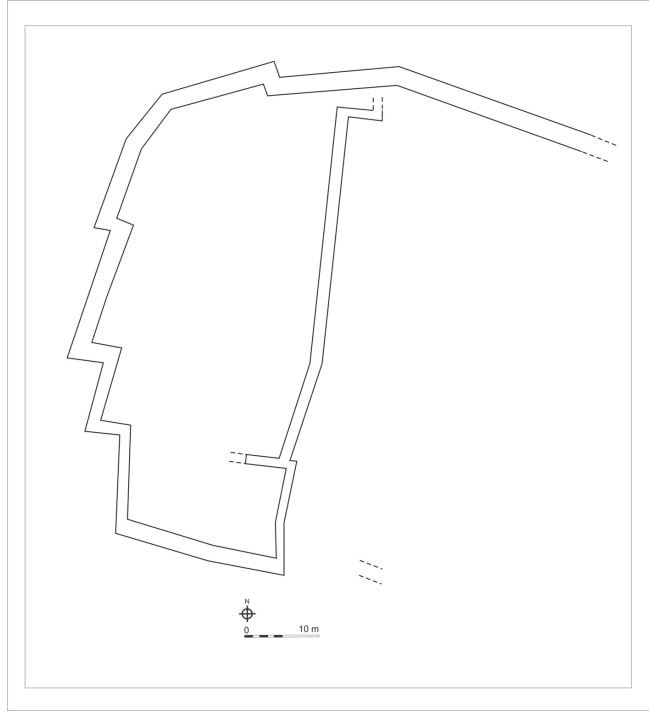
Resim 5: Güzelbaba Höyük OTÇ. seramiği.

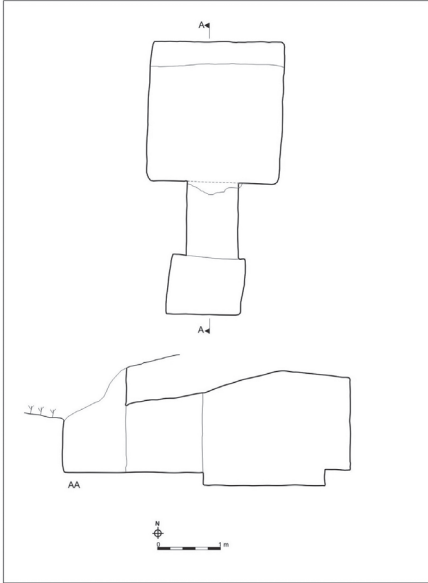
Resim 6: Abo Höyük ve nekropolü, doğudan görünümü

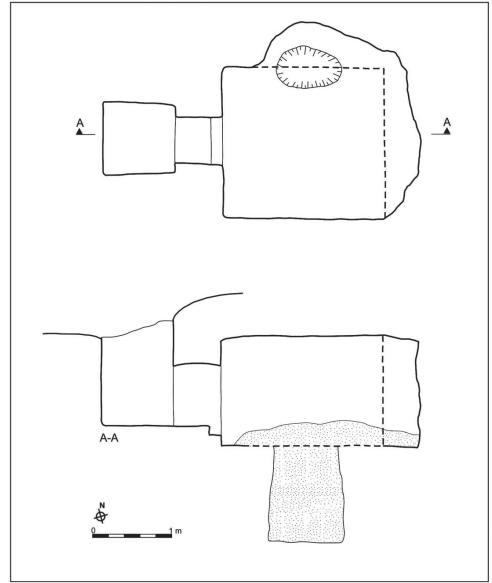
Resim 7: Tepeköy Höyük, kuzeydoğudan görünümü

Çizim 1: Hazinetepe Kalesi planı

Çizim 2: Doğantaş Kaya Mezarı plan ve kesiti

Çizim 3: Yeniköy Kaya Mezarı 2, plan ve kesiti

ARTVİN, ARDAHAN, ERZURUM İLİ ve İLÇELERİNDE ORTAÇAĞ GÜRCÜ MİMARİSİ YÜZEY ARAŞTIRMASI-2011

Fahriye BAYRAM *
Turgay YAZAR

“Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Gürcü Mimarisi” başlıklı yüzey araştırması 09-29/07/2011 tarihleri arasında, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Turgay Yazar ve Pamukkale Üniversitesi Araştırma Görevlisi Gökem Işık’ın katılımıyla başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Bakanlık Temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nden Sanat Tarihçisi Mehmet Yalçınkaya görevlendirilmiştir.

Araştırma Erzurum ve Ardahan illerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışılan yapıların hepsinde plan çıkartılmış, sağlam durumda olanların cephe çizimleri yapılmış ve fotoğrafları çekilmiştir.

Erzurum

Tortum Kale Kilisesi

Kalenin güney yamacında, yamaca yaslandırılarak inşa edilen kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek neflidir (Resim: 1). Güney duvarı tamamıyla yıkılmış; kuzey duvarı örtü seviyesine kadar ayakta kalmış; batı ve doğu duvarın da kuzey kısmından bir bölüm günümüze ulaşmıştır. Yapının duvarları dolgu duvar tekniğinde örülmüş; moloz dolgu üzerinde kalan izlerden anlaşıldığına göre dışta küçük boyutlu düzgün kesme, içte ise kaba yonu ve moloz taşlar kullanılmıştır. Yarım daire planlı olduğu anlaşılan apsisin kuzey duvarı, üst seviyeye yerleştirilen yarım daire kemerli çifte nişle hareketlendirilmiştir. Yapıların simetrik düzenlemeye sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, günümüze ulaşamayan güney yarıda da bu nişlerden yer almalıdır. Kuzey duvar, bugünkü zeminin yaklaşık 2.00 m. üst seviyesinden başlayan ve eşit aralıklarla yerleştirilmiş orta bölümdeki ik; iki uçtaki birer duvar payesini bağlayan yarım daire kemerlerle üç bölüme ayrılmış, tonoz örtüyü takviye eden kemerler de bu duvar payelerinin üzerine oturtulmuştur. Kuzey yanda kalan kısımlardan yapının dıştan çift pahlı çatı ile örtüldüğü ve kireç harçla tutturulmuş moloz taşlarla kaplandığı anlaşılmaktadır.

Tortum İlçesi, Şenyurt Beldesi, Cihanlı (Meksur) Köyü Kilisesi

Köyün güneybatısındaki yamaçta, doğu kısmı kayalıklara yaslandırılarak inşa edilen kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek neflidir (Resim: 2; Çizim: 1a). Dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapının duvarlarında dışta yer yer kesme taşlarla birlikte kaba yonu; içte ise küçük boyutlu kaba yonu ve moloz taşlar kullanılmıştır.

Kilisenin batı yarısı günümüze ulaşamamıştır, ancak batı sınırını gösteren bir taş

* Doç. Dr. Fahriye BAYRAM, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kınıklı Kampüsü, 20070 Denizli/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Turgay YAZAR, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 58140 Sivas/TÜRKİYE.

sırası yerinde durduğundan boyutları ve planı anlaşılabilir². İç kısma günümüzde kuzey duvarda, eksenin batısında yer alan kapıdan girilmektedir. Kapının kesme taşlarla yapılmış doğu sövesi, orijinal girişe ait olmalıdır.

Yarım daire kemerle ana mekâna açılan apsis yarım daire planlıdır. Doğu duvarının üst seviyesinde yarım daire kemerli küçük bir mazgal penceresi vardır ve üzerini örten yarım kubbe yatay istiflenmiş tuğlarla örülmüştür.

Kalan bölümlerden kuzey ve güney duvarların eşit aralıkla yerleştirilmiş ikişer duvar payesi ile üç bölüme ayrıldığı, yapının üzerini örten tonozu takviye etmek amacıyla yapılan kemerlerin ise bu payelerin üzerine yerleştirilen dışa taşkın konsollara oturtulduğu anlaşılmaktadır. Apsis kemeri ile tonozu takviye eden kemerler düzgün kesme taşlarla örülmüştür.

Dışta çift pahlı olan çatı, kireç harçla tutturulmuş moloz taşlarla kaplanmıştır.

Tortum İlçesi, Şenyurt Beldesi, Kaleboynu (Çarnis) Köyü Şapeli

Köyün kuzeyindeki yamaçta yer alan şapel doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek neflidir. Keskin hatlı kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir ve sağlam durumdadır. İç kısma güney duvarda, eksenin batısında yer alan kapıdan girilmektedir (Resim: 3). Doğuda apsis yoktur, doğu ve batı duvarda üst seviyede dikdörtgen biçimli birer küçük pencere yer almaktadır. Yapının üzerini örten beşik tonoz, dışta çift pahlı çatı ile kapatılmıştır ve çatı, kireç harçla tutturulmuş moloz taşlarla kaplanmıştır. Örtünün tahrip olan kısımları yöre halkı tarafından tahtalarla kapatılmıştır.

Şapelin kuzeybatısındaki dağın tepesinde de bir şapel yer almaktadır. Ancak çıkmak mümkün olamamıştır.

Tortum İlçesi, Şenyurt Beldesi, Derekapı (Kishakapı) Köyü Kilisesi

Köyün girişinde, yolun sağ tarafındaki bahçe içinde yer alan yapı önemli ölçüde tahrip olmuş, sadece batı bölümün bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapının, orta mekânın kubbeye örtüldüğüne işaret eden geçiş sistemi pandantiften dolayı, “kubbeli salon-cupple hall” diye adlandırılan plan tipine sahip olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 4; Çizim: 1b).

Kubbe dışında kalan bölümler içte beşik tonoz, dışta çift pahlı çatı ile örtülmüş, çatı kireç harçla tutturulmuş moloz taşlarla kaplanmıştır.

Tortum İlçesi, Şenyurt (Kishakapı) Beldesi, Şeyh Efendi Mahallesi, Kisha Kilisesi

Köyün içinde, köy yolunun güneyindeki bahçe içinde yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli, çift apsislidir. Örtü sistemi dışında iyi durumda günümüze ulaşan yapı, içte ve dışta düzgün sıralar halinde yerleştirilmiş küçük boyutlu moloz taşlarla inşa edilmiş, geniş derzler sarımsı kireç harçla doldurulmuştur. Kalan boşluktan, duvarları güçlendirmek amacıyla, üst seviyede örgü arasına içte ve dışta bir sıra ahşap hatıl yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Resim: 5; Çizim: 1c).

Yapıya günümüzde doğu cephe, kuzeydeki apsise açılmış, ahşap kanatlı kapıdan girilmektedir. Ancak güney cephenin batısında, sonradan doldurularak kapatılmış ve üst kısmı yarım daire kemer şeklindeki yıkıntı, orijinal girişe işaret etmektedir.

Birer kemerle ana mekâna açılan apsislerin doğu duvarlarında, üst seviyede yarım daire kemerli birer mazgal pencere bulunmaktadır. Kuzeydeki pencere, sonradan açılan

² Yıkılan batı kısım, yöre halkı tarafından yeni duvarlar örülerek tamamlanmıştır ve yapı samanlık olarak kullanılmaktadır.

kapı tarafından tahrip edilmiş durumdadır.

Çift apsisli, tek nefli yapılar, Ermeni mimarisinde daha yaygın olarak görülmektedir³. Kisha Kilisesi ise Tao Klarceti bölgesinde şimdiye kadar tespit ettiğimiz tek örnektir. Bu nedenle bölge mimarisi içerisinde özel bir yere sahiptir.

Şenkaya İlçesi, İnceçay (Panciro) Köyü, Killik Mevkii Kilisesi

Köye ulaşımı sağlayan asfalt yolun yaklaşık 6. kilometresinde, üç yanı uçurum olan bir tepenin üzerinde yer almaktadır ve ana kayalar da kullanılarak kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli yapının örtüsü tamamıyla yıkılmış, duvarları da yaklaşık 2-3 m. yüksekliğinde ayakta kalmıştır. Yapıya batı cephe ekseninde yer alan kapıdan girilmektedir (Resim: 6; Çizim: 1d). Kapının etrafı yıkılmıştır ancak yarım daire kemerli olduğu anlaşılmaktadır. Kapının üzerinde, yarım daire kemerli, küçük bir mazgal pencere bulunmaktadır. Doğudaki apsis yarım daire planlıdır. Yapılan kaçak kazılar sonucunda, apsisin altında bulunan ve doğudaki küçük bir mazgal pencere ile aydınlatılan/havalandırılan dikdörtgen planlı kriptaya açığa çıkarılmıştır.

Kuzey ve güney duvarda kalan izler, alışıldık şekilde, tonoz olması beklenen örtünün, duvar payeleri üzerine oturan bir kemerle takviye edildiğini; batı duvarın üçgen şeklinde sonlanması da yapının dışarıdan çift pahlı çatı ile kapatıldığını göstermektedir.

Şenkaya İlçesi, Sındıran (Ekrek) Köyü, Kilise Mevkii Kilisesi

Ana yolun güneyinde, tarlalar içinde yer alan yapı tamamıyla tahrip olmuştur. Sadece yıkıntı halinde moloz dolgu görülebilmektedir.

Şenkaya İlçesi, İkizdere (Kalkus) Köyü Kilisesi

Köyün kuzeyinde, evlerin arasında yer alan kilise kırmızımsı, yeşilimsi ve siyah renkli kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli yapının doğu yarısı ve örtüsü yıkılmış durumdadır (Resim: 7; Çizim: 1e). Yapıya, batı cephe ekseninde yer alan ve yarım daire kemerli olduğu anlaşılan kapıdan girilmektedir. Kuzey ve güney duvarda bulunan payanda kalıntıları, olasılıkla tonozu takviye eden kemerleri taşımaktadır.

Şenkaya İlçesi, Akşar (Kotros) Köyü, Kilise Kapı Mevkii, Bara Manastırı

Oltu-Akşar (Kotros) yolunun, Oltu yönünde sağında bulunan kaya manastırına ulaşımın tehlikeli olması nedeniyle çıkılamamıştır.

Şenkaya İlçesi, Yünören (Kerkilop) Köyü Manastırı

Oltu-Yünören (Kerkilop) yolunun, Oltu yönünde sağında bulunan kaya manastırına ulaşımın tehlikeli olması nedeniyle çıkılamamıştır.

Şenkaya İlçesi, Merkez Yukarı Mahalle, Tekçam Sokak Kilisesi

Yapının üzerine günümüzde bir ev inşa edilmiştir.

Şenkaya İlçesi, Leksor Vadisi Manastırı

Göle-Oltu yolu, Şenkaya Gaziler yol ayrımından yaklaşık 3 km. uzaklıkta, Penek Çayı'nın sağ yakasındaki kayalıklar üzerindedir⁴. Bir kilise, dört şapel ve yemekhane

³ J. M. Thierry, 1984: 516-549.

⁴ E. Takaishvili 1938: 46' da yapılardan kısaca bahsetmiştir.

olduğu tahmin edilen bir yapıdan oluşmaktadır. Yapılar, aralarında yaklaşık 500 m. mesafe bulunan iki tepenin üzerine yerleştirilmiştir. Kuzeydeki tepede kilise, kilisenin kuzeyine birleştirilerek yapılmış bir şapel, kuzeydoğuda daha alt kotta ikinci bir şapel ve güneyde yine daha alt kotta yemekhane olabileceğini düşündüğümüz yapı; güneydeki tepede ise uçurumun hemen kenarına, farklı kotlara yerleştirilmiş iki şapel bulunmaktadır (Resim: 8).

Kilise, dışta daha büyük boyutlu olmak üzere kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiş, dışta geniş tutulan derzler yer yer sarımsı kireç harçla doldurulmuştur. Yapı önemli ölçüde tahrip olmuştur ve dışta doğu tarafta 3-5 m. yüksekliğindeki duvar kalıntıları ile apsisin günümüze ulaşan güney kısmı görülmektedir. İç kısmı yıkıntı molozlarla tamamıyla dolmuştur ancak yüzeyde izlenebilen duvarlardan planı anlaşılabilmektedir. Buna göre kilise kuzeydeki daha geniş olmak üzere iki nefli olarak düzenlenmiştir. İki nef de doğuda yarım daire planlı birer apsisle sonlandırılmıştır (Çizim: f).

Kilisenin kuzeyine birleşik durumdaki şapel batıda kilise ile aynı hizada iken, doğuda yaklaşık 3.00 m. batıya kaydırılarak yerleştirilmiştir. Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup duvar işçiliği, kilise ile benzer özelliklere sahiptir. Duvarları örtü seviyesine kadar korunmuştur, fakat tonoz olduğu anlaşılan örtünün çökmesi ile yapının içi yıkıntı molozlarla dolmuştur. Buna rağmen doğu duvarındaki yarım daire planlı apsis kısmen görülebilmektedir.

Kilisenin yaklaşık 5.00 m. güneyinde, bir alt kotta, yemekhane olabilecek yapı bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapının içi yıkıntı molozlarla tamamıyla dolmuş durumdadır. Duvarları yine kilisenin duvarları aynı özelliklerde yapılmıştır.

Güneydeki tepede yer alan şapellerden üst seviyede olanı, örtüsü dışında nispeten iyi durumda günümüze ulaşmıştır ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Duvarları dışta düzgün kesilmiş, küçük boyutlu, sarımsı küfeki; içte kaba yonu ve moloz taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Batı cephedeki yüzey taşları sökülmüş durumdadır. İçte duvarlardaki geniş derzler sarımsı kireç harçla doldurulmuştur. Yapıya, yıkılmış olmakla birlikte yarım daire kemerli olduğu anlaşılan ve güney cephede eksenin batısında bulunan kapıdan girilmektedir. İçte doğuda yer alan yarım daire planlı apsis, kalıntılara göre bir kemerle ana mekâna açılmaktadır ve doğu duvarında bulunan yarım daire kemerli mazgal pencerenin kuzey sövesi sağlam durumdadır.

Bu şapelin kuzeydoğusunda, alt kotta bulunan şapel de doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Kuzeyine, sonradan batıya kaydırılarak dikdörtgen planlı bir giriş mekânı eklenmiştir. Her iki yapının da örtüleri çökmüş, yapıların içleri yıkıntı molozlarla dolmuştur. Giriş mekânına batı cephede, şapele ise kuzey cephede eksenin batısında bulunan kapıdan ulaşılmaktadır. Şapelin apsis kısmı yıkılmış durumdadır, ancak kuzey kısmından bir parça günümüze ulaşabilmiştir.

Üst kattaki şapel dışında, diğer yapıların benzer duvar örgüsüne sahip olması aynı dönemde (9. yüzyıl?) inşa edildiklerini göstermektedir. Düzgün kesme taş işçiliğiyle, üst kattaki şapel daha sonraki bir döneme, 10. yüzyılın ikinci yarısına işaret etmektedir.

Oltu İlçesi, Merkez Yukarı (Büyük) Orcuk Köyü Kilisesi

Köyün girişinde, köye ulaşan yolun güneyindeki tepenin üzerindedir. Yaklaşık 100 m. doğusunda bir kale yer almaktadır.

Tamamıyla düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen kilise çok

tahrip olmuş durumdadır. Ancak kalıntılardan dışta doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen, içte batı kolu uzun üç yapraklı yonca (triconchos) planlı olduğu anlaşılmaktadır⁵ (Resim: 9; Çizim: 2a). Batı kolun kuzeyinde dikdörtgen planlı bir mekân yer almaktadır. Olasılıkla bir kemerle kola açılan mekânın doğu duvarında yarım daire planlı bir niş bulunmaktadır. Yapıların simetrik olarak düzenlendiği düşünüldüğünde, kolun güneyinde de böyle bir mekân yer almalıdır.

Bölgede batı kolu uzun serbest ya da yarı serbest trikonchos planlı yapılar bulunmaktadır. Ancak batı kolla birlikte konchların dıştan düz duvarla sınırlandırıldığı şimdiye kadar tespit edebildiğimiz tek örnek Yukarı (Büyük) Orcuk Kilisesi'dir. Batı kolun iki yanındaki mekânlarla birlikte, çok sık rastlandığı üzere apsisin iki yanında birer pastophorion hücrelerine yer verildiğini düşündüğümüzde, yapıyı ön örneğini Gürcistan Cvari Manastır Kilisesi'nde görülen ve bu nedenle "Cvari Plan Tipi" olarak adlandırılan⁶ grubun bir çeşitlemesi olarak değerlendirmemiz mümkün olacaktır.

Oltu İlçesi, Yukarı Orcuk Köyü Meyve Bahçeliğindeki Şapel

Köyün yaklaşık 2 km. batısındaki meyve bahçeliğinde, yolun sağında bulunan yapı, küçük boyutlu kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Doğu taraftan yamaca yaslandırılarak yapılan iki katlı şapelin kuzeydoğu bölümü günümüze ulaşmış, diğer kısmı su arkı yapılırken tahrip edilmiştir. Kuzey duvarda dikdörtgen biçimli iki niş, güney kısımda zeminde de yuvarlak bir delik vardır. Yamaçtan inen su bu delikten aşağı kata akmaktadır. Belki de bir ayazma (kutsal su) şapeli olara inşa edilmiştir.

Oltu İlçesi, İğdeli Köyü Şapeli

Köyün girişinde, yolun doğusunda yer alan şapel ve batısındaki giriş mekânı moloz taşlarla inşa edilmiştir. Giriş mekânı yaklaşık kare planlıdır ve tahrip olmuş durumdadır. Kuzey duvarın doğu kısmındaki yıkıntı, girişe işaret ediyor olmalıdır. Şapel kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır ve batı cephe ekseninde yer alan kapıdan içeri girilmektedir⁷. Doğuda, bir kemerle ana mekâna açılan yarım daire planlı apsis yer almaktadır. Yarım kubbe ile örtülü apsisin doğu duvarına bir mazgal pencere açılmıştır, ancak etrafı yıkılmış durumdadır. Yapının üzeri beşik tonozla örtülmüş, tonozun üzeri dıştan çatıyla kapatılmamıştır.

Oltu İlçesi, İğdeli Köyü Kalesi Şapeli

Kalenin içinde, kuzey yamaçta yer alan şapelin duvarları düzenli sıralar halinde istiflenmiş kaba yonu taşlarla örülmüştür. Örtüsü dışında nispeten sağlam durumdaki yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve etrafı tahrip olmakla birlikte yarım daire kemerli olduğu anlaşılan girişi batı cephe eksenindedir. Doğuda yer alan yarım daire planlı apsisin doğu duvarına yarım daire kemerli, küçük boyutlu bir pencere açılmış, iki yana da birer niş yerleştirilmiştir. Apsisi örten yarım kubbenin bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

Oltu İlçesi, Alatarla (Hovak) Köyü Girişindeki Kilise

Köye yaklaşık 3 km. uzaklıkta, Hovak Suyu'nun batı yakasındadır. Düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen

⁵ H. Gündoğdu vd., 2010: 75'te kısa yapı tanıtımıyla birlikte verilen planda, yapı tek nefli olarak gösterilmiştir.

⁶ D. Khoshtaria (ed.), 2008: 29.

⁷ H. Gündoğdu vd., 2010: 76'da verilen planda, kuzey-güney yönünde kareye yakın dikdörtgen planlı yapı, oldukça ince uzun boyutlarda çizilmiş, batı cephe ekseninde yer alan kapı, kuzey cephede eksenin batısında gösterilmiş ve yapının batısındaki giriş mekânı işlenmemiştir.

planlı, tek neflidir. Güney duvarı ve örtüsü tamamen, diğer duvarları da yer yer yıkılmıştır. Batı cephe eksenindeki yıkıntı, girişe işaret ediyor olmalıdır. Kuzey yarısı günümüze ulaşan apsis yarım daire planlıdır. Kuzey duvar iki uçta ve ekseninde yer alan dışa taşkın duvar payeleri ve bunları bağlayan kemerlerle iki bölüme ayrılmış; tonozu takviye eden kemer de, eksenindeki duvar payesinin üzerine oturtulmuştur (Resim: 10; Çizim: 2b).

Kilisenin doğusunda yapılan kaçak kazılarda iki mezar açığa çıkarılmıştır.

Oltu İlçesi, Alatarla (Hovak) Köyü, Harman Mahallesi Kilisesi

Köyün içerisinde, evler arasında yer alan yapının doğu duvarı yaklaşık 3-4 m. yüksekliğe kadar ayakta kalmış, diğer duvarları büyük oranda tahrip olmuştur. Doğu kısmının üzerine samanlık inşa edilmiştir. Kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen kilisenin tek nefli olduğu anlaşılmaktadır.

Oltu İlçesi, Alatarla (Hovak) Köyü'nün Güneyindeki Kasya Mevkii Şapeli

Köyün alt tarafındaki tarlalar içinde bulunan şapel, örtü seviyesine kadar dolgu toprak altında kalmıştır ve ortasından tarla sulama arkı geçirilmiştir. Kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapının tek nefli olduğu, doğu kısmının yıkıldığı ve üzerinin tonozla örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Oltu İlçesi, Alatarla (Hovak) Köyü Kalesi Şapelleri

Köyün kuzeyindeki kalede, birisi kalenin köye bakan eteğinde, ikisi kale içinde olmak üzere üç tane şapel bulunmaktadır.

Kale eteğindeki şapel, kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiş olup örtüsü ve duvarların üst kısmı yıkılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı şapelin girişi batı cephe eksenindedir ve yıkılmış olmakla birlikte yarım daire kemerli olduğu anlaşılmaktadır. Kapının üzerinde, bir kısmı tahrip olmuş mazgal bir pencereye bulunmaktadır.

Apsis yarım daire planlıdır. Doğu duvarı ekseninde dikdörtgen biçimli küçük bir pencere, iki yanda simetrik yerleştirilmiş yarım daire biçimli birer, güneydeki nişin yanında dikdörtgen biçimli ikinci bir niş yer almaktadır.

Kale içindeki I. No.lu Şapel, doğusu yamaca yaslandırılarak inşa edilmiştir; duvarlardaki ve örtüdeki kısmi yıkılmalar dışında iyi durumda günümüze ulaşmıştır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı, kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde örülmüştür. Girişi güney cephede, eksenin batısında bulunmaktadır, batı cephede, üst seviyede de bir pencere açıklığına yer verilmiştir. Apsis yarım daire planlıdır ve iki yana simetrik olarak birer yarım daire, birer dikdörtgen biçimli niş yerleştirilmiştir. Doğuda yamaca yaslı olduğu için apside pencere açılmamıştır.

Kalıntılar, duvar yüzeylerinin tamamıyla fresklerle kaplı olduğunu göstermektedir.

Kale içindeki II. No.lu Şapel, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı iki mekân ile güneydeki mekânın doğusuna bitişik bir bölümden oluşmaktadır. Kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapılardan güneydekinin batı ve güney duvarı kısmen yıkılmıştır, diğer mekânlar daha sağlam durumdadır. Güneydeki mekâna batı duvarı ekseninde yıkılmış durumda bulunan ancak yarım daire kemerli olduğu anlaşılan kapıdan girilmektedir. Tonozla örtülü yapının doğu duvarında bir pencere açıklığı yer almaktadır. Bu mekândan geçilerek kuzeydeki mekâna ulaşıldığı için, burası olasılıkla giriş mekânı olarak düzenlenmiş, kuzeydeki yapı ise şapel olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Doğu ve batı duvarında birer penceresi bulunan mekânın apsisi yoktur. Ancak kalıntılardan

duvarlarının tamamıyla fresklerle kaplı olduğunun anlaşılması, dini işlevini destekler niteliktedir.

Güneydeki mekânın arkasındaki bölüm ise kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olup kuzeydoğu köşesi yuvarlatılmıştır. Oldukça dar tutulmuş bölüm, güneyde bir kemerle dışa açılmıştır ve giriş mekânının buraya açılan doğu duvarındaki penceresi dışında yapılarla bağlantısı yoktur.

*Oltu İlçesi, Sarısaz (Zerdenis) Köyü ile Subatık (Cücürüs) Köyü Arazisi
Arasındaki Zerdenisi Şapeli ve Yapı Kalıntısı*

Oltu-Erzurum karayolunun güneyinde, yolun alt kotunda iki yapı yer almaktadır. Kısmen toprak dolgu altında kalan yapılar doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek neflidir ve kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmişlerdir. Doğudaki yapının apsisi olduğundan şapel olduğu kesindir, ancak batıdaki işlevini kazı yapmadan tespit etmek mümkün değildir.

Oltu İlçesi, Subatık (Cücürüs) Köyü, Maşatlık Mevkii Kilisesi

Subatık Köyü'nün batısında, dere yatağının batı yakasında, istinad duvarı örülerek düzleştirilen alanda yer almaktadır. Doğru-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli yapı, kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir (Resim: 11; Çizim: 2c). Batı ve güney duvarı büyük oranda yıkılmış, örtüsü çökmüş durumdadır. Giriş güney cepheye eksenin batısına yerleştirilmiş olmalıdır. Doğuda yarım daire planlı apsis yer almaktadır. Apsisin doğu duvarında, üst seviyede yarım daire kemerli bir mazgal penceresi bulunmaktadır. Kemer kalıntıları apsisin bir kemerle naosa açıldığına işaret etmektedir. Kuzey duvarda, eksende yer alan duvar payesi kalıntısı da kuzey duvarın iki bölüme ayrıldığını, olasılıkla tonoz olan örtüyü destekleyen takviye kemerinin bu paye üzerine oturtulduğunu göstermektedir.

Yapının kuzeydoğusunda, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı küçük boyutlu bir şapel yer almaktadır. Kilisenin duvarıyla yaptığı dilatasyondan sonraki bir dönemde inşa edildiği anlaşılan şapel, kilisenin yaklaşık yarısı kadar uzunluğa sahiptir. Temel seviyesinde günümüze ulaşan yapıya, kilisenin kuzey duvarına açılan ve yarım daire kemerli olduğu anlaşılan bir kapıyla geçilmektedir. Yıkıntı molozlar arasından, doğu duvarının yarım daire planlı bir apsisle sınırlandırıldığı görülebilmektedir.

Oltu İlçesi, Kaleboğazı Köyü, Coclar Mevkii Kilisesi

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı tek nefli kilise, küçük boyutlu kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Kilisenin kuzey ve güney duvarının doğu bölümü ile apsisinden bir bölüm günümüze ulaşabilmiştir. Diğer duvarlar yapının boyutunun belirlenmesine ve planının çıkarılmasına olanak sağlayacak düzeyde ayakta değildir. Apsis yarım daire planlıdır, kalıntılardan bir kemerle ana mekâna açıldığı anlaşılmaktadır (Resim: 12; Çizim: 2d).

Yapının güneydoğusunda, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı küçük boyutlu bir şapel yer almaktadır. Kilisenin duvarıyla yaptığı dilatasyondan sonraki bir dönemde inşa edildiği anlaşılan şapel, kilisenin yaklaşık yarısı kadar uzunluğa sahiptir. Temel seviyesinde günümüze ulaşan ve yıkıntı molozlar altında kalan yapının doğu duvarının yarım daire planlı bir apsisle sınırlandırıldığı görülebilmektedir.

Oltu İlçesi, Güzelsu (Sıhçek) Köyü Kalesi Şapeli

Hava koşullarının kötü olması nedeniyle, oldukça tehlikeli bir konumda bulunan kaleye çıkmak mümkün olamamıştır⁸.

İspir İlçesi, Bahçeli (Çirkini) Köyü Tsirkine Kilisesi

Bahçeli Köyü'nün girişinde, köye ulaşan yolun doğusunda yer almaktadır. Küçük boyutlu kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapı, dışta doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen, içte üç nefli bazilikal planlıdır. Örtüsü dışında iyi durumda günümüze ulaşmıştır.

Giriş batı cephe ekseninde yer almaktadır ve yarım daire kemerlidir. Naosun zemini yıkıntı moloz dolgu ile dolmuş durumdadır, ancak batı ve doğu duvarda, kuzey ve güney yönde üst seviyeye simetrik olarak yerleştirilmiş ikişer konsol, yapının üç nefli olduğunu ve taşıyıcıları bağlayan kemerlerin bu konsollar üzerine oturtulduğunu göstermektedir.

Orta nef doğuda yarım daire planlı bir apsisle sınırlandırılmıştır. Apsisin doğu duvarı eksenine yarım daire kemerli bir mazgal pencere açılmıştır. Pencerenin güney kanadı yıkılmış durumdadır. Apsisin iki yanına, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, kemerle doğrudan naosa açılan ve doğu duvarlarında yarım daire kemerli birer mazgal penceresi bulunan pastophorion hücreleri yerleştirilmiştir. Apsis ve hücreler dışta düz duvarla sınırlandırılmıştır.

Yapı kuzey ve güney cephenin üste seviyesine eşit aralıklarla yerleştirilen dörder; batı cephede ise eksende ve eksene simetrik yerleştirilmiş toplam üç pencere ile aydınlatılmıştır. Eksendeki pencere daha üst seviyeye açılmıştır.

Yapının içi tamamıyla sıvalıdır ve yer yer fresko kalıntıları görülmektedir.

Ardahan İli

Merkez İlçe, Kurtoğlu Köyü Kilisesi

Köyün doğusunda yer alan kilise, örtüsü dışında sağlam durumdadır ve günümüzde ahır olarak kullanılmaktadır.

Dışta doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilise tek neflidir. Üç sıra platform üzerine inşa edildiği anlaşılan yapı, yüzeyde kalan taşlara göre dışta büyük boyutlu düzgün kesme; içte moloz ve kaba yonu taşlarla inşa edilmiştir (Resim: 13; Çizim: 2e).

İç mekâna giriş, güney cephenin batısında yer alan kapıdan sağlanmıştır. Kalıntılara göre kuzey ve güney duvar birer duvar payesi ile iki bölüme ayrılmış, olasılıkla tonoz olan örtü, bu payelere oturan takviye kemerleri ile desteklenmiştir.

Doğuda yarım daire planlı apsis yer almaktadır. Yapının üst kısmı yıkıldığından pencere açıklıklarının nereye yerleştirildiği tespit edilmemiştir.

Çıldır İlçesi, Şeytan Kale Şapeli⁹

Kalenin güneydoğu tarafında yer alan şapel doğu-batı yönünde yerleştirilmiştir ve batıdan doğuya doğru genişleyen hafif yamuk planlıdır. Yapı düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Yoğunluk sarımsı küfeki taşıdır, ancak aralarda yer yer kullanılan kahverengimsi kırmızı kesme taşlarla çok renkli bir görünüm elde edilmiştir. Dışta temel seviyesi ile gövde arasında çepeçevre yapıyı dolaşan dışa taşkın iki kaval silme kuşağı da cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Çizim: 2f).

⁸ E. Takaishvili 1938: 51

⁹ E. Takaishvili, 1909: 58-59.

Örtüsü dışında nispeten iyi durumda günümüze ulaşan yapıya giriş, kuzey cephede eksenin batısına yerleştirilmiş kapıdan sağlanmıştır. Doğuda yarım daire kemerle ana mekâna açılan ve doğu duvarı hafifçe düzleştirilmiş tam yarım daire plana sahip olmayan apsis yer almaktadır. Apsisin kuzey ve güney duvarında, alt seviyede karşılıklı yerleştirilmiş üçgenimsi biçimli birer niş bulunmaktadır. Doğü duvarı eksenindeki yıkıntının yerinde de bir pencere açıklığı olmalıdır.

Çıldır İlçesi, Kurt Kale Şapelleri¹⁰

Biri kalenin içinde, diğeri kalenin dışında olmak üzere iki şapel bulunmaktadır. Kalenin dışındaki yapı güneybatıdan yaklaşık 1 km. uzaklıkta ve Kura Nehri'nin güney yakasında yer almaktadır. Her iki şapel de doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır, yarım daire planlı birer apside sahiptir ve üzerleri tonozla örtülüdür. Ancak kale içindeki şapel daha özenli yapılmıştır. Batı cephe eksenini ile kuzey cephenin doğusuna yerleştirilen birer kapı ile girilen şapel düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş, saçak seviyesi düz bir silme ile sınırlandırılmış, duvarlar da tamamıyla freskolarla kaplanmıştır. Ancak freskolar büyük ölçüde tahrip olmuştur. Güney cephede, eksenin batısına yerleştirilen kapı ile girilen ikinci şapel ise kaba yonu taşlarla daha özensiz bir görünüm sergilemektedir.

Hanak İlçesi, Sevimli (Veli) Kalesi Şapelleri¹¹

Kalenin güney eteğinde, Kura Nehri'nin kuzey yakasında birbirine yaklaşık 600 m. uzaklıkta iki şapel yer almaktadır. Her ikisi de doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır, kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir, yarım daire planlı birer apside sahiptir ve büyük oranda yıkılmış durumdaki örtüleri beşik tonozdur.

KAYNAKÇA

GÜNDOĞDU, H.-A. A. BAYHAN M. ARSLAN (2010)

Sanat Tarihi Açısından Erzurum, Erzurum.

KHOSHTRIA, D., (2008)

Jvari, Church of the Holy Cross at Mtskheta, Tbilisi.

TAKAISHVILI, E. (1909)

Xristianskie Pamjatniki, Ekskursiya 1902 g., Materialy po Arkheologii Kavkasa, XII, Moskov.

TAKAISHVILI, E. (1938)

Expedition Archeologique en Kola-Olthissi et en Thcangli-1907, Paris.

THIERRY, J. M., (1984)

“Les Eglises Armeniennes a Double Apside”, *Revue des Etudes Armeniennes*, XVIII, Paris, 516-549.

¹⁰ E. Takaishvili, 1909: 59-60.

¹¹ E. Takaishvili, 1909: 70-73, kale içindeki şapelin planı verilmiştir.

Resim 1: Tortum Kale Kilisesi

Resim 2: Tortum İlçesi, Şenyurt Beldesi, Cihanlı
(Meksur) Köyü Kilisesi

Resim 2: Tortum İlçesi, Şenyurt Beldesi, Kaleboynu (Çarnis) Köyü Şapeli

Resim 4: Tortum İlçesi, Şenyurt Beldesi, Derekapı (Kishakapı) Köyü Kilisesi

Resim 5: Tortum İlçesi, Şenyurt (Kishakapı) Beldesi, Kisha Kilisesi

Resim 6: Şenkaya İlçesi, İnceçay (Panciro) Köyü, Killik Mevkii Kilisesi

Resim 7: Şenkaya İlçesi, İkizdere (Kalkus) Köyü Kilisesi

Resim 8: Şenkaya İlçesi, Leksor Vadisi Manastırı

Resim 9: Oltu İlçesi, Merkez Yukarı (Büyük) Orcuk Köyü Kilisesi

Resim 10: Oltu İlçesi, Alatarla (Hovak) Köyü Girişindeki Kilise

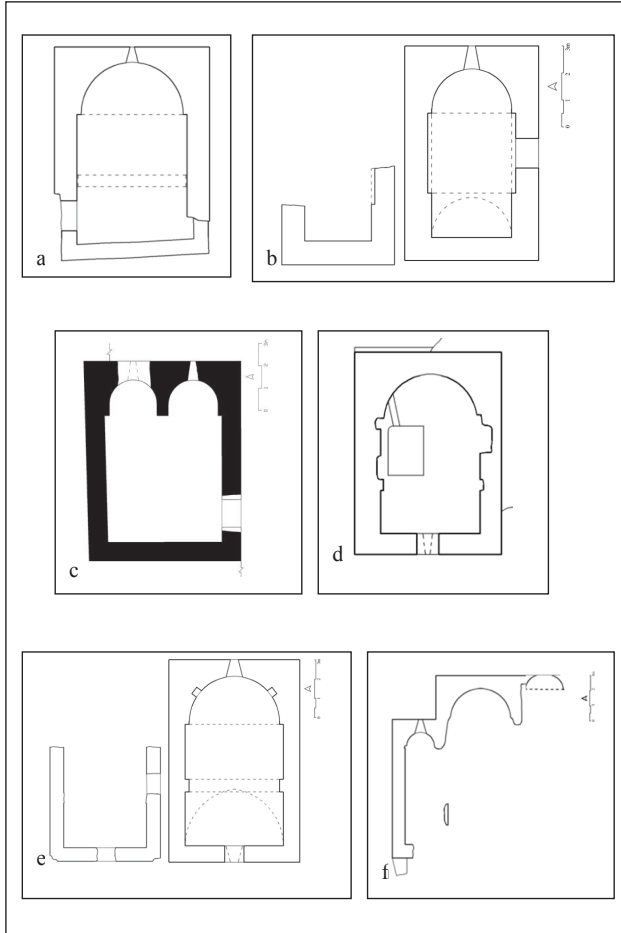
Resim 11: Oltu İlçesi, Subatık (Cücürüs) Köyü, Maşatlık Mevkii Kilisesi

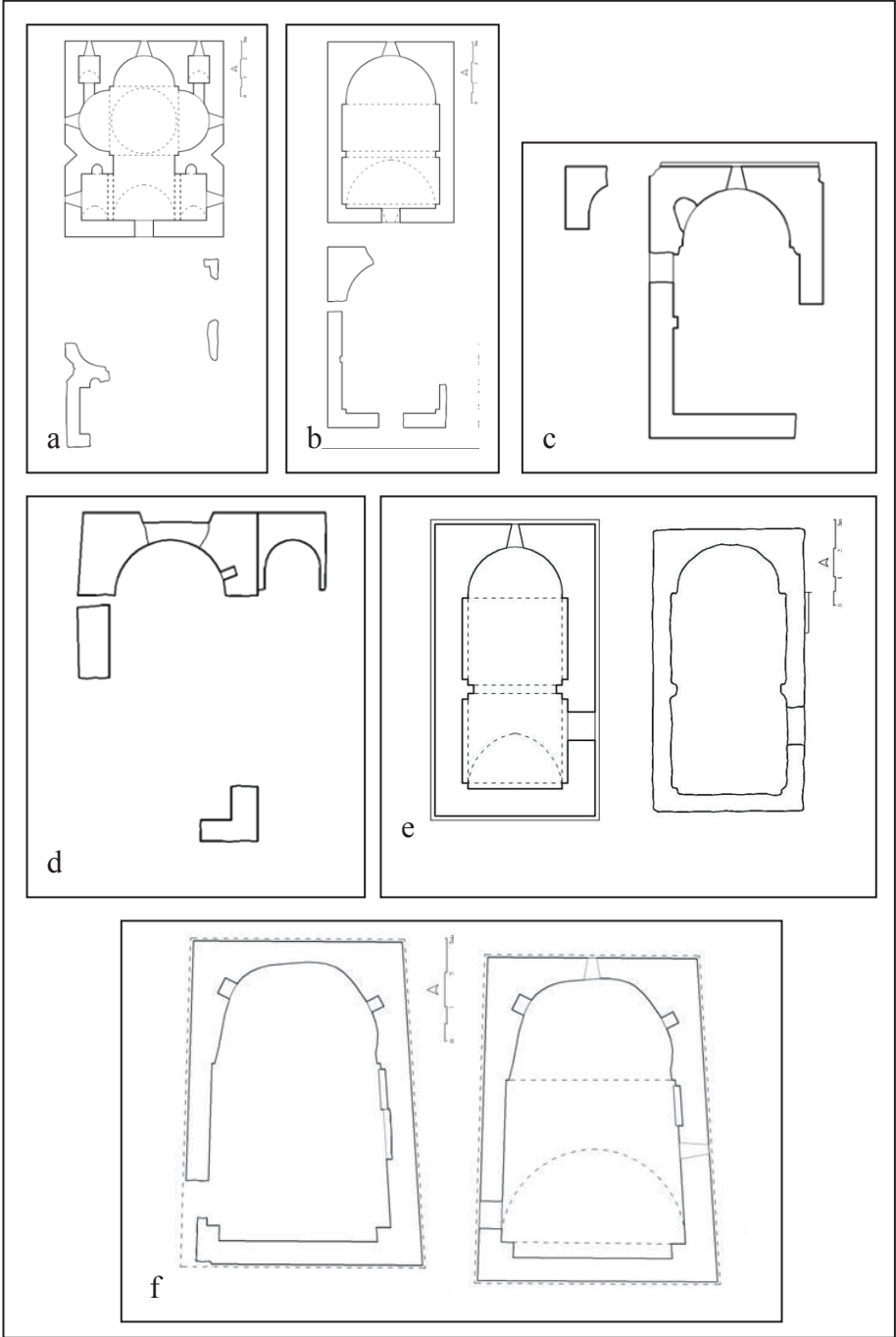
Resim 12: Oltu İlçesi, Kaleboğazı Köyü, Coclar Mevkii Kilisesi

Resim 13: Merkez İlçe, Kurtoğlu Köyü Kilisesi

Çizim: 1

Çizim: 2

KARS İLİ ve ÇEVRESİNDE YER ALAN ORTAÇAĞ ERMENİ KİLİSELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2011 YILI ÇALIŞMALARI

Güner SAĞIR*

“Kars ili ve çevresinde yer alan Ortaçağ Ermeni kiliseleri” (Ani örenyeri hariç) yüzey araştırması başkanlığında İstanbul Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı’ndan Uzman Can Avcı ve Mimar Aykut Fenerci’nin katılımıyla 24 Eylül-09 Ekim 2011 tarihleri arasında Kars Merkez ve Digor ilçelerinde gerçekleştirilmiştir¹.

2011 yılı araştırma sezonunda çalışmalara, 2010 yılında incelemeleri tamamlanamayan Kars merkez ilçedeki Beşik Cami, Kümbet Kilise, Kızıl Kilise (Karmirvank/Dprevank), Ölçülü Köyü Kilisesi, Mezraa Köyü Kilisesi, Bagnayr (Kozluca) Manastırı ile Türkiye-Ermenistan sınırında, Esenkent Hudut Bölük Komutanlığına bağlı 1. ve 2. derece askeri yasak bölgedeki Taylar Kilise, Horomos Manastırı ve yakınlarındaki Çoban Kilisede devam edilmiştir². Digor İlçesindeki yine Türkiye-Ermenistan sınırında Digor Hudut Bölük Komutanlığına bağlı 1. ve 2. derece askeri yasak bölge içindeki Mağazberd Kalesinin bulunduğu alan, Mren Katedrali, Kilittaşı Köyü ve civarı ilk kez incelenmiş, birkaç köyde tespit çalışması yapılmıştır (Harita)³.

Merkez İlçedeki Yapılar

Beşik Cami, Kümbet Kilise, Ölçülü Köyü Kilisesi, Mezraa Köyü Kilisesi, Taylar Kilise ve Çoban Kilisede 2010 yılında yapılan eskiz çizimlerin eksiklikleri giderilmiş, ölçü alınarak çalışmalarımız mimari olarak bitirilmiştir (Çizim: 1-6). Ancak Beşik Cami’nde tespit edilen duvar resimleri nedeniyle detay incelemelere 2012 yılında da devam edilecektir.

Kızıl Kilisede ise plan ve kesit eskizlerinin eksiklikleri giderilmiş, cephe eskizleri çizilmiş, plan ve kesit düzeyinde alınan ölçülerle 2011 yılı çalışmalarımız bitirilmiştir (Çizim: 7). Bagnayr Manastırı’nda 2010 yılında sadece ön inceleme yapılabildiği. 2011 yılında ise kilise ile gavitin plan ve kesit eskizleri çizilmiş, gavitte bulunan kitabeler üzerinde çalışılmıştır. Altügen şapele, kapısının taşla örülü ve tavanına kadar saman

* Dr. Güner SAĞIR, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, 80200 İstanbul/TÜRKİYE. e-mail: gunersagir@gmail.com

¹ Özverili çalışmaları için araştırma ekibindeki arkadaşlarıma, resmi sponsorumuz ZEYPET Akaryakıt’tan Fatma-Yalın Yazar’a, Ermenice kaynak, yayın ve kitabelerin çevirilerini yapan, çalışmalarımız süresince desteklerini esirgemeyen İstanbul Ermeni Patrikliği’nden Sayın Vağarşag Seropyan ve Dr. Krikor Damadyan’a, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Genelkurmay Başkanlığı, Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığı, Subatan Tabur Komutanlığı, Esenkent ve Digor Hudut Bölük Komutanlıkları, Baraj, Üçbölük ve Kilittaşı Sınır Karakolları, Kars İl Müftülüğü, Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kars Müzesi Müdürlüğü yetkilileri ve personeline teşekkürlerimi sunarım.

² Sağır 2012, 11-34. 2010 yılında incelenen yapılarla ilgili 2011 yılı raporunda ayrıntılı bilgiler ve fotoğraflar verildiği için bu makalede kısaca yapılan çalışmalara değinilmiş, sayfa kısıtlaması nedeniyle ancak birkaç yapının plan düzeyinde çizimlerine yer verilebilmiştir. Ayrıca Kars’ın şehir merkezinde bulunan Surp Arak’elots Kilisesi’nin ayrıntılı tanıtımı için bkz. Sağır 2011.

³ Genelkurmay Başkanlığı’nın 2010-2014 yılları arasını kapsayan izni doğrultusunda Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığı ile 2010 yılında olduğu gibi 2011 yılında da Türkiye-Ermenistan sınırında 1. ve 2. derece askeri yasak bölgede bulunan yapılarda çalışma koşullarını belirleyen bir protokol imzalanmıştır. Bu çalışmalar sırasında, Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığına bağlı Esenkent ve Digor Hudut Bölük Komutanlıklarının görevlendirdiği askerler ekibimize refakat etmiştir.

dolu olması nedeniyle yine girilememiştir. Her iki yapıda da 2012 yılında çalışmalar sürdürülecektir.

2010 yılında Horomos Manastırının ana komplekste yer alan Surp Hovhannes Kilisesi (Aziz Yahya Kilisesi) ve gaviti, kiliseye güneyden bitişik Ruzukan mezar yapısı, bu yapının üstündeki üç küçük şapel ve güneyine bitişik Ani’li Hatun Şapeli, şapelin güney ve doğusunda işlevleri tespit edilemeyen mekânlar, gavitin güneybatısında üç mekândan oluşan “Rölikler Evi”nin plan ve kesit eskizleri yapılmıştı (Çizim: 8). 2011 yılı çalışmalarında Horomos Manastırı’nın ana komplekse ait yapıların eskiz çizimlerindeki eksiklikler giderilmiş, birkaç kesit eskizi daha çizilmiş, plan ve kesit düzeyinde ölçü alınmıştır (Çizim: 9). 2012 yılında ana kompleksteki çalışmalar sürdürülecek, ana kompleksin yaklaşık 100 m. doğusunda yer alan ikinci bölüm ile Arpaçay’ın düzlük alana inşa edilmiş iki kilise, bir şapel ve temeli günümüze ulaşmış ne olduğu tespit edilemeyen bir yapıdan oluşan üçüncü bölümde de ön incelemeler yapılacaktır.

Digor İlçesindeki Yapılar

Digor’un 10 km. kuzeydoğusunda kalan Alem Köyüne yayınlardan varlığını bildiğimiz Surp Anania Kilisesini araştırmak üzere gidilmiş, ancak yapılan incelemede kilisenin bugün mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Kilise, köy halkından alınan bilgiye göre, 1936 yılında meydana gelen depremde yıkılmıştır. Bugün kilisenin bulunduğu yerde inşa edilmiş evin etrafında inceleme yapılmış, duvarlarda kiliseye ait olabileceğini düşündüğümüz taşlar belgelenmiştir.

Digor’un kuzeydoğusunda, Ani’ye daha yakın mesafede bulunan Mağazberd Kalesi, 1. derece askeri yasak bölgede Arpaçay’ın kanyon oluşturduğu kayalık alanda yer alır (Resim: 1). Kalenin etrafında geniş bir yerleşim ve mezarlık alan bulunur. Bu alanda yapılan incelemede ikinci kez mezar taşı olarak kullanılmış çok sayıda Ortaçağ’a ait mimari plastik parça tespit edilmiştir.

Digor’un 28 km. güneydoğusunda bulunan Kilittaşı Köyünde yapılan incelemelerde bugünkü köyün batı yamacında büyük bir yerleşim yerine ait kalıntılar olduğu gözlenmiştir. Ayrıca bu kalıntıların doğusundaki bir köy evinin bulunduğu yükseltide kiliseye ait olabileceğini ön gördüğümüz mimari plastik parçalar tespit edilmiş ve belgelenmiştir.

Kilittaşı Köyünün kuzeybatısındaki kayalık alanda kuzey duvarı daha uzun yaklaşık kare planlı bir kilise tespit edilmiştir (Resim: 2)⁴. Kilisenin örtüsü tamamen yıkılmıştır. Naosun doğusunda içten yuvarlak dıştan düz duvarlı apsis ve iki yanında pastaförion odaları yer alır (Çizim: 10). Kiliseye güneyden ve prothesisin kuzey duvarından birer giriş bulunur. Kilisenin güney cephesindeki kapının iki yanında birer haçkar yer alır. Yapının dış duvarlarında belirgin şekilde çok sayıda 19-20. yüzyıllarda kiliseyi ziyaret edenlere ait özellikle Ermenice yazılar tespit edilmiş ve belgelendirilmiştir. Kilisede plan, kesit ve cephe eskizleri çizilmiş, plan seviyesinde ölçü alınmıştır. 2012 yılında yapıdaki çalışmalar sürdürülecektir.

Mren Katedrali/Kilisesi

Mren Katedrali, Digor’un 23 km. güneydoğusundaki Karabağ Köyü yakınlarında geniş alana yayılmış eski bir yerleşim yerinin kalıntıları ortasında bulunur (Resim: 3).

⁴ Güney duvar 12.20 m., batı duvar 11.50 m., kuzey duvar 14.10 m. ve doğu duvar 11.80 m. uzunluğundadır.

Batı cephesindeki kitabeye göre 7. yüzyıla tarihlendirilen katedral haç planlıdır⁵. Naosun orta bölümü birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanan dört serbest destek üzerine oturan, tromp geçişli, içten ve dıştan sekizgen yüksek kasnaklı kubbeye, diğer bölümleri ise beşik tonozla örtülüdür (Resim: 4). Naosun doğusunda yer alan içten yarım daire apsis dıştan beş cephelidir. Apsisin iki yanında pastaforion odaları yer alır. Apsis zeminin altında doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen beşik tonoz örtülü bir kriptâ bulunur. Pastaforion odaları yaklaşık kare planlı, doğuda tek apsisli ve çapraz tonoz örtülüdür. Naosa batı ve kuzeyde birer, güneyde iki (bugün güney batıdaki yıkılmış) kapı ile girilir⁶.

Katedralin batı ve kuzey giriş kapılarının alınlıklarında taş kabartma figürlü sahneler, apsis ve pastaforion odalarının pencere alınlıklarında taş kabartma hayvan motifleri, iç ve dış duvarlarda haçkarlar, kitabeler, ziyaretçi yazıları, grafikler, içte duvar resimleri tespit edilmiştir. 2011 yılı çalışmalarında plan, kesit ve cephe eskizleri çizilmiş olan kilisede 2012 yılında da çalışmalarımız sürdürülecektir.

Mren Katedralinin etrafını çevreleyen yerleşim kalıntılarının bir bölümünde inceleme yapılmış, katedralin yaklaşık 200 metre güneydoğusunda şapel olması muhtemel bir yapı kalıntısına rastlanmıştır. Temel seviyesinde formu algılamayan yapı kalıntısında çok sayıda bezemeli mimari plastik parça tespit edilmiş ve belgelenmiştir.

Özetle, 2011 yılındaki çalışmalarımız iki bölüm halinde yapılmıştır. İlk bölümü Kars Merkez İlçe ve Köylerinde 2010 yılında incelenen ancak çalışması tamamlanamayan Beşik Cami, Kümbet Kilise, Ölçülü Köyü Kilisesi, Mezraa Köyü Kilisesi, Kızıl Kilise, Taylar Kilise, Çoban Kilise, Horomos Manastırı ve Bagnayr Manastırı'nda, ikinci bölümü ise Digor İlçesinde, ilk defa incelenen Mren Katedrali, Magazberd Kalesi, Alem Köyü, Kilittaşı Köyü ve civarında gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, 2011 yılında Kars Merkez ilçe ve köyleri ile Digor İlçesinde, özellikle askeri sınırdaki yapılarda çalışılmış, toplam 10 kilise, 2 manastır ve 2 yerleşim incelenmiştir.

2012 yılında üçüncü sezonu gerçekleştirilecek olan araştırmada, öncelikle 2011 yılında incelenen bazı yapılardaki eksikliklerin giderilmesi, Digor ilçesindeki çalışmalara devam edilmesi ve Kağızman ilçesinde ön tespit çalışmaları yapılması planlanmıştır. Bunun yanı sıra 2010-2011 yıllarında incelenen kiliselerdeki kitabelerin çevirileri, dönem kaynaklarından yapı tespitleri ve mimari değerlendirmeler için çalışmalar sürdürülecektir.

⁵ Mren Katedralinin hem tarihlendirmesi, hem plan tipi hem de süslemeleri ile ilgili farklı görüşler ve tartışmalar vardır. Bu konularla ilgili gelecek yıllarda yapı incelemelerimiz ve yayın taramalarımız tamamlandığında daha ayrıntılı bilgiler aktarılacaktır. Mren Katedrali hakkında birkaç yayın bkz. Strzygowki 1918, 182-184; Thierry-Thierry 1965, 171-172; Thierry-Thierry 1971, 43-77; Thierry-Donabedian 1987, 556-557; Cuneo 1988, 632-635; Kamsarakan 2001, 299.

⁶ 2006 yılında Mren Katedralinde doktora çalışması kapsamında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Genelkurmay Başkanlığının izniyle inceleme yapılmıştır. Bu incelemeler sırasında kilisenin mevcut olan güney duvarının 2011 yılında yıkıldığı tespit edilmiştir. Kilisenin 2006 yılından günümüze hayli tahrip olduğu, kuzey duvarının da çok uzun süre dayanmayacağı gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

CUNEO 1988

Paulo Cuneo, *Architettura Armena dal Quarto al Diciannovesimo Secolo*, I-II, Rome, 1988.

KAMSARAKAN 2001

Adèle Kamsarakan, “Les Principaux Sites d’Ani et de sa Périphérie”, *Ani: Capitale de l’Arménie en l’an mil* (Ed. R. H. Kevorkian), Paris, 282-301.

SAGIR 2011

Güner Sağır, “Kars Surp Arak’elots Kilisesi (Kars Katedrali/Havariler Kilisesi/Kümbet Cami)” *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, Ankara, 2011, 69-112.

SAGIR 2012

Güner Sağır, “Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri (Ani Örenyeri Hariç) Yüzey Araştırması” 33. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (23-27 Mayıs 2011-Malatya)*, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. cilt, Ankara, 11-34

STRZYGOWSKI 1918

Josef Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier und Europa* (2 cilt), Vienna.

THIERRY-DONABEDIAN 1987

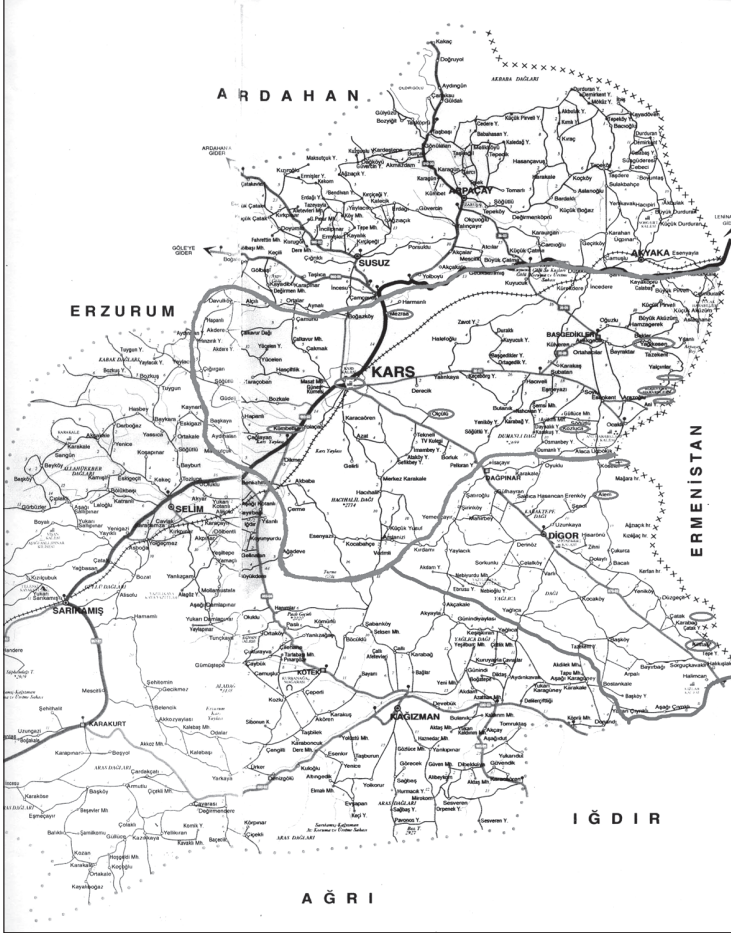
Jean Michel Thierry-Patric Donabedian, *Les Arts Arméniens*, Paris, 1987.

THIERRY-THIERRY 1965

Jean Michel Thierry-Nicole Thierry, “Notes sur des Monuments Arméniens en Turquie (1964)”, *Revue des Etudes Armeniennes* II, 165-184.

THIERRY-THIERRY 1971

Jean Michel Thierry-Nicole Thierry, “La Cathédrale de Mrên et sa Décoration”, *Cahiers Archeologiques* XXI (1971), 43-77.

Harita 1: Kars İl Haritası (2011 yılında inceleme yapılan alanlar)

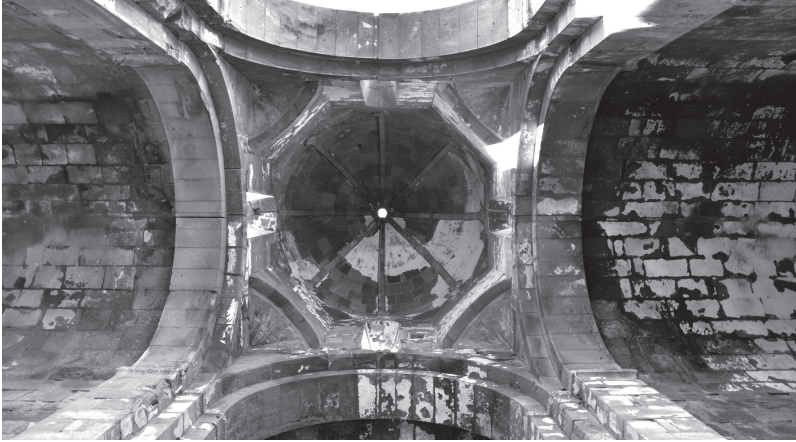
Resim 1: Mağazberd Kalesi ve çevresi, güneybatıdan genel

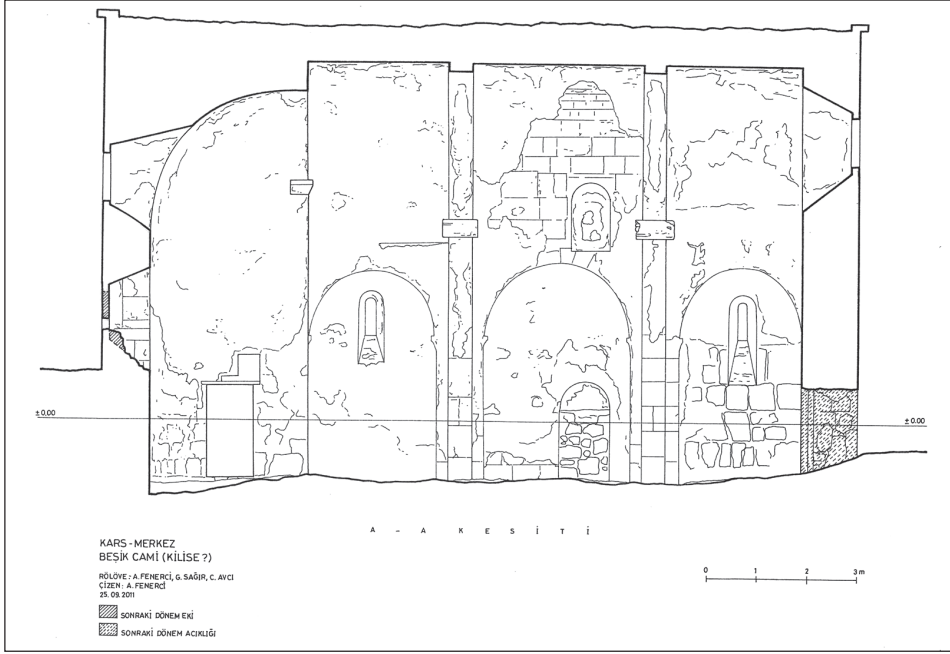
Resim 2: Kilittaşı Kilisesi, kuzeybatıdan genel

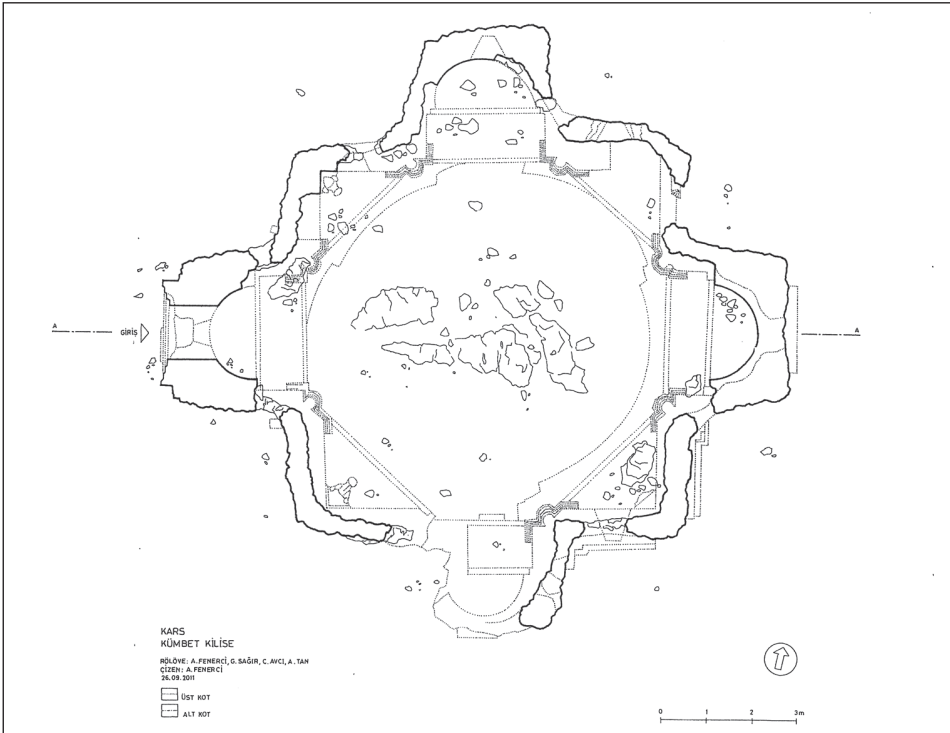
Resim 3: Mren Katedrali, kuzeybatıdan genel

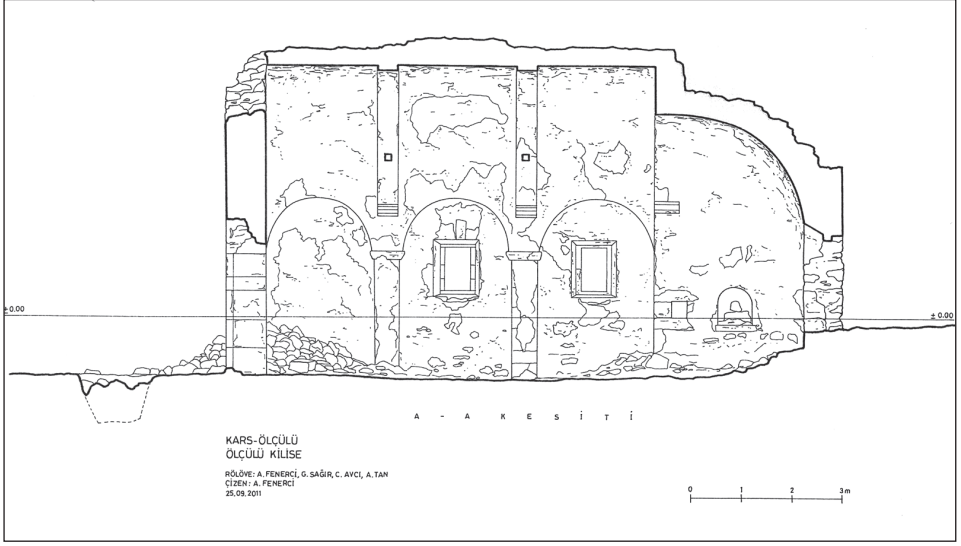
Resim 4: Mren Katedrali, geçiş sistemi

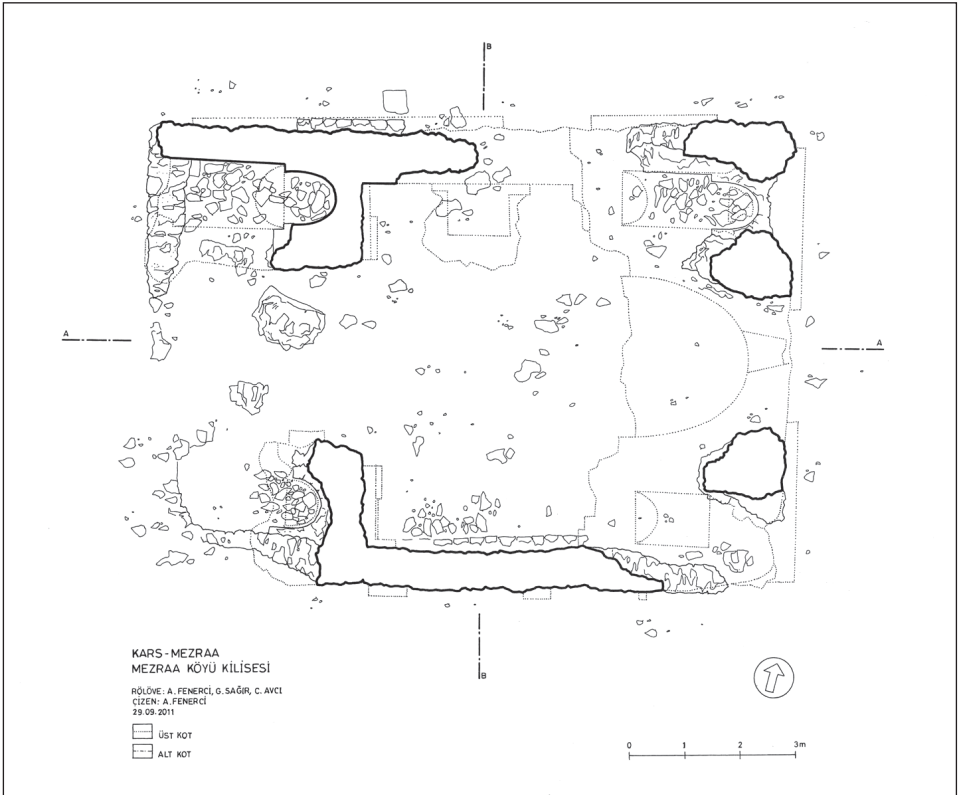
Çizim 1: Beşik Cami, A-A kesiti (Çiz. A Fenerci)

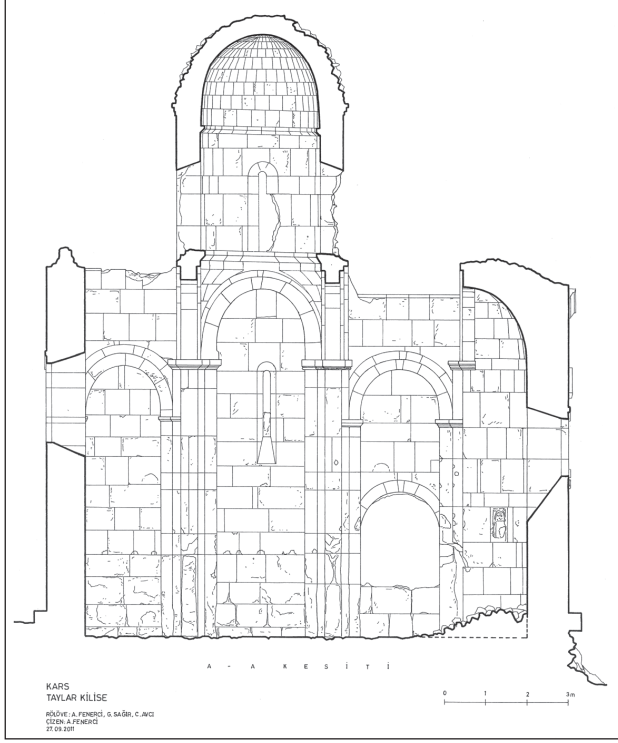
Çizim 2: Kümbet Kilise, plan (Çiz. A Fenerci)

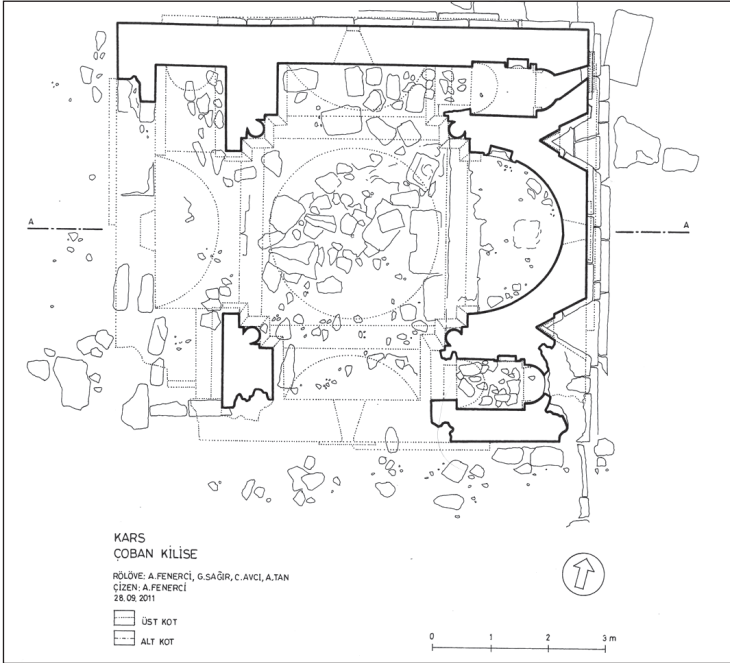
Çizim 3: Ölçülü Köyü Kilisesi, A-A kesiti (Çiz. A Fenerci)

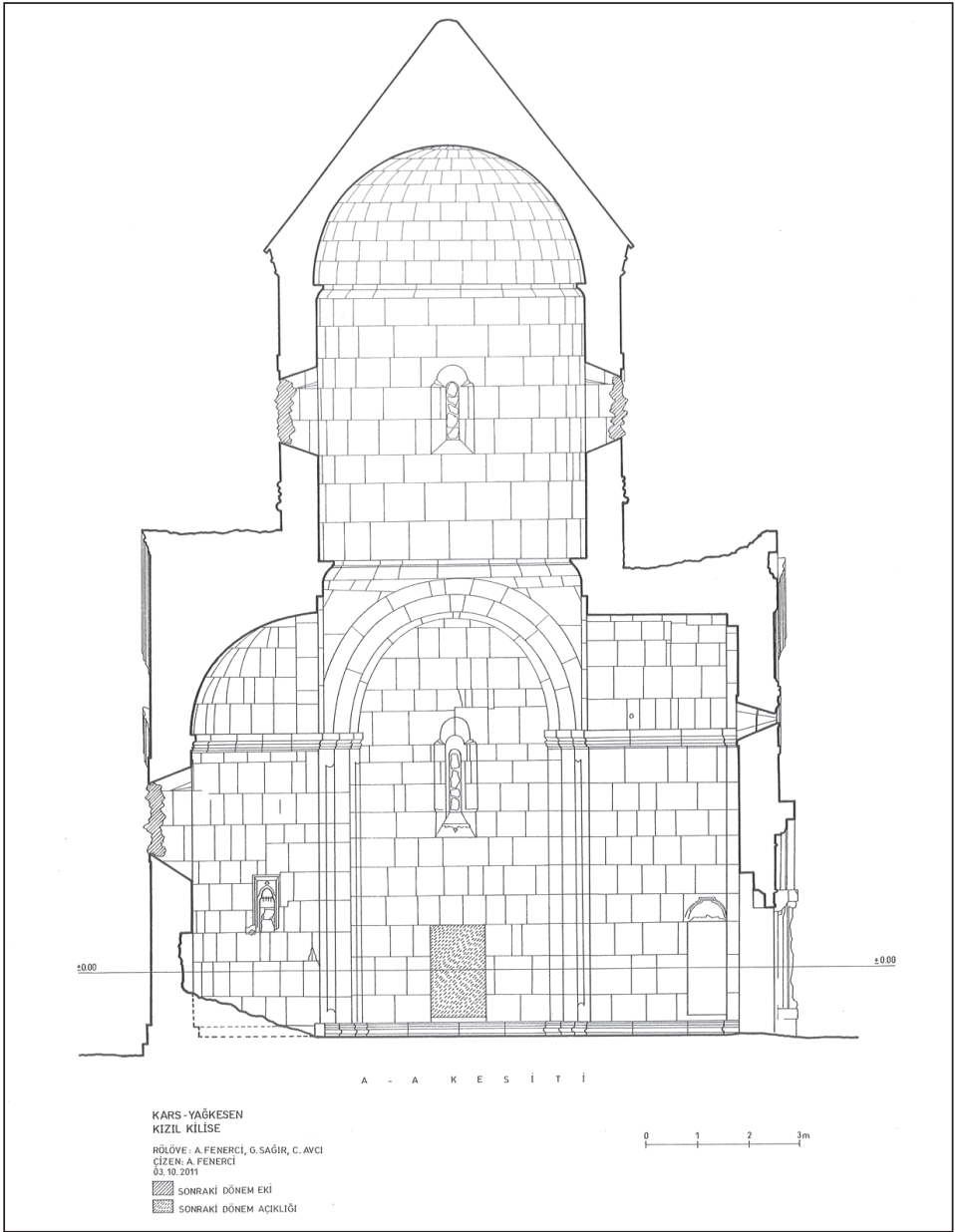
Çizim 4: Mezraa Köyü Kilisesi, plan (Çiz. A Fenerci)

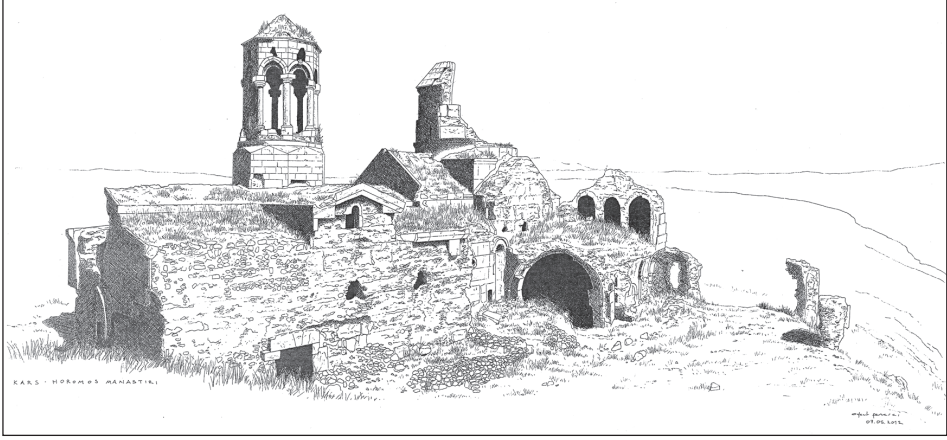
Çizim 5: Taylar Kilise, A-A kesiti (Çiz. A Fenerci)

Çizim 6: Çoban Kilise, plan (Çiz. A Fenerci)

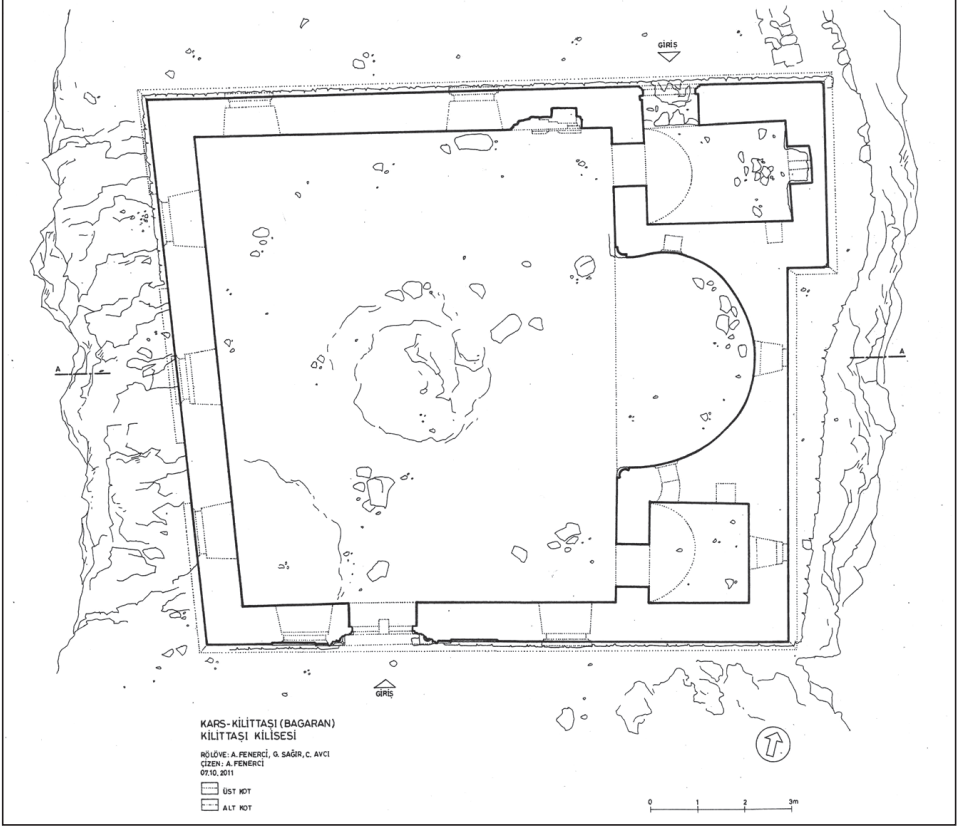
Çizim 7: Kızıl Kilise, A-A kesiti (Çiz. A Fenerci)

Çizim 8: Horomos Manastırı, Surp Hovhannes Kilisesi ve Gaviti (Çiz. A Fenerci)

Çizim 9: Horomos Manastırı ana kompleks vaziyet planı (Çiz. A Fenerci)

Çizim 10: Kilittaşı Kilisesi, plan (Çiz. A Fenerci)

ORTAÇAĞ ve SONRASI MUŞ İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI – 2011

Bülent Nuri KILAVUZ*

Giriş

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile Muş İli ve İlçelerinde Ortaçağ ve sonrasına ait kültür varlıklarının tespiti kapsamında yapılan Yüzey Araştırması 11 Temmuz-03 Ağustos 2011 tarihleri arasında, Bakanlık Temsilcisi Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulundan Sanat Tarihçi Günay bayram'ın katılımıyla, ekip elemanları, Arş. Gör. Zeki Boleken, Mustafa Hakan Çimen, Kerem Sürek ve Abdülkerim Akyol tarafından gerçekleştirilmiştir¹. Yüzey Araştırmasının 2011 dönemi, Muş Kent merkezinde, Varto ilçesinin 2010 yılında incelenemeyen köylerinde, Korkut, Bulanık ve daha çok Muş merkez ilçenin köylerinde sürdürülmüştür. Yapılan incelemeler sonucunda; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamından aşağıda belirtilen kültür varlıkları tespit edilerek incelenmiştir.

Muş Merkez Kale, Minare ve Dere mahallelerinde Cemal Şentürk Evi, Büyüközerler Evi, Tuncay Yıldırım Evi, Mehmet Ali Özcan Evi, Uygunlar Evi araştırmanın ilk günlerinde çalışılmıştır. Muş Korkut Demirci Köyü Sudöndü Mezarsında bir Cami, Muş Merkez Suvaran Köyü Kilisesi, Suluca Köyü Kırmızı Kilise, Toprakkale Köyü Kilisesi, Cevizlidere Köyü Kilisesi, Tekyol Köyü Kilisesi, Yarpuzlu Köyü Kilisesi, Yüce-tepe Köyü Kilisesi, Muşet Kalesi ve Kalecik Köyü Kalesi, Korkut Taşlıca Köyünde bir mağara, Korkut Doğular köyünde bir mağara tespit edilmiştir. Muş merkez ilçeye bağlı Ayrınlı köyünde höyük üzerinde bir mezarlık tespit edilmişse de mezarlık büyük oranda tahrip edilmiştir. Muş Merkez Güzeltepe Köyü Mezarlığı, Aydıngün Köyü Mezarlığı, Kıyıbaşı Köyü Mezarlığı, Yukarısözma Köyü, Korkut Doğular Köyü, Karakale Beldesi Mezarlığı, Kaval Köyü Mezarlığı, Çınarardı Köyü Mezarlığı, Çınarardı Köyü Çakırlı Mezrası Mezarlığı, Demirci Köyü Sudöndü Mezrası Mezarlığı, Çalaplı Köyü Mezarlığı, Karşıyaka Köyü Mezarlığı, Taşlıca Köyü Mezarlığı tespit edilerek incelenmiştir.

Anıt Eserler

Muş merkezdeki tarihi evler Kale, Dere, Minare ve Murat Paşa Mahallelerinde bulunmaktadır. Evler genellikle iki katlıdır. Alt katlar yaklaşık 1-2 m. yüksekliğe kadar moloztaş malzemeli üst tarafı kerpiç malzemelidir. Evler orta sofalıdır. Cephelerindeki kemerli girişleri ve kaş kemerli pencere alınlıkları ile dikkat çekicidirler. Bu yıl incelenen evler moloz taş ve kerpiç malzemelidir. Cemal Şentürk Evi, Büyüközerler Evi, Tuncay Yıldırım Evi, Mehmet Ali Özcan Evi, Uygunlar Evi bu yılki araştırmalar sırasında incelenmiştir.

* Yrd. Doç. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 78050 Karabük/TÜRKİYE. e-mail: bnkilavuz@gmail.com

¹ Yardım ve desteklerinden dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne teşekkür ederim. Bakanlık Temsilcisi Sanat Tarihçisi Günay Bayram'a, ekip elemanları, Arş. Gör. Zeki Boleken, Mustafa Hakan Çimen, Kerem Sürek ve Abdülkerim Akyol'a, yardımlarından dolayı, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, belediye başkanlarına ve köy muhtarlarına teşekkür ederim.

Tespit edilen ve incelenen diğer anıt eserler; Muş Korkut Demirci Köyü Sudöndü Mezarsında bir Cami, Muş Merkez Suvaran Köyü Kilisesi, Suluca Köyü Kırmızı Kilise, Toprakkale Köyü Kilisesi, Cevzlidere Köyü Kilisesi, Tekyol Köyü Kilisesi, Yarpuzlu Köyü Kilisesi, Yüce-tepe Köyü Kilisesi, Muşet Kalesi ve Kalecik Köyü Kalesi, Korkut Taşlıca Köyünde bir mağara, Korkut Doğular köyünde bir mağaradır.

Muş Korkut Demirci Köyü Sudöndü Mezrası Cami harap haldedir. Üst örtüsü tamamen yıkılmış, dört duvarı kısmen günümüze gelebilmiş, kare planlı bir yapıdır.

Suluca Köyü Kırmızı Kilise büyük oranda tahrip olmuştur. Sadece güney duvarının kısmen ayakta-dır. Tuğla ve taş malzemeyle inşa edilmiştir. Kalıntılardan birçok odadan oluştuğu anlaşılan kilise bir manastır kompleksi şeklindedir.

Muş Merkez Toprakkale Köyü Kilisesi, Cevzlidere Köyü Kilisesi, Tekyol Köyü Kilisesi, Yarpuzlu Köyü Kilisesi, Yüce-tepe Köyü Kilisesi, Suvaran Köyü Kilisesi tek nefli şapel şeklindedir. Toprakkale Köyü Kilisesi temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır. Tekyol Köyü Kilisesinin sadece doğu duvarı ve apsisi sağlam iken diğer bölümleri yıkıktır. Yarpuzlu köyü kilisesinin de batı bölümü yıkıktır. Cevzlidere köyü kilisesinin üst örtüsü yıkık ve üstüne ev yapılmıştır. Yüce-tepe ve Suvaran köyü kiliseleri ise kısmen sağlamdır.

Cemal Şentürk Evi

Muş Merkez ilçe Minare mahallesinde, Muş Ulu Cami'nin yaklaşık 100 m. Güneyinde bulunmaktadır. İki katlı ev güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Alt kat moloz taş, üst kat kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. Alt kat dışarıdan kerpiçle sıvalıdır. Alt katta sadece batı cephede iki küçük pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden güneydeki sonraki dönemlerde büyütülerek orijinalliği bozulmuştur. Üst kat pencereler tuğla malzemeyle örülmüş kaş kemerli alınlıklara sahiptir. Kuzey cephede bir, batı cephede biri ortada diğerleri yanlarda beş pencere açıklığı vardır. Batı cephenin ekseninde yer alan giriş kapısı sivri kemerli bir niş içinde düz atkı taşı olarak açılmıştır. Alt katta doğu batı doğrultusundaki sofanın iki yanında odalar yer alır. Ev ikiye ayrıldığından güney oda girişi doğudan sağlanan Merdiven sofanın doğusunda yer alır. Üst kat ortada sofa ve iki yanındaki birer odadan oluşmaktadır. Sofa ve kuzey odanın pencereleri sivri kemer alınlıklı iken güney odanın penceresi onarım sonrasında düz bırakılmıştır. Odaların doğu duvarlarında büyük bir niş halinde yüklük yan duvarlarında da birer küçük niş açılmıştır. Dış cephede sıvaların dökülen kısımlarından alt katın moloz taş malzemeyle, üst katın kerpiç malzemeyle, pencere kemerlerinin de tuğla malzemeyle yapılmıştır. Ev duvarları içerden kerpiç sıvayla sıvalıdır. Beden duvarlarında ahşap hatıllara da yer verilmiştir. Kat merdivenleri ve kat arasındaki döşeme ahşap malzemelidir. (Resim: 1)

Büyüközerler Evi

Muş merkez Kale mahallesi, Fabrika caddesi, Değirmenci sokakta bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ev iki katlı dikdörtgen planlıdır. Güneydoğusuna sonraki dönemlerde başka bir ev yapılmıştır. Birinci kat kaba yonu taş malzemeyle, doğu ve kuzey cepheler ikinci katta tuğla malzemeyle, batı ve güney cepheler kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. Arkada kalan batı cephe ise kot seviyesinden biraz daha yüksektir. Yapı dışarıdan beşik çatıyla örtülüdür. Batı cephe oldukça sade iken, Fabrika caddesine bakan doğu cephedeki pencereler Muş evlerinin karakteristikliğini yansıtacak biçimde kaş kemerli alınlıklara sahiptir. Eve günümüzde iki ayrı aile tarafında ikiye bölünerek kullanılmaktadır. Girişler batı cephedeki kapılarla sağlanmaktadır. Kod farkından dolayı doğu cephede bodrum katlara geçişi sağlayan kapılar bulunmaktadır. Bodrum katlara

evlerin içinden de geçişler vardır.

Kuzey cephedeki ilk bölüm dış sofa ve sofanın doğusundaki iki oda ve sofanın kuzeyindeki mutfak ve lavabo bölümlerinden oluşmaktadır. Dış sofalı evler planındadır. Evin duvarları içerden kerpiç malzemelidir. Odaların doğu duvarlarında ikişer pencere kuzey ve güney duvarlarında birer dolap nişi, batı duvarlarında da birer büyük yüklük mevcuttur. Pencereilerin kaş kemerli alınlıkları vardır.

Evin ikinci bölümünü oluşturan güney dairenin sofası daha geniştir. Sofanın kuzeyinde mutfak, doğusunda iki oda güneyinde sonradan üstüne ikinci kat yapılmış tuvalet ve banyo bulunmaktadır. Güney oda dikdörtgen planlıdır. Doğü duvarında kaş kemer alınlıklı iki pencere, güney duvarında biri büyük biri küçük iki niş, batı duvarında büyük bir yüklük vardır. Kuzey oda daha büyüktür. Odanın doğusu baş köşe şeklinde düzenlenerek, pencerelerin önünde sekiye yer verilmiştir. Dışa taşıntı yapan bu bölümde kuzey pencere derin bir sivri kemerli niş içine yerleştirilmiştir. Doğü pencerelerin alınlıkları kaş kemer formudur. Güney duvarda pencerenin simetriginde büyük bir dolap nişi, bunun dışında bu cephede iki küçük niş daha vardır. Batı duvarının ortasında kapı iki yanında yüklükler yer alır. (Resim: 2)

Tuncay Yıldırım Evi

Muş merkez, Kale mahallesi, Değirmen Sokak, No. 68 de yer almaktadır. Ev, alt kat bodrum olmak üzere iki katlıdır. Dışarıdan tamamen kerpiç malzemeyle inşa edilmiş, üstü harçla sıvanmıştır. Subasmanı seviyesinde moloz taş malzeme kullanılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

Giriş kapısı batı cephededir. Batı cephedeki kapı başlık formu konsollara oturan iki kademeli yuvarlak kemerle çevrelenmiştir. Kemer içinde kapı alınlığında kare bir pencere vardır. Kapının yanlarında alçak birer sekiye yer verilmiştir. Batı odalar mutfak ve banyo bölümleri olarak kullanılmaktadır. Orijinalliklerini büyük oranda kaybetmişlerdir. Doğü odalar doğü duvarlarındaki ikişer pencerelerinin sivri kemerli alınlıkları, yan duvarlarındaki dolap nişleri, batı duvarlarındaki yüklükleriyle asıllarını korumaktadırlar.

Ev iç sofalı evler düzenindedir. Doğü-batı doğrultusunda uzanan ortadaki dikdörtgen sofanın iki yanında ikişer oda bulunmaktadır. Sofanın doğusu bir duvarla ayrılarak arka cephedeki bahçeye açılan kapının önünde bir sahanlık oluşturulmuştur. Bodrum kat da ortadaki sofanın iki yanındaki birer odadan oluşur. Bodrum, kod farkından dolayı evin sadece doğü bölümündedir.

Mehmet Ali Özcan Evi

Muş merkez, Minare Mahallesi, Kantereyolu Caddesi, Cumhuriyet ilköğretim okulu karşısı No: 13 de bulunmaktadır. Biri bodrum kat olmak üzere iki katlı olan ev doğü-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Alt kat moloz taş, üst kat da kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir.

Güney cephe evin ana cephesidir. Giriş kapısı oldukça sade dikdörtgen formudur. İç sofalı evler planındadır. Kuzey- güney doğrultusundaki sofanın iki yanında ikişer oda vardır. Kuzey ve güney odalar sofanın ortasındaki bir kapıyla ikiye ayrılmıştır. Kapı sonraki düzenlemelerde bozulmuştur. Güneybatı oda mutfak ve banyo bölümlerinden oluşur. Diğer odalar daha orijinaldir. Güney odaların girişleri sade iken kuzey odaların sofaya aşılın girişleri yuvarlak kemer alınlıklıdır. Güney odaların onarımlar sonrası orijinallikleri bozulmakla birlikte kuzey odaların kuzey cephedeki caddeye açılın duvarlarındaki pencereler içerden ve dışarıdan kaş kemer alınlıklıdır. Sofa zemini tuğla

kaplamalıdır. Sofanın kuzey cephesinde bir pencere açıklığı vardır. Sofa zeminin kuzey bölümünde bodrum kata inişi sağlayan, ahşap kapaklı bir açıklık bulunmaktadır. Zemin kat moloz taş malzemelidir. Evin planına uygun olarak ortada sofa ve iki yandaki birer odadan oluşur. Kod farkından dolayı bodrum kat sadece kuzey bölümde vardır.

Odalar içerden ahşap kirişli hatıllarla, dışarıdan sac kaplı kırma çatıyla örtülüdür.

Uygunlar Evi

Muş merkez, Minare Mahallesi, PTT karşısı 137. Sokakta 2/a adresinde bulunmaktadır. Ev dışarıdan 15.60 x 18.00 m. ölçüleriyle kareye yakın dikdörtgen planlıdır. İki katlı ev iç sofalı evler planındadır.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan sofanın kuzey ve güneyinde üçer oda yer almaktadır. Ev günümüzde üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Bazı bölümlerin anahtarları olmadığından girilememiştir. Doğu cephesindeki asıl olmak üzere batı cephesinde de bir giriş kapısı vardır. Doğu cephe giriş kapısı iki kademeli sivri kemerlidir. Kapı alınlığında üç satır inşa kitabesi vardır. Kapının iç yanlarında kemerlerin oturduğu başlık formu konsollar bulunmaktadır. Kapı açıklığı düz atkı taşıdır. Kapının üstünde ahşap bir cumbanın varlığı anlaşılmaktaysa da günümüze ulaşamamıştır. Doğu cephedeki ve kuzey cephedeki alt kat pencereler kaş kemer alınlıklıdır. Batı cephedeki giriş kapısı oldukça sadedir. Alt katta moloz taş malzeme, üst katta kerpiç malzeme, kapı kemerinde tuğla malzeme kullanılmıştır.

Günümüzde sofa ortadan ikiye bölünmüştür. Sofanın güney kenarındaki sonradan yapıldığı anlaşılan ahşap bir merdivenle ikinci kata çıkılır. İkinci kat odalar daha orijinal olarak günümüze gelmiştir. Sofaya açılan oda kapılarının yuvarlak kemerli alınlıkları vardır. Alt kat pencereleri derin dikdörtgen nişler içine yerleştirilerek sivri kemerli alınlıklara sahiptir. Üst kat pencereler dışarıdan olduğu gibi sade bırakılmıştır. Diğer duvarlarında yüklük ve dolap nişleri bulunmaktadır. Odalar içerden ahşap kirişlerle destekli hatılla, dışarıdan sac kaplı beşik çatıyla örtülüdür. (Resim: 3)

Korkut Demirci Köyü Sudöndü Mezrası Cami

Köyün yaklaşık 100 m. Güneyinde bulunan cami halktan alınan bilgiler doğrultusunda 20. Yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir. Cami günümüzde yıkık olup terkedilmiştir. Dışarıdan 6.70 x 8.60 m. ölçüleriyle enine dikdörtgen planlıdır. Kaba yonutaş malzemeyle inşa edilen caminin kible duvarının orasında yarım daire planlı basit bir mihrabı, iki yanında mazgal formu birer pencere ve doğu duvarının kuzeyinde bir giriş kapsı vardır. Düz dam üst örtü yıkılmıştır. (Resim: 4)

Suvaran Köyü Kilisesi

Muş merkez ilçeye bağlı Suvaran Köyünün yaklaşık 500 m. Batısında bulunan kilise dışarıdan 6.60 x 9.70 m. Ölçülerinde tek neflidir. Büyük oranda sağlam olan kilise dışarıdan moloztaş malzemeyle inşa edilmiştir. Üst örtüsünün dış taş kaplamaları sökülmüştür. Giriş batı cephede dikdörtgen formudur. Apsis dışa taşırılmamıştır. Doğu cephede apiste mazgal bir pencere vardır.

İç mekanda beden duvarları moloztaş, üst örtü tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Yapı içeriden doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz ile örtülüdür. Beşik tonoz ortadan ve apsis başlangıcında iki kemerle desteklenmiştir. Kuzey ve güney duvarlarında, duvar boyunca yükselen ikişer derin niş vardır. Bu nişlerden doğudakilerde tahrir olmakla birlikte birer küçük nişe yer verilmiştir. Apsis yarım kubbe örtülüdür.

Suluca Köyü Kırmızı Kilise

Suluca köyünün yaklaşık 5 km. güneyinde, Karaçavuş dağlarının kuzey yamaçlarında, kilise mevkiinde bulunmaktadır. Kilise doğu batı doğrultusunda 67.00 x 36.50 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı, kompleks bir yapıdır. Bir manastır kilisesi şeklinde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Kilise büyük oranda yıkılmıştır. Sadece güney duvarının büyük bir kısmı ile doğu duvarının bir bölümü ayakta. Diğer duvarlar toprak seviyesine kadar yıkılmıştır. Ortadaki büyük bir avlunun etrafındaki yapılardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Avlunun ortasındaki çan kulesinin alt bölümü kısmen sağlamdır. Avlunun etrafında duvar kenarlarında odalar yer almaktadır. Doğru duvarının ortasında dışa yarım daire planında taşıntı yapan, apsise benzeyen bir kalıntı vardır. Güney duvarında yarım daire planlı destek payandaları vardır. Burada ele geçen üzeri geometrik örgü motifli düzgün kesme taş malzemeden giriş kapısının varlığından bahsedilebilir.

Doğu duvarı ve güney duvarının yarısı tamamen moloztaş malzemeye inşa edilmiş, ortada beş sıra tuğla hatla yer verilmiştir. Güney duvarındaki doku farklılığından yapının en az iki evreden oluştuğu anlaşılmaktadır. Güney duvarının batı bölümünün alt kısmı tamamen tuğla malzemeye, üst bölümü de moloztaş malzemeye inşa edilmiştir. Güney duvarda duvarların birleştiği bölümde dilatasyon vardır ve tuğla duvarın köşesi burada dışarıdan yuvarlak planlıdır. Taş duvarın güneydoğu köşesi de aynı düzendedir. Avlunun ortasındaki çan kulesi kilisenin diğer bölümlerinden farklı olarak düzgün kesme taş malzemelidir. Dört kare ayaklı baldaken formudur. Kemerler tuğla malzemelidir. Ayakların düzgün kesme taş kaplamaları büyük oranda sökülüştür. Kilisenin yaklaşık 100 m. doğusunda doğal kaynak üzerine, sivri kemerli beşik tonoz örtülü ayazma yapılmıştır. (Resim: 6)

Toprakkale Köyü Kilisesi

Muş merkez ilçeye bağlı Toprakkale köyünün yaklaşık 500 m. Batısında tepe üzerinde yer almaktadır. Yapı doğu-batı doğrultusunda, 6.30x9.20 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Tek nefli yapı tamamen yıkılmıştır. Sadece güney duvarının bir kısmı ayakta. Beden duvarları moloztaş malzemeye inşa edilmiştir. Güney duvarının ortasında üst örtüyü desteklemek için duvar payandasının izi ve iki yanında birer niş mevcuttur.

Cevizlidere Köyü Kilisesi

Köyün ortasında tepe üzerinde yer alan kilise doğu-batı doğrultusunda 6.40 x 9.65 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kilisenin üstüne daha sonra aynı ölçülerde ev yapılarak, kilise depo amaçlı kullanılmıştır. Kilise tamamen moloz taş malzemeye inşa edilmiştir. Apsis dışarıya çıkıntısızdır. Giriş kuzey cephenin batısındaki basit kapıyla sağlanır. Üst örtü günümüzde evin tabanını oluşturan ahşap döşemedir. Ortadaki ahşap bir direk ile desteklenmiştir. Apsis yarım daire planlıdır. Sadece apsisdeki iki küçük pencere ile iç mekan aydınlatılmıştır.

Tekyol Köyü Kilisesi

Muş merkez ilçeye bağlı Tekyol köyünün merkezinde bulunmaktadır. Büyük oranda yıkık olan şapel tek neflidir. Sadece apsisin olduğu doğu duvarının bir kısmı ayakta. Diğer bölümler temel seviyesine yakın yıkıktır. Sağlam olan bölüm 5.55 x 3.90 m. ölçülerindeki apsis bölümüdür. Kalıntılardan apsisin batısında yaklaşık 16.00 x 11.00 m. ölçülerinde naosun olduğu anlaşılmaktadır. İçte yarım daire planlı apsis dışı dikdörtgen

planlı taşıntı yapmaktadır. Kilise moloz taş malzemeye inşa edilmiştir.

Yarpuzlu Köyü Kilisesi

Muş merkeze bağlı köyün merkezinde bulunmaktadır. Doğu-batı dorultusunda dikdörtgen planlı yapı 5.30 x 8.00 m. Ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Büyük oranda sağlam olan yapının batı bölümü yıkıktır. Kaba yonu taş malzemeye inşa edilmiştir. Cephelerdeki taş kaplamaların üst örtü bölümlerindekiler sökülüştür. Batı cephenin ortasındaki kapıyla girilir. İç mekan beşik tonozla örtülüdür. Apsis yarım daire planlıdır. (Resim: 7)

Yücepete Köyü Kilisesi

Muş merkeze bağlı köyün merkezinde bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı 4.40 x 8.80 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Yapı büyük oranda sağlamdır. Günümüzde samanlık olarak kullanılır. Kalan izlerden düzgün kesme taş malzemeye dışardan kapladığı anlaşılrsa da taş kaplamalar büyük oranda sökülüştür. Sadece kuzey cephede az bir iz kalmıştır. Üst örtü dışarıdan tamamen tahrip edilmiştir. İç mekana batı cephede tahrip edilmiş kapı ile girilir. Burası düzgün kesme taş malzemeli beşik tonozla örtülüdür. Duvarlardaki düzgün kesme taş kaplamalar tamamen sökülüştür, sade tonozda kalmıştır. Yarım daire planlı apsis yarım kubbe formunda örtülüdür. (Resim:8)

Korkut Taşlıca Köyü Kaya Kilisesi

Kıryaka ve Taşlıca köyleri arasında, yolun kuzeyindeki yaklaşık 100 m. yüksekliğindeki tepenin zirvesinde doğal kayalık içindedir. Taşlıca köyünün yaklaşık 2 km. batısındadır. Kosor vadisini oluşturan içboğaz deresinin kuzey kenarında yer alan tepenin üst bölümü yaklaşık 10 m. yüksekliğinde andezit tuf taş tabakasıyla kaplıdır. Tepenin üstünde de düzlük bulunmaktadır. Kilise tepenin güney yönünde dereye ve yola bakmaktadır. Küçük boyutlu şapelin giriş bölümündeki kayalık alan düzleştirilmiştir. Şapele doğu-batı doğrultusunda, 2 m. uzunluğunda 0.70 m. genişliğinde kayaya oyulmuş koridorun sonundaki duvara yapılmış oyuk basamaklı merdivenle çıkılır. Şapel, koridor biçimindeki bu girişten sonra ikinci kat görünümündedir. Doğu batı doğrultusunda uzanan şapel kenarları çok düzgün olmadığı için yaklaşık 2.25x3.40 m. Ölçülerindedir. Bu boyutları ile daha çok inziva yeri görünümündedir. Doğu duvarında apsis biçiminde yarım daire planlı hafif derin bir niş vardır. Güney cephede dışa açılan bir dikdörtgen penceresi bulunmaktadır. Pencerenin alt köşesinden merdiven boşluğuna uzanan bir kanala yer verilmiştir. (Resim: 9)

Korkut Doğular Köyü Kaya Kilisesi

Doğular köyünün 250 m. doğusunda, İçboğaz dersinin oluşturduğu vadinin doğu kıyısında, doğal kayalıkta dört mağara bulunmaktadır. Bu mağaralar dere kıyısından doğudaki düzlüğe doğru sıralanmışlardır. En alttaki, batıdaki mağaranın giriş bölümündeki kayalar düzleştirilmiş ve bu alanlara haçlar kazınmıştır. Mağaranın girişi sivri kemer formundadır. İç kısım ince uzun dikdörtgen planındadır. İç mekan büyük oranda tahrip edilmiştir. Bunun yaklaşık 15 m. doğusunda ve 10 m. daha yüksekte bulunan dikdörtgen formlu girişe sahip mağaraya ulaşılamadı. İkinci mağaranın 20 m. doğusunda bulunan üçüncü mağara (Güney Mağara) iki girişe sahiptir. Ortalama 9.00x5.00 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Giriş batı yöndedir. Doğu tarafta doğal kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş bir destek, girişin hemen güneyinde batı duvarda zeminden

yaklaşık 30 cm. yükseklikte seki vardır. Duvarlar çok düzgün değildir. Yer yer oyuklar bulunmaktadır.

Üçüncü mağaranın yaklaşık 10 m. kuzeydoğusunda bulunan 4. mağara kuzey-güney doğrultusunda 3.00x4.00 m. ölçülerindedir. Giriş üçgen formundadır. Mağaranın kuzey yönünde zeminde iki küçük dairesel çukur yer alır. Giriş kapısının üzerinde de küçük bir dairesel pencereye bulunmaktadır.

Muşet Kalesi

Muş kentinin 10 km. güneyinde Muş Güneyi (Kızıl Ziyaret) dağının Muş'a bakan kuzey yamaçlarında, Goncuk Dağı (tepe) üzerinde yer almaktadır. Kalenin sadece kuzey surlarından birkaç kalıntı ile güneyinden dikdörtgen bir yapının kalıntısı ve bunun batı hizasında sur kalıntısı mevcuttur. Moloztaş malzemeye ve harçla surlar inşa edilmiştir. Kuzey surlarda kalan izlerden duvarların balık sırtı şeklinde örüldüğü görülmektedir. Duvar kalınlığı 2.00 m.dir. Duvarların içindeki daire şeklindeki boşluklardan ahşap hatılların geçtiği anlaşılmaktadır. Surlar yer yer kare burçlarla desteklenmiştir. Kalenin güney yönü daha çok doğal kayalıklardan oluşmaktadır. Mevcut izlerden ve doğal yapıdan kaleye girişin doğu cepheden sağlandığı anlaşılmaktadır. Kalenin güneyinde, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı yapı içerden 4.70x18.00 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Moloz taş malzemeye örülen duvarlar 1.00 m. kalınlığındadır. Kalede künk, gündelik kullanım eşyalarına ait seramik kalıntıları ve tek renkli çini malzeme kalıntılarına da rastlanmaktadır (Resim: 10).

Kalecik Köyü Kalesi

Muş merkeze bağlı Bahçe ve Kalecik köylerinin ortalama 5 km. kuzeyinde Şerafettin Dağlarının güney yamaçlarında Bahçe dağı tepesinde bulunmaktadır. Tepe 121.00 x 70.00 m. Ölçülerindedir. Tepenin üstü bugün düzdür. Yer yer orta kısımlarda duvar kalıntıları vardır. Tepenin kenarlarında da sur kalıntıları daha belirgindir. Kalenin özellikle doğu kenarındaki duvarlar daha belirgindir. Moloz taş malzemeye harç duvar izleri ve yapı kalıntıları vardır. Topraktan sırsız seramik kalıntıları da bulunmaktadır. Kalenin batı eteklerinde sanduka formunda taş parçaları, doğu eteklerinde de aynı şekilde taş bloklar vardır. Kalenin yaklaşık 2 km. doğusunda Bahçe Köyü tarafında, su kaynağı civarında taş cüruflarından oluşan yığınlar ve ocak olabilecek çeşitli çukurlar mevcuttur (Resim: 11).

Mongok (Soğucak) Kalesi

Muş merkeze bağlı Soğucak Köyünün merkezinde, evler arasında kalan yapının sadece bir burcu ve buna bağlı güneye doğru uzanan bir duvarı kısmen mevcuttur. Mevcut izlerden ve halkın ifadelerinden 40.00 m. Güneyinde, bir evin tandırının içinde bir burç izi daha vardır. Aradaki duvarın bir bölümü buradaki evin duvarlarında kullanılmıştır. Buradan batıya doğru 52.00 m. daha duvarın devam ettiği anlaşılmaktadır. Daire planlı burç içerden 2.80 m., dışarıdan 5.60 m. çapındadır. Dört köşede yuvarlak planlı burçlara sahip 40.00x52.00 m. ölçülerinde müstahkem bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 12).

Mezarlıklar

Mezarlıklar büyük oranda tahrip edilmişlerdir. Malzeme olarak yörede yaygın olan andezit tüf malzeme kullanılmıştır. Şahideli ve sandukalı formda mezartaşları yanında koç-

koyun formlu mezartaşları bulunmaktadır. Şahidelerde kılıç, kalkan, kirkit, dirgen, çapa, testi gibi aletler kabarma veya kazıma tekniği ile işlenmiştir. Mezartaşlarında genellikle tarih bulunmamaktadır. Tarihi bulunanlar ve diğerleri üslup özellikleri bakımından Osmanlı dönemine aittir.

Bu yılki araştırmalar sırasında Muş merkez ilçeye bağlı Ayrınlı köyünde höyük üzerinde bir mezarlık tespit edilmişse de mezarlık büyük oranda tahrip edilmiştir. Muş Merkez Güzeltepe Köyü Mezarlığı, Aydıngün Köyü Mezarlığı, Kıyıbaşı Köyü Mezarlığı, Yukarısızma Köyü, Korkut Doğular Köyü, Karakale Beldesi Mezarlığı, Kaval Köyü Mezarlığı, Çınarardı Köyü Mezarlığı, Çınarardı Köyü Çakırlı Mezrası Mezarlığı, Demirci Köyü Sudöndü Mezrası Mezarlığı, Çalaplı Köyü Mezarlığı, Karşıyaka Köyü Mezarlığı, Taşlıca Köyü Mezarlığı tespit edilerek incelenmiştir.

Muş merkez ve Korkut ilçelerinin köylerinde tarihi mezarlıklar ve mezartaşları tespit edilmiştir. Muş Merkez Güzeltepe Köyü Mezarlığı, üç bölümden oluşmakla birlikte geç Osmanlı döneminden sadece iki mezar incelenebilmiştir. Bunlar da şahideli türdedir. Aydıngün Köyü Mezarlığı çift şahideli ve kapak taşlı türde mezarlardan oluşmaktadır. Kireç taşından yapılan şahşdelerin bir kısmında serpuşlar da bulunmaktadır. Geç Osmanlı döneminde aittir. Kıyıbaşı Köyü Mezarlığı büyük oranda tahrip olmuştur. Şahideli türdeki mezarlıkta şahideler fazla düzgün değildir. Sadece ön yüzleri kabaca düzlenerek üzerlerine kılıç, kama ve kalkan motifleri kabartma olarak işlenmiştir. Mezarlıkta üç mezartaşı incelenmiştir. Yukarısızma Köyü mezarlığında iki mezartaşı çalışılmıştır. Üçgen formlu şahidelerin yüzlerinde kılıç, kama, kalkan, tabanca, tüfek, ibrik, at formları işlenmiştir. Korkut Doğular Köyü mezarlığı, andezit tuf malzemeli şahideli ve sandukalı türde mezarlardan oluşmaktadır. Şahideler üzerinde kabartma formda kılıç, kama ve kalkan motifleri işlenmiştir. Karakale Beldesi Mezarlığı büyük oranda tahrip olmuştur. Mezarlıkta günümüze ulaşan mezartaşları sanduka formudur. Kaval Köyü Mezarlığı şahideli ve az sayıda sandukalı mezartaşlarından oluşur. Şahidelerin üzerlerinde kılıç, kama, kalkan ve tabanca motifleri kabartma tekniğinde işlenmiştir. Sandukalardan biri eğer formlu, ikisi şahideleriyle birlikte yek pare formdadır. Çınarardı Köyü Mezarlığı büyük oranda tahrip olmuştur. Andezit tuf malzemeli mezartaşları genellikle şahideli türdedir. Az sayıda sanduka da mevcuttur. Şahideler üzerinde kılıç, kama, kalkan motifleri işlemelidir. Başlıklı şahideler de bulunmaktadır. Çınarardı Köyü Çakırlı Mezrası Mezarlığı andezit tuf malzemeli şahideli ve sandukalı türde mezartaşlarından oluşmaktadır. Şahideler ve sandukalar çok düzgün işlemeli olmamakla birlikte üzerlerinde kılıç, kama, kalkan, kandil motifleri, mihrap formları ve yazı işlemelidir. Şahidelerden bir tanesi büyük boyutları ve kıvrık dal, rumi, palmet motifleriye bitkisel kompozisyonu ve kandil motifliyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Demirci Köyü Sudöndü Mezrası Mezarlığı, şahideli ve sandukalı türde mezartaşlarından oluşur. Andezit tuf malzemelidir. Şahideler üzerinde kılıç, kalkan, kama motifleri kabartma olarak işlenmiştir. Sandukalar üçgen prizmal veya kademeli formdadır. Çalaplı Köyü Mezarlığı, andezit tuf malzemeli şahideli ve sandukalı türde mezartaşlarından oluşur. Şahideli mezartaşlarının bir kısmı Hristiyan mezartaşlarının tekrar düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Şahideler üzerinde kılıç, kalkan, yaba motifleri vardır. Sandukalar kademeli prizmal formdadır. Karşıyaka Köyü Mezarlığı büyük oranda tahrip olmuştur. Mezarlıkta günümüze gelen mezartaşları sanduka formudur. Taşlıca Köyü Mezarlığı andezit tuf malzemeli şahideli ve sandukalı formda mezartaşlarından oluşur. Şahidelerin üzerlerinde kılıç, kalkan motifleri işlemeli olanlar yanında dilimli formda Şahideler de vardır. Dikdörtgen kademeli prizmal sandukalar ve

yekpare malzemeli şahideli sandukalar da vardır.

Muş Merkez Kıybaşı Köyü Mezarlığı

Muş merkez Kıybaşı köyündeki mezarlık köyün güneyinde bir yamaç üzerinde bulunmaktadır. Mezarlık büyük oranda tahrip olmuştur. Günümüze gelen mezartaşları genellikle şahide formudur. Şahideler düzgün olmayan blok taşlardan oluşmaktadır. Fakat şahidelerin dış yüzlerine kılıç ve kalkan motifleri kabartma olarak işlenmiştir. Mezarlık mezartaşlarının formundan Osmanlı dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Muş Merkez Aydıngün Köyü Mezarlığı

Muş Merkez Aydıngün köyünün yaklaşık 100 m. kuzeydoğusundaki tepe üzerinde bulunan mezarlık duvarla çevrilidir. Tarihi mezar taşları güney bölümde yer almaktadır. Beyaz renkli kireç taşından oluşan şahideli türdedir. Şahideler dikdörtgen, yuvarlak ve sivri kemer formlarındadır. Az sayıda başlıklı mezartaşları da bulunur. Şahidelerin üzerlerinde Osmanlıca yazılar vardır. Mezarlık Osmanlı dönemine aittir.

Muş Merkez Yukarısızma Köyü Mezarlığı

Muş Merkez Yukarısızma köyünün yaklaşık 100 m. doğusundaki tepe üzerinde bulunan mezarlık telörgülü çitle çevrilidir. Mezarlığın orta bölümünde birbirine yakın iki tarihi mezar vardır. Beyaz renkli kireç taşından oluşan şahideli türdedir. Şahideler sivri kemer formudur. Mezarlardan birinin ayak şahidesinin dış yüzünde at ve iç yüzünde sürahi motifi, baş şahidesinin dış yüzünde iki tabanca, iç yüzünde iki kılıç motifi bulunmaktadır. Daha sade olan diğer mezarın baş taşında kılıç ve kalkan, ayak taşında da sürahi motifleri vardır. Kapak taşları ve şahidelerin kaideleri tahrip olmuştur. Mezarlık Osmanlı dönemine aittir

Korkut Doğular Köyü Mezarlığı

Korkut ilçesine bağlı Demirci köyünün mezarlığı olan Doğular Köyünün yaklaşık 200 m. güneyinde bulunmaktadır. Tarihi mezarlık, şahideli ve sandukalı türde, kahverengi ve siyah renkli andezit tuf malzemeli mezartaşlarından oluşur. Şahideler yuvarlak ve sivri kemer formudur. Şahidelerin üzerlerinde kabartma tekniğinde kılıç ve kalkan motifleri bulunmaktadır. Kalkanların üzerleri çarkı felek motifi şeklinde işlenmiştir. Kalkanlar düz bir şekilde kabartmalı olabildikleri gibi ortaya doğru yükselen kenarlarda zeminle eşit düzeyde daha plastik bir forma da sahiptir. Sandukalar da kademeli formdadır. Mezarlık Osmanlı dönemine aittir. (Resim: 13)

Korkut Karakale Beldesi Mezarlığı

Karakale beldesinin kuzeybatısında Muş-Ağrı karayolunun doğusunda bulunan mezarlık duvarla çevrilidir. Büyük oranda mezartaşları tahrip olmuştur. Günümüze ulaşanlar sanduka formudur. Sandukaların güneyinde parçalanmış vaziyette koyun formu bir sanduka vardır. Sandukalar üçgen prizma formundadır. Üç adet sanduka ulaşabilmıştır.

Korkut Kaval Köyü Mezarlığı

Korkuta bağlı Demirci köyünün Kaval Mezarlığının yaklaşık 250 m. kuzeybatısında bulunmaktadır. Mezarlık şahideli ve sandukalı formda mezartaşlarından oluşur. Mezarlığın doğusundaki ağaçlık alanda daha eski tarihli mezartaşları bulunmaktadır. Bu bölümde eğer formunda kendinden şahideli sanduka formu mezartaşları da vardır. Bunlardan biri farklı olarak kapak taşına takılıp çıkartılabilen şahidelerden oluşur. Mezarlığın batı bölümünde

insan formlu şahidelerden iki örnek vardır. Batıdaki şahidelerden ikisi üzerindeki kalkan motifleri kenardan ortaya doğru yükselmektedir. Mezarlığın güneyinde sadece sandukadan oluşan mezartaşları da vardır. Mezarlık Osmanlı dönemine aittir.

Korkut Çınarardı Köyü Mezarlığı

Köyün doğusunda tepe üzerinde bulunmaktadır. Mezartaşları kahverengi ve siyah renkli andezit tuf malzemelidir. Mezartaşların baş şahideleri büyük oranda başlıdır. Dış yüzleri de kabartma kalkan motiflidir. Bununla birlikte dikdörtgen ve sivri kemer formlu şahideler de vardır. Bu şahidelerin de dış yüzlerinde kılıç ve kalkan motifleri bulunmaktadır. Mezarlığın batı bölümünde, yan yana iki kademeli, ana kayanın oyulmasıyla düzenlenmiş bir alan bulunmaktadır. Bunlardan güney cephedeki iç yüzlerinde kemer formları vardır.

Korkut Çınarardı Köyü Çakırlı Mezrası Mezarlığı

Çınarardı köyü ile çakırlı mezrası arasında, yolun kuzeyinde düz bir alanda bulunmaktadır. Tarihi mezarlık sandukalı ve şahideli türde mezarlardan oluşur. Mezartaşları büyük oranda tahrip olmuştur. Mezarlığın batısında dış yüzü kabartma bitkisel kompozisyonlu, arka yüzü kazıma tekniğinde yazılı olan şahideli türde mezar taşı vardır. Şahidenin yanları da yazılıdır. Dikdörtgen formlu şahidenin alınlığı dışa çıkıntılıdır. Sanduka iki yan taştan oluşur. Mezarlığın doğusunda farklı formlarda şahideler vardır. Şahideler ve sandukalar kahverengi ve siyah renkli andezit tuf malzemeyle yapılmıştır. Şahidelerin üzerlerinde kılıç ve kalkan motifleri işlenmiştir. Sivri, yuvarlak, dilimli ve dikdörtgen formlu şahideler yanında başlıklı şahideler de vardır. Yerdeki bir şahide üzerinde insan figürü kabartma olarak işlenmiştir. Dış yüzleri tek veya ikiz kemer süslemeli şahideler de vardır. Bunlardan birinin içinde kandil motifine yer verilmiştir. Sandukalar kademeli dikdörtgen veya üçgen prizma formudur. Üçgen veya sivri kemer formlu şahideler üzerinde kılıç, kalkan, tüfek, yaba kabartmaları vardır. (Resim: 14)

Korkut Demirci Köyü Sudöndü Mezrası Mezarlığı

Sudöndü mezrasının yaklaşık 500 m. güneybatısında tepelik bir alanda bulunmaktadır. Mezarlık büyük oranda tahrip edilmiştir. Şahideli ve sandukalı formda mezar taşları vardır. Sandukalar; kademeli dikdörtgen veya tek parça yarım daire prizma formudur. Şahideler üzerinde kama, kılıç, kalkan, gülbezek motifleri işlenmiştir. Şahideler üçgen (kırık kemer) formlu veya insan başı biçimde dilimli formdadır.

Korkut Çalaplı Köyü Mezarlığı

Köyün 100 m. kuzeydoğusunda bulunan mezarlık, ortasından geçen bir yolla ikiye ayrılmıştır. Kahverengi ve siyah renklerde andezit tuf malzemeli şahide ve sandukalardan oluşmaktadır. Mezarlığın güneybatısında Osmanlı geç döneme ait bir tane mermer şahideli mezar vardır. Şahideler yuvarlak kemer veya dikdörtgen formudur. Şahidelerin üzerleri kılıç, kalkan, yaba, kemer motifleriyle süslenmiştir. Bazı şahidelerde üzerlerindeki haçların iki kolu kazınarak Hristiyanlara ait malzemelerin de kullanıldığı görülmektedir. Başlı veya dilimli şahideler de bulunmaktadır. Sandukalar basit kapak taşı, üçgen prizma, kademeli dikdörtgen prizma formundadır. Eğer formlu sandukalar da vardır. Mezarlığın doğu bölümündeki mezartaşları genellikle şahideli formdadır. Şahidelerin dış yüzleri tek veya çift kemerle süslenmiştir. Mezarlığın güneydoğusundaki mermer şahideli mezarın, baş şahidesinin dışında etrafı lale, palmet, rumi ve çiçeklerle süslü selvi motifi, her ikisinin de iç yüzlerinde yazı vardır.

Korkut Karşıyaka Köyü Mezarlığı

Köyün içinde yolun kuzeyinde bulunmaktadır. Günümüzde tarla içinde kalan mezarlık büyük oranda tahrip olmuştur. Mevcut haliyle güney kuzey doğrultusunda tek sıra halinde dokuz sandukadan ile bunların batısındaki birkaç kırık sanduka parçasından oluşur. Tek parça sandukalar yarım daire ve kademeli dikdörtgen prizma formudur. Sandukalar kahverengi ve siyah andezit tüf malzemelidir.

Korkut Taşlıca Köyü Mezarlığı

Köyün güney girişinde yolun batısında bulunmaktadır. Günümüzde de definin yapıldığı mezarlık büyük oranda tahrip olmuştur. Şahideli ve sandukalı türde mezartaşlarından oluşur. Mezarlığın güney bölümünde koyun, eğer formu kırık mezartaşları da vardır. Sandukalar kademeli dikdörtgen prizma ve üçgen prizma formudur. Çeşitli boyutlarda sandukalar bulunmaktadır. Şahideler dikdörtgen, dilimli, sivri ve yuvarlak kemer formudur. Bazı şahideler başlıdır. Mezartaşları kahverengi ve siyah renkli andezit tür malzemelidir.

Sonuç

Muş İl merkezinde, Kale, Minare, Dere ve Murat Paşa Mahallelerinde bulunan tarihi evler hızla yok olmaktadır. Bu evlerin bulunduğu mahallelerin merkez olması ve arazilerinin değerli olması yıkımları hızlandırmaktadır. Ayrıca evlerin kerpiç malzemelerle yapılmaları ve bakımsızlıkları da bu yıkımda etkilidir. Muş kentinin koruma amaçlı imar planının bulunmaması da önemlidir. Kullanılan evler de büyük oranda tamirat ve tadilatlarla orijinalliklerini kaybetmektedir. Muş merkezdeki tarihi evlerin bir an önce koruma altına alınması gerekmektedir. Bu mahallelerdeki Kentsel Dönüşüm çalışmaları da tarihi evlerin ve sokak düzenlerinin geleceğini tehlikeye sokmaktadır.

Muş İli, Merkez ilçe ve Korkut ilçesinin köylerinde gerçekleştirilen Ortaçağ ve sonrasına ait yüzey araştırması sonucunda; tarihi mezarlık alanları tespit edilmiştir. Genel olarak mezarlıklarda yoğun tahribatlar yaşanmış olup mezarların şahide ve sanduka kısımların kırıldığı gözlenmiştir. Ayrıca tarihi mezarlık alanlarda yeni defin işleminin yapılması hem mezarlığın dokusunu hem de yapısını olumsuz etkilediği görülmüştür.

Muş'ta 2011 yılında yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen ve incelenen Taşınmaz Kültür Varlıkları ile ilgili bulgu ve gözlemler şunlardır.

1- 2011 yılı çalışmalarında Muş merkez ilçeye bağlı köyler taranmıştır. Çalışmanın ilk ve son günlerinde Muş merkezdeki evler de incelenmiştir.

2- Anıt ve sit alanı olarak tescillenip koruma altına alınması gereken alan ve eserler bulunmaktadır. Muş Korkut Demirci Köyü Sudöndü Mezarında bir Cami, Muş Merkez Suvaran Köyü Kilisesi, Suluca Köyü Kırmızı Kilise, Toprakkale Köyü Kilisesi, Cevizlidere Köyü Kilisesi, Tekyol Köyü Kilisesi, Yarpuzlu Köyü Kilisesi, Yüce-tepe Köyü Kilisesi, Muşet Kalesi ve Kalecik Köyü Kalesi, Korkut Taşlıca Köyü Kaya Şapeli, Korkut Doğular köyü Kaya Kilisesi tespit edilmiştir. Cemal Şentürk Evi, Büyüközerler Evi, Tuncay Yıldırım Evi, Mehmet Ali Özcan Evi, Uygunlar Evi incelenmiştir

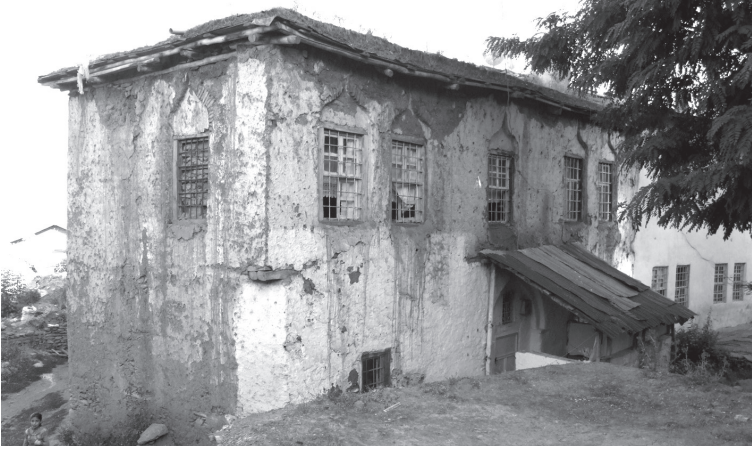
3- Bu anıtsal yapılarla birlikte Muş merkez ve Korkut ilçelerinin köylerinde tarihi mezarlıklar ve mezartaşları tespit edilmiştir. Muş Merkez Güzeltepe Köyü Mezarlığı, Aydıngün Köyü Mezarlığı, Kıybaşı Köyü Mezarlığı, Yukarısözme Köyü, Korkut Doğular Köyü, Karakale Beldesi Mezarlığı, Kaval Köyü Mezarlığı, Çınarardı Köyü Mezarlığı, Çınarardı Köyü Çakırlı Mezrası Mezarlığı, Demirci Köyü Sudöndü Mezrası Mezarlığı, Çalaplı Köyü Mezarlığı, Karşıyaka Köyü Mezarlığı, Taşlıca Köyü Mezarlığı tespit

edilerek incelenmiştir.

Mezarlıklardaki tarihi mezarlar doğal ve insani etkenlerle günden güne hızla tahrip olmaktadır. Ayrıca bütün mezarlıklarda günümüzde de yeni gömülerin devam etmesi tahribi arttırmaktadır. Bununla ilgili önlem alınmalıdır.

4- İncelenen mezarlıkların hepsi birbirlerinden farklı özellikler sergilemektedir. Bu durum Muş coğrafyasının zenginliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Bir yılda kısa bir süre içinde bu kadar zengin eserlerin ortaya çıkması da Muş'taki kültür varlıklarının zenginliğini ve araştırılması gerektiğini açıklamaktadır.

5- Mezarlıklardaki mezartaşları üzerindeki bazı motifler özellikle bölgedeki diğer illere oranla farklılıklar sergilemektedir. Özellikle koç formu mezartaşlarının varlığı önem sergilemekle birlikte bunların da hızla yok oldukları görülmektedir.

Resim 1: Cemal Şentürk Evi kuzeybatı genel

Resim 2: Büyüközerler Evi kuzeydoğu genel

Resim 3: Uygunlar Evi kuzeydoğu genel

Resim 4: Korkut Demirci Köyü Sudöndü Mezrası Camii

Resim 5: Suvaran Köyü Kilisesi güneybatı genel

Resim 6: Suluca Köyü Kırmızı Kilise doğu genel

Resim 7: Yarpuzlu Köyü Kilisesi kuzeybatı cephe genel

Resim 8: Yüce-tepe Köyü Kilisesi kuzeybatı genel

Resim 9: Taşlıca Köyü Kaya Kilisesi

Resim 10: Muşet Kalesi kuzey surları

Resim 11: Kalecik Köyü Kalesi genel

Resim 12: Mongok (Soğucak) Kalesi

Resim 13: Doğular Köyü Mezarlığı

Resim 14: Çınarardı Köyü Çakırlı Mezrası Köyü Mezarlığı

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır. Göndereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm. lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
 2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
 3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
 4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD’ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
 5. Haritalar (Harita:), Çizimler (Çizim:), Resimler (Resim:) olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
 6. Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
 7. CD’ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi hâlde CD kaydı esas alınacaktır),
 8. Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar “Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınlar Şubesi Müdürlüğü II. Meclis Binası Ulus/ANKARA” adresine gönderilmesi gerekmektedir.
- Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına’na Bakanlığımızın www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports with in the context of form mentioned below:

1- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10 pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages

* The title to be written in 14 pts, bold,

* Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,

* At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in *Italic* character.

2- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,

3- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.

4- Kindly write your name, title and communication address on the papers.

5- Please send the print out of the text that to get her with loading the text on a (new) diskette or CD.

6- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

“Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yayınlar Şubesi Müdürlüğü, II. Meclis Binası Ulus/Ankara/TURKEY”

There ports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note: The books of the Symposium are available on www.kultur.gov.tr